YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YALOVA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

YIL: 7, SAYI: 12 (MAYIS 2016 - EKİM 2016)

ISSN: 2146-1406

Derginin Sahibi / Owner
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Adına
Doç.Dr. Fethi GÜNGÖR

Baş Editör / Chef Editor
Doç.Dr. H. Yunus TAŞ

Editör Yardımcısı / Asistant
Editor: Arş. Gör. Yusuf Ziya
YILDIRIM

Alan Editörleri / Area Editors
Prof.Dr. Elif Yüksel OKTAY
(Çalışma Ekonomisi ve E.İ. Böl.)
Doç.Dr. Selami ÖZCAN
(İşletme Bölümü)
Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ
(İktisat Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Recep YILDIZ
(Sosyal Hizmet Bölümü)
Doç.Dr. Gökhan GENEL
(Sanat ve Tasarım Fakültesi)
Yrd.Doç.Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU
(İslami İlimler Fakültesi)
Yrd.Doç.Dr. Uğur Bekir DİLEK
(Hukuk Fakültesi)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç.Dr. Fethi GÜNGÖR
Doç.Dr. H. Yunus TAŞ
Doç.Dr. Muharrem ES
Doç.Dr. Recep MAKAS
Doç.Dr. Mehmet ADAK
Doç.Dr. Musa ŞAHİN
Doç.Dr. Bedrettin KESGİN
Yrd.Doç.Dr. Mahmut KÜÇÜKOĞLU
Yrd.Doç.Dr. Nuraydın TOPÇU
Yrd.Doç.Dr. Fatma KIZIL
Yrd.Doç.Dr. Muhammet BEYLER

İletişim Adresi: Yalova Üniversitesi Merkez Kampüsü Çınarcık Yolu 3. Kilometre Sosyal Bilimler Enstitüsü 1. Kat No:124 Merkez/Yalova

Tel: 0226 815 57 14 Fax: 0226 815 64 69
sbdergi@yalova.edu.tr

Dergi Yayın Şekli ve Politikası: Dergimiz online olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü sayfasında yayınlanmaktadır. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak göstererek alıntı yapılabilir.

Tarandığımız İndeksler / Indexes: Ulakbim- DergiPark Akademik, Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi) ve ASOSindex (Akademik Sosyal Bilimler İndeksi)
http://www.yalova.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu

DANIŞMA KURULU / ADVİSORY BOARD
Prof.Dr. Bilal GÖKKIR, Yalova Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Rıza ABAY, Yalova Üniversitesi
Prof.Dr. Cihangir AKIN, Yalova Üniversitesi
Prof.Dr. İsmet ÇAVUŞOĞLU, Yalova Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet KARAKAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf BALCI, İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Kadir CANATAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Kemal ŞAN, Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih ŞAHİN, Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim SUBAŞI, Marmara Üniversitesi
Doç.Dr. İsmail HİRA, Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yüksel BAYRAKTAR, İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Zafer AKBAŞ, Düzce Üniversitesi
Doç.Dr. Zafer DANIŞ, Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Abdurrahman BENLİ, Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay YILMAZ, Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz ÖZKAN, Sakarya Üniversitesi

12. SAYI HAKEMLERİ /
THE REFEREES OF THIS ISSUE

Prof.Dr. Elif Yüksel OKTAY
Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Prof.Dr. Midarbi Cihangir DOĞAN
Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Prof.Dr. Kenan ÖREN
Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Prof.Dr. Beyhan Marşap GAZİ
Gazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret Bölümü

Prof.Dr. Murat ÇAK
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü

Doç.Dr. H. Yunus TAŞ
Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doç.Dr. Nevra ESENTÜRK
Yalova Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç.Dr. Mine Aksoy KAVALCI
Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Doç.Dr. Mehmet ADAK
Yalova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ
Yalova Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

Doç.Dr. Selami ÖZCAN
Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Doç.Dr. Orhan KOÇAK
İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

Doç.Dr. Fethi GÜNGÖR
Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

Doç.Dr. Ersin KAVİ
Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doç.Dr. Senay YÜRÜR
Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Doç.Dr. Fahri APAYDIN
Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Doç.Dr. Zafer AKBAŞ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç.Dr. Yusuf GENÇ
Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Cevdet KIZIL
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÜNSÜR
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Mahmut KÜÇÜKOĞLU
Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Hasan YÜKSEL
Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU
Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslami Bilimler Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Recep YILDIZ
Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Harun CEYLAN
Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Erol MUZIR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Fevzi ESEN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Süleyman AĞRAŞ
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Fatma KIZIL
Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslami Bilimler Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Talha UZUNER
Yalova Üniversitesi, Yalova Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü

İÇİNDEKİLER

09 • Editör'den

11 • Fethi GÜNGÖR • Yasin ERDURAK
Çocuk Hakları ve Uygulama Stratejileri Bağlamında Sokakta Çalıştırılan Çocuklar 11-35

36 • Musa ŞAHİN • N. Ebrar KAYA
Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri 36-65

66 • Orhan KOÇAK • R. Demet GÜNDÜZ
Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi 66-91

92 • Fahri APAYDIN • Caner GİRAY • İpek AMANVERMEZ
Futbol Kulüpleri İçin Hedef Kitle Olan Kadınların Stadyumlarda Maç İzleme Tutumlarını İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Araştırma 92-104

105 • Ferhat SAYIM • Özlem USMAN
Muhasebe Mesleği İçin Mesleki Durum Analizi Kriterlerinin Belirlenmesi 105-122

123 • Zafer AKBAŞ • Çiğdem MUTLU
Turizmi Etkileyen Avrupa Birliği Politikalarının Türkiye Turizm Politikaları ile Karşılaştırılması: AK Parti Dönemi 123-139

140 • Yüksel BAYRAKTAR • Enes KARAOĞLU
Reel Konjonktür Teorisi, Getirdiği Yenilikler ve Diğer Konjonktür Teorileri ile Karşılaştırılması 140-162

163 • Erdem HEPAKTAN • Yasin SERTKAYA
Türkiye'de Elektrik Tüketimi, Kişi Başına GSYİH, CO2 Emisyonu ve Petrol Tüketimi İlişkisi 163-182

183 • Mahmut KÜÇÜKOĞLU
Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları (Hedefler-Gerçekleşmeler,1963-2016) 183-210

211 • Hasan Emir AKTAŞ
Antidemokratik Sistemlerde Siyasi Rejimi Korumaya Yönelik Mekanizmalar ve Bunların Demokratikleşmeyle İlişkisi 211-236

237 • Betül AVCI
"Aramızdaki Ortak Kelime:" Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde Güncel Bir Söz 237-254

255 • Aydın Ünal • Selçuk ÖZKAN
Seyahat Acentalarında Bilgi İletişim Teknolojisi Kullanımı: İstanbul'da Yer Alan IATA Üyesi Acentalar Üzerine Bir Araştırma 255-267

268 • Olca SEZEN DOĞALNCILI • Makbule CİVELEK ORUÇ
Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci: Sinop Cezaevi Örneği 268-284

285 • Sevtap KESKİN
Yeşil Girişimcilik 285-294

295 • Hülya CENGİZ • A. Seden ÖZBEK PÜSKÜL
Hisse Senedi Getirileri ve Kârlılık Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Endeksinde İşlem Gören İşletmelerin Analizi 295-306

307 • Büşra KESİCİ • M. Selami YILDIZ
Kalite Kontrol Faaliyetlerinde Yapay Zekâ Kullanımı ve Bir Otomotiv Yan Sanayisinde Uygulanması 307-323

324 • Ali DOĞANAY • Erdal ŞEN
Liderlik Tarzlarının Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performansına Etkisi: Başakşehir Belediyesinde Bir Uygulama 324-348

349 • Mine Süren KAYMAK • Sultan Bilge KESKİNKILIÇ KARA
Okul Yöneticilerinin İletişim Becerileri İle Çatışmayı Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişki 349-364

CONTENTS

09 • Editorial

11 • Fethi GÜNGÖR • Yasin ERDURAK
Children Working On Street In The Context Of Children's Rights And Implementation Strategy 11-35

36 • Musa ŞAHİN • N. Ebrar KAYA
Social Services of Foundations Established by Sultanas towards Women 36-65

66 • Orhan KOÇAK • R. Demet GÜNDÜZ
Immigration Policies of European Union and It's impact to Social Inclusion of Migrants 66-91

92 • Fahri APAYDIN • Caner GİRAY • İpek AMANVERMEZ
An Empirical Research Analyzing the Attitudes of Women towards Watching Football Games in Stadiums Who are in Target Group of Football Clubs 92-104

105 • Ferhat SAYIM • Özlem USMAN
Determining Criteria For The Professional Status Analysis Of Accounting Profession105-122

123 • Zafer AKBAŞ • Çiğdem MUTLU
A ComparativeStudy Of EU Tourism Policies and Its Effects On Tourism With Turkish Tourism Policy: AK Party Period 123-139

140 • Yüksel BAYRAKTAR • Enes KARAOĞLU
Real Conjecture Theory, Innovations and Comparison with Other Conjuncture Theories 140-162

163 • Erdem HEPAKTAN • Yasin SERTKAYA
The Relationship Among Electricity Consumption, GDP Per Capita, CO2 Emissions And Oil Consumption in Turkey 163-182

183 • Mahmut KÜÇÜKOĞLU
Tax Policy in the Development Plan (1963-2016) 183-210

211 • Hasan Emir AKTAŞ
Protective Mechanisms for Antidemocratıc Regimes and Their Relationship with Democratization 211-236

237 • Betül AVCI
"A Common Word Between Us and You,": A Contemporary Word on Muslim-Christian Relations 237-254

255 • Aydın Ünal • Selçuk ÖZKAN
The Use of Information and Communication Technology in Travel Agencies: A Research on Agencies That Are Members of IATA in Istanbul 255-267

268 • Olca SEZEN DOĞALNCILI • Makbule CİVELEK ORUÇ
The Examination of Touristic Places Located in Chaotic Environments in the Scope of Dark Tourism the Example Of Prison Of Sinop 268-284

285 • Sevtap KESKİN
Green Entrepreneurship 285-294

295 • Hülya CENGİZ • A. Seden ÖZBEK PÜSKÜL
The Relation between Stock Returns and Profitability: An Analysis of Companies Listed in Borsa Istanbul 295-306

307 • Büşra KESİCİ • M. Selami YILDIZ
Usage of Artificial Intelligence in Quality Control Activities and Implementation in An Automotive Supplier 307-323

324 • Ali DOĞANAY • Erdal ŞEN
The Impact of Leadership Styles on Employees' Commitment Level and Performance: An Application in Başakşehir Municipality 324-348

349 • Mine Süren KAYMAK • Sultan Bilge KESKİNKILIÇ KARA
The Relationship between School Managers' Communication Styles and Conflict Management Strategies 349-364

Editör'den

Çok Değerli Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi Okuyucuları,

Dergimiz, okuyucu ve yazarlarının destekleri ile 7. Yılı ve 12. sayısı ile sizlerle birlikte olmanın mutluluğunu yaşıyor. Her sayıda olduğu gibi bu sayımızda da sosyal alanlarda birbirinden farklı çok değerli makaleler içermektedir. Dergimiz online olarak, ULAKBİM'E bağlı Dergi Park ve Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün sitesinde yayınlanarak okuyucuları ile buluşturmaktayız

Fethi GÜNGÖR ve Yasin ERDURAK tarafından hazırlanan "Çocuk Hakları ve Uygulama Stratejileri Bağlamında Sokakta Çalıştırılan Çocuklar" adlı makalede genelde insan hakları özelde çocuk hakları, eğitim ve uygulama stratejileri bağlamında ele alınmış ve sokakta çalıştırılan çocuklar soruna odaklanmıştır. Araştırmada karar mercilerine yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Musa ŞAHİN ve N.Ebrar KARAKAYA tarafından hazırlanan "Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri" adlı makalede toplumda farklı sosyal tabakaların birbirleri ile kaynaşmasında vakıf aracılığıyla kadının, kamusal alanın inşasına katkısını ve kadına yönelik sosyal hizmetlerin neler olduğu açıklanmıştır.

Orhan KOÇAK ve R.Demet GÜNDÜZ tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi" adlı makalede Avrupa Birliği'nde yaşayan ve hala bölgeye gelen göçmenlere yönelik içerme politikalarının neler olduğu ve etkilerinin hangi boyutta olduğu incelenmiştir.

Fahri APAYDIN, Caner GİRAY ve İpek FERAY tarafından hazırlanan "Futbol Kulüpleri İçin Hedef Kitle Olan Kadınların Stadyumlarda Maç İzleme Tutumlarını İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Araştırma" adlı makalede Türkiye Futbol Federasyonunun futbol kulüplerine yaptırım olarak uyguladığı seyircisiz müsabaka oynama cezası yerine stadyumlara ücretsiz olarak kadın ve çocuk seyirci almanın kadınlar üzerindeki tutundurma etkisini araştırmak amaçlanmıştır.

Ferhat SAYIM ve Özlem USMAN tarafından hazırlanan "Muhasebe Mesleği İçin Mesleki Durum Analizi Kriterlerinin Belirlenmesi" adlı makalede bir faaliyetin meslek olarak kabul edilmesi için sağlanması gereken şartlar ortaya konmuş, bu şartların muhasebe mesleği tarafından nasıl karşılandığının analizi yapılmıştır.

Zafer AKBAŞ ve Çiğdem MUTLU tarafından hazırlanan "Turizmi Etkileyen Avrupa Birliği Politikalarının Türkiye Turizm Politikaları İle Karşılaştırılması: Ak Parti Dönemi" adlı makalede Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde gerçekleştirilen turizm faaliyet ve stratejileri ekseninde, Avrupa Birliği turizm politikaları ile Türkiye turizm politikalarının karşılaştırılması ve endüstriye yansımalarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yüksel BAYRAKTAR ve Enes KARAOĞLU tarafından hazırlanan "Reel Konjonktür Teorisi, Getirdiği Yenilikler ve Diğer Konjonktür Teorileri ile Karşılaştırılması" adlı makalede Reel Konjonktür teorisinin tarihsel süreçteki gelişimi, bu süreçte hangi araştırmaların etkili olduğu ve diğer konjonktür teorileri ile benzerlik ve farklılıkları gibi sorulara cevap aramaktır.

C. Erdem HEPAKTAN ve Yasin SERTKAYA tarafından hazırlanan "Türkiye'de Elektrik Tüketimi, Kişi Başına GSYİH, CO2 Emisyonu ve Petrol Tüketimi İlişkisi" adlı makalede Türkiye'de, Kişi başına düşen elektrik tüketimi, Kişi başına düşen GSYİH,CO2 emisyonu ve petrol tüketimi arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

Dergimizde yayımlanması uygun görülen diğer makaleler ise aşağıdaki gibidir:

Mahmut KÜÇÜKOĞLU'nun "Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları (Hedefler-Gerçekleşmeler, 1963-2016)" adlı makalesi, Hasan Emir AKTAŞ'ın "Antidemokratik Sistemlerde Siyasi Rejimi Korumaya Yönelik Mekanizmalar ve Bunların Demokratikleşmeyle İlişkisi" adlı makalesi, Betül AVCI'nın "Aramızdaki Ortak Kelime: Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde Güncel Bir Söz" adlı makalesi, Aydın ÜNAL ve Selçuk ÖZKAN'ın "The Use of Information and Communication Technology in Travel Agencies: A Research on Agencies That Are Members of IATA in Istanbul" adlı makalesi, Olca Sezen DOĞANCİLİ' nın "Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci: Sinop Cezaevi Örneği" adlı makalesi, Sevtap KESKİN' in "Yeşil Girişimcilik" adlı makalesi, Hülya CENGİZ, ve Seden Özbek PÜSKÜL' ün "Hisse Senedi Getirileri ve Finansal Oranlar Arasındaki İlişki: İstanbul Borsa 110'de İşlem Gören İşletmelerin Analizi" adlı makalesi, Büşra ŞAHİN ve Mehmet Selami YILDIZ'ın "Kalite Kontrol Faaliyetlerinde Yapay Zeka Kullanımı ve Bir Otomotiv Yan Sanayisinde Uygulanması" adlı makaleleri, Ali DOĞANAY ve Erdal ŞEN "Liderlik Tarzlarının Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performansına Etkisi: Başakşehir Belediyesinde Bir Uygulama" adlı makaleleri, Mine Süren KAYMAK ve Sultan Bilge KESKİNKILIÇ KARA'nın "Okul Yöneticilerinin İletişim Becerileri İle Çatışmayı Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişki" adlı makaleleri.

Bu sayının yayına hazırlanmasında, bir birinden değerli makalelerini gönderen yazarların ve bu makaleleri değerlendirmede bulunan hakemlerin emeği büyüktür. Diğer taraftan derginin yayına hazırlanmasında büyük bir özveri ile çalışan Editör Yardımcımız, **Yusuf Ziya Yıldırım'**a dergimizin daha kaliteli ve hızlı bir şekilde yayın ve devamlılığı konusunda desteklerini esirgemeyen Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü **Doç. Dr. Fethi Güngör'**e da ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunarız.

Doç. Dr. H. Yunus TAŞ
EDİTÖR

Çocuk Hakları ve Uygulama Stratejileri Bağlamında Sokakta Çalıştırılan Çocuklar

Fethi GÜNGÖR [1]
Yasin ERDURAK [2]

Özet

Çocuk işçiliği çocukların biyolojik, psikolojik, sosyal ve zihinsel yönden sömürülmesine yol açmakla birlikte çocuk emeğinin en yoğun sömürüldüğü alan sokaklardır. Geniş bir alanı kapsadığı için çocuk açısından diğer çalışma ortamlarından daha fazla tehlike ve riskleri barındıran sokağın denetlenmesi çok daha zordur. Çocuk işçiliğini genelde insan hakları, özelde ise çocuk hakları bağlamında ele alan bu araştırma, sokakta çalıştırılan çocuklar sorununa odaklanmıştır. Kuramsal yaklaşımlarla ortaya konan sorun sosyal hizmet ekseninde; çocuk hakları, eğitim ve uygulama stratejileri bağlamında değerlendirilmiş ve karar mercilerine yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Hakları, Sokakta Çalıştırılan Çocuklar, Sokak Çocukları, Çocuk İşçiliği, Sosyal Hizmet.

Children Working On Street In The Context Of Children's Rights And Implementation Strategy

Abstract

Child labour causes exploitation of children in terms of biological, psychological, social and mental. One of the most frequent area for exploitation of child labour is the street. Since it comprises a wide range of environmental hazards and more risks than the other labour field, monitoring and controlling is more difficult. This research focuses on children working on streets and approaches child labour in the context of human rights generally and children rights particularly. The issue is introduced by theoretical approaches, evaluated in the context of children rights, education and implementation strategies as a dimensions of social work and presented some suggestions for decision-makers.

Keywords: Children Rights, Children Working on Street, Street Children, Child labour, Social Work.

Giriş

Sosyal sorun, bir toplumun değerlerine zarar veren ya da o değerleri tehdit eden olaylardır. Türkiye'de artan mültecilik ve terör olayları sosyal sorunlar bağlamında başat hale gelmiştir. Toplumu derinden etkileyen bu sorunlar arasında "çocuk emeğinin sömürülmesi" de önemli bir sosyal sorun olarak öne çıkmıştır.

Geçmişte yalnız ürettiğini tüketen insan, tarım toplumuna geçiş ve hayvanların evcilleştirmesiyle birlikte tükettiğinden fazlasını üretmiş ve bunu diğer mallarla takas etmiştir. Bir süre sonra insanlar, yalnızca malların mallarla değiştirilmeyeceğini anlamış ve birtakım "değişim" araçları ortaya çıkmıştır. Bu değişim araçları başlangıçta değerli taşlar, altın ve gümüş olmuştur. En son değişim aracı olarak ise para kullanılmıştır. Paranın ortaya çıkmasıyla birlikte seri üretime geçilmiş, bunun sonucunda çalışanların ücreti ve gelir dağılımı konuları gündeme gelmiştir. Adaletsiz gelir dağılımı sonucunda ise ucuz işgücü konusu ön plana

[1] Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, fethi.gungor@yalova.edu.tr
[2] Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, yasin.erdurak@yalova.edu.tr

çıkmış, bu işgücünden hem işverenler işgücü maliyetinin az olmasından dolayı hem de aileler hane halkı gelirlerinde artış olduğu için memnun olmuştur. Lakin ucuz işgücünden büyük orandan etkilenen çocuklar olmuştur (Karaman ve Özçalık, 2007: 25-26). Neticede çocuklar, pazarı olmayan ve değer üretmeyen nesne konumuna getirilmiştir (Vassaf, 2013: 158).

Bütün toplumlarda sosyal bir sorun olarak kabul edilen sokakta yaşayan ve sokakta çalıştırılan çocuklar sorunu, olguların ve sorunların tanımlanmasında görüş ayrılıklarına ve farklı yaklaşımlara yol açmaktadır. Sosyal sorunlar, içinde bulunduğu mevcut toplumsal şartlar, hayat tarzı, çalışma kültürü, aile yapısı vb. faktörlere bağlı olarak şekillendiğinden sokakta çalıştırılan ile sokakta yaşayan çocuklara yönelik farklı isimlendirmeler dile getirilmiştir. 1980'li yılların başlarında UNICEF'in ortaya koyduğu "sokaktaki çocuklar" ile "sokağın çocukları" ayrımıyla birlikte, 'sokakta çalışan çocuk kendi isteğiyle mi çalışıyor?' tartışması başlamıştır. Günümüzde ise bu kavramların yerini -çocuk hakları bağlamında yaşanan gelişmeler neticesinde- "sokakta çalıştırılan çocuk" (birtakım etkenlerden kaynaklı sokakta çalıştırılmaya mecbur kılınan çocuk) ile "sokakta yaşayan çocuk" kavramlarına bırakmış veya tanım ayrımına gidilmeye başlanmıştır (Bilgin, 2012: 81). Gelinen noktada *sokakta çalıştırılan çocuklar (sokakta çalışan çocuklar)* ailesinden destek alan değil ailesine destek veren, akran gruplarıyla-ailesiyle vakit geçirme, oyun gibi günlük yaşam aktivitelerinden uzaklaşan, akşamları aile evine dönen ve aileyle bağlarını devam ettirip gün içinde sokak, pazar yeri vb. mekânlarda çalışan çocukları kapsamaktadır. *Sokakta yaşayan çocuklar (sokak çocukları)* ise yetişkinin gözetiminden uzak veya aile evleri haricinde ve genelde kullanılmayan arazi ve konutlarda yaşayan çocukları ifade etmektedir. Başka bir deyişle sokakta yaşayan çocuklar; aile ile olan bağlılıkları devam etmeyen, evdeki mevcut sosyal sorunlardan uzaklaşan, evi terk eden çocuklardır.

Kent hayatında çocuk emeğinin anlamlandırılması "belirli bir işyerinde çalışma" ve "sokakta çalışma" durumuna göre değişme gösterirken geleneksel toplumlarda çocuğun emeği "çocuğun usta-çırak ilişkisi içerisinde bir mesleğin beceresini kazanması" çıraklık kurumu aracılığıyla normalleştirilmiştir. Ancak günümüzde çocuk emeği, zanaatkârlıktan işçiliğe doğru bir değişim izlemektedir (Yetim ve Çağlayandereli, 2007: 32).

Çocuk işgücünü kullanan, çocuğun emeğini istismar eden, eğitim gibi temel haklarını ihlal eden, fiziksel ve psikolojik yönden tehlikelere açık hale getiren çalışma alanlarından birisi de sokaklardır. Çocuğun sokakta çalıştırılması ve çalışan çocuk sayısındaki artış, önceleri büyükşehirlerde yaşanan bir sorun olarak algılanmakta iken şimdilerde hemen tüm yerleşim yerlerinde görülen bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunun yaygınlaşmasının nedenleri arasında kültür ve sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişmeler yatmakta (Alacahan, 2010: 134; Alptekin, 2011: 26) olup son yıllardaki yoğun mülteci akını ve terör faaliyetleri de bu sorunu tırmandıran etkenler arasında yer almakla birlikte bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

Bu çalışmada çocukların sokakta çalıştırılma nedenleri ile karşı karşıya kaldıkları tehlike ve riskler irdelenmiş olup; sorun alanına ilişkin çocuk hakları, eğitim ve uygulama stratejileri kapsamında sosyal hizmet penceresinden değerlendirilmiştir.

1. Sokakta Çalıştırılan Çocukların Tanımı ve Kapsamı

Çocuk hakları; dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip oldukları eğitim, sağlık, barınma ve fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının tamamını içeren bir kavramdır. Çocuklar, erişkinlerden farklı özelliklere sahip olup sürekli büyür ve gelişirler. Sürekli büyüyen ve gelişen bir canlının bu durumunun farkında olmak ve ona özel bir yaklaşımda bulunmak zorunludur. Bu düşünceden yola çıkılarak dünya ulusları tarafından ilk kez 1924 yılında Cenevre Çocuk Hakları Sözleşmesi hazırlanmıştır. O günden günümüze çocuk hakları konusunda yapılan düzenlemeler; ayrım gözetmeme, çocuğun yüksek yararı, yaşama ve gelişme, isim ve yurttaşlık, anne babadan ayırmama, çocuğun görüşünün alınması, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakları evrensel çocuk hakları olarak kabul edilmiştir. Uluslararası sözleşmelerin öngördüğü bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için her devlet kendi ulusal hukukunda çocuklara ilişkin özel düzenlemeler yapmaktadır (Güngör, 2016: 206).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde benimsenen ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi, Amerika Birleşik Devletleri hariç 197 ülkenin taraf olduğu, en fazla ülkenin onayladığı insan hakları belgesidir. Türkiye'nin 14 Ekim 1990'da imzaladığı ve 27 Ocak 1995'te Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (ÇHS) 1. Maddesine göre 18 yaşına kadar olan herkes çocuk kabul edilmektedir. T.C. 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda ise çocuk, "Daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi" olarak tanımlamaktadır.

Çocuk işçiliği *(çocuk emeği)*; "18 yaşının altındakilere fiziksel, mental, ahlaki açıdan zarar veren ve onları eğitimden yoksun bırakarak zedeleyen, istismar eden bir çalıştırma biçimi" şeklinde belirtilmektedir (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 11-12; Alacahan, 2010: 136). Tunçcan'a (2000: 254) göre *çocuk işçiliği*; "çocuklara bedensel, ruhsal ve zihinsel kapasitelerini aşan sorumluluklar yüklemek suretiyle gerçekte istismara dönüşmüş bir mekanizmayı" ifade etmektedir. Bir başka tanımla *çocuk işçiliği*; çocukların sağlıklı bireyler olarak "toplumsallaşma" sürecine katılabilmelerini engelleyen, toplumsal hayat sürecinde sosyal dışlanmaya maruz bırakan çalışma biçimi olarak ifade edilmektedir (Şen ve Kahraman, 2012: 168).

Çalıştırılan çocuk *olgusu*, "çocuğun hayatın ileri evrelerine ait etkinlik ve sorumluluk alanına gereğinden çok evvel giriş yapması, sıralı ve düzenli yaşama sürecinden kopuşu" olarak tanımlanmaktadır (Fidan, 2004: 46). *Çalıştırılan çocuk*; "18 yaşının altında olup sosyo-ekonomik kazanç sağlamak amacıyla esnaf ve sanatkârlar yanında ya da sanayi iş kolunda çalışan çocuklarla, tarım kesiminde ailesi ile birlikte çalışan çocuklar" olarak ifade edilmektedir (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 11-12; Alacahan, 2010: 136). Karabulut'un (1996: 22) ifadesiyle ise; "*Aile bütçesine katkıda bulunmak ve bir meslek öğrenmek amacıyla genellikle küçük sanayide, enformel sektörde, tarımsal alanda, esnaf ve sanatkârlar yarımda, marjinal çalışma alanlarında, işyerlerinde, evde, sokakta çalışan küçük yaştaki kimselerdir.*"

İngilizcede çalışan çocuğun istismarı ve ihmali kavramını karşılamak için "çocuk işçiliği" (*child labour*) terimi kullanılırken, çocuğun istismar ve ihmale uğramadan çalışması "çocuk çalışması" (*child work*) anlamına gelmektedir. Çocukların yoğun olarak çalışmakta olduğu alanları dışta bırakan terminoloji, tanım

ve yaklaşımlardan kaçınılması ve soruna yönelik çocukların çalıştığı tüm sahayı içeren bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Günümüzde dünya nüfusunun çoğunluğunu barındıran, sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde çalıştırılan çocukları "işçi" olarak isimlendirmenin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Örneğin; çocukların bir kısmının ücretsiz olarak ya da küçük işyerlerinde çırak olarak çalıştırıldığı, kız çocukların önemli bir bölümünün ev işlerinde, erkek çocukların ise giderek artan oranda sokaklarda çalıştırıldıkları gözlenmektedir. "İşçi" olarak adlandırılmasalar da çocukların birçoğu, sosyal hayata özgü ihtiyaçları karşılanmadan istismara maruz kalabildikleri ortamlarda çalıştırılmaktadırlar. Bu bağlamda, "çocuk işçiliği"nin sadece ücret karşılığında çalışmayla sınırlı olmadığı, olguyu "çalıştırılan çocuğun istismarı ve ihmali" olarak ifade etmenin daha kapsayıcı olacağı kanaati ortaya çıkmaktadır (Zeytinoğlu, 2001: 50-51).

"Çalıştırılan çocuk" kavramı sokakta çalıştırılan çocukları da kapsamakla birlikte tarım, sanayi ve hizmet sektöründe çalıştırılan çocukları içermektedir. Bu çocuklar kırsal alanlarda tarım işlerinde, kentsel alanlarda ise sokakta, küçük atölyelerde ve ev işlerinde çalıştırılmaktadır. Gecekonduda yaşayan aileler ise çocuklarıyla birlikte mevsimlik tarım işlerine gitmektedir. Kırsal alandan kentsel alana geçişte yaşanan üretim yapısındaki değişiklik sebebiyle formel sektörde istihdam edilemeyen yetişkinler, çocukların kazandığı paraya ihtiyaç duymuş ve böylece enformel sektörde çocukların işgücü kullanılmıştır (Yıldız, 2007b: 138). Çocuklar, kemer, deri, gömlek, çanta vb. ürünler başta olmak üzere imalat işleri, taşımacılık, işportacılık ve pazarcılık gibi sokakta yapılan işler; lokanta, büfe, kahvehane, bakkal vb. vasıfsız hizmet sektörü işleri gibi başlıca enformel işlerde çalıştırılmaktadır (Şen ve Kahraman, 2012: 181).

Çocuk ve Gençlik Merkezleri Yönetmeliği'nin (2001-Mülga), 4. Maddesinde sokakta çalıştırılan çocuk, *"Ailesiyle ilişkisi az veya çok devam etmekle birlikte günün önemli bir bölümünde, aile denetimi ve desteği olmaksızın, yaşadığı mekândan uzakta kendi isteği veya ailesinin isteği ile çalıştırılan, eğitim olanaklarından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmış 7-18 yaş grubu çocuk"* olarak tanımlanmıştır. Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği'nde (2015) ise bu yönetmelik ve sokakta çalıştırılan çocuğun tanımı kaldırılmış olup, 3. Maddesinde "Sokakta Yaşayan Çocuk"un tanımına yer verilmiştir (cocukhizmetleri.aile.gov.tr).

Türkiye'de çocuk işgücünün kullanımına tarihsel açıdan bakıldığında ilk örneklerinin Osmanlı döneminde Ahi kurumlarında görüldüğü söylenebilir. Çalışanlar çırak-kalfa-usta hiyerarşisi içinde, baba-evlat enformel ilişkisi ile idare heyetinin denetim ve gözetimi altında çalıştırılmıştır. Her çırak okuma-yazma öğrenirken her usta çıraktan ahlaki açıdan sorumlu olmuştur. Tarımda aile temelli çalışan çocuklar, Osmanlı sanayileşme dönemine geçiş sonucunda sanayi ve hizmet sektöründe de çalışmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ise çocuk işgücü mesleki teknik eğitimin bir parçası olarak görülmüştür (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 25).

Geleneksel kültürde devam eden *"çıraklık"* kurumu, kentlerde yaygınlaşan küçük ölçekli işletmelerde geleneksel toplumlarda kabul edilen *"zanaat"* anlayışından farklı olsa da çocuk emeğinin "çıraklık" adı altıda istihdam edildiği görülmektedir (Erder ve Lordoğlu, 1993: 12). Köy ve kent açısından

değerlendirildiğinde "çocuk" ve "işgücü" geleneksel ve modern bağlamda farklılıklar göstermektedir. Geleneksel anlamda çocuk işgücü, aile içinde *"kabul gören bir kültürel olgu"* olup ailenin varlığını devam ettirmesinde ortak eylemler bütününün bir parçasıyken ve yetişkinlik dönemi için gerekli bilgi ve beceriyi sağlayan bir hazırlık dönemi olarak görülürken; kentleşme ile birlikte çocuk işgücünün anlamı *"eğitim aracılığıyla kazanılmış mesleki formasyon"* ile birlikte düşünülmeye başlanmıştır (Yetim ve Çağlayandereli, 2007: 34,54).

Hukuk sistemimiz çocuğun çalışması durumu ile ilgili bazı düzenlemeler yapmıştır. Buna göre 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılmaları yasaktır. Ancak, 14 yaşını doldurmuş çocuklar çıraklık yapabilir veya hafif işlerde çalıştırılabilirler. **Çırak**; bir meslek dalında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını geliştirmek için çalışan kişidir. Çıraklık yaptığı kişi ya da kurum ile bir sözleşme yapar ve bu sözleşmede belirlenen kurallara tabi olur. Çırak işçi değildir. Dolayısıyla çıraklar hakkında İş Kanunu uygulanmaz. Çıraklar 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'na tabidirler. Çalışan çocuklar ise "işçi" statüsüne tabi olmakla beraber yetişkinlerden ayrı olarak belli birtakım haklara sahiptirler (Güngör, 2016: 209).

Bequele ve Myers'a (1998: 1) göre Batı'da çocuklar, tarım işlerinde, sanayi işlerinde (cam eşya üretimi, inşaat ve halı dokumacılığı gibi), ev ve sokak işlerinde (çöplerdeki atıkları toplama, satıcılık, fahişelik gibi) çalıştırılmaktadır. Tarım alanında makine ve kimyasal madde kullanımı nedeniyle çeşitli riskler bulunmakta, sokakta çalıştırılan çocuklar sokak çetelerinin şiddet ve tehdidine maruz kalabilmekte, ev işlerinde çalıştırılan çocuklar ise oyun ve eğitim haklarından mahrum kalabilmektedir.

Rodgers ve Standing (1981: 2-8) ise, çocukların çalıştırıldıkları alanları sınıflandırmıştır:

- **Ev işleri:** Temizlik, yemek pişirme, çocuk bakımı vb. ev işlerini içermektedir.
- **Ev işi olmayan ücretsiz işler:** Aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla yapılan ücretsiz işleri kapsamaktadır.
- **Bağımlı ya da sözleşmeli işçilik:** Bazı aileler, çocuklarını borç karşılığında kiralamaktadır.
- **Ücretli işçilik:** Mal ya da para karşılığında çocuğun çalıştırılmasıdır.
- **Marjinal ekonomik faaliyetler:** İşportacılık, çöp toplayıcılığı, dilencilik, fahişelik, hırsızlık ve diğer illegal faaliyetleri içermektedir.

Sokakta çalıştırılan çocuklar, genellikle seyyar satıcılık yapma, hamallık, ayakkabı boyama, simit, sakız, şeker, balon, çiçek, su ve buz gibi eşyaları satma, otomobillerin camlarını silme, çöp toplama, su taşıma, mezarlıklarda temizlik işleri gibi geçici işlerde çalışmakta ve sıklıkla iş değiştirmektedir (Karabulut, 1996: 26; Kızmaz ve Bilgin, 2010: 299). Basit, işlevsel ve gündelik hayatın içinde olan hareketli işlerde çalışmaktadırlar. Bu işlerin kolay ve erişilebilir olması çocukları çalışmaya heveslendirmekte ve çekmektedir.

Özyanık (1998: 94-96; akt. Günşen İçli, 2009: 20), sokakta çalıştırılan çocukların yoğun olarak yaptıkları işleri 3 türde gruplandırmıştır:

Tablo 1: Sokakta Çalıştırılan Çocukların Yoğun Olarak Yaptıkları İşler

Sermaye Yoğun İşler	Emek Yoğun İşler	Sokağı Mesken Edinen Çocuklar, Dilenciler ve Sokak Çeteleri Tarafından
Sermaye isteyen	Sermayeye dayanmayan ya da çok az sermaye isteyen	Yoğun emek isteyen
Simit, balon, su, çiçek, tatlı, ay çekirdeği, mısır, kestane, naylon poşet, peçete, çiklet, kuşyemi gibi malları satmaktadır.	Hamallık, küfecilik, el arabasıyla taşımacılık, ayakkabı boyacılığı, (cam, teneke, plastik, kâğıt) vb. katı atık toplayıcılığı gibi işlerdir.	Otoparkçılık, mezarlık işleri, tartıcılık, cam siliciliği, kavşak satıcılığı gibi işlerdir.

(Bilgiler, Günşen İçli'nin (2009) çalışmasından alınmış olup tarafımızca tablo haline getirilmiştir.)

Alacahan'ın (2010: 138-139), sokakta çalıştırılan çocukların ve ailelerinin sosyo-ekonomik yapısını ve çocuğun çalıştırılmasına ilişkin ebeveynlerinin tutumlarının belirlenmesini amaçlayan araştırmasında; çocukların çalışma süresinin mevsim şartlarına göre değişim gösterip büyük bir çoğunluğunun 1-12 ay süreyle (%80 ile) sokakta çalıştığı tespit edilmiştir. Sokakta çalıştırılan çocukların yine büyük çoğunluğunun (2010 yılı şartlarında %75 ile) aylık kazancının ortalama 75-100 TL olduğu görülmektedir.

Alparslan ve Karaoğlan'ın (2012: 169-171), *"Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları"* adlı araştırmasında sokakta çalışan çocukların anne (%100 ile) ve babalarının (%91,4 ile) eğitim düzeylerinin çok düşük olduğu, lise ve yüksekokul mezunu anne olmadığı, ortaokul-lise mezunu baba oranının %16 olduğu, sokakta çalışan çocukların çoğunluğunun 3 çocuk veya üzeri sayıda çocuğa sahip çok çocuklu ailelerden geldiği, babaların çoğunluğunun (%64,5 ile) işinin olduğu ve inşaat işçiliği gibi düşük kazançlı işlerde çalışırken, geri kalanı da işsiz ve annelerin tamamının gelir getiren hiçbir işte çalışmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte sokakta çalıştırılan çocukların babalarının vasıfsız işte çalışması yahut işsiz olmasının alkol (%97,8'i) ve sigara (%93,5) tüketimini azaltmadığı görülmektedir. Alacahan'ın (2010: 139-140) araştırmasında, (%55 ile) babaların mesleği ve çalıştığı işler "mesleksizlik" olarak nitelendirilmektedir. İşsiz olan babaların daha çok vasıfsız işlerde ve ara işlerde günübirlik çalıştıkları işler vasıtasıyla gelir elde ettikleri görülmüştür. Annelerin ise çoğunun "ev hanımı" oldukları ve gelir getiren herhangi bir işte çalışmadıkları tespit edilmiştir.

Çalıştırılan çocuklar, çalışmayan yaşıtlarıyla kıyaslandığında bedensel ve psikolojik gelişimlerinin akran gruplarına nazaran geri kalmış olduğu, yaşıtlarına oranla daha kısa boylu ve zayıf oldukları ve kendine güvensizlik/ değersiz olma hissi yaşadıkları belirtilmektedir. Bununla birlikte çalıştırılan çocuklara yüklenen sorumluklar çocuk olmaktan kaynaklanan ihtiyaçlarıyla çelişmektedir. Ebeveynlerin onları algılama biçimi ve beklentileriyle kimi zaman çocuk kimi zaman ise çalışan nitelikleriyle ön planda olmakta, yani iki kimliği de muhafaza etmeleri gerekmektedir. Bu durumun bir benzeri işverenler için de söz konusudur. Çalışma süresi, koşulları ve verimlilik vb. konularda çocuğun yetişkinlerle aynı performansı

göstermesini beklemekte, ödenecek ücret miktarı ve iş güvenliği gibi konularda çocuk olma niteliği ön planda olmaktadır (Tunçcan, 2000: 253-254).

Anayasanın 50. maddesine göre "Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılamaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar." biçiminde ifade edilerek çocukları çalışma hayatında koruyacak önlemlerin alınmasına vurgu yapmaktadır. İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 59. Maddesi'nde ise "İlköğrenim çağında olup da mecburi ilköğretim kurumlarına devam etmeyenler, hiçbir resmi ve özel iş yerinde veya her ne surette olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılamazlar." denmektedir.

20. yüzyıla değin yaşanan gelişmeler ve özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulmasıyla, çocuk işçiliği sorunu uluslararası boyutta ele alınmıştır (ILO; Şen ve Kahraman, 2012: 169-170; Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 13-14):

- 1919 yılında Uluslararası Çalışma Konferansı toplantısında, çocuk işçiliğine ilişkin ilk sözleşme "**5 Numaralı En Az Çalışma Yaşı Sözleşmesi**" kabul edilmiştir. Bu sözleşme kapsamında 14 yaşından küçük çocukların endüstriyel işletmelerde çalışmaları yasaklanmıştır.
- 5 Numaralı Sözleşme'yi izleyen 50 yıl boyunca, 9 sözleşme daha kabul edilmiş; endüstri, tarım, denizcilik, endüstri-dışı, balıkçılık yer altı işleri gibi farklı sektörlerde en az çalışma yaşı özel sözleşmelerle düzenlenmiştir.
- ILO'nun 1973 yılında kabul ettiği 138 Sayılı Sözleşme ile birlikte 15 yaşını doldurmamış kişiler "**çocuk işçi**", 15-24 yaş arasını "**genç işçi**" olarak kabul edilmiştir.
- Çocuk işçiliği ile mücadele eden ulusal programlara uluslararası destek sağlamak amacıyla 1992'de ILO, Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı'nı (IPEC) başlatmıştır.
- 1995'te Kopenhag Sosyal Gelişme İçin Dünya Zirvesi'nde çocuk işçiliğinin tüm ülkelerde yasaklanması için bir bildirge ve eylem planı kabul edilmiştir.
- 1998'de Uluslararası Çalışma Örgütü, "Çalışma Yaşamında Temel İlkeler ve Haklar Bildirgesi"ni kabul etmiştir.
- ILO'nun 1999 yılında kabul ettiği bir diğer sözleşme de 182 No'lu "Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi"dir. Sözleşmenin 1. Maddesi'nde, *"Sözleşmeyi onaylayan her üye ülke acil bir sorun olarak en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını temin edecek ivedi ve etkin önlemler almasını"* şart koşmakla birlikte 2. Maddesi'nde *"Çocuk teriminin 18 yaşın altıdaki herkese uygulanacağını"* belirtmektedir. 3. Maddesi'nde ise "en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği" ifadesinin tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre, çocukların, "*borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması"* ve *"askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları*", *"çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen*

uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını" içeren şartlar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri kapsamaktadır.

2. Çocukların Sokakta Çalıştırılma Nedenleri

Ailelerin mevcut gelir düzeyindeki düşüklük çocuklarının kazandığı paraya ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Sanayileşme sürecini tamamlamamış, nüfus artış hızı yüksek, genç nüfusun fazla olduğu ülkelerde ailelerin eğitime yaklaşımı sıklıkla yoksulluğun baskısı altında kalmaktadır. Bunun yanında işverenlerin çocuk işgücünü tercih etmesi de diğer bir nedeni oluşturmaktadır. Çoğunlukla kayıt dışı çalıştırıldıkları ve haklarını arama konusunda bilinç düzeylerinin düşük olması nedeniyle işverenler tarafından çocuklar tercih edilmektedir. Bir başka neden ise sorun alanına ilişkin ilgili mevzuat eksiklikleri veya mevzuatın etkin uygulanmamasıdır. İşyerlerinin denetiminin etkin yapılamaması, cezai yaptırımların yetersizliği, denetim yapan kurum ve kişilerin çocuk işgücünün kullanılmasını göz ardı etmeleri gibi nedenler bu alandaki denetimi ve yaptırımı yetersiz kılmaktadır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 12).

Genç (2016), çocukların çalıştırılma nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: ekonomik krizler, artan yoksulluk, adaletsiz gelir dağılımı, kayıt dışı ekonominin giderek büyümesi, düşük ücret politikaları, sivil toplum örgütlerinin etkin olmaması, işsizliğin artması, plansız ve kontrol dışı nüfus artışı, hızla ve plansız kentleşme, yetersiz ve niteliği düşen eğitim yapısı, geleneksel ve kültürel koşulların baskısı, ailelerin çocukları gelir aracı olarak görmesi ve bir an önce meslek edinme isteği. Ayrıca, okullardaki başarısızlık oranlarının yüksekliği, boş zaman değerlendirme alışkanlıkları ya da olanaklarının olmaması, eğitimde fırsat eşitliğinin olmaması ya da düşük olması, ailelerin eğitim düzeylerinin düşük olması, eğitim maliyetlerinin yüksek olması, ulusal düzeyde sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin az olması, hükümetlerin konuya gösterdiği önemin yetersiz kalması ve toplumun duyarsızlığı da çocukların çalıştırılmasına/emeğinin sömürülmesine neden olmaktadır.

Tunçcan (2000: 243-250), çocuk işgücünün kullanılmasına ilişkin sebepleri "çocukları emek arz etmeye zorlayan faktörler" ve "işverenlerin emek talepleri" olmak üzere iki açıdan sınıflandırmıştır. Çocukları emek arz etmeye zorlayan faktörler; yoksulluk, işsizlik, hızlı ve çarpık kentleşme, nüfus, eğitim düzeyi ve gelenekler olarak ifade etmiştir. Gelir yetersizliği ailelerin tüm kaynaklarını arz etmeye zorlamaktadır. Çocuklar da vasıflı işgücüne sahip olmadıkları için çok düşük ücretler karşılığı çalıştırılmaktadır. Hızlı nüfus artışı ise, düzensiz kentleşme, kentsel işsizlik gibi sorunlara neden olmakta, aile gelirindeki hızlı düşüşler çocukları da etkilemekte, bu durum tüm aile üyelerinin çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Böylece hızlı düşen gelir düzeyi, okul çağındaki çocukların eğitim hayatından uzaklaşmasına neden olmaktadır. Aileler ve çocukları için eğitimin maliyeti iki boyutludur. Eğitim harcamaları için ailenin bütçesinden kaynak ayrılması gereği olan dolaysız maliyet, diğeri ise eğitime yönelen çocuğun iş piyasalarına emek arz etmemesinden dolayı ailenin mahrum kalacağı potansiyel kazançtan oluşan "fırsat maliyeti", dolaylı maliyettir. İşverenler açısından çocuk emeği, ucuz işgücü maliyeti anlamına

gelmektedir. İşverenlerin işgücü maliyetlerini düşürebilmek için emek taleplerini çocuklara yöneltebilmesinde kayıt dışı ekonomi de etkili olmaktadır.

Güneş ve Kalaycı (2004: 7), çocuğu sokağa iten nedenleri şu şekilde sıralamaktadır:

1) Göç ve uyum sorunları,
2) Ekonomik sorunlar (yoksulluk, yoksunluk, işsizlik),
3) Aile içi sorunlar; aile içi cinsel taciz, tecavüz ve şiddet, çocuğun ihmal/istismar edilmesi, ailenin parçalanması, ailenin yapıcı olmayan tutum ve davranışları, ailenin ve çocuğun eğitimsizliği,
4) Çarpık kentleşme,
5) Sokağın cezbedici yönü ve görece özgürlüğü,
6) Denetimsiz oyun salonların cezbedici yönü,
7) Akran grupları,
8) Soruna yönelik çalışan gönüllü kuruluşlarının bilgi yetersizliği, profesyonel yaklaşımlarının yoksunluğu,
9) Medyanın olumsuz yayınları,
10) Çocukların para kazanmasını teşvik edici kültürel değerler,
11) Yardımseverlik/ hayırseverlik anlayışıyla (acıma duygusuyla) yetişkinlerin para vb. eşyalarla yardım yapması.

ILO ise, çocuk işçiliğine neden olan faktörleri; "gelenekler, eğitime ulaşabilmede yaşanan sorunlar ve yoksulluğa açıklık" şeklinde belirtmektedir. Bununla birlikte çocukların, sokağa yönelmelerinin ve sokakta çalışmalarının nedenleri arasında "sağlıksız yerleşme, yoksulluk (ekonomik sorun kaynaklı olarak ailenin çocuğa yönelik duygusal istismarı), bölüşüm adaletsizliği, bölgesel eşitsizlikler ve eğitim imkânlarından yararlanamama" gibi etkenler söz konusu olmaktadır (Yetim ve Çağlayandereli, 2007: 35-36).

Çocuk işçiliğinin temel nedenleri; yoksulluk, göç, geleneksel bakış açısı, eğitim imkânlarının yetersizliği ve etkin uygulanamamasıdır (Tor, 2010: 32). Bununla yanında, sokakta çalıştırılan çocuk sayısının artmasındaki en önemli unsur; "kitlesel göç"lerin neden olduğu "kentsel yoksulluk"tur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devam eden terörle mücadele faaliyetleriyle birlikte 90'lı yılların başında ve sonunda yoğunlaşan kitlesel göçler ve bu göçlerin sebebiyet verdiği sosyal sorunlar -sosyal dışlanma, sosyal sermayedeki dönüşümler, yoksulluk, işsizlik, suç ve şiddet gibi- arasında temel olarak yaşanan ekonomik sorunlar; ebeveynlerin kentlerde işsiz kalarak çocukların sokağa yönelmelerine ve sokakta çalışmalarına neden olmuştur (Kızmaz ve Bilgin, 2010: 271-272, 274). Bu süreç, Nisan 2011'den bu yana ülkemize sığınan Suriyeli mülteciler örneğinde daha belirgin şekilde devam etmektedir.

Ailelerde görülen yoksulluk, eğitimsizlik veya erken yaşta göç, iş piyasasına dâhil olma gibi pek çok özelliğin sonraki kuşaklara aktarıldığı bir süreklilik söz konusudur. Yoksulluğun neden olduğu, çocuk ve genç işçilerin anne babaları ile kendi eğitim durumları arasında paralellik vardır (Şen ve Kahraman, 2012: 184). Bununla birlikte, anne ve babaların eğitim düzeyindeki düşüklük, çocukları için eğitimin uzun vadede yararlı çıktılarını öngörememelerine ve özellikle kız çocuklarının eğitim almalarında çaba sarf etmemelerine neden olabilmektedir (Zeytinoğlu, 2001: 87).

Çalıştırılan çocuklar, çalıştığı çevre içindeki kişileri model alması ve eğitim sürecinde yaşadığı maddi ve manevi sorunlar nedeniyle okula karşı isteksizlik göstermektedir. Çocukların okullara karşı isteksizliği, çalıştığı için önemsenmesi ve gelir sahibi olmanın verdiği güç temel faaliyet alanını okuldan/eğitimden çıkartıp iş hayatına doğru değiştirmiştir (Fidan, 2004: 34). Köksal ve Lordoğlu (1993) araştırmasında; çocukların çeşitli nedenlerden kaynaklanan eğitim kurumlarına karşı "güvensizlik" ve "isteksizlikten" dolayı eğitimden uzaklaştıklarını belirtmektedir. Genellikle verilen eğitimin arz oluşturan iş piyasasına uymaması, eğitime devam edenlere nitelik kazandırmaması, eğitimini tamamlamış gençler arasında oluşan işsizlik-hayat standartlarının düşüklüğü algısıyla birlikte eğitim kurumlarının "sevimsiz" algılanması gerekçesi gibi etkenler gösterilmektedir.

Şen ve Kahraman (2012: 179-180), Türkiye'deki içgöç, yoksulluk ve istihdam ilişkisini tespit etmeyi amaçlayan araştırmasında çocuk işçilerin çoğunun babası ya da ağabeyinin yanında, bir kısmının da amca, dayı, amcaoğlu gibi birinci dereceden akrabalarının tecrübe ve güvencesi altında göç ettiklerini ve çalıştıklarını ortaya koymuştur. Çalışan çocukların babalarının ve annelerinin düşük bir eğitim düzeyine sahip olduğu ifade edilmiştir. Çocukların ise erken yaşta çalışma zorunluluğu, eğitime devamda isteksizliğine sebebiyet vermiştir. Bu durum, çocuklar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

> "*Kendim gelmek istedim. Abim de gel dedi. Girdim çalışmaya. Okul açılınca eve giderim. Şimdi 8. Sınıftayım, ilerisini okumayı düşünmüyorum. Okul bitince buraya geleceğim çalışmaya. Bağımız var ama kendimize yetecek kadar, satacak kadar yok..*" "*Sıkıcı olduğu için okumadım. Bana bağlı okumak. İnsan kendi işinin sahibi olunca daha iyi, şimdi değilim ama ileride olacak, kendime bir kemer atölyesi kuracağım... Köyden sipariş ettiler beni. İşçi lazımdı geldim. İstanbul iyidir. Bizim köydeki gençler hep İstanbul'da, başka yerlere gitmiyorlar.*"

Kızmaz ve Bilgin'in Diyarbakır kent merkezinde sokakta çalışan ve kısmen de sokakta yaşayan çocukların suçluluk durumlarını inceleyen araştırmasına göre çocuklar sokakta çalıştıkları için memnuniyet duymaktadır. Çocukların sokakta çalışmasının önemli bir nedenini oluşturan **yoksulluk**, çocukların ailelerine sunduğunu düşündüğü ekonomik destek beraberinde bu memnuniyeti getirmektedir. %28,6 ile aileye sağlanan kazanç ve %23,8 ile kendi ihtiyaçlarını karşılaması memnuniyetin nedenlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte çocuklar, çalıştıkları zamanlarda %19 ile kendi geleceklerini hazırladıklarını ve %19 ile akran gruplarıyla birlikte hoşlandıkları şeyleri yapma imkânına sahip olduklarını ifade etmiştir (2010: 300-301). Sonuç olarak, çocukların sokağa yönelmesinde ve sokakta çalışmasında duyduğu **memnuniyet**; aileye sağladıkları ekonomik destek ve sokağın cezbedici-özgür yanı ile ilişkilidir. Lakin çocukların çok erken yaşlarda iş hayatına dâhil olmalarının sebebi çocukların tercihlerinin bir sonucu değil aksine bir mecburiyetin sonucudur (Yıldız, 2007b: 141).

Nüfus artışı, çalıştırılan çocuklar sorunu olgusunun önemli bir kaynağıdır. Çocuk yetiştirme bilincinin yoksun olduğu, yetersiz gelire sahip ailelerde ve özellikle eğitim seviyesinin düşük olduğu ailelerde çocuk sayısı fazla olmaktadır. Bu ailelerde aile planlamasının bilinmeyişi, yetersiz olan gelirin daha fazla kişi tarafından paylaşılması ve zorunlu ihtiyaçların karşılanmasında mevcut gelirin yetmeyişi, aile fertlerinin her birinin çalışmasını zorunlu kılmıştır (Fidan, 2004: 33).

Hızlı nüfus artışı, eğitim, sağlık vb. temel refah hizmetlerinden yararlanabilme imkânlarını hem bireysel hem yerel düzeyde azaltarak, çok çocuk sahibi olmanın ise aile bütçesini zorlaması sebebiyle çocukların çalıştırılmasına kapı aralanmaktadır (Zeytinoğlu, 2001: 85; Yıldız, 2007b: 139).

Gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında yüksek işsizlik oranıyla birlikte istihdama açık işler de bulunmaktadır. Emek piyasasındaki yetersizlik sonucu oluşan bu durum aynı zamanda enformel çıraklık düşüncesinin yaygınlığının bir sonucu olarak çocukların küçük yaşlarda vasıfsız işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Çok çocuklu geniş bir aileye sahip olan aile reisleri, kırdan kente göç ettiklerinde kentsel emek piyasalarında aranan vasıflara sahip olmamaları nedeniyle, kendilerine gelir sağlayacak yeterli işi imkânı bulamamaktadır. Bu sebeple, ailedeki diğer üyeler aile bütçesine katkı sağlamak için çaba göstermekte ve aile reisleri vasıfsız bir işe sahip olana kadar "işçileşme" sürecinden geçmektedir. "Şevki kırılmış işçi" etkisinin de çalışmamada bir etken olduğunu ve aynı zamanda kente göç etmiş bireylerin uzun zaman bir iş bulamaması karşısında bir vazgeçişi olarak nitelendirilebilir. Bu süreç neticesinde çalıştırılan çocukların fazla oluşu ve toplam gelirlerinin göreli olarak yüksek olması ile çalışmayan aile reisleri, yalnızca bir organizatör konumuna gelmekte ve çalışmaya ihtiyaç duymamaktadır (Baştaymaz, 1990: 29-30).

Maliyeti düşük ve kolay yönetilebilen/yönlendirilebilen bir işgücü niteliği taşıması ve bazı işlerde, yetişkinlerin işi yapmak istememesi, bazen de çocuk işgücünün işi yapmaya uygun görülmesi nedeniyle çocuklar ebeveynlerinden daha kolay iş bulabilmektedir. Bu durum, çocukların belirli işyerlerinde *"yetişkin işgücüne alternatif"* olarak görülmesine neden olmuştur (Fidan, 2004: 32-33).

İşverenlerin ise çocukları "ücretli emek" olarak çalıştırmalarının nedenleri arasında ekonomik boyut vurgulanmaktadır. İşverenler, çocuk emeğinin karşılığının düşük olması, çocukların yetişkinlere göre daha az hünerli/üretken olmaları ve haklarını arayamaması gibi nedenlerle çocuk işgücünü tercih etmektedir. Bununla birlikte çocuk ve kadın emeği, yetişkin erkek emeğinin tamamlayıcısıdır. Yani, kadın ve çocuklar, "eve ekmek getiren aile reisinin" ücretinin düşük olması durumunda hane gelirine katkıda bulunmak amacıyla iş piyasasına katılmaktadır (Erder ve Lordoğlu, 1993: 12-13; Karabulut, 1996: 10).

3. Sokakta Çocukları Bekleyen Riskler ve Tehlikeler

Sokakta çalışan çocukların ailelerinin yaşadığı yoksulluk, zorunlu göç, terör vb. sorunlar nedeniyle yaşanan travmalar çocukları **dezavantajlı** konuma sürüklemektedir. Bununla birlikte, aile bireylerinin geçiminden çocuğun sorumlu olduğuna yönelik inancı, eğitimin hayat üzerindeki öneminin kavranamaması, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi gibi bazı olumsuz geleneksel değerler çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında duyarsızlığa yol açmış ve çocukları çeşitli risklere açık hale getirmiştir. Sokakta çalışan çocukların maruz kaldıkları şiddet, ihmal ve istismar, "başkalarına şiddet uygulama, evden-okuldan kaçma, okulda başarısızlık, madde kullanma ve bağımlısı olma, sokaktaki suç gruplarına katılma, psikolojik ve sosyal problemler yaşama" gibi sosyal sorunların yaşanmasının önünü açmıştır (Bilgin, 2012: 83).

Çalıştırılan çocuklar, uzun çalışma süreleri, kötü ve sağlık şartlarda çalıştırılması, düşük ücret, sosyal güvenlik haklarından yararlanmama ve yetersiz beslenme gibi çeşitli risk ve tehlikelerle karşılaşabilmektedir. Ayrıca çocuklar fiziksel ve cinsel yönden istismara açık ortamlarda çalışmaktadır. Çocuklar emniyet güçleriyle karşı karşıya gelebilmekte, çeşitli suçlara karışabilmektedir. Bu çocuklar sıklıkla okulu terk etmekte, hanede yaşanan sorunlar arttığında evden kaçmakta ve zamanının büyük bir kısmını sokakta geçirmektedirler (Karabulut, 1996: 24-26).

Yalnızca erişkin işçiler dikkate alındığında, fiziksel sağlığa ve güvenliğe yönelik tehditler "risk" kelimesiyle ifade edilir. Bu doğrultuda, işyerindeki tehlikeleri asgari düzeye indirmek için iş kazalarını ve meslek hastalıklarını önlemek amaçlanır. Bu önlemler, inşaatta çalışan erişkin işçilerin koruyucu elbise giymesi, fabrikada çalışan erişkin işçilerin elektrikli cihazları kullanmada güvenlik önlemlerine uymaları konusunda yapılan eğitimler gibi olabilmektedir. Çocuklar ise erişkinlerin çalıştıkları alanlarda karşılaştıkları "risklerle" daha fazla karşı karşıya gelmektedir. Çocuğun yaptığı iş ve kullandığı aletler için yaşının küçük olması, çalışma saatlerinin uzun sürmesi, yüklenen sorumluluğun fazla olması, işin sıkıcı, tekdüze ve çocuğun gelişimine katkısı olmayan bir iş olması, kimyasal madde, aşırı sıcaklık ve gürültü gibi tehlikeli bir ortamda çalışması, özgürlüklerinin kısıtlandığı bir ortamda çalışması, hangi işi yapmak istediklerinin sorulmamış olmasının işi bırakamaya ya da özsaygılarını yitirmeye yol açması, çocuklara bedensel, ruhsal, duygusal, sosyal ve ahlaki yönden gelişimlerine uzun erimde zarar vermektedir (Ennew, 1998: 29; Bequele ve Myers, 1998: 3-4).

Tarımsal üretimin düşüklüğü ve küçük ölçekte tarım işletmelerinin verimsizliği gibi nedenler göçe neden olmaktadır. Ailedeki yetişkin erkeklerin kente göç etmesi durumunda ise geride kalan çocukların işgücünün kullanımı artmaktadır. Aileleriyle göç eden çocuklar ise yetişkinlerin karşılaştığı yoksulluk ve beraberinde işsizlik ile işgücüne katılmaktadır. Formel sektörde iş imkânı bulamayan yetişkinler kendilerine ve çocuklarına enformel sektörde iş bulmaya çalışmaktadır. Bilgi, teknoloji ve çalışanların örgütlenme düzeyi ile çalışma standartları düşük olan enformel sektörün genişlemesi, kentlerde de çocuk işgücüne talebi arttırmaktadır. Geleneksel değerler, sağlık, güvenlik ve eğitim hizmetlerinden yoksunluk, çalışma standartlarının denetlenmesindeki eksikler gibi nedenlerle işyerlerinde çalıştırılan çocuklar istismara ve ihmale uğramaktadır (Zeytinoğlu, 2001: 85-86).

Modern çağda çocuk istismar sorununun hemen her ülkede başat bir sorun olmasıyla, sokaklar çocuklar için her zamankinden daha fazla riskli bir konuma gelmiştir. Son yıllarda Türkiye'de de sokaklar, çocuklar için oyun ve sosyalleşme alanlarından çıkıp yerini çocuk kaçırma olayları, çocuk tacizleri ve tecavüzleri gibi sorunlara bırakmıştır. Ebeveynler, yaşanan sorunlar karşısında çocuklarını sokaktan uzak tutan eğilimleri pekiştirmiştir. Sokakta çalışan çocukların sokaktaki çalışma sürelerinin uzun olması ve alt-kültürü temsil eden kişilerle sıklıkla karşılaşmaları, çocukların fiziksel veya cinsel yönden sömürüye maruz kalma risklerini arttırmaktadır (Bilgin, 2012: 81-82, 85).

Ak Parti hükümetleri döneminde önemle ele alınan bu olumsuz tablo özellikle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasıyla olumlu bir gelişme göstermiş olmakla birlikte, 2011'den bu yana beş yıldır süren Suriye iç savaşı sebebiyle ülkemize yönelen üç milyonu aşkın mülteci akınının büyük oranda

çocuklardan oluşması soruna yeni bir boyut kazandırmıştır. 04.04.2013 Tarih ve 6458 Sayılı Kanun'un 103. Maddesi çerçevesinde kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün tüm il ve ilçelerde teşkilatlanmasının ve mültecilere yönelik hizmetleri AFAD'dan devralmasının gecikmesi, mülteci sokak çocuklarının ortaya çıkmasına yol açmış olup bu husus ayrı bir çalışmada incelenmelidir.

Çocuklar, sokakta bedensel veya fiziksel kalıcı hasara maruz kalabilmelerinin yanında psikolojik ve sosyal yönden de sokakların taşıdığı risklerden önemli ölçüde etkilenebilmektedir. "Benlik kazanmada gecikme", "moral değerlerde düşüklük" ve "kişilik bozuklukları" gibi patolojik rahatsızlıklara yakalanma risklerinin oldukça yüksek olduğu belirtilmektedir (Alacahan, 2010: 143). Örneğin; çocukların sokaklarda karşılaştıkları bazı şiddet eylemleri onlarda travma yaşatabilecek derecede tehlikeli düzeye ulaşabilmekte ve çocuğun maruz kaldığı şiddet eylemleri onları da aynı şekilde şiddet uygulayabilecek bireylere dönüştürebilmektedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010: 305). Yaşadıkları şiddetin etkisiyle "**şiddetin çocukları**" olabilmektedirler (Bilgin, 2012: 83).

Keskinkılıç Kara ve Çalık'ın (2012: 682), ilköğretim okuluna devam eden ve sokakta çalışan çocukların eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesini amaçlayan araştırmasında sokakta çalıştırılan çocuklar (%87,21 ile) sokaktaki çetelerden ve diğer insanlardan tepki ve şiddet gördüklerini belirtmişlerdir. Çocukların karşılaştıkları tepki türünün ise %45,33 ile sözlü şiddet ve %22,36 ile fiziksel şiddet olduğu görülmektedir.

Sokakta çalıştırılan çocukların bir bölümü kazançlarının tümünü ailelerine verirken bir bölümü de elde ettikleri kazancı kendilerine ayırmaktadır. Çocukların zamanla ailelerine verdikleri payı azaltıp kendi paylarını arttırmaları eğiliminde ise sokağın özgürlüğü ve kendi kendilerine yetebilirlik duygusu ile aileleriyle olan bağlarını koparmakta ve "**sokağın çocuğu**" "sokakta yaşayan çocuk" konumuna gelebilmektedir (Okumuş, 2009: 13-14).

Çocukların çalışırken aile denetiminden ve korumasından yoksun olmaları, güvenliklerini tehlikeye atmakta, bu tehlikeler de çeşitli risklere götürmektedir. Bu durum çocukların her çeşit sömürü ve istismara açık hale gelmelerine sebep olmaktadır. Aile denetiminden uzak kalan çocuklar olumsuz şartlar altında çalışırken uçucu ya da uyuşturucu madde kullanma ve suça yönelme tehlikesi ile karşılaşmaktadır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 15).

Çalışma mekânı olarak çocukların sokaklarda maruz kaldıkları riskleri ve tehlikeleri ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmada, sokakta çalıştırılan çocukların sigara, esrar, alkol, uçucu ve yapıştırıcı maddeler (tiner-bali), çeşitli haplar (ecstasy, rohypnol, rivotrilklonezepam) gibi bağımlılık yapıcı maddeleri kullandığı tespit edilmiştir. Çocuklar, bu maddeleri bulamadıkları zaman ise çeşitli ağaç ve bitki yapraklarını sigara şeklinde sararak içtiğini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte sokakta çalıştırılan 400 çocuğun %65.5'inin, sigara dâhil bağımlılık yapıcı madde kullanan arkadaşa sahip olduğu görülmektedir. Sigara dışında kullanılan bazı maddelerin illegal nitelik taşıması, çocukların suça sürüklenmelerine de neden olmaktadır (Bilgin, 2012: 90). Bu bağlamda, madde kullanımına başlanmasında etkili olan akran grubunun sokakta çalıştırılan çocuklar üzerinde de etkili bir kitle olduğu belirtilebilir. Madde kullanımı, çocuğa bedenen ve ruhen zarar vermekte ve

çocuğun bu maddeye ulaşmada kullandığı yöntemlerle de illegal eylemlerde bulunarak çevresine zarar vermektedir.

Sokakta çalışan çocukların özellikle sokaktaki risk ve tehlikelere açık bireyler konumunda bulundukları için suça eğilimli hale geldiklerini söylemek gerekir. Sokaktaki sapkın bireylerle ya da akranlarla temas etme yoğunluğu ve suçlu kültürlerle temas etme imkânı, okul ve aile bağlılığının zayıflaması, ebeveynleri ile olan ilişkilerin zayıflaması veya ebeveyn denetiminden yoksun olma (gerekli ilgi ve sevgiyi görememe) gibi unsurların sokakta bulunan çocukların suça itilmelerine sebebiyet verebilmektedir. Çalışılan sokak ortamının niteliği, çocukların suça yönelik motivasyona sahip olabilme risklerini arttırmaktadır. Sosyo-ekonomik sorunlar, aile desteğinden mahrum kalmaları ve çocukların sahipsiz-kimsesiz konumda bulunmaları sokakta çalıştırılan çocukların suç işlemesi açısından potansiyel bir grup oluşturmaktadır. Örneğin; kimsesiz çocuklar temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri açısından yasal olmayan hırsızlık, yankesicilik, madde kullanımı ve satışı, gasp, yaralama gibi bazı suçlara karışabilmektedir. Bununla birlikte çocuk yetiştirme konusunda bilinçsiz olan bazı ebeveynler çocuklarını zorla çalıştırmakta ve daha fazla kazanç sağlamaları için çocuklarını zorlamaktadırlar. Zorla çalışmak zorunda bırakılan çocukların istenilen düzeyde para kazanamadıkları ve kazandıkları parayı kişisel harcamalarında kullandıklarında akşam veya gece eve dönme konusunda isteksiz olup bazen de eve dönmedikleri belirtilmektedir. Ebeveyn baskısına maruz kalan çocuklar şiddet, hakaret, hırpalama, ilgisizlik gibi tutumlara da maruz bırakılmakta ve bu tutum çocukların ebeveynlerine karşı duydukları ilgi ve bağlılıkları zayıflatmaktadır (Kızmaz ve Bilgin, 2010: 273-276).

Bilgin'in (2012: 88, 92) araştırmasında sokakta çalışan çocuklar; hırsızlık, kapkaç, yankesicilik, illegal madde satmayla ilişkili çeşitli suç örgütlerinde yer aldıklarını dile getirmişlerdir. Terör örgütlerinin gerçekleştirdiği illegal sokak eylemlerini de sokakta çalıştırılan çocuklar için bir risk unsuru olarak değerlendirmenin yanında kimi zaman sokak hareketlerinde yer aldıkları çocuklar tarafından ifade edilmiştir. Bununla birlikte, çocuklar çalışma ortamında kazalara maruz kaldığı için bedenlerinde izlere ve yaralara sahip olmaktadırlar. Çocukların bir kısmının ise ciltlerinin canlılığını yitirdiği, soluk bir halde olduğu ve çocukların maruz kaldıkları yaralanmalar, çizikler/kırıklar için bilgisizlik ve yoksulluk nedeniyle çoğunlukla tedavi edilmediği de bu araştırma kapsamında görülmüştür.

Çocuklar sıklıkla trafiğin yoğun olduğu ortamlarda çalıştıkları için trafik kazalarına daha çok maruz kalabilmektedir. Örneğin; trafik akışının yoğun olduğu yol kenarlarında dilencilik yapma, cam silme, mendil, çiçek, su ve çekirdek vb. ürünleri satmak için koşuşturmaları onları daha kolay kazaya maruz bırakabilmektedir. Özellikle trafik ışıklarının olduğu yerlerdeki çocukların çoğunun birden fazla kaza geçirdiği veya kaza riski atlattığı düşünüldüğünde, bu çocuk grubu için kazalara maruz kalmak yadırganan bir durum olarak görülmemektedir (Bilgin, 2012: 93).

Çöp toplama işi ise sokaklarda çocuklar tarafından yapılan niteliksiz işlerden biridir. Aynı zamanda çöp toplama işi, çalışma saatleri açısından da oldukça riskli olarak nitelendirilebilir. Çöpler genelde akşam/gece vakitleri veya karanlık çökmeye başladıktan sonra toplanmaktadır. Bu işi yapan çocuklar, saldırı ve şiddete maruz kalabilme riskleri içinde bulunmaktadır (Kızmaz ve Bilgin, 2010: 299-300).

Yoksulluk ve düzensiz aile ilişkileri nedeniyle dışlanan çocuklar, toplumun olumsuz tutum ve tepkileriyle ikinci bir dışlamaya sokakta maruz kalmaktadır. Toplumun dışlayıcı ve damgalayıcı davranışları çocukların olumsuz kimliklerle kendilerini özdeşleştirmelerine neden olmaktadır. Bu sebeple çocukların **sokak kültürünü içselleştirerek** sokağın zorluklarına karşı ortak bir hayat tarzı geliştirmekte ve çocukların kendi aralarında geliştirdiği enformel kültürün kuşkusuz çok olumsuz sonuçları bulunmaktadır (Yıldız, 2007a: 67).

Çocuğun sokakta çalıştırılması ile çocuğun belirli bir işyerinde çalıştırılması durumları arasında niteliksel olarak algı farklılıkları vardır. Çocuğun belli bir işyerinde çalıştırılması, zanaatçılığı (usta-çırak ilişkisini) çağrıştırmakta ve toplumda eğitim görememenin alternatifi esnaflık/zanaatkârlık olarak görüldüğünden, meslek öğrenmeleri amacıyla çocukların esnafların yanına yerleştirilmeleri olumlu karşılanabilmektedir. Çocuğun sokakta çalıştırılması ise küçük çapta ticaret deneyimi kazandırıyor olsa da marjinal işler olarak ifade edilmektedir. Sokaklarda mesleği öğreten kişilerin olmaması, geniş bir mekân olması nedeniyle tehlikelere açık olması, çalışma esnasında çocuğun denetlenmemesi sokakta çalıştırılan çocukların olumsuz algılanmasına neden olmaktadır. Genellikle toplumda kentlileşmemiş kesim çocuğun sokakta çalıştırılmasını yoksulluk/ekonomik yoksunluk gibi nedenlere bağlamakta ve bu kesim tarafından çalıştırılan çocuklara "acımakta" ve "üzülmekte"dir. Kentlileşmiş kesim ise çocuğun ailesini suçlayarak aileyi etiketlemekte, kızmakta ve önemsememekle birlikte çocuğu ve aileyi ötekileştirmektedir (Yetim ve Çağlayandereli, 2007: 48, 54).

Eğitim düzeyinin yetersizliği, çocuk sorumluluğunun ebeveynler tarafından tam olarak algılanamayışına neden olmaktadır. Bu durumda çocuğun çalıştırılmasında yaşanan veya yaşanacak tehlikeler tahmin edilememekte veya algılanamamaktadır (Fidan, 2004: 33-34). Alacahan'ın (2010: 143) yaptığı çalışmada ebeveynler, sokakta çalışan çocuğunun can güvenliği vb. tehlike içinde olduğuna inandıkları (%75 ile), çocuğu için herhangi bir tehlike bulunmadığına (%15 ile) inanırken, kalan kesim ise böyle bir tehlikeli durumunu hiç düşünmedikleri ve bunun akıllarına gelmediğini (%10 ile) belirtmişlerdir. Bununla birlikte ebeveynler, çocuğun sokakta çalışması esnasında kötü alışkanlık edinme riskinin olduğunu kabul etmekte (%60 ile), riskin bulunmadığını (%25 ile) ve bir kısım ise böyle bir olumsuzluk olabileceğini düşünemediklerini (%15 ile) ifade etmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, ebeveynlerin farkındalığı, farkında olmayışı ya da farkında olmamayı tercihinden kaynaklı olarak çocuklarının sokaklarda yaşadığı ya da yaşayacağı riskleri ve tehlikeleri kabul etmiş görünmektedir. Sokakta çalıştırılan çocuklar sorununun sadece ekonomik yetersizlik veya aile bütçesine sağlanan katkı için olmadığını aynı zamanda ailelerin yaşadığı bilinçsizlikten kaynaklandığı sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Eğitimle elde etmeyi düşündüğü sosyal statü ve meslek beklentisi ile çalışma zorunluluğu arasında yaşadığı çelişki çocukları kararsızlığa ve umutsuzluğa sürüklemektedir. Bir tercih yapma durumunda kalan çocuk, eğitimi terk edebileceği gibi, ailesine ve içinde bulunduğu şartlara karşı isyan duygusuyla olumsuz davranışlar sergileyebilmektedir (Alacahan, 2010: 138). Bununla birlikte eğitim görmesi gereken çocukların sokaklarda çalışmak zorunda kalması; erken yaşlarda edinmesi gereken bilgi, beceri ve tutumları edinememesine, ailelerinden aldıkları yoksulluğu devam ettirmelerine (Keskinkılıç Kara ve Çalık, 2012: 676-677) ve

yetişkinlik dönemine gelindiğinde çocukların herhangi bir donanıma sahip olmayan düşük gelirli vasıfsız işgücünde yer almasına neden olmaktadır (Tor, 2010: 33).

Beguele ve Myers'a (1998: 7-8) göre çocukların çalıştırılması, psikolojik ve eğitsel açıdan şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır:

Tablo 2: Çocukların Çalıştırılmasının Psikolojik ve Eğitsel Sonuçları

Psikolojik Sonuçlar	Eğitsel Sonuçlar
Çocukların zihinsel gelişimleri zayıflamaktadır.	Çocuğun, okula gitmeye fırsat bırakmayacak kadar çok zamanını almaktadır.
Çocuklar, yetişkinlik dönemine geldiğinde hayallerini gerçekleştirebilmek için gereksinim duyduğu temel becerileri geliştirme şansının yok olmasına neden olduğu görülmektedir.	Okula devam etmesinde ve derse etkin bir şekilde katılmasında gerekli enerjiye sahip olamamaktadır.
İşyerinde kötü muamele gören çocuklar, derslere dikkatini verememekte, öğretmenler tarafından, diğer öğrencileri engellediği gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılmaktadır.	Özellikle mevsimlik işlerde, çalışma zamanının uzunluğundan, çocuk okula kayıt olsa dahi derslerine çoğuna devam edememektedir.
İşin sıkıcılığı, itibarsızlığı, aile bağının kopuşu, çocuğun oyun oynamasına ve diğer çocuklarla arkadaşlık etmesinde fırsat vermeyecek derecede işin zaman alması, çocuğa psikolojik yönden zarar vermektedir. Bununla birlikte değersizlik duygusu, kayıtsızlık ve soğukluk duygusu oluşabilmektedir.	Genelde sokakta çalıştırılan çocuklarda, sokakta bulunduğu ortamın tesiriyle öğrenime verilen değer azalmaktadır.

(Bilgiler, Bequele ve Myers'in (1998) çalışmasından alınmış olup tarafımızca tablo haline getirilmiştir.)

4. Eğitim, Çocuk Hakları ve Uygulama Stratejileri

Sokakta çalıştırılan çocuklar; *"Çalışma nedenleri ve kendilerine verilen ad ne olursa olsun, zorunlu eğitim çağında, rüşt yaşını tamamlayamadan, kendilerini çalışma yaşamının zor ve tehlikeli koşullarında bulan **çocuk ve gençler** hukuki korumadan, sunulan çeşitli hizmetlerden ayrıcalıklı ve ağırlıklı olarak yararlanması gereken hedef kitleyi oluşturmaktadır."* (Karabulut, 1996: 6).

Sokak Çalıştayı'nda (2012), sorun alanına ilişkin okulda ve çevresindeki olumsuz ilişkilerden çocukların korunmasını sağlayan, ilişkileri yapılandıran mesleğin sosyal hizmet mesleği olması gerekliliğinden, okul sosyal hizmet alanının öneminden, çocuğun ve ailenin iyi tanımlanması gerektiğinden, kurumsal işbirliğinin olmamasından, kurumların eşit paydaşlar olduğundan, ortak sorumluluklarının uygulama içinde olması gerektiğinden, eşgüdümlü politikaların ve uygulamaların izlenmesinin öneminden, uygulamalarda politik iradenin olması gerektiğinden aksi takdirde hizmetlerin yürütülemediğinden, kurumsallaşmış

hizmetin yoksunluğundan, kurumsal bir hizmetin sağlanması gerekliliğinden, sokak çocukları sorununun diğer bütün sosyal sorunlarla ilişkili olduğundan, bütüncül yaklaşılması gerektiğinden ve çocukların boş zamanlarını değerlendirmesi için etkinlikler düzenlenmesi gerektiğinden, bu etkinlikleri düzenleyen bütüncül merkezlerin olması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte vaka yönetiminin, sosyal hizmetin en önemli araçlarından biri olduğu belirtilmektedir. Bir vakayı çözümlerken sosyal çevresiyle birlikte değerlendirmenin önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır. Vaka yönetiminin personel yetersizliği, çalışan çocukların sayısının fazlalığı gibi birtakım engellerden dolayı gerçekleşemediğinden bahsedilmekle birlikte asıl sorun, sokakta çalışan çocuklar sorununun çözülmesinin mümkün olmadığı yönünde kanaatlerin ifade edilmesidir. Ailelerle birebir ilgilenilmesi gerektiğinden, bunların her birini birer vaka olarak değerlendirip aylarca ilgilenilmesiyle sorunların kalıcı olarak çözülebileceğinden bahsedilmektedir.

Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu'nun 1957'de yapmış olduğu küresel tanıma bakıldığında;

> "Sosyal hizmet bireylere ve gruplara, topluma daha iyi adaptasyonları için yardım etmenin sistematik yoludur. Sosyal hizmet uzmanı, iç kaynaklarını geliştirmeleri ve mobilize olmaları için müracaatçılarla birlikte çalışır, gerekirse, çevrede değişim sağlamak için dış kaynaklardan da destek alır. Şöyle ki, sosyal hizmet toplumdaki harmoniye katkı sağlamaya çalışır. Diğer mesleklerde olduğu gibi sosyal hizmet özelleşmiş bilgiye, kesin prensiplere ve becerilere dayanmaktadır." (ifsw.org, 2016).

Bu tanımdan hareketle, sosyal çalışmacılar; ailelerin ve çocukların toplumda var olan hizmetlerden yararlanması için *"**arabuluculuk**"* yapar. Sorunların çözümüne yönelik politikaların oluşturulmasında, hak ihlallerinin ve adaletsizliğin önlenmesinde *"**savunuculuk**"* yapar. Bununla birlikte, var olan kaynakların kullanımı, kaynaklara yönlendirme ile ilgili olarak diğer meslek elemanlarıyla işbirliği içinde hareket ederek, çalıştırılan çocukların ve ailelerinin yaşadığı sorunlara yönelik *"**danışmanlık**"* yapar. Ayrıca politika ve stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olabilecek verileri toplar, analiz eder ve sonuçlarını ilgili kurum ve kuruluşlara aktarır.

Genelci sosyal hizmet yaklaşımı, sorunu bütüncül bir bakış açısı içinde ele almakta ve sadece bir sorun üzerine odaklanmanın ötesinde sorunun etkileşim içerisinde olduğu diğer sistemleri ve bu sistemlerin birbiriyle olan ilişkileri üzerine odaklanmaktadır (Yolcuoğlu, 2010: 80). Çocukların sokakta çalıştırılma nedenlerini görebilmek için; var olan sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik boyutlarının bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Sadece çalıştırılan, emeği sömürülen çocukların araştırılması kapsamlı bir analiz için yeterli değildir. Aile, çevresel ilişkiler ve toplum üçgeni içerisinde var olan sorunun nitelendirilmesi kalıcı çözümlerin üretilmesi için gereklidir.

Çocuk sokaklara tercihen değil mecburen yönelmekte ve bu yönelişte sosyo-ekonomik şartlar etkili olmaktadır. Bu nedenle çocuğun içinde bulunduğu sistemin yapısının iyi tanımlanması gerekmektedir. Başta aile ve ilişkide bulunduğu diğer kişiler ile toplum yapısının da bu sistem içine dâhil edilip değerlendirme yapılması

gerekmektedir. Kısaca, sorunun odağını çalıştırılan çocuk oluşturmamaktadır. Çocuğu çalışmaya iten sistem aile, çevre, çocukla ilişkisi olan diğer kişi/kişiler vb. unsurlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bir işletmede iş güvenliği daha kolay sağlanabilirken ya da çocuk işyerinde gözlem altında tutulabilirken, bu durum sokaklar için çok daha zor olmaktadır. Sokakta çalıştırılan çocukların çalışma şartları ve karşılaştıkları/karşılaşabilecekleri risklere ve tehlikelere yönelik koruyucu-önleyici çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Sokakta çalıştırılan çocuklar sorunu; genelinde hakların ihlali ve hakların pratikteki eksikliği ve bunun sonucunda eğitim hakkının ihlaliyle sonuçlanmaktadır. Bu durumun yansımalarını ise uygulama ve müdahalelerde mevcut stratejilerin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır: İşte bu bağlamda sokakta çalıştırılan çocuklar sorunu; haklar, eğitim ve uygulama stratejileri bağlamında irdelenmiştir.

Eğitim

Sokakta çalıştırılan çocukların, sokaktan kurtulabilmelerini sağlayacak önemli araçlardan biri eğitimdir. Sosyal çalışmacılar, eğitim sistemini güçlendirebilmek için çocukların genel durumları, sorunları ve okulda çocukların ne tür sınırlarla karşılaşıldığına ilişkin araştırmalar yapmalıdır. Bunun için **mesleki iş birliği** önemlidir. Okul çalışan öğretmenlerle ve okul yönetimiyle birlikte öğrencilerin sosyo-ekonomik durumuna ilişkin analizler yaparak çalıştırılması muhtemel olan çocuklara ve ailelerine yönelik erken müdahale programları geliştirilmelidir. Bu noktada okul sosyal hizmetinin öneminin farkına varmaktayız. Okullarda sosyal hizmet çalışmacılarının bulunması, ileride çocuğun yaşaması muhtemel sorun ve risklerin tespiti için önemli olmaktadır. Kısacası, eğitim alanına ilişkin sosyal hizmet mesleğini de bünyesine dâhil eden yapıların oluşturulması gerekmektedir. Eğitim hem bir araçtır hem de bir kaynaktır. Bu kaynağa erişemeyen çocukların erken yaşta iş hayatına atılmaları muhtemel gözükmektedir. Bununla birlikte eğitim, çocuk işçiliğinin farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Aile, çocuğunun eğitim masraflarını karşılayamaması sebebiyle çocuk okula devam edememektedir. Eğitimine devam etmediği için erken yaşta iş hayatına girip ileriki yaşlarda vasıfsız işçi olarak hayatına devam etmektedir.

Kenya'da, Undugu'da sokak çocuklarıyla yapılan çalışmalarda, çocukların şu konularda potansiyellerinin olduğu ortaya çıkmıştır (Dallape, 1988; akt. Ennew, 1998: 139):

- Öğrenme arzusu, 'eğitim' alma hevesi
- Hayatta kalma bilgisi,
- Hayatın çilesini çekmiş olmanın, zorluklara göğüs germenin ya da uyum sağlamanın verdiği deneyim,
- Bireysel olarak ve grup halinde kendilerini örgütleme yeteneği,
- Grup içinde dayanışma ve arkadaşlık,
- Diğer yoksullarla dayanışma,
- Her tür işi yapma isteği,
- Hoşça vakit geçirmede yaratıcılık.

Var olan bu potansiyellerin ortaya çıkartılmasında hem çocuk, hem okul, hem de toplum yönüyle güçlendirilmesinde **mobil okul** (eğitim) hizmeti başarılı bir uygulama örneğidir.

Kaynak: http://www.mobileschool.org/nl

Mobil okul, **uzatılabilir tekerlekli tahtalar**la sağlanan eğitim hizmetidir. Barındırdığı sistem ve tasarımı sayesinde kaldırımlara, meydanlara, parklara ve büyükşehrin gecekondu yerleşkelerine kurulabilmektedir. Yeteri kadar eğitici istihdam edilmektedir. Bununla birlikte okuryazarlık, yaratıcı terapi, sağlık eğitimi ve uyuşturucu-madde kullanımını önlemeye yönelik eğitimler verilmektedir (www.mobileschool.org, 2016). Bu uygulama; sokak çocuklarına, sokakta çalışanlara, okuldaki öğrencilere ve öğretmenlere yönelik olarak sunulmaktadır.

Mobil okul sosyal stratejisi çocukların güçlü yanlarını, yeteneklerini ve potansiyellerini ortaya çıkararak becerileriyle birlikte çocuğun güven kazanmasını teşvik etmektedir. Böylece, çocuklar kendi hayatlarının temel aktörleri haline gelebilmektedir. Bununla birlikte olumlu ve yapıcı bir yardımla, sokakta çalıştırılan çocuk için güvenilir bir ortam oluşturulmasına ve kendini geliştirmesine katkı sağlamaktadır (www.mobileschool.org).

Çalıştırılan çocuklara yönelik sokaklarda sunulan eğitim, çocuklara özgüven aşılamaktadır. Çocukların sokakta çalışmasının ötesinde bir özeleştiri sağlayarak durumuna ilişkin değerlendirme ve geleceğe yönelik kendi seçimlerini yapmasına imkân sağlamaktadır (www.mobileschool.org). Bu doğrultuda ilk amaç çocuğun güçlendirilmesi iken uzun erimde çocuğun geleceğe yönelik seçim yapmasında (zorla çalıştırılmamasında ya da okula gitmesinde) imkân sağlamaya çalışmaktadır.

Çocuk Hakları

Şema 1: Hakların Pratiği

Ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelere rağmen, hakların sağlanması ve ihlallerden korunması açısından uygulamada yetersiz kalındığı görülmektedir. Çocuk haklarının gerçek hayatta pratiğe yansıması ve gerekli sosyal politikaların üretilmesi konusunda devletler geriden gelmektedir. "*Şema 1: Hakların Pratiği"* üzerinden hareketle yasalar, doğrudan haklar bağlamında sosyal politikaları etkilemeli ve üretilen sosyal politikalar aynı zamanda insani hizmet sunan kuruluş politikalarını ve genelinde toplumda hakların uygulanabilirliği açısından gündelik pratikleri doğrudan etkilemelidir.

Gündelik uygulamaların sisteme bir cevap olarak verdiği olumlu ve olumsuz geri dönüşlerine göre kuruluş politikası ve sosyal politika pratiği yeniden yapılandırılmalı, şayet mevcut ise engellerin ortadan kalkmasına yönelik yasal boyut gözden geçirilmelidir. Bununla birlikte insani hizmetler içinde sadece devlet ya da özel kuruluşları değil aynı zamanda geri dönüşlerde etkili olması beklenen hak ve özgürlüklerin savunuculuğunu yapan STK'lara da önemli sorumluluklar düşmektedir.

Çocukların katılımı da bu kapsamda düşünülmelidir. Türkiye'de seçme hakkı 18 yaşın bitimiyle başlamaktadır. Seçmen olmayan kitle olan çocukların görüşlerinin ve ihtiyaçlarının dikkate alınması, keza karar alma sürecine katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde çocukların katılımının göz ardı edilmesi tehdidi karşımıza çıkmaktadır (Özer, 2013: 254). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 12. Maddesi'nde sözleşmeye taraf devletler tarafından çocuğun katılımı güvence altına alınmıştır. "*Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını, bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar."* (http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html, e.t. 20.06.2016).

Uygulama Stratejileri

Sosyal hizmet alanını, sistemci ve bütüncü yaklaşım oluşturmaktadır. Hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik insan ve toplum odaklı sistemli ve bütüncül bir çalışma gerçekleştirebilmek için disiplinlerarası bir yaklaşım gerekmektedir (Cılga, 2004: 40). Sosyal hizmet mesleği hem çocuk, hem aile, hem de topluma

yönelik müdahalelerde bulunan, bu yönde sosyal politika, proje ve stratejiler geliştiren, çözümleri alternatifiyle üreten, sorunu bütüncül bir yaklaşımla analiz eden bir meslektir.

Austin, (2002: 123-132) İnsani Hizmetler Yönetimi: Sosyal Hizmet Uygulamasında Örgütsel Liderlik adlı kitabında program stratejilerini altı alt başlıkta tanımlamaktadır. Bunlar; mesleki (profesyonel) strateji, sistem stratejisi, geçici servis (hizmet) stratejisi, sosyal bakım stratejisi, doğal bakım stratejisi ve toplum sağlığı stratejisi. Her insani hizmet sunan program, kendine özgü olarak program stratejileri geliştirmektedir. Geliştirilen program stratejisi, teknolojik gelişmelere, hizmetin sağlanma şekline ve teorik çerçeveye paralel olarak şekillenmektedir. Bununla birlikte program stratejileri birtakım sorumluluklar ve görevler yüklemektedir. Bunların başında meslek elemanına ve hizmet alan müracaatçılara (kullanıcı-yararlanan kimse) yönelik görev ve sorumluluklar gelmektedir. Bu sorumluluk ise profesyonel bilgi ve teknik beceri gerektiren hizmet alım süreci içerisinde de hesap verebilirlik ve kalite kontrolü gerektiren eylemleri barındırmaktadır. Sunulan hizmetler ise "yeterlilik (verimlilik)" üzerinden ziyade "etkililik" üzerinden değerlendirilmektedir.

Tablo 3: Uygulama Stratejileri, Eylemler ve Mesleki Roller

Uygulama Stratejileri	Eylemler	Mesleki Roller
Mesleki (Profesyonel) Strateji	Sokakta çalıştırılan çocuklarla ve aileleriyle birebir iletişim	Görüşme, vaka analizi, hizmet kayıtları (raporlar)
Sistem Stratejisi	Çocuk hakları ve çocuk sorunlarına yönelik çalışan örgütlerle iletişim	Toplum düzeyinde çalışma (makro), soruna ilişkin disiplinlerarası değerlendirme
Geçici Servis Stratejisi	Ailelere yönelik mesleki eğitimler, çocuklara yönelik kariyer planlamaları ve okula devamında oryantasyon sağlanması	Eğitimlerin ve eğitime ilişkin kaynakların koordinasyonunu sağlama; okul-aile-çocuk sisteminde uygulama

(Bilgiler, Austin'in (2002) "Human Services Management Organizational Leadership İn Social Work Practice" kitabından alınmış olup tarafımızca tablo haline getirilmiştir.)

Burada sokakta çalıştırılan çocuklara yönelik, temel üç strateji değerlendirilmiştir (Tablo 3): mesleki strateji, sistem stratejisi ve geçici servis stratejisi. Mesleki (profesyonel) stratejinin oluşturulmasıyla sokakta çalıştırılan çocuklarla ve aileleriyle birebir görüşme sağlanıp ve bu görüşmeler sonunda görüşmelerin kayıtları (raporları) tutulmaktadır. Belirlenen sorunlara ilişkin mevcut kuruluş ve örgütlerle iletişim kurulup soruna ilişkin disiplinlerarası değerlendirilmeler yapılarak soruna yönelik çözümler alternatifiyle birlikte belirlenmektedir. Geçici servis stratejisinde ise ailelere ve çocuklara yönelik eğitim sağlanarak ailelerin işe yönelmelerine, çocukların ise okullara devamına yönelik kaynakların koordinasyonu sağlanmaktadır. Çocuğun okuldan uzaklaştığı süre

içinde okula ve okuldaki eğitime uyumunun sağlanmasına yönelik oryantasyon eğitimleri verilmektedir.

Arap, Fars ve Slav dillerini konuşan komşu ülkelerde sokak çocuklarına yönelik çeşitli uygulama stratejileri uygulanmaktadır. Mesela, İran'da Sâzmân-ı Behziştî-i Kişver (Devlet Refah Kurumu) bünyesinde faaliyet yürüten ve nüfusu 200 bini aşan tüm yerleşim yerlerinde teşkilatlanan Sokak Çocukları Bakım Merkezleri, kendisinin veya ailesinin geçimi için çalışmak zorunda kalan veya sokakta yaşamak zorunda olan çocukları toplayarak, gerekli şartlar oluşup onları ailelerine teslim edene kadar bakımlarını ve eğitimlerini üstlenmektedir. İlgili diğer bakanlık, kurum ve sivil toplum kuruluşlarıyla da işbirliği yapan bu merkezler, çocukların yeteneklerini ortaya çıkararak onları kişiliklerine uygun yönde eğitime tabi tutmaktadır. Çocuklara temel eğitim imkânlarının sunulduğu bu merkezlerde sağlık, beslenme ve barınma gibi ihtiyaç duydukları tüm hizmetler; sosyal hizmet uzmanı, psikolog, psikiyatrist, pratisyen hekim, hemşire, avukat ve diğer personel tarafından sunulmaktadır (www.behzisti.ir, 2016). Ayrı bir çalışmanın konusu olan bu ülkeler karşılaştırması, sokakta çalıştırılan ya da sokakta yaşayan çocuklar için daha gelişmiş uygulama stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Araştırmanın sonucu olarak sokakta çalıştırılan çocukların emeğinin sömürülmesinde sadece ekonomik değil aynı zamanda ailesel ve çevresel faktörlerin etkili olduğu ifade edilebilir. Sadece gelire katkı sağlamak değil aynı zamanda ebeveynlerin çocuk yetiştirme bilincindeki yoksunluk ve eğitim seviyesinin düşük oluşu çocukların işgücüne katılmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu gibi etkenler ve sorunlar bazı riskleri ve tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Gerek sokağın kontrol edilmesinin güç oluşu, gerekse toplumun çocukları dışlamasından kaynaklanan etkiler sebebiyle çocuk kendisini sokak kimliği ile özdeşleştirmektedir. Dahası madde kullanımına başlayabilmekte veya suça sürüklenebilmekte ya da çeşitli illegal örgütlere katılarak yasadışı eylemlere yönelebilmektedir.

Bu doğrultuda sokakta çalıştırılan çocuklar sorununun çözümünde kullanılması gereken üç araçtan söz edilebilir: Eğitim, çocuk hakları ve uygulama stratejileri. Eğitim için alternatif modellerin geliştirilmesi gerekmektedir ki çalışmada ifade edilen mobil eğitim hizmetleri, yalnızca çalıştırılan çocuklara değil, aynı zamanda okul öğretmenlerine/ profesyonel meslek elemanlarına da uygulama stratejilerini belirleyebilmek amacıyla sunulmaktadır.

Aynı zamanda uygulama stratejileri kapsamında değerlendirmemiz gereken bir strateji türü de geçici servis stratejisidir. Çocuğun sokaktan uzaklaştırılması sağlanırken ailenin mevcut gelir düzeyi durumunu düzeltmek için ebeveynlerin iş/meslek edinmesinde ve çocukların okula dönmesinde ne tür bir geçici servis stratejisinin geliştirileceği temeli üzerinde şekillenmektedir. Bunun yanında mesleki uygulamaların, temel stratejilerin ve sunulan hizmetlerin çocuk hakları perspektifinden değerlendirilmesi ve çocuğa kendi haklarının korunmasında/ savunulmasında söz yetkisinin verilmesi, çocuğun toplumsal hayata kendisi için biçilen değer boyutu kadar değil kendi kendisine biçtiği değer boyutuyla katılmasının önü açılmalıdır.

Kaynakça

Alacahan, Osman, (2010), *"Çocuğunu Sokakta Çalıştıran Ailelerin Sosyo-Ekonomik Profili, Tutum ve Beklentileri"*, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 59(2): 133-147.

Alparslan, Özgür, Bahattin KARAOĞLAN, (2012), *"Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları"*, **Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi**, 15(4): 268-274.

Alptekin, Kamil, (2011), *"Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği"*, **Hacettepe Üniversitesi Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, 22(1): 25-48.

Austin, David M., (2002), **Human Services Management Organizational Leadership in Social Work Practice**, Columbia University Press, New York.

Avşar, Zakir, Eren Öğütoğulları, (2012), *"Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Stratejileri"*, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 2(2): 9-40.

Baştaymaz, Tahir, (1990), **6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma**, Friedrich Elbert Vakfı Yayınları, İstanbul.

Bequele, Assefa ve William E.Myers, (1998), **Çocuk İşçiliğinde Öncelikler: Çocuklar İçin Zararlı Olan İşlerde Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi**, Çev. Rasim Baykaldı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.

Bilgin, Rıfat, (2012), *"Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği"*, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(15): 79-96.

Cılga, İbrahim, (2004), **Bilim ve Meslek Olarak Türkiye'de Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.

Ennew, Judith, (1998), **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar: Planlama İçin Bir Rehber**, Çev. Çiçek Öztek, UNICEF, Ankara.

Erder, Sema, Kuvvet Lordoğlu, (1993), **Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine Bir Alan Araştırması**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul.

Fidan, Fatma, (2004), *"Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği"*, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(1): 30-49.

Genç, Yusuf, (2016), *"Sokakta Yaşayanlar: Evsizler ve Sokak Çocukları"*, **Sokak Sosyal Hizmeti ve Adli Sosyal Hizmet**, Ed. Hasan Hüseyin Taylan, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Güneş, Sadık ve A. Rasim Kalaycı, (2004), **Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar: Tespitler ve Çözüm Önerileri**, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5429366a369dc32358ee2a92/sokakta_yasayan_calisan_cocuklar_tespitler_ve_cozum_onerileri_10.doc, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

Güngör, Fethi, (2016), **İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet**, İstanbul Üniversitesi Auzef. Yayını, İstanbul.

Günşen İçli, Tülin, (2009), **Çocuk Suç ve Sokak: Sokakta Yaşayan Suç İşleyen ve Suça Maruz Kalan Çocuklar**, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Dumat Ofset Matbaa, Ankara.

Karabulut, Özcan, (1996), **Türkiye'de Çalışan Çocuklar**, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karaman, Banu, Melih Özçalık, (2007), *"Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü*", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 14(1): 25-42.

Keskinkılıç Kara, Sultan Bilge, Temel Çalık, (2012), *"Sokakta Çalışan Çocukların Eğitim İhtiyaçları"*, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 32(3): 673-695.

Kızmaz, Zahir, Rıfat Bilgin, (2010), *"Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği"*, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(32): 269-311.

Köksal, Sema Erder, Kuvvet Lordoğlu, (1993), *"Çıraklık ve Çocuk Emeği Araştırması"*, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Fişek Özel Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayını, http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami8.pdf, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

Okumuş, Ejder, (2009), *"Sokak Çocukları'nın Sosyolojisi: Diyarbakır Örneği"*, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 9(1): 9-37.

Özer, Y. Emre, (2013), *"Çocuk Hakları, Katılım ve Yerel Düzeyde Uygulaması: Türkiye Örneği"*, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 14 (1): 245-258.

Rodgers, Gerry, Guy Standing, (1981), *"The economic roles Of Children: Issues for Analysis"*, **Childwork, Poverty and Underdevelopment**, Ed. Gerry Rodgers, Guy Standing, Ilo, Geneva.

Sokak Çocukları Çalıştayı, (2012), Güneydoğum Derneği, Ankara, Http://Www.Guneydogum.Org.Tr/İmages/Docs/Sokak_Cocuk.Pdf, Erişim Tarihi: 15.06.2016.

Şen, Bülent, Fatih Kahraman, (2012), *"Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye'de İçgöç ve Çocuk Emeği"*, **Sdü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.27: 167-189.

Tor, Hacer, (2010), *"Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları"*, **Zeitschriftfürdie Welt Der Türken Dergisi**, 2 (2): 25-42.

Tunçcan, Nilgün, (2000), *"Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu"*, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.43-44: 243-259.

Vassaf, Gündüz, (2013), **Cennetin Dibi: Modern Zamanlarda Eğlencelik Hayat**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yetim, Nalan, Mustafa Çağlayandereli, (2007), *"Toplumsal Algı Boyutuyla Sokakta Çalışan Çocuklar: Mersin Örneği"*, **Sosyoloji Dergisi**, 3(14): 31-55.

Yıldız, Özkan, (2007a), *"Toplumsal Değişme Sürecinde Sokak Çocukları ve Sosyal Dışlanma",* **Eğitim, Bilim ve Toplum Dergisi**, 5(20): 56-72.

Yıldız, Özkan, (2007b), *"Çalışan Çocuklar: 'Sorun' Mu? 'Çözüm' Mü?",* **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2): 134-143.

Yolcuoğlu, İ. Galip, (2010), *"Çocukların İhmal-İstismara Uğramasında Aile ve Çocuklara Yönelik Risk Faktörleri ve Sosyal Hizmet Müdahalesi"*, **Hacettepe Üniversitesi Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, 21 (1): 73-83.

Zeytinoğlu, Sezen, (2001), **Çalışan Çocukların İstismarı ve İhmali**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

İnternet Kaynakları

http://ifsw.org/sosyal-hizmet-nedir, Erişim Tarihi: 01.06.2016.
http://www.behzisti.ir, Erişim Tarihi: 01.09.2016.
http://www.mobileschool.org/en/solutions/empower-street-kids, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

http://www.mobileschool.org/en/solutions/empower-street-workers, Erişim Tarihi:10.06.2016

http://www.mobileschool.org/nl/products/mobiele-school, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html, Erişim Tarihi: 20.06.2016

http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/mevzuat/yonetmelikler, Erişim Tarihi: 25.06.2016.

http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412372/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri

Musa ŞAHİN [1]
N. Ebrar KAYA [2]

Özet

Toplumda yardımlaşma ve dayanışma duygularının temelinde hayat bulan vakıflar birçok alanda hizmet vermiş, vermeye de devam etmektedir. Eğitim, gıda, sağlık, barınma, sosyal yardımlaşma, istihdam vb. birey hayatıyla iç içe birçok alanda vakıf hizmetleri sunulmuştur. Böylelikle farklı şartlara sahip bireylerin aynı toplumda birlik beraberlik içinde yaşamaları hedeflenmektedir. Ayrıca kurulan vakıflar; yollar, köprüler, çeşmeler, okul, cami, hamam vs. gibi nice hizmetler ile yaşanılan mekânın gelişimine katkı sağlayarak sosyal katalizör rolü üstlenmişlerdir. Osmanlı toplumunda oldukça önem kazanan bu müessese birçok alanda varlığını sürdürmüş, günümüz toplumunda da örnek alınabilecek hizmetlere ilham olmuştur. Sosyal güven ve dayanışmanın bir esası olarak toplumlarda hayat bulmuştur.

Bu makalede amaç, toplumda farklı sosyal tabakaların birbirleri ile kaynaşmasında vakıf aracılığıyla kadının, kamusal alanın inşasına katkısını ve kadına yönelik sosyal hizmetlerin neler olduğunu açıklamaktır. Araştırmada literatür çalışması yapılmış; veriler, alandaki yazılı kaynakların yanı sıra Ankara ve Samsun Vakıflar Genel Müdürlüğünün arşiv defterlerinden örnek vakfiyeler incelenerek toplanmış ve yorumlanmış; sosyal hizmet açısından vakıfların koruyucu, önleyici ve problem çözücü işlevleri ve hizmetleri belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar kadının toplumsal alanda etkin bir rol aldığı; sosyal sorumluluk alanına etkin bir şekilde katıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Valide Sultanlar, Vakıf, Sosyal Sorumluluk, Sosyal Hizmet

Social Services of Foundations Established by Sultanas towards Women

Abstract

The foundations finds life on the basis of cooperation and solidarity in the society have served in many areas, and they continuetogive. The foundation services has been presented in many areas in touch with individuals such as education, food, health, housing, welfare, employment and so on. Thus, individuals with different conditions is planned to live in unity in the same community. More over the foundations assume the role of social catalyst by contributing to the development of the living space with many services such as roads, bridges, fountains, schools, mosques, baths, etc. This institution which gained importance in Ottoman society has been inspired to services that may be taken as samples in today's society. It has found life in society as a basis of social trust and solidarity.

The purpose in this article is to explain the contribution of woman to the construction of the public arena for the merging of the different social strata with each others in the society by means of the foundation and also to declare what are the social services towards woman. In the research the literature review was conducted; the data were collected and interpreted by examining the written sources in the field, as well as examining the sample foundation certificate-charters from the archive books of the General Directorate of Foundations of Ankara and Samsun; the protective, preventive and problem-solving functions and services of the foundations were identified in terms of the social services. The results obtained indicate that woman has taken an active role in the social field and effectively participates in the field of social responsibility.

Key Words: Women, Sultana and, Foundation, Social Responsibility, Social Services

[1] Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, musasahin@yalova.edu.tr
[2] Yalova Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, nebrarkarakaya@gmail.com

Giriş

İnsanın doğası gereği yardım ve iyilikte bulunma düşüncesi her dönem bireyleri yönlendirmiş, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında hayat bulmuştur. Bu bağlamda gerçekleştirilen bu yardım ve iyilikler; bireyin şahsi hayatı yanında aile hayatında da beklenen rolü sağlıkla gerçekleştirmesinde etkin olmuştur. Bu etkilenme toplumun yapısına da yansıyarak refah toplumlarının oluşmasına salık vermiştir. Bireylerle başlayan bu yardımlaşma ve dayanışma duygusu halka topluma yayılmış böylelikle vakıf müessesesi3 meydana gelmiştir. İnsan ihtiyaçları yanında hayvanların dahi ihtiyaçları düşünülerek Türk Tarihinde sayısız vakıflar kurularak; Ateş'in ifadesi ile "Yurdumuz adeta bir vakıf cenneti haline gelmiştir" (Ateş, 1995: 25).

Osmanlı toplumunda kadın konulu birçok kitap yazılmış, makaleler hazırlanmıştır. Ancak hazırlanan çoğu çalışmada Osmanlı kadınının gerçek durumu objektif olarak yansıtılamamıştır. Bunun yanında konu ile ilgili vakıf kuran şahıslar; idari, ekonomik, mimari açıdan incelenmiş sosyal hizmet bağlamında ise değerlendirmelere çok az yer verilmiştir. Tülây Duran'ın editörlüğünü yaptığı; Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar- Hanım Sultanlar-, Can Alpgüvenç'in; Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar, İbrahim Pazan'ın; Padişah Anneleri, Eserleriyle Valide Sultanlar, Nazif Öztürk'ün; Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi eseri ve Fanny Davıs'in; Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih adlı kitapları bu alandaki değerli çalışmalardır. Bunun yanında; Samettin Başol ve Mevlüt Çam'ın; "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Kurulan Vakıflar'' adlı çalışmaları, Hasan Yüksel'in; Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın çalışması ve Özlem Soyer'in Kadın Vakıfları: Kütahya Örneği Yüksek Lisans Tezi de bu alandaki nadir çalışmalardandır.

Sosyal hizmet eksenli çalışmaların yürütüldüğü vakıf müesseseleri sayesinde toplum refahı sağlanmıştır ki vakıf kurucu kadınların rolü dikkat çekicidir. Osmanlı toplumu ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda4 iddia edilenin aksine kadına verilen değer ve kadının toplumdaki rolü açıkça görülmektedir. Bu araştırmada Osmanlı toplumundaki kadın; vâkıfe (kadın vakıf kurucu) perspektifinden ele alınmıştır. Kadının Osmanlı vakıf sistemindeki rolünü sosyal hizmet anlayışıyla açıklaması bakımından bu araştırma diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir.

---

[3] Vakıf, sözlükte durma, durdurma, hareketten alıkoyma ve hapsetme anlamlarına gelmektedir. Hukuki bir sözleşme yönü bulunan vakfın terim olarak anlamı ise; bir kişinin taşınır veya taşınmaz mallarını, hiçbir dış etki altında kalmadan, sırf kendi rıza ve isteği ile mülkiyetinden çıkarıp, Allah'a yakın olma ve hayır işleme gayesiyle yine kendisi tarafından belirtilen dini, hayri ve toplumsal şart ve hizmetlerin yerine getirilmesi için ebedi olarak tahsis etmesi işidir (Yediyıldız, 1982: 16–18). Kurulan vakıfların hangi şartlara göre çalışacağını gösteren belgeye ise vakfiye denmektedir. Vakıf müesseseleri asırlardan beri sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirleri bulunan müesseselerdir. Osmanlının ilk dönemlerinde itibaren varlık göstermiş, sosyal hayatın düzeninde önemli rol oynamıştır. (Köprülü, 1983: 351-380)

[4] Osmanlı Kadın Hareketi/Serpil Çakır, Osmanlıda Kadın/Meral Altındal.

1. Kuramsal Çerçeve

Osmanlı kadını, toplumda fakir ve varlıklı iki sosyal tabakanın birbirleri ile kaynaşması ve barış içinde yaşamasını sağlayan vakıf (Sınger, 2004: 104-105) sistemi içinde etkin bir rol almıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı; toplumun ihtiyaçlarına yönelik kurulan vakıflarda kadının rolünü, kadınların kurduğu vakıfların sosyal hizmet açısından işlevlerini ve yaptığı hizmetleri belirlemek; kadının toplumdan dışlandığı iddiasına da açıklık getirmektir.

Araştırmada Osmanlı kadınının kurmuş olduğu vakıflar, kadınlar için kurulmuş vakıflar ve kadınlara yönelik hizmetler içeren vakıflar tespit edilmiştir.

Literatür çalışmaları sırasında -üzülerek ifade etmek gerekir ki- çoğu kaynakta Osmanlı kadını; aciz, değersiz, toplumdan tecrit edilmiş, toplumda kabul görmeyen, dışlanan bir role sahip şeklinde anlatılmaktadır.[5]Bu bağlamda makalemizde problem olarak şunlar ele alınmıştır;

Problem: Osmanlı toplumunda kadının kamusal alandan dışlanıp dışlanmadığı, toplumdan tecrit edilip edilmediği, eş ve annelik dışında bir rolü olup olmadığı ve değersiz bir meta olarak görülüp görülmediğini tartışmaktır.

Hipotez: "Osmanlı toplumunda kadın kamusal alanın etkin bir aktörüdür. Vakıflar bu etkin rolün ifa edilmesinde kurumsal bir işlev üstlenmektedir.

Yöntem: Araştırma teorik bir çalışmadır. Kaynaklara dayalı bir açıklama öngörülmüştür. Vakıf sistemi içinde kadının hem hizmet alan hem de hizmet üreten rolü yani vakıf kuran girişimci rolü ele alınmıştır.

Veri toplama süreci: Vakıf konulu kitap ve makaleler taranmıştır. Hem Osmanlıca kaynaklar hem de güncel kaynaklar taranmış; ek olarak Samsun Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv defterleri incelenerek vakıf kuran kadınlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Eyüp Belediyesi ve Eyüp Kültür Sanat Merkezi müdürlüğü ile görüşülerek Eyüp'teki vakıflar hakkında bilgi alınarak doküman talebinde bulunulmuştur. Yazılı kaynaklardan yararlanma yönteminde konuyla ilgili süreli ve süresiz yayınlardan, YÖK Dokümantasyon Merkezi'nden, İstanbul İslami Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi'nden ve Yalova Üniversitesi Kütüphanesi'nden, Yalova İl halk Kütüphanesi'nden, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi'nden, Samsun İl Halk Kütüphanesi ve İlkadım ilçe Kütüphanesi'nden, Samsun Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğünden yararlanılmıştır. . Ayrıca, Samsun Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü ile görüşülerek defter kayıtları ve örnek vakfiyeler incelenmiştir.

Kaynakların büyük bir çoğunluğunu kütüphane malzemesi oluşturmaktadır. Bu çalışmalar içinde özellikle Sipahi Çataltepe' nin İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar, Fanny Davıs'in; Osmanlı Hanımı, Hasan Yüksel'in; Osmanlı Toplumunda Vakıflar Ve Kadın çalışmalarını belirtmekte fayda vardır. Basılı kaynaklarda kütüphane kullanılmış, arşiv belgelerinin temininde Vakıflar Genel Müdürlüğü ile elektronik yazışmalar yapılmış ve Samsun Vakıflar Bölge Müdürlüğü defterlerinden yararlanılmıştır.

---

[5] Osmanlı Kadın Hareketi/Serpil Çakır, Osmanlıda Kadın/Meral Altındal, Türkiye'de Kadın.

Verilerin analiz süreci: Elde edilen veriler çeşitli gruplara bölünerek değerlendirilmiştir. Veriler, kadınların kurduğu vakıflar, erkeklerin kadın hizmetlerine yönelik kurduğu vakıflar, kadınlara yönelik vakıf hizmetleri ve son olarak Osmanlı toplumunda kadının sosyal hizmet alanındaki rolü başlıkları ile sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda kadınların sosyal hayatta ne kadar aktif rol aldıkları, topluma olan katkıları tespit edilmiş, kadınlar için kurulan vakıflarla da kadına verilen değere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Veriler; kadınların kurduğu vakıflar, erkeklerin kadın hizmetlerine yönelik kurduğu vakıflar, kadınlara yönelik vakıf hizmetleri ve Osmanlı Toplumunda kadının sosyal hizmet alanındaki rolü başlıkları altında açıklanmıştır.

2. Bulgular

Vakıf, Osmanlı Toplumunda kadının toplumsal süreçlere katılımında ve sosyal sorumluluk almasında fırsat eşitliği sunmuştur. Sosyal sorumluluklara katılma hakkı herkese açık bir sosyal haktır. Bu hakkın kullanılmasında vakıf etkin bir sosyal araçtır.

Vakfın kökenine baktığımızda vakıf kurmada; hem kültürel hem de dini kaynaklarda erkekler kadar kadının da aynı sosyal davranışa hak kazandığını görürüz. Gerek geleneğimizde gerekse dini kaynaklarda toplumsal sorumluluk kadın ve erkek için eşittir. Yardımlaşma ve dayanışma sorumluluğu erkek ve kadın için aynıdır. Bir tercih ve ayrım söz konusu değildir. Şartları taşıyan kadınların erkekler gibi etkin bir şekilde vakıf kurdukları kaynaklarda görülmektedir.

Allah, Kur'an-ı kerimde iyilik yapmayı ve iyilikte yarışmayı kadın ve erkek her inanana farz kılmıştır. İyilikte yarışmayı Allah'ın rızasını kazanmanın temel şartı olarak öngörmüştür. Kültürel kaynaklarda da Hakan ve Hatun birlikte verilmiştir.

Kadınların Kurduğu Vakıflar

Kadınlar Osmanlı toplumunda aldığı terbiye ve eğitimin neticesi olsa gerek; her zaman hayır işleri ile anılmaktadır. Yaptığı birçok hayır işi bilinçli ve bir o kadar da ihtiyacı giderici özellikler göstermektedir. İncelenen döneme baktığımızda cami, çeşme, imaret, hastane vb. çoğu müessese kadınlar tarafından kurulmuştur. Kurduğu vakıflar ve gerçekleştirdiği hayır işleri Osmanlı kadınının mülk sahibi olduğunu ve iktisadi anlamda erkeğe bağımlı olmadığının göstergesi olmuştur. Osmanlı kadını hakkında yapılan birçok çalışmada farklı sonuçların ortaya konması öyle anlaşılmaktadır ki; verileri yorumlama farklılığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca dönemin özelliği gereği tek tip bir Osmanlı kadını modelinin olmayışı; zaman zaman tarlada üretken bir kadın, zaman zaman eşi savaşta bir aile reisi, zaman zaman vatan savunmasında civanmert asil kadın ve daha nice rolleri ile hayat bulan Osmanlı kadın modeli, değerlendirmelere çok farklı bakış açıları kazandırmakta, çok yönlü değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Kadının Osmanlı döneminde yaptığı örnek çalışmaları araştırdığımızda aşağıdaki verilere ulaşılmıştır. Kurulan büyük vakıflara

baktığımızda: öncelikle saray kadınları ve Valide sultanlar karşımıza çıkmaktadır. Hayır işleri ile meşhur hanım sultanlar deyince; Mihrimah Sultan[6], Hafsa Sultan, Mihrişah Valide Sultan[7], Bezm-i Alem Valide Sultan, Hürrem Sultan ve daha niceleri akla gelmektedir.

Hayırsever ilk Osmanlı kadınlarından biri **Nilüfer Hatun'dur**. Nilüfer Hatun Bursa'da Bir tasavvuf tekkesi, bir cami ve bir köprü yaptırmıştır. Yine 2. Beyazıt'ın cariyesi **Gülruh;** Akhisar'da bir cami ve imaret kurmuş, ayrıca Aydın'da iki cami yaptırmıştır (Sınger, 2004: 104-105).

Saliha Hatun Şam'da bir vakıf kurmuş. Kurduğu vakfın amacı ise; "Haçlıların eline esir düşen Müslümanları kurtarmak ve evlerine dönene kadar tüm ihtiyaçların görülmesi" şeklindedir (Müftüoğlu, 2012: 95). Sultan **Nakşidil Valide Sultan** ise; yaptığı hayır işleri ile ünlü bir validedir. Fatih'te sebil, sıbyan mektebi, imaret, çeşme, Kasımpaşa'da namazgâh, çeşme, Sultanahmet'te Nakşi Kadın Çeşmesi, Sarıkadı köyünde Nakşıdil Valide sultan Çeşmesi yaptırmıştır. Şehrin mimari dokusuna katkıları azımsanmayacak kadar çoktur (Pazan, 2007: 123-124). Sultan 3. Murat'ın Kızı **Ayşe Sultan** eşi İbrahim Paşanın türbesinde Kur'an okumak, tespih çekmek, onun yerine kaza namazı kılmak ve hacca gitmek üzere görevliler tayin etmiş; ikinci vakfiyesinde ise; bir medrese yaptırılması, talebe ve müderrislerine ücret ödenmesi, muallim hane yaptırılması, muallim ve yardımcılarına ücret ve talebelere kıyafet verilmesini şart koşmuştur (Duran, 1990: 29-55). Sultan 4. Mehmet'in annesi **Hatice Turhan Valide Sultan** birçok hayırlı ve güzel işe imza atmış başka bir hanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakfiyesinde; talebeler için kışın odun kömür masraflarını düşünerek 3000 akçe, yazın gezilere götürülmesi için; 3000 akçe, yazın sebilhaneye kar alınması için; 20.000 akçe, Ramazanda yoksullara dağıtılmak üzere; pirinç, soğan, odun alınmasını istemiş bunun için de 12.000 akçe vakfetmiştir. Hayır işlerinde durmak bilmeyen Hatice Sultan; Hacca gidecek adayları düşünerek yolda susuzluk çekmemeleri için hem yüklerini taşıyacak hem de su taşıyacak 65 adet deve kiralanmasını ve yeteri kadar su tedarik edilmesini buyurmuştur. Bununla da yetinmeyip camiler için; mum, kandil, zeytinyağı vs. için senede 3000 akçe, mübarek gecelerde kandil yakacak olan görevliler içinse senede 4000 akçe harcanmasını vakfetmiştir (Duran, 1990: 61-87). Hac yolunda pek çok çeşmeler, sebiller ve köprüler yaptıran Sultan 4. Mehmed'in Baş Hasekisi, **Haseki Gülnuş Valide Sultan;** İstanbul'da Galata Yeni Camii ve Üsküdar'da bir camii yaptırmıştır. Ayrıca Mekke'de Darüşşifa, imaret, ambarlar, ekmek fırını ve 21 adet köy vakfetmiştir (Duran, 1990: 91-156). Sultan 2. Mustafa'nın kızı olan **Safiye**

[6] Hürrem Haseki Sultan'ın kızı **Mihrimah Sultan** da çok sayıda hayır eserleri yaptırmıştır. Edirnekapı'da bir cami, medrese, mektep, hamam ve çarşıdan oluşan bir külliye yaptırmış, bunun yanında Üsküdar iskele meydanında iki minareli cami, çifte kervansaray, mektep, hastane, imaret, medrese ve çeşmeden oluşan başka bir külliye daha yaptırmıştır. Ayrıca Arafat'tan Mekke'ye suyolları döşeterek havuzlar ve sarnıçlar yaptırmıştır.

[7] **Mihrişah Valide Sultan'dır.** "Eyüp'te İmaret, mektep, kütüphane, sebil ve türbeden oluşan bir külliye yaptırmış. Yine Halıcıoğlu Camii ile Levent ile Hasköy lağımcıları kışlalarında birer camii yaptırmıştır." Ayrıca İstanbul'un pek çok yerinde çeşme yaptırmıştır. Hayırsever Sultan halkın kullanımı için Eyüp bostan iskelesi yakınındaki kendi adını taşıyan imarethane yaptırmıştır. Ayrıca Eyüp Camii içinde bir de kütüphane tesis etmiştir (Alpgüvenç, 2010: 117-146).

Sultan'a ait K.148 nolu vakfiye defterinde pek çok vakfiye mevcuttur. Vakfiyenin bir bölümünde; …Sultan Mehmed Han Camiinde alanında usta bir bilgin tarafından her pazartesi ve perşembe günü isteyenlere bilgiler öğretmesini, ders süresince ruhuna 3 ihlâs hediye etmelerini, ders veren bilgine günde 15 akçe verilmesini vakfetmiştir (Duran, 1990: 159-183).

O dönem kurulan ilginç bir vakıf **Fatma Hanım Sultan** vakfının şartları arasında farklı detaylar yer almaktadır. "Öğrencilere piknik yaptıran" Fatma Hanım; "biri kiraz vakti diğeri üzüm vaktinde olmak şartıyla yılda iki defa talebelerin pikniğe götürülmesini vakfetmiştir" (Müftüoğlu, 2012). Fatma Hanımın burada ortaya koyduğu şey bireyin toplumdaki rolünü aktifleştirerek, çok küçük ihtiyaçları dahi olsa belli oranlarda karşılanarak değerli olduklarını hissettirmek ve başarılarına destek sağlamaktır. Bu bağlamda günümüz Sosyal Hizmet Mesleğinin odak noktalarından birine vurgu yapmaktadır.

Hayırsever kadın sultanlardan bir diğeri de Sultan 3.Mustafa'nın kızı **Şah Sultan**'ın vakfiyesinde ise şu ifadelerine rastlanmaktadır:

> *"……Kış günlerinde çocuklar ve türbedarlar için vakfımın gelirinden Yılda yeteri kadar kömür alınsın. Senede bir defa adı geçen okulun öğrenci, öğretmen, görevlileri mesireye gidip yiyip içmek ve diğer giderleri için 100 kuruş harcansın...."*

Ayşe Sîne-Perver Vâlide Sultan, İstanbul'da Atpazarı yakınlarında bir mektep, çeşme ve tatlı su vakfetmiştir. Bu hayratların akarı olarak da İstanbul'da 4 dükkan, 3 taş tekne, bostan, tarlalar, çiftlik , müştemilat……..vs. şart koşmuştur. Yine yaptırdığı mektepte her ilkbaharda Peygamber Efendimiz adına bir mevlid-i şerif okunmasını vasiyet etmesi de manidardır (Duran, 1990: 391-427). Yine Zağnos Paşanın eşi **Nefise Hanım'ın** Vakfiyesi ise şöyledir: "Sındırgı kasabasındaki kâin cami-i şerifte imam olan kimseye her sene 150 dirhem ve hatip olan kimse için her sene 150 dirhem, çerağ yağları için 150 dirhem, tespih okuyanlara günlük 1 dirhem, Cuma geceleri Rasulullah (sav) nat ve mehdiye okuyan zata 15 dirhem tayin etti. Her yıl Rebiülevvel ayında pazartesi gecesi yapılacak ziyafet için 700 dirhem tayin etti. Bu gece mevlit okunacak, yemek dağıtılacak (Berki, 2006: 19-37).

Zikredilen bunca vakıf örneği ile Osmanlı kadınının kamusal hayatta zannedildiği gibi görünmez olmadıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu bağlamda toplumsal sorumluluk sahibi, bilinçli bireyler olduklarını da açıkça göstermektedir. **Beyhan Sultan[8], Nurbanu Valide Sultan[9], Saliha Sebkati Valide Sultan[10], Rahime Perestû Valide Sultan[11] ve daha niceleri….** Osmanlı kadınları toplumda ihtiyaç duyulan her konuda vakıflar kurarak tüm dünyaya örnek

[8] Sultan 3. Mustafa'nın diğer kızı **Beyhan Sultan** 1219 tarihli vakfiyesinde; Annesi Adilşah kadın için Mektep ve Edirnekapı'da cami yine aynı yerde su kuyusu, büyük-küçükbaş hayvanlar, değirmeni vakfetmiştir (Duran, 1990: 313-361).

[9] 2. Selimin eşi **Nurbanu Valide Sultan,** şu hayır işlerini yapmıştır: Üsküdar Toptaşı'nda Atik valide külliyesi, Üsküdar'da Yeşil Direkli Hamam, Divanyolu'nda Çifte Hamam (Pazan, 2007: 67-73).

[10] Osmanlı padişahı Sultan 2. Mustafa Han'ın Hanımı **Saliha Sebkati Valide Sultan** birçok çeşme yaptırmıştır; Azapkapı'da, Silivrikapı civarında Saliha valide sultan çeşmesi, defterdar civarında bir sebil yaptırmıştır. Bunun yanında Sıbyan Mektebi ve Hamam yaptırmıştır (Pazan, 2007: 105-208).

[11] Rahime Perestû Valide Sultan "Silivrikapı' da Bâlâ Tekkesi'ne babasının ruhu için sebil, çeşme, muvakkithane, şadırvan ve müştemilat yaptırmıştır." (Pazan, 2007: 147-154).

bir davranış sergilemişlerdir. Yukarıda ifade edilen vakıf örnekleri göstermektedir ki; gücü yettiğince her birey toplum ihtiyaçlarını gözeterek vakıflar kurmuştur. Osmanlı kadını yaptığı bu hayır işlerini gerçekleştirirken Kuran-ı Kerim'de yer alan; "Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir." (Yazır, Ali İmran Suresi:92. Ayet meali) ayetini kendine rehber edinmiş, yaptığı hayır işleri sınır tanımamıştır. Kendisinin sahip olduğu varlıklara diğer insanlarında sahip olmasını isteyerek, vakıf cenneti bir Türkiye vücut bulmuştur.

Kurulan vakıflar, yapılan bunca hayırlar sadece saray hanımları ile sınırlı kalmamış, Osmanlı kadınının gücü yettiği ölçüde bazen büyük bazen küçük gelirlerle Türkiye içinde olduğu kadar ülke sınırları dışında da vakıflarla hayırseverlikleri varlık bulmuş, topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Mütevazı araştırmamız neticesinde birçok **vâkife** ile karşılaştık. Kimi dini ritüellere saygı, kimi eğitime katkı, kimi yaşadığı mahallenin hayatını kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Hedeflerine ulaşmada sahip oldukları imkânları sonuna kadar kullanarak; hayat kalitesini arttırmayı hedeflemişlerdir. Bu konuda derlenen diğer vakıflar şunlardır:

Samsun'da vakıf kuran **Fatma Hanım** gücü yettiği nispette sahip olduğu bir dükkânı vakfederek; her sene başta kendi ve akrabalarının ruhu için dört hatm-i şerif okunmasını, yine her sene bir mevlid-i şerif okunması istemiştir.[12] **Ayşe Hatun** ise, eşini de unutmayarak vakfiyesinde ona da yer vermiş, ilim öğrenmenin bilincinde olarak; Yerkapı Mahallesi'ndeki iki mülkünü vakfetmiş. Vakfiyesinde:

> *"Kurduğu vakfın mütevelli ve nazırına günde birer dirhem ücret verilmesini ister. Her gün sevgili eşinin ve kendi ruhu için bir cüz Kur'ân-ı Kerim okumasını talep eder. Ayrıca; her gün yatsı namazından sonra Yerkapı Mescidi'nde imam olan kişi tarafından Muhammediye okunmasını ister. Okuma ücreti olarak 60 dirhem ödenmesini öngörmektedir. Yatsı namazından sonra kitap okunmasını talep etmesi hasebiyle de mescidin aydınlatılması ihtiyacını göz ardı etmemekte, mescidin kandiline mum konulması için 30 dirhem ayrılmasını, kandillerin yakılması için de mescidin kayyımına 10 dirhem verilmesini şart koşmaktadır." (Maydaer, 2009: 495-508)*

Yine Münire hanımın kurduğu vakfın şartları arasında da; Miraciye[13] okuyup dinleyenlere şekerli süt ikram edilmesi, Şerife hanımın cemaate şeker dağıtılmasını istemesi dikkat çekici bir detaydır. Osmanlı kadınının aldığı eğitim ve terbiye yaptığı hayır işlerinde de ifade bulmaktadır. **Münire Hanım** 1919 tarihli vakfın şartları arasında şunlardan bahsetmektedir:

> *"Sahip olduğum bahçe kiraya verilsin her sene gelen gelirlerinden bahçenin vergisi ödendikten sonra, geriye ne kalırsa Recep ayının 27. Miraç Gecesi dergâhta harcanmak üzere oniki buçuk kıyye süt ve iki buçuk kıyye şeker alınarak miraciye okuyup dinleyenlere süt ve şeker karıştırılarak dağıtılsın…." (Zeyrek Soyer, 2007;VGMA, Dftr. No: 609, Sayfa sf. 36, sr. 48'den alıntı)*

[12] Fatma Hatun Binti Salih Vakfı**, SVGMA, VD No: 1751, sf. 30, sr. 17.**
[13] Hz. Muhammed'in göğe yükselişini konu alan edebi yapıtlardır.

Şerife Hanım'ın vakfiye şartları ise şu şekildedir;"…..her yıl Şaban Ayının 15'inde Beraat gecesinde Lala Hüseyin Paşa Cami'inde mevlit okutulup, okuyanlara münasip ücret ve cemaate yetecek kadar şeker dağıtılması için yüz kuruş ayrılsın…..")(Zeyrek Soyer, 2007;VGMA Dftr. No: 1751, , sayfa sf. 124, sr. 98. ….'den alıntı). Pazartesi günleri mülk süresinin okunmasını, hadis-i şerif nakletmesini ve sevabı cemîlinirûhuna hibe edilmesini isteyen; **Şerife Ümmühâni Hâtun,** Köyde yaptırdığı musalla hayratının masraflarının karşılanması için vakıf kuran; Gaziantepli **Hatice Hatun** (Kavaklı, 2012: 313-326)."Köyde akmakta olan çeşmelerin tamir ve sağlamlaştırılmasını, haftada bir kere Yasin Suresi'ni okuyup, sevabını ruhuna hediye edilmesini arzu eden." **Ahmet Kızı Fatma Hanım** vakıf kuran hayır sahibi hanımlardandır. (Zeyrek Soyer, 2007; Ahmet Kızı Fatma Hanım Vakfı vakfiyesi, sayfa VGMA, Dftr. No: 1751, sf. 132, sr. 106'dan alıntı).

Osmanlı döneminde ibadethanelerin en büyük ihtiyaçlarından biri aydınlanma sorunuydu (Kazıcı, 1985: 23-76). Osmanlı kadını yaşadığı toplumun hayat kalitesini koruma, arttırma, iyileştirme adına sosyal bir hizmet üstlenmiş vakfiyelerinde bu ihtiyaçları da unutmamış, şartları arasında yağ, kandil, mum teminini vurgulamıştır:

İmiş Hatun kurduğu vakıf ile bir evlek mülk bahçesini Allah rızası için vakfedip, şu şartları koşmuştur: "Bahçe mütevelli eliyle kiraya verilip, geliriyle aynı mahallede bulunan Yeşil Caminin ahşap minaresine astırdığı on iki adet kandile yeterli miktarda yağ alınacaktır." Yine **Ayşe Hatun** 1837 tarihinde, Kütahya şehrinde sahip olduğu kadayıfçı dükkânını şu şartlarla vakfetmiştir: Anılan dükkân kiraya verilerek kira bedeliyle şehirdeki Ulu Camii'nde Vakıf sahibinin asmış olduğu on adet kandile yetecek miktarda mübarek gecelerde yakılmak üzere yağ satın alınacak (Zeyrek Soyer, 2007; Cevdet Dadaş, Atilla Batur, İsmail Yücedağ, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3, sayfa 332'den alıntı). **Fatma Hatun** ise; sahip olduğu bir dükkân ve kahvehanesini vakfederek; senede sekiz hatm-i şerif okunması sevabının Peygamber Efendimiz başta olmak üzere Ashabı Güzin efendilerimize vefatından sonra vâkıfenin ruhuna hediye edilmesini ve Hançerli Camiinde bulunan kandillere her sene bir batman zeytinyağı verilmesini şart koşmuştur.[14]

Salih Kızı Fatma ve Büyük Kızı Ayşe Hanım Vakfı: M. 16 Mart1827 tarihinde Kütahya'da iki kadın Salih kızı Fatma ve Sadriye-i Kebire kızı Ayşe binti Hacı Ebubekir şöyle konuşmuştur:

> *"Aynı şehirde Saadet Camii bitişiğinde Hezar Dinari Mescidi'nde mübarek gecelerde 10 tane kandil yakılsın ve yılda bir kere 10 üveylik bir yağ mumu satın alınarak mihrabın sağ tarafına konulsun. Adı geçen bahçe kiraya verilip, ondan elde edilen gelir ile yeterli miktarda zeytinyağı satın alınıp mübarek geceler ve özellikle Ramazan ayında Takyeciler Camiinde 20 tane kandil yakılsın, yeterli miktarda meblağ, kayyım ücreti verilsin" (Zeyrek Soyer, 2007;Cevdet Dadaş, Atilla Batur, İsmail Yücedağ, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3, sayfa 258'den alıntı.)*

Yukarıda bahsedilen vakıf çalışmaları ile toplumdaki önemli ihtiyaçlardan biri olan aydınlanma sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki

[14] Hacı Akça Mustafa zevcesi Fatma Hatun binti Hacı Bekir, **SVGMA, VD No: 611, sf. 42, sr. 25**.

incelenen dönemde ibadethaneler büyük bir önem arz etmekteydi. Osmanlı kadını bu mekânlarda geçirilen zamanın uzun olduğunu, bu durumda aydınlanma ihtiyacının artacağının farkında olarak buna yönelik tedbirler almıştır.

Osmanlı döneminde sosyal hayatta su oldukça öneme haizdi. Mahalle çeşmeleri çok kullanılmakta ve büyük ihtiyaçları karşılamaktaydı. Sık kullanılması nedeniyle de sık sık tamire ihtiyaç duyulmaktaydı.(Kazıcı, 1985: 28-76). Sosyal hayatın bizzat içinde yerini alan Osmanlı kadını yaşadıkları toplumun ihtiyaçlarını da en iyi bilen kişiydi. Bu büyük ihtiyacın karşılanması içinde yine birçok vakıflar kurulmuş, vakfiye şartları arasında bu konuya yer verilmiştir. Ayrıca dini ritüellere saygılı Osmanlı kadını Peygamber(sav) tavsiyesi olarak gördüğü çeşme vakfetme hayrını da göz ardı etmemiştir.[15] **Osman Kızı Ummühani Hatun** 9 Mayıs 1835'te, Kütahya'da kurduğu vakfında vakfettiği dükkânların kiraya verilerek çamaşırhane ve çeşmesinin tamir edilmesini istemiştir. Yine hayırsever **Halime Hanım** kurduğu vakıf ile çok isabetli ve bilinçli bir hayır işlemiş, gelirini "eşi merhum Hacı Ebubekir Efendi'nin yaptırdığı çamaşırhane ile çamaşırhaneye akan suyollarının tamirine" harcanmasını istemiştir. Dönemin en çok ihtiyaç duyulan bir eksiğini kapatma adına çalışmalarda bulunmuştur. **Emetullah Hatun'da** bu konudaki ihtiyacı fark etmiş olacak ki kurduğu vakıfta O da bu konuyla ilgilenmek istemiştir. Vakıf gelirinden senelik 100 kuruşu mezkûr çeşmelerin tamirine, muhtaç olan suyollarına harcanmasını şart koşmuştur. (Zeyrek Soyer, 2007; Mehmet Kızı Emetullah Vakfı, VGMA, Dftr. No: 605, s.7). Yine Samsun Vezirköprülü **Ayşe Hanım**[16] vakfiyesinde; Bafra ve Geder kasabasında bina olunan çeşmeler ve suyollarının hizmetleri için günlük yirmi akçe verilmesini, her ramazanda adı geçen camiye yanacak kandil için her sene beş kuruş verilmesini şart koşmuştur. Nazilli'de Fatma Ana, Sandıklı'da **Fatma Hanım**[17] ve daha niceleri bu konuda birçok vakıflar kurarak sosyal bir hizmet gerçekleştirmişlerdir. Öyle anlaşılmaktadır ki, sosyal hayattaki ihtiyaçlar dikkate alınmak yanında yapılan hayır işlerinin devamında karşılaşılabilecek ihtiyaçlar düşünülerek tamir masrafları da hesaba katılarak yapılan hayır işlerinin sürekliliğini sağlanmıştır. Böylelikle kendilerinden sonra da yaptıkları vakıf hizmetlerinin devamını sağlamışlardır.

Yaşadığı toplumdaki sorunlara duyarsız kalmayan Osmanlı kadını; sorunların çözümü konusunda farklı fikirler üretmiş, toplumun refahına katkı sağlamıştır. Eğitim-öğretime büyük önem vermiş, eksikliklerin giderilmesi için çaba göstermişlerdir. Tokat'lı **Âyişe Hatun** Bint Cin Ali bir vakıf kurarak gelirinden 300 kuruşu medreseye vakfetmiştir. Yeni daire medresesindeki talebeye verilmesini kalanı ise muallimine verilmesini istemiştir (Sağırlı, 2005: 297-298).

---

[15] "İçme suyu Medine'de çok yüksek fiyata satılmaktaydı. Pek çok kişi bunu karşılayamıyordu. Peygamber; inananlara sağlıklı içme suyu ve dua etmeden önce günlük ibadetleri yerine getirme için bir çeşme almayı ve herkesin kullanması için vakfa çevirmeye davet etti. Peygamberin zamanından beri bu adet devam etmiştir." Albılal, Rawaa N.(2013)."Vakıf Hayırseverlik Sistemi-Bizi Bağlayan Değer", Dünya Vakıflar Konferansı 23-24 Eylül 2013.(ss.185-187)İstanbul: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.

[16] Köprülü Zade Mustafa Paşaannesi Ayşe Hanım Binti Yusuf, SVGMA, VD No: 604, sf. 208, sr. 303.

[17] Nazilli Hamzalı köyü/Fatma Ana Vakfı/Köyde kuyu yaptırmış, ip-kova alınmasını, tamir masraflarının karşılanmasını şart koşmuştur. Sandıklı Ali Ağa kızı Fatma Hanım Vakfı/ Üç kumalı çeşme ve yolların tamirini üstlenmiştir (Vakıflar Umum Müdürlüğü, 194: 17-20).

* Fahri Kızı Ümmühani Hatun Vakfı/1813/Kütahya (Zeyrek Soyer, 2007).

Fahri Kızı Ümmühani Hatun'da vakfiyesinde buna yer vermiş sahip olduğu dükkânını Allah rızası için vakfedip şöyle şart etmiştir: "Adı geçen dükkân kiraya verilerek, Kara Hacı Mehmet Ağa'nın yaptırdığı medresede bulunan iki kapı hücrelerin her birine senelik 120'şer akçe para verilecektir".(Zeyrek Soyer, 2007;VGMA, Dftr. No: 1751, sayfa 140'dan alıntı). Bir diğer vâkıfe ise Hacı Mehmet **Kızı Şerife Hatun**1808 tarihli vakfiyesinde; "1 kapı ev bahçesini vakfederek, bahçeyi kiraya verip gelirinden Sultan Yıldırım Bayezit Han Camii medresesinde din ilimleri okutacak müderris İsmail Efendi'ye verilmesini şart etmiştir." (Zeyrek Soyer, 2007; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3,sayfa 274' den alıntı).

Yardımseverlik ve dayanışmanın sembolü vakıflar birçok alanda Osmanlı toplumunda görülmekteydi. Toplumun ihtiyaçları göz önüne alınarak sosyal hizmet alanında birçok vakıflar kurulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı kadınının toplumda silik bir kişilik sergilediği ifadelerinin aksine hemen her alanda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kurulan vakıflarda mütevelli olarak kadınların tercih edilmesi onlara verilen değerin bir kez daha altını çizmektedir. Birkaç örneği şu şekilde görmekteyiz:

Hacı Ebubekir'in Hanımı Mehmet kızı **Şerife Hatun** vakfiyesinde; Halilürrahmi Efendi Dergâhı'nda halvete giren Halvetî dervişlerinin şerbet masraflarının karşılanması, yaptırdığı üç adet çeşmenin onarımının yapılmasını şart koşmuş. "Vakfıma kızım Fatma mütevelli olacak" ifadeleri ile kadınlara verilen değeri göstermektedir. **Ayşe Hatun** 1853 tarihli vakfiyesinin sonunda; "Hayatta olduğum sürece vakfın mütevellisi ben olacağım ve evimde oturacağım. Vefatımdan sonra kızım Selim kızı Habibe mütevelli olacak ve kocası olan damadım İbrahim'le birlikte evde oturacaklar."*Yine **Ayşe binti İsmail**, sahip olduğu bir çiftliğini vakfetmiş ve Fatma Hatun isimli kişiyi de mütevelli tayin etmiştir. Elde edilen gelirin günlük 1 akçesi Yenice Mahallesi'nde bulunan Saray Köprüsü'nün tamirine harcanacak, kendisi vefat ederse Mütevelli Fatma Hatun'a günlük 1akçe köprünün tamirine, geri kalan gelir ile de her yıl vâkıfın ruhu için 1 hatm-i şerif tilavet etmesini şart koşmuştur. (Özlü, 2006: 193-208). Araştırmamız sırasında; Hacı Mustafa Kızı **Havva Hatun, Ayşe Hanım** ve Ömer Kızı Sarımsakçıoğlu Hacı Hasan Karısı **Şerife Hatun'un** da kurdukları vakfın mütevellisi olarak kızlarını atadıkları görülmektedir (Zeyrek Soyer, 2007; VGMA, Dftr. No: 609, sayfa 27, 138, 289'dan alıntı). Tüm bu eserler Osmanlı toplumunda merhamet ve yardım duygularının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Burada toplumcu bir düşünceden bahsedilebilmekteyiz. Osmanlı kadını sadece çeşitli eserler, hayır kurumları yaptırmakla kalmamış bunların devamı için de vakfiyelerinde şartlara yer vermişlerdir.

Osmanlı döneminde sınırları oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Osmanlı hoşgörüsü ile birçok ülkede örnek alınarak; Osmanlı ahlakı, gelenek ve adetleri fethedilen yerlerde de etkilerini göstermektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki; Vakıf geleneğinin diğer uluslarca da kabul görmesinde Osmanlı dönemindeki bu

* Mehmet Kızı Ayşe Hatun Vakfı/1853/Kütahya. Mehmet Kızı Ayşe Hatun sahip olduğu bir kapı evini Allah rızası için şu şartlarla vakfetmiş: "Bahsedilen evde vakfa mütevelli olan kimseler oturacak ve yıllık beşer kuruş şehrin fakirlerine gönderecekler. VGMA, Dftr. No: 1751, sf. 82, sr. 57.

örneklerin olumlu katkıları önemli bir etken olmuştur. Mütevazı araştırmamız sırasında **Bosna Hersek'te** karşımıza çıkan vakıflar takdire şayandır. Saray Bosna kentinde vefat etmiş Hüsrev Bey'in Eşi **Şahdîdâr Hanım** hem eğitim hem de dini amaçla yaptığı hayır işi ile birçok alanda topluma katkı sağlamıştır. Şahdîdâr Hanım 115.000 akçe vakfederek bir mescit ve mektep yapılmasını istemiştir. Yine aynı vakfiyede İmam, müezzin ve muallim maaşı verilmesini vasiyet ederek yaptığı hayrın yanında görevlilere verilmek üzere vasiyet etiği ücret ile de ekonomik anlamda bir yarar sağlamıştır. Yine 1528-1540 yılları arasında Saraybosna'nın Mejtasm mahallesinde **Dudi Bula** (veya Tuti Bula) adlı bir kadın da mescit yapılmasını istemiştir. **Nefise ve Hanife** adında iki kadının ise toplam 5.000 akçe vakfettikleri belgelerde yer almaktadır. Fatma adında başka bir kadının 3.600 akçe ile bağış yaptığı belgelenmiştir. Voyvoda Sinan'ın kızı **Hatice Hatun** bir vakıf kurmuş, cami ve iki okul inşa ettirmiştir. Saray Bosna'da Hersek' te birkaç dönem sancakbeyliği yapmış olan Sinan Beyin karısı, Sokullu Mehmet Paşanın da kız kardeşi malından 80.000 akçe bağışlamış, vakıf mütevellisi ve muhasebecisinin maaşlarının ödenmesini, mescit ya da ihtiyaca göre başka bir hayır binasının inşa edilmesini vakfetmiştir. Fakir medrese hocalarını desteklemek için onlara bir fon ayıran ve bu okulun öğrencilerine battaniye ve odun alınarak ısınmalarının sağlanmasını isteyen Mostarlı **Ayşe Hanım**, yine vakfının fonlarının bir kısmını eğitim amaçlı kullanılmasını özelliklede kadınların eğitimine ayrılmasını isteyen **Fatime Aşide** Hanım vakfiyesinde; "be-her sene receb ve şa'bân ve ramazân aylarında haftada birer defa Yahya Paşa Câmi'-i şerîfdenisâ' tâifesineva'zü nasihat edüp vâiz efendiye fazla-ı mezkûredenemsâlimisillüikrâm edilecek…"ifadeleri yer almaktadır (ButurovıĆ ve Shıck, 2009: 110-136).

Yukarıda ifade edildiği üzere; kurulan vakıflarla makro düzeyde bir hizmet sunan Osmanlı; sınırları aşan hayır çalışmaları ile dünya sahnesinde de kıymetli bir yer edinmiştir.

Kıbrıs'ta da kadınların kurduğu vakıflar karşımıza çıkmaktadır. Lefkoşa'da yaşayan **Gülsüm Bint-i Derviş** bir evini vakfederek, Peristerona Köyü Camisi imamına verilmesini bunun karşılığında her sabah Yasin-i şerif okuyup sevabını vakfın kurucusunun ruhuna hediye etmelerini istemiştir. **Hatice Hatun** ise; Ayasofya Camiinde kuşluk vaktinde kendi ruhu için Kur'an-ı Kerim'den bir "*cüz-i şerif*" okunması ve bu görevi yapacak kişiye günlük iki akçe verilmesi şartıyla dört bin akçe vakfetmiştir. Yine **Cemile bint-i Abdülkadir Hatun** bir vakıf kurarak; her ay ulemadan bir kişinin Kur'an-ı Kerim'den bir cüz-i şerif okumasını ve vakfın kurucusunun ruhuna hediye etmesini, bunun karşılığında bir sülüs kuruş ödenmesini şart koşmuştur (Demiryürek, 2011: 941-960).

Osmanlı'da ülke sınırlarını aşan diğer vakıflar dini ritüeller dikkate alınarak düşünülmüş, Osmanlı kadınlarının inancına olan bağlılığını yansıtan kutsal topraklarda hayat bulmuştur. Bu alanda kurulan vakıflara baktığımızda şu vakıflar karşımıza çıkmaktadır: Hacı Mehmet Kızı **Şerife Hanım**, Soytarı Yusuf Kızı **Emetullah Hanım**, Mustafa Kızı **Havva Hatun**, Hacı Hasan Ağa'nın Eşi **Emine Hatun** kurdukları vakıflar ile Mekke ve Medine'deki fakirlere mülk ve çeşitli miktarda para vakfetmişlerdir.

Hasibe Hanım ise fakirler dışında oradaki askerleri de düşünmüş, oralarda gerek olabilecek tamir işlerine de vakfiyesinde yer vermiştir.

"Sahip olduğu bir kapı ev ile Meydan Mahallesi'ndeki meyve ağaçlı ve meyve ağaçsız tahminen iki buçuk dönüm bahçeden her birini vakfederek çeşitli hayır işleri gerçekleştirdikten sonra O da gelirin bir kısmını Medine-i Münevvere'de Harem-i şerif civarında bulunan vekâletlerin tamirine harcansın ve orada oturan fakirlere muhtaç olan askerlerden münasip olanlarına mütevelli eliyle dağıtılmasını şart koşmuştur."(Zeyrek Soyer, 2007; VGMA, Dftr. No: 603, sayfa 15'den alıntı).

Zeki Osmanlı hanımları Mekke ve Medine'deki muallimleri de unutmamıştır. Vâkıfe **Zeynep Hatun**[*] vakfının gelirlerini Medine'deki Alaca Mescidindeki muallim ve talebelere vakfederek, her sene beraat kandilinde mum yakılması ve kendi ailesinin ruhu için her cuma kuran okumasını şart koşmuştur (Sağırlı, 2005: 297-299). Hüseyin Kızı **Refia Hanım** ise 1796 tarihli vakfiyesinde"…yıllık 350 akçe Medine'de Ravza-i Mutahhara hizmetçilerine verilmesini" şart koşmuştur (Zeyrek Soyer, 2007; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3, sayfa 247'den alıntı). Daha birçok hayırsever kadını kutsal topraklardaki vakıfları ile sayabiliriz: Hacı **Rabia Hanım**[18], Hacı **Fatma Kadın**[19], **Fâtma Hanım**[20], **Hâkime Hatun**[21], **Ayşe Sultan**[22] bunlardan sadece bir kaçıdır.

Erkeklerin Kadın Hizmetlerine Yönelik Kurduğu Vakıflar

Osmanlı toplumunda kadınlara verilen değer kendi kurdukları ve kendileri için kurulan vakıflarla bir kez daha ifade bulmaktadır. Birçok erkek Osmanlı kadınının ihtiyaçlarını düşünerek toplumda hayatlarını rahat bir şekilde ikame edebilmesi için gayret göstermiştir. Kendi aileleri dışında toplumdaki diğer kadınlara yönelik vakıflar da kurmuşlardır. Osmanlı döneminde Saray erkekleri tarafından kurulan vakıf külliyeler toplumsal bütünleşmeyi destekleyici bir nevi sosyal merkezler hükmündedir. Külliyeler etrafında oluşturulan mahallelerle ideal bir yaşam ortamı oluşturulmakta, toplum refahı öne çıkarılır. Böylelikle vakıf külliyeler, Halim Baki Kunter'in ifadesi ile "Sosyal Katalizör" rolü oynamıştır (Kunter, 1939: 108). Osmanlı kadını gerek eş, gerek kardeş, gerekse evlat olarak her dönem Osmanlı erkeği tarafından saygı görmüş, onlar adına yüzlerce hayır kurumu ve vakıflar hayat bulmuştur. Özellikle saray erkekleri yaptırdıkları hayır

[*] Zeynep Hatun Bint Abdullah'ın Bahçe vakfı/1796/Tokat.(Sağırlı, 2005: 297-299).

[18] 1878 tarihli vakfiyede; Hacı Rabia Hanım bir kapı mülk evi Her sene Mekke fakirlerine onar kuruş gönderme şartıyla vakfetmiştir.(Zeyrek Soyer, 2007; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3, sayfa 236'dan alıntı).

[19] 1865 tarihinde bir vakıf kurarak şunları ifade etmiştir: "iki buçuk evlek bahçesini çeşitli hayır işleri için vakfettikten sonra aynı gelirden yıllık on kuruş Mekke fakirlerine gönderilecektir" (Zeyrek Soyer, 2007; VGMA, Dftr. No: 1751, sayfa 132'den alıntı).

[20] Fâtma binti Yusuf Vakfı Vakfiyesi: Medine'de Takyeciler Camiinde her sene beraat kandilinde balmumu yakılması yine vakıf gelirlerinden bir miktarını zikredilen camii imamına gönderilmesini şart koşmuştur. (Sağırlı ve Açıkel, 2005: 297-299).

[21] Hacı Salih Ağa Kızı Hâkime Hatun Vakfı: 20 Ağustos 1805 tarihli vakfiyesinde her sene dört adet İstanbul altını Medine'de oturan fakirlere gönderilerek sadaka edilmesini şart koşmuştur. (Zeyrek Soyer, 2007; , VGMA, Dftr. No: 1751, sayfa 74'den alıntı).

[22] III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan tüm mal varlığını muhtaçlara bırakmış. Yaptığı birçok hayır işi yanında özellikle Mekke, Medine ve Kudüs fakirlerine ve ilk önce kadınlar olmak kaydıyla esir düşmüş Müslümanların fidyelerinin ödenmesini şart koşmuştur (Eraslan, 2011: 124-138).

müesseseleri ile eşleri ve validelerini her zaman özel bir yere koymuşlardır. Sipahi Çataltepe İslam-Türk medeniyetinde Vakıflar adlı eserinde; Fatih sultan Mehmet'in darüşşifasında kadınlar ve azınlıklar için bir hastane olduğunu ifade etmektedir. (Çataltepe, 1991: 36-43). Daha birçok eser Osmanlı tarihinde yerini almıştır. III. Selim'in Edirne'deki "Merkez-Selimiye Külliyesi", Sultan I. Ahmet'in ise İstanbul Eminönü'ndeki "Sultanahmet Külliyesi" bunların sadece birkaç örneğidir.

Mimar Sinan vakfiyesindeki bir bölümde şunlar yer almaktadır: Merhum eşi Mihri Hatun için iki kişiye günde bir cüz okumalarını sevabını merhumun ruhuna bağışlamaları şartı ile günde birer akçe maaş verilmesini şart koşmuştur. Yine kızları Ümmihan, Neslihan ve şehit oğlu merhum Mehmet Bey'in Fahri adlı kızına günde on bir akçe maaş verilmesini istemiştir. Bu arada Kayseri'den getirtip Müslüman eylediği kardeşi oğlu kızlarının Raziye ve Kerime'ye hayatta oldukları müddetçe günde beşer akçe verilmesini şart koşmuştur. Hayatta oldukları sürece vâkıfı hayır dua ile anmalarını istemiştir (Ateş, 1990: 82-87). Mimar Sinan'ın vakfiyesindeki bu bölümde ailesindeki hanımlara gösterdiği ihtimam dikkat çekicidir. Mikro düzeyde bir sosyal hizmet sergilemekte olup; toplumdaki rollerini ifa etmede aile üyelerine destek sağlamaktadır.

Halk arasında da gücü yettiğince kadınlara yönelik vakıflar kuran bireyler görülmektedir. Tokat Müftüsü Veliyyüddin **Mehmed Efendi** kurduğu vakfın vakfiyesinde: "Karamani Mescidinde hanımı ve annesinin ruhu için hadisi şerif talim ve tilavet edilmesini, her sene beraat kandilinde mum yakılmasını şart koşmuştur." **Elhâc Mehmed** b. **Hamza Beşe** kurduğu vakıfla medeniyetler üstü bir davranışa imza atarak, iddia edilenlerin aksine kızları; Fatıma, Hatice ve Emine'ye bir han ve bir dükkân bırakarak gelirlerini kızlarına hatta onların vefatı durumunda özellikle kız torunlarına bırakmıştır. Bu bağlamda Osmanlı döneminde kadına verilen değere tekrar vurgu yapmak önemli bir noktadır. Sünnetçi-oğlu Hacı **Abdullah Efendi** Tokat'ta bir vakıf kurarak; bağ, bahçe ve dükkânlarını kayınvalidesine, ölümü halinde eşi HüsnâŞâh'a bırakmıştır. Vakfın fazla gelirinin Medine-i Münevvere de Ravza-i Mutahharanın şeyhine ve Medine fukarasına vakfetmiştir. Bunların dışında; baldızına, validesine ve köleleri için de çeşitli şartlar yer almaktadır. (Sağırlı ve Açıkel, 2005: 249-282). Bu bağlamda Osmanlı döneminde kurulan vakıfların vakfiyelerinden açıkça anlaşılacağı üzere; bu dönemde dini ritüeller büyük bir önem arz etmektedir. Kurulan her vakfın şartnamesinde manevi istekler dikkat çekicidir. Burada toplumun kültür ve geleneklerini bağlı bir yaşam sürdüğü düşüncesi desteklenmektedir. Kültürün taşıyıcılık işlevi ile birçok gelenek görenek adet ve inanışların kuşaktan kuşağa aktarıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla vakıfların kültür aktarımında "**Kültürel bir Sosyal Hizmet işlevi"** gördüğü ortadadır. Bu hizmetlerin gerçekleşmesinde kadının rolü de azımsanmayacak derecede önemlidir.

Osmanlı döneminde bazı aileler çocuklarına kız-erkek eşit davranarak benzer imkânlar sağlamaya çalışmıştır. Gerek sosyal imkânlarla gerekse vefat ettikten sonra miras taksimlerinde buna ayrı bir önem göstermiştir. Söz gelimi, **Ferişte-zade Müderris Hamza Efendi** H.1044 tarihinde, Manisa'da tesis ettiği vakfının gelir fazlasını, erkek ve kız evlatlarına eşit bir şekilde şart koşmuştur. Bunun yanında bütün mirasını vakıf yoluyla kız evladına bırakan vakıf kurucularına da rastlamak mümkündür. Yine bazı vakıf kurucularının, tesis ettikleri vakıflar yoluyla, kadınların iffetlerini korumalarını sağlamayı amaçladıkları

görülmektedir. **Karaçelebizade Mehmed Efendinin** vakfiyesinde: "fisk u ficûrdanâri olan utekalarının dul kadınlarına senevî 200 akçe tahsis edile." ifadeleri bunun bir örneği olarak görülmektedir. Şunu da burada vurgulamakta fayda görmekteyim. Yaptığımız araştırmada gördük ki; Gedik Ahmet Paşa Vakfının nazırının kızı yönetici olarak vakıf idaresinde bulunarak, bu bağlamda Osmanlı toplumunda kadının yönetici olabildiği yegâne hizmet alanının vakıflar olduğunu bize göstermiştir (Yüksel, 1999: 45-56).

Kadınlara Yönelik Vakıf Hizmetleri

Osmanlı toplumunda pek çok hanım; duâhan, duâgûyan, ihlâshân gibi isimlerle vakıflardan yardım almaktaydı. Vakıf kurucularının ruhlarına Kur'an okumaları için cüzhân, duâhân, ihlâshân tayin etmeleri yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, 1999: 45-56). Osmanlı'da, arşiv belgelerine göre, çeşitli sebeplerle maaşlar alan veya yardım gören, reâyâdan hanımlar da mevcuttu: Üçüz çocuk sahibi olanlara çocuk başına beş akçe toplam on beş akçe (günlük) maaş bağlanması (gümrüklerden) kânundu. Vakıflardan taâmiyye (yemeklik) alan hanımlar da vardı. Depremde evi yıkılanlara tamir edilmesi için gereken meblağ hazîneden ödenerek ev tamir ettirilirdi. Yine ihtidâ eden (hidâyete eren) hanımlara "kisve bahâ" verilmesi; hasta, ihtiyar ve muhtaç kadınlara, düşman tarafından yaralanan hanımlara maaş bağlanması görülen uygulamalar arasındadır. Yine Peygamber Efendimizin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kişilere de maaşlar bağlanmıştır. Osmanlı imkânı ölçüsünde halkının fakir ve fukara olanlarına destek sağlıyordu (Baş, 2006). Toplumda her bireyin ihtiyaçları bu kadar detaylı olarak düşünülüp şartlar koyan bir Osmanlı toplumunda kadınlar nasıl değersiz bir met'a olarak görülebilir?

Kemal Savcı, "Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadını" adlı eserinde; Osmanlı kadınının toplum hayatında sosyal yönü ile her zaman yer aldığını, vakıflar sayesinde güçlü bir sosyal yönlerinin olduğunu ifade etmiş; analık ve eş vasfı yanında erkeklerden geri kalmayacak ölçüde toplum yararına hayır işleri ile meşgul olmuş, birçok eserler ortaya koyarak, Osmanlı kadınının sosyal yönüne vurgu yapmış, kurdukları vakıfları bu anlamda örnek göstermiştir (Savcı, 1973: 40-49).

Bireylerin yaşadıkları yerleşim yerleri onların yaşam şekillerine yön vermektedir. Dolayısıyla Kadınların toplumdaki varlıkları kır ve kent yaşamlarına göre farklılık göstermektedir. Buda Osmanlı toplumunda kadının durumunu tespit etmede çeşitli problemlere sebep olmuştur. Gerçek bilgilere ulaşmada farklı bakış açıları ve yorumların varlığı da başka bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlara yönelik kurulan birçok vakıf örneği dışında özellikle kadınlara yönelik hizmetlere vurgu yapan hayırseverlerle de karşılaşmaktayız. Bu hizmetleri incelerken benzer özellikler gösteren vakıfları birlikte inceleyerek yapılan çalışmaları anlamlandırmayı hedefledik.

Tarihe baktığımızda Vakıfların toplumdaki en büyük rollerinden birinin ihtiyaç sahibi kişilere **gıda temininde** bulunmak olduğunu görüyoruz. Çeşitli sebeplerden dolayı müşkül duruma düşmüş bireylere yardım için birçok hayırseverler hazırladıkları vakfiyelerde bu isteklerini özel şartlarla belirtmiştir. 16.

yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan **Vâkıfe Zeyni Hatun**,* bu hayırseverlerden biridir. Yardıma muhtaç çeşitli gruplara düzenli bir ödenek ayırıp; bu ödeneğin yedirip içirme ve üst baş alımı işlerine harcanmasını vasiyet etmiştir. Yemek pişirilerek fakirlere dağıtılmasını, yiyecek alınıp bunların adı geçen okulda öğrenim gören öğrencilere, kadın ve erkek azatlılarından yoksul olanlara verilmesini şart etmiştir. Burada Zeyni Hatun'un özellikle öğrenim gören öğrencilere de yer vermesi manidardır. Bir diğer vakfımız **Zekiye Hanım Bint-i Mehmed Vakfı'dır.*** Zekiye Hanım 5 Temmuz 1905 tarihli vakfiyesinde: Samsun merkezde kasaplar arastasında bulunan bir dükkân vakfedip cuma ve pazartesi günlerinde Yasin okutulması; yazın kadınlara ve çocuklara soğuk su dağıtılmasını istemiştir (Okudan, 2011: 267-277). Yazın kavurucu sıcağından en çok kadın ve çocukların etkileneceği düşünülerek, vakfiyesinde böylesi ince bir detaya yer veren Zekiye Hanım, kurduğu bu vakıfla hayır yarışında yerini almıştır. **Haca-i Sultaninin***de Zekiye Hanım gibi kurduğu vakfın vakfiyesinde; Soğuk su dağıtılacak, ibaresine rastlanmaktadır (Müftüoğlu, 2012:69).

Fatma Hatun Binti Süleyman Efendi Vakfı 1720 M. Tarihinde İstanbul'da kurulmuş. Vakfiyesinde şu ifadeler yer almaktadır: "….Mekke ve Medine fakirlerinden ikişer kişiye her sene 5'er altından toplam 20 altın gönderile; ihtiyaç olan bölgelerde on adet su kuyusu açtırıla ve ahalisinden borçlu olanlarına yardım edile…" Topkapı sarayında Arpa emini olan Süleyman Efendinin kızı **Fatma Hatun** ülkemizde yaptığı birçok hayır dışında Haremeyn'de de böyle bir vakıf kurarak cömertliği kilometreler ötesine taşınmıştır. Bu vakıf sayesinde inancı gereği saygı duyduğu kutsal yerlerin halkının ve ziyaretçilerinin susuzluk çekmemesi için gayret göstermiştir (Müftüoğlu, 2012). Kırım Hanı Mengli Giray kızı, Yavuz Selim Han'ın zevcesi **Hafsa Hatun** İstanbul'da Hicri 929 yılında bir imaret kurulmasını vakfetmiştir. Vakfiyesinde; İmarethanede her gün Allah rızası için yemek pişirilmesini, sabah ve ikindiden sonra olmak üzere iki defa yemek pişirilmesini, pişirilen yemekten fakirlere, medrese talebelerine, ister fakir ister zengin olsun tüm misafirlere yemek ikram edilmesini özellikle muhtaç durumda olanların karınlarının doyurulmasına engel olunmamasını vakfetmiştir (Alpgüvenç, 2010: 60). Ayrıca Urla'da bir mescit ve Kırkağaç'ta bir çeşme yaptırmıştır.

Yine "Fakirlere gıda yardımı yapmak, bayramlık eşya dağıtmak, kurban bayramında kurban kesip et ve kurbanlık dağıtmak" amacıyla kurulan **Zeliha Hanım Binti Abdullah Vakfı** Hicri 1273 yılında İstanbul'da kurulmuştur (Müftüoğlu, 2012). Gaziantep' de kurulan **Rahime Hatun** İbneti İbrahim Ağa İbn Mehmed Bey vakfını kuran Rahime Hatun; Erik bahçesini vakfederek gelirinden arife gününde koyun satın alınıp etinin fakirlere dağıtılmasını, her ramazanda hatim okuyup sevabını Vâkıfenin ruhuna bağışlayan kişiye de belli bir miktar ücret ödenmesini şart koşmuştur (Kavaklı, 2012:313-326).

İhtiyaç sahibi kişilere gıda temini için kurulan vakıflarda erkeklerin de gayretlerini görüyoruz. **Fatih Sultan Mehmed Han** 1470 M. tarihli vakfiyesinde; "*İmaretten, dul kalmış Saliha hanımlar* için yemek verilip, *namus ve iffetlerinin muhafaza edilmesini*" istemiş. Ayrıca İmarete gelen misafirler, görevliler

* Zeyni Hatun binti Kemal Ağa/1588/İstanbul.
*Zekiye Hanım bint-i Mehmed Vakfı / 1905/Samsun.
* Hayırda yarışan Hoca-i Sultani Vakfı/1571/İzmir.

tarafından güler yüzle karşılanıp, misafir olarak kalmak isterlerse, üç günden çok olmamak üzere misafir edilip, yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanmasını buyurmuştur (http://www.vgm.gov.tr/, e.t: 12.11.2012). Ayrıca Sipahi Çataltepe, Vakıflar adlı kitabında Fatih Sultan Mehmet'in *Kadınlar* ve Azınlıklar için bir hastane yaptırdığını ifade etmiştir (Çataltepe, 1991:36-41). Amasya'da kurulan **2. Sultan Beyazıt Vakfı** vakfiyesinde; Beyazid Camii civarında bir imaret-i şerife bina edilmesi "…..Akşam sabah orada yemek pişirilip oraya gelen yolcular, yoksullar, *dullar,* yetimler ve diğer müminler buradan yemek yerler. Hiçbir kimse mahrum bırakılmaz…." ifadeleri yer almaktadır (Müftüoğlu, 2012).

Osmanlı toplumunda **özel günlerin** ayrı bir yeri vardı. Hayır, işlerine gönül vermiş kişiler bu özel günleri unutmamış, özellikle o günlere has hayırlar yapılmasını vakfetmişlerdir. Onlardan biri de **Abide Hatun**. Bursa'da tesis ettiği vakfından her Cuma Alâeddin Camii'nde zikredilen dervişlere pilav, zerde, yahni ve şerbet ikram edilmesini, aşure dağıtılmasını istemiştir.1605 yılında Bursa'da çeşitli menkul ve gayrimenkuller vakfederek adeta bir sosyal yardımlaşma vakfı kuran Abide Hatun, tanınmış ve ileri gelen bir aileye mensuptu. Vakfiyesinde; dul, yetim ve fakirler için çeşitli şartlar dile getirmiş, onlara vakfından ödenek ayırmıştır. Vakıf gelirinden her yıl ayrılacak 4000 akçe ile ramazan Bayramı'nda (muhtemelen bayram öncesinde) dul hanımlara ve yetimlere giyecek alınarak dağıtılmasını istemiştir. Böylelikle toplumca kabul edilen bu önemli günlerde sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın güzel bir örneği sergilenmiştir (http://www.vgm.gov.tr/dergiler/bimediz/index.html#/1/, e.t.: 05.10.2012.).

Yine Osmanlı toplumunda dini bayramlara ve ahlaki değerlere verilen önem vâkıf kişilerce de benimsenmiş, bu günlerle ilgili vakfiyelerinde çeşitli şartlara yer vermişlerdir. Rodosçuk'da Seyyit Ahmet Ağa kızı Hacı Ümmügülsüm Hanım'a ait 1790 tarihli vakfiyede her yıl ramazan ayında et alınarak muhtaç durumdaki fakirlere, yetimlere ve yoksul hanımlara dağıtılmasını istemiştir. Özetle; Vakıfe, üç kadın hizmetçisi ile tanıdığı başka bir hanım için de kurduğu vakıftan ödenek ayırmış, onlara hayatları boyunca yaralanabilecekleri düzenli bir gelir bırakmıştır. Kadınlara bu yardımın vakıf tarafından yapılması, yardımların sürekli ve düzenli olduğunun da göstergesidir (Cunbur, 2006: 207-212).

Yine aynı düşüncede olan başka bir vakıf kurucusu **Züleyha Hanım** vakfiyesinde; kurduğu vakıftan her yıl vakıf geliriyle kurban alınıp kesilerek etinin muhtaçlara ulaştırılmasını istemiştir. **Hatice Sultan**'ın İstanbul'da kurduğu "Teravihlerde Kaçkar balından şerbet dağıtan vakfı"[23] Tekirdağ Çorlu'da kurulan **Hatice Hatun Binti Hasan Vakfı**[24] (Müftüoğlu, 2012)kurulan vakıflara örnek olarak tespit edilmiştir.

Hayır işlerinde sınır tanımayan Osmanlı kadını kurduğu vakıflar sayesinde insanlara hatta tüm canlılara hizmetler sunmuş, hayat kalitesini arttırarak, yaşam koşullarının iyileştirilmesini hedeflemiştir. Vakıflar sayesinde yapılan hayır işleri

[23] İstanbul'da 1663 M. Tarihinde kurulmuştur. Vakfiyesinde; "…..Leyâli-i Ramazan-ı Şerif'de câmi-i şerifin üç adet kapularında şerbet olmadığı içün her sene üç bin vukiye Atina (Rize'in Pazar ilçesi) bal iştira olunup ba'deterâvihcemâât-i müslimineiskâ oluna…."ifadeleri yer almaktadır (Müftüoğlu, 2012).

[24] Her Cuma gecesi yarım keyl (ağırlık birimi) halis undan fodula (ekmek) pişirilip….fukaraya yedirile…." (Müftüoğlu, 2012).

belli zamanlara göre taksim edilmiş; bazı vâkıf ve vâkıfe yardımlarının sürekli olmasını istemiş; vakfiyesinde; her ramazan….,her yıl….vb. ifadelere yer vermiştir. Kimi vâkıfe ise yaptığı yardımlarda süre belirtmemiş devamlı, her gün vb. yapılmasını vakfetmiştir. Konuya bu açıdan baktığımızda şu vakıflarla karşılaşmaktayız. Süreli yardımlar yapılmasını vakfeden vâkıflardan **Zeyni Hatun**[*] vakfından, yardıma muhtaç çeşitli gruplara düzenli bir ödenek ayrılmıştır. Bu ödeneğin yedirip içirme ve üst baş alımı işlerine harcanması vasiyet edilmiştir. Yardım yapılması planlanan gruplar arasında mektep öğrencileri ile fakirlerin yanında dul ve yoksul kadınlarda zikredilmiştir. Vakıfe **Hacı Ümmügülsüm Hanım** vakfiyesinde özetle; Her yıl Ramazan-ı Şerif ayı geldiğinde yirmişer okka koyun eti satın alınarak mütevelli marifetiyle iki okkasının vakıf kâtibi, câbisi ve yakın akrabalarına, arta kalan on yedi okka koyun etinin yarımşar okka halinde ayrılarak fakir ve muhtaç Müslümanlara, yoksul yetimlere ve ihtiyaç sahibi kadınlara verilerek hayır dualarını istemiştir. Kadınlara bu yardımın vakıf tarafından yapılması, bir bakıma yardımların sürekli ve düzenli olduğunun da göstergesidir. Vâkıfe, üç kadın hizmetçisi ile tanıdığı başka bir hanım için de kurduğu vakıftan ödenek ayırmış, onlara hayatları boyunca yaralanabilecekleri düzenli bir gelir bırakmıştır (Cunbur, 2006:207-212).

Bir başka hayırsever **Abide Hatun;** Bursa'da tesis ettiği vakfından bayram arifesinde dul ve yetimlere elbise alınmasını, her Cuma Alaaddin Camii'nde zikredilen dervişlere pilav, zerde, yahni ve şerbet ikram edilmesini, aşure dağıtılmasını istedikten sonra, fakirlerin avarız vergilerinin ödenmesi için de 1.000 akçe tahsilat ayırdığını ifade etmektedir. Yine aynı vakfiyede: bayram arifesinde dul ve yetimlere elbise alınmasını istemiştir. (http://www.vgm.gov.tr/dergiler/bimediz/index.html#/1/, e.t: 05.10.2012) Bir diğer vâkıfe **Züleyha Hanım**; kurduğu vakıftan her yıl, kız veya erkek ayırt etmeden yetim ve fakir 15 çocuğa bayramlık elbise alınıp dağıtılmasını, vakıf geliriyle kurban alınıp kesilerek etinin muhtaçlara ulaştırılmasını istemiştir. Vakıf bunun yanında, evli olmayan kadın, kimsesiz ve yaşlılardan on kişiye her yıl ramazan ayı başlarında yüz kuruş para dağıtılmasını da vakıf şartları arasında belirtmiştir (Başol ve Çam, 2010: 196-205). Öz bir ifade ile vakıflar aynı zamanda toplumdaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı tesis etme ve toplumun bünyesindeki iktisadi dengeyi sağlamaya çalışmaktadır. Bu konuda birçok vakfiye şartına rastlanmaktadır.

Kethüdâ Canfeda HanımVakfı, "*ihtiyaç sahibi bekâr ve evlilere ev temin edilmesi, yoksul ve dullara maaş bağlanması";* Sivas'ta "Daru'r Reha Vakfı" da; "*Hastalık ve benzeri afet ve olaylar nedeni ile geçim sıkıntısına düşerek ihtiyaç ve zaruret içinde bulunan yoksulların, yetimlerin ve dul hanımların ihtiyaçlarının giderilmesini"* belirtmiştir.

Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi, **Hafsa Valide Sultanoğluyla** uzun yıllar Manisa'da yaşamış, buraya Sultaniye Camii ve külliyesini yaptırarak; aynı zamanda camiye cemaat toplamak için de çevresinde 20 evlik yer satın almış ve ev yaptırmak isteyenlerden vergi alınmamasını şart koşmuştur (Alpgüvenç, 2010: 35-70).

[*] Zeyni Hatun Binti Kemal Ağa/1588/İstanbul.

Tarihimizde hayır işlerini vazife ahdeden birçok hanım sultanımızda vardır. Hayır ve hasenatta bulunmayı âdeta aşk derecesinde benimseyen **Âdile Sultan**; Medine'de kurduğu Sebilhâne Vakfı sayesinde açılan kuyular ve inşa edilen sarnıçlar, o bölgenin en büyük ihtiyacı olan suyun sağlanmasına yönelik yapılan vakıf çalışmalarıdır. Örnek bir insan olarak birçok vakıf hizmetlerinde bulunmuştur (Özdemir, 1998). Adile Sultan gibi **Hasene Şah Hatun Binti Abdullah**[25] 'da Medine fakirleri için yardımda bulunulmasını vakfiyesinde şart koşmuştur. Hayır işlerinde yarışan bir diğer sultan **Mahpeyker Kösem Valide Sultan** hakkında Mazak; ''fazlasıyla hayırsever olup, borçluları hapisten kurtarır, yoksulları, dul ve yetimleri gözetirdi.'' tespitinde bulunmuştur.(Mazak, 2009).İstanbul'da yetim ve fakir olan kız ve erkek çocuklarla, evli olmayan kadınlara, kimsesiz ve yaşlılara para, elbise ve yiyecek verilmesine ilişkin 1894 tarihli **Züleyha Hanım** vakfiyesinde (Müftüoğlu, 2012) her yıl, kız veya erkek ayırt etmeden yetim ve fakir 15 çocuğa bayramlık elbise alınıp dağıtılmasını, vakıf şartları arasında belirtmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşayan Vâkıfe**Zeyni Hatun binti Kemal Ağa**, vakfettiği akarla 1588 yılında zengin bir vakıf kurmuştur. Zeyn-i Hatun Vakfından, yardıma muhtaç çeşitli gruplara düzenli bir ödenek ayrılmıştır. Bu ödeneğin yedirip içirme ve üst baş alımı işlerine harcanmasını vasiyet ederek; mektep öğrencileri ile fakirlerin yanında dul ve yoksul kadınları özellikle zikretmiştir. İstanbul'da vakıf kuran; **Revnak Hanım**[26]**, Aişe Sıddıka Hanım**[27]**, Fatma Hatun**[28] benzer konulara vakfiyelerinde yer vermiştir. Yine İstanbul'da 1605 M. yılında bir vakıf kuran **Hürrem Ağa bin Abdulmennan** vakfiyesinde; her sene güvenilir kimselere 360 akçe verip onlar vasıtasıyla belirli mahalle halkının ihtiyaçlarının karşılanmasını; özellikle vergisini ödeyemeyecek durumda olanların vergilerinin ödenmesini istemiştir. Ayrıca evliya, şehit ve büyüklerin ruhları için Kur'an okunmasını da vakfetmiştir. **Zeni Hatun** ise 1558'de İstanbul'da "Serbest bırakılan köleleri kollayan" ilginç bir vakıf kurarak; Azatlı kölelerin fakir ve muhtaç olanlarına bin akçe harcanmasını vakfetmiştir (Müftüoğlu, 2012). Böylelikle toplumda dezavantajlı konumda olan bireylerin sosyal uyumuna yardımcı olunmuş, daha sağlıklı bireyler olarak hayatlarını devam ettirmelerinde destek sağlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı kadının sosyal tabaka ayrımı yapmadığı, toplumun tüm kesimi için ihtiyaç gözetilerek vakıflar kurduğu gözler önüne serilmektedir.

Vakıfların bu derece gelişmesi ve yaygınlaşmasında şüphesiz İslam dininin temellerinde yer alan yardımlaşma ve ihtiyacı olanlara destek olma fikri yer almaktadır. Bu konuda bize örnek olan en büyük şahsiyet Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa'dır (sav). Bunun bilincinde olan çoğu vakıf kurucusu

---

[25] Yıllık gelirden her yıl 100 kuruş Haremeyn-i Şerifeyn fakirlerine ulaştırmak istediğini vakfiyesinde belirtmiştir. (Mazak, 2009).

[26] İstanbul'da bir vakıf kurmuştur. Bu vakfın vakfiyesin de: *"Fazla-i merkume ile fukara-i etfal-i müslimin için münasip elbise iştira ve etfal-imerkumeyeilbas ita oluna…"*ifadelerine yer vererek; vakıf harcamalarından arta kalan para ile fakir çocuklar için elbise alınıp giydirilmesini şart koşmuştur.(Başol ve Çam, 2010: 196-205).

[27] İstanbul da 1865 tarihinde bir vakıf kurarak; vakıf gelirinden yılda 6000 kuruşun, evlenmek isteyen *yoksul kızların* düğün elbiselerine, *büyük kadınlardan* ise giyim kuşamına ihtiyacı olanlara elbise alımına harcanmasını şart koşmuştur. (Başol ve Çam, 2010: 196-205)

[28] Hacı Hüsrev Mektebi'nde okuyan on beş yetim çocuğu "her sene şehr-i ramazan-ı şerif geldikteleyleikadir'de bir bogası kaftan ve bir kıt'a takke ve bir don ve bir gömlek ve bir papuç alıverile" ifadeleri yer almaktadır. (Çataltepe, 1991:40-47).

yaptıkları her hayırda ona; dualar, Yasinler, mevlitler hediye etmeyi unutmamıştır. Onlardan biri de Adile Sultandır. **Adile Sultan** Medîne' de icrâ edilecek mevlid merâsimi için 20 Osmânî lira, Medîne'deki on dört hâneli ribatta ikâmet ettirilen muhtaç kadınlara verilmek üzere 56 sîm mecidiye, yine Medîne'de diğer yedi hânede oturanlara verilmek üzere 63 sîm Mecidiye ve Mekke'de Muhammed Can Efendi dergâhında senede bir defa okutulacak mevlid masraflarına harcanması için 30 Osmânî lira olmak üzere toplam 7261 kuruş, Surre-i Hümâyun ile Mekke ve Medîne'ye ulaştırılmak üzere, hazîneye teslim edilmiştir.(Mazak, 2004: 123-138).

"Gale-i merkumeden beher sene şabanü'lMuazzamanınevahirinekarib …"

Adile Sultan özellikle Mekke ve Medîne'ye ulaştırılmak üzere, belirlediği emanetleri Surre-i Hümâyûnun hareket tarihi olan Şaban ayının on beşinci gününden bir ay önce hazîneye teslim etmesindeki detay dikkat çekicidir. Adile Sultan'ın bu örnek davranışı öyle anlaşılmaktadır ki kadının toplumdaki saygın yerini alabilmede öncü bir davranış olarak etki göstermektedir (Mazak, 2000: 54).

Vakıflar bulundukları toplumun özellikleri, yapısı, eğitimi, gelenekleri doğrultusunda hizmet vermiştir. Halk, ihtiyaçlarının büyük bir kısmını vakıfların çeşitli hizmetleri sayesinde karşılamıştır. Osmanlı kadını yaşadığı toplumdaki değişimlerin farkında ve ihtiyaçlarını ona göre şekillendirerek karşılamaya çalışmıştır. Bu hizmetlerden biride **sağlık hizmetleridir**. Sağlık hizmetlerine baktığımızda hanım sultanların yine hem yurtiçi hem de yurt dışında birçok hayratları olduğu görülmektedir. Özellikle bayanlara yönelik yapılan bu hayratlar toplumda hususi bir yere sahiptir. Sultan Abdülaziz'in Annesi **Pertevniyal Valide Sultan,** Medine-i Münevvere'de sadece kadınların istifadesi için 400 yataklı, kaloriferle ısıtılan, modern ve büyük bir vakıf hastane(Kaloriferli ilk hastane) yaptırarak örnek, (numune-i imtisal) hayırsever bir Türk kadını olduğunu göstermiştir (http://www.zaman.com/mainAction.action, e.t.:12.02.2010) .

Bezmi Alem Valide Sultan; devletin kendisine tahsis ettiği imkânları, fakirleri doyurarak, onların ihtiyaçlarını gidererek, yardıma muhtaçları her zaman gözeterek hayır işlerine imza atmıştır. Vakıf Gureba Hastanesi'ni[29] kurarak birçok ihtiyaç sahibinin faydalanmasını sağlamıştır. Ayrıca onun eserleri arasında Mekke'de "Guraba-i Müslimîn Hastahanesi" de yer almaktadır (Kazıcı, 2005).

Tarihimizde pek çok örneğini gördüğümüz vakıf kurumlarının kültürel yönüne de dikkat çekmekte fayda vardır. Vakıfların toplumdaki en büyük fonksiyonlarından biri de **Aile** konusudur. Aile bütünlüğü, aile kurma, evlilik, ev sahibi olma vb. konularda birçok vakıf kurulmuş, bireyin toplumdaki yaşam kalitesi arttırılarak, sosyal adalet sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı kadının sosyal hayatın bizzat içinde yer alması, içinde bulunduğu toplumun eksik ve ihtiyaçları konusunda yeterli bilgiye sahip olması kamusal alandaki aktifliğine de vurgu yapmaktadır. Kurduğu vakıflarla toplumun ihtiyacı olan konularda yapıcı

[29] Burada "Vakıf Gureba Hastanesi" vakfiyesinde geçen "limonun tanesi 1 sarı altın bile olsa, hastalar için mutlaka alınmalı" ibaresini belirtmek yararlı olacaktır. Bu ifadeler; Bezmi Alem Valide Sultanın yaptığı hayır işlerindeki bu detay dikkat çekicidir. Bireyin toplumda kendini değerli hissetmesi ve yaşadığı problemlerin üstesinden gelmesine destek sağlayarak sağlıklı toplumların oluşumunda model olduğu açıkça görülmektedir.

çözümler üretmişlerdir. Bekâr Fakirleri evlendiren vakıf kurucusu olan **İsmihan Sultan'ın** vakfiyesindeki şu ifadeler çok manidardır:

> *"Allah rızası için yapmayı arzuladığım şeyler var… Fakir kızlarımızın düğünlerine yardımcı olmak; mutlu olacakları yuvalarını kurmak; yetim kızlar ve dul kadınlarımıza kol kanat germek; onların da bizim gibi yüzlerini güldürmek istiyorum ki bu hizmetler için malımı vakfedeyim". Bu vakıf yoksulluk sebebiyle evlenmekte güçlük çeken bekârların evlenme masrafını üstlensin; eğer evlenmek istemeyenler olursa onlara da para ve eşya yardımında bulunsun. Yeter ki mağdur olmasınlar…"(Alpgüvenç, 2010: 25-40).*

Bu niyetlerle kurduğu vakıf sayesinde özellikle fakir kızların müşkülatını gidermiş, mutlu bir yuva kurmalarına vesile olmuştur. İstanbul'da Sadrazam Şem'i Efendi'nin eşi olan **Abdullah Kızı Revnak Hanım** ise "vakıf gelirinden yılda 6000 kuruşun, evlenmek isteyen yoksul kızların düğün cemiyetleriyle elbiselerine harcanmasını" şart koşmuştur. Yine **Nakibû'l-Eşraf Esat Efendi**, vakıf gelirinden her yıl, ihtiyaç sahibi bir kızın çeyizinin alınıp hazırlanmasını şart koşmuştur. Mikro düzeyde sosyal hizmeti andıran bu hayır çalışmaları; insanların yaşamlarını zenginleştirme, sosyal ilişki kurma becerilerini geliştirme gibi birçok konuda bireye katkı sağlamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki; Osmanlı kadını toplumda ailenin önemini kavramış, aile kurma konusunda bireylere destek sağlayarak; diğer bireylere göre dezavantajlı konumda hayatını devam ettirenlerin her zaman destekçisi olmuştur.

Burada **Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın** gayretlerini ifade etmek faydalı olacaktır. Evlenme çağındaki yetim kızları bulup onlara çeyizle birlikte, oturacak ev ve eşya da vererek evlenmelerini sağlamıştır. Mazak'ın ifadelerine göre; Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan kendisine hizmet eden câriyeleri iki-üç yılsonunda, eski saray görevlileri veya münasip mevkilerde kimselerle evlendirip, evlendirdiği erkeğe de, geçimini sağlayacak bir dirlik verirdi. Evlendirdiği kızlara çeyiz, mücevher ve bir kaç kese altın verip ayrıca onlara maaş bağlatır, bayramlarda ve özel günlerde altın keseleri hediye ederdi (Mazak, 2009). Yine başka bir sultan **Bezmiâlem Valide Sultan** ise; Mahalle aralarında dolaşarak, yetim ve kimsesiz kızları bizzat kendisi tespit ederek, onları evlendirmeyi bir hizmet olarak gerçekleştirmektedir (Alpgüvenç, 2010: 30-42). Burada Osmanlı kadınının kamusal alandan dışlandığı, toplumsal hayattan tecrit edildiği ifadelerini hatırlatarak; farklı tespitleri gözler önüne sermek isteriz. Benzer hayır çalışmaları erkek Vâkıflar tarafından da gerçekleştirilmiştir. **Molla Çelebi[30], Kazasker Mehmed Efendi bin Abdullah[31] ve Abdullah oğlu İbrahim Bey**'i[32] bunlar arasında sayabiliriz. Zikredilen vakfiye şartlarına dikkat edildiğinde yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedeflenerek çeşitli yardımlar yapılmış; aile kurmada, düzenli bir hayata sahip olmada en önemlisi toplum hayatına uyum sağlamalarında

[30] Hicri 977 tarihinde öksüz ve yetim kalmış kız çocuklarını düşünerek bir vakıf kurmuş, Bu kız çocuklarının evlenebilmeleri ve çeyiz hazırlıklarının yapılması için vakfiyesinde şartlara yer vermiştir (Çataltepe, 1991: 36-43).

[31] "Ü*ç yetim kızın*, diğer kızlarınki gibi çeyizlerinin hazırlanması için yılda 10.000 dirhem verilmesini, bu paradan artan olursa, kızların evlendikten sonra doğacak çocukları arasında paylaştırılmasını ve bunun böyle sürüp gitmesini şart etmiştir (Müftüoğlu, 2012: 65-71).

[32] Köleleri evlendiren bir vakıf kurarak; kölelerin aralarında evlendirilmesi ve masraflarının vakıf tarafından karşılanmasını şart koşmuştur (Müftüoğlu, 2012: 65-71).

destek sağlanmıştır. Bu perspektiften bakıldığında günümüz sosyal hizmetlerinin hedefleri arasında yer alan ilkelerle örtüşen bu desteklerin altını çizmekte fayda görülmektedir. Yapılan desteklerin devamı anlamında kurulan "Aile içi uyum vakfı" örneği ne de hayranlıkla zikrediyoruz. Bu vakıf evde kırılan eşyanın yerine yenisini koyarak karı-koca arasındaki anlaşmazlığın telafi edilmesi için kurulmuştur (Müftüoğlu, 2012: 65-71).

Toplumdaki bir diğer önemli meselede **barınma** sorunudur. Evrensel insani değerlere sahip Osmanlı kadını ve erkeği bu konuda da toplum için faydası olacağı mülahazasıyla birçok çalışma yapmıştır. **Fatma Hatun** kurduğu Vakıfla; Vakfettiği evlerde fakirlerin ve dul hanımların oturmasını, adı geçenler otururken binada onarım gerekmesi halinde vakıfça bu onarımın yapılmasını şart koymuştur (Tuncay, 1984: 40-45). **Kethüdâ Canfeda Hanım** Vakfiyesi'nde, "ihtiyaç sahibi bekâr ve evlilere ev temin edilmesi" şartını görüyoruz. Hayırda yarışan **Hoca-i Sultani Vakfının** Vakfiyesinde; yaptırdığı Darü'l-hadis müderrislerine meşrut Birgi'de meyveli meyvesiz bahçe ve sair müştemilatı bulunan kışlık ev ile Bozdoğan'da yazlık evi kullanmaları için vakfettiği görülüyor. İstanbul' da kurulan **Vildan Hatun**; Balat sahilinde bir dinlenme evi (tesis) yapılmasını vakfetmiştir. Halkın yaz, kış istedikleri zaman buraya gelip konaklamasını, Haliç'in eşsiz manzarası eşliğinde istirahat edebileceklerini vasiyet etmiştir. **Neslişah Sultan ise**; işinden ayrılmış; hasta, fakir, kimsesiz ve yaşlı hizmetlilerin barınması için Kasımpaşa'daki bir konağı bu vakıf için vakfetmiştir. Birçok kimsenin ev sahibi olmasını sağlamıştır (Müftüoğlu, 2012: 65-71). Yeri gelmişken özel bir hamamdan bahsetmeden geçemeyeceğiz. **Gedik Paşa Hamamı;** İstanbul hamamları içerisinde özel bir yere sahiptir. Gedik Paşa Hamamı'nın külhani, evsizlerin barınmaları açısından oldukça müsait bir tarzda yaptırılarak barınma amaçlı kullanımı gerçekleştirilmiştir (Yazıcı, 2007: 1-46). Burada **Hafsa Sultanın** hayratı da konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Daha önce ifade edilen Camii ve külliyesi ile ilgili olarak; camiye cemaat toplamak için çevresinde 20 evlik yer satın almış ve ev yaptırmak isteyenlerden vergi alınmamasını şart koşmuştur (Alpgüvenç, 2010: 50-65). Manisa'ya bir de evsizlerin ve yolcuların kalması için **hankah** inşa ettiren Sultan, yaptığı bu eser makro düzeyde bir sosyal hizmete vesile olarak; şehirde düzenli ve planlı bir yerleşimin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bireylerin toplumla iç içe barışık bir hayat sürmelerin de rol oynamıştır. İnsan ve toplum faktörünün sürekli değişim gösterdiği düşünüldüğünde ileriye dönük yapılan bu çalışmalardaki detaylar dikkat çekicidir. Toplum düzeninin temininde bu tür çalışmalar takdire şayandır.

Toplumda mağdur olan bir grubu da **yaşlılar** oluşturmaktadır. **Neslişah Sultan** kurduğu yaşlı kadınlara ev tahsis eden vakfın vakfiyesinde: işinden ayrılmış; hasta, fakir, kimsesiz ve yaşlı hizmetliler için Kasımpaşa'da bir ev tahsis edilmesini şart koşmuştur. Yine barınma ile ilgili çok faydalı vakıf çalışmasına **Adile sultan** da imza atmıştır. Adile Sultanın vakıfları içinde, belki en önemlisi ve en ilgi çekeni, Medine'de sadece kimsesiz ve çaresiz kadınların ikamesi için vakfettiği hanelerdir. Medine'de, muhtaç kişilerin barınması için kurulan menziller de bu vakfın hizmet alanına giriyordu. Adile Sultan yaptığı bu hayrat ile çaresiz, sahipsiz kadınlar için sığınma evi açarak Osmanlı tarihinde bir ilke imza atmıştır (Uluçay, 1985: 138).

Osmanlı toplumunda her alanda karşımıza çıkan vakıflar **İş ve İstihdam** alanında da görülmektedir. Muvakkithane ve camilerdeki saatlerin bakımı için kurulan ilginç bir vakıf **Ayşe Hanım** Binti İsmail Efendi Bin Abdullah Vakfıdır. Bu vakıf, bu işi yerine getirecek kişiye maaş bağlamış, bu işi yapacak kişilerinde uzman olmasını özellikle belirtmiştir (Müftüoğlu, 2012:33-37). **İnegöllü Zade Saffet Bey**'in kuruduğu; türünde ilk ve tek olan bir vakıf: Erâmilhâne (Dullarevi)dir. Bursa'nın eşrafından ve Duhter Şeref Mahallesi sakinlerinden olan ve şehitlerin geride bıraktıkları eşlerini görüp gözetmenin milli ve dini bir görev olduğunun farkında olan bu hayırsever insan, Bursa'nın Osmangazi İlçesinin Alaca Hırka Mahallesinde bir bina yaptırarak şehitlerin dul eşleri ile kimsesiz ve meskensiz diğer dulların barındırılmasına tahsis etmiştir. Ayrıca dullar evinde kalan hanımlar için bina içinde dokuma tezgâhlarının yer aldığı bir salon düzenleyerek atölye oluşturulmuştur. İsteyen kadınlar burada çalışarak gelir elde edebilmekteydi. Bu uygulamadaki detaylar Osmanlı kadınının konumu açısından dikkat çekicidir (Ateş, 1995: 25-31). Saffet Bey'in gerçekleştirdiği bu hayır işi sosyal adaleti amaçlayan fevkalade bir uygulamadır. Dezavantajlı bir grubu toplum gözünde yücelterek diğer bireylerle aynı standartlarda, toplumdaki rolünü ifa etmesi için desteklemektedir. Burada bir kez daha Osmanlı toplumunun gelenek, görenek, örf ve ananelerine ne kadar bağlı ve saygılı olduğunun altını çizmekte fayda görmekteyiz. Bu bağlamda Saffet Bey; yaptığı bu hayırla kadınların barındırılmasında destek sağlamanın yanında onları evlatlarından ayırmadan hem bir aile ortamında kalmalarını sağlamış hem de iş imkânı da oluşturmuştur.

Sosyal yardım amaçlı kurulan vakıflardan birçok insan yararlanmış, İş İmkânı sağlanmıştır. Sivas'ta bir ev ve bahçe vakfederek vakıf kuran **Hattab bin Sahib Ahmed** vakfiyesinde:"

> *"Herhangi bir kaza veya bela sebebi ile borçlanma durumunda kalanlara kefil göstermek şartıyla borç verilmesi; ancak varlığını haram olan işler ve amellerde harcayarak muhtaç duruma düşenlere borç verilmemesi, muhtaç olan dul ve yaşlı hanımlara her ay iyi atılmış pamuktan birer okka pamuk, ihtiyar olan erkeklere birer dirhem para verilmesi, âmâlardan muhtaç olup da mahalle ve sokaklarda, çalışamayacak durumda olanlara yıllık 2050 dirhem tahsis edilmesi*" şart koşulmuş.

Bundan 700 yıl önce kurulan vakfın işlevleri arasında ihtiyaç sahibi olan hanımlara, kendi evlerinde iş temini sağlamak yer almaktadır. Yün, pamuk ve benzeri hammaddeler alınarak, bu hanımlara evlerinde veriliyor ve evlerinde yapılan faaliyet karşılığında ücret ödeniyordu. Seçilen bu hanımların özellikle savaşta şehit olan asker eşlerinden seçildiği varsayılmaktadır. Yine, **Karaçelebizâde Mehmed Efendi** "..fisk u fücurdan âriutekalarının dul kadınlarına senevi 200 akçe…" verilmesini vakfetmiştir. **Ahmet ibni Rahat'ın** kurduğu vakfında ise; "….muhtaç olan dul ve yaşlı hanımlara her ay iyi atılmış pamuktan birer okka pamuk verilmesi….." ifadeleri yer almaktadır (Gülsoy, 2012).

Vakıflar sayesinde düzenli yardımlarda bulunan Vâkıf ve Vâkıfeler toplumda korunmaya muhtaç olarak gördüğü bir gruba bir nevi kurduğu vakıf aracılığıyla kurumsal olarak yardımda bulunmuş oluyordu. Öz bir ifade ile Osmanlı kadını kamusal alanda varlığını her zaman sürdürmekteydi. Hümanist bir

yaklaşımla ayırım yapmadan herkes bu imkânlardan yararlanabilmekteydi. Vakıfların sunduğu hizmetlerden herkesin yararlanmasına rağmen bunu yeterli görmeyen Vakıf ve Vâkıfeler; yaşadıkları çevrede, semtte, mahallede bulunan ihtiyaç sahipleri için vakfiyelerinde özel şartlara yer vermiştir. Bu şartlar arasında özellikle kadınları unutmamışlardır. Bunlardan biri; 16.yüzyılda İstanbul da yaşayan **Hacı Rüstem bin Abdullah,**1545 tarihli vakıftı. Vakfiyesinde;

> *"Daye Hatun mahalle sakinlerine senede yüz dirhem, Daye Hatun Mescidi mütevellisine senede dört yüz dirhem cübbe, kavuk, pabuç ve sair elbise parasını yine muhtaç fakir ve yoksul çocuklarının giydirilmesini ve senede iki yüz dirhem dört nefer dul kadına verilmesini de vakfetmiştir."*

Hayır işlerinde yarışan kişiler kendi güçleri yettiğince toplumda faydalı işler yapmaya çalışmışlardır. Nakdi yardımları da unutmayan hayırseverler birçok vakıf şartnamesinde bu konuya da yer vermiştir. Yaşadığı dönemde, İstanbul'da sıbyan mektebi hocası olan **Hacı Mehmet Tahir Efendi'nin** vakıf şartlarına göre vakfın bütün masrafları çıktıktan sonra gelir fazlasının dörtte biri vakıf malına eklenecek geriye kalanı ise dul hanımlara, yetimlere ve yoksul durumdaki kişilere eşit olarak dağıtılacaktır.

Osmanlı döneminde özellikle kadınlar tarafından kurulmuş pek çok sıbyan mektebi, medrese vb. eğitimi destekleyen kurumlar karşımıza çıkmaktadır**. Turhan Sultan** döneminde Valide Camii olarak adlandırılan, günümüzde Eminönü'ndeki yeni cami olarak bilinen camii tamamlattırmıştır. Değerli kitaplardan oluşan bir kütüphane vakfetmiştir. Hanım Sultan Bezm-i Âlem, yaptırdığı Valide Mektebi içinde bir Litografya matbaası ve bugün Beyazıt devlet kütüphanesine devredilmiş olan zengin bir kütüphane vakfetmiştir. Ayrıca Dolmabahçe Camii, mektebi ve çeşmesini de **Bezm-i Âlem Valide Sultan** yaptırmıştır. **Pertevniyal Valide Sultan** İstanbul'un pek çok semtine çeşmeler yaptırmıştır. Aksaray'da bir külliye yaptırmış, kütüphanesine birçok kitap vakfetmiştir. Külliyenin bazı bölümleri ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır (Toska, 1999). Sultan Birinci Murad Han'ın Hanımı **Gülçiçek Hatun** Bursa'da bir medrese ve camii yaptırmıştır (Pazan, 2011:43).

Osmanlı kadınının yaptığı en önemli vakıflar, okullar için yapılanlardır. Başbakanlık arşivindeki kayıtlara göre İstanbul'da kadınlar bir çok okul kurmuştur: Asude Hatun Mektebi, Ayni Hatun Mektebi, Hace Ayşe Hatun Mektebi, Belkıs Hatun Mektebi, Fesahet Kadın Mektebi, Gaybi Hatun Mektebi…vb. yüzlerce okul kadınlar tarafından yaptırılmıştır. Bu örnekler Osmanlı kadınının eğitime verdiği önemin altını çizmektedir (Savcı, 1973:40-49).

3. Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal Hizmet Alanındaki Rolü

Osmanlı döneminde vakıflar yaptıkları hizmetler itibari ile bir nevi beledi ve sosyal hizmet kuruluşu görevini üstlenmiştir. Araştırmamız sırasında; ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar, çevre temizliği, yoksulun doyurulması, hastaların tedavisi vb. birçok alanda hizmet veren özellikle hanım vakıflarının çok yönlü bir sosyal hizmet çalışması yürüttüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamda kıt imkânlarla hayatını sürdürmeye çalışan bireylere kucak açarak, toplumdan tecrit edilmeden

insan onuruna yakışır bir şekilde hayatlarına devam etmeleri ve sosyal barışın huzurla devamının sağlanmasında örnek model olmuşlardır (Öztürk, 1995: 42-47).

Osmanlıda kadın yaşadığı kırsal ya da kent merkezine göre her zaman toplum içinde yerini almıştır. Kırsalda özellikle doğrudan üretime katılarak; avrat pazarı denilen pazarlarda tarımsal ürünlerden el işlerine kadar birçok ürün satabilmekte iken; bohçacılık yaparak, ev ev dolaşarak da çeşitli ürünleri satabilmekteydi. Araştırmamız sırasında Osmanlı kadınının daha sonraları kalifiye eleman olarak imalathanelerde çalışmaya başladığı tespit edilmiştir. Özellikle iplik imalathanelerinde birçok kadının çalıştığı tarihi belgelerde yer almaktadır. Bunların dışında Osmanlı kadını kendine çeşitli çalışma alanları oluşturmuştur. Çamaşırcı kadınlar bu konuda bir örnektir. Ayrıca dolmalar, sarmalar yapıp satan kadınlara da arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Yine dokuma tezgâhları kadınların en çok çalıştıkları iş alanlarıdır (Davıs, 2006: 160-168).

Bunun yanında vakıflar ise Osmanlı kadının rol aldığı başka bir kamusal alandı. Kadınların vakıf kurma yanında yönetici olarak da görev yaptığı müesseselerdir. Öz bir ifade ile kadın toplumdaki sosyal rolünü tercihine göre şekillendirmekteydi. Buda Özgürce kararlar alabildiğinin göstergesidir. Toplumda çeşitli vakıflar kurarak sosyal çatışmayı engelleyen Osmanlı kadınının bu hizmetleri "**Koruyucu Sosyal Hizmetler**" perspektifinde değerlendirilebilmektedir. Nitekim sağladıkları imkânlarla bu çatışmalara engel olunmuş, toplumdaki huzura katkı sağlanmıştır. Özellikle gelir düzeyi yüksek kişilerce sağlanan bu hayırlar; gelir dengesizliğinin toplumda oluşturacağı kaosu engellemektedir. Kurban Bayramında kurban kesip dağıtan, bayramlık eşyalar hediye eden **Zeliha Hanım**; Ramazan Bayramında dul hanımlara ve fakirlere bayram öncesi kıyafetler alınıp dağıtılmasını isteyen **Abide Hatun** bu amaçla vakıflar kurarak; karşılaşılabilecek sorunları önleyerek, dezavantajlı konumdaki bireylere destek sağlamışlardır.

Yine Osmanlı kadını, kurduğu vakıflarla sahip olduğu kültür ve değerlerin aktarımına da katkıda bulunmuştur. Bir nevi Kültürel Sosyal Hizmet gerçekleştirerek, özellikle yeni fethedilen yerlerdeki insanlara da Osmanlı adet, gelenek ve göreneklerin aktarılarak daha bilinçli toplumların hayat bulmasına destek olmuşlardır.[33] Kültür hazineleri, bazı kitapları vakfederek kütüphaneler kurmuş; bu bilgilerin tekrar tekrar okunarak canlı kalmasını ve kültürel değerlerin yaşatılmasını sağlamıştır.[34]

Osmanlı kadını kurdukları vakıflar sayesinde yaşadıkları toplumda istihdam sağlamış, birçok kişinin sürekli bir gelire sahip olmasına vesile olmuştur. Kurdukları vakıflara kadın mütevelliler tayin ederek iş imkânları oluşturmuştur. Osmanlı kadını gibi erkekleri de kadınlar için istihdam imkânları sağlamıştır. Ev ve bahçe vakfeden; Hattab bin Sahib Ahmed, dokuma tezgâhları vakfeden İnegöllü zade Saffet Bey örneklerden sadece birkaçıdır. Ayrıca yaptıkları hayırlarla ülkemize gerek mimari eser gerekse hayır kurumları kazandırmışlardır. Yaşanılan mekânın imarında da önemli izler bırakmışlardır. Kurdukları hayır vakıflarının

[33] Bosna'da kurulan Şahdîdâr Hanım, Dudi Bula, Hatice Hatun vakıfları ve Kıbrıs'ta kurulan; Gülsüm Bint-i Derviş, Cemile bint-i Abdülkadir Hatun, Hatice Hatun vakfı bunlara bir örnektir.
[34] Mihrümah Sultan, Turhan Sultan, Pertevniyal Valide Sultan gibi.

sadece bugünün değil daha sonraki yıllardaki durumunu da düşünülerek tamir, onarım bakım işleri için de vakfiyelerinde yer vermeleri Osmanlı kadınının yarınları da düşünerek ölümsüz eserler bırakmak istediğini gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda vakıf müessesesini kurarak istihdam sağlama yanında bakım ve onarım şartları ile de ek bir istihdam imkânı oluşturmuşlardır.

Osmanlı kadını kurduğu vakıflarla birçok insanı aynı duygu ve düşüncede bir araya getirerek hayır işlerini şart koşmuştur. Bu da toplumdaki sınıfsal farklılıkları en aza indirgeyerek müreffeh bir toplum oluşmasında etkili olmuşlardır. Saliha Hatun'un kurduğu vakıf ile haçlıların eline esir düşen Müslümanları kurtarma ve ihtiyaçlarını karşılama isteği, serbest bırakılan köleleri kollayan vakfını kuran Zeyni Hatun bu konuda örnek vakıf kuran Osmanlı kadınlarındandır. Günümüz sosyal hizmetlerin yapmaya çalıştığı sosyal adalet ve sosyal barışa daha o yıllarda zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Oluşturulan bu sosyal bütünleşme sayesinde kurulan vakıflar etrafında yerleşilen mahalleler toplumda bir düzen oluşturmuş, tüm sosyal ihtiyaçlar yerinde karşılanmıştır. Yaşanılan yerleşim merkezlerinde toplumsal bütünleşme rahatlıkla gerçekleştirilmiştir.[35] Bir nevi sosyal katalizör rolü[36] üstlenmişlerdir.

Osmanlı kadını kurduğu vakıflarla erkeklerden geri kalmamış hatta daha da ileri giderek çok ince detaylara dikkat ederek duyarlı vakıflar kurmuşlardır. Yeri geldiğinde tebdili kıyafet ederek halk arasına karışıp ihtiyaçları bizzat gözlemlemiş birçok hanım sultan vardır.[37]Kurdukları vakıflarla toplumda bir sevgi ve saygı bağı oluşturulmuş, bir nevi toplumun manevi mimarı olmuşlardır. Öyle anlaşılmaktadır ki; Osmanlı kadını toplumun her kesiminde kurduğu vakıflarla hayat bulmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Osmanlı toplumunda çok sayıda vakıf kurulduğu bilinmektedir. Hayır ve hasenatta bulunan kişilerce kurulan bu vakıflar içinde kadınlarca kurulan vakıfların ayrı bir yeri vardır. Ailenin korunmasından aile fertlerinin dayanışmasına, kadınlardan dul hanımlara, yaşlılardan genç kızlara kadar birçok kesimi alakadar eden bir amaca hizmet etmiştir. Bu bağlamda; toplumdaki sosyal ilişkiler de kurulan vakıflardan etkilenmekte, kişi kendi için istediğini başkaları için de isteyerek duyarlılık sergilemektedir. Bu durumun yaşanılan topluma olumlu yansımaları elbette kaçınılmaz olacaktır. Kurulan bu vakıflar sayesinde toplumsal ilişkiler ve gündelik hayattaki birçok sorun çözümlenerek, toplumun tüm kesimlerinde rol alan kadınlar toplumdan dışlanmamış, vakıflar sayesinde kendilerine sahip çıkılmış, güven içinde yaşamışlardır (Ateş, 1995:25).

Yaptığımız mütevazı incelemede gördük ki; daha önce ifade edilen birçok araştırmacı, Osmanlı kadınını yalnızca kocalarının malı olarak görmektedir. Bu bağlamda farklı bakış açıları ile Osmanlı kadınını bir kez daha incelemekte fayda

[35] Hafsa Sultan Manisa'da külliye yaptırarak, çevresinde yirmi evlik yer alarak ev yaptırmak isteyenlerden vergi alınamamasını şart koşmuştur.
[36] Halim Baki Kunter'in ifadesi.
[37] Örneğin; Adile Sultan, Bezmiâlem Valide Sultan gibi.

görülmektedir. Osmanlı kadını düşünülenin aksine yaşadıkları toplumda gariban, zayıf üyeler olarak yer almamış, aksine son derece önemli rolleri ifa etmiştir. Birçok vakıf kurma yanında mütevelli vazifesini de yerine getirerek; hem işveren hem de çalışan konumunda sosyal hayatta rol almıştır. Toplum hayatında çok görünür olmaması ya da Osmanlı kadını ve vakıfları hakkında yeterince araştırma yapılamaması böyle bir tablonun ifade bulmasına gerekçe olmamalıdır. Ayrıca konuyla ilgili verileri yorumlamadaki farklılıklar yapılan araştırmalarda farklı bakış açılarının oluşmasına neden olmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki, çok karmaşık etkiler bazı noktaların gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Osmanlı toplumunda hanedanlardan toplumdaki en alt tabakadaki kadınlara kadar hepsi vakıf kurmuştur. Kurulan her vakfın gelir ve bağışının farklı olması bize hem varlıklı hem de mütevazı hayata sahip birçok kadının vakıf kurduğuna işaret etmektedir.

Yaşadığı toplumun ihtiyaçlarının farkında ve çözüm için çaba gösteren Osmanlı kadını toplumda sadece belli bir kesimi düşünmemiş tüm toplumu kucaklayan evrensel bir tavır ile hayır işlerini gerçekleştirmiş, öncü kadınlardır. Bu da toplumdaki sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesinde "**Önleyici Sosyal Hizmetler**" duyarlılığını hatırlatmaktadır. Öz bir ifade ile Osmanlı kadını yaşadığı toplumla iç içe bir hayat sürmüş, müreffeh bir toplum için gayret göstermiştir. Örneğin yaşadığı dönemde mahalle çeşmelerinin ve suyollarının ne kadar önemli olduğunun idrakine varmış olacak ki; o dönem yüzlerce çeşme ve sebiller yaptırmış, soğuk sular dağıtılmasını vakfetmiştir.

Tarihimizde çok önemli bir yere sahip olan vakıf kurumları, Osmanlı kadını sayesinde bu önemini daha da pekiştirmiştir. Toplumun manevi mimarları olarak her dönem hayat bulmuştur. Kadınlar Yardımlaşma ve dayanışmanın toplumda varlık bulmasına kurdukları vakıflarla aracılık etmiş, sosyal hayatta aktif rolünü ifa etmiştir. Dolayısıyla toplum hayatından tecrit edildiği iddialarının doğruluğunun tekrar sınanması gerektiği düşünülmektedir.

Kurulan vakıfların çoğunda özellikle kadın mütevellilerin tercih edilmesi onlara hem bir iş hem gelir sağlamaktadır.[38] Aynı zamanda hak sahibi olması, hem de kuşaklar arası maddi-manevi aktarımın olması kadınlara ayrı bir önem sağlamaktadır. Ayrıca erkeklerin kadınların kurduğu vakıflara her zaman destek olması, yapılan bu hizmetlere onay verdiklerini göstermektedir. Bu bağlamda kadınlar gerek aile içinde gerekse toplumda hatırı sayılır bir konuma sahip olmuşlardır.

O dönem çok kıymetli olan kitapları bulmak oldukça zordu. Osmanlı kadını bu ihtiyacı da fark ederek, herkesin kitaplardan faydalanması niyetiyle sahip oldukları kitapları da vakfetmişlerdir.[39]Vakıflar; kadınların hem mal varlığını, hem sahip oldukları malları yönetme ve yararlanma hakkının bir göstergesidir. 1172 yılında Emir Rıdvan Ağa'nın kızı es-sit Ayşe Hanım; su çarkları, bir fırın, bir değirmen ve sayısı belirtilmeyen mekânlar vakfetmiştir (Any Fay, 2000: 27-40). Bu veriler ışığında Ayşe Hanımın zamanın en zengin kişileri arasında olduğunu

[38] Hacı Mehmet Kızı Emine Hatun Vakfı/1844/Kütahya. Her sene 120 şer kuruş, Kütahya'nın İrmez köyü civarındaki toplamda 3 çeşmenin tamirine harcansın. Kalan fazlasını mütevelli elinde tutabilir. Ben öldükten sonra Azime ile Hatice ve sonra onların nesilden nesile evlatları mütevelli olsun." (Zeyrek Soyer, 2007).
[39] Balıkesir'de Fatma Hanım Akbıyık camiinde kitaplarını bir dolaba koyarak vakfetmiştir.

göstermektedir. Öz bir ifade ile o dönemde kadınlar toplumda kamu alanında aktif olarak yer aldıkları, zamanın ekonomisinden de gayet iyi anladıkları ortadadır.

Osmanlı kadını malını dilediği gibi kullanma hakkına sahip olması, sadece tüketen değil üreten konumunda toplumdaki rolünü bizatihi ve aktif olarak ifa ederek bulundukları topluma sosyal hizmetler bağlamında katkı sağladıklarını göstermektedir. Diğer bir ifade ile kadın toplum hayatının dışında kalmamıştır. Köylü, şehirli, sultan, cariye gibi birçok statüde karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu roller farklı mekânlar ve tarihlerde görülmektedir. Yaşadığı toplumda üretime doğrudan katılarak avrat pazarlarında, bohçacılıkta, imalathanelerde, dokuma tezgâhlarında hep karşımıza çıkmıştır. Her anlamda sosyal bir hizmet vazifesi gören vakıfları sayesinde dönemine yön veren Osmanlı kadını, gelecek dönemlerde de kadına verilen değer ve kadın kimliği adına örnek model olmuştur.

Gerek literatür gerekse defter ve vakfiye örnekleri incelenerek elde edilen veriler göstermektedir ki; Osmanlı kadını vakıflar kurarak toplumsal hayatta yerini almıştır. Elde edilen veriler Osmanlı Kadınının mal ve mülk sahibi olunduğu, girişim ve özgürce tasarruf hakkına sahip olduğu tezini desteklenmektedir. Kurulan her vakfın gelir ve bağışının farklı olması bize hem varlıklı hem de mütevazı hayata sahip birçok kadının vakıf kurduğuna işaret etmektedir. Kadınların kendi kurdukları vakıflar yanında ailelerinden kalan vakıflarda görev alarak idareci rolünü üstlenerek, tayin ettiği mütevelliler için şart koştuğu aylık gelirler ile de işveren statüsünde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Veriler gösteriyor ki, Osmanlı Kadını sosyal sorumluluk projelerinde rol alarak vakıf sayesinde toplumsal süreçlere aktif olarak katılmıştır.

Öneriler

Vakıf, Buhara'dan Ankara'ya Türk toplumunun zaman ve mekândaki yaşam deneyimidir. Bu, çok boyutlu bir deneyimdir. Bu araştırma sosyal sorumluluk bağlamında Osmanlı kadınının kamusal alanda rolünü, sosyal hizmet açısından önemini tartışmaktadır. Ancak vakıf kurumunun diğer kültürel boyutları da araştırılmalıdır. Bu bağlamda:

*Genç araştırmacılar teşvik edilmelidir.

*Vakfın; işletme, sosyal sorumluluk, girişimcilik, dayanışma, iktisat, halkla ilişkiler,

İletişim, insan kaynakları, istihdam, meslek, sosyal politika, ulaşım, mimari, lojistik, çevre, geri dönüşüm, şehircilik, kültür vb. açılardan araştırılması için proje destekleri sağlanmalı ve özendirilmelidir.

*Makro, Mikro, Mezzo sosyal hizmet açısından vakıf araştırmaları yapılarak bu kültürel miras güncellenmelidir.

*Günümüz toplumunda kadınlarımıza hemcinsleri olan Osmanlı kadınının yaptığı hayır işleri ile ilgili bilgilendirme çalışmaları (seminer, basılı kaynak vb.) sağlanarak örnek uygulamalara destek olmaları sağlanabilir.

*Toplumda farkındalık çalışmaları yapılarak vakıflarda dikkat çeken kültür

öğeleri hatırlanmalı; gelenek ve göreneklerinin farkında, onlara sahip çıkan bir neslin yetişmesi hedeflenmelidir.

*Bu bağlamda kadının toplumdaki önemi, değeri ve çalışmalarını konu alan bilgilendirme toplantıları yanında sosyal hizmetlerden akademik alanda farklı projeler beklenmektedir. Hazırlanacak olan yeni projelerde; tarihimizde iz bırakmış önemli vâkıfelerin (Vakıf Kuran Kadınlar) çalışmaları incelenerek örnek uygulamalara rehberlik etmesi sağlanmalıdır.

*Bu konuda çalışmalara ağırlık verilerek özellikle vakıf işletme modelleri ve kadının yönetim ve organizasyonda, ekonomik hayattaki rolü incelenmelidir.

Bu mütevazı çalışmanın sonuçlarından, Osmanlı kadınının vakıflar aracılığıyla yaptığı sosyal hizmetlere dikkat çekmesi ve Osmanlı kadınının toplumsal rolünü tanıma konusunda merak uyandırması beklenmektedir.

Kaynakça

Albilal, Rawaa N. (2013). "Vakıf Hayırseverlik Sistemi-Bizi Bağlayan Değer", *Dünya Vakıflar Konferansı 23-24 Eylül 2013.*(ss. 185-187). İstanbul: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Alpgüvenç, C. (2010). *Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar.*İstanbul: Kaynak Yayınları.

Any Fay, M. (2000). Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı. Madelıne C. Zılfı(Ed.). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* içinde, (ss.27-40). (Çev. Necmiye Alpay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 111.

Ateş, İ. (1995). "Bursa'da İnegöllüoğlu Saffet Beyin Yaptırdığı Dullarevi", XII. *Vakıf Haftası Kitabı,* XII,1995. 25.

Ateş, İ. (1990). *Mimar Sinan Vakfı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Baş, E. (2006). *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII.y.y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

Başol, S. ve Çam, M. (2010). "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Kurulan Vakıflar", *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar –Değişim ve Güçlenme-Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi 13-16 Ekim 2009.* (ss. 196-205). İzmir.

Berki, Ali H. (2006). "İslamda Vakıf Zağnos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, 4, 19-37.

ButurovıĆ, A. ve Shıck İ.C. (2009). *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih. (*Çev., Güliz Erginsoy). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 257.

Cunbur, M. (2006). "ÜmmüGülsüm Hatun Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, 5, 207-212.

Çataltepe, S. (1991). *İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar*. İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları.

Davıs**,** F. (2006). *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih. (* Çev., Bahar Tırnakcı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demiryürek, M. (2011). Kıbrıs Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd), [Elektronik versiyon]. *TurkishStudiesInternational PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*. 6, 941-960.

Duran, T. (Ed.) (1990). Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyeleri. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.

Eraslan**,** S. (2011). *Kadın Sultanlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Gülsoy, U. (2012). *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar.* İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kazıcı, Z. (1985). *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları: İstanbul.

Kazıcı,Z. (2005). "Gönüllü Çalışmalarda Kadın"*Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi / Diyanet Aylık Dergisi,* Ekim, 85-97.

Kavaklı, S. (2012). "1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları", Kastamonu Eğitim Dergisi, 20, 313-326.

Köprülü**,** M.F. (1983). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kunter, H.B. (1939).*Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Maydaer, S. (2009). XV. Yüzyılda Bursa'da Hayırsever Bir Çift: Hoca Ece ve Ayşe Hatun'un Vakıfları, [Elektronik versiyon]. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 1, 495-508.

Mazak,F. (2009). "Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan ve Çinili Külliyesi " Üsküdar Sempozyumu-4, Ağustos 2009. (ss.361-376). İstanbul. Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Mazak, F. (2000). *Sultan II. Mahmud'un Kızı Âdile Sultan.* İstanbul:Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayınları.

Mazak, F. (2004). "Adile Sultan'ın Üsküdar'da Yaşadığı Mekânlar, Vakıfları Ve Bugünkü Durumları "Üsküdar Sempozyumu-1 Bildiriler. 2.cilt, Ocak 2004. (ss.123-138) İstanbul.

Okudan, M. (2011), "Osmanlı'nın Son Yüzyılında Samsun'da Vakıf Kuran Kadınlar" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 267-277.

Özlü, Z. (2006). Göynük Kent Merkezinde Bulunan Vakıflar ve Vakıf Görevlileri, [Elektronik versiyon]. *EkevAkademi Dergisi*. 26,193-208

Özdemir, H. (1998). ”Eyüp Sultan’da Bir Hanım Sultan “Eyüp Sempozyumu, Mayıs 1998. (s.210-215) İstanbul.

Öztürk,N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pazan, İ. (2011). *Padişah Anneleri Eserleriyle Valide Sultanlar*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 4. Baskı(1.Baskı: 2007).

Sağırlı, A.ve Açıkel, A. (2005). *OsmanlıDöneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeleri 1. Cilt*, Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Savcı, K. (1973). *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadını*, Ankara: Cihan Matbaası.

Sınger, A. (2004). *Osmanlı’daHayırseverlik Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toska,Z. (1999). ”İstanbul Hayahânesinde Beliren Kadın Simaları ”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tuncay, A. (1984). *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları.

Tuş, M. (2000). “Osmanlılarda Özel Toprak Mülkiyeti ve Vakıf Münasebeti I ", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 181-196.

Uluçay,M. Ç. (1985). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Müftüoğlu, M.F. (Ed.) (2012). Tarihte İlginç Vakıflar. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları:48.

Vakıflar Umum Müdürlüğü, (1941). *Vakıflarımız*. İstanbul: Vakıflar Umum Müdürlüğü.

Yazıcı, N. (2007). "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler” Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi-AÜİFD XLVIII, I, 1-46.

Yediyıldız,B. (1982). “Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları”,2. *Vakıf Haftası, II,* 16–18.

Yüksel, H. (1999). ”Osmanlı Toplumunda Vakıflar Ve Kadın (XVI-XVII. yüzyıllar)”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Zeyrek Soyer, Ö. (2007). *Kadın Vakıfları: Kütahya Örneği (1789 – 1923),*Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, Türkiye.

http://www.vgm.gov.tr/12.11.2012.
http://www.vgm.gov.tr/dergiler/bimediz/index.html#/1/05.10.2012.
http://www.zaman.com/mainAction.action,12 Şubat 2010.

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi

Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi

Orhan KOÇAK [1]
R. Demet GÜNDÜZ [2]

Özet

Avrupa Birliği kurulduğundan beri başka ülkelerin vatandaşları için cazibe merkezi olmuştur. Avrupa Birliği'nin geçirmiş olduğu aşamalar neticesinde, sadece ekonomik, sosyal ve siyasi olarak değil demokratik olarak da rol model olabilecek seviyeye ulaşmıştır. Gelinen gelişmişlik seviyesi sayesinde, Avrupa Birliği gerek çekici gerekse itici sebeplerden dolayı başka ülkelerden sürekli olarak göçlere maruz kalmıştır. 1960'lar sonrasında ekonomik nedenlerle Avrupa Birliği ülkelerine göç edenlerin büyük bir kısmı, o ülkelerin vatandaşlığına geçmişlerdir. Bununla birlikte, Birlik ülkelerine ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı yeni göçler olmaktadır. Göçle ve göçmenlerin ekonomik ve sosyal olarak içerilmeleri (entegrasyonları) ile ilgili Avrupa Birliği ülkelerinin her birinin kendi mevzuat ve uygulamaları olmasının yanında, Birlik çapında da ortak düzenlemeler ve uygulamalar zaman içerisinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma ile Avrupa Birliği'nde yaşayan ve hala bölgeye gelen göçmenlere yönelik içerme politikalarının neler olduğu ve etkilerinin hangi boyutta olduğu incelenmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde genel olarak Avrupa Birliği'nin karşılaşmış olduğu göçle ilgili olarak tarihsel süreç irdelenmiştir. İkinci bölümde ise, Avrupa Birliği düzeyinde sosyal içerme politikaları ve son bölümde ise bazı üye ülkelerde göçmenlerin entegrasyonu amacıyla yapılan düzenleme, uygulama ve yaklaşımlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Göç, Sosyal Dışlanma, Entegrasyon

Immigration Policies of European Union and It's impact to Social Inclusion of Migrants

Abstract

European Union has become a charming center for the citizens of other countries since it was established. European Union has reached a level where it is seen a role model not only economic, social and political but also democratic in the wake of some challenges. Because of the level of development the Union came, it is continuously exposed to immigrants from other countries. Majority of the immigrants who migrated to Europe because of economic reasons after 1960s became the citizens of Europe Countries. Besides, The Union Countries has been attracting new immigrants since economic and political reasons. With these developments, European Union countries has been confronting new challenges and trying to solve them. Especially, integration policy of socially and economically excluded immigrants is becoming more important day by day. For this reason, some regulations has been constituting both at the level of European Union and the member countries in order to converge different legal implementations.

With this study, it was studied that what are the inclusive policies towards socially and economically excluded immigrants who came before and are still coming to European Countries. This study is divided into 3 parts. In the first part, the literature about historical process of European Union immigration is reviewed. In the second part, the policies of social inclusion of European Union and in the third part, regularities, implementations and approaches in order to integrate of immigrants in some countries of the Union are studied.

Keywords: European Union, Immigration, Social Exclusion, Integration

---

[1] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, orhan.kocak@istanbul.edu.tr
[2] Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, rdmtgndz@gmail.com

Giriş

Göç konusu yol açtığı etkilerden dolayı, dünyanın en önemli konularından biri olmaktadır. Göç konusu, nedenleri ve sonuçları itibariyle çok boyutlu olarak değerlendirilmesi gereken bir sosyal sorundur. Neden ve sonuçları yanında etkilediği toplumlar açısından da tartışılması gereklidir. Göç sadece göç edenleri değil, göç edilen yerde bulunan yerleşik toplumları da etkilemektedir. Aslında pek de gündemde olmayan, fakat diğerleri kadar önemli olan, kaynak ülkenin toplumlarının da göç sürecinden etkilendiği söz konusudur.

Ailelerin dağılması, toplumsal bağların kopması, emek piyasalarının etkilenmesi, işgücü göçü, beyin göçü, eğitim ve mesleki gelişim, ayrımcılık, katılım, dini ve kültürel çatışmalar ve birçok durum göç ve göçmen konusu ile ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin (AB) ekonomik ve sosyal olarak cazip bir bölge olması nedeniyle, gelişmekte ve az gelişmiş olan ülkelerden gelen göçmenler için sürekli bir ümit kapısı olmuştur. Önceleri işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla kontrollü kabul edilen göçmenler, sonraları kontrol dışına çıkarak her AB ülkesi için sıkıntılı olmaya başlamıştır. Böylece her üye ülke kendi düzenlemelerini yapmaya gayret ederken, AB çapında da ortak politikaların yapılması yönünde çabalar olmuştur.

Avrupa'nın çoğunluğunu Suriye iç savaşından kaçanların meydana getirdiği ve AB'nin politikalarını sıkıntıya sokacak derecede tüm ülkeleri etkileyen ani göç dalgası, Avrupa'ya sıkıntı yaşatmaktadır. Bu göç dalgası göstermiştir ki, Avrupa ve uluslararası toplum büyük sayıdaki göç dalgalarına hazır değildir. Zor durumda kalan göçmenleri koruyacak yeteri kadar sistemlere ve altyapıya sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Böyle bir altyapının olmaması nedeniyle, popülist söyleme sahip olan liderlerin bu açıkları kullanarak, uzun yıllar boyunca temelleri ve üst yapısı oluşturulan liberal-özgürlükçü ve hoşgörülü olan toplumu olumsuz yönlendirdikleri görülmektedir.

Akdeniz ve Ege Denizi üzerinden canlarını tehlikeye atarak Avrupa'ya geçen göçmenlerin 4000 kadarı hayatlarını kaybetmiştir (The Economist, 2016). Üstelik Avrupalı resmi görevliler mağdur durumda olan bu insanlara destek vermedikleri gibi, onları ölüme terk edecek yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu tür yaklaşımlar, bir başka yönüyle bakıldığında Avrupa'nın geldiği hatalı durumu gözler önüne sermektedir. Halen Macaristan ve Polonya'da iktidarda bulunan göçmen karşıtı olan partilerin söylem ve politikaları, diğer ülkelerde ılımlı olan politikacıları da göçmen karşıtı politikaları benimsemeye mecbur bırakmaktadır. Bu yaklaşım Avrupa içerisinde göçmen politikaları konusunda işbirliği imkânlarını olumsuz etkilemektedir. Bu süreç, Avrupa'nın dış dünyada daha şövenist ve beceriksiz olduğu kanaatini de oluşturmaktadır. Yaşananlar, AB'de göç konusunda önemli değişimlere neden olacak sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece, AB'nin önemli bir altyapısı olan Schengen vize sisteminin sorgulanır hale gelmesi, sadece göç politikalarını etkilemekle kalmamış, ayrıca Birliğin ekonomik, sosyal, siyasi ve özgürlüklere bakışını tehdit eder hale gelmiştir. Dolayısıyla AB'nin özgürlükçü bakış açısıyla var olan göçmenlerin her yönüyle daha fazla entegrasyonu ve içerilmeleri beklenirken, tam tersi gelişmelerin olması ve ayrıca gelen göçmenlere uluslararası sözleşmelere aykırı davranışlar sergilemeleri Birliğin geldiği durumun vahametini göstermektedir.

1. Avrupa Birliği Göç Politikaları

Avrupa'ya göç dalgaları II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Savaş sonrasında birçok genç insanın hayatını kaybetmesi her sektörde büyük bir açık yaratmıştır. Almanya, Fransa, Belçika ucuz iş gücü için güney Avrupa, Türkiye ve Kuzey Afrika'dan işçi kabul etmiştir. Birçok yabancı işçi, 'misafir işçi' olarak karakterize edilmiş ve geçici olarak ikamet edilecekleri düşünülmüştür. İngiltere, Fransa ve Hollanda daha çok kendi kolonilerinden göçmen işçi almışlardır. İtalya ve İspanya onları örnek almışlar ve tarımsal bölgelerden işçiler getirmişlerdir. İstihdam krizi çok büyük boyutlara ulaşmış ve bu nedenle göçmen işçiler Avrupa'nın tekrar kurulmasının aracı olarak görülmüştür. 1970'lerde OPEC'in uyguladığı petrol ambargosu, küresel durgunluğa yol açmış ve işsizlik hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu süreç yerel halkın işlerini kaybetmemek için göç karşıtı politikaları desteklemesine neden olmuştur.

Avrupa'da göç 1980'li yıllarda, birçok yeni karakteristik özellik sergilemiştir. Bu dönemde sığınmacı sayılarının çok büyük rakamlara ulaşması, yasadışı göç ve aile birleşimi trendlerinin oluşmasına da neden olmuştur. Bu döneme kadar Kuzey Avrupa'da yoğun olarak işgücü piyasasında vasıfsız işgücü boşluklarını dolduran göçmenler 1980'lere gelindiğinde Güney Avrupa'ya da yönelmeye başlamıştır (Penninx, Spencer and Hear, 2008).

AB ülkelerindeki yabancı işgücü sayısı 1980'lere kadar her yıl artış göstermiştir, ancak yabancı işgücü alımına sınırlama getiren kanunların yürürlüğe konmasıyla birlikte işçi sayısında azalma görülmeye başlamıştır. Bu azalmanın bir diğer sebebi de göç için yeterli altyapısı bulunmayan Avrupa'da, büyük meblağlarda kara para döngüsü ortaya çıkaran kayıt dışı istihdam ve yasadışı göçü engellemeye yönelik olarak, göçmenlerin yasallaştırılması sürecine girişilmiştir. Ancak bu süreçte yasallaştırılan göçmenlerin çoğunluğu çeşitli nedenlerle yeniden yasadışı olmuşlardır. Fakat bu süreç özendirici olmuş ve yasadışı göçü daha da tetiklemiştir (Baldwin ve Edwards, 1992: 30-32).

Soğuk Savaşın sona erdiği ve Doğu Bloku'nun yıkıldığı 1990'lı yılların başına kadar Avrupa Birliği bölgesel nüfus kontrolü politikalarını uygulama imkânı bulmuştur. Bu dönemde ekonomik ve siyasi birlik kriterleri, özellikle Batı ve Orta Avrupa'da büyük sorunlarla karşılaşılmadan sürdürülebilmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren, büyük boyutlarda olmasa da Avrupa Birliği ülkelerine yeni göç hareketleri başlamıştır. En yüksek oranda göç akışı 1992 yılında gerçekleşmiş ve İspanya, Portekiz ve İtalya dış göç alırken, Almanya da en fazla iltica başvurusu alan ülke olmuştur (Hermann, 1993: 4-5). Bu dönemde milyonlarca kişiye varan göç hareketi yaşanmış ve göçmen kaçakçılığı, uluslararası bir kazanç alanına dönüşmüştür (Salt ve Stein, 1997). Bu gelişmeler ışığında Avrupa Birliği'nin göç politikaları günümüz itibarıyla değerlendirildiğinde, özellikle 1990 sonrası dönemde göç olgusu konusunda bir ikilem içerisinde kalındığı görülmektedir. Avrupa Birliği bir yandan demokratik değerler ve insan haklarının, diğer yandan ise milli egemenlik, güvenlik ve ekonominin bulunduğu bir platformda, uluslararası göç konusunda denge arayışına girişmiş ve bu bağlamda yaşanabilecek yeni göçleri engellemek adına önlemlerini arttırırken, mevcut olan göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için de politikalar üretmeye çalışmıştır (ABKDBB, Haziran 2006: 1-3).

Sovyetlerin çökmesi ve Berlin duvarının yıkılması ile başlayan sürecin sonunda göç tekrar hız kazanmıştır. Avrupa komisyonunun açıkladığı raporlara göre 19 milyon göçmen, yani bir diğer ifadeyle 15 üye ülkenin nüfusunun %5.1'i Avrupalı değildi. Yine 2002 yılında yapılan bir çalışmaya göre Almanya'nın %7'si Fransa'nın ve İsveç'in %6'sı göçmenlerden oluşmaktaydı (European Comission, 2002: 4).

AB üye ülkelerinin ekonomik büyümelerinde son yıllarda yavaşlama olmasına rağmen, istihdam ilişkili işgücü göçü artışına neden olan birkaç faktör bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, sağlık ve eğitim alanlarında nitelikli insan gücüne talebi olan üye ülkeler, bu niteliklere sahip yüksek nitelikli insan gücünü kendi ülkelerine çekebilmek için ikamet ve istihdamda kolaylık sağlayıcı yasal düzenlemelere gitmektedirler (Gençler, 2005, 182). Dolayısıyla her ülkenin göçmenlerle ilgili kendilerine has yasal düzenlemeleri de ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, Avrupa Birliği ekonomik ve siyasi bir dönüşüm yaşaması ile birlikte Birliğin bütünlüğünü sağlayacak ve gerek iç gerekse dış göçü kontrol altında tutacak düzenlemeler yapmaya gayret etmiştir. Bu anlamda farklı dönemlerde Birlik düzeyinde farklı anlaşmaların yapıldığı görülmektedir.

Tablo 1: AB Göç Politikalarını Etkileyen Antlaşmalar

Yapılan Anlaşma ve Tarihi	**Yapılış Nedeni**
Schengen Anlaşması: 1985 ve 1999	Serbest Dolaşım İlkesi
Dublin Konvansiyonu: 1990	Sığınmacıların Statüsü
Maastricht Antlaşması: 1993	Üç Sütunlu Yapıda Göç Politikası (adalet ve içişleri, sığınma politikası ve göç politikası)
Amsterdam Antlaşması: 1997	Maastricht Sonrası Düzenlemeler
Tampere Zirvesi: 1999	Göçmen Akışının İdaresi
Temel Haklar Şartı: 2000 ve 2009	Medeni, Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Haklar
Seville Zirvesi: 2002	AB Göç Politikasının Kaynak ve Transit Ülkelere Genişletilmesi
Nice Antlaşması: 2011	Göç Alanında da Nitelikli Oy Çoğunluğu
Avrupa Anayasası Antlaşması: 2004	Ortak Göç Politikaları
Avrupa Göç ve Mülteci Paktı: 2008	Avrupa için Ortak Göç Politikası
Hague ve Stockholm Programı: 2004 ve 2009	Geleceğe Yönelik Adımlar
Lizbon Antlaşması: 2009	Gelinen Son Nokta (dış sınır denetimleri, iltica, göç, suçun önlenmesi, serbest dolaşım, iç sınırların olmadığı bir özgürlük ve güvenlik alanı sunumu)

Kaynak: Değirmenci, Gamze, Avrupa Birliği Göç Politikası Kapsamında Fransa'nın Göç Politikası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011 (Yazar tarafından derlenmiştir).

AB içerisinde her devlet Birlik mevzuatına uygun olmayan bir eylemde bulunduğunda kendi ulusal mevzuatını ileri sürerek politikasını meşrulaştırabilmektedir. Avrupa Birliği'nin göç politikası baz alındığında Birlik içinde bu tarz bir yaklaşım ortak uzlaşının sağlanmasını güçleştirmektedir. Üye ülkelerin yürürlükte olan yasaları ve düzenlemeleri AB mevzuatı ile birebir örtüşmese bile politikalar arasında en azından uyumun sağlanması önemlidir. Bu uyum Birliğin dışarıya karşı izleyeceği politikalarda da sesinin daha etkin çıkmasını sağlayacak ve elini güçlendirecektir (Değirmenci, 2011: 96). AB ülkelerinde mevcut demografik durumun bir bakıma göç politikasını zorunlu kıldığı göz önünde bulundurulursa, Lizbon Antlaşması ile göç konusunda yetkili olan Birliğe fazlaca görev düşmüştür (Karaşahin, 2012: 133).

Aslında Avrupa Birliği, mevcut cazip yapısıyla uluslararası göç hareketlerinde en önemli çekim merkezleri arasında olmuştur. Ancak, Avrupa Birliği'nde dâhili sınırların kaldırılması sonrası üye ülkeler, mülteciler ve göçmenlerin kontrolünü sağlamak amacıyla ortak bir tutum içerisine girmek zorunda kalmışlardır (Tekin, 2009: 69). Fakat bu amaçla AB içerisinde onaylanan 25 Eylül 2008 tarihli Göç ve İltica Avrupa Sözleşmesi, politik bir belge olup yasal bağlayıcılığı yoktur. Bu sözleşme, göç yönetiminde yeni politikalara canlılık getirme amacındadır. Göçmenler AB'nin rekabet stratejisinin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmanın yanında, ev sahibi topluma ve ekonomiye entegre olma imkânı verilmeden potansiyelleri ortaya çıkmayacaktır. Yasal yollardan ikamet almış göçmenlerin entegrasyonu, öncelikli bir süreç olmanın yanında AB'nin göç politikasında önemli bir bileşendir. Entegrasyon planı, bir taraftan ev sahibi toplumda göçmenler için haklara ve fırsatlara erişim sağlama yönünde politikalar geliştirirken, diğer taraftan entegrasyonla göçmenlerin ev sahibi toplumun yasaları, kurumsal yapısı, değer yargıları ve prensipleriyle kabullenilmesini kapsamalıdır (Tekin, 2009: 79).

AB ülkelerinin göç ve iltica politikaları kabaca iki aşamaya ayrılabilir. Birinci safha, göçmenlerin ve iltica arayanların sayısını sınırlandırmak ve müracaatçıları iltica talep etmekten caydırmak için tasarlanmış milli politikalardır. Bu politikalar birbirleriyle koordineli değildir. İkinci safha, entegre edilmiş ve koordine edilmiş bir Avrupa göç ve iltica politikasının takdim edilmesiyle başlamıştır. Göç politikalarının bu şekilde "Avrupalılaştırılması" iki ana hedef tarafından teşvik edilmiştir. Birincisi, göçmenlerin sayısında meydana gelebilecek herhangi bir ilave artışı kontrol etmek ve sınırlandırmak ve tek taraflı göç yönetiminin sebep olacağı olumsuz etkilerden kaçınmak iken, ikincisi AB'ye üye olan devletler arasındaki sınır kontrollerinin kaldırılmasına yol açacak tek bir Avrupa Pazarı'nı gerçekleştirme girişimlerine hazırlanmaktır (Bingöl, 2006: 47).

Bir diğer taraftan, son yıllarda görüldü ki, göç sadece kaynak ya da gidilen ülkelerin sorunu değildir. Yani, göç edilen ülkelerin yöneticileri aşırı göçler nedeniyle ve ortaya çıkan baş edilemez sıkıntılar yüzünden, göç edenlerin kaynak ülkelerinde de var olan sorunları azaltmaya yönelik politikaları gündemlerine almaya ve soruna çok daha geniş perspektiften bakmaya başlamışlardır (The Economist, 2016). Bu anlamda, ilk olarak kaynak ülke ve komşu ülkelerdeki göçmenlere yönelik çalışma, eğitim ve sağlık imkânlarının geliştirilmesi önemlidir. İkinci olarak ise, AB tarafından sığınmacıların taleplerinin zamanla alınması ve son

olarak ise, göçmenlerin mobilitesinin engellenmesi veya bulundukları yerlerde kalmalarının teşvik edilmesi için politikalar üretilmelidir (Sutherland, 2016).

2. Avrupa'da Göç ve Sosyal İçerme Politikaları

Göç önüne geçilemez bir durumdur ve devletlerin yapacağı en iyi şey göçmenler ve yerel halk için olumlu sosyo-ekonomik sonuçları elde edebilecek bir etki oluşturmaktır. Bununla beraber toplum içerisinde en zayıf halka olan göçmenlerin sosyal olarak içerilmeleri başlı başına bir politika olarak ortaya önemlidir. Bu politikanın yarattığı koşullar insanların azınlığa mı yoksa çoğunluğa mı ait olduğunu belirlemede rol oynayarak sosyal harmoniyi sağlayacaktır.

AB üye ülkelerinin ulusal göç politikaları, sadece kendi sınırları içerisinde etkili olmamakta, sınırlarını aşarak süratle diğer ülkeleri de tesiri altına almaktadır. Üye ülkeler yürüttükleri farklı türden göç politikalarını hâlihazırda birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Kimi üye ülkeler çok kültürlülükten bahsederken kimileri kültür mozaiğinden bahsetmektedirler. Mevcut göç politikaları üye ülkelerin ulusal çıkarlarını yansıtmakta ve hiçbir sistem aslında sonuç olarak diğerine benzememektedir (Tekin, 69, 2009). Aşağıdaki tablo bazı AB ülkelerinin şehircilik anlamında entegrasyon politikalarına yönelik düzenlemelerini göstermektedir. Dolayısıyla entegrasyon politikalarının yeknesaklığından bahsetmek mümkün değildir.

Tablo 2: Farklı AB Ülkelerinde Şehircilik Anlamında Entegrasyon Politikaları

Ülke Adı	Uygulanan Politikalar	Yıl
Fransa	Yerel sosyal kalkınma politikası Şehir sosyal kalkınma politikası Şehir için politika Hassas şehir bölge politikası	1982 1988 1990 2003
Hollanda	Toplanma yerleri sorunları için politikalar Sosyal yenilenme politikaları Büyük şehir politikası Bölgesel yenilenme politikası	1985 1990 1994 2007
İngiltere	İskoçya şehir yaşam politikası Topluluk programı	1988 1988
Almanya	Sosyal Şehir Ulusal şehir kalkınma politikası	1999 2007
İsveç	Gelişmemiş bölgelerin kalkınması	1995
Belçika	Sosyal kalkınma fonu Büyük şehirler politikası	1996 2000

Kaynak: Uitermark, Justus, Integration and Control: The Governing of Urban Marginality in Western Europe, International Journal of Urban and Regional Research 38.4, Volume 38.4 July 2014, 1424.

AB ülkelerinin göç konusunda öncelikli kaygıları AB topraklarına girmeyi başarmış ilticacıların durumlarını ele alacak bir sistem geliştirmek ve iltica

taleplerine ilişkin birlikte kabul edilmiş prosedürler meydana getirmek olmuştur. Bu amaçlarını uygulamak için kullandıkları kavramlarda Schengen Antlaşması ve Dublin Antlaşması'dır. Yine bu ülkelerin diğer bir temel kaygısı ise üye devletlerdeki göçmenler için kısıtlayıcı tedbirler uygulamak ve AB düzeyinde gerçekleştirilecek politika koordinasyonunun yöntemini geliştirmektir. Ancak bu tedbirler esas olarak, AB dışında kararlaştırılacak fakat AB düzeyinde koordine edilecektir. Dolayısıyla Avrupa politikası millet-üstü bir nitelikte değil, hükümetler arası bir niteliktedir (Bingöl, 2006: 47).

Göçmenlerin entegrasyonu, göçmenin yeni bir toplum içerisine ulaştığı gün başlamaktadır. Hükümetlerin seçtiği yaklaşım, göçmen entegrasyonun ve hizmetlerinin çıktılarını belirlemektedir. Bu süreç beraberinde bireysel olarak göçmenin entegrasyonunu etkileyecektir. O nedenle göçmen entegrasyonu, hem dahil olunan toplumları hem de göçmen birey ve toplumların taleplerini dikkate almalıdır (Ecre, 2016). Ancak, göçmenlerin düzenli toplumlardan farklı olarak kendilerine has olan belirli ihtiyaçlarının olmasıdır. İlave olarak daha kırılgan olmaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, ana akım politikalar içerisinde olacak entegrasyon politikalarında göçmenlerin özel ihtiyaçları kabul edilmiş olmalıdır.

Küreselleşmenin ile toplumların kendi kültürünü ve geleneklerini korumaları artık çok kolay değildir. Kültürel ilişkilere girmek yeni bir grup kimliği oluşturmakta ve yeni bir kültür, gelenek ve var olma yolu açmaktadır. Sadece Avrupa alt kültürlerini uyumlaştırmak ve ortaya çıkan her türlü farklılığı yönetmek yasal ve kurumsal açıdan yeterince zor olmaktadır. Genellikle, yerel topluluklar, göçmenleri önemli bir kültürel, sosyal ve ekonomik tehlike olarak görmektedirler. Önemli miktarda göçmen yasa dışı işler yaptıklarından dolayı hapse girmişlerdir. Almanya'da yabancılar halkın %9'unu temsil ederken suç oranının %33'ünü temsil etmektedirler. Yine Fransa'da yabancılar %8 nüfusa sahip olmalarına rağmen, suçluluk oranları %26 seviyesinde olmuştur (Fuller, 2002: 5).

Suç oranlarının bu denli yüksek olmasının sebebi işsizlik oranları ile alakalıdır. Almanya'da Alman orijinli vatandaşlar içinde çalışabilecek olanların işsizlik oranı %7 iken, göçmenler arasında çalışabilecek olanlarda işsizlik %15'dir. Fransa'da bu oranlar Fransız orijinli vatandaşlarda %9 göçmenlerde ise %20 olarak gözükmektedir. Avrupa Komisyonu'nun yaptığı bir ankette halkın %37'si işleri olmayan ve uzun süreli işsizlik ödeneği alan göçmenlerin ülkeden gönderilmeleri gerektiğini savunmuştur (European Comission, 2002). Buna karşın göçmenler ise işsizliklerinin sebebi olarak, bazı sektörlere alınmamalarını ve özellikle tercih edilmemelerini göstermektedirler. Fransa örneğinde, göçmenler hava yolları pilotu, eczacı, mimar gibi birçok işte çalışamazken, aynı zaman da alkol ve sigara satışı için gerekli belgeleri de alamamaktadırlar. Benzer kısıtlamalar diğer Avrupa Birliği ülkelerinde de mevcuttur. 2002 de yapılan çalışma, halkın çoğunluğunun göçmen baskısının katlanılabilir ölçüyü aştığını göstermektedir (Nyberg-Sorenson, Van Hear ve Engberg-Pedersen, 2002: 5).

Yaşanan göçlerden sonra oluşan tecrübeler, bazı fikirlerin kristalleşmesini de sağlamıştır. Böyle bir tecrübe, göçmenler için en azından 3 ana konuda sosyal içermenin değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bunlar kısaca, göçmenlerin yerel halk tarafından kabul edilmesi, yerel halkın göçmenler tarafından kabul edilmesi ve

bu iki topluluk hatta devlet ve kamu otoriteleri arasında nitelikli bir iletişim stratejisinin olmasıdır. Özellikle bu son konuda mutlak kuralların konulması ve iletişimin ihlal edilen ve beklentilere uymayan yollarla olmasının önüne geçilmesi gereklidir. Örneğin Fransız halkı, göçmenlerin istihdam ve sosyal güvenlikle ilgili sorunlarının en önemli kaynağı olduğuna inanma eğilimindedirler.

İngiltere, Hollanda ve Almanya'da bulunan göçmenlere yapılan testler ise onların daha fazla belli konulara odaklanmalarına yardımcı olmaktadır. Entegrasyon testi vatandaşlık almadan önce yapılıyor, kişilerin Avrupalı olup olmadıklarını, yeterince batılı düşünüp düşünemeyeceklerini ölçmek amaçlı yapılmaktadır (Snyder, 2006: 25). Çok kesin şekilde bu sonuçlara varabilecek netlikte sorular bulunmaktadır. Ancak yapılan testler, Hollanda haricinde çok kültürlülüğün yaygınlaşmasından daha çok, tek kültürlülüğün yerleşmesine ve entegrasyondan daha ziyade kısmen asimilasyona neden olmaktadır. Her üç ülkenin de ortak noktası varılan ülkenin yaşayış tarzının ve değerlerinin kabul edilmesinin talep edilmesidir. Soruların göçmenlerin günlük hayatında kolaylık yaratmaktan uzak oldukları da tartışma konusudur. İngiltere'nin sınavı Almanya ve Hollanda'nınki gibi bir kültür sınavı değil bir vatandaşlık bilgisi sınavıdır. Kişinin kültüre değil de vatandaş olarak rollerine uyum sağlaması amaçlanmaktadır (Snyder, 2006: 49).

Bu sınavlar ve materyallerden anlaşılan, batılı ülkelerin göçmenlerden taleplerde bulunabilmek konusunda daha da güçlenmiş olduklarıdır. Kendi ülkeleri açısından uyumsuz gördükleri şeyleri kabul etmemek konusunda daha güçlü ve çok kültürlülükten kültürel asimilasyona değişen ideolojik bir değişikliğin oluştuğu bir kabul söz konusudur. Bu sınavlar, Müslümanları ve Batılı olmayanları genellikle kendi önyargıları ile sınıflamakta ve liberal demokratik bir topluma uyum sağlayamayacakları ön kabulüyle hazırlanmaktadırlar. Ayrıca bu ülkeler göç alan ülkenin yaşayış şeklini ve değerlerinin kabul edilmesini de zımnen talep etmektedirler. Bu talep sonucu gerçekleşen değişim, büyük bir ideolojik dönüşüm ve zorla kabullenilmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla entegrasyon politikaları genel olarak, çok kültürlülüğü öne çıkarmaktan daha çok kültürel asimilasyona doğru bir değişimi temsil etmektedir (Snyder, 2006: 50).

Genel olarak AB seviyesinde, göçmenler için gerçekleştirilen programları, yerel seviyede politik katılım, vatandaşlık kazanımı, aile birleşimleri, emek piyasasına erişim, barınma ve misafir toplumun kültürel değerlerinin korunması olarak sıralanabilir. Entegrasyon politikalarının yoksunluğu, AB'nin Avrupa içinde yerleştirmek istediği eşitlik, demokratik temsil ve sosyal uyum gibi değerlerin yıpranmasına yol açacaktır. Avrupa Parlamentosu ise bu sürecin iyi işlemesi amacıyla, ülkelerin entegrasyona dair gönüllü sektörler, toplumsal kuruluşlar ve göçmenlerden oluşan birimlerin koordinasyon içerisinde çalışmasını desteklemektedir (Tekin, 2009: 89). Göçmenleri içerme konusu genelde ekonomik olarak değerlendirilmiş ve ona göre politikalar üretilmiştir. Ancak göçmenlerle ilgi olarak ev sahibi toplumun en çok sorun yaşadığı alan ekonomi dışı konular olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla ekonomik entegrasyona ilave olarak kültür, dil, eğitim ve önyargı gibi konuların da gündeme alınması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda entegrasyonun kültürel boyutunu öne çıkaran yaklaşımlar görülmektedir.

Tablo 3: Entegrasyon Sürecinde Önemli Yaklaşımlar

Entegrasyonun bir proje olarak değil bir süreç olarak görülmesi
Pozitif rol modellerin varlığı ve önyargı ve basmakalıplar ile mücadele edilmesi
Mesleki dil ve uygulama eğitiminin sağlanması
Toplum içerisinde kültürlerarası gerçeklik algısının güçlendirilmesi
Kültürlerarası eğitimin desteklenmesi ve yaygınlaşması
Çok dilli eğitimin yaygınlaşması
Entegrasyon sürecinde dil ve dinin rolünün kabul edilmesi
Entegrasyon sürecinde kültürel odaklanmanın ekonomik odaklanmanın önüne geçmesi
Entegrasyonun iki boyutlu bir süreç olduğunun kabulü

Kaynak: Berlinghoff, Marcel, **Migration and Cultural Integration in Europe,** ifa-Edition Culture and Foreign Policy, Conference Report, Brussels, 11 December 2013, s 3-15

AB devletleri arasında hala var olan farklılıkları azaltıcı uyumlaştırıcı entegrasyon politikalarına rağmen, Avrupalı politikacılar göçmenleri ve azınlıkları, halklarının içerisine entegre etmek amacıyla bireyi önceleyen güçlü neo-liberal devlet anlayışını (muscular liberalism) öne çıkararak "çok kültürlülüğün sonu" tartışmalarını gündeme getirdiler. Bu durum, entegrasyon politikalarında ekonomik olandan kültürel odaklanmaya evrilen bir değişime neden olmuştur. Yıllarca göçmenlerin kendi kendilerine yetmesi gerektiği beklentisi vardı. Günümüzde ise yeni gelen göçmenlerden yeni beklentiler söz konusudur. Bu süreç, her ülkenin politikalarının farklılaşmasına neden olmuştur. Almanya'da dil öğrenimi ve ülke hakkında temel bilgilerin kazanımına odaklanma söz konusu iken, Fransa'da dil bir sorun olarak görülmemiştir. Daha ziyade, Fransız kültürü ile uyumlu olan tutum, davranış ve değerler görülmektedir. Hollanda'da "kalben Hollandalı" olmayı öne çıkaran kültürel entegrasyon benimsenirken, aksine İngiltere'de öğrenilen kültürün uygulamaya yansıması önemsenmektedir (Berlinghoff, 2013: 10).

Son yıllarda Avrupa'da aktif entegrasyon politikaları kayda değer bir şekilde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu politikalar, farklı açılardan, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın fırsat ve şans eşitliğini artırmayı, profesyonel eğitim ve sosyal hizmetlere ulaşımı, sosyo-kültürel entegrasyonu ve sivil katılımı amaçlamaktadır. Pozitif etki yaratan projeler de öne çıkmış olup, farkındalığı artırıcı ve insanlara farklılıkları yönetmeyi öğretici özel eğitimler de öne çıkmıştır. Eşitliği artırıcı ve suçla mücadeleyi destekleyici kişilik oluşturma yönünde çalışmalar söz konusudur. Tüm bu amaçlara ulaşabilmek için, AB düzeyinde özel Aksiyon Programı tüm üye ülkelerin katılımıyla sağlanmıştır.

Avrupa Birliği'nde üye ülkeler politika ve stratejilerini halkın ihtiyaçları ve gereklilikleri doğrultusunda belirleyebilirler. Ancak bunlar, AB bünyesinde genel bir çerçeve olmadan ve belli disiplinler temelinde yapılmadan mümkün olmayacaktır. Avrupa Birliği'nin göç konusuna bakışının evrimi her ne kadar son yıllarda Suriyeli göçmenlere karşı olumsuz davranışlar olmuş olsa da, gerçekten dikkat çekicidir ve bu bakış açısının, kurumsal ve yasal anlamda geleceğe taşınması beklenmektedir.

Bu anlamda Avrupa Birliği'nde 1997 yılında Amsterdam anlaşması göç sorununa değinen, insanların serbest dolaşım haklarının prensiplerini ortaya koyan ilk anlaşmadır. Ayrıca göç sorununun ortak bir politika olmasında da ilk adımdır (Apap, 2001: 11). AB'nin genişleme ve ekonomik gelişme süreçlerinde göç sorununun ortak bir politikaya bağlanması çok önemli olmuştur. Bu anlaşma içerisinde göç ile ilgili düzenlemeler, düzenlemenin Adalet ve Ev İşleri Bölümünde, IV. Başlık olan "vizeler, iltica, göç ve diğer serbest dolaşım hakkı ile ilgili konular" altında bahsedilmiştir. Bu düzenleme, farklı bakış açılarını bir araya getirmektedir ve özel mekanizmanın ulus üstü bakış açısıyla yok olmasını ele almaktadır. Özellikle 1997-2000 arası Avrupa Birliği %3,5 büyüme kaydetmiştir ve bu büyüme de 2.5 milyon yeni iş olanağının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Böyle bir büyüme beraberinde, AB'nin hem daha cazip bir bölge olacağını hem de daha yüksek göç akınlarına uğrayacağını göstermektedir (Silaşi, Rollet, Trandafir ve Vădăsan, 2006: 11).

1999 yılında gerçekleştirilen Tampere programı, göç konusunda Amsterdam anlaşmasından sonra Avrupa Konseyi'nin ortaya koyduğu önemli bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Tampere programı, dört başlıklı ortak bir göç politikasını öngörmektedir. Bunlar; Avrupa iltica sistemi, yasal göç ve entegrasyon, AB üyesi olmayan ülkelerin vatandaşları için yasadışı göç ile mücadele ve transit ülkelerle birlikte çalışmayı hedefleyen politikalardır. Bu politikalar, basit de olsa temel yaklaşım getirmesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. 2004 yılında Hague Programı, Tampere'de kabul edilenlerin devamı niteliğindedir ve ortak iltica ve göç politikalarını kurumsallaştırmıştır. Sonuç bildirgesinde yer alan 10 maddenin son 2'sinin amacı; göç hareketlerine dengeli bir bakış açısını belirlemek ve göç hareketlerinin pozitif etkisini maksimize etmektir. Hague Programının devamı için 2005 yılında, '3. Dünya ülkesi insanları entegrasyon Ortak Programı' kabul edilmiştir (Collett, 2011).

2005 yılında Avrupa Birliği Komisyonunda Yeşil Doküman içerisinde, göç ile ilgili tüm konuların tartışması yapılmış ve genel bir çerçevede ekonomik göç üzerine bazı belirli kuralların oluşturulması hedeflenmiştir. Bundan 10 yıl sonra, göç konusunun Avrupa Birliği ajandasında önemli bir yer edindiği görülebilmektedir. Yeşil Doküman, üye ülkelerin güncel demografik yapıları ile ilgili sorunları ortaya koymuş ve Avrupa Birliği'nin uluslararası sorumluluklarının altını çizmiştir (Bertozzi, 2007: 11). Bununla beraber Yeşil Doküman, üçüncü dünya ülkeleri vatandaşlarının ekonomik göçleri yanında, Avrupa Birliği vatandaşlarının serbest dolaşım hakkına muhatap olmaları endişesini de taşımaktadır.

AB ülkelerinin bazıları, göçmen işçilerin ve ailelerinin içinde bulundukları ülkeye adapte olabilmesini sağlamak için birtakım programlar üretmişlerdir. Temel

eğitim, dil eğitimi ve mesleki eğitim gibi hayati öneme sahip olan programlar, işsizlikten en çok etkilenen genç göçmenlere ve özellikle kadınlara yöneliktir (Bingöl, 2006, 79). Bir yönüyle programlar, göçmenlerin hayatın merkezinde olan çalışma hayatına girmelerine yardımcı olmaktadır. Bu programlar sadece bulundukları ülkede sosyal ve ekonomik içerilmeleri yanında, kendi ülkesine dönenlerin uyumuna da katkı sağlamaktadır.

Eğitim ve öğretim, sosyal anlamda bütünleşmenin vazgeçilmezidir. Dolayısıyla yabancı bir kültürde yaşayan göçmen çocuklarının topluma uyum sağlayabilmesi için iyi bir eğitim görmeleri şarttır. Eğitim, göçmenlerin başarılı sosyo-kültürel entegrasyonları ve sosyal hareketlilikleri için ana önceliktir. Yani göçmen çocuklarının şu anki eğitimsel kazanımları göçmenlerin gelecekteki entegrasyonlarının nasıl gelişeceği konusunda önemli bir göstergedir (Bingöl, 2006: 76).

3. Avrupa Birliği Göç Politikalarının Sosyal İçermeye Etkisi

Avrupa birliğinde ortak bir göç politikasının bulunmaması sebebiyle, yerel düzeyde mevcut göç politikalarının incelenmesi bu konunun sosyal içermeyle olan bağını anlamak konusunda yardımcı olacaktır. Bu bağlamda bu bölümde AB üyesi ülkelerini bir kısmı ayrı ayrı ele alınmıştır.

Çek Cumhuriyeti

Çek Cumhuriyeti'nde göçmenler ekonomik durgunluktan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Göçmen halkın işsizlik oranının yerel halktan daha yüksek olma durumu değişmemesine rağmen (%5.8 yerel ve %6.8 göçmen, 2009) çek cumhuriyeti durgunluğa karşı önlem olarak, gönüllü geri dönüş programını başlatarak işsiz göçmenlere bir çözüm sunmuştur. 27.700 göçmen bu program kapsamında evlerine geri dönmüştür. Bu program kişilere 500 euro ve ilave olarak uçak biletleri ve bazı giderlerin karşılanmasını kapsamaktaydı (Kristen McCabe, 2009). Bununla beraber göçmenlerin büyük bir çoğunluğu kalmaya devam etmiştir. Bu durumda İçişleri Bakanlığı belediyeler ile işbirliği içinde acil entegrasyon programına başlamıştır. Öncelikle dil eğitimi, ileri eğitim desteği, sosyal ve hukuki danışmanlık verilmiştir. Buna ek olarak, Çek Cumhuriyeti 14 bölgesinin 10'unda entegrasyon destek merkezleri açmıştır. Çek hükümetine göre Avrupa entegrasyon fonu ve Avrupa sosyal fonu desteğiyle harcanan kaynaklarla, entegrasyon daha önemli ve görünür bir hal almıştır. 2010'da 1 milyon Euro'ya yakın devlet bütçesi İçişleri Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı ve Sosyal İşler Bakanlığı başta olmak üzere eğitim, sağlık, gençlik ve spor, kültür ve bölgesel kalkınma bakanlıkları tarafından entegrasyon için harcanmıştır (Collett, 2011). 2011 yılında, göçmen politikalarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle, kamu harcamalarındaki kesintiler entegrasyon bütçesini de etkilemiştir. İkincisi, durgunluk göçmenler için 2011 Şubat ayında gönderilen yeni entegrasyon politikasını da etkilemiştir. Bu politika daha pratik bir yaklaşım içermekteydi ve dil testlerini, 2. Nesil göçmenlerin eğitimlerini, ayrılma öncesi gereklilikleri, tanıtıcı kursları öncelikli olarak değerlendirmekteydi (Collett, 2011).

Çek cumhuriyeti öncelikle göçmen işsizliği ile karşılaştıklarında sorunun bitirilmesi için bazı çözümler ortaya koymuşlardır. Bunlar içinde geri dönüşü özendirme ya da dil ve eğitim kursları önemlidir. Bunun için, Batı Avrupa ülkelerine nazaran Çek Cumhuriyeti'nin ayırdığı pay daha düşük olmasının sebebi, halen göçmen oranının nüfusa göre %4'ün altında olmasıdır. (Avrupa Birliği ortalaması %6.4). Sonuç olarak AB'nin kaynak yardımının en önemli rolü yeni politikalar ve girişimler için merkezi destek olmasıdır (entegrasyon destek merkezleri gibi). Bu anlamda, Çek Cumhuriyeti'nin yaptığı tüm faydalı projelerde AB ortak kaynak desteği sunmuştur (Czech Goverment, 2009).

Danimarka

Son dönemde yaşanan ekonomik durgunluk, Danimarka için birçok ülkede olduğu kadar kötü sonuçları doğurmamış ve etkisi kısa süreli olmuştur. Genel makro durum olumlu olmasına rağmen, göçmenlerin ekonomik ve sosyal durumları ortalamanın altında kalmıştır. Zira, göçmenlerin işsizlik oranı %15 iken yerel halkın işsizlik oranı %7'dir. Bu oran göçmenlerin aleyhine olmakla beraber 2008-2010 döneminde yaşanan kriz öncesinde aradaki fark daha azdır. Dolayısıyla son finansal kriz göçmenlerin durumlarını daha da kötüleştirmiştir. Göçmenlerin giderek dışlanmalarının ortaya çıkardığı bu olumsuz durumu azaltmak amacıyla Danimarka'da entegrasyon politikası harcamalarında bu dönemde orta düzeyde bir artış gerçekleştirilmiştir (Liebig, 2007).

Genellikle göçmenlerin entegrasyonunda ekonomik yaklaşım her ülkede olduğu gibi Danimarka'da da benzer önceliği almıştır. Bu anlamda, Danimarka'da Entegrasyon politikası uzun zamandır ekonomik hedefler ile yürütülmesinin sonucunda, fırsat eşitliği, eğitim ve çalışma şartları konusunda yereller ile göçmenler arasında fark devam oluşmuştur (Bertozzi, 2007: 9). 2005 yılında yapılan entegrasyon planı sayesinde 25.000 göçmenin iş sahibi olması hedeflenmiştir. Geniş bir sosyal destek mümkün olmakla beraber, entegrasyon politikaları göçmenlerin aktif şekilde entegrasyon planına katılmaları beklentisi üzerine kurulmuştur. Özellikle bu beklenti, dil öğrenimi ve iş bulma konusunda daha da artmaktadır. Entegrasyon politikası Danimarka'da 2008'den beri Göç, Mülteci ve Entegrasyon Bakanlığı tarafından koordine edilmektedir. Bakanlığın bütçesi 2011'de 163.6 milyon Euro'dan 241.4 milyon Euro'ya çıkarılmıştır. Bütçede yapılan bu artışla beraber tanıtım ve dil programları ve göçmenlerin sosyal olarak içerilmelerine yönelik faaliyetlerde de artış sağlanmıştır (Bertozzi, 2007: 9).

Aşırı sağcı ve göçmen karşıtı politika izleyen Danimarka Halk Partisi, Danimarka hükümeti ile 2010 yılında göçmen politikalarını kuvvetlendirme ve bir dizi entegrasyon koşullarının kalıcı ikameti olanlara uygulanması için bir anlaşmaya varmıştır. 2010 yılında aşırı sağ ve göçmen karşıtı olarak bilinen Danimarka Halk Partisi, Danimarka hükümetini uzun süre oturma izni verilen göçmenlere bir dizi entegrasyon koşullarının uygulanmasını ikna etti (Bertozzi, 2007: 9). Bu koşullar, yapılacak testleri, 1 yıl toplumsal aktivitelere katılmayı, yüksek dil yeterliliğine sahip olmayı ve oturma izni başvurusu sonrasında 3 yıl boyunca sosyal desteğe muhtaç olmamayı gerektirmektedir. Hali hazırda çalışmakta olan göçmenler için bu kriterler kolay aşılabilecek olsa da, işsiz durumda bulunan ve gözlemci olarak adlandırdığımız kesim için bu kriterler endişe

vericidir (Bertozzi, 2007: 11). Aslında nüfusu giderek yaşlanan ve artış göstermeyen Danimarka, göçmen kabulüne hazırlanmakta ve bunun için gerekli maddi ve manevi altyapısını da hazırlamaktadır. Ancak, Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Danimarka'da da göçmenler ve göçmen politikaları göçmen karşıtı aşırı sağcılar ile sosyal demokratlar arasında sıkışmış durumdadır. Bu yaklaşım, son yıllarda Suriye'li göçmenlere karşı uygulanan sıkı politikalarda kendini göstermektedir.

Almanya

Almanya entegrasyon politikaları, diğer ülkelerdeki gibi, birkaç bakanlık tarafından yürütülmektedir. Bunlar; Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, Sosyal hizmetler ve Çalışma Bakanlığı, Aile Bakanlığı, Kadın ve Genç Bakanlığı gibi bakanlıklardır. Bu bakanlıkları organize eden ise ana koordinatör olan Federal Göçmen ve Mülteci Bürosu'dur (BAMF). BAMF ülke genelinde eğitim ve iş odaklı olarak entegrasyon politikalarını yürütmekle sorumludur. Bu nedenle entegrasyon kurslarını ve geniş çerçevede entegrasyon projelerini ülke çapında desteklemektedir. Öte yandan, bölgesel olarak belirli alanlardan sorumlu olan 'Lander' yönetimleri de bazı entegrasyon politikalarının yürütmesini sürdürmektedir (Tuncer, 2012: 799).

"Alman Yabancılar Politikası"nı belirleyen düşünce, ya işçi sıfatıyla Almanya'ya gelenlerin geri döneceği, ya da Almanya'yı yaşama alanı olarak seçen yabancıların hâkim toplumun ve kültürün mesleki, sosyal ve kültürel standartlarına benzeşeceği ve böylelikle hâkim toplum ve sonradan ona dâhil olan grup arasındaki farkın nesiller itibariyle azalacağı temeli üzerine kurulmuştur. Başka bir ifadeyle "Alman Yabancılar Politikası"nda etkin olan entegrasyon ya da uyum anlayışı sonucunda farklı kültüre mensup insanlar, hakim kültür içinde erimeleri beklenmektedir (Bingöl, 2006: 53).

Alman göç ve entegrasyon stratejisi çok yakın bir zamana kadar Alman toplumunun sözde-homojenliğini korumaya dayanmıştır. Alman göç politikası dört unsura dayanmaktadır (Bingöl, 2006: 53).

- Etnisite
- Alman olmayanların kalıcı göçmenliğinin reddi
- Avrupa Birliğine entegrasyon
- İş piyasasının koşullarına göç önlemlerini ayarlama

Almanya, göçmenlerin yeni kültürü kabul etmek konusunda cesaretlendirilmesi gerektiğine karar verdiğinden, 2005 yılında entegrasyon anlayışı değişime uğramıştır. Yeni gelenler için 600 saatlik dil eğitimi, dilde akıcılık kazandırılması amacıyla uygulamaya başlanıldı. Yeni entegrasyon paketinde bu ve buna benzer kurslar ile Alman kültürü, vatandaşlık hak ve ödevleri ile bölgesel adetler, ulusal önemli tarihler ve Alman demokratik sistemi aktarılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla, Almanya'ya gelecek olanlara izin vermeden önce, zaten gelmiş olanların entegrasyonuyla ilgilenmenin daha mantıklı olduğu düşünülmüştür (Snyder, 2006: 24).

Alman olmayan göçmen nüfus giderek yerleştikçe onların vatandaşlığa geçme oranlarındaki düşüklük gittikçe sorunlu, vatandaşlık statüleri de -özellikle Doğu Avrupa'dan gelen etnik Alman göçmenlere verilen otomatik vatandaşlığın karşısında- yadırgatıcı bir hal almıştır (Ertan, 2007,107-110). Alman olmayanlar, geçici yerleşenler veya yabancılar sayılıyordu ve onları entegre etmek için, yerleşmeyi kalıcı olarak planlasalar dahi, gereken çaba sarf edilmiyordu. Vatandaşlığa geçen Alman olmayan kişilere bir yemin imzalatılıyor ve Alman hukukuna ve liberal demokratik yapıya uyacaklarına dair söz/yemin alınıyordu. Ayrıca, diğer vatandaşlığından da vazgeçmesi isteniyordu (Karakuş, 2007: 33).

2008 Ekonomik krizi dünyanın gelişmiş ülkelerini oldukça sarmış olmasına rağmen, Almanya'yı ise diğer Avrupa ülkelerine göre fazla etkilemediği görülmüştür. İçişleri bakanlığı bütçesi 2011 yılında genel olarak %2 düşüşle 5.402 milyar Euro'dan 5.312 milyar Euro'ya inmiştir. Ancak BAMF'ın 218 milyon Euro olan entegrasyon bütçesi, bu kesintilerin dışında tutulmuştur (Collett, 2011). Sanayi üretimi odaklı olan ekonomisi sayesinde Almanya büyümeye devam etmiş ve sosyal harcamalarını da kısıtlamamıştır. Bu anlamda, 2010 yılında göçmenlerin entegrasyonunun nasıl kuvvetlendirileceği tartışmaları yapılırken, devlet göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili öncelikli harcamalarını kısıtlamamıştır. Almanya bu dönemde dil yeteneğinin geliştirilmesi, eğitim, ekonomik sektörlere girişin kolaylaşması gibi konulara öncelik vermiş ve bunlara ek olarak da diyalog ve suçtan arındırma ile ilgili sosyal içerme politikalarına da devam etmiştir (Collett, 2011).

AB'nin en büyük ekonomisine sahip olan Almanya son yıllarda almış olduğu aşırı göçler nedeniyle sıkıntılar yaşamaktadır. Göçmenlere karşı daha ılımlı yaklaşımlar sergileyen Almanya ve İsveç, Avrupa'ya göç eden ve büyük çoğunluğu Suriyeli olan göçmenler için politikalar üretmeye gayret etmektedirler. Her ne kadar bu politikalar ulusal olsa da, Almanya ve İsveç için önemli olan bu politikaların Avrupa Birliği'nin yaklaşımı olması ve diğer ülkelerce de benimsenmesidir (The Economist, 2016). Böylece göçmen krizinin yönetimi daha bütüncül olacak ve hem göçmenler hem de ülkeler açısından kolay olacaktır.

İrlanda

İrlanda küresel mali krizden ve ekonomik durgunluktan en şiddetli etkilenen ülkelerden birisidir. Bu nedenle 2010 yılında iflası ve Avrupa Birliği'nden ayrılması gündeme gelmiştir. Hem yerel halkın hem de göçmenlerin işsizlik oranları ikiye katlanmıştır. Hükümetin asgari ücreti 7.65 Euro'ya düşürmesi birçok vasıfsız göçmen işçiyi zor durumda bırakmıştır. Kayıtlı göçmen işçi sayısı 2008'de 156.151 iken 2010 yılında 69.038'e düşmüştür. İrlanda'ya göç hareketleri son yıllarda başlamış bu nedenle hızlı bir şekilde göçmen ülkesi konumuna gelmiştir. İrlanda hükümeti 2007 yılında göçmenlere entegrasyon politikaları uygulamaya başlamıştır. Hükümet entegrasyon politikalarından sorumlu bir devlet bakanlığı oluşturmuştur ve bu bakanlığa 9.3 milyon Euro aktarılmıştır (Collett, 2011).

Mayıs 2008'de İrlanda hükümeti 'Göçmen Topluluğu: Entegrasyon Stratejisi ve Çeşitlilik Yönetimi" adı altında yeni bir strateji belgesi yayınlamıştır. Ancak bundan bir süre sonra 2008 finansal ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Kriz

şartlarında bu belgenin ön gördüğü yaptırımları uygulamak mümkün olamamıştır. Kriz ile birlikte bakanlığın bütçesi de kesintiye uğramış ve 2011 yılında bütçesi 4.1 milyon Euro'ya düşmüştür. 2010 yılında eğitim departmanının ikinci dil olarak İngilizce öğretmek için harcadığı kaynak 120 milyon Euro'dan 98 milyon Euro'ya indirilmiştir. Bunun yanında 500.000 Euro bütçesi olan ulusal ırkçılık ve çok kültürlülük danışma komitesi kaldırılmıştır. Eşitlik Otoritesi bütçesinin %43'ünü kaybetmiştir. Bu kesintiler eğitim ve yetiştirme faaliyetlerinin de aksamasına sebep olmuştur (Crowley, 2010). Göçmen politikaları konusunda tek olumlu gelişme Göçmen Topluluklara İş Kazandırılması Programı (EPIC) bütçesi, 276.700 Euro'dan 512.568 Euro'ya yükseltilmiş ve program ile göçmenlerin iş bulması ve iş eğitimleri alması hedeflenmiştir.

Bütçedeki sıkıntılara rağmen, İrlanda Hükümeti göçmenlerin entegrasyonuna odaklanmaya devam etmiştir. Göçmenlerden oluşan Göçmen Başkanlık Konseyi ile birlikte 2010 yılında kültürler arası bir eğitim stratejisi için çalışmalar yapılmıştır. Eş zamanlı olarak, hükümet işsiz göçmenlerin desteklenmesi için bazı önlemler almıştır. 2009 yılında 'grace' süreci ile çalışma izni bitmek üzere olan işsizlerin izinleri 3 aydan 6 aya uzatılarak tekrar başvuramayacak olan işsizler için bir yol açılmıştır (Collett, 2011).

Özellikle kriz nedeniyle İrlanda'nın yaşadığı bütçe sıkıntısı sadece kamuda etkisini göstermemiş, ayrıca sivil toplum örgütlerinin de bu dönemde kaynak sıkıntısı nedeniyle çalışmalarında yavaşlama olduğu görülmüştür. Bunların dışında diğer politika değişiklikleri göçmenlerin entegrasyonunu destekleyecek şekilde, eğitim, iş hayatı gibi konularda ve politika yapma süreçlerine dahil edilmeleri ile göçmenlerin sosyal olarak içerilmelerine katkı sağlamak için kayda değer çalışmalar yapılmıştır.

Hollanda

Hollanda'nın 1980 sonrası dönemde göçmenlere yönelik politikaları 3 ayrı dönemde incelenebilir. Bunlar; 1980'lerin başından 1989'a kadar çok kültürlülük dönemi, 1990'lardan 2000'e kadar entegrasyon dönemi ve 2000'lerle başlayan yeni entegrasyon ya da entegrasyonun asimilasyoncu tarza geçiş dönemi olarak sınıflandırılabilir. Bu süreçte göçmenlere yönelik yaklaşım ve politikalarda geçişler olduğu gibi her on yılda yeni bir isimlendirmenin tercih edildiği de gözlenmektedir. Hollanda'da Hollanda kökenli olmayanlar, 1980'lerde sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve yasal açıdan konumları düzeltilmesi gereken "etnik azınlıklar"dır. 2000'lerde ise bu grup, medeniyetler çatışması ile ulusal kimlik kapsamında, sosyal kaynaşma önünde engel ya da tehdit olan -özellikle Müslüman olanlar- "göçmenler" olarak kategorize edilmiştir. Kısaca Hollanda'nın "öteki"ne yaklaşımında söylemsel değişiklikler olsa da temelde süreklilik vardır (Köse, 2012: 40).

Ülkelerinde yaşayan yabancıların kendi toplumsal şartlarına uyum sağlamaları konusunda farklı entegrasyon politikaları ileri sürülmekle beraber, Hollanda yetkilileri "kendi kültürel kimliğini koruyarak entegrasyon" fikrini benimsemektedir ve bu husus 1983 tarihli Azınlıklar Bildirgesinde de yer almaktadır (Bingöl, 2006: 54). Dolayısıyla Hollanda diğer AB ülkelerine nazaran

göçmenleri tek kültürlü yaşama yönlendirme yerine, çok kültürlülüğü tercih etmiştir.

Hollanda'daki çok kültürlülük tartışmaları, kültürel "öteki" ile muhatap olmanın ve bu "öteki" ile tanımlanmış kümelerin, sisteme meşru hukuki zeminde eklemlenmelerinin yöntemleri üzerinedir. Hollanda'ya göçmen olarak gelenler, Hollanda toplumunun kurucu unsuru olarak algılanmamışlardır. Bu sebeple Hollanda kendi kimliğini ya da "hayali toplumunu" yeniden şekillendirirken, kültürel "öteki"nin de farklılığını ve "öteki"liğini vurgulayarak sistemle bağını oluşturmaktadır (Köse, 2012: 39). Ocak 1994'te parlamentoya sunulan öneride göç politikalarının etkinleştirilmesine ilişkin üç temel yoldan bahsedilmiştir. Bunlar (Bingöl, 2006: 55);

- Daha sıkı giriş kontrolleri,
- Kaçak çalışanlara yönelik sıkı tedbirlerin alınması,
- Daha etkili sınır dışı etme prosedürlerinin geliştirilmesidir

Göçmenlerin varılan ülkenin yaşayış tarzının ve değerlerinin kabul edilmesinin talebinin neticesi olan göçmenlik testleri Hollanda'da yapılmaktadır. Diğer ülkelerin aksine Hollanda'nın sınavı, göçmen ülkeye varmadan önce yapılmakta, göçmenin ülke ile ilgili kültürünü, günlük hayatını, tarihi ve politik yapısını bilmesini gerektirmektedir. Hollanda'da ve Almanya'da olduğu gibi Müslüman kimliği, kadına karşı toleranssız ve saldırgan olarak kabul edildiği için, sınavlarda bu gibi karakteristik özelliklerin yeni ülkede kesinlikle kabul edilmeyeceği zorla gösterilmektedir (Snyder, 2006, 49). Almanya ve Hollanda'da vatandaşlık entegrasyon sınavları, Müslümanlar açısından İngiltere'den daha önyargılı içerik söz konusudur.

Hollanda'da göçmenlere yönelik politikanın hedeflerindeki ve odağındaki değişim, 1994'teki yeni bir belge olan Etnik Azınlıkların Entegrasyon Politikası Memorandumu'nda görülmüştür. Entegrasyon Politikası'nın temeli sayılabilecek bu belge, mevcut söylemi cumhuriyetçi bir yapıda ve göçmenlerin iyi vatandaşlığına odaklanarak yenilemiştir. Ancak bu rapor entegrasyonun grup boyutuna vurgu yapmamaktadır. Yeni anlayış, göçmenlerin hükümet imkanlarına dayanması yerine bağımsızlığını vurgulamaktadır. Artık göçmenlerin yerleşim, eğitim ve istihdam yönüyle sosyo-ekonomik alanda eşit katılımını desteklemek ve yeni gelenlerin öncelikli entegrasyonunu kolaylaştırmak, kursların temel hedefi olmuştur. Bu doğrultuda Hollandaca, topluma intibak ve mesleki eğitim kursları geliştirilmiştir (Köse, 2012, 55).

Ekonomik krizle beraber diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Hollanda'da da bütçe kesintileri olmuştur. 2010 yılının ortasında aşırı sağ PVV partisinin gayri resmi olarak koalisyonda yer alması hem entegrasyon politikalarına harcanan bütçenin kısıtlanmasına hem de politikaların tavrının değişmesine yol açmıştır. Gayri resmi olarak kurulan koalisyonun da etkisiyle, zaten sert olan göç ve entegrasyon politikaları daha da netleşmiştir. Göçmenlerin belli kıyafetler giymeleri yasaklanmış ve güvenlik adına bazı özgürlükler zedelenmiştir. Bu anlamda, Burka (yüzü kapatan örtü) giyilmesine yasak gelmiş ve daha fazla göç gelmesini engelleyici politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Göçmenlerin entegrasyonunu sağlayan bütçede önemli kesintiler yapılmıştır. Entegrasyon

programını ve bunun için belediyelerin finansmanını koordine eden Barınma, Toplum ve Entegrasyon Bakanlığı, batılı olmayan göçmenlerin entegrasyonu için kullandığı bütçesini, 2015 yılında 501 milyon Euro'dan 111 milyon Euro'ya düşürerek, 2010'a göre %80 oranında azaltmıştır (Collett, 2011).

Sivil entegrasyon fonu, dil ve oryantasyon kursları, 2010'da 439.7 milyon Euro'dan 2015'de 44.6 milyon Euro'ya inmiştir. Bu bütçe bir süredir ülkede yaşayan göçmenlere aktarılmış ve göçmenlerin birçoğu bu kurslardan yararlanmıştır. Şu anda ise bu fonları göçmenler kendileri karşılamaktadır. Bu fonlara ödeme yapabilmeleri için göçmenlere bir kredi sistemi oluşturulmuştur. Bu durumun ne kadar sürdürülebilir olduğu tartışmalıdır. Hem göçmenlerin fona katkısının alınmasının sakıncası hem de kamunun ayırdığı bütçe kesintileri sonucunda, ne kadar kaliteli eğitim verilebileceği de ayrı bir tartışma konusudur.

Eyaletlerin de göçmenler gibi entegrasyon harcamalarını kendilerinin üstlenmesi, hükümet tarafından istenmektedir. Eyaletlerde entegrasyon genel eğitim, sağlık ve diğer sosyal politikalarla beraber yürütülmektedir. Sivil toplum örgütlerinin finansal kaynak talepleri de çok gerçekçi ve ileri seviyede faydalı projeler olmadıkları takdirde reddedilmektedir (Collett, 2011).

Genelde entegrasyon programı kesintileri, ülkenin genel ekonomik sıkıntılarından çok fazla etkilenmiş olduğu görülmektedir. Bununla beraber, aşırı milliyetçi söylemlerin artması, politik endişeleri de gitgide artırmakta ve böylece göçmenler yerel halktan zaman içerisinde ayrışmış olmaktadır. Hollanda'nın göçmen politikaları, pratikten uzak ve göçmenlerin kendi kendilerine yardım etmeleri felsefesi ile kurulmuş bir sistemdir. Belki göçmenlerin kendi programlarını desteklemesi kulağa hoş gelebilir fakat bunun pratikte hiçbir sorunu çözmeye yaramadığı görülmektedir (Collett, 2011).

Portekiz

Kriz döneminde kamu harcamalarında kesintilere gidilmesine rağmen, Portekiz hükümeti göçmenler ile ilgili politikalarını kararlı bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir. Yönetime ayrılan bütçe baskı altında olmasına rağmen, hükümet ekonomik durgunluğun etkilerini azaltmak için göçmenlerin iş bulmalarına yardımcı olmuştur.

Portekiz'de göçmenler ve onların entegrasyonu konusunda hükümetin birçok farklı birimleri görevlidir. Kültürlerarası diyalog ve entegrasyon yüksek komitesi (ACIDI) 2007 yılından beri göçmenlerin entegrasyonunu koordine eden merkezdir. ACIDI bünyesinde bulunan Ulusal Entegrasyon Destek Merkezi (CNAI), barınma hizmetlerinden, gerekli niteliklerin tanımlamasına kadar tüm bakanlık ve kurumlarca yapılan barınma hizmetlerinin koordinasyonundan sorumludur. Ayrıca, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı'nın ortak girişimleri ile 11.4 milyon Euro bütçe ile yapılan "Herkes için Portekizce" dil programı da göçmenlere yönelik önemli bir entegrasyona katkı sağlamıştır.

Kısa sürede Kültürlerarası Diyalog ve Entegrasyon Yüksek Komitesi ACIDI'nin bütçesi 2007'de 6 milyon Euro'dan 2009' da 13.5 milyon Euro'ya

ulaşmıştır. Entegrasyon politikalarının önemine binaen bu artış milli gelir artışının çok üstünde bir artıştır. Avrupa Birliği bağışları bu miktarın %40'ını oluşturmaktadır. 2010 yılında bu bütçe biraz azalmış ve 12.1 milyon Euro'ya inmiş ve Avrupa Birliği katkısı yarı yarıya olacak duruma gelmiştir. ACIDI bütçesinin neredeyse yarısını, direkt olarak göçmenlere ya da bu konuda çalışan sivil toplum örgütlerine aktarmıştır (European Commission, 2010).

2011 için Portekiz hükümeti ACIDI'nin bütçesini %4.7 artırmıştır ve Lisbon'da CNAI için ayrı bir bina yaptırmıştır. Hiçbir entegrasyon projesi kesintiye uğramamıştır. Göçmenlerin Entegrasyonu için ikinci plan Ağustos 2011'de yürürlüğe girmiştir. Bu anlamda, 90 farklı konuda yeni projeler aktif olmuştur (Acidi, 2010). Bu projeler, özellikle göçmen vatandaşlardan sosyo-ekonomik kırılganlık içinde olanları desteklemeye yöneliktir.

- Göçmenlerin temel literatür eğitimine tabi tutularak sosyal kazanımlarını artırmak
- Göçmen girişimci ve kılavuzluk eğitimleri ve yeni bir iş kurmak için destek olma süreçlerinin geliştirilmesi
- Aşırı fakirlik ve muhtaçlık durumu çeken göçmenlere sosyal destek ve yardımların yapılması

Diğer göçmen sorunları; ailelerin birleşmesinde kolaylık sağlanması (evlilik süreçleri), işsiz kalmış göçmenlerin oturma izinlerinin uzatılması gibi, konularda da önlemler alınmıştır.

İspanya

İspanya gerek Latin Amerika ülkelerinin krizde olmasından dolayı gelen gerekse Kuzey Afrika'dan tarım sektöründe çalışmak amacıyla gelen göçmenler nedeniyle önemli bir göçmen ülkesi olmuştur. İspanya, Almanya, İtalya ve Yunanistan gibi Avrupa Birliği'nde göçmenlerin giriş yaptığı önemli bir ülkedir. Arjantin'deki ekonomik krizden ve Arjantin'de İspanya şirketlerinin etkinliği ve dil ve kültür gibi nedenlerden dolayı Arjantin'den İspanya'ya göç akışı olmuştur. Ayrıca birçok Avrupa ülkesinin Kuzey Afrika ülkelerini uzun süreler yönetmeleri nedeniyle, Kuzey Afrikalıların İspanya üzerinden Avrupa'ya göçleri söz konusu olmuştur. Dolayısıyla İspanya, Avrupa Birliği içerisinde göç politikalarının oluşmasında önemli bir aktör olmaktadır.

İspanya halkının Kuzey Afrika'dan gelen Müslüman olan göçmenlerin terör bağlantıları olabileceğine dair önyargılı düşünce, tutum ve davranışları, göçmenlere karşı güvenlik politikalarının öne çıkmasına neden olmaktadır. Hatta halkın %51'i suç ve göçmenler arasında yakın bir ilişki kurmaktadır (Ertem, 2007: 145).

Ekonomik krizin etkilerinin İspanya'da çok sert geçmesi dolayısıyla, göçmen akışında, işsizliğinde, ve kaçınılmaz olarak, entegrasyon harcamalarında olumsuz gelişmeler olmuştur. Bununla birlikte, hükümet, ırkçılıkla mücadele, yabancı düşmanlığı gibi daha genel konulara yatırıma da yönelmiştir.

Özellikle göçmen nüfus ekonomik durgunluk süresince önemli sıkıntılara maruz kalmış ve daralan ekonomiden olumsuz etkilenmiştir. Yerel İspanyol halkta

%18'e yükselen işsizlik, göçmenlerde %30'lara kadar gelmiştir. Ekonomik sorunlar, işsizlik artışı, genel talebin azalması, İspanya'ya yeni gelen insan sayısını da azaltmıştır. Entegrasyon politikaları Çalışma ve Göç Bakanlığı tarafından koordine edilmekle beraber, göç ve göçmen konuları geniş bir çerçevede birçok devlet organı tarafından ve bölgesel belediyeler ve otonom topluluklar tarafından yürütülmektedir. İspanya hükümeti Madrid gibi otonom toplulukları desteklemektedir ve bu amaçla 2009 yılında Madrid'e 200 milyon Euro fon ayırmıştır. Ancak bu yardım önce 100 milyon Euro'ya düşürülmüş ve 2011'de ise 70 milyon Euro'ya indirilmiştir (Davis, 2008). Bölgesel topluluklar entegrasyon politikalarını yönetmekte ve bu politikalara kendi bütçelerinden destek olmaktadırlar. Yeni fonlama çerçevesinde hükümet ile topluluklar arasında sağlık ve eğitim harcamaları bu kesintilerin dışında tutulmuş ve böylece harcamalar artış göstermiştir. İlave edilen ek kriterler sayesinde tahsis edilen bütçe artırılmaktadır. Nüfus yoğunluğu ve İspanyolca dil sorunları fazla olan yerlere yani, yoğun göçmen nüfusun yaşadığı yerlere daha yüksek destek sağlanmaktadır (Collett, 2011).

2011-2014 arasında Çalışma ve Göç Bakanlığı Vatandaşlık ve Entegrasyon için İkinci Stratejik Plan'ı uygulamaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Resepsiyon politikalarını bırakıp, daha ileri seviyede entegrasyonu sağlayan eğitim ve iş sağlama politikalarına yönelmiştir. Buna ek olarak stratejik plan ile yüksek göçmen nüfusa sahip mahalle ve bölgelerin toplum/halk bilinci geliştirmesi hedeflenmiş ve ırkçılık ve yabancı karşıtlığı ile mücadele edilmesi hedeflenmiştir. Bu politikalar İspanya'nın uzun dönemli entegrasyon politikalarında ki değişimi göstermektedir. Entegrasyon fonları geçen yıllarda düşse de, genel çalışmaların da katkısıyla bu eksikliğin etkisi azaltılmaya çalışılmaktadır.

İsveç

Global krizin etkisiyle yavaşlayan İsveç ekonomisi 2009'da gerçekleştirilen genel seçimler sonrasında kendini toparlayabilmiştir. İsveç daha önceden geliştirdiği entegrasyon projelerine devam edebilmiş ve daha fazla yatırım yaparak yeni gelen göçmenlerin iş sahibi olmasına odaklanmıştır. Genel olarak 2010'da ülke ekonomisi toparlanmışsa da yerel halk ve göçmenler arasında ki işsizlik oranı farkı çok yüksek olmuştur (yerel halk: %8, göçmenler %19.2). Önceden daha az olan bu fark kriz döneminde mevcut yüksek seviyeye ulaşmıştır. İsveç hükümeti için kriz döneminde bütçe kesintileri yapmak yerine açılan bu farkı kapatmak öncelik olmuştur.

2010 seçimlerinde hükümet değişmese de azınlık hükümeti durumundadır. Aşırı sağ İsveç Demokrat Partisi meclisteki çoğunluk sandalyesini kazanmasına rağmen, halkın göçmenlere bakış açısı nispeten daha yumuşaktır. Fakat her geçen gün bazı gruplar daha da sertleşmektedir. Uppsala Üniversitesi'nin yapmış olduğu yıllık çalışma bunu doğrulamaktadır (Sweden, 2010).

Entegrasyon ve Cinsiyet Eşitliği Bakanlığı, entegrasyon politikalarının koordinasyonunu 2011 yılına kadar sürdürmüştür. İsveç hükümeti bu görevi Çalışma Bakanlığı'na verme kararı almış ve entegrasyon ve göç konusunun çalışma hayatı ile daha da sıkı bir şekilde bağlantılı çalışmasını sağlanması amaç edinilmiştir. 2010 aralık ayında Tanıtma Yasası geçmiş ve İsveç Kamu İstihdam

Kurumu'nun hizmetlerine güçlü bir sorumluluk verilerek, yeni göçmenlerin insanca karşılanması ve özellikle tanıtım planlamalarının geliştirilmesi, sivil oryantasyonun sağlanması, dil kurslarının verilmesi ve çalışma hayatına girişlerine hazırlanmasında gerekli şartların yerine getirilmesi hedeflenmiştir. Entegrasyonu güçlendirecek olan bu yasa tamamen işlevselleştiği zaman hükümetin göçmenler için yaptığı entegrasyon harcamaları 900 milyon İsveç Kronu'na ulaşacaktır. 900 milyon İsveç Kronu yaklaşık 103 milyon Euro olmaktadır ve bu rakam 2010 yılına göre %15'lik bir artış anlamına gelmektedir (Sweden, 2010).

İsveç'te tanıtım kursları sadece sosyal yardım parası alan göçmenlere zorunludur. Yeni gelen göçmenlerden en az 16 yaşında olanlar bu programa girmeye hak kazanırlar. Yine diğer programlara benzer şekilde dil eğitimi, sosyal hayatı ve günlük yaşamı tanıma ve İsveç toplumunu ve iş hayatını anlamaya yönelik hizmetler verilmektedir (Tekin, 2009, 91). Çalışma hayatına geçiş de, İsveç hükümeti dil yetkinliğinin artırılması için politikalarını gözden geçirmekte ve göçmen çocuklarının eğitimlerini artırabilmek için daha detaylı olan önlemler almaya, komşuluk ilişkilerini ve vatandaşlık değerlerini yükseltmeye çalışmaktadır. İsveç Demokrat Partisi'nin zaferi bir duraksamaya neden olsa da İsveç entegrasyon politikalarına hızlı bir şekilde devam etmekte ve kriz etkisine rağmen uygulamada başarılı bir görüntü ortaya koymaktadır.

İngiltere

İngiliz hükümeti, göçmenlere yönelik harcamalarda ekonomik durgunluk ve kamu borçlarının yığılması nedeniyle önemli kesintilere gitmiştir. Bu da entegrasyon programının yavaşlamasına ve toplum desteğinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu durum göçmenlerin entegrasyonu konusunda politik felsefenin ve önceliklerin değişmesine yol açmıştır. İngiltere'de genel işsizlik oranı 7.8 iken göçmenlerde bu oran 9.2 olarak gerçekleşmiştir (Collett, 2011).

İngiltere'nin entegrasyon bütçesi analiz edildiğinde 2008 krizi dönemi ile ilgili bu harcamaları tam olarak tespit edebilmek mümkün değildir. Buna ek olarak net bütüncül bir entegrasyon politikasından da söz etmek zor olacaktır. 2006 yılında entegrasyon politikalarında sorumluluk, Başbakanlıktan yeni oluşturulan Topluluklar ve Yerel Yönetimler Departmanı'na resmi olarak devredilmiştir (Somerville, 2007). Bununla beraber göçmen grupların entegrasyonu ile ilgili konular çeşitli hükümet kanallarından maddi olarak beslenmektedir. Bu çoklu yapı geniş bir politika çerçevesi ve göçmen entegrasyonu konusunda farklı eğilimlerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, sosyal kaynaşma ve refah politikaları, daha geniş anlamda insan hakları ile eşitlik ve daha çok mülteci entegrasyonuna evrilmiştir.

Ayrıca gömenlerin belli testlerden geçmesi uyumlarını artırmak açısından önemli görülmüştür. Ancak, İngiltere'deki sınavlar bir kimlik oluşturmaz veya belirli bir grubu hedef almaz. Bunun yerine vatandaşlık bilgisi ve kültürel bilgiler vermeye odaklanır. İngiltere'de de entegrasyon sınavı ile vatandaşlık hakkı verilmektedir. "Life in the United Kingdom" sınavını geçmek ya da İngiliz dili ve vatandaşlığı derslerine katılıp geçmek gerekmektedir. Sınav, vatandaşlığa geçiş ve entegrasyon için bir yöntem olarak görülmektedir. Kursların ve sınavların amacı herkesin İngiliz değerlerine aşina olmasını sağlamaktır (Snyder, 2006, 49). Sınav,

göçmeni yeni yaşamına entegre etmek için kullanılmaktadır. İngiltere yeni vatandaş olanların bir törenle yemin etmelerini ve kurallara uyacaklarını, değerleri izleyeceklerini vb. taahhüt etmelerini istemektedir. Kişinin İngiliz haklarına ve özgürlüklerine saygı duyacağı da eklenmiştir (Snyder, 2006, 45). Hollanda gibi İngiltere'de de çok kültürlü çoğulcu vatandaşlık rejimi vardır. Azınlıkların çoğu İngilizlerle tam eşit, sosyal ve politik haklara sahiplerdir. Fakat kültürlerini de kaybetmezler. Beş yıl Birleşik Krallık'ta yaşadıktan sonra toprakla gelen hakları kazanırlar. Birkaç nokta da entegrasyon fonlarında ki değişiklikler tespit söz konusudur (Peutrell, 2010).

- Topluluklar ve Yerel Yönetimler Departmanı (CLG) 2010 yılında 1.116 milyon Sterlin değerinde bütçe ile çalışırken, 2014-15 yılında rakam yarıya inmiştir. Bu durum birçok sosyal içerme ve toplumsallaşma projelerinin iptaline yol açmıştır. 'Connecting Communities' gibi önemli entegrasyon politikalarının ana öğelerinden biri olan proje buna örnektir. Hükümet verilerine göre kaynaklar daha çok anti- radikalleşme çalışmalarına yönelmiştir.
- CLG'nin göçmen fonu, göçmenlerin vize ücretlerinden elde edilen bir gelir olmakla beraber, gelen 50 milyon sterlin bütçe kaynağı kaldırılmıştır. Bu gelir hükümet dışı ve yerel hükümetlere bağlı göçmenlerin toplum üzerinde yarattığı etkiyi azaltmaya yönelik çalışmalarda kullanılmaktaydı. 2010 yılı hükümet harcamaları incelendiğinde, bu kaynak ülkenin sınırlarını daha iyi koruması, kontrollü mülteci ve göçmen kabulü ile ülkeye gelir ve fayda sağlayacak göçmenleri çekebilmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır (HM Treasury, 2010).
- Başka Dil Konuşanlar İçin İngilizce (ESOL) programı bütçe kesintileri ve kısıtlamalar ile mücadele ederken, 2011'den beri geçerliliği sorgulanmaktadır. 4.5 milyon sterlin Öğrenen Desteği Fonu tamamen kaldırılınca, düşük gelirli göçmenlere kurs ücretlerinde yardım etmek zorlaşmıştır. Bu durum göçmenlerin kendi dil eğitimlerini karşılamaları gereksinimini doğurmuştur (Peutrell, 2010).
- Göçmenler üzerinde çalışan sivil toplum örgütleri de kesintilerden payını almıştır. Örneğin Mülteci entegrasyon destek hizmetleri büyük baskı altındadır. Mülteci Konseyi, devlet desteğinin 2011'de %62 azaldığını ifade etmiştir. Mülteci entegrasyonu ve istihdam hizmetleri 2011 Eylül ayından itibaren durmuştur (Peutrell, 2010).

Sonuç

Avrupa Birliği sosyal politikalar konusunda olduğu gibi göç ve göçmenler konusunda da yeknesaklığa sahip değildir. Birliğe üye olan ülkelerin ekonomik ve sosyal durumları aynı olmadığı için sosyal politikalar ve göçmenlere dair düzenlemeler serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla, her ülkenin yasal ve kurumsal mevzuatı farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklara rağmen özellikle göçmen politikaları konusunda Avrupa Birliği kapsamında görüşmeler söz konusu olmaktadır. Hatta son yıllarda AB ülkelerine doğru başta Suriyelilerin fazla sayıda göç etmeleri birliği zor durumda bırakmıştır. Hatta Schengen vize sistemi

durdurulmuş, güvenlik kaygısı öne çıkmış ve entegrasyon politikaları olumsuz bir yöne doğru evrilmeye başlamıştır.

Son yıllardaki aşırı göç, AB'nin siyasi yapısını tehdit etmeye neden olacak değişimleri tetiklemektedir. Aşırı göç ve mevcut göçmenler, AB içerisinde yabancı düşmanlığını (xenophobia) tetiklemekte ve Doğu Avrupa'dan başlayarak radikal sağ partilerin yüksek oy oranlarına sahip olmalarına yol açmaktadır. Radikal sağın Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya doğru yayılması ise AB içerisinde belirsizliklerin ve beraberinde korkuların artmasına yol açacaktır.

Göçmenlere karşı daha ılımlı yaklaşımlar sergileyen Almanya ve İsveç, Avrupa'ya göç eden ve büyük çoğunluğu Suriyeli olan göçmenler için politikalar üretmeye gayret etmektedirler. Her ne kadar bu politikalar ulusal olsa da, önemli olan bu politikaların Avrupa Birliği'nin yaklaşımı olması ve diğer ülkelerce de benimsenmesidir. Böylece göçmen krizinin yönetimi daha bütüncül olacak ve hem göçmenler hem de ülkeler açısından kolay olacaktır.

Avrupa Birliği'nde net ortak bir göç politikasının bulunmaması, bu alanda geliştirilen politikaların ve uygulamaların doğal olarak, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelere bağlı sürekli değişmesine sebebiyet vermektedir. Üye sayısı giderek artan ve bununla birlikte sürekli yenilenen yapıya sahip olmasından dolayı, değişim içinde olan durumlara uyabilecek bir göç politikasının geliştirilmesi için çalışmalar günümüzde hala devam etmektedir. Bu yenilenme sürecinin önemi, Suriyeli göçmenlerin Avrupa Ülkelerine göç etmeleri ile daha da önem kazanmış olup, AB nezdinde yeni stratejiler tartışılmaktadır. Ayrıca göçmenlerin sosyal ve ekonomik olarak dışlanmışlıklarını azaltmak amacıyla Türkiye ile işbirlikleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda Avrupa Birliği tarafından Türkiye'de göçmenlerin eğitim almaları ve emek piyasasına girebilmeleri için ekonomik destek taahhütleri de söz konusudur.

Birlik bünyesinde sadece güvenlik algılamasına dayanmayan aktif bir göç politikası oluşturulmalıdır. AB vatandaşı olmadıkları için Birlik Müktesebatı'ndan faydalanamayan göçmene, sadece ekonomik alanda değil sosyal ve belirli ölçülerde siyasal alanlarda da fırsat eşitliğinin tanınması için stratejiler geliştirilmelidir. Tüm yönleri ile bağlayıcı ve caydırıcı olan bir "Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığıyla Mücadele Kararı" hazırlanmalıdır.

Devletlerin, göç politikaları ile ilgili problem endişesi yaratan noktaları, objektif şekilde ele alıp olumlu çözümler oluşturabilmek için iyi bir atmosfer oluşturması gerekmektedir. Halkın bu konu ile ilgili doğru bilgilendirilmesi ve politikaları anlaması için şeffaf, tutarlı ve halkı içeren konsept ile yürütülmesi gereklidir. Örneğin; devletler için sadece geçici göçmen aldığını söylemesi sosyal atmosfer için iyi olmayacaktır, çünkü bu göçmenlerin sürekli ikamet hakkı elde etme taleplerini önleyemeyecekleri bilinmektedir.

Avrupalı ve diğer ülkeler göçmenlere karşı algılarını değiştirmedikleri müddetçe, göçmenlerin etkin bir şekilde entegrasyonu mümkün olamayacaktır. Göçmenler sorunlu, güvenlik tehdidi veya bir yük olarak görüldüğü takdirde, tepkici politikaların çıkarılması yönünde toplumsal zemin oluşacaktır. Eğer bu ülkeler istekli bir biçimde göçmenlerin entegrasyonuna gayret gösterirlerse,

toplumun tüm kesimleri faydalanacaktır. Hatta bu süreçte geldikleri ülkelere gönderdikleri paralar sayesinde kaynak ülkenin de faydalanması sağlanacaktır.

AB içerisinde son yıllarda iktidara gelen Hıristiyan Demokratlar ve Milliyetçi partiler nedeniyle, özgürlükçü Avrupa algısı giderek zayıflamaktadır. Hatta giderek sertleşen güvenlik önlemleri bu düşünceyi daha da pekiştirmektedir. Dolayısıyla, AB'nin bu algıdan kurtulması amacıyla çok kültürlülüğü teşvik etmesi ve bir Hıristiyan kulübü gibi görünmemesi için farklı dinlerden göçmenlere kapılarını rahatlıkla açmalı ve o din mensuplarının yaşam alanları bulmalarını kolaylaştırmalıdır.

Avrupa Birliği'nin gelmiş olduğu noktada, Birlik üyeleri arasında ortak bir politikanın belirlenmesi önem kazanmıştır. Ancak Birliğin birtakım kararları alırken veya göçmenler ile ilgili politikaları oluştururken sadece üye ülkelerin değil, ayrıca komşu ve hatta komşu olmayan ancak göç alma ihtimali olan bölgelerin ve ülkelerin dikkate alınması gerekmektedir. Yani göç meselesini yalnızca Birlik meselesi olarak değerlendirmek yerine, göç veren kaynak ülkelerinde sorunu olarak görmek ve politikaların üretilme sürecine onları da katmak başarı şansını artıracaktır. Sadece ekonomik göçmenler için değil tüm göçmenlerinde aynı haklara sahip olması sağlanmalıdır. Hatta Birlik vatandaşlarına tanınan hakların tanınması, evrensel açıdan uygun bir uygulama olacağı gibi göçmenlerin içerilmeleri yönüyle de anlamlı olacaktır. Dolayısıyla, göç kontrolü yerine göç politikaları, güvenlik yerine entegrasyon anlayışı benimsenmelidir.

Kaynakça

Apap Joanna, (2001). "Shaping Europe's Migration Policy: New Regimes for the Employment of Third Country Nationals: a Comparison of Strategies in Germany, Sweden, the Netherlands and the UK" – Centre for European Policy Studies.

Berlinghoff, Marcel, (2007). **Migration and Cultural Integration in Europe,** ifa-Edition Culture and Foreign Policy, Conference Report, Brussels, 11 December 2013Bertozzi Sandro, "Legal Migration, A Time for Europe to Play Its Hand" CEPS Working Document No. 257/February.

Bingöl, Aslıhan Selcen, (2006). Almanya ve Hollanda'da Türk Göçmen İşçi Çocuklarına Dönük Eğitim Politikaları ve Uygulamaları, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Collett, Elisabeth, (2011). Immigrant Integration in Europe in a Time of Austerity. Migration Policy Institute, http://www.migrationpolicy.org/research/TCM-immigrant-integration-europe-time-austerityCrowley, Niall. 2010, Hidden Messages, Overt Agendas. Dublin: Migrant Rights Centre Ireland, http://www.mrci.ie/media/128716146816_OVERT_AGENDAS.pdf

Czech Government, (2009). Report on the Integration of Foreigners 2009. Prague: Czech Goverment.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Bülteni (ABKDBB), (Haziran 2006): "Göç Avrupa'da Başlıca Yoksulluk Riski Unsuru", Sayı 13.

Davis, Andrew, (2008). Multi-nation building? Immigrant integration policies in the autonomous communities of Catalonia and Madrid. London: The Canada Blanch Centre for Contemporary Spanish Studies, London School of Economics and Political Science.

Değirmenci, Gamze, (2011). Avrupa Birliği Göç Politikası Kapsamında Fransa'nın Göç Politikası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertan, Serkan, (2007). Almanya'da Irkçılık ve Antisemitizm, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi., Ankara.

Ertem, Haşim Emre,(2007). Illegal Immİgratİon to EU Countrıes; New Asylum Policies In Spain and Germany, Marmara Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ecre, European Council on Refugees and Exiles, Çevrimiçi, 07.02.2016, http://www.ecre.org/topics/areas-of-work/introduction/39-integration.htm

European Commission , (2010). Europea Economic Forecast: Autumn 2010. Brussels: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2010/pdf/ee-2010-7_en.pdf

European Commission,(2002). "The Social Situation in the European Union, 2002", Brussels.

Fuller, Thomas, (2002). "Foreign workers Face Turning Tide: Backlash in Europe", in International Herald Tribune, 24.12.2002

Gençler, A., (2005). "Avrupa Birliğinin Göç Politikası", **Sosyal Siyaset Konferansları**, Prof.Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı 49. Kitap İstanbul Üniversitesi Yayın No:4566, İktisat Fakültesi Yayın No:582,173-198 (2005).

Hermann, Helga; (1993). "Ursachen und Entwicklung der Ausländerbeschäftigung", Informationen zur Politischen Bildung, Nr: 237, **4.** Quartal.

HM Treasury, (2010). Spending Review 2010, London: HM Treasury. http://cdn-htreasury.gov.uk/sr2010_completereport.pdf

Irish Department of Finance, (2007). Budget Estimates 2008. Dublin: Department of Finance.

J, Salt & J, Stein, (1997). 'Migration as a business: the case of trafficking', International Migration, 35 (4), p. 467–494.

Karakuş, Mine, (2007). "Integration of The Immigrant Youth in Germany", European Studies M.A. Thesis, February.

Karaşahin, Murat, (2012). Avrupa Birliği'nde Ortak Göç Politikası Oluşturma Çabaları ve Ulusal Farklılıklar Sorunu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Ankara.

Köse, Sezen Ceceli, (2012). Çok Kültürlücülük Politikalarından Entegrasyon Politikalarına Geçiş: Hollanda'daki Türkiye Kökenli Göçmenler Üzerine Bir İnceleme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tezi, Ankara.

M Baldwin-Edwards & M Schain, (1994). 'The politics of immigration', West European Politics, 17 (2), 1994, p. 1–16.-a

Liebig, Thomas, (2007). The Labour Market Integration of Immigrants in Denmark. OECD Social, Employment and Migration Working Paper No: 50Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.

McCabe, Kristen, et.all. (2009). Pay to go: Countries Offer Cash to Immigrants Willing to Pack Their Bags. Migration Information Source, November 2009. http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=749

Nyberg-Sorenson Ninna, Van Hear Nicholas, Engberg-Pedersen Poul, (2002). "The MigrationDevelopment Nexus Evidence and Policy Options" – International Organisation for Migration, July

Peutrell, Rob, (2010). Coalition announces cuts in ESOL funding, News release, Institute for Race Relations, December 16, 2010, www.irr.org/2010/december/ha000017.html

Penninx, R., Spencer, D. And Hear, N.V. (2008). Migration and Integration in Europe: The State of Research. ESRC Centre on Migration, Policy and Society (COMPAS) University of Oxford.

Portuguese Presidency of the Council of Ministers. (2010). Resolution of the council of Ministers, No.74/2010, Second Plan for Immigrant Integration (2010-2013). Lisbon: Presidency of Council of Ministers. http://www.acidi.gov.pt/_cfn/4d346c9b80687/live/Resolu%E7%E3o+de+Conselho+de+Ministros+n%BA74%2F2010.

Silaşi, Grigore, Rollet Phillipe, Trandafir Nicu, Vădăsan Ioana (2006).– "Economia Uniunii Europene: o poveste de succes?" – Editura de Vest, Timişoara,

Somerville, Wil,. (2007). Immigration under New Labour. London: Policy Press.

Sweden, Sweedish Ministry of Integration and Gender Equalit, (2010). New Policy for the introduction of newly arrived immigrants, Stockholm: Ministry of Integration and Gender Equality, www.sweden .gov.se/sb/d/12485/a/157688

Sutherland, Peter, (2016). A Beter Year for Migrants, Project Syndicate, Jan 7, Çevrimiçi 07.02.2016, www.project-syndicate.org

Snyder, Loni Diane, (2006). The New “Integration” Tests and Materials in the Netherlands, Germany, Baden-Wurttemberg, and the United Kingdom: The Muslim Other and The Change From Multiculturalism to Assimilation", Master Thesis, Bosphorus University

Tekin, Mustafa, (2009). Türkiye'de Yaşayan Sığınmacı VE Mültecilerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar ve Avrupa Birliği Uygulamaları Bağlamında Çözüm Önerileri, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

The Economist, (2016). “A Plan For the Refugees How to manage the migrant crisis”, February 6th 2016.

Tuncer, A., (2012). Federal Almanya’nın Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarının Oluşumundaki Etkisi, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Erişim: http://www.insanbilimleri.com

Uitermark, Justus, (2014). Integration and Control: The Governing of Urban Marginality in Western Europe, International Journal of Urban and Regional Research 38.4, Volume 38. 1418–36.

www.ue.eu.int

Futbol Kulüpleri İçin Hedef Kitle Olan Kadınların Stadyumlarda Maç İzleme Tutumlarını İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Araştırma

Fahri APAYDIN [1]
Caner GİRAY [2]
İpek AMANVERMEZ [3]

Özet

Büyük bir endüstri olan futbol, kulüplerce bir eğlence sektörü olarak yürütülmekte ve bu sektörü düzenleyen üst kurul olarak ise Türkiye Futbol Federasyonu bulunmaktadır. Keşifsel bir araştırma olan bu çalışmada Federasyon'un futbol kulüplerine yaptırım olarak uyguladığı seyircisiz müsabaka oynama cezası yerine stadyumlara ücretsiz olarak kadın ve çocuk seyirci almanın kadınlar üzerindeki tutundurma etkisi araştırmanın birincil amacı olarak incelenmektedir. Araştırmanın ikincil amacı olarak ise kadınların futbol müsabakalarına tutumları incelenmektedir. Anket yöntemiyle elde edilen verilerin analiz sonuçlarına göre Federasyon'un uygulamasının kadınlar üzerinde olumlu tutundurma etkisi yapmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre kadınların futbol izlemek için stadyumlara gitmelerinde etkili olan temel bazı faktörler ise taraftar olma güdüsü, bilet fiyatları, boş zaman bulma, güvenlik kaygısı, sosyal ve arkadaş çevresi ve stadyumların fiziki yapısıdır.

Anahtar kelimler: Futbol, Kadın Taraftarlar, Türkiye Futbol Federasyonu, Tutundurma, Eğlence Endüstrisi

An Empirical Research Analyzing the Attitudes of Women towards Watching Football Games in Stadiums Who are in Target Group of Football Clubs

Abstract

Football, which is a huge entertainment industry, is managed by the clubs and, Turkish Football Federation exists as a higher coordination institution. In this exploratory study, the primary aim is to examine the promotional effect of the application of Federation in which it permits the clubs to accept women and children under a certain age to the stadiums free of charge as audience instead of punishing the clubs by letting them play matches in their stadiums without audience. The secondary aim of the study is to examine the attitudes of women towards football matches. According to the results of the data obtained using questionnaire forms, the application creates positive promotional effects for women. In addition, the results also indicate that the factors that affect women's decision whether to go to stadiums to watch the games are motivation of being a spectator, game fees, leisure time, security, social environment and friends.

Keywords: Football, Women Audience, Turkish Football Federation, Promotion, Entertainment Industry

[1] Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fapaydin1@yahoo.co
[2] Dr., Dr., canergiray@hotmail.com
[3] ipekperay@gmail.com

Giriş

İnsanlar eğlenmek, hoş vakit geçirmek, para kazanmak, kendini geliştirmek, kültürler ve toplumlar arası diyaloğu geliştirmek ve diğer başka nedenlerle çeşitli spor faaliyetlerine katılmaktadırlar. Dünyada en yaygın ve kapsamlı ve aynı zamanda ticari olarak da en hacimli faaliyetlerin yapıldığı spor dallarının biri ise futboldur. Dolayısıyla da futbol gerek dünyada gerekse Türkiye'de büyük bir endüstri haline gelmiştir ve futbol endüstrisi gittikçe de büyümektedir (Mehus, 2005: 334). Çok büyük kitleler futbolla aktif ya da pasif olarak ilgilidirler. Futbol eylemlerini yöneterek, futbol oynayarak, futbol müsabakalarını izlemek için stadyumlara giderek, futbol ürünlerini tüketerek (televizyon kanalı abonesi olarak, spor gazetesi alarak, vs.), destek hizmetleri (kamp alanları sunarak, menejerlik yaparak) sunarak, futbol yorumculuğu yaparak, futbolcu eğitmenliği yaparak ve benzeri başka eylemleri yaparak milyonlarca kişi futbol endüstrisinde aktif olarak rol oynamaktadırlar. Çok sayıda insan ise çeşitli nedenlerle aktif olmasa da pasif olarak futbola ilgi duymaktadırlar. Bunlardan bazıları futbol müsabakalarının sadece sonuçlarını takip etmekte, bazıları ise çevresindeki insanlarla taraftar olduğu takımın performansı ve eylemleri ile ilgili iletişim kurmaktadırlar (Berument ve Yücel, 2005: 844). Futbol endüstrisinden para kazanan insanlar ise pasif olan bu kişileri aktif olarak futbol endüstrisine çekme çabaları gütmektedirler.

Dünyada futbol endüstrisini düzenlemek üzere uluslararası çeşitli kurumlar (UEFA, FIFA gibi) oluşturulmuştur. Bu kurumlar üst kurul olarak rol oynamakta ve ülkeler bazında da kurullar oluşmasını sağlayarak ülke içindeki futbol endüstrisinin uluslararası normalara uygun olarak düzenlemesini zorunlu kılmaktadırlar. Bu kapsamda Türkiye'de de futbol endüstrisini düzenleme görevini üstlenen kurul Türkiye Futbol Federasyonu'dur (TFF). TFF, Türkiye'de futbol endüstrisinin uluslararası normlara uygun olarak işlemesi için futbol endüstrisinin en önemli aktörleri olan futbol kulüplerinin faaliyetlerini takip etmekte ve futbol müsabakalarını organize ederek norm dışına çıkılması durumda ise kulüplere bir kısmı ekonomik bir kısmı ise cezai olmak üzere çeşitli yaptırımlar uygulamaktadırlar. Bu şekilde TFF futbol endüstrisinin etkin olarak işlemesini sağlamaya çalışmanın yanında aldığı kararlarla gelişmesine de çalışmaktadır.

TFF, mesübakalar esnasında belirlediği bazı kurallara kulüplerin uymaması durumunda müsabakaların "seyircisiz oynanması" cezasını vermektedir. Türkiye'de son zamanlarda futbol endüstrisindeki bir takım olumsuz gelişmeler ve başka nedenlerden dolayı insanların futbola ilgilisi azalmakta ya da futbol eylemelerine aktif olarak katılmaktan kaçınmaktadırlar. Bu ise endüstinin gelişmesini yavaşlatmaktadır ve endüstride faaliyet gösteren işletmelerin ve özellikle de futbol kulüplerinin gelirlerinde kayıplar oluşturmaktadır. TFF, aldığı bir kararla, 30 Eylül- 3 Ekim 2011 tarihlerinde oynanan Spor Toto Süper Ligi'nin 5.hafta maçlarının seyircisiz oynanması yerine "Kadınların ve 16 yaş altı çocukların müsabakalara ücretsiz girme" projesini uygulamaya koymuştur (http://www.futbolekonomi.com). Bu kararla amaç "seyircisiz maç oynama cezaları" yerine kadınların ve çocukların stadyumlara çekilerek futbola ilgilerini artırmaktır. Bu uygulama araştırmanın bu kısmından sonra "TFF'nin

uygulaması" olarak geçmektedir. Dünya'da da büyük ilgi uyandıran bu uygulamaya çok sayıda çocuk ve kadın ilgi göstermiş ve stadyumlarda futbol müsebakası izlemişlerdir.

Bu uygulamanın psikolojik ve sosyolojik etkilerinin yanında pazarlama açısından da etkileri bulunmaktadır. Milyonlarca kişinin daha önce belirtildiği gibi aktif ya da pasif olarak ilgi duyduğu ve binlerce işletme ya da bireylerin gelir elde ettiği futbol endüstrisinde gerçekleşen gelişmelerin akademisyenlerce incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla keşifsel bir araştırma olan bu çalışmada TFF'nin uygulamasının endüstrideki etkisi incelenmektedir. Bu uygulamanın futbol endüstrisinde çok sayıda etkilerinin olması kaçınılmazdır (örneğin forma satışlarındaki değişim). Ancak bu çalışma TFF'nin uygulamasının kadınların futbol müsabakalarına olan tutum ve ilgilerini ne yönde etkilediğini incelemektedir. Uygulamanın tutundurma etkisini de inceleyen bu araştırmanın gerek literatüre gerekse futbol endüstrisine katkıda bulunacağına inanılmaktadır ve uygulamanın yeni olması nedeniyle bu konunun daha önce araştırılmamış olduğuna inanılmaktadır. Bu ise araştırmanın orjinal bir çalışma olmasını sağlamaktadır.

1. Literatür Taraması

İnsanların ihtiyaçları arasında önemli bir tanesi de eğlenmek ve keyif almaktır. İnsanlar çeşitli faaliyetler yapıp eğlenerek ve keyif alarak bu ihtiyaçlarını gidermektedirler. İnsanlar aynı zamanda gerek sosyalleşmek gerekse boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla da çeşitli faaliyetler yapmaktadırlar (Gwinner ve Swanson:276; Richardson ve O'Dwyer, 2003: 43; Lough ve Kim, 2004; 36). Bu ihtiyaçları tatmin eden faaliyetlerden bir tanesi ise stadyumlara giderek futbol müsabakası seyretmektir. Bu ihtiyacını gidermek amacıyla çok sayıda insan harcama yapmaktadır. İnsanların bu ihtiyacını gidermek için ise çok sayıda işletmeler ki bunların başında futbol kulüpleri gelmektedir çeşitli faaliyetler yürütmektedirler.

Futbol birçok insan için seyir zevki olan ve şova yönelik bir spor dalı olduğundan insanların ilgisini çekmektedir. Aynı zamanda yarışma özelliğinin olması da insanların taraftar olduğu takımın galip gelmesi durumunda keyif almalarına neden olmaktadır (James ve Ross, 2004:18; Clowes ve Tapp, 2003: 58; Yoshida vd., 2013: 69). Bu nedenle çok sayıda insan futbol endüstrisi tarafından geliştirilen çok sayıda farklı kategorideki futbol müsabakalarını izlemek için stadyumlara gelmektedir. Bu kategorilerden bazıları ülkeler arasında oynanan ve insanların milliyetçilik duygusunu etkileyen milli maçlar ve "derbi" olarak adlandırılan yüksek düzeyde performans gösteren takımlar arasında oynanan müsabakalar da bulunmaktadır (Kenneth vd., 1999). Bazı araştırmalarda spor müsabakalarını izleme nedenleri olarak aşağıdaki unsurlar belirlenmiştir (Mehus, 2005: 334):

a- Haz duymak,

b- Gerilim yaşamak,

c- Aynı düşüncede olan insanlarla beraber olmak,
d- Heyecan duymak,
e- Başarı duygusu yaşamaktır.

Çok farklı demografik özelliğe sahip tüketiciler futbola ilgi duymaktadır. Demografik özelliklerden biri olan yaş açısından değerlendirildiğinde hemen her yaşta insan futbola değişik düzeyde ilgi duymakta ve ilgi düzeylerine bağlı olarak da futbol endüstrinde çeşitli amaçlarla harcama yapmaktadırlar (Türkmen vd., 1998: 26; Shank, 2003; Wann ve Pierce, 2003: 366). Farklı gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve mesleklere sahip çok farklı özelliklere sahip kişiler de yine farklı düzeylerde bu endüstri dalında harcama yapmaktadırlar. Demografik özelliklerden bir diğeri ise cinsiyettir. Türkiye'de genelde erkek tüketicilerin futbola daha fazla ilgi duyduğu görülmekle beraber özellikle son zamanlarda kadınlarında futbola ilgileri artmıştır. Fakat yine de erkeklerin ilgilenim düzeyleri daha fazla olduğundan bu endüstride daha fazla harcama yapma eğiliminde oldukları söylenebilir.

Tüketicilerin ilgi düzeyleri yukarıda belirtilen unsurlar vasıtasıyla futbol takımlarının gelir yaratmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu gelirlerin içerisinde ise stadyumlara müsabaka izlemek için giden futbol izleyicilerinin bilet almak için ödedikleri para önemli yer tutmaktadır (Ross, 2006: 24; Hill ve Green, 2000: 146). Bu nedenle de futbol kulüpleri futbol izleyicilerini stadyumlara çekebilmek için yoğun çaba sarf etmektedirler.

Tutundurma pazarlama faaliyetlerinin önemli unsurlarından biridir. Her ürün ve hizmet pazarlamasında olduğu gibi spor pazarlamasında da yaygın olarak kullanılmaktadır. En başta gelen işlevi tüketicilerin ihtiyaçlarını gidermek üzere geliştirilen hizmet ve ürünlerin onlar tarafından satın alınmasını sağlamaktır. Bunun yanında tüketicilerin satın almalarını sürekli hale getirmek ve artırmak da amaçları arasındadır. Bu amaca yönelik olarak işletmeler tarafından çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Reklam, kişisel satış, halkla ilişkiler, satış geliştirme ve fuar ve sergiler temel tutundurma faaliyetlerindendir (Kotler, 2008).

Satış geliştirme, "kişisel satış, reklam, halkla ilişkiler ve doğrudan pazarlama çabaları dışında kalan, genellikle sürekli olarak yürütülmeyen, fuarlara katılma, sergiler vb. devamlılığı olmayan diğer satış çabalarıdır" (Mucuk, 2010: 209) şeklinde açıklanmaktadır. Satış geliştirmenin işlevlerinden biri de tüketicilerin tutumlarını değiştirerek ürün ya da hizmetlerin daha çok kullanılmasını ve satın alınmasını sağlamanın yanında bir hizmetle ilgili çeşitli yöntemlerle satış geliştirme uygulanmaktadır. 2 Adet üründen alana üçüncünün ya da deneme/tanıtma amaçlı ürün ya da hizmetlerin ücretsiz verilmesi ya da kullandırılması satış geliştirmeye örnek olarak verilebilir. Bu araştırmada TFF'nin uygulaması da satış geliştirme olarak değerlendirilmektedir.

2. Yöntem ve Bulgular

Araştırmada elde edilen verilere bağlı olarak yapılan analizlere ve testlere bu bölümde değinilmektedir. Bu bölümde araştırmada kullanılan örneklemle ilgili temel özellikler, ölçek geliştirme süreci, veri toplama süreci, ölçekle ilgili yapılan güvenirlik analizi, faktör analizi, literatür kısmına bağlı olarak oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için uygulanan korelasyon analizleri ve regresyon analizi bulunmaktadır.

Anakütle ve Örnekleme

Araştırmanın anakütlesini Türkiye Futbol Federasyonu'nca, kulüplere verilen seyircisiz müsabaka yapma cezası yerine kadınların ve çocukların müsabakalara alınması uygulamasından yaralananarak ceza almış bir takımın maçını (Fenerbahçe) bayların olmadığı bir ortamda izlemeye gelerek bu uygulamadan yararlanan kadınlar oluşturmaktadır. Sadece kadın ve çocuk izleyicilerin olduğu 2 adet Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu'nda oynan müsabakalara gidilerek orada bulunan rastgele seçilmiş 210 adet kadınlar araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Anket yöntemiyle elde edilen veriler SPSS programına girilmiş ve çeşitli analizler yapılmıştır.

Anket Ölçeklerinin Oluşturulması, Faktör Analizi ve Ölçeklerin Güvenirliği

Ankette futbol seyircilerinin futbol karşılaşmalarına gitme güdülerini kapsayacak 47 adet ifade geliştirilerek kullanılmıştır. İfadeler 5'li Likert tipi ölçeğe dönüştürülmüş ve örneklem kitlesindeki kadınlardan bu ifadelere 5 (Çok Yüksek) olmak üzere ve 1 (Çok Düşük) olmak üzere ne oranda katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir. Araştırmanın son kısmında ankette kullanılan ifadeler bulunmaktadır. 41 ve 42. ifadeler olumsuz olduğu için SPSS programına veriler girilirken 1'ler 5 ve 5'ler 1 olarak ters girilmiştir.

Anketle elde edilen verilere keşifsel faktör analizleri uygulanmıştır. "Verimax" yöntemiyle rotasyon uygulayarak faktörlerin daha net olarak ayrışması hedeflenmiştir. Eigien değeri 1'den fazla olan ifadeler analizlere dâhil edilmiştir. İlk analizde 11 faktör çıkmış ve varyansın %75'ı açıklanmıştır. Ancak boş zamanı ölçmek amacıyla sorulan sorulardan biri tek başına farklı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Sorulardan birinin ise iki farklı faktöre yüklenme eğiliminde olduğu görülmüş ve başka iki sorunun ise faktör yüklerinin eksi olarak bir faktöre yüklendiği belirlenmiştir. Bu nedenle bahsedilen bu son üç soru analizlerden çıkartılarak ölçek yeniden faktör analizine taabi tutulmuştur. Yeni faktör analizinde ise açıklanan varyans %71 olarak gerçekleşmiştir. İki soru düşük faktör yüküyle ayrı bir faktör oluşturduklarından bu sorular da analizlerden çıkartılmış ve yeniden faktör analizi yapılmıştır. Son faktör analizinde ise beklenen temel fakörlerin ortaya çıktığı ve açıklanan varyansın ise %73'e çıktığı belirlenmiştir. Bu süreçte açıklanan varyansta dikkate değer ölçüde azalma olmaması ve faktörlerin net olarak ayrışması ölçeğin tutarlılığını göstermektedir.

Cronbach's alpha katsayısı ile ölçekte kullanılan soruların güvenirlikleri ölçülmüştür. Ankette 3 ifade ile kadınların bilet fiyatları hakkındaki tutumları ölçülmüş ve güvenirlik katsayısı 0.70 ve açıkladığı varyans 4,85 olarak bulunmuştur. Kadınların stadyumların fiziki durumu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla da 3 ifade kullanılmış ve güvenirlik katsayısı 0.79 ve açıkladığı varyans 5,79 olarak bulunmuştur. Kadınların arkadaşlarından etkilenerek maça gidip gitmediğini ölçmek amacıyla 3 ifade kullanılmış ve güvenirlik katsayısı 0.82 ve açıkladığı varyans 5,42 olarak bulunmuştur. Arkadaşlar dışında kadınların sosyal çevresindeki insanların maçlara gitmeleri konusundaki görüşlerini ne ölçüde önemsediklerini ölçmek amacıyla da 3 ifade kullanılmış ve bunların güvenirlik katsayısı 0.87 ve açıkladığı varyans 7,24 olarak bulunmuştur. Kadınların maçlara gitmelerinde güvenlik konusuyla ilgili 3 ve bay seyircilerin maçlardaki tutumları ile ilgili 3 ifade kullanılmıştır. Bunların ayrı faktörlere yüklenmesi beklenmesine rağmen tek bir faktöre yüklendikleri görülmüş ve güvenirlik katsayısı ise 0.80 ve açıkladığı varyans 7,58 olarak bulunmuştur. Futbol federasyonunun seyircisiz müsabaka uygulamasına yönelik kadınların tutumlarını ölçmek için 6 ifade kullanılmış ve güvenirlik katsayısı 0.87 ve açıkladığı varyans 8,78 olarak bulunmuştur. Kadınların futbol müsabakalarına gitmek için boş zaman bulup bulamadıklarını ölçmek amacıyla 4 ifade kullanılmış ve güvenirlik katsayısı 0.75 ve açıkladığı varyans 5,07 olarak bulunmuştur. Kadınların maça gitmelerinde taraftar olma güdülerini ölçmek amacıyla 3 ifade ve futbola ilgilerini ölçmek amacıyla 3 ifade kullanılmıştır. Bu 6 ifade de tek bir faktöre yüklenmiş ve güvenirlik katsayısı 0.88 ve açıklanan varyans 11,45 olarak bulunmuştur. Futbol Federasyonu'nun bu uygulamasının kadınlara yönelik tutundurma etkisini ölçmek amacıyla 6 ifade kullanılmıştır ve bunların güvenirlik katsayısı 0.95 ve açıklanan varyans 8,78 olarak bulunmuştur. Faktörlerin güvenirlik katsayısı kabul edilen 0.70'den fazla olması nedeniyle ölçek güvenilir olarak görülmektedir. Bu bulgular Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Faktör Analizi Tablosu

	Faktörler								
Sorular	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	0,81								
2	0,79								
3	0,63								
4		0,80							
5		0,81							
6		0,63							
7		0,77							
8		0,78							
9		0,75							
10			0,78						
11			0,66						
12			0,82						
13				0,59					
14				0,65					
15				0,71					
16				0,62					
17				0,73					
18				0,68					

19					0,81				
20					0,83				
21					0,68				
22						0,51			
23						0,69			
24						0,67			
25						0,68			
26							0,68		
27							0,83		
28							0,76		
29								0,76	
30								0,79	
31								0,84	
32								0,83	
33								0,85	
34								0,89	
35								0,78	
36								0,78	
37								0,78	
38									0,76
39									0,67
40									0,82
41									0,86
42									0,80
Faktörlerin açıkladığı varyans	4,85	11,45	5,79	7,58	7,24	5,07	5,42	17,28	8,78
Toplam Açıklanan varyans	73,45								

Değişkenler arasındaki korelasyon Tablo 2'de görülmektedir. Buna göre bilet fiyatları ile sosyal çevre arasında düşük düzeyde korelasyon bulunmaktadır. Fiyat ile diğer değişkenler arasında ise korelasyon bulunmamaktadır. Taraftar olma güdüsüyle uygulamaya karşı tutum dışındaki diğer değişkenler arasında da genelde düşük düzeyde korelasyon bulunmaktadır. Ancak taraftar olma ile stadyumların fiziki yapısı, güvenlik ve sosyal çevre arasındaki korelasyon eksi yöndedir. Ayrıca taraftar olma güdüsüyle boş zaman arasındaki korelasyon orta düzeydedir. Stadyumların fiziki yapısıyla güvenlik ve sosyal çevre arasında düşük düzeyde korelasyon bulunmaktadır. Stadyumların fiziki yapısıyla arkadaş etkisi ve uygulamaya karşı tutum arasında korelasyon bulunmaktadır. Güvenlik ile sosyal çevre arasında orta düzeye yakın korelasyon bulunmaktadır. Diğer taraftan güvenlik ile boş zaman arasında negatif bir korelasyon bulunmakatdır. Güvenlikle arkadaş etkisi, tutundurma etkisi ve uygulamaya karşı tutum arasında düşük düzeyde korelasyon bulunmaktadır. Sosyal çevre ile boş zaman ve tutundurma arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Boş zamanla arkadaş etkisi ve tutundurma etkisi arasında zayıf düzeyde korelasyon bulunmaktadır. Arkadaş etkisiyle tutundurma etkisi arasında orta düzeyde ve uygulamaya karşı tutum arasında zayıf korelasyon bulunmaktadır. Tutundurma etkisiyle uygulamaya karşı tutum arasında zayıf düzeyde korelasyon bulunmaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Tablosu

	Ort.	Std. Sap.	1	2	3	4	5	6	7	8
1 bilet fiyatları	3,45	0,93								
2 taraftar olma	3,97	0,85	0,10							
3 stad. fiziki yap.	2,50	1,00	0,12	-,355**						
4 güvenlik	3,75	0,86	-0,05	-,270**	,282**					
5 sosyal çevre	2,14	1,11	,288**	-,315**	,362**	0,13				
6 boş zaman	3,82	0,83	0,04	,530**	-,331**	-,238**	-,355**			
7 arkadaş etkisi	4,05	0,77	0,01	,154*	0,01	,205**	-0,01	,160*		
8 tutundurma et.	3,44	0,91	0,00	,355**	-,229**	,222**	-,227**	,293**	,516**	
9 uyg. tutum	3,52	1,14	-0,10	-0,03	0,00	,234**	-0,04	0,00	,280**	,325**

**.0.01 düzeyinde anlamlı (2-kuyruk).

*. 0.05 düzeyinde anlamlı (2-kuyruk).

Tablo 3'de regrasyon analizi sonuçları görülmektedir ve sonuçlara göre regrasyon modeli anlamlı çıkmaktadır (p<0,001). Sonuçlar bağımlı değişken olan futbol federasyonunun uygulamasının tutundurmaya etkisindeki varyansın % 45'ini 9 faktör açıklamaktadır. Bu oranın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Modelde bağımsız değişkenlerden taraftar olma, güvenlik, arkadaş etkisi, fiziki yapı ve uygulamaya karşı tutum bağımlı değişkenden kabul edilen anlamlılık düzeyi olan p<0,05'den yüksek olduğundan anlamlı olarak kabul edilmektedir. Bunlardan taraftar olma değişkeninin anlamlılık düzeyi p<0,001 ve beta katsayısı 0,23'dür. Güvenlik değişkeninin anlamlılık düzeyi p<0,001 ve beta katsayısı 0,25'dir. Arkadaş etkisi değişkeninin anlamlılık düzeyi p<0,001 ve beta katsayısı 0,37'dir. Fiziki yapı değişkeninin anlamlılık düzeyi p<0,01 ve beta katsayısı -0,16'dır. Uygulamaya karşı tutum değişkeninin anlamlılık düzeyi p<0,001 ve beta katsayısı ise 0,17'dir. Diğer değişkenlerin (boş zaman, sosyal çevre ve bilet fiyatları) ise modelde anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Regrasyon Analizi

Bağımsız Değişkenler	Stand. Beta kat.	t- değeri	Anlamlılık
Sabit		-1,49	0,14
taraftar olma	0,23	3,61	0,00
boş zaman	0,08	1,19	0,24
güvenlik	0,25	4,32	0,00
sosyal çevre	-0,10	-1,70	0,09
arkadaş etkisi	0,37	6,58	0,00
fiziki yapı	-0,16	-2,78	0,01
bilet fiyatları	0,05	0,92	0,36
uygulamaya tutum	0,17	3,09	0,00

Model (bağımlı değişken TFF'nin uygulamasının tutundurma et kisi)

Uyarlanmış R Kare	Anlamlılık	F Değeri	Serbestlik derecesi
0.45	0.01	22.90	08/21

Sonuç ve Öneriler

Futbol dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük bir endüstridir ve çok sayıda işletme ve bireyler bu endüstri ile ilgili faaliyetler yürüterek kar elde etmeye çalışmaktadırlar. Aynı zamanda çok sayıda tüketici de eğlence endüstrisinin bir parçası olan bu endüstri dalında üretilen ürün ve hizmetleri tüketmektedir. Bu nedenle pazarlama alanında akademik faaliyet gösteren akademisyenlerin bu endüstrideki dinamikleri ve faaliyetleri incelemesi gerekmektedir. Türkiye Futbol Federasyonu'nun kulüplere verdiği seyircisiz müsabaka oynama cezası yerine cezalı müsabakalarda stadyumlara ücretsiz olarak kadın ve çocuk seyircilerin alınması uygulamasının endüstride büyük etkiler doğuracağı görülmektedir. Keşifsel bir araştırma olan bu çalışmada bu etkilerden bazılarının neler olabileceğini incelenmektedir. Anket yöntemiyle elde edilen verilerin analizleri sonucunda endüstrinin daha da gelişmesine katkıda bulunacağı düşünülen bazı veriler elde edilmiştir.

Araştırmada kadın taraftarların stadyumda futbol müsabakalarına ilgilerini ve tutumlarını etkilyebilecek değişkenler olarak bilet fiyatları, taraftar olma, stadların fiziki yapısı, güvenlik, sosyal çevre, boş zaman ve arkadaş etkisi faktörleri ile TFF'nin uygulamasının tutundurma etkisi ve kadınların müsabakaya tutumları incelenmiştir. Bu unsurların faktör analizinde de görüldüğü gibi oldukça yüksek bir varyans açıkladığı görülmekte olup araştırmada kullanılan ölçeğin tutarlı olduğunu göstermektedir.

Korelasyon tablosu incelendiğinde oldukça dikkat çekici ilginç sonuçlar görülmektedir. Buna göre bilet fiyatlarının ortalamasına bakıldığında düşük miktarda ortalamadan yüksek çıktığı görülmektedir. Bu da bilet fiyatlarının kadın taraftarlarca yüksek bulunmadığını göstermektedir. Sosyal çevre ile taraftar olma arasında orta düzeyde korelasyon bulunmaktadır. Sosyal çevre ile kadınların arkadaş grupları dışındaki çevresinde bulunan kendilerine sosyal baskı kurabilecek kişiler kasdedilmektedir ve bunların etkisi olumsuz olarak sorulmuş ve değerler ortalamadan düşük çıkmıştır. Bu da kadınların stadyuma gitmelerinde sosyal çevrenin olumsuz etkisi olmadığını göstermektedir. Sosyal çevre ile taraftar olma arasında orta düzeye yakın negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Bu da kadınların taraftar olma güdülerini sosyal çevrenin olumsuz etkilediğini göstermektedir. Sosyal çevre ile güvenlik arasında ise orta düzeye yakın pozitif bir ilişki bulunmaktadır ki bu da kadınların stadyumlardaki güvenlikle ilgili kaygılarını sosyal çevrenin artırmasına neden olmaktadır. Boş zaman ile taraftar olma arasında orta düzeyde olumlu korelasyon bulunmaktadır. Bu da boş zamanı olan kadınların taraftar olma eğilimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Taraftar olmayı yine arkadaşlar da olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca TFF'nin uygulamasının kadınların taraftar olma eğilimini olumlu yönde etkilediği gerek korelasyon analizinde gerekse regrasyon analizinde görülmektedir. Bu da bu uygulamanın kadın taraftarlara tutundurma etkisi yarattığını göstermektedir.

Kurulan regrasyon modelinde ise bağımlı değişken olarak TFF'nin uygulaması alınmış ve fiyat, taraftar olma, boş zaman, güvenlik, sosyal çevre, arkadaş etkisi, stadyumların fiziki yapısı ve kadınların uygulamaya karşı tutumları ise bağımsız

değişken olarak kullanılmıştır. Regrasyon analizi sonucuna göre kadınlar taraftar olma eğilimi göstermektedirler. Ayrıca güvenlik kaygısı onların stadyuma gelip gelmemelerinde önemli bir etkendir. Kadınların TFF'nin uygulamasına karşı olumlu tutuma sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu uygulamanın devam etmesinin daha çok kadının stadyumlara gitmesine neden olacağına inanılmaktadır. Ayrıca bulgularda kadınlar Fenerbahçe stadyumunun konforlu olduğuna ve burada maç seyretmenin keyifli olduğuna inanmaktadırlar.

Yapılan analizler sonucunda futbol kulübü yöneticilerine çeşitli önerler getirilmektedir. Bunlardan ilki stadyumlara gelen taraftarların davranışlarının takip edilerek güvenliği etkileyecek davranışlara yönelik önlemlerin alınması daha fazla sayıda kadınların stadyumlara gelmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Stadyuma gelen erkek taraftarların eşlerini, çocuklarını ve kız arkadaşlarını getirebilmeleri aynı zamanda daha fazla erkek taraftarın da stadyumlara çekilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda kadınlar futbol kulüpleri için önemli bir hedef kitledir ve kadınların kaygı ve beklentilerine uygun oluşturulan stadyum atmosferinin kulüplerin gelirlerini daha da çok artıracağına inanılmaktadır.

Araştırmanın bazı kısıtlamaları bulunmaktadır. Örneklemin kısmen yetersiz olması bulguların genellenmesi açısından kısıt oluşturmaktadır. Buna ek olarak araştırmanın yapıldığı sürede federasyonun bu uygulaması bir kaç büyük futbol kulübüne uygulandığından orta ve küçük kulüp seyircileri örnekleme dahil edilmediğinden sonuçları genelleştirmek doğru olmayabilir. Çok büyük bir endüstri olan futbol sektörüne yönelik daha çok sayıda araştırmalar yapılmalıdır. Örneğin Federasyon'un uygulamasından yararlanan çocuklara yönelik de araştırmaların yapılması endüstrinin geleceğine yönelik öngörülerde bulunmak açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca aynı araştırma hem kadınlar hem de erkeklere yapılarak uygulamanın erkekler üzerindeki etkisiyle kadınlar üzerindeki etkisi karşılaştırılabilir. Federasyonun uygulamasından yararlanmayan kadınları kapsayan örneklemle de benzeri araştırmalar yapılabilir. Örnekleme uygulamadan yararlanmayan kadınlar da dâhil edilerek iki grup arasındaki farkların da incelenmesi farklı bulguların elde edilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Berument, H. & Yücel, E. M. (2005). Long live Fenerbahce: The production boosting effects of football. *Journal of Economic Psychology*, 26, 842-861.

Clowes, J. & Tapp, A. (2003). Looking through the hourglass of fan segmentation: Research findings and marketing implications for live spectator sports. *International Journal of Sport Marketing and Sponsorship*, March/April, 57-73.

Gwinner, K. & Swanson, S.R. (2003). A model of fan identification: Antecedents and sponsorship outcomes. *Journal of Services Marketing*, 17/3, 275-294.

Hill, B. & Green, B. C. (2000). Repeat attendance as a function of involvement, loyalty, and the sportscape across three footbal contexts. *Sport Management Review*, 3, 145-162.

James, J.D. & Ross, S. D. (2004). Comparing sport motivations across multiple sports. *Sport Marketing Quarterly*, 13, 17-25.

Kenneth, A.H., Bristol, T. & Bashaw, E.R. (1999). A conceptual approach to classifying sports fans. *Electronic Journal*.

Kotler, P. & Armstrong, G. (2008). *Principles of marketing (10. ed.).* London: Pearson Prentice Hall.

Lough, N. L. & Kim, A. (2004). Analysis of sociomotivations affecting spectator attendance at women's professional basketball games in South Korea. *Sport Marketing Quarterly*, 13, 35-42.

Mehus, I., (2005). Sociability and excitement motives of spectators attending entertainment sport events: spectators of soccer and ski-jumping. *Journal of Sport Behavior*, 28/4, 333-350.

Mucuk, İ. (2010). *Pazarlama ilkeleri (17. Baskı)*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.

Ross, S.D., (2006). A conteptual framework for understanding spectator-based brand equity. *Journal of Sport Management*, 20, 22-38.

Richardson, B. & O'Dwyer, E. (2003). Football supporters and football team brands: A study in consumer brand loyalty. *Irish Marketing Review*, 16/1, 43-53.

Türkmen, M., Kaldırımcı, & İmamoğlu, M. H. (1998). Türk spor kültüründe kadın unsuru. I. Spor Kongresi, 16-18 Mart, Erzurum/Türkiye, 24-30.

Wann, P. & Pierce, S. (2003). Measuring sport team indetification commitment: An empirical comparison of the sport spectator indetification scale and the psychological commitment to team scale. *North American Journal of Psychology*, 5/3, 365-372.

Yoshida, M., James, J. D. & Cronin, J. J. (2013). Sport event innovativeness: Conceptualization, measurement, and its impact on consumer behavior. *Sport Management Review*, 16, 68-84.

http://www.futbolekonomi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2098:kadn%20taraftarar&catid=265:laleorta&Itemid=58%20,%20 (Erişim:11.09.2012).

Ölçekte kullanılan ifadeler.

1 Maç bilet fiyatlarını yüksek buluyorum.

2 Maç bilet fiyatları yüksek olduğundan müsabakaları izlemek için stadyuma gitmiyorum.

3 Maç bilet fiyatları daha düşük olsa stadyuma maç seyretmek için giderim.
4 Futbola ilgi duyuyorum.
5 Futbol müsabakalarının sonuçlarını takip ediyorum.
6 Futbol oyunuyla ilgili yeterince bilgiliyim.
7 Taraftarı olduğum takımın başarısı benim için önemli.
8 Taraftarı olduğum takımın oynadığı müsabaka sonuçlarını takip ediyorum.
9 Taraftarı olduğum takımın şampiyon olmasını çok istiyorum.
10 Futbol müsabakalarını stadyumda seyretmek konforlu değil.
11 Futbol müsabakalarını stadyumda seyretmek keyifli değil.
12 Futbol müsabakalarını stadyumda seyretmek rahat değil.
13 Futbol müsabakalarında taraftarların çıkarttığı olaylar beni endişelendiriyor.
14 Müsabaka seyretmek için stadyuma gitmeyi güvenli bulmuyorum.
15 Stadyumlardaki güvenlik önlemlerini yetersiz buluyorum.
16 Seyirciler arasında bayların olmaması stadyuma giderek müsabakayı izlememde önemli etkendir.
17 Bay seyircilerin küfürlerini duymak istemediğim için bu uygulama stadyuma gitmem için fırsat oldu.
18 Bay seyircilerin taşkınlıkları olmadığından bu uygulama stadyuma gitmem için fırsat oldu.
19 Çevremdeki insanlar kadınların müsabaka seyretmek için stadyuma gitmelerini hoş karşılamıyorlar.
20 Çevremdeki insanlar kadınların müsabaka seyretmek için stadyuma gitmelerini doğru bulmuyorlar.
21 Çevremdeki insanlardan eleştiri alamamak için müsabaka seyretmek için stadyuma gitmiyorum.
22 Sosyal faaliyetler yapmak için yoğunluğumdan dolayı yeterince zaman bulamıyorum.
23 Futbol müsabakalarını stadyumda izlemek keyifli.
24 Futbol müsabakalarını stadyumda izlemek heyecan verici.
25 Futbol müsabakalarını stadyumda izlemek daha eğlenceli.
26 Arkadaş çevrem bu uygulamadan yararlanmamda etkili oldu.
27 Stadyuma giderek maç izlemem arkadaşlarımla ortak bir faaliyet yapmış

olmam için önemli bir etken oldu.

28 Stadyuma giderek müsabaka izlemem arkadaşlarımla birlikte zaman geçirmem için önemli bir etken oldu.

29 Bu uygulama sayesinde stadyumda maç izlemenin keyifli olduğunu fark ettim.

30 Bu uygulama sayesinde stadyumda müsabaka seyretmenin iyi bir sosyal aktivite olduğunu anladım.

31 Bu uygulama sayesinde normal zamanlarda da müsabaka seyretmek için stadyuma gitmeye karar verdim.

32 Bu uygulama sayesinde bir takımın taraftarı olmanın keyifli olduğunu anladım.

33 Bu uygulamadan yararlanmam taraftarı olduğum takımın müsabakalarını stadyumda seyretmenin eğlenceli olduğunu fark etmeme yaradı.

34 Bu uygulama sayesinde normal zamanlarda da bilet alarak müsabaka seyretmek için stadyuma gidebilirim.

35 Bu uygulama kadınların futbola daha çok ilgi duyması gerektiğini düşünmemi sağladı.

36 Bu uygulama kadınların futbola daha fazla zaman ayırması gerektiğini düşünmemi sağladı.

37 Bu uygulama sayesinde arkadaşımla/eşimle futbol müsabakalarına gitme kararı aldım.

38 Bu uygulamanın devam etmesini istiyorum.

39 Bu uygulamayı kadınlara karşı pozitif ayrımcılık olarak görüyorum.

40 Bu uygulamayı destekliyorum.

41 Bu uygulamayı kadınlara yapılmış (olumsuz anlamda) ayrımcılık olarak görüyorum.

42 Bu uygulamayı kadınlara yapılmış hakaret olarak görüyorum.

Muhasebe Mesleği İçin Mesleki Durum Analizi Kriterlerinin Belirlenmesi

Ferhat SAYIM [1]
Özlem USMAN [2]

Özet

Maddi kazanç sağlayan her faaliyet meslek olarak kabul edilmemektedir. Söz konusu faaliyet icrasının meslek olarak kabul edilmesi için bazı şartların sağlanması gerekmektedir. Buna ilave olarak mesleği icra edenler tarafından da, yapılan faaliyetin neden bir meslek olarak tanımlandığının ortaya konması önemlidir. Çalışmada bir faaliyetin meslek olarak kabul edilmesi için sağlanması gereken şartlar ortaya konmuş, bu şartların muhasebe mesleği tarafından nasıl karşılandığının analizi yapılmıştır. Muhasebe mesleğine ilişkin yasal düzenlemeler ve mesleki unvanlar kısaca açıklanmıştır. Muhasebe mesleğinin genel özelliklerine değinilerek, mesleğin önemine ilişkin görüşler aktarılmıştır. Meslek olma gereksinimlerini nasıl karşıladığına dair sezgisel analiz yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde muhasebe mesleğine ilişkin GZFT analizine yer verilmiştir. Bu analize ilişkin veriler muhasebe öğretim elemanları ve meslek mensuplarından elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sistematik halde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meslek, Muhasebe Mesleği, GZFT

Determining Criteria For The Professional Status Analysis Of Accounting Profession

Abstract

Every activity which provides financial gain is not considered as a profession. To be recognized as a profession for these activities, some certain conditions should be provided. In addition, it is important to demonstrate that why the carried out activities is defined as a profession by those who practice the professions. In this study have been demonstrated the required conditions to be recognized as a profession for an activity and have been analyzed how these conditions are met by the accounting profession. Legal regulations and professional titles for the accounting profession are briefly described. Referring to the general characteristics of the accounting profession, opinions on the importance of the profession are mentioned. Heuristic analysis has been done on how it meets the needs of being a profession. In the last part of the study the SWOT analysis of the accounting profession are included. The data which are related to this analysis has been obtained from accounting academicians and professionals. Obtained results are presented systematically.

Key Words: Profession, The Accounting Profession, SWOT

Giriş

İcra edilen faaliyetin karşılığı olarak iki türlü kazanımdan bahsedilebilir. Çok bilinen yönüyle bir kazanım, elde edilen maddi kazanç ile ifade edilmektedir. Ancak her maddi kazanç getiren faaliyet bir meslek olarak kabul edilmemektedir. Bir faaliyetin meslek olarak kabulü için belirli şartların bu faaliyeti yürüten toplulukça karşılanması beklenmektedir. Bu beklenti hem yasal otorite tarafından hem de toplumsal yönden yaygınlaşmış algılarla ortaya çıkmaktadır. Ancak bundan daha önemlisi mesleği icra edenlerin, iç dünyalarında yaptıkları faaliyeti

[1] Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İşletme Bölümü, f_sayim@hotmail.com
[2] Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, İşletme Bölümü, sozlemozmen@hotmail.com.

profesyonel bir meslek olarak tanımlayabilmeleridir. Bu tanımlamanın güçlü bir şekilde ortaya konması mesleğin yeni kuşaklara doğru bir şekilde aktarımı ve aynı zamanda meslek mensuplarının iş tatmin düzeylerinin yükseltilmesinde önemi büyüktür. Bu çerçevede meslek mensuplarının icra ettikleri faaliyetin neden bir meslek olarak tanımlandığını ortaya koyabilmeleri beklenir. Bu tanımlama, aynı zamanda meslek örgütleri tarafından yapılabilecek iş tanımlarının standardizasyonu ve kalite beklentilerinin oluşturulmasında da kullanılabilir.

Çalışmada öncelikle muhasebe mesleğinden bahsedilerek mesleğe ilişkin Türkiye'deki yasal düzenlemeler, mesleğin genel karakteristikleri ve mesleğin önemine ilişkin görüşler aktarılmıştır. Ardından muhasebe mesleğinin meslek sayılma koşullarını nasıl karşıladığı analiz edilmiştir. Son bölümde ise muhasebe mesleği için GZFT analizi yapılmış ve bulgular ortaya konmuştur.

Çalışmanın Amacı-Önemi- Kapsam ve Yöntemi

Bu çalışmanın birbiriyle bağlantılı iki amacı vardır. Birinci amaç; muhasebe mesleğindeki yasal düzenlemelere, mesleğin genel özelliklerine ve önemine ilişkin görüşlerin aktarılması suretiyle meslek sayılma koşullarının nasıl karşılandığının analiz edilmesidir. İkinci amaç; muhasebe mesleği için mevcut durumu yansıtan GZFT analizi yapmaktır. Bir araya getirilmiş amaç ise çalışmanın ileride bu yönde yapılacak olan araştırmalara ışık tutmasıdır.

Çalışmayı önemli kılan iki gerekçe tespit edilmiştir. Birinci gerekçe literatürde mesleği konu edinen pek çok çalışma olmasına rağmen muhasebe mesleği için meslek sayılma koşullarını nasıl karşıladığına dair ayrı başlıklandırılmış bir çalışmaya ihtiyaç görüldüğü düşüncesidir. İkinci gerekçe; mesleğe yönelik GZFT analizi yapılan çalışmalara yeterince rastlanmamasıdır.

Araştırmanın kapsamı yaklaşık on beş kişiden oluşan muhasebe-finansman anabilim dalı öğretim üye ve elemanları ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavir unvanlı muhasebe meslek mensuplarıdır.

Çalışmada yöntem olarak öncelikle konu ile ilgili tanımlamalara değinilmiş ardından muhasebe mesleğinin meslek sayılma koşullarını nasıl karşıladığı sezgisel analiz yöntemiyle ortaya konmuştur. Daha sonra meslek için GZFT analizi yapılmış; muhasebe mesleği öğretim elemanları ve meslek mensuplarıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen tespitlere ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Meslek Olarak Muhasebe

Bir uğraşının meslek olarak nitelenebilmesi için gerekli olan özellikler çeşitli yazarlar tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre bir uğraşının meslek olarak kabul edilmesine yönelik olarak bir uğraşı (Marşap, 1996: 119);

-Karmaşık ve sürekli gelişen bir bilgi yapısını içeriyorsa,

-Uygulamada karşılaşılan sorunların çözümünde mesleki yargı kullanılıyorsa,

-Kamu yararına hizmet edecek mesleki bir sorumluluk taşıyorsa bir meslek olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte mesleği ilgilendiren yasal düzenlemelerin yapılmış olması, meslek standartlarının oluşturulması ve meslek etik kurallarının belirlenmesi toplum tarafından uğraşının meslek olarak değerlendirilmesinde mesleğe ve mesleğin mensuplarına güvenin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Yıldız, 2010: 157).

Türkiye'de Muhasebe Mesleğine İlişkin Yasal Düzenleme ve Mesleki Unvanlar

Muhasebe meslek mensubu, formel eğitim ve uygulamalarda edindiği muhasebe ile ilgili bilgi, beceri ve deneyimlerini istekte bulunanlara (müşterisi olan işletmelere, bireylere, muhasebe finansal işlemler konusunda hizmet talep edenlere) muhasebecilik mesleği ile ilgili yasaların ve mesleki kuruluşların öngördüğü sınırlar içinde sunarak yaşamını sürdüren bir profesyoneldir (Civelek ve Durukan, 1997).

Türkiye'de muhasebe mesleği incelendiğinde 1989 yılında 3568 sayılı Kanun yürürlüğe girinceye kadar mali müşavirlik ve muhasebecilik mesleği bakımından ülke ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mesleki örgütlenmeye gidilemediği görülmektedir. Bu tarihe kadar muhasebe ve vergi işleriyle uğraşanlar kendilerine, mali müşavir, uzman muhasip, vergi uzmanı, serbest hesap uzmanı gibi çeşitli unvanlar vererek çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 1932 yılından itibaren mesleğin düzenlenmesi amacıyla çeşitli tasarılar hazırlanmışsa de bu tarihe kadar bunlar kanunlaşamamıştır. Türkiye'de muhasebe mesleği uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen muhasebe mesleğinin Türkiye'de kanunla düzenlenmesi, 01.06.1989 tarihinde kabul edilen ve 13.06.1989 tarih ve 20194 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 3568 sayılı kanunla gerçekleştirilmiş ve ilk defa bu kanun ile meslek olarak tanımlanmıştır (TESMER, 2010: 14).

Kanunda bahsi geçen meslek konuları ya da verilebilecek hizmetler, defter tutma (muhasebe kayıtlarının tutulması), müşavirlik, denetim ve tasdik olarak dört grupta toplanabilmektedir. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler defter tutma hizmetinin yanı sıra müşavirlik ve denetim hizmetinde de bulunabilirler, fakat tasdik yetkileri yoktur. Yeminli Mali Müşavirler ise müşavirlik, denetim ve tasdik hizmetlerini yerine getirirler, Kanun gereğince defter tutmalarına müsaade edilmemiştir (TESMER, 2010: 19). Kanun 52 esas ve 8 geçici maddeden ibarettir. Muhasebe mesleğinin konusu, iki temel grupta toplanmıştır. Birinci grupta muhasebecilik ve mali müşavirlik, ikinci grupta yeminli mali müşavirlik ele alınmıştır (Başer, 1999).

3568 sayılı Kanun'da muhasebe mesleğinin kimler tarafından ve ne şekilde yürütüleceğine ilişkin ilk yasal düzenleme olup meslek icrasına hak kazananları üç ayrı unvana ayırarak tanımlamıştır. Bunlar;

- Serbest Muhasebeci Mali Müşavir
- Yeminli Mali Müşavir' dir.

- *Serbest Muhasebeci (Bu unvan kaldırılmıştır.)*[*]

Birçok yayın ve internet sitesinde bu unvanların yetki ve sorumlulukları yasaya bağlı olarak ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için bu kısımda tekrar edilmesine gerek görülmemiştir.

Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Genel Karakteristikleri

Türkiye'de Cumhuriyet öncesi muhasebe mesleği, devlet uygulamaları içerisinde çok sınırlı kalmıştır. Osmanlılara kadar kurulan en önemli Türk Devleti olan Selçuklu Devleti, muhasebe tarihinde, vakıflar ve buna bağlı olarak Vakıf Muhasebesi'nin gelişimi ile önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı döneminde ise maliye teşkilatı ilk olarak I. Murat döneminde kurulmuştur. Mali sisteme ilişkin ilk yazılı kanun; Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu döneme kadar yazılı olmadığı halde uygulanan kanunlar 2. Mehmet zamanında "Ecdat Kanunları" olarak bir araya getirilmiş, Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise ilave kanunlar çıkartılmıştır. Bu dönemlerde muhasebe meslek örgütlerine rastlamak mümkün değildir (Başer, 1999).

Cumhuriyet sonrası dönem incelendiğinde ise Türkiye'de muhasebe ve denetim mesleğinde Cumhuriyet tarihi içerisinde meydana gelen gelişimin dünya ülkeleri ile göreceli olarak karşılaştırıldığında oldukça yavaş olduğu gözlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında pazar ekonomisi kurallarının ve özel işletmelerdeki gelişmelerin 1980'lere kadar gecikmesinin payı büyüktür. Ayrıca Türkiye'de muhasebe mesleğinin yasal dayanağa kavuşmasının gecikme nedenlerinden biri de kanunlaşma sürecinin tamamının Maliye Bakanlığı'nın kontrolüne bırakılmış olması ve muhasebe mesleğinin gerçekte sadece bir bölümünü oluşturan "Vergi Denetimi" boyutunda değerlendirilmiş olmasıdır (Başer, 1999). Türkiye'de muhasebe mesleğinin kanunla düzenlenmesi, daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere 01.06.1989 tarihinde kabul edilen ve 13.06.1989 tarih ve 20194 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 3568 sayılı kanunla gerçekleştirilmiş ve ilk defa bu kanun ile meslek olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen konular dâhilinde Türkiye'de muhasebe mesleğinin genel karakteristikleri incelendiğinde, mesleğin doğasındaki genel özellikler ile aynı özelliklerin söz konusu olduğu gözlenmektedir.

Muhasebe mesleğinin önemli özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Kutlu, 2008: 75).

Muhasebe mesleği önemlidir: Ekonomilerin temel dinamiği olan işletmelerin verimli çalışmaları ve gelişmeleri iyi işleyen bir muhasebe ve denetim sistemine bağlıdır. İşletmelerde bu görevi muhasebeciler yürütür. Bu anlamda

[*]26.07.2008 Tarih ve 26948 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 5786 sayılı Kanun, 1/6/1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun adını "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu" olarak değiştirmiştir. Serbest muhasebecilik unvanı kaldırılarak, bu unvanı alanlara sınavla "serbest muhasebeci mali müşavirliğe" geçiş hakkı tanınmıştır.

muhasebe mesleği, ekonomik ve mali yapının sağlıklı bir şekilde işlemesinde önemli bir görev yürütmekte, işletmeler ve devlet açısından her geçen gün daha da önemli bir meslek haline gelmektedir.

Muhasebe mesleği nitelikli bilgi gerektirir: Muhasebe mesleği kendi bünyesinde gerekli olan bilgilerin dışında, hukuk, ekonomi, finans ve işletme gibi konularda da bilgi sahibi olmayı gerektirir.

Muhasebe mesleği uzun tecrübe gerektirir: Muhasebe mesleğinin tam anlamıyla icra edilebilmesi, uzunca bir süre içinde edinilen tecrübe gerektirir. Birçok bilim dalı gibi yalnızca teoriden ibaret değildir.

Muhasebe mesleği sorumluluk gerektirir: Muhasebenin ürettiği bilgiler gerek işletme içi gerekse işletme dışı tarafları ilgilendirdiği için ve bu taraflar arasında devlet de bulunduğu için bir anlamda toplumu ilgilendirir. Bu ise mutlak bir sorumluluk gerektirir.

Muhasebe mesleği sır saklamayı gerektirir: Muhasebe meslek mensupları işletmelerin çok önemli ve birçok noktada gizli kalması gereken bilgilerine sahip olurlar. Muhasebeci bu gizli bilgileri yasal bir zorunluluk olmadıkça kimseye söyleyemez ve kendisinin veya başkalarının menfaatine kullanamaz. O halde muhasebe mesleği, bir anlamda sır mesleğidir.

Muhasebe mesleği yorucudur: Muhasebe mesleği hatayı kaldırmayan daha ziyade zihinsel enerji harcamayı gerektiren yorucu ve çabuk yıpratan bir meslektir.

Muhasebe alanında geliştirilen ulusal ve uluslararası standartlar, prensipler, meslek ahlakı ile ilgili düzenlemeler ve gelenekler meslek mensuplarının faaliyetleri için sınırlar oluşturmaktadır. Meslek mensuplarının, mesleklerini icra ederken profesyonelliği yansıtmak ve aynı zamanda kamuoyuna karşı sorumluluk bilinci içerisinde de davranması beklenir (Kutlu, 2008: 76).

Muhasebe Mesleğinin Önemine İlişkin Görüşler

Muhasebe mesleği çerçevesinde icra edilen faaliyetlerin önemli sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Devlet sisteminin işleyişi gelir ve gider dengesi çerçevesinde toplum tarafından finanse edilmektedir. Dengenin gelir tarafının gerçekleşmesi çok büyük oranda toplanan vergilerle olmaktadır. Bu vergilerin hesaplanmasında ve tahsilinde muhasebe mesleğini yürütenler rol üstlenmektedir. Bu da iyi işleyen bir devlet sistemi için referanslardan biri olarak kabul edilebilecektir.

Mesleğin yüklendiği sorumluluk yanında kamu hukuku açısından korunması ve özelliğine uygun olarak yetkilerle donatılması önemlidir. Meslek mensuplarına sorumluklarına bağlı olarak yetkilerin de verilmesi gerekmektedir (Seviğ, 1991). Muhasebe mesleği ile uğraşan kişiler; devlete, topluma, mesleki kuruluşlara, müşterilerine ve kendilerine karşı sorumlulukları olan bir mesleğe sahiptirler. Bu tanıma göre muhasebe meslek mensubunun karşı karşıya olduğu sorumluluklar sistemli bir biçimde şöyle açıklanabilmektedir (Civelek ve Durukan, 1997):

1.*Devlete Karşı:* Yasaların belirttiği doğruları yapmak, gerçekleri çarpıtmamak ve devletin çıkarlarını gözetmek.

2.*Topluma Karşı:* Toplumun güvenini sarsıcı, toplumu yanıltıcı "finansal mesajlar" vermekten kaçınmak, toplumun genel çıkarları konusunda duyarlı olmak.

3.*Mesleki Kuruluşlarına Karşı:* Mesleki kuruluşların muhasebe mesleğinin imajını, saygınlığını sağlama amacı ile belirlediği standart ve kurallara uygun davranış ve faaliyetlerde bulunmak.

4.*Müşterilere Karşı:* Müşteriye profesyonelce hizmet vermek yani müşterinin çıkarlarını gözetmek, yol gösterici olmak, müşteri ile ilgili edinilen özel bilgileri saklı tutma da güvenilir olmak. Öte yandan da kamu ve toplum için müşterileri hakkında gerekli finansal bilgileri çarpıtmadan raporlamak.

5.*Kendisine Karşı:* Kişisel disiplin sahibi olmak, mesleki konularda sürekli olarak kendisini geliştirebilmek, yasa ve yönetmeliklere uyarak kamu ve toplum yararına uygun davranış biçimleri sergilemek. Ahlaki bir yapıya sahip olmak ve bunu zedeleyici her türlü çıkar ilişkisinden uzak durmak (aksi takdirde çıkar ilişkilerinin varlığı muhasebe meslek mensubunun bağımsızlığını yor ederek onun kolayca kontrol altına alınmasına neden olur) ve kendi çıkarını korumak (yaşamak için gerekli olan geliri sağlamak).

Genel olarak muhasebe mesleği için ortaya çıkan algıda bu mesleğin vergi toplama faaliyetleri işle özdeşleştirildiği görülmektedir. Vergisel faaliyetler muhasebe mesleği fonksiyonlarından biridir. Asıl ön plana çıkarılması gereken yönü işletme sahipleri ve yatırımcılarının karar süreçlerinde güvenilir ve yeterli bilginin sağlanabilme fonksiyonu olmalıdır.

Muhasebe Mesleğinin Genel Sorunlarına Yönelik Literatür Taraması

Dünyadaki en eski meslek mensuplarından biri olan muhasebe meslek mensupları, kamusal hizmeti yerine getirirken olaylara hem mükellef hem de hazine açısından bakarlar. Bu nedenle meslek mensupları mükellefin yanında devlete, topluma ve meslek kuruluşlarına karşı hem sorumluluk taşır hem de bunlarla ilgili sorunlar yaşar (Bilen, 2008: 29).

Muhasebe mesleği ile ilgili genel sorunların belirlenmesi mesleğin gelişimi, geleceğe dönük olarak muhasebe mesleğinin rasyonel bir biçimde yapılandırılması ve etkin bir muhasebe sistemi kurulabilmesi adına oldukça önemlidir. Muhasebe mesleği açısından çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri, muhasebe uygulamaları ile muhasebe eğitimi arasında var olan açıktır. Muhasebe eğitiminde uygulamalı eğitim tekniklerine fazla yer verilmemesi geleceğin muhasebe meslek mensubu olacak öğrencilerin, yetersiz yetişmeleri sorununu gündeme getirmektedir (Bayazıtlı ve Çelik, 2004).

Muhasebe meslek mensuplarının yaşadığı diğer mesleki sorunları ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Yereli, 2006):

- Yetişmiş personel bulma zorluğu: Meslek mensupları mükellef sayılarına göre yeterli personel istihdam edememektedirler. Çok sayıda mükellefin az

sayıda personel ile izlenmesi iş hayatında zaman zaman problemler yaşanmasına yol açmaktadır.

- Düzenli tahsilât yapamama sorunu: Meslek mensupları alacakları ücretlerin tahsilât sürecinde de çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Ücret tahsilâtlarında yaşanan sarkmalar meslek mensubu açısından ciddi ekonomik sıkıntılara neden olmaktadır. Ayrıca müşteri kaybetme endişesi yaşayan meslek mensubunun müşteri üzerinde maddi açıdan yaptırım şansı da az olmaktadır.
- Asgari ücret tarifesi: Meslek mensupları T.C. Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen asgari ücret tarifesi ile mesleklerini devam ettirmektedirler. Birçok meslek mensubu bu durumu sözleşme özgürlüğüne yapılan bir müdahale olarak görmektedir. Ayrıca asgari ücret tarifesinin altında usulsüzce kabul edilen işler meslek mensupları arasında haksız rekabetin de doğmasına yol açmaktadır.
- Çalışma sürelerini uzunluğu: Muhasebe mesleğinin yoğun ciddiyet, dikkat gerektiriyor olması buna rağmen çalışma sürelerinin uzunluğu, yoğun bir tempoda faaliyet gösterilmesi özellikle yaz aylarında dahi tatil fırsatlarının sınırlı olması ve hafta sonu çalışma sıklıklarının fazlalığı mesleği tercih edenlerin zaman zaman sağlık yapılarının da bozulmasına yol açabilmektedir.
- Mevzuatın izlenmesinde yaşanan sıkıntılar: Mali mevzuatta yapılan sık değişiklikler, alışılagelmiş uygulamaların sürekli olarak değiştirilmesi meslek ve mensuplarını ve mükellefleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Son yıllarda artan internet teknolojisi ve bilgiye ulaşımın nispeten hızlanıp kolaylaşması bu sorunun azalmasına neden olmakla birlikte tam olarak ortadan kaldıramamıştır.

Muhasebe mesleğinin sorunları sadece bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Bunlardan başka ele alınması gereken farklı sorunlar da mevcuttur. Diğer sorunların (Arıkan, 2007):

- Serbest meslek yıpranma indirimin olmaması
- Serbest meslek mensuplarının "Genel Gider" kavramlarını açık ve net olmaması
- Serbest meslek ücretlerinin herhangi bir finans kurumu aracılığıyla tahsil edilememesi
- İstihdam zorunluluğu bulunan stajyerlere ücret istisnasının olmayışının meslek mensubuna ekonomik yük getirmesi

şeklinde sıralanabilmesi mümkündür.

İşgüden ve Çabuk (2006)'a göre günümüzde muhasebe mesleğinin aslına zarar veren üç sorun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi artan ticarileşmedir. Bu problem meslek mensuplarının kendi çıkarları ve müşterilerine sundukları hizmet arasında kalmalarına sebep olmaktadır. İkinci sorun, iş hayatında artan bir karmaşanın var olmasıdır. Son olarak da ahlaki değerler ve standartlarda meydana gelen değişimler meslek açısından sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Muhasebe meslek mensubu mükellefi ile arasında da zaman zaman bir takım sorunlar yaşayabilmektedir. Bunlar arasında en belirgin olanı etik ikilemlerle

karşı karşıya kalınmasıdır. Bu ikilemler bazen çok açık, bazen de anlaşılabilmesi zor olan ikilemlerdir. Örneğin satışı yapılmamış varlıkların kayıtlarda satılmış gibi gösterilmesi meslek mensubundan istenebilmektedir. Burada yer alan ikilem çok açıktır. Meslek mensubu, kendi doğrusu ile müşterisinin isteği arasında seçim yapmak durumu ile karşı karşıya kalabilmektedir (Sözbilir, 2000: 47). Yaşanan bu gibi etik ikilemler mesleğin ciddi sorunları arasında yer almaktadır.

Yukarıda bahsi geçen çalışmaların yanı sıra Türkçe literatür incelendiğinde, yıllar itibariyle farklı illerde ve bölgelerde farklı araştırmacılar (yazarlar) tarafından muhasebe mesleğinin ve meslek mensuplarının sorunlarını araştıran çok sayıda akademik çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu başlıkta özellikle 2008 yılından sonra yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Bilen (2008), Doğu Anadolu Bölgesi'nde muhasebe meslek mensuplarının profili, etik kurallara bakışları ve meslek sorunlarına yönelik yaptığı çalışmada, meslek mensupları için tahsilât, meslektaşlar arasında yaşanan yoğun rekabet, ücret tarifesinin altında defter tutulması ve ücret yetersizliği konularının en önemli dört sorunu oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

Özulucan vd. (2010), çalışmalarında Türkiye'de muhasebe meslek mensuplarının güncel sorunlarını, uygulamada karşılaştıkları yetersizlikleri ve meslek odalarından beklentilerini incelemişlerdir. Anket çalışması ile tespit edilen sonuçları genel olarak üç ana başlık altında toplamışlardır. Bu başlıklar; meslek mensuplarının mesleklerini icra ederlerken karşılaştıkları mesleki sorunlar, uygulamada karşılaşılan yetersizlikler ile ilgili sorunlar ve meslek odasından beklentiler ile ilgili sorunlardır. Çalışmada her bir ana başlık altında pek çok sorunun yer aldığını görmek mümkündür.

Yıldırım ve Güney (2012), Erzurum'da çalışan Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlerin genel sorunlarını araştırmışlardır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, meslek mensuplarının tahsilât konusunda sorunlar yaşadığı, meslek mensubuna yüklenen sorumluluğun kendisine verilen yetkiden daha fazla olduğu ve çıkarılan af yasalarının mükellef ile meslek mensubu arasındaki ilişkiyi zedelediği tespit edilmiştir.

Tuğay ve Tekşen (2014), Burdur ilinde bağımsız olarak çalışan muhasebe meslek mensupları ile yüz yüze görüşmeye dayalı bir anket çalışması yapmıştır. Yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının sorunları olarak, toplumda az vergi ödeten meslek mensubunun iyi nitelikte görülmesi, mevzuatın çok sık değişmesi, bazı meslek mensuplarının ücret tarifesinin altında defter tutması, yoğun iş yükü ve meslek mensubunun ücret tahsilinde yaşadığı sıkıntılar vb. gibi konular tespit edilmiştir.

Aydemir (2015), muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket çalışması yapmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, meslek mensuplarının iş yüklerinin yoğun olması, bazı meslek mensuplarının düşük ücretle defter tutması, tahsilat konusunda mükellef ile yaşanan problemler, mesleğin yeterliliği ve getirdiği sorumluluğa kıyasla kazancın düşük olması gibi konular sırasıyla en önemli sorunlar olarak belirlenmiştir.

Gündüz ve Özen (2016), Uşak ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının sorunlarının ve bu sorunların çözümüne yönelik olarak var olan

beklentilerinin tespiti amacını taşıyan bir çalışma yapmıştır. Çalışmada meslek mensuplarının, iş yükünün fazlalığından ve bu durumun bir sonucu olarak da özel hayata fazla vakit ayıramamaktan, alınan ücretlerin sarf edilen emekle kıyaslandığında yeterli olmadığından, diğer bazı meslektaşların ücret tarifesinin altında defter tutma davranışı gösterdiklerinden şikâyetçi oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

2. Muhasebe İçin Meslek Sayılabilme Koşullarına İlişkin Sezgisel Analiz

Yapılan faaliyetlerin meslek sayılabilmesi için taşıması gereken şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar aşağıdaki tablonun birinci sütunda dört maddede ifade edilmektedir (Arslan, 2005: 79). İkinci sütunda ise bu şartların muhasebe mesleği açısından sağlanıp sağlanmadığına ilişkin bir sezgisel analiz (Sayım, 2016) yapılmaktadır.

Tablo 1: Muhasebe Mesleği İçin Taşıması Gereken Şartların Varlığına İlişkin Analiz

Taşınması Gereken Şart	Muhasebe Mesleği için Durum Analizi
Mesleklerin entelektüel bir boyutu vardır ve meslek belli bir akademik eğitim süresini gerektirir. **Bu akademik eğitim, ihtisaslaşmayı da gerektirir.**	Muhasebe mesleği için entelektüel boyutun varlığından ve giderek arttığından bahsedilebilir. Günümüzde ortaya çıkan karmaşık ticari ilişkiler, uluslararasılaşma, organizasyonlarda büyüme, kullanılan kayıt tekniklerinin ve konsolidasyon faaliyetlerinin giderek daha fazla karmaşıklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu karmaşık yapının iş sahibi ve vergi idareleri tarafından yeterince karar süreçlerine dâhil edilebilmesi, kavranabilmesi daha yüksek düzeyde bir mesleki düzen, bilgi ve aktiviteyi gerektirmektedir. Bu performansı göstermek zorunda olan muhasebe meslek mensupları eğitim almaktadırlar. Performansı yeterince sağlamak için, giderek daha fazla sertifikasyon süreçleri ve akademik eğitim devreye girmektedir. Ayrıca meslek ve uygulamaları ile ilgili olarak çalıştay, kongre, sempozyum vb.lerinin düzenlenmesi ihtisaslaşmayı sürekli kılmaktadır.
Meslekler, mensupları için fedakârca davranışlar bekler. Başka bir deyimle bir mesleğin mensuplarının amacı birinci olarak kendilerine ihtiyaç duyanlara hizmet etmektir. (Örn. Hastalar, öğrenciler, müvekkiller) Başkalarına ve topluma hizmet etmek meslek olmanın esasını teşkil etmektedir.	İç içe girmiş ticari ilişkiler, sosyal sorumluluklar ve devlet düzeninin sürdürülebilirliğine ilişkin tanımlanan gereklilikler, ticari hayatın düzenlenmesinde sürekli bir aktiviteyi gerekli kılmıştır. Dinamikleşen bu değişim süreci ise ilgili meslekler için, sürekli yenilenen sorun alanlarını, mevzuat değişikliklerini ve çözüm önerilerini gündeme getirmektedir. Bu dinamik sürecin yönetilmesi ve toplumsal faydanın ortaya çıkması için muhasebe mesleğini yürütenlerin sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri ve kendilerini yenilemeleri gerekmektedir. Özellikle sürekli olarak değişime açık kalabilme iradesini gösteren meslek mensuplarının, fedakârca davranış koşulunu karşıladığından rahatlıkla bahsedilebilir.

Taşınması Gereken Şart	Muhasebe Mesleği için Durum Analizi
Bir meslekte bütün meslek üyelerinin yer aldığı organize bir meslek örgütünün varlığı gereklidir. Bu meslek örgütü, özerk ve kendi kendini yöneten kolektif bir özelliğe sahip olmalı ve ehliyet sahibi üyelerini kontrol etmek, mesleki eğitim için rehberlik yapmak, mesleki uygulamalar için kabul edilebilir standartlar geliştirme gibi sorumluluklar taşımalıdır.	Meslek örgütüne ilişkin bu gereklilik meslek mensupları için özellikle, dinamik değişim sürecinin yönetilmesi noktasında kendini hissettirmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde meslek standartlarının oluşturulması için güçlü çabaların ve sertifikasyon faaliyetlerinin ortaya çıkışı gözlenebilmektedir. Türkiye'de de özellikle son yirmi yılda başlatılan süreçle muhasebe meslek örgütünün hukuki alt yapısı sağlanmış, güçlendirilmesi süreci gerek iç gerekse dış dinamiklerle ivme kazanmıştır. Mesleki uygulamalar için kabul edilebilir standartlar oluşturma faaliyeti düşünüldüğünde özellikle "Kamu Gözetim Kurumu"nun faaliyetleri de akla getirilmelidir.
Son olarak toplum bazı meslekler için ek imkânlar sunabilmektedir. Eğitim yardımları, kütüphaneler, hastaneler, araştırma faaliyetleri vs. gibi. Bir mesleğin toplumdan sağladığı avantajlarla, toplumun o meslekten sağladığı avantajlar, bir meslek ile toplum arasında bir tür sosyal sözleşmenin varlığına işaret etmektedir. Bu sözleşme belli bir meslek ile toplum arasındaki ilişkilerde ahlaki bir altyapı oluşturmaktadır ve meslek sahiplerinin topluma karşı özel bir ahlaki sorumlulukları olduğunu göstermektedir.	Muhasebe mesleği icin toplumun ek imkânlar sağlaması adına ilk etapta çok fazla öğe akla gelmemektedir. Ancak meslek örgütünün "Maliye Bakanlığı" gözetiminde faaliyetlerini sürdürmesi ve güçlendirilmesi bu noktada akla getirilebilir. Bu gözetimin ek imkânların ileride oluşturabilmesi adına bir yol olduğundan bahsedilebilir. Ayrıca önemli bir nokta daha bulunmaktadır. Mükelleflerin ve ticari hayatın diğer öğelerinin faaliyetlerinde ruhsatlandırılmış meslek mensuplarının varlığı yasal zorunluluktur. Muhasebe meslek mensuplarının ticari hayatta rol almaya zorlanması devletin meslek mensuplarına görev tevdi etmesi şeklinde ifade edilebilir. Ancak bu görevlendirmeyi, devletin bu meslek mensupları için gelir temininde rol alması şeklinde okuyanlar da olabilmektedir. Devlet harcamalarının sosyal yönü iyice kavrandığında bu harcamaların kaynağı olan ticari faaliyetlerin ve vergisel faaliyetlerin birbiriyle ilintisi sağlanabilir. Bu çerçevede, devletin muhasebe mesleğini yürütenlerden bir takım menfaatler beklemesi ve karşılığında meslek mensuplarına bir takım menfaatler sunması, adı konmasa da bir sözleşmenin varlığını hissettirmektedir.

3. Muhasebe Mesleği İçin Durum Analizi

Analiz faaliyeti; bir bütünü oluşturan parçaların bilimsel bir amaçla birbirinden ayrı başlıklarda ele alınması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Durum analizi ise özellikle stratejik planlar yapılırken planlama sürecinin ilk adımları olarak gerçekleştirilir ve "neredeyiz?" ya da "mevcut durum nasıl tanımlanmaktadır" sorularına cevap vermektedir. Bu çalışmada muhasebe mesleğine yönelik bakış açılarının tespiti planlanmıştır. "Neredeyiz" ve "Mevcut durum nasıl tanımlanmaktadır" sorularını sistematik bir şekilde cevaplandıran yöntem olarak GZFT(SWOT) analizi ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede toplantı ve bireysel mülakatlar tertiplenmiştir. Üniversite öğretim üye/elemanları ve meslek mensuplarının mesleğe ilişkin görüşleri sistematik olarak sıralanmıştır.

GZFT (SWOT) Analizi

GZFT(Güçlü Yönler/Zayıf Yönler/Fırsat ve Tehditler) analizi incelenen mesleğin, tekniğin, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri belirlemekte kullanılan bir raporlama sistematiğidir.

Bu raporlama sistematiği ile amaç; iç ve dış etkenleri dikkate almak suretiyle;

- Hem-var olan güçlü yönler ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlandırabilecek,
- Hem de tehditlerin ve zayıf yanların etkisini en aza indirebilecek

plan ve stratejiler geliştirmek olmaktadır. Plan ve stratejilerde aşağıdaki sorulara yanıt aranır.

- *Güçlü olunan noktalar nasıl değerlendirebilir ve kullanabilir?*
- *Zayıf olunan noktalar nasıl güçlendirilebilir ve eksikleri giderilerek eksiksiz hale getirilir?*
- *Fırsatlar nasıl en iyi şekilde değerlendirilebilir?*
- *Tehditlere karşı ne gibi önlemler alınabilir?*

Çalışmanın bu aşamasında aşağıdaki maddelere ön cevaplar da içerecek şekilde GZFT analizi yapılmaya çalışılmıştır.

- *Muhasebe meslek faaliyet alanında Türkiye'deki durum ve gelişmeler,*
- *Dünyada ve Türkiye'deki temel eğilimler ve sorunlar arasında muhasebe mesleğini yakından ilgilendiren kritik konular ve bu konuların mesleği nasıl ve ne yönde etkileyeceği,*
- *Muhasebe meslek faaliyetleri ve alanıyla ilgili kalkınma planı, sektörel ve bölgesel plan ve programlarda yer alan amaç, ilke ve politikalar ve bunlar arasındaki uyum,*
- *Muhasebe mesleğinin karşılaşabileceği riskler ve belirsizlikler*

Güçlü ve Zayıf Yönler

GZFT analizine katılan öğretim üyesi, araştırma görevlisi ve meslek mensuplarına meslek olarak muhasebe mesleğinin diğer mesleklere göre güçlü ve zayıf kabul edilebilecek özelliklerinin ne olduğu sorulmuştur. Soru cevaplanırken mesleğin "Göreli pazar durumu, mali imkânlar, mesleğin çıktılarının ifasında ve arttırılmasında teknik imkânlar ve kapasite, mesleğin icrasına yönelik Ar-Ge çalışmaları ve yenilikçilik, mesleği yürütenlerin beşeri kabiliyeti ve yönetim etkililiği ile meslek mensuplarının ya da ilgilenenlerin sayısal yeterliliği açılarından değerlendirmesi istenmiştir.

Tablo 2: Güçlü ve Zayıf Yönler Tablosu

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
➢ Mesleğin finansal getirisinin tatmin edici olduğuna dair algının varlığı, ➢ Muhasebenin sertifikasyona dayalı olması, iş yapma tekniği açısından kayda dayalı süreçlerin varlığı. İş süreçlerinin belgeye dayalı olması, ➢ Tanımlanan bir meslek yasasının varlığı, ➢ İl bazındaki meslek odalarının aktif çalışmaları, eğitimleri, ➢ Meslekte güçlü kabul edilen bir çatı meslek örgütünün olması (TÜRMOB), ➢ Teknolojik açıdan mesleğe yönelik gelişmiş ve gelişmekte olan yazılımların varlığı, ➢ Staj zorunluluğunun kaliteye olumlu etkisi.(Mesleğe giriş için staja başlama sınavının zorluğu ve sınava giren kişilerin birçoğunun sınavda başarısız olduğu oda başkanı tarafından ifade edilmiştir), ➢ Prestij açısından kabul edilebilir mesleklerden sayılması. (Bazı SMMM'ler mesleğin prestijli bir meslek olarak kabul görmediğini ifade etmişlerdir), ➢ Raporların (bilanço, gelir tablosu vb.) tek düzene dayalı olması, ➢ Çalışma takviminde belirsizliklerin az olması ya da bulunmaması, ➢ Toplumda mesleğe olan ihtiyacın fazla olması, ➢ Maliye Bakanlığı'nın mesleği desteklemesi, ➢ Meslek mensubu artışının ruhsatla kontrol edilebiliyor olması, ➢ Eğitim sisteminde (lisans ve staj	➢ Staj içeriği ve sürelerinin herkes için aynı standartta olmaması. (Bazı meslek mensupları bu maddeyi mesleğin zayıf yönü olmaktan ziyade pozitif ayrımcılık olarak nitelendirmiş ve adayların aldıkları eğitim sürelerinin aynı olmamasının doğal bir sonucu olduğundan bahsetmiştir), ➢ Mesleğe girmek için çok geniş bir yelpazenin olması zayıf yön olarak ifade edilmiştir. (Tüm İİBF Fakülte mezunları gibi). Örneğin lisansta şu kadar saat muhasebe dersi almış olmak gibi şartlar bulunmadığı, fakülte bazındaki şartların çok geniş olduğu söylenmiştir. (Amerika'da bu tarz uygulamaların mevcut olduğu, örneğin 150 saat ders almış olma zorunluluğunun bulunduğu, odaların kurslarla bu gereksinimi destekleyebileceği, mesleğe girişte bilinçli tercih yapılmasının sağlanabileceği şeklinde yorumlar alınmıştır), ➢ Mevzuatın sık ve sürekli değişmesi ve takipte yaşanan zorluklar, ➢ Gerçekleştirilen faaliyetlerin yüksek mesleki sorumluluk ve risk içermesi, Sorumluluk-ücret dengesinin yeterince sağlanamaması. (Meslek mensubunun yürüttüğü faaliyetlerde müteselsil sorumluluğunun olması), ➢ Mükelleflerin ve şeffaf olmayan yönetim yapılarının mesleki faaliyetleri zorlaştırması, ➢ Mükelleflerin etik dışı istemlerinin ikileme yol açması. ➢ Beyanname dönemlerinin ve yasal

eğitimleri) personeli besleyen ders ve programların varlığı, ➢ Meslekte uygulamaya yönelik gelişim şartlarının varlığı, özel sektörde bilgilerin kullanılabilirliğinin (danışmanlık, denetim gibi) yüksekliği, ➢ Kayıtlama ve denetimde, gelişen teknoloji ve yazılımların rapor vb. çıktı üretimini kolaylaştırması, ➢ Finansal düzenlemeler esas alındığında muhasebenin ve muhasebe mesleğinin işletmeler için vazgeçilmez nitelikte olması.	süre kısıtlarının meslek mensubunda yoğun strese yol açması, ➢ Yoğun iş yükünün meslek mensubunun kişisel gelişimine, özel hayatına ve yeterli tatile vakit bırakmadığı şeklindeki şikâyetler, ➢ Muhasebe işletmelerinin genellikle birer ikişer kişilik küçük bürolardan oluşmasının kurumsallık ve profesyonelliği zorlaştırması, ➢ Güvenilir ve süreklilik temelinde meslekte yardımcı personel bulma zorluğu. (Özellikle ticaret liselerinden mezun öğrencilerin mesleğe yönelim konusunda kararlılık sergilememesi, sürekliliği konusunda yaşanan sıkıntılar), ➢ Mesleğe giriş ruhsat bedellerinin yüksek olduğu şeklindeki kabul, ➢ Meslek mensupları arasında ücret kırma vb. etik dışı kabul edilen faaliyetlerin söz konusu olması, ➢ Karmaşık vergi mevzuatının mesleki faaliyetleri zorlaştırması, ➢ Kayıt dışı ekonominin varlığı/Resmi ve gayri resmi muhasebe uygulamasının meslek icrasını zorlaştırması ve karmaşaya yol açması, ➢ Meslekte yükselme şartlarının getirilen istisnalar nedeni ile objektiflikten uzaklaşabilmesi, ➢ Vergisi hesaplanan mükellefin aynı zamanda meslek mensubu için işveren konumunda olmasının birtakım ikilemlere yol açması, ➢ Hizmet bedellerinin tahsilinde güçlükler yaşanabilmesi, ➢ Meslek mensubu sayısının giderek artığı yönündeki görüşler ve buna bağlı rekabet zorlukları.

Fırsat ve Tehditler

Katılımcılara "Meslek Olarak Muhasebe Mesleği"ne ilişkin fırsat ve tehdit tanımlamalarının neler olabileceği sorulmuştur. Fırsatlar tanımlanırken;

- Meslek için Piyasada-Çevrede oluşan fırsatlar,
- Rekabet, yönetim etkililiği, hizmetlerin dağıtım kanalları, yeni pazar alanları gibi alanlarda meydana gelen herhangi bir değişme durumunun meslek için fırsat kabul edilebileceği hatırlatılmıştır.

Tehditler tanımlanırken;

- Piyasa ya da Meslek çevrelerinde(Paydaşlar, Yasal Çerçeve vb.) kurumun yaşamını ya da amaçlarını tehdit eden olgular ya da beklentiler olabileceği,
- Tehdit mesleğe ya da mesleğin bir alt paydaşına-sistemine yönelik olması gerektiği,

Tehdide cevap vermede meslek çevrelerinin (paydaşlarının) kaynak kabiliyetinin yetersiz kalması gerektiği hatırlatılmıştır.

Tablo 3: Fırsatlar ve Tehditler Tablosu

Fırsatlar	Tehditler
➢ Profesyonel işletme yapılarının kayıt tutma faaliyeti dışında analiz, planlama vb faaliyetlere ihtiyaç duyması ve bu ihtiyacın meslek mensubuna kendini geliştirme ve pazar genişletme imkânı sunması, ➢ AB entegrasyonu sürecinin getirebileceği çeşitli yeni fırsatların varlığı, ➢ E- Beyanname ve E-fatura gibi uygulamaların mükellef sayısını arttırması, yeni iş tanımlarını doğurması. Bu tarz uygulamaların home-ofis (zamandan ve mekândan bağımsız) çalışma imkânı sunması, ➢ Büyük hacimli işletmelerin sayısının artması ile birlikte daha fazla sayıda personel ve unvan içeren muhasebe departmanlarının oluşması, ➢ Teknolojik gelişmelerin ve yazılımların hataları minimize etmesi,	➢ Piyasadaki genel ekonomik krizlerin iş ve tahsilat zorlukları getirmesi, ➢ Küreselleşmeyle beraber gereken dil yeterliliğinin muhasebe meslek mensubu tarafından sağlanamaması ya da kendisini yenileyememesi durumunda meslek mensubunun iş yapma olanağını kaybedebilmesi, ➢ Gelişen ve yenilenen teknolojiye meslek mensubunun ayak uyduramama tehlikesi, ➢ Tam tasdik işlemlerinde hata toleransının azalması. Yaptırımların daha güçlü hale gelmesiyle birlikte meslek mensubunun taşıdığı risk ve sorumluluğunda da artış olması. (Yüksek cezalar, Ruhsat iptali vb.), ➢ AB entegrasyonu sürecinin getirebileceği muhtemel yeni mevzuat ve sertifikasyon değişiklikleri,

➢ Özellikle UFRS' nin yürürlüğe girmesiyle çokuluslu işletmeler için yabancı dilini geliştiren ve kullanan meslek mensuplarının ön plana çıkması. Bu açıdan kendini geliştiren meslek mensupları için yeni fırsatların ve iş olanaklarının açılması, ➢ Denetim konusunun meslekte ön planda tutulması ve bağımsız denetim sertifikası sayesinde hızla gelişen iş olanakları, ➢ Bağımsız denetim kapsamına giren şirketlerin zamanla artması ve buna bağlı pazar genişlemesi. (Bağımsız denetimin özellikle bağımlı çalışan meslek mensubunun iş olanaklarını arttırması), ➢ Basel III kriterleri çerçevesinde işletmelerin bağımlı meslek mensuplarıyla çalışma istekleri. Bu durumun gelecekte istihdamı arttıracak olması.	➢ Özellikle denetim alanında hâkim firmaların serbest piyasa mekanizmasını etkilemeleri, ➢ Meslek örgütlerinin düzenleyici üst kurul ve kamu kuruluşlarıyla yaşadığı anlaşmazlıkların varlığı. ➢ Mükellef portföyünün meslek mensupları arasında geçişkenliğinin olması, ➢ Meslekte kurumsallaşmanın az olması, ➢ Bireye bağlı performans sergilenmesi. (Kurumsallaşmanın önündeki engeller mesleği kişisel yeterlilik ve yetersizliklere bağlı kılmaktadır. Bu da yeterli olmayan meslek mensuplarının, mesleğe olan bakış açısını olumsuz yönde etkilemesine neden olmaktadır. Ayrıca azalmış da olsa SMMM belgesinin kiraya verilmesi suretiyle, yetkisiz kişiler tarafından yürütülen muhasebe faaliyetlerine ilişkin bildirimler de bulunmaktadır).

Sonuç

Muhasebe mesleğinin meslek sayılma koşullarını karşılama durumuna ilişkin analizde ifade edilen dört şartın nasıl karşılandığı şu şekilde özetlenebilir.

1. Mesleğin entelektüel bir boyutunun olduğu ve mesleğin belli bir akademik eğitim süresini içerdiği görülmektedir. Bu eğitim süreci ihtisaslaşmayı da beraberinde getirmektedir.

2. Toplumsal faydanın ortaya çıkması için muhasebe mesleğini yürütenlerin sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri ve kendilerini yenilemeleri gerekmektedir. Özellikle sürekli olarak değişime açık kalabilme iradesini gösteren meslek mensuplarının, fedakârca davranış koşulunu karşıladığından bahsedilebilecektir.

3. Meslek üyelerinin yer aldığı organize bir meslek örgütü bulunmaktadır. Türkiye'de de özellikle son yirmi yılda başlatılan süreçle muhasebe meslek örgütünün hukuki alt yapısı sağlanmış güçlendirilme süreci gerek iç gerekse dış dinamiklerle ivme kazanmıştır.

4. Devletin muhasebe mesleğini yürütenlerden bir takım menfaatler beklemesi ve karşılığında meslek mensuplarına bir takım menfaatler sunması, adı konmasa da bir sözleşmenin varlığını hissettirmektedir. Bu durum, meslek olma şartlarında ifade edilen "belli bir meslek ile toplum arasındaki ilişkilerde ahlaki bir altyapı oluşturacak" sözleşme olarak gösterilebilmektedir.

Çalışmanın ikinci analizinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

1. Yapılan GZFT analizinde ortaya çıkan mesleğin güçlü yönleri 17 maddede ifade edilmiştir. Bu maddeler daha öz ifadelerle şu şekilde bir araya getirilebilir: Güçlü meslek odası varlığı, iş yapma süreçlerinin kayda ve formatı belirlenmiş raporlamalara bağlı olması, meslek yasasının varlığı, mesleğin icrasına yönelik gelişmiş ve gelişmekte olan bilgisayar yazılımlarının varlığı, staj-eğitim vb. uygulamaların varlığı, tatmin edici olarak algılanan maddi getiri, belirsizliklerin az olduğu bir çalışma takviminin olması, meslek mensubu artışının ruhsatla kontrol ediliyor olması.

2. Yapılan GZFT analizinde ortaya çıkan mesleğin zayıf yönleri ise 18 maddede ifade edilmiştir. Bu maddeler daha öz ifadelerle şu şekilde bir araya getirilebilir: Mükelleflerin ve şeffaf olmayan yönetim yapılarının mesleki faaliyetleri zorlaştırması, sorumluluk-ücret dengesinin yeterince sağlanamaması, mükelleflerin etik dışı istemlerinin ikileme yol açması, beyanname dönemlerinin ve yasal süre kısıtlarının meslek mensubunda yoğun strese yol açması, muhasebe işletmelerinin genellikle birer ikişer kişilik küçük bürolardan oluşmasının kurumsallık ve profesyonelliği zorlaştırması, güvenilir ve süreklilik temelinde meslekte yardımcı personel bulma zorluğu, karmaşık vergi mevzuatının mesleki faaliyetleri zorlaştırması, meslekte yükselme şartlarının getirilen istisnalar nedeni ile objektiflikten uzaklaşabilmesi, meslek mensubu sayısının giderek artış göstermesi ve rekabetin zorlukları, hizmet bedellerinin tahsilinde güçlükler yaşanabilmesi, vergisi hesaplanan mükellefin aynı zamanda meslek mensubu için işveren konumunda olmasının birtakım ikilemlere yol açması, mevzuatın sık ve sürekli değişmesi.

3. Yapılan GZFT analizinde ortaya çıkan mesleğe ilişkin fırsatlar 9 maddede ifade edilmiştir. Bu maddeler daha öz ifadelerle şu şekilde bir araya getirilebilir: Profesyonel işletme yapılarının meslek mensubuna kendini geliştirme ve pazar genişletme imkânı sunması, AB entegrasyonu sürecinin getirebileceği yeni fırsatların varlığı, E- Beyanname ve E-fatura gibi uygulamaların mükellef sayısını arttırması, yeni iş tanımlarının doğması, teknolojik gelişmelerin ve yazılımların hataları minimize etmesi, denetim konusunun meslekte ön planda tutulması ve bağımsız denetim sertifikası sayesinde hızla gelişen iş olanakları, bağımsız denetim kapsamına giren şirketlerin zamanla artması ve buna bağlı pazar genişlemesi.

4. Yapılan GZFT analizinde ortaya çıkan mesleğe ilişkin tehditler 10 maddede ifade edilmiştir. Bu maddeler daha öz ifadelerle şu şekilde bir araya getirilebilir: Piyasadaki genel ekonomik krizlerin iş ve tahsilât zorlukları getirmesi, küreselleşmeyle beraber gereken dil ve teknoloji kullanımı

yeterliliğinin muhasebe meslek mensubu tarafından sağlanamaması durumunda ya da kendisini yenileyememesi durumunda meslek mensubunun iş yapma olanağını kaybedebilmesi, tam tasdik işlemlerinde hata toleransının azalması, yaptırımların daha güçlü hale gelmesiyle birlikte meslek mensubunun taşıdığı risk ve sorumluluğunda da artışın olması, AB entegrasyonu sürecinin getirebileceği muhtemel yeni mevzuat ve sertifikasyon değişiklikleri, özellikle denetim alanında hâkim firmaların serbest piyasa mekanizmasını etkilemeleri, meslek örgütlerinin düzenleyici üst kurul ve kamu kuruluşlarıyla yaşadığı anlaşmazlıkların varlığı, meslekte kurumsallaşmanın az olması.

Çalışmada elde edilen verilerin fayda sağlayabileceği ileriye yönelik araştırma önerileri şu şekilde ifade edilebilir. Bu çalışmada yapılan analizler tartışmaya açıldıktan sonra elde edilen dönütlerle çok sayıda meslek mensubu ve akademisyeni hedef alan bir ölçek hazırlanması mümkün olabilecektir. Bu ölçeğin uygulandığı saha çalışmasında elde edilebilecek bulgular çerçevesinde "Meslek İçin Kritik Başarı Faktörlerinin" tespiti yapılabilir. Bu sayede mevcut durum ve beklentiler daha netleştirilerek meslek mensuplarının yetkinliğinin arttırılmasına ve mesleği düzenleyen mevzuatın iyileştirilmesine yönelik somut önerilerin üretilmesi kolaylaşacaktır.

Kaynakça

Arıkan, Y. (2006). Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin Vergi Uygulamalarındaki Sorunları Ve Çözüm Önerilerimiz Başlıklı TURMOB Başkanlığına tarihinde Sunulan Rapor.

http://archive.ismmmo.org.tr/docs/Raporlar/BEYAN%20Sureleri.doc, 03.03.2016.

Arslan, M. (2005). *İş ve Meslek Ahlakı,* Siyasal Kitabevi, Ankara.

Aydemir, O. (2015). Muhasebe Meslek Mensuplarının Karşılaştıkları Sorunlar ve Beklentiler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz, 71-84.

Başer, M. (1999, Mayıs). Muhasebe Mesleğinin Örgütlenmesinde Türkiye. 4. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.

Bayazıtlı, E., & Çelik, O. (2004). Muhasebe Eğitiminin Arttırılmasında İlk Adım: Yükseköğretim Kurumlarında Muhasebe Mesleğinin Etkinliği Analizi. *XXIII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, Antalya.

Bilen, A. (2008). Doğu Anadolu Bölgesindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Profilleri, Etik Kurallarına Bakışları ve Meslek Sorunları Üzerine Bir Araştırma. *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi,* 85, 27-42.

Civelek, M. A., & Durukan, M. B. (1997). Günümüz Koşullarında Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı. *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, ISMMO Yayınları, 20, 31-132.

Gündüz M. & Özen E. (2016). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları ve Mesleki Memnuniyetlerinin Analizi: Uşak İli Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 67-90.

İşgüden, B., & Çabuk, A. (2006). Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:16, 59-86.

Kutlu, H. A. (2008). *Muhasebe Meslek Ahlakı,* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Marşap, B. (1996). Muhasebe Mesleği Fonksiyonları ve Meslek Mensuplarının Nitelikleri, *Yaklaşım Dergisi*, 37, 119-123.

Özulucan, A. Bengü, H.Ö. ve Fevzi, S. (2010). Muhasebe Meslek Mensuplarının Güncel Sorunları, Uygulamada Karşılaştıkları Yetersizlikler Ve Meslek Odalarından Beklentilerinin Unvanları Ve Mesleki Deneyim Süreleri Yönüyle İncelenmesi: Türkiye Genelinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 31, 41-64.

Sayım, F. (2016). *Meslek Olma Şartları ve Muhasebe Mesleği,* http://www.akademikfinans.com/index.php/akademisyen-gazetesi/item/1850-meslek-olma-sartlari-ve-muhasebe-meslegi

Seviğ, V. (1991). Muhasebecilik Mesleğinde Görev Sorumluluk ve Yetki. Mali Çözüm Dergisi, 6. htpp://www.ismmmo.org.tr/htm1dergikonu.asp.

Sözbilir, N. (2000). *Türkiye'de Muhasebe Uygulamalarında Etiksel Boyutlar*, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

TESMER (2010). *Meslek Hukuku, Mesleki Değerler ve Etik*. Temel Eğitim ve Staj Merkezi Yayınları: 88, Ankara.

Tuğay, O. & Tekşen, Ö. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları: Burdur İlinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C.19, S.1, 223-232.

Yereli, A. B. (2006). Muhasebe Meslek Mensupları Anketi: Mesleki Profil, Sorunlar, Çözüm Önerileri.

Yıldırım, S. & Güney, S. (2012). Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Genel Sorunları: Erzurum İli Örneği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Nisan, 35-48.

Yıldız, G. (2010). Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği ve Kayseri İl Merkezinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 36, 155-178.

Turizmi Etkileyen Avrupa Birliği Politikalarının Türkiye Turizm Politikaları ile Karşılaştırılması: AK Parti Dönemi

Zafer AKBAŞ [1]
Çiğdem MUTLU [2]

Özet

Turizm, küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde önemli bir endüstri haline dönüşmüştür. Avrupa Birliği, ortak bir turizm politikası ortaya koyamamış olsada, diğer politika başlıkları altında turizme yer vererek turizmi ön plana çıkarmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'de, Avrupa Birliği üyelik sürecinde turizm politikalarını geliştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının, 2002 yılından itibaren iyileştirme ve geliştirme çabaları bulunmaktadır. Bu dönemde, turizm alanında yapılan çalışmaların başarılı bir şekilde yürütüldüğü, ancak sürecin devam ettiği; bazı projeler ile anlaşmaların sürmekte olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın amacı, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde gerçekleştirilen turizm faaliyet ve stratejileri ekseninde, Avrupa Birliği turizm politikaları ile Türkiye turizm politikalarının karşılaştırılması ve endüstriye yansımalarının tespit edilmesidir. Çalışmada bu süreçte daha önceki dönemlere nazara etkin politikalar izlendiği, her iki aktör özelinde de devam ettirilmesi gereken süreçlerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Türkiye, Avrupa Birliği, AK Parti, Karşılaştırmalı Politika

A ComparativeStudy Of EU Tourism Policies and Its Effects On Tourism With Turkish Tourism Policy: AK Party Period

Abstract

Tourism has turnedinto a prominent industry around the world with globalization. Despite the fact that, EU has not been able to put forward a common tourism policy, they gave priority to tourism under other policy headlines. Turkey has been struggling to develop tourism policy within the course of European Union Membership.

Within this framework, there has been reformation and improvement initiatives by Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party) since 2002. The successive works in tourism area has been carried out and yet, continuation of the process: and some agreements with projects are stil being carried out has been prescribed within this period. The aim of this study is to compare tourism activities and strategies realized by Justice and Development Party and EU tourism policy and Turkish tourism policy and determine its effects on industry. Within the study, when compared to previous periods, more effective policy being carried out and both actors in the individual capacity have task to keep the progress have been resolved.

Key Words: Tourism, Turkey, European Union, AK Party, Comparative Politics

Giriş

Turizm, küreselleşme ile birlikte gelişerek bütün dünyada daha çok rağbet edilen bir endüstri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedenleri arasında turizmin, kültürel, politik, sosyal ve ekonomi gibi diğer endüstrilerle bağıntılı bir endüstri olması yer almaktadır. Turizmin istihdam sağlaması, ödemeler dengesine

[1] Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, zaferakbas@duzce.edu.tr
[2] Öğr. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Gazipaşa MRB MYO, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı Öğretim Elemanı, cigdem.mutlu@alanya.edu.tr

katkıda bulunması, sosyal ve kültürel açıdan gelişmeye hız kazandırması gibi benzer birçok sebepten ötürü ülkelerin önem verdiği endüstri olarak bilinmektedir.

Turizm endüstrisinde bilinen en geniş pazarın Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye üyelik sürecinde AB turizm politikalarına adapte olmaya çalışmaktadır. AB ve Türkiye turizm için ortak bir politika oluşturmamıştır, ancak endüstrinin katkılarının farkında olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, gereken hassasiyeti göstererek endüstri için farklı düzenlemeler, kararlar, toplantılar ve projeler gerçekleştirmektedir.

Ayrıca, AB temel politikalarında turizm ile ilgili hükümlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu politikalarda, endüstriyle ilgili olarak özellikle tüketicilerin korunması, çevre, ulaştırma, sosyal politika, eğitim, Avrupa turizminin tanıtılması, turizm istatistiklerinin geliştirilmesi ve bilgi teknolojilerinin yer aldığı görülmektedir.

Türkiye, turizm endüstrisinin önemini bilmesiyle birlikte, özellikle AB'ye uyum sürecinde, çalışmalarına hız kazandırdığı görülmektedir. 2002 yılında AK Parti'nin iktidar olması ile birlikte turizm endüstrisinde çıkış yakaladığı görülmektedir. Türkiye'nin bu endüstrideki büyüme hızı tahmin edilenin de üzerine olmuş ve dünya turizminin büyüme ortalamasının iki katından da yüksek bir ivmeyle yükselmiştir.

Bu çalışmanın amacı, AK Parti döneminde gerçekleştirilen turizm faaliyetleri ekseninde, AB turizm politikaları ile Türkiye turizm politikalarının karşılaştırılmasıdır. Ayrıca, turizm politikalarının karşılaştırılmasıyla bu endüstriye yansıyan olumlu ve olumsuz sonuçların neler olduğunun tespit edilmesi de bir diğer amaç olarak belirlenmiştir.

1. Avrupa Birliği Turizm Politikaları

Avrupa Birliği, yakın bir tarihe kadar turizmin büyümesi ve gelişmesi konusuna ciddi bir şekilde yaklaşmamış ve turizmle dolaylı olarak ilgilenmiştir. Ancak, turizmin büyümesi ve ülkelere olan katkılarının anlaşılması, konunun önemini ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen, Avrupa Birliği'nin her ne kadar turizmle ilgili çalışmaları olsa da bu alandaki faaliyetleri düzenleyen ortak bir politikası henüz oluşmuş değildir.

Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Roma Antlaşması'ndan sonra imzalanan Avrupa Tek Senedi'nde ve kurucu antlaşma olan Maasricht Antlaşması'nda tarım, sanayi, çevre, ulaştırma gibi başlıklarla alakalı birçok ortak politikanın yer aldığı görülmektedir. Ancak, bu başlıklar arasında her ne kadar turizm başlığı olmasa da Avrupa Birliği turizmin kültürel, ekonomik ve sosyal yönlerden önemini kabul ettiği görülmektedir (Ural, 2008: 4).

1980'li yıllara kadar, AB'de turizm politikalarını etkileyen alanların; istihdam, çevre, kültür ve tüketici politikaları çerçevesinde şekillenmiş olduğu görülmektedir. 1980'li yılları izleyen dönemde de turizm sektörünün, bir başlık halinde, politika oluşturma sürecinin içerisine dâhil olmaya başladığıgörülmektedir (Ateşoğlu, 2006: 43-44).

1990'lı yıllardan sonraki dönemler incelendiğinde, turizm sektörü için daha ciddi adımların atıldığı görülmektedir (Paksoy, 2005: 58). 1990 yılı "Avrupa Turizm Yılı" olarak ilan edilmiştir. "Avrupa Turizm Yılı" ilanının amacı, turizmin entegrasyon vesilesi olma niteliğini öne çıkarmak ve turizmin ekonomik, sosyal katkılarına dikkati çekmektir (Commission of the European Communities, 1991: 13). Bu bağlamda, ilan hem Avrupa'da hem de üçüncü ülkelerde gerçekleştirilmesi düşünülen tanıtıma da katkı sağlamıştır (Avcıkurt, 1997: 75).

Turizm ile ilgili bütün alanlarda ortak çalışma yapmak, turizmi geliştirmek turizmi çeşitlendirmek amacıyla 1990 yılında "Turizm Eylem Planı" adı altında bir plan hazırlanmıştır. Bununla birlikte, Turizm Eylem Planı (1991) ve Turizm Destekleme Eylem Planı (1993-1995) da turizmi geliştirmek için hazırlanmış diğer planlar arasında yerini almıştır.

Avrupa Parlamentosu, AB'nin ortak turizm politikası için bir rapor hazırlanmasını istemiş ve bunun sonucunda McMillan Scott Raporu düzenlenmiştir. Bu rapor, turizm ile alakalı uygulamalarda fikir ve bilgi alışverişi olması, turizm ile ilgili alanlardaki değişikliklerin takip edilmesi gibi önemli konuları içermektedir. Ayrıca raporda genelde turizm sektörünün ekonomik niteliğinin ön plana çıktığı, ancak ekolojik veya sosyal yönlerinin irdelenmediği de belirtilmiştir (Sivil, 2007: 55).

AB Komisyonu, Nisan 1995'te "Yeşil Kitap" adlı bir rapor yayımlayarak, "Birliğin Turizm Alanındaki Rolü" üzerine çalışmalara başlamış ve bunun, endüstriye yönelik hazırlanan ilk yasal düzenleme olduğu söylenmiştir (Ural, 2008: 28). Bununla birlikte, raporda, KOBİ'lerin desteklenmesi ve turizmin kalitesinin artırılması yönündeçalışılmasıgerektiğine vurgu yapılmıştır (Commission of the European Communities, 1995: 3). Ayrıca, Yeşil Rapor kapsamında, AB'nin ilk Turizm Teşvik Programı olarak bilinen Philoxenia-Konukseverlik Programı'nın oluşturulduğu bilinmektedir (Köfteoğlu, 2003: 32).

2000'li yıllar değerlendirildiğinde, turizm sektörü ile alakalı, istihdam, kırsal kalkınma, sosyal, kültürel gelişmeler ve ekonomiye olan etkileri gibi konular Avrupa'nın gündeminde yer edinmektedir. Bu konuların hala tartışılmaya devam ettiği görülmektedir.

Avrupa Konseyi, 2000 yılında Lizbon'da toplanarak, turizm adına yeni bir strateji hedefi ortaya koymuştur. Bu bağlamda hedef, Avrupa Birliği'nin ekonomisini dünya üzerinde, rekabet edebilir ve dinamik hale getirmektedir. Bunun sonucunda da turizme ve turizme destek veren işletmelerin politikalarına ayrı ciddiyetle yaklaşmayı hedeflemiştir (Commission of the European Communities, 2002: 5). AB Komisyonu, 2005 yılında, yenilenmiş AB Turizm Politikası adı altında bir başka tebliğ yayınlayarak, Avrupa turizminde rekabeti arttırarak hem Avrupa hem de dünya turizminin büyümesini devam ettirmeyi amaçlamıştır. Böylece, yeni iş imkânları oluşturarak istihdamın artırılmasını da bir diğer hedef olarak belirlemiştir (Verheugen, 2005: 3).

Avrupa turizm politikası çerçevesinigüncelleştirmek için 2010 yılında, Avrupa Turizm Paydaşlar konferansı düzenlenmiştir. Konferans sonunda, otel sınıflandırmaları, Avrupa Etiketi oluşturmak, turizme finansal destek, özel ve kamu kuruluşlarının birlikte hareket etmesi gibi fikirler ön plana çıkmıştır. Bununla

birlikte, vize gereken ziyaretçiler için AB'ye girişte, vizelerin kaldırılması, ucuzlaması, vize işlemlerinin kolaylaştırılması gibi konularda düzenlemeler yapılması gerekliliği de tartışmaya açılmıştır.

AB'de henüz ortak bir turizm politikasının oluşturulmaması, turizmin ciddiye alınmadığı veya önem taşımadığı olarak yorumlanmaması gerekmektedir. Çünkü turizmin, diğer birçok farklı endüstri ve alanlardaki gelişmeler ve değişmeler ile bağıntılı olması göz önünde bulundurulduğunda, AB temel politikalarında turizm hükümlerinin varlığı görülmekte ve bu durumun AB tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır (Yağcı, 2003: 212). AB müktesebatı çerçevesinde, AB temel politikalarında yeralan turizm ile ilgili hükümlerin; çevre, tüketicinin korunması, ulaştırma, sosyal-kırsal-kültürel gelişim, eğitim, istatistik, serbest dolaşım gibi politika metinlerinde yer aldığı görülmektedir.

AB'nin turizm ile ilgili dolaylı politikalarının doğrudan politikalarından fazla olduğu görülmektedir. Turizmin farklılık içermesi ve heterojen olması, yani kendine özgü niteliklerinin varlığı böyle bir durumu ortaya çıkarmaktadır. AB turizm politikalarını çevre, ulaştırma ve benzeri alanlardaki politikaların dolaylı olarak etkilediği bilinmektedir (Arslan, 2014: 432).

AB'nin önem verdiği çevre politikalarının temelinde "kirleten öder" prensibinin hâkim olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, AB, sürdürülebilir çevre konusuna da özellikle vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda AB'nin, turizm endüstrisine katkı sağlayan ve çevre politikasıyla ilgilibilinen temel eylem maddelerivardır. Bunlar, kıyı ve dağlık alanlarda kitlesel turizm için idare, yönetim ve planlamaya daha çok önem verilmesi, yönetilmesi ve geliştirilmesi, sürdürülebilir turizmi geliştirmek ve turizmi ve turizm ürünlerini çeşitlendirmek, ziyaretçi bilincini arttırmak, çevresel kaygıyı yok etmek veya en aza indirgemek, ziyaretçi sorumluluğunu sağlamaktır (Karakuş, 2003: 21).

Çevre ile ilgili eylemlerin uygulama koşullarına bakıldığında ise, bunların AB finansmanı yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Turizm sektöründe bir proje ortaya koymak için destek arayışı içerisinde olan herkes, bu yapısal fonlar dâhilinde, en iyi çevresel seçenekleri gözönünde bulundurarak hareket etmesi gerekmektedir (Beken, 2007: 67).

AB ulaştırma politikasının amacı ise, ulaşım sistemlerinin, toplumun ekonomik, sosyal ve çevre ile ilgili ihtiyaçlarını giderebilmesini sağlamak olarak vurgulanmaktadır (European Commission, 2006: 6). Turizm hareketlerinin ulaşım olmadan gerçekleştirilmesi imkânsızdır ve bu bağlamda ulaşımın geliştirilmesi, yenilenmesi endüstriye hareketlilik kazandıracaktır. Havayollarında bilgisayar tabanlı rezervasyon sistemlerinin işlemleri hızlandırması, rekabetle birlikte havayolları biletlerinin ucuzlaması, havayolu ile ulaşımın zamandan kazandırması, kruvaziyerturizmin yaygınlaşması gibi birçok imkânın gelişmesi en önemli örnekler arasında yer almaktadır.

Avrupa Konseyi, "Avrupa Bir Ortak Miras" adında başlattığı kampanyayla kültürel ortam oluşturmaya çalışmıştır. Bu planın amacı, Avrupa'da kültürel, doğal ve tarihi miras konusunda bilinç uyandırmak, kültür çeşitliliğine değer vermek şartıyla ülkelerarası bütünleşme ortamı oluşturmak, miras olarak değerlendirilen sit alanları, sanat eserleriyle beraber kültürel, sosyal, geleneksel, manevi ve dini

değerleri ortaya çıkararak farkındalığı artırmak ve kültürel turizmi ileriye taşımak olarak belirlenmiştir (Emekli, 2005: 102). Ayrıca, RAPHAEL Avrupa kültürel mirasının korunması programı ile Avrupa Kültür Ödülü ve Avrupa Kültür Şehri uygulamalarını faaliyete geçirmiş ve en iyi kültürel turizm ürünlerinebu isim ve nitelikler verilmiştir (Commission of the European Communities, 2004: 6).

Kültürel, kırsal, sosyal turizmin geliştirilmesi politikasında; turizm endüstrisinin en önemli temeli olarak görülen Avrupa kültürü ve mirası yer almaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'nın, bu değerleri, ziyaretçiler açısından Avrupa şehir ve bölgelerinin çekiciliğini ve Avrupa bilincini üst noktalara taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, topluluk tarafından Avrupa kültür ve mirasının, turizm içinönem ve değerinin benimsetilmesi hususunda aktif rol oynadığı deklare edilmektedir. Kültürel olarak, müzelere, tarihi değerlere sahip çıkılması, bu kapsamda tarihi eser niteliğindeki binaların özellikleri bozulmadan otellere veya başka konaklama tesislerine, konser, tiyatro gibi alanlara dönüştürülmesi gibi çeşitli eylemler planlanmakta ve mali destek verilmektedir. Buna istinaden, bu faaliyetlerden en çok yararlananın ise turizm endüstrisi olduğu söylenebilir (Beken, 2007: 68).

AB'nin hedefleri arasındaki bir diğer politika ise, alternatif turizm faaliyetleri çerçevesinde, kırsal açıdan gelişmektir. Topluluğun kırsal turizme elverişli ve bu işi iyi bir şekilde gerçekleştiren yörelere destek verilmesi, teşvik edilmesi, yörelerin örnek olarak sunulması, tanıtılması, eğitim verilmesi, pilot bölge eylemleri ile yerel, bölgesel ve Avrupa düzeyinde işbirliğinin sağlanması hususuna oldukça önem verdiği ve ilgilendiği görülmektedir (Commission of the European Communities, 1996: 22).

Sosyal turizmin, engelli, yalnız veya genç çocuklarıyla yaşayan ailelerin, emekli ve üçüncü yaş grubunda olan, fakat maddi açıdan sıkıntı yaşayan kişi veya kişiler gibi değişik birçok nedenlerle turizm hareketlerine, sosyal hayata katılamayanlar için oluşturulduğu bilinmektedir (Commission of the European Communities, 1991: 31). Bu kapsamda, Avrupalı engelli vatandaşların, turizm hareketleri içerisinde yer almalarını sağlamak, teşvik etmek ve gereken yasal, mali ve teknik düzenlemelerin oluşturulmasını sağlamak hedeflenmektedir. Bununla birlikte, asıl hedef ise, Avrupa vatandaşlığına güç kazandırmak ve vatandaşların sosyal olarak gelişimlerine destek olmaktır (Commission of the European Communities, 2002: 42).

Avrupa vatandaşlarının tüketici haklarının korunduğuna dair garanti vermek üzere çeşitli politikalar oluşturulduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, AB'nin, turistleri tüketici olarak gördüğü turistlerin haklarını garanti altına alarak korumayı amaçladığı görülmektedir (Karakuş, 2003: 22). Turizm endüstrisini etkileyen AB tüketici politikasının ana faaliyet alanlarının; tüketiciyi koruma standartları ile ürün/hizmet hususunda tüketiciye bilgi vermeolmak üzere iki başlık altında sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, AB'de turist hakları, tüketici hakları çerçevesinde koruma altına alınmaktadır (Çiçek ve Özgen, 2001: 145).

Serbest Dolaşım Politikası; AB üye ülkeleri arasındaki serbest dolaşım hakkının olması, turizm endüstrisinde de eğitim açısından gelişmiş kişi veya yatırımcıların AB üyesi ülkelerde herhangi bir engel olmadan çalışmasını sağlamayı

amaçlamaktadır. Buna istinaden, bu politikanın turizmi olumlu yönde etkilemesi kaçınılmazdır (Arslan, 2014: 432).

Avrupa Birliği ortak politikalarından Mesleki Eğitim ve Öğretim, kişinin mesleğiyle alakalı alanda yeterli teknik, beşeri ve kavramsal yetenek ve beceri kazandırma amacı çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda, kişilerin yeterli yetkinliğe sahip olarak, daha kalifiye elemanlar sınıfına katılımları sağlanacaktır. Günümüzde en önemli sorun olarak bilinen kalifiye eleman eksikliğinin bu şekilde giderilmeye çalışılması amaçlanmaktadır.

Komisyon, Avrupa Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi'nin (CEDEFOP) de katkılarıyla, Birlik seviyesinde, sekiz adet turizm ile ilgili meslekler için serbest dolaşımın geliştirilmesine olanak sağlayacak önlemler almıştır. Bu mesleklerin; resepsiyonist, barmen, garson, kat görevlisi, şef ve şarap sorumlusu olduğu açıklanmıştır. Ayrıca, Birlik üyesi olan ülkelerde nitelik olarak uyumlaştırılmalarının sağlanmasına olumlu katkılar sunmaktadır (Avcıkurt, 1997: 88).

AB'nin kendi içinde ortak Avrupa turizmi fikri ortaya çıkmaya başlamış ve böylece Avrupa'nın ortak tanıtıma daha çok önem vermeye başladığı görülmüştür. (http://www.euroacademic.org/tr, e.t. 10.11.2014). Bununla birlikte, Avrupa Komisyonu, Avrupa'yı bir turizm destinasyonu olarak tanıtmasını sağlayacak www.visiteurope.com isimli sitenin gelişmesi için maddi olarak destek vermektedir. Ayrıca, bu site Avrupa Seyahat Komisyonu ve ulusal turist ofisleriyle beraber yönetilmekte ve hizmete sunulmaktadır (Paksoy, 2005: 95).

Avrupa Topluluğu'nunilk zamanlarından günümüze, Topluluk politikaları ile ilgili kararlar, bu kararların planlanması, uygulanmasının güvenli ve karşılaştırılabilir istatistiklere dayandırılmasının gerekliliği Turizm İstatistiklerinin Geliştirilmesi kapsamında vurgulanmıştır. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi amacıyla, Avrupa Birliği düzeyinde, Avrupa İstatistik Sistemi (AİS) kurulmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2014: 1). Böylece turizm endüstrisi ile ilgili istatistikler, Avrupa İstatistik Sistemi tarafından düzenlenmektedir. Ayrıca, AB turizmine dair mevcut bilgilerin de uyumlaştırdığı görülmektedir (European Communities, 1995: 33).

Turizm, emek yoğun endüstriler arasında yer almaktadır ve bu sebeple, AB'nin, yeni üye ve aday ülkelerde turizmin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına destek verdiği görülmektedir. Turizm, bölgesel kalkınma ve istihdam oluşturma yönünden önemli bir endüstridir. Ayrıca, turistlerin gerçekleştirdiği harcamalar, yeni üye ve aday ülkelere dolaylı yoldan sermaye aktarımına da imkân vermektedir. Bu bağlamda, ülkelerin ödemeler dengesine katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır (Ateşoğlu, 2006: 36).

2. Türkiye'nin Turizm Politikaları ve Gelişimi: Ak Parti Dönemi

Türkiye Turizm Politikaları

Turizm, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de oldukça yeri ve önemi olan bir endüstri konumundadır. Türkiye sahip olduğu kültürel değer ve mirasları, jeopolitik konumu, doğal güzellikleri gibi özelliklerinden dolayı turizme oldukça

elverişli bir ülke olarak tanınmaktadır. Ayrıca, bu endüstrininoluşturduğu istihdam ve bu endüstriden elde edilen gelir de ülke ekonomisinde önemli oranda rol oynamaktadır.

Günümüzde, Türkiye'de imalat sanayinin ardından turizmin, döviz getirisi bakımından en önemli konumda yer aldığı görülmektedir (Çınar ve Hepaktan, 2007: 135). 1993 yılında turizmdeki doğrudan istihdamın toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 3,56 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın Türkiye'de2001 yılında yüzde 5,10 ve 2010 yılında ise yüzde 6,70'lere ulaştığı görülmektedir. Ayrıca, endüstrinin dolaylı istihdamdaki payı 1993 yılında yüzde 8,90, 2001 yılında yüzde 12,76 ve 2010 yılında ise yüzde 19,81 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, toplam istihdam içerisindeki payıda yüzde 12,46'dan yüzde 26,51'e çıkmıştır (Avcı ve Yanardağ, 2012: 45). Bu veriler dikkate alındığında AK Parti dönemiyle birlikte turizme verilen önemin arttığı ve turizmin istihdamdaki pay oranlarının giderek yukarı yönlü olduğu görülmektedir.

Türkiye turizm politikaları cumhuriyet öncesi dönem, planlı dönem öncesi (1923-1963), planlı dönem ve sonrası (1963'den günümüze) olarak sınıflandırılabilir. Cumhuriyet dönemi öncesi dönemde, konaklama hizmetlerinin geliştiği söylenebilir. Planlı dönem öncesinde, 1923 yılında Türk Seyyahin Cemiyeti, 1939'da Turizm Müdürlüğü kurulmuş ve 1953 yılında Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca, turizme dair en önemli eylemlerden biri de, Ziraat Bankası ve diğer bankaların desteğiyle 1955 yılında Turizm Bankası'nın kurulmasıdır (Alaca, 1997: 48).

Planlı dönem, turizm endüstrisi adına asıl gelişmelerin gerçekleştiği dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde, 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1955 yılında Turizm Bankası, 1972 yılındaTürkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) kurulmuştur. Bununla birlikte, 1982 yılında "Turizmi Teşvik Kanunu" yürürlüğe girmiş ve endüstride önemli teşvikler sağlanmıştır.

1963 yılından itibaren Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanmıştır. 1963–1977 yılları arasında hazırlanmış olan bu kalkınma planlarında, ülke ödemeler dengesi açığını kapatmada turizmden faydalanabileceği, turist sayısı ve tüketim harcamalarının geliştirilmesi, kitle turizmi yatırımlarına ağırlık verilmesi ve bu amaçla özel sektörün teşvik edilerek desteklenmesi hususuna vurgu yapılmıştır (Ünal, 2007: 31).

Kalkınma planları içerisinde, özellikle dokuzuncu kalkınma planının diğer planlardan farklı olduğu dikkati çekmektedir. AK Parti iktidarının koordinesinde yürütülen bu plan, yedi yıllık bir süre için oluşturulmuştur. Bununla birlikte, Dokuzuncu Kalkınma Planının vizyonunun "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küreselölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelikiçin uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" şeklinde belirlendiği görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006: 3). Buna istinaden, bu vizyon, aynı zamanda, AK Parti iktidarının AB uyumu doğrultusunda turizm faaliyetlerini sürdüreceğinin bir göstergesi olarak açıklanmaktadır.

AK Parti Dönemi'nde Turizm Politikalarının Gelişimi

AK Parti iktidarı döneminde turizm endüstrisindeki gelişmeler dikkat çekmektedir. Bu dönemde turizm dünyayla rekabet edebilecek en önemli üstünlük alanlarından birisi haline gelmiştir. Hükümetin, turizm hareketleri adına yaptığı çalışmalar sonucunda, Türkiye'ye gelen turist sayısı ve gelirlerinde büyük oranda artışlar olduğunun altı Hükümet Programında çizilmiştir (II. Erdoğan Hükümeti Programı, 2014: 1).

AK Parti döneminde, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliğinde yapılan restorasyon, proje ve uygulamasını bitirdiği eser sayılarının 3 binin üzerinde olduğu yönünde açıklama Hükümet tarafından yapılmıştır (II. Erdoğan Hükümeti Programı, 2014: 1). III. Erdoğan Hükümeti programında da "Komşularla Sıfır Sorun" politikasıyla komşu ülkelerle ticaret ve turizm artırılarak; sınır bölgelerinde önemli bir ekonomik dönüşümün başlatıldığı ifade edilmiştir (III. Erdoğan Hükümeti Programı, 2014: 1).

Turizm endüstrisinin hızla büyüdüğü ve bu kapsamda 2002 yılında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı 13,3 milyon kişi, turizm gelirleri ise 12,4 milyar dolar iken, 2013 yılında turist sayısının 34,9 milyon kişiye ve turizm gelirlerinin ise 32,3 milyar dolara çıktığı açıklanmıştır. Bununla birlikte, sürdürülebilir bir yapıda turizmi çeşitlendirerek ve nitelikli hizmet kalitesi sunarak turizm gelirini istikrarlı bir şekilde yukarılara taşımayı öngören Türkiye Turizm Stratejisi hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Böylece, 2023 perspektifinde 50 milyon turist ve 50 milyar doları aşan bir turizm geliri elde edilmesi amaçlanmaktadır (62. Hükümet Programı, 2014: 123).

3 Ekim 2005 tarihinde, AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başladığı açıklanmıştır. Bu bağlamda, 2009 yılında ilk kez münhasıran AB'den sorumlu bir Devlet Bakanı ve Başmüzakereci atanması ve 2011 yılında Avrupa Birliği Bakanlığı'nın kurulmasının, AK Parti iktidarının AB sürecine verdiği önemin kanıtı niteliğinde olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, 2013 yılında Türk vatandaşlarının 3-3,5 yıl içinde Schengen ülkelerine vizesiz seyahat edebilmesine olanak verecek Vize Muafiyeti Diyaloğu'nun da resmen başlatıldığının açıklanması önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (62. Hükümet Programı, 2014: 23). Bununla birlikte, Schengen bölgesinde Vize Muafiyeti sağlanması çalışmalarına devam edildiği, 16 Aralık 2013 tarihli Vize Serbestisi Diyaloğu Mutabakat metni ve Geri Kabul Anlaşması'yla başlatılan müzakerelerde gereken sorumlulukların yerine getirilerek bu sürecin bitirilme aşamasına gelindiği açıklanmıştır (65. Hükümet Programı, 2016: 133).

AK Parti hükümeti; sanayi, turizm, tarım, altyapı, insan kaynakları ve sosyal kalkınma gibi birçok alanda, KOBİ'lere, meslek ve sivil toplum kuruluşlarına, yaklaşık 11 bin proje kapsamında 1,8 milyar TL hibe kaynak kullandırdığı ve bu katkıyla toplamda 3,3 milyar TL'ye yaklaşan bir kaynağı da harekete geçirmiştir. Bununla birlikte, dünyadaki yeni turizm eğilimleri çerçevesinde kültür, kongre, sağlık, inanç, spor turizmi gibi alternatif turizm çeşitlerini geliştirerek Türkiye'ninher yöresini bir cazibe merkezi haline getirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Türkiye'nin özellikle Avrupa'da, Kafkaslar'da ve Ortadoğu'da termal turizm ve sağlık turizmi hususunda önemli bir merkez olması yolunda adım attıkları

ve çabaladıkları da elde edilen bilgiler arasında yer almaktadır (62. Hükümet Programı, 2014: 96).

AK Parti'nin, AB'ye üyelik sürecinde, diğer politikalarda olduğu gibi turizm politikalarında da AB'ye uyum sağlama eşliğinde devam ettirdiği görülmektedir. AK Parti iktidarının, AB'nin kültür, sağlık, kültür vb. politikaları için oluşturduğu projelere uyum sağlayarak ve katılarak endüstriye hareketlilik getirdiği belirlenmiştir.

3. AK Parti Dönemi Avrupa Birliği Turizm Politikaları İle Türkiye Turizm Politikalarının Karşılaştırılması

Çevre Politikası; AB uyum süreci zarfında Türkiye'nin en çok önem verdiği politikalarından biridir. Çevrenin korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için AK Parti döneminde oldukça yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Çevreyle ilgili hususlarda Türkiye'de, AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023), Çölleşme ile Mücadele Türkiye Ulusal Eylem Programı, Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı 2007, Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020), Mavi Bayrak Ödülü gibi politika belgeleri ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin 2002 yılında sahip olduğu mavi bayraklı plajları 151 iken 2013 yılında 397 mavi bayraklı plaja ulaşarak dünya sıralamasında 3. sıraya yükselmiştir. Ayrıca, 2002 yılında 964 olan korunan alan sayısı 2821'e yükseltilmiş ve 89 yeni kent ormanı kurulmuştur. Bu bağlamda, AK Parti'nin turizm adına büyük çevre atılımları gerçekleştirdiği söylenebilir (62. Hükümet Programı, 2014: 90-91).

2014 İlerleme Raporunda atık yönetimi hususunda, düzenli depolama tesislerinin AB standartlarına uyumuna dair çalışmaların olduğu ve devam edeceği açıklanmıştır (2014 İlerleme Raporu, 2014: 68). Bununla birlikte; AB fonlarından desteklenen "Kuş ve Habitat Direktiflerinin Uyumlaştırılması için Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Projesi"nin Mayıs 2013'te tamamlanmıştır (2013 İlerleme Raporu, 2013: 189). Ayrıca, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği de Avrupa Birliği'ne uyum için yapılan çalışmalara gösterilen örnekler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin, çevre değişikliği alanında tam hazırlıklı olmadığı, ancak 2014 yılında çevre mevzuatının uyumlaştırılması konusunda ilerlemeler olduğu görülmektedir (2015 İlerleme Raporu, 2015: 81).

Sürdürülebilir turizm çerçevesinde, çevreyi korumak, çevre bilincini artırmak ve bu alana dikkati çekmek, turizm işletmelerinin çevreye duyarlılıklarının teşvik edilmesi vb. amaçlarla konaklama tesislerine çevreye duyarlı konaklama tesisi belgesi (Yeşil Yıldız) verilmeye başlanmıştır. Bu belge, turizm işletme belgeli olan ve çevreye karşı duyarlı faaliyet gösteren işletmelere uygulandığı bilinmektedir. Böylece işletmelere, enerji azaltılması ve enerji verimliliğin arttırılması, çevreye zararlı madde kullanımlarının azaltılması gibi konularda teşvik sağlandığı görülmektedir (http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr, e.t. 05.11. 2014).

Türkiye Otelciler Federasyonu (TÜROFED), Beyaz Yıldız projesini başlatarak çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasını hedeflediği bilinmektedir. Ayrıca; turizm işletmelerinde kontrolsüz kullanılan su, elektrik, katı atık, sıvı atık vb. kontrol altına alınması ve düzenlenmesi bir diğer amaç olarak

belirtilmektedir (Kızılırmak, 2011: 10). Bununla birlikte, bu projeyle kontrolsüz tüketim yerine bilinçli bir tüketime dönüştüren ve gerekli kriterleri sağlayan işletmeler Beyaz Yıldız alabilmektedir (Tutar, 2015: 341).

AK Parti iktidarı döneminde gerçekleştirilen ve turizm endüstrisini etkileyen bir diğer gelişme; aktif havaalanı sayısının 26'dan 53'e çıkarılmasıdır. Böylece havayolunu kullanan toplam yolcu sayısı daneredeyse 4 kat artarak 150 milyona ulaşmıştır. 2002 yılında 150 olarak bilinen toplam uçak sayısı 2014 itibariyle 400'e ulaşmıştır. Bununla birlikte, İstanbul Atatürk Havalimanı'nın, 2014 yılı itibariyle hava ulaşımındabağlanabilirlikartışıyla dünyada birinci konuma yükselmiştir (62. Hükümet Programı, 2014: 158).

Kırsal kalkınma konusunun AB'nin gündeminde her zaman yer aldığı bilinmektedir. AB'ye uyum sürecinde Türkiye, kırsal kalkınmada da AB projelerini uygulamaya çalışmaktadır. Türkiye'de, kırsal turizmin geliştirilmesi çerçevesinde genel itibariyle sürdürülebilir turizm ve turizmin çeşitlendirilmesi (yayla turizmi, golf turizmi, ekoturizm gibi) konularına ağırlık verilmekte ve bu hususta AB destek projelerinden yararlanılmaktadır. Bununla birlikte, Katılım Öncesi Mali Araç-Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD) uygulaması geliştirilmiştir. IPARD kapsamında, Türkiye, kırsal kalkınma sağlanacak iller için AB fonlarının yönetimine dair koşulsuz yetki devri almıştır. Bu bağlamda; 2013 yılında 134 milyon Avro AB fonunun faydalanıcılara ödenmesi de bu uygulamadaki gelişmeye kanıt niteliğindedir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 33).

Sosyal turizm kapsamına bakıldığında AK Parti döneminde, bireylerin ve özellikle engellilerin yaşam şartlarının (sağlık, ekonomi, sosyal vb. alanlarda) iyileştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, engelli vatandaşların yaşamlarını kolaylaştırmak için şehirlerin fiziki çevrelerini engellilere uygun şekle getirmek maksadıyla çeşitli projelerin başlatıldığı görülmektedir. Böylece engelli vatandaşlar daha rahat bir şekilde sosyal hayata adapte olacaklardır. Ayrıca, AK Parti iktidarı, kamuda engelli istihdamını önceki yıllara oranla beş katına çıkardığını belirtmiştir. Bununla birlikte, engellilerineğitim kurumlarına taşındığı ve özel eğitim hizmeti programlarıhazırlanarak uygulamaya geçirilmektedir. 2002-2013 yılları arasında bu hizmetlerden neredeyse 1,9 milyon engelli vatandaşın faydalandağı elde edilen bir diğer bilgidir (62. Hükümet Programı, 2014: 75-76).

Türkiye, Avrupa Kültür Şehri (Başkenti) programına dâhil olmuş ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansına göre, bu program çerçevesinde, yaklaşık10 milyon kişinin katılımıyla, toplamda 10.000 civarında etkinlik düzenlenmiştir. Bununla birlikte, Türkiye, 9 Mayıs 2011 tarihinde yapılan Avrupa Günü kutlama etkinlikleridebulunmaktadır (2011 İlerleme Raporu, 2011: 98).

AK Parti döneminde kültür alanında harekete geçirilen birçok uygulamayla birlikte, 2014 yılı itibariyle Dünya genelinde UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı 1007 kültürel ve doğal varlık bulunmaktadır. Bu değerlerden, 779 tanesi kültürel, 197 tanesi doğal, 31 tanesi ise karma (kültürel/doğal) varlık olarak açıklanmıştır. 2016 yılı itibariyle ise kayıtlı 1052 kültürel ve doğal varlık bulunmakta olup bunların 814 tanesi kültürel, 203 tanesi doğal, 35 tanesi ise karma (kültürel/doğal) varlık olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 16 adet varlığı alınmıştır (http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/, e.t. 05.09.2016).

AK Parti 10. Kalkınma Planı kapsamında kültür endüstrilerinin geliştirilmesi ile kültürel miras alanları için saha yönetim planlarının hazırlanması ve bu alanların restorasyonukonularını gündemine almıştır. Bu bağlamda, iktidarın kültürel alandaki atılımları giderek artırdığı ve önemli bir konu olarak değerlendirdiği söylenebilir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 68).

Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü, çevrimiçi hizmetlerini gün geçtikçe kalitesini artırarak geliştirmekte ve tüketicinin korunması için yoğun çaba harcamaktadır. Bu bağlamda, farkındalık uyandırma ve tüketici eğitimine dair etkinlikleri arttırdığı bilinmektedir. Ayrıca, AB müktesebatına uyum sağlanması amacıyla Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun Mayıs 2014 yılındayürürlüğegirmiştir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 70).

Tüketicinin korunması alanında bazı ilerlemelerin olduğu; ancak tüketici haklarının uygulamaya geçirilmesinin bütün düzeylerde iyileştirilmesi zorunlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, tüketiciye yönelik iyileştirme hareketlerinin devam etmesine rağmen henüz yetersiz kaldığı görülmektedir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 71). Bu bağlamda, tüketici hakları kapsamına giren turist hakları hususunun da yetersiz kaldığı bilinmektedir.

2014 İlerleme Raporu'na göre Serbest Dolaşım Politikası kapsamında Türkiye'nin AB vize gereklilikleri ve muafiyetlerine adapte olması ve vize politikasını AB üye devletleri ile uyumlu hale getirmesi gerekmektedir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 64).

Mesleki Turizm Eğitim ve Öğretiminin Desteklenmesi açısından Türkiye'nin, eğitim, mesleki eğitim ve gençlik konularında, AB müktesebatı ve standartlarına uyum sağlama çabalarının devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, AB müktesabatına uyum amacıyla, meslek standartlarını belirlemeye ve belgelendirmeye yönelik düzenlemeler kapsamında, Mesleki Yeterlilikler Kurumu kurulduğu ve 560 ulusal meslek standartları oluşturulmuştur (62. Hükümet Programı, 2014: 129-130).

Eğitim, öğretim ve gençlik alanında, yüzde 55'i AB tarafından finanse edilen Hayatboyu Öğrenme ve Gençlik Programlarına yapılan başvurular giderek artmaktadır. Bununla beraber, kurum ve kişilerle imzalanan hibe anlaşmalarının 3.600'den fazla olduğu ve nihai fayda sağlayanların ise toplam sayıları neredeyse 70.000'e ulaşmıştır. Bu bağlamda, Türkiye, Mayıs 2014 yılında "Erasmus+" programına tam katılım için anlaşma imzalandığı bilinmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin bazı üniversitelerinde Bologna Süreci, uygulama açısından ileri olduğu; ancak Türkiye'deki üniversiteler arasında nitelik bakımından da önemli farklılıklar olduğu belirtilmektedir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 67).

Türkiye'de turizm ve işletmecilik alanında eğitim veren, üniversiteler (iki veya dört yıllık) ve meslek liseleri bulunmaktadır. Bu birimler, Avrupa Birliği'ne uyumlu yeni müfredatlar oluşturarak ve uygulamaya geçirerek eğitimlerini devam ettirmektedirler. Ayrıca, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerle ortak çalışmalar, projelere katılım sağlamaktadırlar.

Uluslararası Pazarda Avrupa Turizminin Tanıtılması; Türkiye, AB'ye katılım sürecinde, Avrupa Birliği Uyum Yasaları uyarınca turizm politikalarını değiştirmeye ve AB'ye uyum sağlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir.

Bu uyumu sağlayabilmek amacıyla, Avrupa turizm şehirleriyle rekabet edebilecek bir turizm endüstrisi meydana getirmenin gerekli olduğu açıklanmıştır. Buna istinaden, turizm politikalarıyla birlikte, kültür ve turizm tanıtımında yeni ve güncel düzenlemelerle iyileştirmelerin yapılmasının şart olduğu bilinmektedir (Çakır ve Yalçın, 2014: 8-9).

Türkiye'nin uluslararası pazarda turizm adına tanıtımının ve pazarlanmasının yapılması, ziyaretçilere ülkenin kültür ve değerlerinin öğretilmesi anlamına gelmektedir. Böylece, turizmin ve ülkenin tanınırlığı artarak, pazardaki payını büyütecektir. Turizm endüstrisine dair tanıtımların genel olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılmakta ve Bakanlığa, turizm ile doğrudan veya dolaylı olarak yeralan birçok kurum ve kuruluş destek vermektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 16 adet varlığıgirmeyi başarmıştır. Turizm İstatistiklerinin geliştirilmesi; turizm verilerin toplanması ve AB'ye üyeülkeleregönderilmesi, bu verilerin diğer üye ülkelerin verileriyle karşılıklı incelenmesi amacıyla turizm istatistikleri için bir sistem oluşturulması gerekliliği savunulmuştur. Bu bağlamda, Eurostat (Avrupa İstatistik Ofisi) tarafından turizm de kapsayan istatistiklerin geliştirildiği görülmektedir. Avrupa Birliği'ne istatistikler sağlamayı amaçlayan bu kurum, Türkiye'nin turizm verilerini de yayınlamaktadır.

2005 yılında Türkiye'de "Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)" kurulmuş ve turizm sektörü kapsamındaki verilere, bu kurum aracılığıyla ulaşılacağı açıklanmıştır. Bununla birlikte, Turizm ve Kültür Bakanlığı ile Türkiye İstatistik Kurumu'nun işbirliği ile yapılan istatistikler Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün sitesinde de yayınlanmaktadır. Bu istatistikler, turist geceleme, giriş-çıkış, yat, turizm gelir-gider ve harcama gibi turizm endüstrisine dair konuları kapsamaktadır.

İstatistiki altyapı hususundaki faaliyetlerin artırılması için, TÜİK'te kapsamlı bir şekilde yeniden yapılandırma çalışmalarının başlatıldığı açıklanmıştır. Ayrıca, turizm istatistikleri için, TUİK, turizm istatistiklerine dair metodolojisini yeniden değerlendirerek AB metodolojisi ile daha uyumlu hale getirildiği ve AB müktesebatıyla uyumun ileri aşamada olduğu belirtilmiştir (2014 İlerleme Raporu, 2014: 40).

Sonuç

Turizm, ekonomi, kültür, çevre, istihdam, kırsal kalkınma gibi alanlarla yakından ilgili olan bir endüstri olarak bilinmektedir. İlk başta sadece istihdam, bölgesel kalkınma alanlarına olan faydalarıyla bilinmiş olsa da, ilerleyen yıllarda ekonomiye olan katkısının daha fazla olduğu keşfedilmiştir. Böylece, dünya üzerinde turizm endüstrisinin gelir meydana getirici özelliği ortaya çıkmış ve turizme olan ilgi artmıştır. Ekonomik katkısı yanında turizm endüstrisi, sosyal, kültürel, kırsal vb. etkisi ile pazardaki yerini güçlendirmiştir. Böylece hem ekonomilerini hem de diğer niteliklerini geliştirmek isteyen ülkeler turizm alanına yönelmeye başlamıştır.

AB ülkeleri, dünya üzerinde, önemi büyük ve en çok tercih edilen destinasyon olarak bilinmektedir. AB, hala ortak bir turizm politikası oluşturmamasına rağmen, turizm alanında birçok atılım yaparak, önemli oranda destek vermiştir. Turizm endüstrisine, özellikle, çevre, kırsal, sosyal, ulaştırma, eğitim gibi alanlarda projeler oluşturarak ve bu projelere maddi açıdan da katkı sağlayarak teşvik vermiştir. Bu bağlamda, AB'nin ortak politika oluşturmasa da, diğer başlıklar altında turizm adına uygulamalar yaptığı görülmektedir.

Türkiye'nin, turizm endüstrisine hizmet verebilecek doğal, kültürel birçok alana sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Turizmi Teşvik Kanunu'nun çıkarılması turizme katkı sağlayan önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, Türkiye'de uygulamaya başlanılan Beş Yıllık Kalkınma Planları (1963) ile turizmin dikkate alındığı ve gelişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Turizmin geliştirilebilmesi amacıyla, çeşitlendirilmesi, özel ve kamu sektörü değerlendirmeleri, doğal alanların sürdürebilirliğinin sağlanması, turizmin tanıtılması gibi bir çokalanda düzenlemeler yapılmaktadır. Ayrıca, turizm endüstrisinin ödemeler dengesine olan katkısının farkedilmesi en önemli ayrıntılardan biri olarak dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin, atılımlarını ve çalışmalarını devam ettirmesine rağmen, AB'de olduğu gibi, turizm endüstrisine yönelik istikrarlı bir politikayı henüz oturtamamıştır. Bununla birlikte, turizme destek vermek ve katkı sağlamak amacıyla, dolaylı veya doğrudan birçok kurumla ortak bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir.

AK Parti'nin iktidar olduğu 2002'den 2016 sonuna kadar olan zamanda turizm adına yaptığı çalışmaların birçoğuolumlu sonuçlar vermiştir. AK Parti iktidarı, 2005 yılında AB'ye tam üyelik müzakerelerine başlamış ve böylece diğer alanlarda olduğu gibi turizm endüstrisinde de AB'ye uyum sağlama politikasıyla ilgili düzenleme ve planlamaları çalışmalarına daha da derinlemesine dahiletmiştir.

AB'nin çevre politikası kapsamında değerlendirdiği sürdürülebilir turizm, kırsal turizm, turizmin çeşitlendirilmesi, AB'nin finansman sağladığı projeler gibi konularda, AK Parti iktidarında çeşitli eylem ve tutumlar geliştirilmiştir. AK Parti döneminde Mavi Bayraklı plajların artışı, AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi, Ulusal İklimDeğişikliği Strateji Belgesi, Atık Yönetimi gibi eylemlerhayata geçirilmiştir ve hala da çalışmalar devam ettirilmektedir.

AK Parti, turizmin en önemli halkası olan ulaştırma alanında da yenilikler gerçekleştirmiştir. Havalanı sayısının artışı, uçak sayısının artışıyla ziyaretçi sayısının yükselmesi bu yenilikler arasında yer almaktadır. Böylece, rekabet ortamının olmasıyla bilet fiyatlarının ucuzlaması da kişileri seyahate yönlendirecektir. Özellikle AK Parti döneminde hava alanı saysındaki artışlar turizmin gelişmesine oldukça katkı yapmıştır. İstanbul'da yapımı devam eden üçüncü havaalanının tamamlanması ise bu bağlamda çok bütük katkı sağlayacaktır. Karayollarının iyileştirilmesi, modernize edilmesi, yenilerinin yapılması da aynı etkiyi doğurmaktadır.

Türkiye'yi turizm açısından geliştirmek ve tanıtmak amacıyla restorasyon, proje, tarihi eser uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsam da Türkiye'nin turizm açısından çekiciliğinin artması ve merak uyandırması sağlanmıştır. AK Parti iktidarı, özel ve kamu işbirliğinde sürdürdüğü projelerinin bir kısmını bitirmiş olup, sürekli

yeni eğilim içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca, kişilerin sosyal ve ekonomik açıdan yaşam şartlarını iyileştirerek bu kişilerin endüstriye katılımlarını sağlamıştır. Bununla birlikte AK Parti iktidarı, özellikle AB'nin de üzerinde durduğu, engelli vatandaşların sosyal hayata uyum sağlamaları için şehirlerde uygun alanların oluşturulmasına büyük önem vermektedir.

Ayrıca sosyal ve görsel medyada Türkiye'nin tanıtımına özel önem verilmesi, spor müsabakalarında ve çeşitli eğitim, sanat, sosyal ve ekonomik alandaki başarıları uluslararası alanda duyurma çabaları da Ak Parti döneminde özel önem veren hususlar olarak Türk turizminin gelişmesine özel katkı sağlamıştır. Turizme verilen diplomatik ve politik desteklerin olumlu sonuçları alınmaktadır.

AK Parti, AB'ye uyum sağlamak amacıyla, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun 2014 yılında yürürlüğe koymuştur. Ayrıca, AK Parti iktidarı, mesleki eğitim konularına verdiği önemle de dikkati çekmiştir. Bu dönemde, AB standartlarına uygun olarak mesleki standartlar belirlenmiş ve turizm de bu standartlar içerisinde yerini almıştır. Mesleki standartlarlarla birlikte, AB'nin finanse ettiği programlara katılım oranının artışının sağlandığı da elde edilen bir diğer bilgidir.

AB, turizme hizmet veren ülkelerin karşılıklı değerlendirmelerinin yapılması amacıyla istatistik bilgi alınabilecek bir sistem olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylece istatistiki bilgilerin alınabileceği topluluk oluşturulmuştur. Türkiye'nin turizm verileri de bu kurum tarafından yayınlanmaktadır. Ayrıca, 2005 yılında kurulan Türkiye İstatistik Kurumu'da turizm verilerini hizmete sunmaktadır. Bu bağlamda, AK Parti iktidarının, istatistiki bilgilendirme konusunda, AB ile uyum aşamasında başarılı çalışmalar gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır.

AB'nin serbest dolaşım politikası, üye ülkelerde hiçbir engel olmadan kişilerin veya yatırımcıların kalması ve çalışması gibi hususları kapsamaktadır. Ancak, Türkiye'nin vize muafiyetleri konusunda atılımlar gerçekleştirmesine rağmen, henüz herhangi bir sonuç elde edememiştir. Bununla birlikte, AK Parti iktidarı, şuan herhangi bir sonuç olmasa da çalışmalarına ve girişimlerine devam etmektedir.

AB'ye üyelik sürecinde, AK Parti iktidarının diğer birçok alanda olduğu gibi turizm endüstrisine de gereken önemi verdiği anlaşılmaktadır. Turizm hareketlerine katılan ziyaretçi sayılarının artışı ve ekonomik kalkınma bu durumun kanıtı niteliğindedir. Ayrıca, AB müktesabatına uyum süreci, yapılan düzenlemeler, katılım sağlanan toplantılar, projeler ve alınan hibe destekleriyle gelişmeye devam etmektedir.

Kaynakça

Alaca, B. A. (1997), Turizm Politikası, Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Yüksek Lisans Tezi,* Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Arslan, F. (2014), 'Avrupa Birliği'nin Turizm Politikası ve Türkiye Turizm Stratejsi 2023 Üzerine Bir Değerlendirme', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), s.427-438.

Ateşoğlu, L. (2006), Avrupa Birliği Turizm Politikası ve Avrupa Birliği ile Türkiye Turizm SektörleriÜzerine Etkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, MuğlaÜniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Avcıkurt, C. (1997). Avrupa Birliği ile BütünleşmeSürecindeTürk Turizmi (Sorunlar ve ÇözümÖnerileri), *Doktora Tezi*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Avrupa Akademik Çalışmalar Merkezi (2014), "AB'de Ortak Turizm Filizleniyor", http://www.euroacademic.org/tr/index.php?act=show&code=page&id=90 &id_page=134&resume=0&page=2&car=3740 (Erişim Tarihi 10.11.2014).

Avrupa Birliği Bakanlığı (2013), 'Türkiye Tarafından Hazırlana 2013 İlerleme Raporu', ss.1-243.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2014), 'Türkiye Tarafından Hazırlana 2014 İlerleme Raporu', ss.1-76.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2015), 'Türkiye 2015 İlerleme Raporu', ss.1-98.

Avrupa Komisyonu Genişleme Genel Müdürlüğü (2011), 'Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2011-2012{COM(2011) 666}Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu', ss.3-110.

Avrupa Komisyonu Genişleme Genel Müdürlüğü (2014), 'Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2014-2015{COM(2014) 700}2014 İlerleme Raporu, ss.3-76.

Başbakanlık(2014),http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg _GovernmentProgram.aspx (Erişim Tarihi 5.11.2014)

Beken O.O. (2007), 'Avrupa Birliği Mali ve Turizm Politikaları, Türkiye Turizm Endüstrisine Olası Etkileri, Antalya İline Yönelik Uygulama', *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Commission of the European Communities (2002), 'Commission Staff Working Paper Report On Community Measures Affecting Tourism (2000) (Sec 2002/300)', Brussels: Commission of the European Communities, ss.4-52.

Commission of the European Communities (1991), 'Community Action Plan To Assist Tourism (Com 91/97) Final', Brussels, ss.1-47.

Commission of the European Communities (1996), 'The Regions on Community Measures Affecting Tourism (Com 1996/29) Final', Brussels, ss.1-127.

Commission of the European Communities (1995), 'The Role of theUnion in the Field of Tourism (COM 1995/97) Final', Brussels: Commission of the European Communities, ss.1-74.

Commission of the European Communities (2004), 'Report on the Implementation of the Community Programmes Kaleidoscope, Arianeand Raphael (COM 2004 /33) Final', Brussels, ss.3-14.

Çiçek, O. ve Özgen, I. (2001), 'Avrupa Birliği'nde Turist Hakları ve Adaylık Sürecinde Türkiye'deki Uygulamalar', *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (3), ss.139-153.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2006), 'Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)', *Turizm Özel İhtisas Raporu (24 Ocak),* Ankara, ss.9-70.

EC (European Communities) (December 1995, L 291/36), 'Directive 95/57/EC of 23.11.1995 on the Collection of Statistical Information in the Field of Tourism, Official Journal of the European Communities', Brussels, ss.33.

EC (European Commission) (2006), 'Keep Europe Moving, Office for Official Publications of the European Communities', Luxembourg, ss. 3-25.

Emekli, G. (2005), 'Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel Turizm', *Ege Coğrafya Dergisi*, 14 (1-2), ss.100-107.

Hepaktan, E.ve Çınar, S. (2010), 'Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri', Celal Bayar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), ss.135 – 154.

Karakuş, G. (2003), 'Avrupa Birliği Turizm Politikası (Tourism Policy Within The European Union)', Rapor No: 1276, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.21.

Kızılırmak, İ. (2011), 'Dünyada ve Türkiye'deki Turizm İşletmelerinde Çevre Korumaya Yönelik Uygulamalar: Amacı ve Önemi', *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), s.1-12.

Kolektif (Ekin Yazım Grubu, 2003a), 'AB'de Turizm, Turizm Yıllığı: 2002 Verileri', Fehmi Köfteoğlu, ss.32.

Kuşçu, S. (2011), "Avrupa BirliğiUlaştırma Politikası ve Türkiye'ye Yansıması", *Akademik Bakış Dergisi*, 5(9), ss.77-91.

Çakır, M. ve Yalçın, A.E. (2012). Kültür ve Turizm Tanıtımında Bir Araç Olarak İnternet Kullanımı [elektronik versiyon. *Teftiş Kurulu Başkanlığı, TC Turizm ve Kültür Bakanlığı*. 1-40.

Paksoy, P. (2005), Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği'nin Türk Turizminde Rolü ve Önemi, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sivil, H. İ. (2007), Avrupa Birliği Turizm Politikaları ve Türkiye Turizmi, *Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), 'II. Erdoğan Hükümeti Programı', http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm (Erişim Tarihi 04.11.2014).

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), III. Erdoğan Hükümeti Programı, http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP61.htm (Erişim Tarihi 04.11.2014).

T.C.Başbakanlık,'62.Hükümet Programı', http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx (Erişim Tarihi 10.11.2014).

T.C.Başbakanlık,'65. Hükümet Programı', http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx (Erişim Tarihi 05.11.2016).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü,'Çevreye Duyarlılık Kampanyası (Yeşil Yıldız)', http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html (Erişim Tarihi 05.11.2014).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 'Dünya Miras Listesi', http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.html (Erişim Tarihi 6 Kasım 2014)

Tutar, F.K. (2015), 'Yeşil Ekonomi, Yeşil Turizm: Türkiye'de Turizm Sektöründe Yeni Trend Yeşillenen Oteller Projesi', *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), s. 328-352.

Türkiye İstatistik Kurumu Avrupa İstatistik Sistemi, 'Avrupa İstatistik Sistemi', http://www.tuik.gov.tr/arastirmaveprojeler/uluslararasi/ab/ab_sistem.html (Erişim Tarihi 24.11.2014).

Ural, H. (2008), 'Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Turizm İlişkileri Çerçevesinde Turizm Değerlerine ve Sektöre Yönelik Türkiye ve Avrupa Birliği Politikalarının Değerlendirilmesi', *Uzmanlık Tezi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Ünal, A. B. (2007), 'Türkiye'nin Avrupa Birliği Turizm Politikasına Uyumu', *Yüksek Lisans Tezi*, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Verheugen, G. (2005), 'A Renewed EU Tourism Policy: Towards a Stronger Partnership for European',*Tourism, 4th European Tourism Forum*, 20 Ekim 2005, Speech/05/626, Malta.

Yağcı, Ö. (2003), *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yanardağ, Ö.ve Avcı, M. (2012), 'Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum İlçeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme', *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s. 39 – 62.

Reel Konjonktür Teorisi, Getirdiği Yenilikler ve Diğer Konjonktür Teorileri ile Karşılaştırılması [1]

Yüksel BAYRAKTAR [2]
Enes KARAOĞLU [3]

Özet

Reel Konjonktür teorisi, pratiğe dair çözüm önerileri ve konjonktürel dalgalanmanın yapısal özellikleri hususundaki yeni açıklamaları bakımından konjonktür literatüründe önemli bir role sahiptir. Reel Konjonktür teorisi, iktisadi faaliyetlerde genişleme ve duraklamalara neden olan şoklar, bu şokların yayılması ve bu dalgalanmalar karşısında alınacak politika tedbirleri konularında konjonktür analizinde yeni bir dönem başlatmıştır.

Bu çalışmanın amacı, iktisadi düşünce tarihi serüveni göz önünde bulundurulduğunda varsayımları ve politik önerileri bakımından Klasik-Neoklasik-Yeni Klasik çizginin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek olan Reel Konjonktür teorisinin tarihsel süreçteki gelişimi, bu süreçte hangi araştırmaların etkili olduğu, ve diğer konjonktür teorileri ile benzerlik ve farklılıkları gibi sorulara cevap aramaktır. Reel Konjonktür teorisi savunucuları, konjonktürel dalgalanmanın en önemli nedeninin teknolojik değişim oranındaki tesadüfi dalgalanmalar olduğunu belirtmiştir. Neoklasik yaklaşıma uygun araçların geliştirilmesiyle toplam ekonomik olguyu açıklama metodolojisine sahip Reel Konjonktür teorisine göre, dalgalanmayı oluşturan reel şoklar, yatırımı inşa süreci, tüketimin düzleştirilmesi ve dönemler arası emek ikamesi gibi mekanizmalarla ekonomiye yayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reel Konjonktür Teorisi, Teknoloji Şokları, İktisadi Dalgalanmalar

Real Conjecture Theory, Innovations and Comparison with Other Conjuncture Theories

Abstract

Real Business Cycle (RBC) theory has a significant role in business-cycle literature in respect to propose solutions and make explanations on structural characteristics of economic fluctuations. The RBC theory has launched a new period in business-cycle analyse about shocks which generates expansions and recessions in economic activities, and propagation of these shocks, and policy determination.

The aim of this study is to discuss on questions such as RBC's historical development process, effective studies, and comparison of other business cycle theories in the context of similarities and differences with RBC theory which can be evaluate with Classical- Neoclassical-New Classical (liberal thought) tradition in the view of assumptions and political agenda. RBC theory claimed that Neoclassical approach is efficient to explain aggragete economic phenomena with developing needed tools. Thus, a new methodology has been generated depending on this approach. As a result of this approach the advocates of RBC theory claimed that the most significant reason of fluctuation is the stochastic changes in technical development. According to RBC the real shocks which generates fluctuations as an impulse mechanism, spread out the aggregate economy via propagation mechanisms such as time to build investment, smoothing consumption and intertemporal substitution of labor.

Keywords: Real Business Cycle theory,Technological Shocks, Economic Fluctuations

---

[1] Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi SBE tarafından 2015 yılında kabul edilen Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

[2] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ybayraktar@istanbul.edu.tr
[3] Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi SBE, İktisat Anabilim Dalı, eneskaraoglu@windowslive.com

Giriş

Konjonktürel dalgalanma olgusu kriz dönemlerinde ilgi odağı olsa da, iktisadi düşünce okulları arasındaki farklılıkları oluşturan konuların önemli bir bölümü konjonktür konusu ile irtibatlı olduğu için her dönem güncelliğini korumayı başarmıştır.

İktisat literatüründe konjonktür olgusunun incelenmesi ile ilgili olarak denklemler sistemi olarak da adlandırılan "*ekonometrik yaklaşım*" ve "*genel denge yaklaşımı*" olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır. Ekonometrik yaklaşıma sahip modellerin enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü ilişki olduğuna dair tahminleri, 1970'li yıllarda yüksek işsizlik ve yüksek enflasyonun birlikte gerçekleşmesiyle başarısızlığa uğramıştır. Denklemler sistemi yaklaşımının süresini doldurmasının bir diğer sebebi ise politikaya göre değişmeyen davranışsal denklemlerin, dinamik çerçevede maksimizasyon varsayımı ile tutarsız olduğunun genel kabul görmesidir. Bu yaklaşımın bırakılmasının temelinde, dinamik stokastik çerçevede paradigmanın uygulanması ve konjonktürel dalgalanma araştırmaları için gerekli olan neoklasik araçların geliştirilmesi yatmaktadır (Kydland and Prescott, 1991: 161-167). Dolayısıyla iktisadi olayların iktisat okullarının açıklamalarını yönlendirmesi ve konjonktürel dalgalanma açıklamalarının yetersiz kalması sonucu, literatürde yeni bir açıklama biçimi olarak Reel Konjonktür teorisi sahneye çıkmıştır. Reel Konjonktür teorisinin, iktisadi düşünce okulları içerisinde öneminin anlaşılması için, konjonktür teorilerinin "*parasal*"dan "*reel*"e[4] olan yolculuğunu tarihsel olarak incelemek faydalı olacaktır.

1. Tarihçe

1972-1982 yılları arasında Lucas'ın "*parasal sürprize dayalı konjonktür*" olarak ifade ettiği ve Neoklasik makro ekonomik yaklaşımla temellendirilen klasik konjonktür tanımlaması, Long ve Plosser'in çalışmalarından sonra yerini "*reel denge konjonktür*" araştırmalarına bırakmıştır. Bu araştırmaların başlamasında Yeni Klasik teorisyenlerin parasal sürprize dayalı konjonktürün zayıflıklarına karşı, Neoklasik modelde öngörülemeyen parasal şoklar için kullanılan itki mekanizması yerine, teknolojideki tesadüfi değişimler olarak meydana gelen arz şoklarını öne süren Reel Konjonktür teorisi oluşturulmuştur (Snowdon ve Vane, 2012: 260-261). Reel Konjonktür teorisinin ortaya çıkmasında diğer konjonktür teorilerinin açıklamalarında eksik kalan unsurların rolü de önemlidir. Keynesyen geleneğin mikro temellerden yoksun olması ve 1970'lerdeki stagflasyon olgusunu açıklayamaması, alternatif konjonktür teorisi arayışlarına neden olmuştur.

Monetarist teorinin de 1974-75 durgunluğuna yeterli bir açıklama getirememesi karşısında Reel Konjonktür teorisi, reel GSYİH'nin trendden inişlerinin ve çıkışlarının kaynağı olarak reel şokları işaret ederek bu durgunluğu açıklama girişiminde bulunmuştur (Walsh, 1986: 5-8).

---

[4] Konjonktür teorilerinin sınıflandırılmasında genel olarak kullanılan kıstas, konjonktürün nedenleri ile ilgilidir. Konjonktürü parasal nedenler/şoklar ile açıklayan teoriler, "*parasal teori*" olarak; konjonktürün nedeninin reel şoklar olduğunu savunan teoriler ise "*reel konjonktür teorileri*" olarak adlandırılmaktadır.

Lucas, konjonktür araştırmasını tetikleyen ilk unsurun teknik gelişme olduğunu, yanı sıra gerçekleşen ekonomik olayların ikincil öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Bu tespit Reel Konjonktür Teorisi araştırma programının gelişimiyle doğrulanmıştır. Konjonktür araştırmalarındaki ilerleme, dinamik stokastik modellerin hesaplamalı çözümleri için kullanılan yöntemlerde uzmanlaşmanın artmasıyla gerçekleşmiştir (Williamson, 1996: 1). Konjonktür araştırmasını tetikleyen bir unsur olarak teknik gelişme boyutu, Lucas'ın bir bilgisayar programı aracılığıyla gerçekte pahalıya mal olacak politikaların test edilmesi ve gerçeğe yakın bir model ekonomi oluşturma fikrine dayanmaktadır. Böylelikle Lucas Reel Konjonktür teorisi için bir yol haritası çizmiş olmaktadır.

Lucas makro ekonometrik modellerde kullanılan yapısal parametrelerin uygulanan politika sonuçlarına göre değişeceğini ileri sürmüş, bu parametreleri "*derin yapısal parametreler*" olarak adlandırarak, tüketici zevkleri, teknoloji, fayda ve üretim parametrelerinin söz konusu modellerde kullanılmasına yol açmıştır. Kydland ve Prescott "*Time to Build and Aggregate Fluctuations*" çalışmasında bunu daha da ileri götürüp konjonktürel dalgalanmaların açıklanması için Lucas'ın arz fonksiyonu yerine üretim şoklarını kullanmıştır (Savaş, 1997: 1005-1006). Lucas'a göre Kydland ve Prescott'un çalışmaları, makroekonomik modellemeyi yeni bir alan olarak ele aldıklarının göstergesidir. Lucas, konjonktürel dalgalanmayı anlayabilmek için en iyi yolu; "gerçek ekonomilerdeki zaman serisi davranışlarını aynen taklit eden ve tüm bağlantıları oluşturulmuş yapay bir ekonomiyi betimleyen tam teşekküllü bir model kurulması" şeklinde ifade etmiştir. (Snowdon ve Vane, 2012: 261) Lucas'ın, yazılacak bir FORTRAN programıyla gerçek hayatta oldukça yüksek maliyeti olan politikaların, "girdi"nin politika kuralları olduğu, "çıktı"nın ise tahmini politika sonuçları olduğu yapay ekonomi ortamında az maliyetle test edilme olanağı sağlayacağı iddiası, Reel Konjonktür modelleri için bir araştırma gündemi oluşturmuştur (Rebelo, 2005: 218).

Reel Konjonktür teorisinin sahneye çıkmasının nedenlerinden biri de, Lucas'ın iktisadi dalgalanmaları eksik bilgi ile açıklayan teorisine karşılık, Yeni Klasik iktisatçıların sürekli piyasa dengesi içeren bir konjonktür teorisi oluşturma gayesindeki çalışmalarıdır. Kydland, Prescott, Long ve Plosser gibi Reel konjonktür temsilcileri, teorinin olgunlaşmasında belli başlı temellere odaklanmışlardır. Bu temeller, konjonktüre neden olan stokastik teknolojik süreç (Schumpeter'in görüşünden hareketle), Neoklasik modelin iktisadi dalgalanma açıklaması ve mikro temeller ile uyum şeklinde sıralanabilir (Özer ve Taban, 2006: 63).

2. Reel Konjonktür Teorisinin Temsilcileri

Reel Konjonktür teorisi, Yeni Klasik okulun bir uzantısı olarak görülse de, temsilcileri itibari ile Yeni Klasik okuldan ayrılmaktadır. Bu okulun en önemli iki temsilcisi, ekonomi politikasının zaman tutarsızlığı ve konjonktürel dalgalanmaların ardındaki itici kuvvetler konusunda dinamik makroekonomiye katkılarından dolayı 2004 yılında Nobel ekonomi ödülünü paylaşan Edward C. Prescott ve Finn Kydland'dır.

Kydland ve Prescott'un Reel Konjonktür teorisinin kurucu metni kabul edilen "*Time To Build And Aggregate Fluctuations*" çalışmasında öne çıkan fikirlerden biri, konjonktür olgusunun dinamik genel denge modelleri kullanılarak incelenebileceğidir. Bu modellerde, rekabetçi piyasalarda işlem yapan ve geleceğe yönelik rasyonel beklentilere sahip atomistik ajanlar yer almaktadır. Ayrıca konjonktür ve büyüme teorileri, konjonktürel dalgalanma ile uzun dönem büyüme arasında tutarlılık sağlanması amacıyla entegre edilmiştir (Rebelo, 2005: 218).

Kydland ve Prescott, modelin mikroekonomik çalışmalardan ve ekonominin uzun dönem özelliklerinden belirlenmiş parametrelerle kalibre edilebileceğini ve bu kalibre edilmiş modellerin gerçek verilerle karşılaştırabilecek yapay veriler üretmek için kullanabileceğini ileri sürmüş ve modellerini, Amerikan ekonomisinde gözlemlenen konjonktürel dalgalanmaların temel istatistiki özelliklerini taklit etme potansiyeli açısından değerlendirmişlerdir (Rebelo, 2005: 218-219).

Endüstriyel piyasa ekonomilerinde çıktı ve istihdamdaki büyük konjonktürel dalgalanmalarla aynı anda emeğin marjinal ürününde küçük hareketlerin gözlemlenmesi birçok iktisatçı için şaşırtıcı bir durum olarak nitelendirilmiştir. Ancak Prescott'a göre asıl şaşırtıcı olan çıktı, istihdam ve emeğin marjinal ürününde meydana gelen dalgalanmalar arasındaki şiddet farkı değil, bu dalgalanmalar arasında bir ilişkinin bulunmasıdır (Prescott, 1986: 9). Bu tespit, Reel Konjonktür temsilcileri tarafından başlatılan araştırma programının temel bulgusudur. Bunun sonucunda Reel Konjonktür araştırma grubu rekabetçi dinamik stokastik denge sürecini programlamıştır.

Reel Konjonktür araştırmasının diğer önemli temsilcilerinden olan Robert G. King ve Charles I. Plosser'in ekonomik kurumların yayılma mekanizması olarak ele alınabileceğini ileri sürmesi, modellerinin ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Finansal endüstrinin çıktısının, yani işlem hizmetlerinin, firmalar ve hanehalkı tarafından kullanılan ara mallar olduğunu ifade etmişlerdir. Böylece çıktıdaki değişme kredi genişlemesini teşvik etmekte ve içsel para ile çıktı arasında pozitif bir korelasyon gerçekleşmektedir. İçsel para fikri, paranın dışsallığı ve paranın konjonktür için birincil sebep olduğu görüşünden farklılık arz etmektedir. Bu açıdan Reel Konjonktür teorisi, konjonktürel dalgalanmanın nedenleri ile ilgili tartışmayı canlandırmıştır (Kyun, 1998: 12).

3. Reel Konjonktür Teorisinin Varsayımları

İktisat okullarının ortak açıklamaları, tatmin edici teorilere ulaşma yolunda vasıta olarak kullanılan varsayımlara dayanmaktadır. Klasik okul, Neoklasik okul ve Yeni Klasik okul ile Reel Konjonktür teorisi arasındaki benzerlikler, Pareto optimumu, fiyat ve ücretlerin esnekliği ve hükümet müdahalesinin refah azaltıcı etkisi gibi varsayımlara dayanmaktadır. Bu çalışmada Reel Konjonktür teorisinin temel varsayımları, GSYİH'nın rassal yürüyüş sergilemesi, paranın yansızlığı ve konjonktürel dalgalanmaların temel itki mekanizması kabul edilen teknoloji şokları başlıkları altında incelenecektir.

Rassal Yürüyüş

İktisadi konjonktürün reel faktörlerle açıklanmasında, ampirik çalışmaların rolü büyüktür. Nelson ve Plosser, kişi başı çıktının, diğer zaman serileri gibi rassal yürüyüş bileşenlerine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Yanı sıra Solow'un teknoloji serilerinin de rassal yürüyüşe sahip olduğu ifade edilmiştir. Buna göre verimliliğin seyri rassal bir yürüyüşü takip etmektedir (Plosser, 1989: 59)

Reel konjonktür teorisyenleri, iktisadi dalgalanmaların temel nedeni olarak ekonominin genelinde meydana gelen arz ve teknoloji şoklarını görmektedir. Buna göre teknoloji şokları ve arz şokları kalıcı olduğu için konjonktürel dalgalanmaların geçici olması için bir neden yoktur. Geleneksel yaklaşıma göre reel GSYİH geçici olarak trendin üstüne çıktığında veya altına indiğinde takip eden dönem içerisinde trende geri dönecektir. Böylelikle GSYİH'daki dalgalanmalar geçici olacaktır. Fakat Nelson ve Plosser'in 1982'deki çalışmaları, reel GSYİH gibi önemli değişkenlerin çok az miktarda geçici dalgalanma içerdiği üzerine temellenmiştir. Bu iddiaya göre, GSYİH'da meydana gelen çoğu değişim kalıcıdır. Bu demektir ki, çıktı bir çeyrek dönemde yüksekse, gelecek çeyrek dönemlerde tekrar düşeceğine dair bir eğilim bulunmamakta ve GSYİH, rassal bir yürüyüş sergilemektedir (Rush, 1987: 25)

Nelson ve Plosser, makroekonomik zaman serilerinde trend ve rassal yürüyüşü ele almışlardır. ABD ekonomisinin verileri göz önünde bulundurulduğunda, bu serilerin trend çizgisine dönme eğilimi göstermeyen, durağan olmayan stokastik süreçler olduğu hipotezinin kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Parasal aksaklıklara odaklanan makroekonomik modellerin çıktılardaki değişimin büyük bölümünü açıklamakta başarısız olacağı ve stokastik değişim nedeniyle reel faktörlerin makroekonomik dalgalanma modelinin esası olduğu vurgulanmıştır (Nelson and Plosser, 1982: 139)

Paranın Yansızlığı

Reel konjonktür teorisine göre, para arzında meydana gelen bir değişim, reel değişkenler üzerinde bir etki meydana getirmemektedir. Bu durumda yapılan iki grup çalışmanın etkisi bulunmaktadır. Birincisi, Nelson ve Plosser'in GSYİH'daki dalgalanmaların büyük kısmının kalıcı olduğunu ortaya koyan çalışmalarıdır. Buna göre para politikası, reel GSYİH üzerinde kalıcı bir etkiye sahip değilse ve GSYİH'da meydana gelen değişimin çoğu kalıcıysa, para politikası reel GSYİH üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir (Rush, 1987: 29)

İkincisi ise, GSYİH ile para arzı arasındaki korelasyona odaklanan çalışmalardır. Buna göre para arzı ile reel çıktı arasındaki ilişkin tersine nedensellik şeklinde meydana gelmektedir (Rush, 1987: 30). Yani reel çıktıda meydana gelen değişmeler, para arzını etkilemektedir.

İçsel para arzı olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, parasal büyüme GSYİH'da artışa sebep olmamakta; tersine GSYİH'daki artış para arzında artışa neden olmaktadır. Reel Konjonktür teorisi, parasal toplamlarla reel çıktı arasındaki ilişkiyi, çıktı seviyesi ve işlem hizmetleri talebi arasındaki bağlantı ile açıklamaktadır. Buna göre malların üreticiden tüketiciye transferinde söz konusu

olan işlem maliyetlerini düşürmek için para talebi oluşmaktadır. Çıktı, konjonktürel dalgalanma boyunca artıp azaldığından, işlem miktarı da artıp azalmaktadır. Böylece para talebi, reel çıktıyla birlikte artıp azalma eğilimi göstermektedir. İlaveten Reel Konjonktür teorisine göre para talebindeki artış veya azalış, para arzında da artış veya azalışı beraberinde getirmektedir. Çıktıdaki artış, hem para talebini hem de faiz oranını artırmaktadır. Artan faiz oranları bankaların ellerinde tuttukları fazla rezervlerin, devlet tahvili veya özel kredilere nazaran daha verimsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Böylece bankalar ellerindeki rezervleri azaltmaktadır. Piyasa faiz oranların artışını da para arzı artışı takip etmektedir. Bununla birlikte, para otoritesinin bankacılık sistemine arz ettiği rezervler değişmese de parasal toplamlar ile reel GSYİH arasında da benzer hareketler meydana gelmektedir (Walsh, 1986: 11-12)

Teknoloji Şokları

Reel Konjonktür teorisi, teknolojik gelişme oranında büyük tesadüfi dalgalanmalar olduğu varsayımı üzerine temellenmiştir. Teknolojik gelişme ile tesadüfi dalgalanmalar arasındaki işleyiş mekanizması şu şekilde açıklanmaktadır. Teknolojik değişimler, üretim fonksiyonuna arz yanlı şoklar şeklinde etki ederek nispi fiyatların değişmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda rasyonel bireylerin emek arzı ve tüketim kararları değişmekte ve nihayet toplam üretim ve istihdamda dalgalanma meydana gelmektedir. Bu açıklama, eski parasal aldanma modellerinin son bulmasına ve Lucas'ın ifadesiyle yapay ekonomi kurulmasına bir cevap niteliği taşımaktadır (Snowdon ve Vane, 2012: 262).

Prescott, 1986 yılında yayınladığı "*Theory Ahead of Business Cycle Measurement*" adlı çalışmasında ABD ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada toplam faktör verimliliğindeki değişimleri inceleyerek teknolojik dalgalanmalar ile ilgili önemli bulgulara ulaşmıştır. Bu çalışmada verimliliğin sabit ve dışsal olarak değiştiğini varsaymıştır. Prescott, teknoloji şokları ve dönemlerarası ikame varsayıldığında, modelin tahmin ettiği dalgalanmaların ABD ekonomisinde gözlemlenen dalgalanmalarla benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir (Prescott, 1986: 9).

İtki ve Yayılma Mekanizması

Reel Konjonktür araştırmasının teorik çerçevesi, konjonktürel dalgalanmanın gerçekleşme süreci ile ilgilidir. Bu bağlamda konjonktür teorisi, itki ve yayılma mekanizmaları ele alınarak incelenmelidir.

Reel Konjonktür teorisi, hangi Neo-klasik büyüme teorisinin konjonktür dalgalanmalarını uzun dönem büyüme trendleriyle birlikte açıklayabileceği üzerine temellenmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın temel sorusu "eğer teknoloji şokları dalgalanmaların tek kaynağı olsaydı, savaş sonrası Amerikan ekonomisinde ne kadar dalgalanma gerçekleşirdi?" şeklinde belirlenmiştir (Kydland and Prescott, 1996: 76-77)

Reel Konjonktür teorisi, teknoloji şoklarını dalgalanmaların birincil nedeni olarak görmektedir. Bu durumda üretim fonksiyonunu değiştiren şoklar karşısında

emek girdisinin hareketi ve refah analizinde Walrasyen metoda sahip olması önemli rol oynamaktadır.

Hükümet harcamaları veya geçici bir yatırım indirimi (investment tax credit) gibi talep yanlı şokların olması durumunda, tüketim ve boş zaman birlikte hareket eder. Ancak bu şekilde bir talep yanlı izah, tipik bir konjonktürel dalgalanma boyunca tüketim ve boş zamanın birbirinin zıt yönünde hareket ettiğini gösteren verilerle uyumsuzdur. Reel Konjonktür temsilcileri de bireylerin durgunluk döneminde aynı anda neden boş zamanı artırıp tüketimi azalttıklarını açıklamak için, teknolojik gelişme oranında önemli dalgalanmalar olduğunu ifade etmektedir. Buna göre durgunluk döneminde mevcut üretim teknolojisi nispeten elverişsizdir. Emeğin marjinal ürünü, dolayısıyla reel ücret seviyesinin düşük olması, bireylerin tüketimi azaltıp, boş zamanı artırmasına yol açmaktadır. Sonuçta konjonktürel dalgalanma boyunca tüketim, boş zaman, reel ücret gibi değişkenlerin gözlemlenen seyri, teknoloji şoklarının dalgalanmanın en önemli kaynağı olduğu tezi aracılığıyla tutarlı bir teorik yapıya kavuşmaktadır. Teknolojik şokların dalgalanma nedeni olarak öne sürülmesinin diğer bir sebebi de Reel Konjonktür teorisinin Walrasyen metoda sahip olmasıyla ilgilidir. Reel Konjonktür teorisi, dalgalanmaları Walrasyen dengenin değişmesi olarak görmekte, bunun sonucunda meydana gelen dalgalanmaların optimum niteliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre bireylerin zevkleri ve teknolojik olanaklar veri iken, istihdam, çıktı ve tüketim gelişmemektedir. Bunun nedeni devletin makro değişkenlere etkisinin "*görünmez el*" varsayımı nedeniyle etkisiz veya zararlı olmasıdır. Fiyat ve ücretlerin hızlı bir şekilde piyasalarda arz talep dengesini sağlayamadığı kabul edildiğinde, durgunluk döneminde gerçekleşmeyen ticari kazançlar var olmaktadır. Reel Konjonktür teorisinde ise gerçekleşmeyen ticari getiri söz konusu olmadığından refahtaki düşüş, toplumun teknolojik kapasitesinin azalmasından kaynaklanmaktadır (Mankiw, 1989: 82-83)

Reel Konjonktür teorisinde itki mekanizması olarak kabul edilen teknoloji şoklarının ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi, yayılma mekanizması olarak kabul edilen tüketimin düzleştirilmesi, yatırımın inşa süresi ve dönemler arası emek ikamesi, mekanizmalarıyla açıklanmaktadır.

Yatırımı İnşa Süresi

Yatırımların tamamlanma veya inşa süresi olarak ifade edilen *"time to build in investment"* kavramı reel konjonktür teorisinden önceki iktisadi dalgalanma teorilerinde de yer almıştır. Genel itibariyle yatırımların tamamlanma süresi kavramı, yatırım projesinin tasarlanması, ihale ve sözleşme evresi, son olarak da inşa evresi şeklinde yatırımların gerçekleşerek üretken sermayeye dönüşme sürecini ifade etmektedir. (Koeva,2000: 4-7).

Kydland ve Prescott'un modellerinde yatırımlar üç çeyrek dönemlik gecikmeyle üretken sermayeye dönüştürülmüştür. Bu durum çıktıdaki içsel (endojen) kalıcılığı artırmakta ve çıktı ile sermaye stoku arasındaki korelasyonu azaltmaktadır. (Söderlind, 1994: 113-114)

Kydland ve Prescott, standart Neoklasik modelde değişiklik yaparak, yeni sermaye malları inşa etmek için birden fazla dönemin gerektiğini ileri sürmüştür.

Böylelikle Reel Konjonktür teorisinde teknoloji şokuyla başlayan dalgalanmaların, sonrasında ekonomiye nasıl etki ettiğini açıklayan mekanizma geliştirilmiştir. Bu şekilde geliştirilen inşa zamanı teknolojisi, sermayenin gölge fiyatındaki kısa dönemli dalgalanmalarla tutarlıdır. Çünkü kısa dönemde sermaye arzı inelastiktir. Ayrıca bu teknolojiye göre uzun dönemde arz sonsuz elastikiyete sahiptir. Böylece ortalamada yatırım malının nispi fiyatı, yatırım-çıktı oranından bağımsız hareket etmektedir (Kydland and Prescott, 1982: 1348-1349)

Tüketimin Düzleştirilmesi

Reel konjonktür modelinde bir şokun yayılma etkisini artıran önemli bir unsur olarak tüketimin düzleştirilmesi yer almaktadır. Tüketimin düzleştirilmesi modelde yer aldığında, yayılma mekanizmasının etkisi büyük ölçüde artmaktadır. Şöyle ki, olumsuz bir şok temsili hanehalkı yatırımlarını daha fazla azaltmak kaydıyla tüketimini artıracaktır. Hanehalkının yatırımları azaltması nedeniyle denge sermaye stokunda daha büyük miktarda azalma gerçekleşir, sermayenin kiralanma maliyeti artar, iş yıkımı (job destruction) yüksek oranlarda kalıcı hale gelir ve çıktı seviyesi azalır (Haan vd., 2000: 483-489).

İktisadi ajanlar zaman içerisinde tüketimlerini düzleştirince çıktıdaki bir artış, kısmen yatırım ve sermaye stokundaki bir artış şeklinde meydana gelmektedir. Yatırımın inşa sürecinde meydana gelen gecikmeler de, gelecekteki yatırımı, dolayısıyla çıktıyı artırarak konjonktürel dalgalanmaların oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Stadler, 1994: 1753).

Dönemler Arası Emek İkamesi

Şokların ekonomiye etkisini açıklamakta kullanılan yayılma mekanizmalarından bir diğeri dönemler arası emek ikamesidir. Buna göre, bireyler boş zamanı ücretlerdeki değişime göre ikame etmeye eğilimlidir. Ücretler geçici olarak yükseldiğinde emek arzı artarken, ücretler eski seviyesine indiğinde boş zamanı tercih etmektedirler (Stadler, 1994: 1753-1754).

Hükümet harcamalarında bir artış gerçekleştiğinde, üretilen mallar için talep artışı gerçekleşir. Mal piyasasında dengenin gerçekleşmesi için tüketimi ve yatırımı azaltacak şekilde reel faiz oranları artar. Reel faiz oranlarındaki bu artış aynı zamanda bugün çalışmanın gelecekte çalışmaya tercih edilmesine ve bugünkü emek arzının artmasına neden olarak bireylerin boş zamanlarını yeniden tahsis etmelerini sağlar. Emek arzındaki bu artış da denge istihdam ve çıktı seviyesinin yükselmesiyle sonuçlanır (Mankiw, 1989: 81-82).

4. Temel ve Genişletilmiş Reel Konjonktür Modelleri

Standart Reel Konjonktür modeli, dalgalanmaların kaynağı olarak üretici ve tüketicilerin teknoloji şokları veya verimlilikte meydana gelen değişmelere verdiği yanıtları göstermektedir. Ücret ve fiyatların tam esnek olduğu ve piyasaların temizlendiği varsayımı altında verimlilikte meydana gelen bir artış, emek talebini artırır ve ekonomi genişleme sürecine girer. Ücretlerin artması ise,

tüketimin, tasarrufların ve yatırımın artmasına neden olur. Yani olumlu bir teknoloji şoku istihdam, üretim, tüketim ve yatırımın eşanlı davranışını sağlamaktadır (Altuğ, 2009: 8-9).

Temel Reel Konjonktür modelinde, çıktı olarak tek bir mal üreten, sonsuz yaşayan bireylerin oluşturduğu bir ekonomi varsayılmaktadır. Piyasalarda bilgi ve işlem maliyetleri (sürtünme) yoktur. Basitliği sağlamak açısından bu modelde para ve devletin rolü hesaba katılmamıştır. Her bir ajanın tercihleri;

$$U_t = MaxE_t\,[\sum_{j=0}^{\infty} u\beta^j\,(c_{t+j}, 1_{t+j})\beta],\ 0 < \beta < 1 \qquad (1)$$

Ekonomide mevcut olan teknoloji, geleneksel bir ölçeğe göre sabit getiri olan üretim fonksiyonu ve sermaye stokunun zaman içerisinde hareket yasasını veren bir eşitlikle tanımlanmıştır. Üretim fonksiyonu;

$$y_t = z_t\ f(k_t,n_t) \qquad (2)$$

Yt çıktı, Kt önceki dönemden gelen sermaye, nt emektir. Zt pozitif bir parametredir, üretim fonksiyonunu kaydırır ve toplam faktör verimliliğini değiştirir. zt nin dağılımı zt-1 e bağlıdır. Ayrıca zaman içerisinde sabittir. Sermaye stokunun gelişimi, aşağıdaki denkleme göre gerçekleşir;

$$k_{t+1} = (1-\delta)k_t + i_t \qquad (3)$$

δ Amortisman oranını göstermekte, l_t yatırımı göstermektedir. Bir tür malın olduğu modelde, çıktının tüketilmeyen kısmı gelecek dönemin sermaye stoku olur. Çalışma-boş zaman ve tüketim ve yatırıma dair kaynak kısıtları;

$$c_t = i_t + y_t \qquad (4)$$

$$n_t + 1_t = h_t$$

bütün ajanlar aynı olduğu için fiyat ve miktar dengesi, ajanın optimizasyon problemiyle çözülebilir. Beklentilerin rasyonel olduğu varsayılmıştır. Böylece ajanın olasılık dağılımına dayanan beklentileri, ekonomik yapıyla ilişkilidir. Bütün hanehalkları aynıdır, ajanlar z_t nin oluşturduğu olasılık dağılımını ve zt nin o anki değerini bilirler ve bütün piyasalar temizlenir. Böylece, (2) ve (4) denklemlerdeki kısıtlara maruz kalan (1) denklemdeki maksimizasyon, piyasa dengesini tanımlayan birinci dereceden koşulları sağlamaktadır.

$$u_1\,(c_t, 1_t) - \lambda_t = 0 \qquad (5)$$

$$u_2\,(c_t, 1_t) - \lambda_t z_t\, f_2\,(k_t,n_t) = 0 \qquad (6)$$

$$-\lambda_t + E_t\beta\lambda_{t+1}\,[z_t f_1(k_t,n_t) - (1-\delta)] = 0 \qquad (7)$$

$$c_t + k_{t+1} = z_t f(kt,nt) + (1-\delta)\,k_t \qquad (8)$$

U_i ve f_i, i' inci argümanlarına göre u(•) ve f(•) nin kısmi türevlerini gösterir ve λ_t Lagrange çarpanıdır. Yukarıdaki denklemler ekonominin emek, sermaye, tüketim ve λ değerlerinin zaman patikalarını belirlemektedir.

Fayda ve üretim fonksiyonları tanımlandıktan sonra, üç seçenek değişkeninin, c_t, k_t, n_t zaman patikaları çözülebilir. Kesin bir çözüm elde etmek için, sermayenin tek bir dönem içinde tamamen amortismana uğradığı, faydanın

logaritmik doğrusal (log-linear) şekilde ve üretim fonksiyonunun Cobb-douglas olduğu varsayıldığında;

$$u(\bullet) = \theta \log c_t + (1-\theta) \log(1-n_t) \quad (9)$$

$$z_t f(\bullet) = z_t\, n_t^{a} k_t^{1-\alpha} \quad (10)$$

Bu varsayımlar altında, bir ücret değişiminin gelir ve ikame etkileri birbirini geçersiz kılar. Böylece emek sabit kalır. Belirlenmemiş katsayılar yöntemi kullanıldığında, tüketim ve sermaye stokunun değerleri şöyle çözülür,

$$c_t = [1-(1-\alpha)\beta]\, z_t\, n_t^{a} k_t^{1-\alpha} \quad (11)$$

$$k_{t+1} = (1-\alpha)\beta]\, z_t\, n_t^{a} k_t^{1-\alpha} \quad (12)$$

Bu zaman patikaları, birinci dereceden koşulları sağlamakta, ve modelde iktisadi ajanlar için optimal karar gösterilmektedir. (11) ve (12) denklemlere göre dönemlerarası ikamenin işleyişi şu şekildedir; Z_t nin uzun dönem değeri etrafındaki geçici değişim, mevcut tüketimi değiştirmekle birlikte, şokun etkisini yayan sermaye stokundaki değişimi de göstermektedir. Böylelikle verimlilikteki bir artış, birkaç dönem için tüketim ve sermaye stokunu artırmakta, bunun sonucunda model konjonktürel bir seyir sergilemektedir (Stadler, 1994: 1754-1755).

İktisatçıların Reel Konjonktür teorisine ilgisi, mikro temellerin tam olarak tanımlanmış olması ve Neoklasik büyüme modeli ile arasındaki bağlantı nedeniyle oluşmuştur. Temel Reel Konjonktür modeli, emek-boş zaman tercihinin de dâhil edildiği standart Neoklasik büyüme modelinin yapısına sahiptir. Modelde faydasını tüketim ve boş zaman tercihine bağlı olarak sağlayan temsili tüketici yer almakta, bununla birlikte emek ve sermayenin kullanıldığı tek tip mal üretmek için ölçeğe göre sabit getirinin olduğu üretim teknolojisi varsayılmaktadır. Modelin geçerli olduğu ekonomik çevrede, bütün piyasalarda tam rekabetin olduğu, üretim faktörlerinin tümünün istihdam edildiği ve fiyatların piyasaları temizleyecek biçimde hızlı bir şekilde ayarlandığı varsayılmaktadır. Standart Reel Konjonktür modeli, hanehalkının yalnızca piyasalarda üretilen malları tükettiğini varsaymaktadır. Devlete ve dışa açık bir ekonomiye yer vermeyen bu model eleştirilmiştir. Daha sonra Reel Konjonktür yaklaşımı, devleti ve dış ticareti içerecek şekilde genişletilmiştir (Altuğ, 2009: 34)

Buraya kadarki analizlerin çoğunda teknolojik şokların etkisi üzerine odaklanıldı. Bununla birlikte tüm şoklar, arz, çalışma-boş zaman tercihi gibi unsurları etkileyerek mal talebini etkileyebilir. Bu durum talep şoklarının oluşturduğu Reel Konjonktür modeline öncülük edebilir. Ayrıca modele hükümette dâhil edildiğinde talep şoklarının kaynağı da hesaba katılmış olur. Dolayısıyla Reel Konjonktür modelinin doğası, analizleri teknoloji veya arzdaki değişme ile sınırlandırmaya müsaade etmemektedir (Plosser, 1989: 57)

Konjonktürel dalgalanmaların kaynağı, teknoloji şokları olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte konjonktürel dalgalanmaların kaynağı olarak, petrol şoklarını ve mali şokları gösteren çalışmalar da söz konusudur (Rebelo, 2005: 225-228)

Emek Piyasası Modeli

Reel Konjonktür modelinin emek piyasası ile ilgili genişletilmiş modellerini inceleyebilmek için öncelikle Kydland ve Prescott'un temel Reel Konjonktür modelinde açıkladıkları emek piyasası olgusunu incelemek ve eleştiriler aracılığıyla açıklayıcılığı artıran genişletilmiş emek piyasası modelini açıklamak gerekmektedir.[5]

Reel Konjonktür teorisinin emek piyasası ile ilgili açıklamalarının konjonktür literatürüne önemli bir katkısı, kişi başı çalışılan saat değişimlerini içeren homojen işçilerdir. Kydland ve Prescott ABD ekonomisi verilerine göre çalışılan saatlerdeki çeyrek dönemlik dalgalanmaların üçte birinin çalışılan saatteki değişmeden, geri kalan üçte ikisinin ise işçi sayısındaki değişimden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu bulgu, her ne kadar Hansen'in yalnızca istihdam değişimindeki hareketlerin dalgalanmayı oluşturduğu model ekonomide istihdamdaki dalgalanmaların ABD ekonomisindeki toplam dalgalanma ile benzer olduğu çalışmasına zemin hazırlasa da, aynı benzerlik Kydland ve Prescott'un "*uç varsayım*" olarak nitelendirdikleri yalnızca çalışan başına saat değişimindeki dalgalanma için de geçerlidir. Bu tartışma sonucunda Kydland ve Prescott her iki varsayımın da istihdamda meydana gelen hareketleri tam olarak ifade etmediğini iddia etmiştir. Dolayısıyla insanların işe girip çıkmalarının maliyetini hesaba katan ve emeği yarı-sabit bir girdi faktörü olarak gören, "*kendilerine göre*" değişken emek (labor hoarding) unsurunun modele dâhil etmişlerdir (Kydland and Prescott, 1991: 174-175).

Reel Konjonktür modellerinin reel ücret ile istihdam arasındaki ilişkiyi gerçeğe en yakın şekilde sergileyebilmesi için temel Reel Konjonktür modellerini geliştirme hedefine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Reel Konjonktür modellerinin emek piyasası analizleri ile ilgili bir başka çalışma, Hansen'in "*Indivisible Labor and the Business Cycle*" adlı çalışmasıdır. Hansen'in modelinde Kydland ve Prescott'un modelinden farklı olarak emek bölünmezdir. Yani boş zaman ikamesine gönülsüzlerdir. Modeldeki varsayım, insanların ya tüm zamanlarında çalıştıkları veya hiç çalışmadıkları gözlemine dayanmaktadır. Varsayılan ekonomide bireyler, çalıştıkları saatleri ayarlamak

---

[5] Konjonktür analizinde emek piyasasına yönelik açıklamalarda Reel Konjonktür teorisi için önemli bir alt başlık olan "*değişken emek*" unsuru tartışması, emek piyasası açıklamasında önemli bir role sahiptir. Reel Konjonktür temsilcilerinin "*konjonktürel dalgalanmaya verimlilik değişiminin sebep olduğu*" iddiasına karşın, "*verimlilik değişiminin emek verimliliğinin bir yansıması olması nedeniyle dalgalanmanın asıl sebebinin verimlilik değişimi olmadığı*" eleştirisi getirilmiştir. Buna göre çalışanlar, daralma döneminden genişleme dönemine geçiş sürecinde daha çok, genişlemeden daralmaya geçiş sürecinde ise daha az efor sarf etmektedir. Böylece konjonktürel dalgalanmanın asıl sebebi emeğin hareketi olmaktadır. Ancak emekteki hareket dalgalanma nedeni olarak kabul edildiğinde, emek talebi, yatırım gibi parasal faktörler öne çıkmaktadır. Dolayısıyla emek piyasası açıklamasında Reel konjonktür teorisini geliştirmeye yönelik modellerin dahil ettiği bir unsur olarak "*değişken emek*" unsuru, zımnen reel konjonktür teorisine parasal bir eleştiriyi ifade etmektedir. Kydland ve Prescott, geçmişte konjonktür modellerinin emek girdisindeki değişimi ya işçi başına çalışılan saatteki değişime ya da işçi sayısındaki değişime atfettiklerini, ne var ki her iki değişimin de etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda Solow'un "*dalgalanmaya etki eden teknoloji şokları*" tezine uygun tahminlerde bulunan bir modelin dalgalanmaları açıklamada daha etkili olacağı savunulmuştur.

yerine, bir teknoloji şoku karşısında işgücüne dâhil olurlar veya olmazlar. Hansen, bölünmez emek *(indivisible labor)* özelliğinin denge konjonktür modelleri için önemli bir rol üstlenebileceğini belirtmiştir (Hansen, 1985: 309-310).

Bir işçinin çalışması, ya sabit bir zaman miktarı ya da hiç çalışmamak şeklinde sınırlandırılınca, çalışma saatlerindeki değişim istihdamdaki değişimi oluşturmaktadır. Bu şartlar altında temsili ajan, ücret yüksek iken mümkün olduğu kadar fazla çalışmak istemektedir. Böylece ekonominin bütünü, bireysel ajanlar boş zamanın azalan marjinal faydasına sahip olsalar bile, sonsuz boş zaman ikamesi elastikiyetine sahip olduğu varsayılan bir ajan gibi hareket etmektedir. Bu tür bir emek arzı elastikiyeti açıklaması, mikro ve makro bulgular arasındaki farkları uzlaştırmakta ve Reel Konjonktür teorisine yöneltilen istihdam olgusunu açıklama konusundaki eleştirileri bertaraf etmektedir (Stadler, 1994: 1758-1759).

Temel Reel Konjonktür modelleri, verimlilik ile saat arasındaki korelasyonun gözlemlenenin aksine yüksek olduğunu göstermektedir. Hansen ve Wright hükümet ve bölünmez emek gibi bu korelasyonu azaltan unsurları modele dâhil etmişlerdir.

Çalışmanın getirisi ve çalışılan saat sayısı makroekonomik modellerin başarısını ölçmek için önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir. Reel Konjonktür modelleri, konjonktürel dalgalanmaların nedeni olarak dışsal şokları varsaymış ve ortalama verimlilik ile çalışılan saat arasındaki korelasyon 0.9 olarak elde edilmiştir. Ancak fiili durumda, bu korelasyon 0'a yakın olduğu için, Christiano ve Eichenbaum Reel Konjonktür yapısına hükümet harcamalarındaki stokastik hareketlerden doğan toplam talep şoklarını dahil etmiş ve ampirik sonuçlara göre, bu gelişmenin modelin ampirik performansını olumlu yönde değiştirdiği bulgusuna ulaşmışlardır (Christiano and Eichenbaum, 1992: 430).

Reel konjonktür modelinin emek piyasası açıklamasıyla ilgili bir başka çalışma da Hansen ve Wright tarafından yapılmıştır. Hansen ve Wright, Reel Konjonktür modeline, hükümet harcamaları veya ev üretiminde meydana gelen şokun dahil edildiği durumda çalışılan saat ve verimlilik arasındaki korelasyonu azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır (Hansen and Randall, 1992: 2-12).

Böylece standart Reel Konjonktür modellerinde görülen pozitif verimlilik ile çalışılan saat arasındaki korelasyon problemi önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu tip bir model temel Reel Konjonktür modellerinin açıklayamadığı çıktı dinamiklerini açıklayabildiği için önem kazanmaktadır (Stadler, 1994: 1761)

Standart reel konjonktür modelinde emek piyasasını açıklamak amacıyla gerçekleştirilen yenilikler emek piyasasının stilize gerçekleri ile standart model arasındaki farklılıkları azaltmak için yapılmıştır. Bu bağlamda değişken emek, bölünmez emek gibi unsurların dahil edilme amacı standart modelin açıklamakta başarısız olduğu emek piyasası olgularını açıklama noktasında eleştirel gibi gözükse de, nihayetinde konjonktür literatürü içerisinde reel konjonktür teorisinin güncelliğini korumasını sağlamıştır.

Para Modeli

Reel Konjonktür teorisinin parasal modelleri, finansal işlemler için gerekli olan zaman ve kaynakları değiştiren para arzı değişimlerini, yanlış fiyat algılamaları aracılığıyla çıktıyı etkileyen parasal şokları ve tüketim malları satın alımı üzerindeki nakit-avans kısıtlarını içermektedir.

Reel Konjonktür modeline para dahil edilerek, fiili durumda gözlemlenen para ve çıktı arasındaki pozitif korelasyon, modelde tahmin edilebilmektedir. Yine de finansal işlem teknolojisini veya nakit-avans kısıtını modele dahil etmek, Reel Konjonktür modelinin parasal olguları açıklayabilmesine çok fazla olanak sağlamamıştır. Çünkü paranın çıktıyı önemli ölçüde etkileyebilmesi, Walrasyen paradigmadan ayrılıp, ekonomide bazı nominal katılıklara izin verilmesini gerektirmektedir. Bütün iktisadi ajanların tüketim malları için nakit avans kısıtıyla karşı karşıya olduğu ve parasal ücretlerin bir veya daha fazla dönem için piyasaların temizlendiği durumdaki ücrete eşit olacak şekilde önceden ayarlandığı bir ekonomi varsayıldığında, para arzında beklenmeyen hareketler nispi ücretleri değiştirecektir (Stadler, 1994: 1763-1764). Bu durumda model gözlemlenen bazı gerçeklerle uyum sağlasa da paranın yansızlığı varsayımı terk edilmiş olacaktır.

Long ve Plosser, denge Reel Konjonktür modellerinin konjonktürel dalgalanmaya benzer davranışlar sergileyebilme yeteneğine rağmen bu modellere reel faktörler dışında parasal aksaklıklar gibi faktörlerin de dâhil edilmesinin önemli olduğunu ifade etseler de (Long and Plosser, 1983: 68) daha sonra bu görüşü "reel dalgalanmalar anlaşılmadan, bir varsayımın paraya önemli bir rol atfetmesi kolay değildir" (King, Plosser and Rebelo, 1988: 196) ifadesiyle bir şarta bağlamışlardır.

Hükümet Modeli

Kamu sektörünü içeren Reel Konjonktür modelleri, hükümet harcamalarının çıktıdaki dalgalanmalar üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu modellerin uzun dönem politika değerlendirmeleri, neoklasik büyüme modeli ile tutarlıdır. Çünkü, reel konjonktür modelleri, temelde neoklasik büyüme modelinin uzantısıdır. Reel konjonktür modelleri, alternatif politikaların refah maliyetini değerlendirmede kullanılabilse de, bu modellerde heterojen ajanın, dolayısıyla gelir ve zenginliğin dağılımının bulunmaması, piyasa gücünün, işlem maliyetlerinin, dışsallıkların ve kamu mallarının yokluğu, politika değerlendirmesinde makul bir araç olarak kabul edilmesinin zor olduğunu göstermektedir. Temsili ajan varsayımı, bazı araştırmacılar tarafından bu modellerin güvenilirliğini zedeleyen unsur olarak görülmektedir (Stadler, 1994: 1764).

Açık Ekonomi Modeli

Açık ekonominin dâhil edildiği Reel Konjonktür modelleri, dış ticaret dengesinin konjonktürle ters yönde hareketi, dış ticaret dengesinin dış ticaret haddi ile pozitif korelasyona sahip olması ve tasarruf ile yatırımın açık ekonomilerde pozitif korelasyona sahip olması gibi stilize gerçekleri açıklamada başarılıdır. Bununla birlikte, açık ekonominin dâhil edildiği Reel Konjonktür modelleri,

gözlemlenen iki stilize gerçeği açıklayamamaktadır. Ticari malları içeren Reel Konjonktür modelleri, her ülkenin farklı teknoloji şoklarını tecrübe ettiğini varsaymaktadır. Bu modellerde, iktisadi ajanlar uluslararası sermaye piyasalarına katılabilmekte, böylece tüketim ve yatırım yurtiçi çıktıya eşit olmakla kısıtlanmamaktadır. Reel Konjonktür modelleri, ülkeler arasındaki tüketim korelasyonunun çıktı korelasyonundan çok daha yüksek olduğunu tahmin etmektedir. Ancak fiili durum, bunun tam tersini göstermektedir. Bu durum, model yapısına ve parametre değerlerindeki değişime karşı dirençli olduğu için, miktar anomalisi olarak adlandırılmaktadır. Açık ekonominin dâhil edildiği Reel Konjonktür modellerinin açıklayamadığı ikinci stilize gerçek ise, dış ticaret hadlerinin Reel Konjonktür modellerinin tahmininden çok daha değişken ve kalıcı olmasıdır. Reel döviz kurlarındaki bu dalgalanma, fiyat anomalisi olarak adlandırılmaktadır. Miktar ve fiyat anomalisi durumlarını açıklayabilmek için ticari olmayan mallar, beğeni şokları, enerji fiyatı şokları, eksik varlık piyasaları ve para gibi birçok unsur Reel Konjonktür modellerine dâhil edilmiştir. Bu unsurlardan bazıları miktar anomalisini açıklamada başarılı olurken, miktar ve fiyat anomalisini birlikte açıklayabilme konusunda aynı başarı sergilenememiştir (Stadler, 1994: 1765)

5. Reel Konjonktür Teorisinin Getirdiği Yenilikler

Solow'un teknolojik değişimle çıktı arasındaki bağı Neo-klasik büyüme modelini kullanarak birleştiren ve çıktıyla birlikte toplam faktör verimliliğinde eş hareketin sergilendiği çalışmalarından (Solow, 1957: 312) hareketle inşa edilen Temel Reel Konjonktür modeli, Neoklasik sermaye birikimi modelinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur. Teorisyenler uzun dönem büyümeyi açıklayan teorinin, konjonktürel dalgalanmaları da açıklayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddiaya göre, eğer Neoklasik büyüme modeline teknik ilerleme oranındaki stokastik dalgalanmalar dâhil edilirse, konjonktürel dalgalanma olgusu Amerika tarihinde gözlemlenen konjonktürle eşleştirilebilir. Bu iddialar nedeniyle Reel Konjonktür teorisi 1950'lerdeki Neoklasik büyüme modelinin gelişmiş şekli olarak ifade edilebilmektedir (Stadler, 1994: 1752-1753).

Reel Konjonktür teorisi, teknoloji şoklarının emek girdisinde genişlemeye imkan vermesi nedeniyle, geçici verimlilik şoklarının yer aldığı tek sektörlü temel Neoklasik büyüme modelinin yayılma mekanizmasını korumuş, bununla birlikte bu modelin sermaye birikimi mekanizmasının çıktı ve istihdamda makroekonomik verilerin gösterdiğine yakın bir korelasyon oluşturmaması nedeniyle mevcut yayılma mekanizmasını geliştirmiştir (King, Plosser and Rebelo, 1988: 197).

Reel Konjonktür Teorisi, iktisadi dalgalanmaların oluşma sürecini incelerken, itki ve yayılma mekanizmaları arasındaki farkı belirtmiştir. Buna göre itki mekanizması, öncü şokun bir değişkeni durağan durumdan saptırmasını, yayılma mekanizması ise, çeşitli güçlerin bahsi geçen öncü şokun etkilerini zaman içerisinde artırmasını ve durağan durumdan sapmayı kalıcı hale getirmesini ifade etmektedir (Snowdon ve Vane, 2012: 271).

Reel Konjonktür teorisi konjonktürel dalgalanma olgusunun açıklanmasını ampirik olarak tanımlaması ve bu tanımlamanın hesaplanabilir genel denge

modelleri kurma yoluyla nicel olarak teorik hale getirilmesi ile makro iktisat için yeni bir metodoloji sunmuştur (Danthine and Donaldson, 1993: 1).

Reel Konjonktür teorisinin, konjonktürel dalgalanmayı açıklamada getirdiği bir başka yenilik kalibrasyon tekniği ile ilgilidir. Buna göre yeterli bir konjonktür teorisinin hem nicel hem de nitel açıdan açıklayıcı olması gerekmektedir. Bu teorik ihtiyacın sonucunda, konjonktür boyunca makro değişkenlerin hareketini tahmin etmeye ilaveten, bu dalgalanmaların ve değişkenler arası ilişkinin sayısal olarak açıklanması amacıyla kalibrasyon yöntemi oluşturulmuştur (Abel and Bernanke, 2001: 355).

Kalibrasyonda bir model ekonomi yazıldıktan sonra özel fonksiyonlar, sayısal olarak ifade edilerek daha çok özelleştirilir. Aynı şekilde, tüketici ve işçilerin davranışlarını tanımlamak için fonksiyonlara özel rakamlar atanır ve bu rakamlar genellikle makroekonomik veriden değil, üretim fonksiyonu veya birey ve ailelerin tasarruf davranışı hakkındaki önceden yapılmış çalışmalardan elde edilir. Daha sonra sayısal olarak belirlenmiş modelin, verimlilik şokları gibi tesadüfi şoklara maruz kaldığında nasıl davrandığı, bilgisayar ortamında oluşturulan ve gerçek makroekonomik veriye uyacak büyüklük ve kalıcılıkta şoklarla test edilir. Bu şoklar karşısında, bilgisayar birçok dönem boyunca modelin davranışını izler ve önemli makroekonomik değişkenlerin davranışını bildirir. Bu simülasyondan elde edilen sonuçlar, modelin gerçeğe ne kadar uyduğunu belirlemek için gerçek ekonomiyle karşılaştırılır (Abel and Bernanke, 2001: 355-358).

Reel Konjonktür analizinde kullanılan kalibrasyon yönteminin tanımlayıcı özelliklerinden biri, modelin parametrelerinin tahmini değil, ekonominin uzun dönem denge durumundan yola çıkılarak belirlenmiş olmasıdır. Bazı Reel Konjonktür çalışmalarında, kalibre yönteminden ziyade tahmin yöntemi kullanılsa da, Kydland ve Prescott kalibrasyon yöntemini bilimsel bir yöntem olarak tanımlarken; Hoover da, kalibrasyon yaklaşımını felsefi olarak övmüştür. Buna rağmen, kalibrasyon yöntemini kullanan Reel Konjonktür modelleri, yalnızca Amerikan verisine yakın veriye sahip ekonomilerde gerçek veriyle uyumlu sonuçlara ulaşıldığı şeklinde eleştirilmiştir (Hartley, Salyer and Sheffrin, 1997: 1-2).

Reel Konjonktür teorisi, iktisadi dalgalanmanın stilize gerçekleri olarak adlandırılan, durgunluk ve refah dönemlerinde iktisadi değişkenlerin hareketiyle ilgili olarak diğer iktisat okullarının açıklamalarından farklılaşmıştır. Keynesyen, Monetarist ve Yeni Klasik iktisadın parasal aldanma hipotezi gereği fiyatların konjonktürle aynı yönde hareket edeceği tahminine karşılık, Kydland ve Prescott ABD ekonomisinde 1954-1989 yılları arasında bu kalıpta bir hareket görülmediğini belirtmiştir. Diğer iktisat okulları ile Reel Konjonktür teorisi arasında farklılık gösteren bir diğer stilize gerçek ise reel ücretin konjonktür boyunca hareketi ile ilgilidir. Bazı Yeni Klasik, Yeni Keynesyen ve Monetarist teoriler, reel ücrette sistematik bir hareket gözlemlenemeyeceğini iddia ederken, Kydland ve Prescott reel ücretin açık bir şekilde konjonktürle aynı yönde hareket ettiğini ileri sürmüştür (Snowdon ve Vane, 2012: 288-289).

Tipik bir konjonktür teorisi durgunluk evresi boyunca, tüketimin azalacağı ve boş zamanın artacağını ifade ederken, Reel Konjonktür teorisi, tüketim ve boş

zamanın birlikte hareket ettiğini içerdiği için ilk bakışta problemli görünebilir. Reel Konjonktür teorisi, rasyonel bireylerin bu tercihinin tüketim ve boş zamanın normal mallar olduğu varsayımı altında beraber hareket sergilediğini ileri sürmektedir. Örneğin durgunluk döneminde boş zamanın fiyatı nispi olarak reel ücretin ve malların fiyatına göre daha fazla düşer. Bu nedenle, Reel Konjonktür teorisine göre, reel ücret konjonktürle aynı yönde hareket etmektedir (Mankiw, 1989: 82).

Reel Konjonktür teorisinin getirdiği bir başka yenilik, konjonktürün açıklanmasında uzun dönem-kısa dönem ayırımıyla ilgilidir. Konjonktürel dalgalanma ile büyüme arasında bir ayrım yapan görüş, konjonktürel dalgalanmanın ekonomiyi doğal orandan geçici olarak ayırarak kısa dönem dengesizliği ifade ettiğini, arz yanlı şokların da uzun dönem dengesinde etkisiz olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş makroekonomi alanında önemli bir tartışmaya yol açmıştır. Bu tartışma, son dönemde çıktı değişimini reel faktörlere atfeden, bütün dalgalanmaları aynı şokla açıklayan ve kısa dönem ile uzun dönem arasındaki dikotomiyi yok eden Reel Konjonktür teorisinin oluşmasına yol açmıştır (Shapiro and Watson, 1988: 111-112).

Yukarıda açıklanan kısa dönem-uzun dönem arasındaki ayrımın terk edilmesiyle ilgili olarak, Kydland ve Prescott'un konjonktürün reel faktörlerden etkilendiği şeklindeki yaklaşımı, büyüme ve iktisadi konjonktür olgularını entegre etmektedir. Çalışmalarında standart büyüme teorisinde olduğu gibi temsili bir sonsuz yaşayan hanehalkı varsayılmıştır. İstihdamdaki dalgalanmalar konjonktürel dalgalanma için merkezi bir öneme sahiptir. Neoklasik büyüme modeli, ekonomik zaman serileri dizisinin konjonktürel değişimini, reel çıktı değişimini açıklamak için değiştirmiştir. Ayrıca temsili tüketici, tüketimle birlikte boş zamanı da değerlendirmesine almaktadır. Standart Neoklasik büyüme modelinde yapılan önemli değişimlerden birisi de yeni sermaye malları inşa etmek için birden fazla dönemin gerekmesidir (Kydland and Prescott, 1982: 1345).

Kydland ve Prescott'un literatüre teknoloji şoklarının konjonktürel dalgalanmaların en önemli nedeni olduğu şeklindeki katkısıyla birlikte, diğer bir önemli katkısı *politikaların zaman tutarsızlığı* olarak adlandırılan yaklaşımla ilgilidir.

Firma ve hanehalkının karşı karşıya kaldığı maliye politikası kuralları, nispi fiyatları değiştirmekte ve ekonomik istikrar üzerinde önemli etkiye sahip olmaktadır. Vergi oranları optimal belirlendiği takdirde, vergi oranlarının konjonktürel dalgalanmaya uygun şekilde ayarlandığı politika, konjonktürel dalgalanmayı dikkate almadan uygulanan vergi oranı politikasına göre ekonomik istikrarı sağlamakta çok daha başarılıdır. Bunun için vergi oranları, konjonktürel dalgalanmayı oluşturan şoklara verilen yanıtlar olarak ayarlanmalıdır. Yatırımlar için geçici bir vergi indirimi, gelecekteki tüketimin maliyetini azaltır. Çünkü cari dönemde çalışma, boş zamana tercih edilir. Benzer şekilde ücret üzerindeki verginin geçici olarak değiştirilmesi, cari ve gelecekteki boş zamanın nispi fiyatını değiştirerek dönemler arası ikameye neden olmaktadır. Yine de vergi oranlarındaki değişim, dalgalanmaların şiddetine etki etse de, bireyler üzerindeki vergi yükünü artırmaktadır (Kydland and Prescott, 1980: 169-185). Dolayısıyla Kydland ve

Prescott, vergi oranlarındaki değişimin dalgalanma üzerindeki etkisini kabul etseler de, maliye politikasını arzu edilmeyen bir durum olarak görmektedir.

Walsh'a göre konjonktür teorisi ile politik müdahale arasındaki ilişki konjonktür teorisinden politikaya doğrudur (Walsh, 1986: 4). Bu anlayış doğrultusunda iktisat okullarının konjonktür olgusu ile ilgili tartışmaları ve bu tartışmalar sonucu oluşan benzerlik ve farklılıklar, politik gündeme dair tartışmaları da içermektedir.

Reel konjonktür teorisinin getirdiği yenilikler şu şekilde özetlenebilir: Teknik ilerlemenin konjonktür analizine dahil edilmesi ve yayılma mekanizmasının geliştirilmesi hem konjonktür literatürü hem de Neoklasik büyüme modeli açısından bir yeniliği ifade etmektedir. Gerekli neoklasik araçların geliştirilmesi ve kalibrasyon tekniğinin uygulanması sayesinde nitel ve nicel açıklayıcılığa sahip konjonktür açıklamasında yeni bir metodoloji oluşturulmuştur. ABD ekonomisinde savaş sonrası dönemde gözlemlenen dalgalanmaların önemli bir kısmının teknolojik şoklar aracılığıyla açıklanabilmesi konusunda ampirik delillerin yeterliliği, makro ekonomi alanında çıktı, istihdam, yatırım ve tüketim gibi değişkenlerin konjonktürel hareketini teorik bir zemine oturtmak açısından önemli bir yeniliği ve gelişmeyi içermektedir. Konjonktür analizinde kısa-uzun dönem ayrımı yerine, büyüme ile konjonktürel dalgalanmanın dinamiklerinin aynı olduğu kabul edilerek, büyüme teorisi ile konjonktür teorisi arasında bir entegrasyon gerçekleştirilmiştir. Nominal değişkenlerden ziyade reel faktörlerin dalgalanma üzerindeki etkisine vurgu yapılmış, teknolojik gelişme oranındaki tesadüfî değişimin, dalgalanmaların asıl nedeni olduğu ifade edilmiştir. Buna göre teknoloji şokları, emeğin çalışma-boş zaman tercihine dayalı olarak ekonominin bütününe yayılmaktadır. Konjonktürel dalgalanma boyunca ekonomiye müdahale zararlı olmakta, ancak maliye politikası çalışma-boş zaman tercihine etkisi nedeniyle bu konuda istisna kabul edilmektedir.

6. Reel Konjonktür Teorisinin Diğer Konjonktür Teorileriyle Karşılaştırılması: Farklılık ve Benzerlikler

Ana akım iktisat okullarından biri olan Klasik iktisat okulu, iktisadi aktörlerin optimizasyonuna, nispi fiyatların arz ve talep dengesini ayarlamasına ve serbest piyasaya vurgu yaparken; diğer bir ana akım olan Keynesyen iktisat, iktisadi dalgalanmaların yalnızca genel dengenin inceliklerini araştırarak değil, piyasa başarısızlığını da hesaba katarak incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Reel Konjonktür teorisi ise, Klasik iktisadi dalgalanma görüşünün yeni hali görünümündedir. Reel Konjonktür teorisi teknolojik değişim oranında büyük tesadüfi dalgalanmalar olduğunu, bu dalgalanmalara karşılık bireylerin emek arzı ve tüketim kararlarını rasyonel şekilde değiştirdiklerini ve konjonktürel dalgalanmaların, mevcut üretim teknolojisindeki değişime verilen doğal ve optimum yanıtlar olduğunu varsaymaktadır (Mankiw, 1989: 79).

Long ve Plosser, model ekonominin sergilediği dalgalanmaların gözlemlenen konjonktürel dalgalanmaların önemli özelliklerini barındırması durumunda, bu dalgalanmaların Walrasyen ekonominin doğal oran patikasından refah azaltıcı sapmalar olarak görülemeyeceğini ifade etmişlerdir (Long and

Plosser, 1983: 42). Bu ifade Reel Konjonktür teorisi ile Neoklasik teori arasındaki politikaların refahı azaltıcı etkisi konusundaki bağı göstermektedir.

King, Plosser ve Rebelo ortak çalışmalarında yaptıkları Reel Konjonktür analizlerinde iktisadi dalgalanmaların karakterinin inşasında Neoklasik faktörlerin rolünü sorgulamaktadır. Buna göre temel kavramlar, analitik yöntemler ve araştırmanın sınırları içerisindeki açık sorular göz önünde bulundurularak Reel Konjonktür araştırma programına bir giriş sağlanırken, temel Neoklasik sermaye birikimi modelinin dinamik yönlerine odaklanılmalıdır (King, Plosser and Rebelo, 1988: 195). Bir başka deyişle, Reel Konjonktür araştırmasının başlangıç soruları ve kavramları, Neoklasik teorinin altyapısına sahiptir, ancak bu altyapının geliştirilmesi için dinamik analiz şarttır.

Reel Konjonktür teorisi savunucuları, konjonktürel dalgalanmaların uzun dönem trendler etrafında geçici hareketler olduğuna dair iddialara itiraz etmiştir. Bu itirazın temeli, reel GSYİH gibi değişkenlerdeki dalgalanmaların geçici değil, kalıcı olduğu kabulüdür. Geleneksel görüşle Reel Konjonktür arasındaki en temel fark, ekonomik faaliyetteki değişimin nedenleri ile ilgili görüş farklılığından doğmaktadır. Keynesyen iktisatçılar iktisadi dalgalanmaların temel kaynağı olarak toplam talepteki değişimlere vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, Keynesyen iktisatçılar konjonktürel dalgalanmaların önde gelen sebebi olarak, özel yatırım ve tüketim harcamalarındaki tesadüfi, geçici dalgalanmaları öne sürmektedir (Rush, 1987: 23).

Friedman, Lucas ve yapışkan fiyat modelini geliştirenler, konjonktürel dalgalanmanın geçiciliği-kalıcılığı hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat Reel Konjonktür temsilcilerinin konjonktürel dalgalanmanın büyüme trendi üzerindeki kalıcı etkisine dair ikna edici delillerinden dolayı, büyüme trendinden geçici konjonktürel ayrılmalar olsa bile "*ekonominin düz bir büyüme trendi boyunca hareket ettiği*" şeklindeki geleneksel görüş değişime uğramıştır (Hall, 2005: 133).

Her ne kadar Reel Konjonktür teorisinin Lucas'ın çalışmalarından etkilendiği belirtilse ve DeVroey, bu iki okulun Keynesyen teoriye karşı makro iktisat teorisinde devrim yaptığını ileri sürse de (DeVroey, 2009), Yeni Klasik okul ile Reel Konjonktür teorisi arasındaki farklılıkları belirtmek gerekmektedir. Bu farklılıklar Reel Konjonktür teorisi ile Yeni Klasik okul arasındaki bağın olduğunu kabul etmekle birlikte, bu iki okulun birbirini tekrar etmediğini göstermektedir.

Devroey'in tanımladığı devrimin ikinci safhası olan Reel Konjonktür teorisi, tam rekabet ekonomisi, denge disiplini, rasyonel beklentiler, stokastik dinamik çevre ve dönemler arası ikame kavramlarını içermesi bakımından, Lucas'ın çalışmalarıyla aynı kavramsal içeriğe sahiptir (DeVroey, 2009: 15). Bu benzerliğe rağmen parasal olmayan faktörlere ağırlık verilmesi, Reel Konjonktür teorisinin Lucas'ın çalışmalarından farklılığını göstermektedir.

Lucas ve Barro'nun çalışmalarıyla geliştirilen denge konjonktür araştırmaları ile Reel Konjonktür teorisi arasında iki önemli fark bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Reel Konjonktür teorisinin şokun etkilerinin zamanla yayılmasını ifade eden ***yayılma mekanizmasına***, önceki denge konjonktür yaklaşımlarına nazaran daha fazla vurgu yapmasıdır. Diğer farklılık ise, Reel

Konjonktür modellerinin parasal şokların aksine, reel şokların konjonktürü oluşturduğunu vurgulamasıdır (McCallum, 1989: 16).

Bu vurgunun arka planında, rasyonel beklentiler varsayımının kabulü gereği, sistematik genel ekonomik talep şoklarının, mal ve faktör piyasalarında esnek fiyat mekanizması aracılığıyla kendisini hemen fiyat değişimi şeklinde göstermesi sonucu reel değişkenleri etkilememesi yer almaktadır. Dolayısıyla sistematik talep şokları, konjonktüre etki etmeyen bir unsur olarak kabul edilir (Eroğlu, 1995: 26-27).

Reel Konjonktür modelleri, reel şoklara maruz ekonomilerde dalgalanmaların teknoloji ve verimlilikteki değişim gibi rassal değişimlere bireylerin optimum tepkilerinden doğduğunu göstermektedir. Bu modeller konjonktürel dalgalanmayı oluşturan neden açısından da sınıflandırıldığında, Yeni Klasik ve Yeni Keynesyen modellerde talep yanlı şoklar, Reel Konjonktür modellerinde ise arz yanlı şoklar ayırt edici unsur olmaktadır.

Reel Konjonktür modelleri, konjonktürel dalgalanmaların gösterdiği en önemli ampirik düzenlilikleri taklit edebilmektedir. Böylece Reel Konjonktür modelleri iktisadi faaliyetteki dalgalanmaların iktisadi ajanların rasyonel maksimize ediciler olduğu rekabetçi genel denge çevresiyle uyumlu olduğu için konjonktür literatürüne kayda değer bir katkı sağlamıştır. Bütün bu nedenlerden dolayı, koordinasyon başarısızlığı, fiyat yapışkanlığı, iyimserlik ve kötümserlik dalgaları, para politikası veya hükümet politikası gibi unsurlara konjonktürü açıklamak için ihtiyaç kalmamaktadır (Stadler, 1994: 1750-1751).

Reel Konjonktür modellerinin konjonktürel dalgalanmanın tek kaynağının parasal şoklar olmadığını hatırlatması, önemli bir katkıdır. Fakat yaygın kanaat, daha bütüncül bir konjonktür anlayışının hem parasal hem de reel konjonktür teorilerini içeren daha geniş bir teoriyle mümkün olduğu yönündedir (Walsh, 1986: 12). Şöyle ki 1970'li yıllardan itibaren ekonometrik yöntemdeki gözle görülür ilerleme, Neoklasik ekonometriyi konjonktür teorisine uygulama olanağını da sunmuş ve düşünülenin aksine teknoloji şoklarının, Amerikan savaş sonrası dönemdeki dalgalanmalarda önemli derecede etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca toplam dalgalanmaların teknoloji şoklarıyla açıklanmayan kısmının parasal şoklar nedeniyle gerçekleştiği düşünüldüğünde, para ve kredi unsurlarının yapıya adapte edilmesi ile ilgili çalışmalar ve genel denge yöntemlerinin ekonometrik olarak alternatif para ve kredi düzenlemeleriyle inşa edilecek bir parasal teori, gelecek için bir araştırma gündemi oluşturmaktadır (Kydland and Prescott, 1991: 176).

Konjonktür teorileri arasında reel veya parasal teoriler şeklinde mutlak bir seçim yapmak, kalıcı bir çözüm sağlayamamıştır. Reel Konjonktür teorisi, reel şokların birincil öneme sahip olduğu iddiasıyla parasal konjonktür modellerinin karşısında yer alsa da, bütüncül bir konjonktür teorisinin hem reel hem de parasal faktörleri hesaba katması gerektiği birçok iktisatçı tarafından vurgulanmıştır. Bunun en belirgin örneği temel Reel Konjonktür modelinin açıklamada yetersiz kaldığı konjonktürün stilize gerçeklerini açıklamak için para, hükümet, açık ekonomi ve emek piyasası gibi birçok yeni unsurun modele dâhil edilmesidir.

Standart Reel Konjonktür modeline nominal ücret katılıkları dahil edildiğinde, parasal şokların çıktı üzerindeki etkisi artacak ve hem parasal hem de teknoloji şoklarının söz konusu olduğu reel konjonktür modellerinin performansını artıracaktır. Bazı nominal katılıkları içeren Reel Konjonktür modellerine, standart modelde görmezden gelinen bir unsuru dahil etmesi, ve Reel Konjonktür analizlerine bazı Keynesyen özellikleri dahil etmesi açısından önem arz etmektedir. Böylece, iki farklı iktisadi düşünce okulu arasındaki dikotomi birbirine bağlanmış ve Reel Konjonktür muhalifleri tarafından gerekli görülen gelişmeler gerçekleştirilmiş olacaktır (Stadler, 1994: 1763). Nitekim Reel Konjonktür araştırmasında önemli etkisi olduğu kabul edilen Lucas'ın, Reel Konjonktür araştırmasına dair ifadesi, parasal karşıtı olan reel denge modellere odaklanmanın bir hata olmadığı, ancak melez bir modelin daha faydalı olabileceği şeklindedir (Rebelo, 2005: 218).

Reel Konjonktür teorisi, Klasik okul ile optimizasyon ilkesi ve serbest piyasaya bakışları açısından benzeşirken; Keynesyen teori ile piyasa başarısızlığı ve devlet müdahalesi konularında farklılaşmaktadır. Reel Konjonktür teorisi, dalgalanmaların iktisadi aktörlerin optimum yanıtları olduğu, ve refah azaltıcı sapmalar olarak görülemeyeceği, ekonomiye müdahalenin zararlı olduğu, esnek fiyat mekanizmasının ve paranın yansızlığının geçerli olduğu konularında büyük ölçüde Klasik okul geleneğinden ayrılmamıştır. Ancak parasal faktörlerin konjonktürel dalgalanma üzerindeki etkisinin reel faktörlere nispeten oldukça az öneme sahip olduğunu savunması açısından, Yeni Klasik okuldan farklılaşmıştır. Bununla birlikte Yeni Klasik ve Monetarist okulun çıktıda gözlemlenen dalgalanmaların geçici olduğu, konjonktürel dalgalanmaların belirli bir trend etrafında hareket sergilediği görüşüne karşı; teknolojik şokla meydana gelen dalgalanmanın büyüme trendini yeni bir patikaya taşıdığı, dolayısıyla dalgalanmaların etkisinin kalıcı olduğu görüşünü ileri sürmüştür.

Sonuç

İktisat okulları birbirinden ayrı kompartımanlar gibi düşünüldüğünde teori ile pratik arasındaki bağın kurulması zorlaşmaktadır. Reel Konjonktür teorisi, Klasik iktisat okulu geleneğinin güncel hali olmakla birlikte, Klasik okulun mevcut iktisadi problemleri açıklamadaki yetersizliği nedeniyle, yeni paradigmalarla teorik açıklayıcılığı artırmıştır. İktisat literatüründe merkezi öneme sahip kriz, istikrar ve konjonktür gibi konularda yeni teklifler sunan Reel Konjonktür teorisi örneğinde varılan sonuç, tecrübe edilmiş konjonktürel dalgalanmaların büyük çoğunluğunu kendi paradigmalarıyla açıklaması ve düşünsel altyapısı 18. y.y.'da olan, fakat bu bağı pratiğe dair çözüm önerileriyle 20.y.y.'a taşıyan bir iktisat okulu olmasıdır.

Krizi açıklama gücü açısından makro iktisat alanında bir yeniliği ifade eden Reel Konjonktür Teorisi, dalgalanmaların açıklanmasında tahmin ve gözlem tutarlılığı açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Kydland ve Prescott, teknoloji şoklarının toplam çıktı üzerindeki etkisini sağlam ampirik kanıtlarla temellendirirken; Long, Plosser, King ve Rebelo gibi iktisatçılar Reel Konjonktür teorisi ile ilgili yöntemsel eleştirilere karşı teorik olgunluğu sağlamak yolunda yeni çalışmalar yapmışlardır.

Reel Konjonktür teorisi genel itibariyle teknolojide meydana gelen tesadüfi değişimin verimlilikte meydana getirdiği dalgalanmanın, çıktıdaki dalgalanmaya benzer özellikler taşıdığını ileri sürmektedir. Bu teorinin inşasında kabul ettiği varsayımlar, GSYİH'nın rassal yürüyüşe sahip olması ve GSYİH'nın yürüyüşünde meydana gelen şoklar karşısında kalıcı değişime uğraması, paranın reel değişkenleri etkilememesi ve teknoloji şoklarının çıktıdaki dalgalanmaların büyük kısmını açıklamasıdır. Bu varsayımların işleyişini sağlamak için de belirli şoklar karşısında nasıl davranacağı ölçülen temsili bir bireyin olduğu kabul edilmiştir. Temsili birey, bu şoklar karşısında belirli kısıtlara bağlı olarak optimum tepkiyi vermektedir. Dolayısıyla bu tepkiler, teknoloji şokları karşısında temsili bireyin verdiği optimum yanıtlardan oluşmaktadır. Bu ifade konjonktürel dalgalanmaya politik müdahale konusunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Buna göre temsili bireyin davranışına müdahale etmenin sonucu, refah seviyesinin azalması şeklinde gerçekleşecektir.

Bu varsayımlardan hareketle oluşturulan modellerden elde edilen ampirik bulgular, özellikle 1950 ve sonrası Amerikan ekonomisinde gerçekleşen reel GSYİH dalgalanmalarının %70'ini açıkladığı şeklindedir. Bu bulgu, Reel Konjonktür teorisi analizlerinde bütün dalgalanmaların teknoloji şoklarıyla açıklandığı şeklindeki iddiayı desteklememektedir. Aksine Kydland ve Prescott, konjonktürel dalgalanmaların reel şoklarla açıklanamadığı %30'luk bölüm için tutarlı bir parasal teoriye ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, ilerleyen dönemlerde genişletilmiş Reel Konjonktür modellerine emek, para, hükümet ve açık ekonomi gibi faktörlerin dâhil edilmesi ile neticelenmiştir.

Ekonomik hayata müdahale açısından paranın yansız olduğu varsayılmış olmasına rağmen, maliye politikasının çıktıyı etkileyebileceği ifade edilmiştir. Şöyle ki vergi oranlarındaki değişimle, kamu harcamalarını özel sektör ve kamu sektörü arasında yeniden tahsis ederek arz yanlı olarak belirlenen reel çıktı etkilenebilir. Maliye politikasının reel etkileri olduğu kabul edilse de, ekonomiye maliye politikası araçlarıyla müdahale edilmesi arzulanmamaktadır.

Kaynakça

Abel, Andrew B., Bernanke, Ben S. (2001), *Macroeconomics*, 4. bs., New York: Addison Wesley

Altuğ, Sumru. (2009), "Türkiye'de ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde İş Çevrimleri", *YTÜ Department of Economics Working Papers*

Christiano, Lawrence J. Eichenbaum, Martin (1992), "Current Real Business Cycle Theories and Aggregate Labor Market Fluctuations", *American Economic Review*, 82(3), 430-450.

Danthine, Jean Pierre, Donaldson, John B. (1993), "Methodological and Empirical Issues in Real Business Cycle Theory", *European Economic Review*, 37(1), 1-35.

DeVroey, Michel, (2009), "New classical/real business cycle macroeconomics: The anatomy of a revolution", No 2009026, Discussion Papers (IRES - Institut de Recherches Economiques et Sociales), Université catholique de Louvain, (Çevrimiçi) http://EconPapers.repec.org/RePEc:ctl:louvir:2009026, 16.11.2014

Eroğlu, Nadir, (1995), "Reel Konjonktür Teorisi", *M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi,* 11(1-2), 25-34.

Haan, Wouter J., Ramey, Garey, Watson, Joel. (2000), "Job Destruction and Propagation of Shocks", *The American Economic Review*, 90(3), 482-498.

Hall, Robert E. (2005), "Separating Business Cycle From Other Fluctuations" Proceedings-Economic Policy Symposium - Jackson Hole, *Federal Reserve Bank of Kansas City*, issue August, p.133-179.

Hansen, Gary D. (1985), "Indivisible Labor and the Business Cycle", *Journal of Monetary Economics*, 16(3), 309-328.

Hansen, Gary D., Wright, Randall (1992), "The Labor Market in Real Business Cycle Theory," *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, Spring, p. 2-12.

Hartley, James E., Salyer, Kevin D. and Sheffrin, Steven M. (1997), "Calibration and Real Business Cycle Models: An Unorthodox Experiment" *Journal of Macroeconomics*, 19(1), 1-17.

Keova, Petya, (2000). "The Facts About Time-to-Build", *IMF Working Paper*, No:138.

King, Robert G., Plosser, Charles I. and Rebelo, Sergio T. (1988), "Production, Growth, and Business Cycles I: The Basic Neoclassical Model", *Journal of Monetary Economics*, 21(2): 195-232.

Kydland Finn E., Prescott, Edward C. (1996), "The Computational Experiment: An Econometric Tool", *Journal of Economic Perspectives*, 10(1), 69-86

Kydland, F., Prescott, E.C., (1991), "The Econometrics of the General Equilibrium Approach to Business Cycles", *Scandinavian Journal of Economics*, 93(2), 161-178.

Kydland, Finn E., Prescott, Edward C. (1982), "Time to Build and Aggregate Fluctuations," *Econometrica* 50(6), 1345–1369. November

Kydland, Finn, Prescott, Edward C. (1980), "A Competitive Theory of Fluctuations and the Feasibility and Desirability of Stabilization Policy", *Rational Expectations and Economic Policy*, Ed. by. Stanley Fischer, University of Chicago Press,

Kyun, Kim (1998), *Equilibrium Business Cycle Theory in Historical Perspective: Historical Perspectives on Modern Economics*, New York: Cambridge University Press.

Long, John B., Plosser, Charles, I.(1983). "Real Business Cycles", *Journal of Political Economy*, 91(1), 39-69.

Mankiw, N. Gregory. (1989), "Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Perspectives*, 3(3), 79-90. .

McCallum, Bennet T. (1989), "Real Business Cycle Models", *Modern Business Cycle Theory*, ed.R.J.Barro, Cambridge, MA:Harvard University Press,

Nelson, Charles R., Plosser, Charles I. (1982), "Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some New Evidence and Implications", *Journal of Monetary Economics*, 10(2), 139-162.

Özer, Mustafa ve Taban, Sami. (2006), *Modern Konjonktür Teorileri*, Geliştirilmiş İkinci Baskı, Ankara: Ekin Kitabevi

Plosser, Charles I. (1989), "Understanding Real Business Cycles". *The Journal of Economic Perspectives*, 3(3), 51-77.

Prescott, Edward C. (1986), "Theory Ahead of Business Cycle Measurement", *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 10(4), 9-22.

Rush, Mark (1987), "Real Business Cycles", *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, 87(2), 20-31.

Savaş, Vural, F. (1997), *İktisatın Tarihi*, İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları

Rebelo, Sergio, (2005), "Real Business Cycle Models: Past, Present and Future", *The Scandinavian Journal of Economics*, 107(2), 217-238.

Shapiro, Matthew, and Watson, Mark.(1988), "Sources of Business Cycles Fluctuations", *NBER Macroeconomics Annual*, 3.

Snowdon B., Vane, H.R., (2012), *Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*, (B. Kablamacı) Ankara, Efil Yayınevi

Solow, Robert M. (1957), "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.

Söderlind, Paul. (1994), "Cyclical Properties of a Real Business Cycle Model", *Journal of Applied Econometrics*, 9, 113-122.

Stadler, George W. (1994), "Real Business Cycles", *Journal of Economics Literature*, 32(4), 1750-1783.

Walsh C.E., (1986), "New Views of the Business Cycle: Has the Past Emphasis on Money Been Misplaced?". *Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review*, Jan-Feb, pp. 3-14.

Williamson S.D., (1996), "Real Business Cycle Research Comes of Age: A Review Essay", *Journal of Monetary Economics*, 38(1), 161-170.

Türkiye'de Elektrik Tüketimi, Kişi Başına GSYİH, CO_2 Emisyonu ve Petrol Tüketimi İlişkisi

Erdem HEPAKTAN [1]
Yasin SERTKAYA [2]

Özet

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de elektrik enerjisine olan talep artmıştır. Bu artışla ilgili olarak yapılan çalışmalarda ele alınan değişkenler genellikle toplam elektrik tüketimi ve büyümedir. Bu çalışmada ise, diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye'de, Kişi başına düşen elektrik tüketimi, Kişi başına düşen GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında, ilk olarak birim kök testleri uygulanmış ve serilerin birinci farklarında durağan oldukları gözlenmiştir. Daha sonra ise uygulanan eş bütünleşme analizi ile seriler arasında uzun dönemde ilişki tespit edilmiş ayrıca uzun dönemde karşılaşılan sorunlar Vektör Hata Düzeltme Modeli yardımıyla giderilmiştir. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin yönü ise, Granger Nedensellik analizi aracılığıyla incelenmiştir. Sonuç olarak Kişi başına düşen GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketiminden kişi başına elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişi başına düşen elektrik tüketimi, CO_2 emisyonu, Petrol Tüketimi

JEL Sınıflandırması: Q40, Q43, C22

The Relationship Among Electricity Consumption, GDP Per Capita, CO_2 Emissions And Oil Consumption in Turkey

Abstract

As the development of technology in developed countries and developing countries, has also been encountered in Turkey with an increase in the demand for electrical energy. This increase related to the studies variable discussed generally total electricity consumption and growth variable. The relationship among electricity consumption per capita, GDP per capita, CO_2 emissions and oil consumption in Turkey using annual data for the period of 1980-2014 is analyzed in this study different from other general studies. At first Unit Root Test has been conducted and it is determined that the series are stationary in the first difference. Then Co-integration Analysis has been conducted and a long term co-integration has been found between the series and the problems on the long run relationship are analysed with the VECM error correction model. The direction of the short-term relationship between variables were examined through Granger causality analysis. As a result, it was determined unidirectional causality running from the other variables to Electricity Consumption per capita.

Keywords: Electricity Consumption per capita, CO_2 Emmisisons, Oil Consumption

JEL Classifications: Q40, Q43, C22

Giriş

Sanayileşme süreci sonrası teknolojik imkânların gelişmesi ile birlikte ülkeler üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek için enerji kullanımını artmaktadır. Dünyadaki enerji rezervlerinin dengesiz dağılımından dolayı bazı ülkelerde enerji kaynakları bol miktarda bulunurken, bazı ülkelerde daha az miktarda

[1] Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erdem.hepaktan@cbu.edu.tr
[2] Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Doktora Öğrencisi, yasinsertkaya_1987@hotmail.com

bulunmaktadır. Enerji kaynaklarına bol miktarda sahip olan ülkeler, enerji kaynakları daha az miktarda olanlara göre daha avantajlı durumdadırlar. Çünkü ülkeler, ellerinde bulunan teknolojik imkânların yardımı ile üretim maliyetleri için gerekli olan masrafları azaltabilirler.

Türkiye'de sanayileşme sürecinin gelişmesiyle beraber enerjiye olan talep daha fazla artmıştır. Türkiye'de enerji kaynaklarının diğer ülkelere göre daha fazla olmasına rağmen bu kaynakların teknolojik yetersizlikler, bilgi eksikliği ve benzeri nedenler yüzünden kullanılamaması nedeniyle Türkiye enerji açısından dışa bağımlı bir ülkedir, yani enerji ithal etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, ülke ekonomisi açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü cari işlemler açığının önemli bir kısmı, enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Ancak Türkiye, üretim sürecinde karşılaşılan maliyetleri daha düşük bir düzeyde tutmak zorundadır. Bunun için de elektrik enerjisi, diğer enerji türlerine daha kolay dönüşebilmektedir. Gündelik hayatta yaygın kullanımından dolayı daha fazla tercih edilmektedir. Ayrıca kullanımının kolay olması ve diğer enerji türlerine çok çabuk dönüştürülmesi, nedeniyle kişi başına düşen elektrik harcaması ülkeler açısından kalkınma ve refah artışının göstergesi olarak kabul edilir. Çünkü elektrik enerjisi, her alanda kullanılabilmektedir. Bu durum ülke ekonomisi içinde önemlidir.

Literatürde, elektrik enerjisi tüketimi ile ekonomik büyüme arasında yapılan çalışmaların yoğunluğuna rastlanmaktadır. Bu çalışmada literatürde kullanılan değişkenlerden farklı olarak, kişi başına elektrik tüketimi ile Kişi başına GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi değişkenleri arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, kişi başına elektrik tüketimi ile Kişi başına GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu çalışmada belirtilen değişkenler arasındaki ilişki, 1980-2014 dönemi yıllık veriler kullanılarak, Türkiye ekonomisi için zaman serisi analizi yardımı ile incelenecektir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından gelen ikinci bölümde konuyla ilgili literatür taramasına, üçüncü bölümde kullanılan metodolojiye yer verilirken, uygulamanın yer aldığı dördüncü bölümde çalışmanın kapsamı, veri seti ve değişkenler kullanılarak gerçekleştirilen ekonometrik analizler ve beşinci bölüm de ise sonuç bölümü yer almaktadır.

1. Literatür Araştırması

Kapsamlı bir literatür taraması yapıldığında, kişi başına elektrik tüketimini etkileyen değişkenler üzerine birçok çalışmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Tablo 1'de kişi başına elektrik tüketimi ile kişi başına elektrik tüketimini etkileyen değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan, ulusal yazında ve dünyada yapılmış çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1: Literatür Araştırması

Yazar	Ülke	Çalışmaya Ait Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç ve Açıklamalar
Bakırtaş vd. (2000)	Türkiye	1962-1996	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi ve Elektrik Fiyatları	Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli	Çalışmada yapılan analizler sonucunda kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına gelir arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır
Aqeel ve Butt (2001)	Pakistan	1955-1996	GSYİH, Elektrik Tüketimi, Petrol Tüketimi, İstihdam	Hsiao'nun Granger Nedensellik Testi	Çalışmada sonuç olarak elektrik tüketiminden GSYİH'ya doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisine rastlanılmaktadır.
Ghosh (2002)	Hindistan	1950-1997	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Çalışmada KB GSYİH dan KB elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.
Akan ve Tak (2003)	Türkiye	1970-2000	Toplam Elektrik Tüketimi, Kişi Başına Elektrik Tüketimi, Kişi Başına Gelir, Yıllık Ortalama Elektrik Fiyatı	En Küçük Kareler tahmin yöntemi	Çalışmada, elektrik talebinin gelire karşı fiyattan daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Narayan ve Smyth (2005)	Avustralya	1966-1999	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Çalışmada KB elektrik tüketiminden KB GSYİH ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmaktadır.
Nişancı (2005)	Türkiye	1970-2003	KB Milli Gelir, KB Elektrik Tüketimi	Johansen Eşbütünleşme Testleri, Vektör Hata Düzeltme Modeli	Çalışma sonucunda KB elektrik tüketiminden KB GSYİH ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmaktadır.

Wolde ve Rufael (2006)	17 Afrika ÜLKESİ	1971–2001	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	ARDL Sınır Yaklaşımı ve Toda-Yamamato nedensellik analizi	Çalışmada Cezayir, Kongo, Kenya, Güney Afrika Sudan'da değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanırken, Benin, Mısır, Gabon, Fas, Tunus için kişi başına elektrik harcamasından, kişi başına gelire doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca Zimbabve, Zambiya, Nijerya, Sengal, Gana, Kamerun için ise tersi bir durum söz konusudur.
Erdoğdu (2006)	Türkiye	1984-2004	Reel Elektrik Fiyatları KB GSYİH ve KB Elektrik Tüketimi	Eşbütünleşme Analizi	Çalışmada yapılan eş bütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanılmıştır.
Squalli (2007)	11 OPEC Ülkesi	1980-2003	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Pesaran sınır testi ve Toda-Yamamato-nedensellik analizi	Çalışmada İran, Katar, Venezüella için değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanırken, Cezayir, Irak ve Libya için kişi başına elektrik harcamasından kişi başına gelire doğru tek yönlü bir ilişkiye rastlanılmıştır.

Halıcıoğlu (2007)	Türkiye	1968-2005	Kişi başına konut elektrik tüketimi, Kişi Başına Gelir, Fiyat ve Kentleşme Oranı	Granger nedensellik testi ve hata düzeltme modeli	Çalışma da yapılan analizler sonucunda uzun dönemde kişi başına gelir, fiyat ve kentleşme oranından, konut elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanırken, kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.
Mozumder ve Marathe (2007)	Bangladeş	1971-1999	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Granger Nedensellik Analizi, Vektör Hata Düzeltme Tahminleri	Çalışmada KB GSYİH'dan KB elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Kandel vd. (2008)	ABD ve Kaliforniya	1980-2005	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi, Elektrik Fiyatları, Yakıt ve Doğal Gaz Tüketimi	Regresyon analizi	Çalışma sonucunda Kaliforniya'nın ABD'ye göre KB Elektrik tüketiminin daha düşük olduğuna ulaşılmıştır.
Tang (2008)	Malezya	1972: 01-2003: 04	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	ARDL Sınır Testi, Toda - Yamamoto Nedensellik analizi	Çalışma sonucunda KB elektrik tüketiminden, KB GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Kar ve Kınık (2008)	Türkiye	1975-2005	Toplam Elektrik Tüketimi, Sanayi Elektrik Tüketimi, Kişi Başına Mesken Elektrik Tüketimi, Reel GSYİH, Kişi Başına Reel GSYİH	Johansen eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Mekanizması	Çalışmada toplam elektrik tüketiminden GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken mesken elektrik tüketimi ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Belloumi (2009)	Tunus	1971-2004	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Nedensellik Analizi	Çalışmada kısa dönemde KB Elektrik Tüketiminden KB GSYİH'ya doğru tek yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Uzun dönemde ise çift yönlü bir ilişkiye rastlanılmaktadır.
Sadorsky (2009)	18 Gelişmekte olan ülke	1994-2003	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Panel Eşbütünleşme Analizi, VECM	Çalışmadan elde edilen sonuç KB GSYİH'nın artmasının, KB Elektrik Tüketimine pozitif bir etkisi bulunmaktadır.
Yoo ve Kwak (2010)	7 Güney Amerika Ülkesi	1975-2006	Reel GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	-Johansen Eş-bütünleşme Testi, -Hsiao'nun Granger Nedensellik Testi	Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında çift taraflı nedenselliğe sadece Venezüella için rastlanmıştır. Diğer ülkeler için tek taraflı bir nedensellik analizi söz konusudur.
Noor ve Siddiqi (2010)	5 Güney Asya Ülkesi	1971-2006	KB GSYİH, Elektrik Tüketimi	Panel eşbütünleşme Granger Nedensellik Testi	Yapılan analizler sonucunda KB GSYİH'dan elektrik tüketimine doğru tek taraflı bir nedensellik söz konusudur.

Lean ve Smyth (2010)	5 ASEAN ülkesi	1980-2006	Elektrik tüketimi Kişi başına reel GSYİH, CO_2 Emisyonu	Panel Vektör Hata düzeltme modeli	Çalışmada uzun dönemde elektrik tüketimi ve CO_2 emisyonundan ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır, Kısa dönemde ise CO_2 emisyondan, elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır.
Tiwari (2011)	Hindistan	1985-2005	Reel GSYİH, KB Elektrik Tüketimi ve CO_2 Emisyonu	Var Model	Çalışmada ulaşılan sonuç, KB Elektrik Tüketimindeki bir artış Reel GSYİH'yı arttırırken, CO_2 emisyonuna negatif yönde bir etki sağlayacaktır
Sami (2011)	Japan	1960-2007	Reel GSYİH, KB Elektrik Tüketimi İhracat	Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik Testi,	Çalışmanın sonucunda uzun dönemde Reel GSYİH ve İhracattan, Kişi Başına Elektrik Tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Adebola (2011)	Botsvana	1980-2008	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi	Zivot andrews birim kök testi,granger nedensellik testi	Çalışmada uzun dönemde KB Elektrik Tüketiminden KB GSYİH'ya doğru tek taraflı bir ilişki söz konusudur.
Mehrara ve Musai (2012)	Petrole bağlı olarak gelişmekte olan 11 ülke	1970-2010	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi, Petrol fiyatları	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik analizi	Çalışmada KB GSYİH ve petrol fiyatlarından, KB Elektrik Tüketimine doğru bir nedensellik söz konusudur.
Yapraklı ve Yurttançıkmaz (2012)	Türkiye	1970-2010	Toplam Elektrik Tüketimi ve GSYİH	Johansen Eş-Bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Çağıl vd. (2013)	Türkiye	1989-2010	Reel GSYİH KB Elektrik Tüketimi, Sanayi Sektörü Büyüme Hızı, Kapasite Kullanım Oranı	Var Model ve Granger Nedensellik Analizi	Çalışmada, Kişi başına elektrik enerjisi tüketimi ile Sanayi sektörü büyüme hızı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Saatçi ve Dumrul (2013)	Türkiye	1960-2008	Elektrik Tüketimi ve GSYİH	Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi ve Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi	Çalışmada uzun dönemde Elektrik Tüketimi ve GSYİH arasında pozitif yönde bir ilişki saptanmıştır.
Altıntaş ve Koçbulut (2014)	Türkiye	1960-2011	Büyüme, İhracat, Yatırım, Elektrik Tüketimi	ARDL Sınır TESTİ Eşbütünleşme Yaklaşımı	Çalışma sonucunda elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.
Karakaş (2014)	44 ülke	1990-2011	Milli Gelir, Elektrik Tüketimi ve Nüfus Artışı	Panel Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Çalışmada değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
İsmiç (2015)	Türkiye, Polonya, Ukrayna, Romanya, Filipinler, Çin, Tayland ve Bulgaristan	1990-2012	Ekonomik Büyüme, Nüfus Artışı ve Elektrik Tüketimi	Swamy'nin Tesadüfi Katsayılar Modeli ve Görünüşte İlişkisiz Regresyon modelleri	Çalışmada yapılan analizler sonucunda, ekonomik büyüme ve nüfus artışının elektrik tüketimini pozitif yönde etkilediğine ulaşılmıştır
Acaravci vd. (2015)	Türkiye	1974-2013	KB GSYİH, KB Elektrik Tüketimi Ticari Açıklık ve Doğrudan yabancı yatırımlar	Granger nedensellik analizi	Çalışma sonucunda KB Elektrik Tüketiminden KB GSYİH'ya doğru tek taraflı bir ilişki söz konusudur.

3. Metodoloji

Birim Kök Analizi

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında öncelikle serilerin durağanlıkları ve durağan iseler de durağanlık düzeyleri analiz edilmiştir. Zaman serilerinin durağan halde olması; zaman içinde varyans ve ortalamada değişim yaşanmadan, gecikmeli iki zaman periyodunda yer alan değişkenlerin kovaryansının değişkenler arasındaki gecikmeye dayanarak zamana bağımlı durumda olmamasıdır (Gujarati, 1995:712). Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin durağan halde olması, modelde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılmasının önüne geçmektedir. Durağanlığı sağlanan serilerin zaman içerisinde ortalaması, varyansı ve kovaryansında herhangi bir farklılık görülmez ancak durağanlığı sağlanamayan değişkenlerde t, Z ve F dağılımları kullanılamaz. Bu yüzden birçok standart hipotez geçersiz hale gelmektedir (Granger ve Newbold, 1974: 111–120). Bu çalışmada değişkenlere ait zaman serilerinin durağanlık sınaması, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin tarafından önerilen KPSS Birim Kök testleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Dickey ve Fuller (1979) birim kök testinde, hata terimlerinin birbiriyle ilişkisi olmadığı varsayılmıştır ancak bu varsayım, bazen geçersiz olmaktadır çünkü regresyon analizlerinde hata terimlerinin birbiriyle ilişkisi olması durumu ile karşılaşılabilmektedir. Dickey ve Fuller, hata terimlerinin birbirleri ile olan ilişkisinde rastlanan bu farklı durumu ele alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) birim kök testini ortaya koymuşlardır. ADF birim kök testi, aşağıdaki regresyon denklemi vasıtası ile tahmin edilerek elde edilmiştir. Buna göre;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Denklem (1)'de, ε_t, beyaz gürültü hata terimi ve $\Delta Y_{t-1} = (\Delta Y_{t-1} - \Delta Y_{t-2})$, $\Delta Y_{t-2} = (\Delta Y_{t-2} - \Delta Y_{t-3})$ 'dir (Gujarati ve Porter, 2009: 755-757).

Phillips-Perron (PP) birim kök testi için (2) nolu regresyon denklemi kullanılmaktadır. Buna göre;

$$\Delta Y_t = \phi Y_{t-1} + \alpha + \beta t + u_t \qquad (2)$$

Denklem (2)'de u_t, durağan bir süreçtir ve değişen varyanslı olma olasılığına sahiptir. Ancak Phillips-Perron testi, test istatistiklerini doğrudan değiştirme yolunu kullanarak test regresyonunun, hata terimlerindeki (u_t) otokorelasyonun ve değişen varyansın düzeltilmesine yardımcı olmaktadır.

ϕ=0 boş hipotezi altında, Phillips-Perron Z_t ve Z_ϕ istatistikleri, ADF test istatistikleri ile aynı asimptotik dağılım özelliğini göstermektedirler. Phillips-Perron birim kök testinin, ADF birim kök testine göre üstün olarak kabul edilmesinin nedeni, PP testinin u_t hata terimlerindeki değişen varyansının genel olarak dirençli olmasıdır (Kozhan, 2010: 73-74).

KPSS testinden önce ele alınan ADF ve PP testlerindeki ortak nokta, H_0 hipotezinin serinin birim kök içerdiğini yani verinin durağan olma olasılığı göstermemesidir. KPSS testi için ise aksi bir durum söz konusu olmakta ve

incelenen serinin birim kök içermediğini öne süren H_0 hipotezi oluşturulacaktır. KPSS testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : $\sigma_u^2=0$ birim kök yoktur.
H_1 : $\sigma_{u2}\neq 0$ birim kök vardır.

Kwiatkowski ve diğerlerinin (1992) yılında yayınlanan makalesine göre, yukarıdaki temel hipotezlerin sınaması şu denklemler vastasıyla gerçekleşmektedir:

$$y_t= \xi_t+r_t+\varepsilon_t$$

Burada eğilimi (trend) gösteren belirleyici eğilim katsayısıdır. Bu katsayı ayrıca rassal terimi ve bozucu terimi de ifade etmektedir. Rassal terim, bir gecikmeli değeri ile aşağıdaki yer alan denklemdeki gibi gösterilmektedir:

$$r_t=r_{(t-1)}+u_t$$

Buradaki u, rassal terimin bir gecikmeli değeri ile kendisi arasındaki hata terimi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu hata terimi KPSS testi için özel varsayımların oluşturulduğu bir hata terimidir ve ardışık bağımlı olmayan eş varyans ilkelerine sahiptir (σ_u^2). İşte bu hata teriminin varyansının sıfıra eşit olması, r_t'nin durağan olmasını koşulunu sağlamaktadır.

Eşbütünleşme Analizi

Durağan olmayan iki zaman serisi arasındaki ilişkiyi ele alan Eşbütünleşme Tekniği, Clive Granger tarafından geliştirilmiştir. Eşbütünleşme kavramı; Engle ve Granger'ın (1987) "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing" adlı makalesi ile ortaya atılmıştır. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkileri analiz etmek amacı ile uygulanan eş bütünleşme kavramı; uzun dönem denge ilişkisinin belirlenmesi ve test edilmesinde kullanılmaktadır (Göktaş, 2005: 113).

Çalışmada kullanılan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Johansen (1998) ve Johansen- Juselius (1990), koentegrasyon vektörlerinin sayısını ve anlamlı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla iki tane test ileri sürmüştür. İz (trace) istatistiği ve en büyük özdeğer (max eigenvalue) istatistiği:

$$\text{İz İstatistiği} = -T \sum_{i=r}^{p} \ln(1-\lambda i)$$

En Büyük Özdeğer = $-T \ln(1-\lambda_{r+1})$
i=(r+1), (r+2),…,p
T=Gözlem Sayısı,

r=Koentegre olmuş vektör sayısı

İz istatistiği en fazla r tane eş bütünleşme bulunmaktadır boş hipotezini, r'den fazla eş bütünleşme vektörü bulunmaktadır alternatif hipotezine karşı sınamaktadır. Hesaplanan "En Büyük Öz Değer" istatistiği ise, eşbütünleşme

gerçekleştiren vektör sayısının r olduğunu belirten H_0 hipotezine karşın, r+1 tane koentegre olmuş vektör olduğunu belirten alternatif hipotezi test eder (Yılmaz ve Tezcan, 2007:9).

Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Aralarında uzun dönemde bir ilişki olduğu belirlenen değişkenler arasındaki nedensellik testi VECM (Vector Error Correction Model) modeli denklemleri aşağıdaki gibidir (Göçer, 2013:213-242):

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{p} \beta_{1i}\Delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_{1i}\Delta Y_{t-1} + \Phi ECT_{t-1} + u_{1t} \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{p} \beta_{2i}\Delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_{2i}\Delta Y_{t-1} + \Phi ECT_{t-1} + u_{2t} \quad (4)$$

Burada ECT hata düzeltme katsayısı, p: optimum gecikme uzunluğudur. ECT katsayısının negatif değerli olması ve istatistiksel olarak anlamlı olmasından dolayı eş bütünleşik olduğu tespit edilen seriler arasındaki kısa dönemde oluşan sapmaların uzun dönemde yok olduğunu göstermektedir. Böylece seriler uzun dönemde dengeye gelmektedir.

Hata düzeltme parametresi, model dinamiğinin dengeye gelmesini sağlar ve değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yakınlaştırır. Hata düzeltme parametresinin katsayısının istatistiki olarak anlamlı bulunması da, sapmanın varlığına işaret etmektedir. Ayrıca bu katsayının büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine doğru bir yakınlaşmanın söz konusu olduğunu bir göstermektedir. Uygulamada, hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması gerekmektedir. Çünkü değişkenler uzun dönem de dengeye gelecektir ve denge durumunda karşılaşılan kısa dönemli sapmalar, hata düzeltme parametresinin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak giderilecektir (Enders, 1995: 367).

Nedensellik Analizi

Uzun dönemde aralarında ilişki bulunduğu varsayılan değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki, Granger nedensellik testi aracılığıyla tespit edilmiştir. İki değişken arasındaki neden sonuç ilişkisini araştıran Granger nedensellik testinde herhangi bir B ve T gibi iki değişken arasındaki ilişki aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Gujarati, 1995: 749):

$$B_t = \alpha + \Sigma\, \beta_j T_{t-1} + \Sigma \gamma_j B_{t-j} + u_{1t} \quad (5)$$

$$T_t = \theta + \Sigma\, \delta_j B_{t-1} + \Sigma \lambda_j T_{t-j} + u_{2t} \quad (6)$$

t=zamanı ifade etmektedir.

Granger (1969), nedenselliği şu şekilde tanımlamıştır: "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir". Bu tanımlamanın doğruluğu

analiz edildikten sonra ilişki, X→Y olarak ifade edilir. Bu test ile bir tahmin değil nedensellik çıkarsaması yapıldığından dolayı değişkenler önceden durağan hale getirilmelidir (Granger: 1988:554).

4. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın Veri Seti ve Yöntem

Tablo 1'de yer alan literatür çalışmalarına bağlı kalınarak, çalışmadaki modelde, kişi başına düşen elektrik tüketimi, kişi başına düşen GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi değişkenleri yer almaktadır. Değişkenlere ilişkin dönem olarak, 1980-2014 yılları arası dönem seçilmiştir. Bu döneme ilişkin veriler yıllık verilerdir. Çalışmada kullanılan verilerden kişi başına düşen elektrik tüketimi ve kişi başına düşen GSYİH değişkenleri, Dünya Bankası'nın internet sitesinden; CO_2 emisyonu verileri ise, OECD internet veri tabanından elde edilmiştir. Petrol tüketimine ilişkin verilere ise, EİA'nın internet sitesinden ulaşılmıştır. Çalışmadaki verilerin tamamı 1980 yılı baz alınarak reel hale getirilmiş ve tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. LNKBET, LNKBG, LNCO2 ve LNPT kısaltma ifadeleri sırasıyla kişi başına düşen elektrik tüketimi, kişi başına düşen GSYİH, karbondioksit emisyonu ve petrol tüketimi değişkenlerinin doğal logaritmalarının alınmış halini ifade etmektedir. Söz konusu değişkenlerin 1980-2014 dönemindeki gelişimi Eviews 9 programında elde edilerek Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Modelde Yer Alan Serilerin Grafiği

1980-2014 arası yıllık Kişi başına düşen elektrik tüketimi, Kişi başına düşen Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi değerlerini gösteren Şekil 1'i incelediğimizde, Kişi başına düşen elektrik tüketimi serisinin 1980 yılından 2014 yılına kadar istikrarlı bir şekilde arttığını, 2014 yılında en yüksek değerine ulaştığını görebiliriz. Kişi başına düşen Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi verileri incelendiğinde, 1980 ve 2014 yılları arasında, dönemler içerisinde çeşitli dalgalanmalar görülse de sonuç olarak bir artışın olduğu izlenmektedir.

Birim Kök Testleri

Kişi başına düşen elektrik tüketimi, kişi başına düşen GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi değişkenlerine ait ADF, PP ve KPSS birim kök testi sonuçlarını Tablo 2'de, yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları

	Değişkenler	Augmented Dickey – Fuller Test İstatistiği		Phillips Peron Test İstatistiği		KPSS Test İstatistiği	
		Sabit	Sabitli ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
		t istatistiği	t istatistiği	t istatistiği	t istatistiği	Lm istatistiği	Lm istatistiği
Düzey değerler	LNKBET	-2.27	-0.6	-3.53	-0.20	0.69	0.20
	LNKBG	-0.24	-3.1	-0.24	-3.10	0.66	0.1
	$LNCO_2$	-0.91	-3.55	-1.26	-3.53	0.69	0.13
	LNPT	-3.71	-1.38	-1.97	-0.91	0.63	0.2
Birinci farklar	LNKBET	-5.1***	-5.79***	-5.10***	-7.26***	0.46**	0.14*
	LNKBG	-6.01***	-5.95***	-6.01***	-5.95***	0.09*	0.06*
	$LNCO_2$	-7.57***	-7.63***	-9.91***	-14.1***	0.3*	0.44***
	LNPT	-8.42***	-9.98***	-7.90***	-11.6***	0.41**	0.07*
ADF ve PP testleri için kritik değerler				KPSS testi için kritik değerler			
1% seviyesinde		-3.639407		1% seviyesinde		0.739000	
5% seviyesinde		-2.951125		5% seviyesinde		0.463000	
10% seviyesinde		-2.614300		10% seviyesinde		0.347000	

Not: ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. ***p<.01, **p<.05, *p<.10

ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine (SIC) göre belirlenmiş ve gecikme sayısı maksimum 8 olarak seçilmiştir. PP ve KPSS testinde çekirdek (kernel) yöntemi "Barlett kernel" ve bant genişliği (bandwith) "Newey West bandwith" yöntemine göre belirlenmiştir

Tablo 2'de yer alan ADF ve PP test sonuçlarına göre, değişkenler düzey değerlerinde durağan değildirler. Değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle serilerin birinci farkları alındığında H_0:birim kök vardır, hipotezi red edilerek serilerin birinci farklarında durağan hale geldiğini öne süren H_1:birim kök yoktur hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla

hem ADF hem de PP test sonuçlarına göre değişkenler birinci farklarında durağandır.

ADF ve PP testinden farklı olarak, H_0:birim kök yoktur (seriler durağandırlar) ve H_1:birim kök vardır (seriler durağan değildirler) şeklinde hipotezleri kurulan KPSS testi sonucunda LM test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde KPSS Testi kritik değerlerinden mutlak olarak küçük olduğu için H_o hipotezi reddedilemez. Yani seriler durağan haldedirler.

KPSS testi sonuçları da ADF ve PP birim kök testi sonuçları ile benzerlik göstermektedir ve seriler durağan haldedirler. Seriler durağan hale geldiği için seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek amacı ile Johansen eş bütünleşme testi uygulanabilir.

Uygulanan testler sonucunda üç değişkenin durağan hale geldiği görülmektedir. Durağan halde olan serilerin grafikleri ise Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2: Farkları Alınmış Durağan Seriler

Eşbütünleşme Testi Bulguları

Johansen eş bütünleşme testi uygulanmadan önce değişkenlerin gecikme uzunluklarının tespit edilmesi gerekmektedir. VAR modelinde en uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için kullanılan bazı testler şunlardır: Olabilirlik Oran Testi (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ).

Tablo 3: Gecikme Uzunluğu Testi Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	87.46864	78.156484	5.39e-08	-5.385073	-5.200043	-5.324758
1	214.7604	213.5216*	4.15e-11*	-12.56518*	-11.64003*	-12.26361*
2	220.8469	8.638987	8.33e-11	-11.92561	-10.26033	-11.38277
3	232.3251	13.32955	1.30e-10	-11.63388	-9.228482	-10.84978
4	254.5013	20.03009	1.20e-10	-12.03234	-8.886823	-11.00698

Tablodan kurulacak Johansen testi için seçilecek VAR modeli en uygun gecikme uzunluğu LR, FPE ve AIC testleri yardımı ile iki olarak belirlenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir ve elde edilen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 4'te incelenmektedir.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Test Değerleri

İz (Trace) Test Sonuçları				
Hipotezler	**Özdeğer**	**İz İstatistiği**	**% 5 Kritik Değer**	**Olasılık**
Yok	0.699690	69.80262	55.24578	0.0016
En fazla 1	0.412002	30.10560	35.01090	0.1523
En fazla 2	0.296806	12.58155	18.39771	0.2680
Maksimum Öz Değer (Max-Eigen Value) Test Sonuçları				
Hipotezler	**Özdeğer**	**Maksimum Özdeğer İstatistiği**	**% 5 Kritik Değer**	**Olasılık**
Yok	0.699690	39.69702	30.81507	0.0032
En fazla 1	0.412002	17.52405	24.25202	0.3005
En fazla 2	0.296806	11.62005	17.14769	0.2657

Johansen eş bütünleşme testi sonucunda İz test istatistiği ve Maksimum öz değer test istatistiğine göre değişkenler arasında %5 önem düzeyi için bir adet vektör olduğu tespit edilmiştir. Johansen testi sonucunda değişkenlerin eş bütünleşik olduğu görülmektedir. Seriler arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir yani seriler uzun dönemde birbirini etkilemektedirler. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu ve bir adet eş bütünleşme vektörü olduğu için hata düzeltme modeli yardımıyla serilerin test edilmesi gerekmektedir.

Hata Düzeltme Modeli

Tablo 4'de yer alan Eş bütünleşme analizi değerlerinden de anlaşıldığı üzere; Özdeğer ve İz İstatistikleri modelde 1 adet eş bütünleşik vektör bulunduğu tespit edilmektedir. Kurulan modelde eş bütünleşik vektörün yer alması hata düzeltme modelinin uygulanmasını gerektirmektedir.

Tablo 5: Vektör Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünleşme Denklemleri	**CointEq1**			
LNKBET(-1)	1.000000			
$LNCO_2$(-1)	17.63039			
	(6.26768)			
	[2.81291]			
LNKBG(-1)	-5.069369			
	(1.49207)			
	[-3.39755]			
LNPT(-1)	-4.152291			
	(3.26488)			
	[-1.27181]			
C	-82.67984			
Error Correction:	**D(LNET)**	**D($LNCO_2$)**	**D(LNKBG)**	**D(LNPT)**
CointEq1	-0.005145	-0.013292	0.050928	-0.015276
	(0.00584)	(0.00834)	(0.02529)	(0.00808)
	[-0.88153]	[-1.59453]	[2.01369]	[-1.89133]

Tablo 5'te hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasından dolayı hata düzeltme mekanizması sorunsuz bir şekilde işlemektedir. Bu yüzden bir dönemde karşılaşılan dengesizlik sonraki dönemlerde düzelebilecektir. Dolayısıyla bahsedilen dönem için oluşturulan modeldeki uzun dönem ilişkisinin bir birleri ile bağlantılı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kurulan modelde eş bütünleşme analizi sonucunda uzun dönemli ilişkinin olabileceği saptanırken, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Testi aracılığıyla incelenebilir.

Granger Nedensellik Testi

Son olarak modelin değişkenlerinin kısa dönemli ilişkisinin yönü Granger Nedensellik Testi ile incelenmiştir. Granger nedensellik testinin her değişken için sonuçları ayrı tablolar halinde, aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	**sd**	**Ki-kare**	**Olasılık (p)**	**Değerlendirme**
LNKBET ➡ LNKBG	1	1.33	0.2474	**Nedensellik YOK**
LNKBET ➡ $LNCO_2$	1	1.11	0.2914	**Nedensellik YOK**
LNKBET ➡ LNPT	1	0.001	0.9715	**Nedensellik YOK**
LNKBG ➡ LNKBET	1	5.17	0.0229	**Nedensellik VAR**
LNKBG ➡ LNPT	1	2.42	0.1196	**Nedensellik YOK**

LNKBG ➡ LNCO$_2$	1	0.586	0.9807	**Nedensellik YOK**
LNCO$_2$ ➡ LNKBET	1	15.02	0.0001	**Nedensellik VAR**
LNCO$_2$ ➡ LNKBG	1	1.365	0. 242	**Nedensellik YOK**
LNCO$_2$ ➡ LNPT	1	0.95	0.327	**Nedensellik YOK**
LNPT ➡ LNKBET	1	7.46	0.006	**Nedensellik VAR**
LNPT ➡ LNKBG	1	6.87	0.008	**Nedensellik VAR**
LNPT ➡ LNCO$_2$	1	0.180	0.67	**Nedensellik YOK**

Analiz sonucunda diğer değişkenlerden kişi başına elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca petrol tüketiminden de kişi başına düşen GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Sonuç

Gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecini tamamlaması ile birlikte enerjiye olan talepleri giderek artmıştır. Bu ülkeler için enerji tüketimi, üretim faktörlerinden emek ve sermayenin kullanımı kadar önem arz etmektedir. Ayrıca bu ülkelerin ekonomisinde görülen yüksek hızlı büyümede enerji kullanımı ile gerçekleştirdikleri üretim faaliyetleri sonucunda meydana gelmektedir. Türkiye'de gerçekleşen büyüme ile birlikte enerjiye olan talep daha da fazla artmaktadır. Enerji talebinin karşılanması gelişmiş ülke ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisi için de büyük önem taşımaktadır. Çünkü enerji talebindeki artış, büyüme oranlarında görülen artış ile hemen hemen aynı oranlarda seyretmektedir. Enerji çeşitleri içerisinde ulaşımı ve kullanımı en kolay olan elektrik enerjisi, en çok tercih edilen enerji türlerinden biri olmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin 1980-2014 dönemindeki kişi başına elektrik tüketimi ile kişi başına GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İlk olarak seriler durağan hale getirilmiş ve seriler arasındaki uzun dönemli ilişki uygulanan Johansen eş bütünleşme testi ile tespit edilmiştir. Yani kişi başına düşen elektrik tüketimi ve kişi başına GSYİH, CO_2 emisyonu ve petrol tüketimi arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Uzun dönemli ilişkinin yönü vektör hata düzeltme modeli yardımı ile test edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ilişki ise Granger nedensellik analizi yardımıyla incelenmiştir. Uzun dönemde seriler arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise diğer değişkenlerden kişi başına elektrik tüketimine, doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Değişkenler arasındaki etkileşimden yola çıkarak, Türkiye'deki reel gelirin artması ile birlikte enerji kullanımının artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Böylece enerjiye olan talebin artmasından dolayı enerji harcamaları da artmaktadır. Enerji harcamalarının artması ile reel GSYİH'da da artış görülecektir. Bu durum

Türkiye'nin enerjiye bağlı olarak büyüme gerçekleştirdiğini göstermektedir. Türkiye, enerji ithalatını azaltmak için alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidir. Türkiye'nin enerji alanında kendi kendine yeten bir ülke konumuna gelmesi, cari işlemler açığında enerji ithalatı yüzünden oluşan artışı da düşürecektir. Özetle Türkiye'nin sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirebilmesi için enerji ithalatını azaltıp enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalıdır.

Türkiye ve dünyada yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuç; yaşanan büyüme olgusu ile birlikte bireylerin gelirlerinde görülen artışa paralel olarak enerjiye olan talepte giderek artmıştır. Kullanımının kolay ve ucuz olmasından dolayı da en çok tercih edilen enerji türü elektrik enerjisidir. Çalışmanın sonucunu daha önce benzer değişkenler kullanılarak yapılan çalışmalar ile karşılaştırdığımızda, Lean ve Smyth (2010) ile yakın sonuçlar elde edilmiştir. Aqueel ve Butt (2001)ve Tiwari (2011)'in tersine diğer değişkenlerden elektrik tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Kaynakça

Acaravcı, A., Erdogan, S., & Akalın, G. (2015). The Electricity Consumption, Real Income, Trade Openness and Foreign Direct Investment: The Empirical Evidence from Turkey. International Journal of Energy Economics and Policy, 5(4), 1050-1057.

Adebola, S.S., (2011). Electricity Consumption and Economic Growth: Trivariate investigation in Botswana with Capital Formation. International Journal of Energy Economics and Policy, 1(2), 32-46.

Akan, Y. & Tak, S. (2003). Türkiye Elektrik Enerjisi Ekonometrik Talep Analizi. Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 17(1-2), 21-49.

Altintaş H. & Koçbulut Ö. (2014). Türkiye'de Elektrik Tüketiminin Dinamikleri Ve Ekonomik Büyüme: Sınır Testi Ve Nedensellik Analizi. Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 43, 37-65.

Aqeel, A. & Butt, M.S. (2001). The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Pakistan. Asia-Pacific Development Journal, 8(2), 101–109.

Bakırtaş, T., Karbuz, S. & Bildirici, M. (2000). An Econometric Analysis of Electricity Demand in Turkey. METU Studies in Development, 27(1-2), 23-34.

Belloumi, M. (2009). Energy consumption and GDP in Tunisia: Cointegration and causality analysis. Energy Policy, 37(7), 2745-2753.

Çağıl G., Türkmen, S. Y., & Çakır, Ö. (2013) Enerji ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Açısından Bir Uygulama. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 58, 161-173.

Enders, W. (1995), Applied Applied Econommetric Time Series. (2. ed.), New York: Iowa State University. Jonh Wiley&Sons. Inc.

Erdoğdu, E., (2006). Electricity Demand Analysis Using Cointegration and ARMA Modelling: A Case Study of Turkey. Energy Policy, 35, 1129-1146.

Ghosh, S. (2002). Electricity Consumption and Economic growth in India. Energy Policy, 30(2), 125-129.

Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. Maliye Dergisi, 165, 215-240.

Göktaş, Ö. (2005). Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. İstanbul: Beşir Kitabevi.

Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. Journal of econometrics, 2(2), 111-120.

Granger, C. W. (1988). Causality, cointegration, and control. Journal of Economic Dynamics and Control, 12(2), 551-559.

Gujarati, D. N. (1995). Basic econometrics, U.S.A, 3rd. Mc Graw-Hills Int eds.

Gujarati, D. N. & Porter, D. C. (2009). Basic Econometrics, New York: McGraw-Hill.

Halicioğlu, F. (2007). Residential electricity demand dynamics in Turkey. Energy Economics, 29(2), 199-210.

İsmiç, B. (2015). Gelişmekte olan ülkelerde elektrik tüketimi, ekonomik büyüme ve nüfus ilişkisi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 259-275.

Kandel, A., Sheridan, M., & McAuliffe, P. (2008). A comparison of per capita electricity consumption in the United States and California. Proceedings of the 2008 ACEEE Summer Study on Energy Efficiency in Buildings, 8-123.

Kar, M., & Kınık, E. (2008). Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(2), 333-353.

Karakaş, A. (2014). OECD ve OECD Dışı Ülkelerde Elektrik Tüketimi, Nüfus ve Gelir İlişkisi: 1990-2011 Dönemi İçin Panel Veri Analizi. Turkish Studies, 9(2), 845-853.

Kozhan, R. (2010). Financial Econometrics, London, Roman Kozhan & Ventus Publishing ApS.

Lean, H. H. & Smyth, R. (2010). CO_2 Emissions, Electricity Consumption and Output in ASEAN. Applied Energy, 87, 1858- 1864.

Mehrara, M. & Musai, M. (2012). Granger causality between electricity consumption and economic growth in oil-dependent countries. Universal Journal of Management and Social Sciences, 2(6), 134–139.

Mozumder, P., & Marathe, A. (2007). Causality relationship between electricity consumption and GDP in Bangladesh. Energy Policy, 35(1), 395-402.

Narayan, P. K., & Smyth, R. (2005). Electricity consumption, employment and real income in Australia evidence from multivariate Granger causality tests. Energy Policy, 33(9), 1109-1116.

Nişancı, M. (2005). Türkiye'de Elektrik Enerjisi Talebi ve Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 5(9), 107-118.

Noor, S. & Siddiqi M.W. (2010). Energy consumption and economic growth in South Asian countries: A co-intergrated panel analysis. Journal of Human and Social sciences, 4(7), 914-921.

Saatçi, M. & Dumrul, Y. (2013). Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Dinamik Bir Analizi: Türkiye Örneği. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(2), 1-24.

Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. Energy Policy, 37(10), 4021–4028.

Sami, J., (2011). Multivariate cointegration and causality between exports, electricity consumption and real income per capita: recent evidence from Japan. International Journal of Energy Economics and Policy, 1(3), 59-68.

Squalli, J. (2007). Electricity consumption and economic growth: Bounds and causality analyses of OPEC members. Energy Economics, 29(6), 1192-1205.

Tang, C. F. (2008). A re-examination of the relationship between electricity consumption and economic growth in Malaysia. Energy Policy, 36(8), 3077– 3085.

Tiawari, A.K. (2011). A Structural VAR Analysis of Renewable Energy Consumption, Real GDP and CO_2 Emissions: Evidence from India. Economics Bulletin, 31(2), 1793–1806.

Wolde-Rufael, Y. (2006). Electricity Consumption and Economic Growth: A time series experience for 17 African Countries. Energy Policy, 34(10), 1106-1114.

Yapraklı, S. & Yurttançıkmaz, Z. (2012). Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik bir Analiz. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13(2), 195-215.

Yılmaz, F. & Tezcan, N. (2007). Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 1-14.

Yoo, S.H., & Kwak, S.Y. (2010). Electricity consumption and economic growth in seven South American countries. Energy Policy, 38(1), 181-188.

Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları (Hedefler-Gerçekleşmeler,1963-2016)

Mahmut KÜÇÜKOĞLU[1]

Özet

Kalkınma planları; ekonomik ve sosyal faktörler arasındaki ilişkileri, uzun vadeli bütünleştirici bir yaklaşımla ele alan, kamu kesimi için emredici, özel kesim için de orta ve uzun vadede yol gösterici, hukuki ve teknik şartlara sahip olan makro ölçekteki planlardır. Planlarda amaç, ekonomik ve sosyal yapının planda öngörülen süre sonunda belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlamaktır. Kalkınma Planları ile, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayarak kişi başına düşen milli gelirin ve istihdamın artmasını sağlamak, bölgelerarası dengesizliği ortadan kaldırmak gibi ekonomik hedeflerle birlikte; toplumun eğitim ve sosyal açıdan gelişmesini sağlamak, bilim ve teknolojideki yeniliklere sahip olmak, dünya ülkeleri ile karşılıklı iyi ilişkiler kurmaya çalışmak gibi ekonomik olmayan hedefler de gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Vergi politikalarında hedeflere ulaşabilmek için kamu gelir ve harcamalarında kalitenin artırılması, vergi mevzuatının sade ve anlaşılabilir hale getirilmesi, vergi tabanının genişletilmesi, vergilemenin daha adil olması, kayıt dışılıkla mücadele, kurumlar arası koordinasyon ve veri paylaşımının arttırılması, vergilemenin mali fonksiyonunun gerçekleşmesi için büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi dinamiklerini etkileyen kalkınma planları kısaca tanıtılmakta, daha sonra bu planlarda hedeflenen vergi politikaları ile ortaya çıkan sonuçlar karşılaştırılarak bir ülkenin mali görünümünü düzenleyen en önemli politika araçlarından biri olan vergi politikalarının etkinliğine yönelik değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Planı, Vergi Politikası, Vergi Yapısı

Tax Policy in the Development Plan (1963-2016)

Abstract

Development plans; The relationship between economic and social factors, long-term integrative approach in the field, is mandatory for the publics ector, but also medium and long-term guidance for the private sector, with legal and technical conditions are plans in macro scale. The objective of the plan is to ensure the attainment of the objectives set out at theend of the period prescribed in the economic and social structure of the plan with Development Plans, the national income per person by providing economic growth and development and provide employment to increase, interregional disparities with economic objectives, such as to eliminate; to ensure the development of education and social point of view, to have innovation in science and technology, such as work to establish good relations with the other countries of mutual non-economic objectives are tried to be realized.

Improving the quality of public revenue and expenditure in order to achieve the objectives of tax policy, bringing the tax laws simple and comprehensible, broadening the tax base, taxation to be more fair, informality struggle, increasing inter-agency coordination and data sharing, taxation is of great importance for the realization of financial function .

In this study, Turkey's economic, briefly introduced development plans affecting social and political dynamics, the none of these plans in targeted tax policies, with the result that regulate the financial outlook of a country comparison of the most important policy tools will be made in the assessment of the effectiveness of the tax policy.

Keywords: Development Plan, TaxPolicy, TaxStructure

[1] **Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi, Öğretim Üyesi, mkucukoglu@harran.edu.tr**

Giriş

Kalkınma sorunlarına çözüm arayan gelişmekte olan ülkeler, planlı bir ekonomi ile bu hedefin gerçekleşeceğine inanarak plan dâhilinde kalkınma modelini uygulamaktadırlar.

Kalkınma planları; genel ekonominin tümünü, ekonomik ve sosyal faktörler arasındaki ilişkileri, uzun vadeli entegre bir perspektifle ele alan, kamu kesimi için emredici, enerji, vergi ve kredi bağışıklıklarıyla özel kesim için de orta ve uzun vadede yol gösterici, hukuki ve teknik şartlara haiz makro planlardır. Planlarda amaç, ekonomik ve sosyal yapının planda öngörülen süre sonunda hedeflenen düzeye ulaşmasını sağlamaktır. Bu çerçevede, ekonomik büyümeyi sağlayarak kişi başına düşen geliri ve istihdamı artırmak, gelir dağılımı ve bölgelerarası dengesizliği gidermek, ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak gibi ekonomik hedeflerle birlikte; toplumun refah düzeyini artırmak, eğitim düzeyini yükseltmek, bilim ve teknolojiyi geliştirmek, dış âlem ile sağlıklı ilişkileri sürdürmek gibi ekonomik olmayan birçok hedef gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Takım, 2011: 155).

Toplumların sosyal ve iktisadi gelişmesi ile birlikte devletin faaliyetleri genişlemekte ve kamu hizmetlerine talep artmaktadır (Korkmaz, 1982:1). Kamu hizmetlerine olan talebin karşılanabilmesi ve genişleyen devlet faaliyetlerinin finansmanının karşılanabilmesi için de kamu gelirlerinin sağlanmasına ihtiyaç vardır. Devletin kamu harcamalarının en temel kaynağını vergiler oluşturmaktadır. Vergileme, kanun teklif ve/veya tasarısının hazırlanmasından başlayarak mükellefin vergiyi ödemesine kadar geçen uzun bir süreci içermektedir (Gencel-Kuru, 2012: 29). Vergileme, bir yandan adaleti gözetirken, diğer yandan etkinliği sağlamalı ve aynı zamanda kolaylıkla uygulanabilir olmalıdır.

Günümüzde vergiler kamu harcamalarının en önemli finansman kaynağı olarak önemini her geçen gün arttırmakta, bir yandan da ekonomik ve sosyal politikaların önemli bir uygulama aracı haline gelmiş bulunmaktadır. Belirlenen politika kapsamında hedef mal, hizmet, kişi, sektör veya alan üzerinde farklı oran ve/veya miktarda vergi uygulanmak suretiyle karar alıcıların tercihleri üzerinde etkili olunmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, gerek ülke içinde gerekse de uluslararası boyutta vergi önemli bir politika aracı haline gelmiş bulunmaktadır.

Türkiye önümüzdeki yıllarda dünyanın en büyük ilk on ekonomisi arasına girmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmada önemli bir rol oynayacak olan maliye politikalarının ve özelde de vergi politikalarının ülke kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını sağlayacak şekilde belirlenmesi ve uygulanması hayati önem taşımaktadır. Bu amaçla, vergi sisteminin modern vergileme ilkelerine uygun olarak şekillendirilmesi; vergi politikasının ise kamu harcamalarına kaynak oluşturmanın yanında ekonomik kalkınmayı desteklemeye yönelik olarak üretimi, büyümeyi, istihdamı artırmak ve gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmak gibi fonksiyonları da yerine getirecek şekilde oluşturulması gerekmektedir (Kalkınma Bakanlığı, Vergi Ö.İ.K, 2014:XIV).

Ülkemizde gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve vergi yükünün adil olmaması Türkiye'de şu ana kadar uygulanan vergi politikalarının sorunlu

olduğunu ve etkin bir vergi politikasının uygulanmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, ülkemizde özellikle kalkınma planları ile birlikte vergi politikalarının tarihsel süreci değerlendirilmeli ve vergilemede aksayan yönler tespit edilerek, verginin sosyal, ekonomik ve mali amaçları yönünden amaçlarına ulaşabilmesi için çözüm yolları bulunmalıdır.

1. Türkiye'de Kalkınma Planları ve Vergi Yapısı

Kalkınmanın amacı, insanların refahını artırmak, hayat standartlarını yükseltmek, temel hak ve özgürlüklerini güçlendirerek adil, güvenli ve huzurlu bir yaşam ortamı tesis etmek ve bunu kalıcı kılmaktır.

Türkiye'de planlama fikri 1930'lu yıllarda hazırlanan Sanayi Planları ile başlamış, Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten günümüze kadar on adet Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Planların iktisadi felsefeleri ve yaklaşımları kapsamında; 1960 öncesi planları: devletçi, kısmi, 1960-1980 planları: karma ekonomi, bütüncül, 1980-2000 planları: liberal, stratejik olarak nitelendirilebilir. 1980 öncesinde sanayileşmede "ithalat ikamesi politikaları", 1980 sonrası ise "açık ekonomiye geçiş" yönlendirici olmuştur.İlk yıllardaki Kalkınma Planları kamu kesimi için "emredici" özel kesim için de " yol gösterici" niteliğindedir. Kamu kesiminin Planlara uyumu yasalar çerçevesinde olup, özel sektör ise özendirilmiş ve teşvik edilmiştir. Kamu kesiminin uygulama alanı ve yaptırım gücü çok daha fazla olduğundan kalkınmada kamu kesimi daha büyük bir paya sahip olmuştur (Özdemir,2014: 10).

Türkiye'de planlı ekonomi döneminde uygulanan vergi politikalarının, hazineye gelir sağlama gibi geleneksel fonksiyonlarının yanında, kaynak dağılımında etkinliği sağlama gibi ikinci bir görev üstlendiği gözlenmiştir. Bu çerçevede, birinci beş yıllık planda vergi politikası ile ilgili iki temel düşünce benimsenmiştir. Birincisi, vergi gelirlerinin kamu harcamaları için planın öngördüğü artışı karşılayacak düzeyini tutturmak, ikincisi ise tasarrufları ve yatırım arzusunu teşvik edecek vergi sistemini oluşturmaktır. Planda, vergi sisteminde etkinliği sağlamak üzere vergilerin gelir esnekliğinin artırılması, verginin tabana yayılması ve sektörel düzeyde vergi yükü dengesizliklerin giderilmesi önerilmiştir (Takım, 2011: 160).

Vergi yapısı, bir ülkede toplanan vergilerin kompozisyonunu ve farklı kaynaklar arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Vergi türleri ile her bir vergi türünden elde edilen vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki ağırlığı vergi yapısını belirleyen temel değişkenlerdir.

Türkiye'de vergi yapısı son 50 yılda büyük bir değişim göstermiştir. Sıklıkla yaşanan ekonomik krizler ve bu krizler sebebiyle kamu kesiminin kısa vadede ihtiyaç duyduğu yüksek oranlardaki finansman ihtiyacına ilâve olarak AB ile devam eden üyelik süreci, küreselleşme ve beraberinde gelen uluslararası alandaki gelişmelerin ülkemiz vergi sisteminin şekillenmesinde önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Bu dönemde, temel olarak gelir ve kazanç ile mülkiyet üzerinden alınan vergilerin payı azalırken, sosyal güvenlik primlerinin payı artmıştır. Mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin payı ise 1965'te yüzde 54 iken, 1980-2001 arasındaki dönemde bütçe dışı fonların yoğun bir şekilde kullanılması nedeniyle yüzde 28 seviyelerine kadar düşmüş; bu fonların kaldırılmasından sonra ise tekrar artarak 2011 yılında yüzde 46 seviyesine ulaşmıştır. Gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı 1965'te yüzde 29,6 iken, 2011 yılında yüzde 21,3'e gerilemiştir. Bu değişimin temel nedeni, gelir vergisinin payının 1965'ten günümüze yaklaşık olarak yüzde 45 oranında gerilemiş olmasıdır. Kurumlar vergisi ise aynı dönemde ters yönde hareket etmiş ve vergi gelirleri içindeki payı yüzde 4,8'den yüzde 7,6'ya kadar yükselmiştir. Bir başka deyişle, toplam vergi gelirleri içinde gelir vergisinin payı azalırken kurumlar vergisinin payı artış göstermiştir. Bu durumun temel nedenlerinden bir tanesi gelir vergisi oranlarının önemli ölçüde aşağı çekilmiş olmasıdır. En yüksek vergi oranı 1980'li yılların başındaki yüzde 75 seviyesinden zaman içinde aşağı yönlü bir eğilim izleyerek 2005 yılında yüzde 40'a, 2006 yılında ise yüzde 35'e gerilemiştir. Yine, en düşük vergi oranının da 1981 yılındaki yüzde 40 seviyesinden 2006 yılında yüzde 15'e indiği görülmektedir. Ayrıca, 1999-2005 yılları arasında ücret gelirlerine 5 puanlık bir vergi avantajı sağlandığı unutulmamalıdır. Benzer şekilde, 1981 yılında 7 olan vergi dilimi sayısı 1986'da 6'ya, 2005'te 5'e ve en son 2006 yılında da 4'e indirilmiştir. Gelir vergisinin payındaki düşüşün diğer önemli nedenleri olarak; gerçek kişilerin gelirlerinin milli gelirdeki artışa paralel olarak kayıt içine alınamaması, ayırma kuramı çerçevesinde özellikle menkul sermaye gelirlerinin düşük oranda vergilendirilmesi ile istisna ve muafiyet uygulamalarının kapsamının genişletilmesi sayılabilir. Kurumlar vergisinin payının artmasının önemli nedenlerinden birisi ise ülkemizde bu dönemde kurumsallaşmanın artmış olmasıdır.

Vergi gelirleri içerisinde en büyük artış sosyal güvenlik primlerinde yaşanmıştır. 1965-2008 yılları arasında sosyal güvenlik primlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı, kriz dönemleri hariç istikrarlı bir şekilde artarak yüzde 5,9'dan yüzde 25'e kadar yükselmiştir. 2008 yılında sigorta primi işveren payında yapılan 5 puanlık indirimin ardından bu oran bir miktar düşmüş ancak 2011 yılında artarak yüzde 26,7'ye kadar yükselmiştir.

Türk vergi yapısında bu dönemde gerçekleşen dikkat çekici bir gelişme de 1995'te yüzde 19'a kadar yükselen diğer vergilerin payının 2011 yılı itibarıyla yüzde 1,9'a kadar düşmüş olmasıdır. 1980 ve 1990'lı yıllarda vergi gelirleri içinde önemli yer tutan diğer vergilerin büyük bölümü genel ve katma bütçeli kuruluşların fon gelirlerinden kaynaklanmaktadır.

Ülkemiz vergi yapısı OECD ülkelerinin genelindeki vergi yapısından bazı alanlarda önemli farklılıklar göstermektedir. 1965-2010 yılları arasındaki dönemde OECD ülkelerinde sosyal güvenlik primleri ile genel tüketim vergilerinin payı artarken, özel tüketim vergilerinin ve mülkiyet üzerinden alınan vergilerin payı azalmış, diğer vergilerde ise önemli bir değişiklik olmamıştır. Buna karşılık ülkemizde sosyal güvenlik primlerinin payı benzer bir şekilde artarken, gelir vergileri ve mülkiyet üzerinden alınan vergilerin payı azalmış, tüketim vergileri ise yaklaşık yüzde 45 oranındaki yüksek seviyesini korumuştur. 1965-2010 yılları arasındaki dönemde OECD ülkelerinde gelir vergisinin toplam vergiler içindeki

payı ortalama yüzde 25 seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Türkiye'de ise gelir vergisinin payı yüzde 25'ten yüzde 14'e kadar gerilemiştir. Bu durum, Türkiye'de toplam vergi gelirleri içerisinde gerçek kişilerden alınan vergilerin payının OECD ortalamasının çok altında olduğunu göstermektedir. Kurumlar vergisi açısından ise ülkemizin son yıllarda OECD ortalamasını yakaladığı görülmektedir. OECD ülkelerinde kurumlar vergisinin payı istikrarlı bir şekilde yüzde 8 seviyelerinde gerçekleşirken, Türkiye'de bu oran ilgili dönemde yüzde 4,8'den yüzde 7,6'ya yükselmiştir.

Diğer taraftan, OECD ülkeleri ortalamasında tüketim vergilerinin toplam vergiler içindeki payı son 40 yıllık dönemde istikrar kazanarak yüzde 31 seviyesinde gerçekleşirken, Türkiye'de genel olarak yüzde 40 seviyelerinde seyretmiş ve 2011 yılı itibarıyla yüzde 44,1'e kadar yükselmiştir. Ülkemizde 2000 yılı sonrasında tüketim vergilerinin payının hızla artmasının temel nedeni, gelir etkisinin kısa sürede ortaya çıkması ve tahsilat kolaylığı nedenleriyle kamuya finansman sağlamada tüketim vergilerinin tercih edilmesidir (Kalkınma Bakanlığı, Vergi Ö.İ.K, 2014: 3-4)

Küreselleşme sürecinin vergi politikaları üzerindeki en önemli etkisi, vergi yapısındaki değişim olarak ortaya çıkmaktadır. Önerilen vergi politikaları, vergi sistemleri içinde dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde vergi yapısındaki dönüşüm vergi yükü dağılımını, sermaye gelirleri lehine çevirmektedir. Bunun yanı sıra küreselleşme ile birlikte sermayenin uluslararası dolaşımının artması, onun yüksek vergi yükü alanlarından düşük vergi yükü alanlarına kayışına neden olmaktadır (Önder, 2003: 256).

Yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak ya da kaçışını engellemek için sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün azaltılması var olan kamu açıklarının giderek artışına neden olmaktadır. Böylece küreselleşme süreciyle paralel biçimde kamu gelirleri içinde borçlanmanın payı yükselmektedir (Kargı-Özuğurlu, 2007: 279).

Birçok dünya ülkesinde olmadığı gibi Türk vergi yapısı da mükemmel değildir; eksik ve kusurları vardır. Bunların bazıları hatta çok önemlidir ve mutlaka düzeltilmeleri gerekir. Ancak bir kısım kusurlarına rağmen, vergi sistemimizin bütünü ve genel yapısı itibariyle -uygulamadaki eksik ve kusurlar hariç olmak üzere-çağdaş vergicilik anlayışına uygun, ileri sayılabilecek bir seviyeye eriştiğini de kabul etmek gerekir (Nadaroğlu, 2000: 414).

Kalkınma Planı Tanımı ve Önemi

Kalkınma, iktisadi yapıdaki çok bölümlü değişikliklere dayanmaktadır. Bu değişiklikler yanında insanların yetiştirilmesi, zihniyetteki yenilenme de önemlidir. Yatırım çabaları, halk eğitiminin ele alınması ve millette kalkınma özlemlerini kamçılayacak bir heyecanın, arzunun diri tutulması ile beraber yürümelidir. Kalkınma yalnızca son derece ehil bir teknik kadronun değil, bir milletin eseri olabilir. Milli potansiyel ancak bu kadro ile harekete geçirilebilir. Bu bütünleşme kalkınmayı gerçek kılar (Güner,1978: 78-79).

Belirli bir amacı gerçekleştirmek için alınan önlemler bütününe planlama denir.

"Kalkınma planlaması, uzun dönemli kalkınma politikasının belli kurallara göre düzenlenmesi demektir. En geniş anlamıyla kalkınma planlaması bir ülkede geçerli ekonomik, sosyal ve siyasal değer yargıları ışığında, belirli bir dönemde toplumun ulaşmak istediği sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak belirlenmiş hedeflere en uygun bir biçimde varmak için, kaynakların belirli organlar tarafından yönetilmesi sürecidir diyebiliriz."

Kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel öğesidir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada, azgelişmiş ülkelerin ekonomilerini planlayarak kalkınmalarını hızlandırabilecekleri, savaşın neden olduğu ekonomik olumsuzlukları giderebilecekleri ve gelişmiş ülkelerle olan gelişmişlik farkını kapatabilecekleri görüşü yaygınlaşmış ve uluslararası ekonomik kuruluşlar tarafından da bu yönde öneriler yoğunluk kazanmıştır. Ekonomik süreç konusundaki görüşlerde görülen bu değişme, aslında tüm azgelişmiş ülkelerde hazırlanan planların gerekçesini de açıklamaktadır. Planlı kalkınma tüm azgelişmiş ülkelerde uygulandığı gibi Türkiye'de de İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye'de Kalkınma Plan ve Programları denildiğinde hemen ilk akla gelen, ilki 1963 yılında yürürlüğe konulan ve halen onuncusu uygulanmakta olan Beş Yıllık Kalkınma Planları olmaktadır. Oysa Türkiye'de planlı kalkınma hamlelerininoluşumunun geçmişi Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına dayanmaktadır. Aslında, Cumhuriyet öncesinde, yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki sanayinin durumuna da kısa göz atmakta yarar vardır. Bu dönemde sanayi faaliyetlerinin planlanmasına yönelik sayılabilecek faaliyetler; 1913 – 1915 yılarında yapılan "Sanayi Sayımı" ile ülke sanayini canlandırmak amacıyla 1 Ocak 1913 tarihinde çıkarılan "Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati"dir. Bu kanun ile toplam değeri 1000 lirayı aşan sanayi tesisleri için beş dönüme kadar bedelsiz arazi tahsisi, makine teçhizat ile ham ve yardımcı maddelerin gümrük vergi ve harçlarından muafiyeti, fabrikaların kurulması ve işletilmesi ile ilgili vergi, resim ve harçlardan muaf tutulması imkânları sağlanmıştır. Bu tarihlerde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı yeni yatırımlara rastlanmaktadır" (Özdemir, 2014: 3-7).

1961 Anayasası ilk kez *"planlı kalkınma"* ilkesine yer vermiş ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış, 20.09.1960 tarih ve 91 sayılı Kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT'nin amacı; *"ülke kaynaklarının verimli kullanılması ve kalkınmanın hızlandırılması için ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel planlama hizmetlerinin bir bütünlükiçerisinde etkin, düzenli ve süratli olarak yürütülmesini sağlamak*" olarak açıklanmaktadır (Öner ve Yıldırım, 2002: 244).

"Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten bugüne kadar 10 adet Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Planların iktisadi felsefeleri

ve yaklaşımları kapsamında; 1960 öncesi planları: devletçi, kısmi, 1960-1980 planları: karma ekonomi, bütüncül, 1980-2000 planları: liberal, stratejik olarak nitelendirilebilir. 1980 öncesinde sanayileşmede "ithalat ikamesi politikaları", 1980 sonrası ise "açık ekonomiye geçiş" yönlendirici olmuştur."

İçinde olduğumuz dünyada daha fazla üretmek ve tüketmek vazgeçilmez bir istek haline gelmiştir. Daha fazla mal ve hizmet üretimi ve bunun toplum tarafından tüketimi, toplumun yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve giderek o toplumun uygar toplumlar arasına katılması demektir. Kalkınma, var olmak isteyen her toplum için kaçınılmaz bir durumdur. Yüksek bir kalkınma hızı ancak iyi bir devlet yönetimiyle mümkün olabilir.

Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma amacı, milletimizin temel değerlerini ve beklentilerini esas alarak gerçekleştirilecek yapısal dönüşümlerle dünyada Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirerek halkın refahını arttırmaktır. Bu çerçevede, 2023 yılında Türkiye'nin dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmesi, GSYH'nın 2 trilyon dolara, kişi başına düşen gelirin 25 bin dolara yükseltilmesi, ihracatın 500 milyar dolara yükseltilmesi, AR-GE harcamalarının GSYİH'nın yüzde 3'üne çıkartılması, işsizlik oranının yüzde 5'e indirilmesi ile birlikte enflasyon oranlarının kalıcı olarak tek haneli rakamlara düşürülmesi hedeflenmektedir.(Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023), 2014: 7)

Vergi Politikasının Tanımı ve Önemi

Devlet, maliye politikasının bir amacı olan ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirirken çeşitli araçlardan faydalanmaktadır. Bu araçlar; vergi politikası, harcama politikası (bütçe politikası) ve borçlanma politikasıdır. Maliye politikası yukarıda belirtilen araçlardan yararlanarak belirli amaçlara ulaşmaya çalışır. Vergileme politikası, özellikle gelişmekte olan ülkelerde maliye politikalarıaraçlarından biri olarak oldukça etkin bir mali araç olarak görülmektedir (Eker, Altay, Sakal, 1996: 32).

Kamu harcamalarının finansmanı için ne kadar vergi toplanacağı, vergi konularının neler olacağı, vergilemenin zamanı, kimden ve hangi kesimden ne kadar vergi alınacağı, hangi konu ve mükelleflerin vergileme dışıbırakılacağı, finansmanda alternatif yöntemlere başvurulup başvurulmayacağı birer "siyasal karar alma" sorunudur. Siyasal karar alma mekanizmasıdiğer maliye politikası değişkenleri üzerinde olduğu gibi vergileme üzerinde de son derece önemli etkilere sahiptir ve seçimlere dayalı bir çevrim ortaya çıkabilir (Gencel-Kuru, 2012: 37).

Vergiler aracılığıyla; ülkenin genel sosyal, ekonomik ve mali yapısı üzerinde etkili olmak suretiyle, amaçlanan etkiler sağlanmaktadır. Özel üretim ve tüketim kararlarının etkilenmediği bir vergi sisteminin iyi sağlandığı şeklindeki yaklaşım biçimi, yerini; devletin gerektiğinde düzenleyici ve düzeltici kararlar alması yaklaşımına bırakmış olup, günümüzde hemen her ülkede bu anlamda farklı uygulamalar gündeme gelmektedir. Özellikle zorunlu tasarruf ve teşvik edicive yönlendirici vergi politikası içerisinde devlet ekonomik kalkınmayı sağlayıcı yönde etkili olabilmektedir.

Ekonomik kalkınmanın kendi haline bırakılması durumunda, ekonomilerin yapısında var olan darboğazlar ve kısır döngüler nedeniyle, sakıncalı durumlarla karşılaşılmasına yol açılabilmekte olup, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde devletin, ekonomik kalkınma çabasında doğrudan ya dadolaylı uygulamalarla önemli görevleri üstlenmesi gereği ortaya çıkabilmektedir (Akdoğan, 2009: 474-481)

Devletin vergi politikası toplam tasarrufu arttırıcı ve ekonomik kalkınmayı sağlayabilecek yatırımları teşvik edici mahiyette olmalıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler genel olarak fakirdir ve toplum bireylerinin ödeme güçleri yetersizdir. Dolayısıyla, vergilere fazla yüklenmek, dar ve sabit gelirli toplum kesimlerini olumsuz etkiler. Ayrıca, ağır vergi yükü; tasarrufları ve yatırımları azaltabileceği gibi teşebbüs gücünü de baltalar. Bu ise güdülen amaca ters düşen bir vergi politikasının izlenmesine neden olunabilir (Türk, 1975: 270).

Vergiler, bireylerin çalışma arzularını azaltma veya arttırma yönünde de ekonomiyi etkileyebilmektedir. Yani vergiler bireyleri çalışma ile boş durma arasında tercih yapmaya zorlayabilmektedir. Emek arzı üzerine konulan vergiler, insanların emek arz ederek sağladıkları faydayı düşürdüğünden çalışma isteklerini olumsuz etkiler. Vergi nedeniyle geliri azalan birey eski refah düzeyine ulaşabilmek için daha çok çalışabileceği gibi (gelir etkisi), daha az çalışarak ödemek zorunda olduğu vergiyi azaltma yolunu da seçebilmektedir (ikame etkisi). Vergilerin çalışma kararları üzerindeki etkileri değerlendirilirken, emek arzının ücretin bir fonksiyonu olduğu dikkate alınmalıdır. Bu kapsamda; vergi indirimlerinin maaş ve ücret artışı yoluyla çalışma isteğini arttıracağısonucuna ulaşılabilmektedir. Bu durum özellikle gelir üzerinden alınan vergilerde daha fazla görülmektedir (Temiz, 2008:7)

Ekonomik büyüme ve kalkınma günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde devletin temel makroekonomik amaçlarından biri olarak kabul edilir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkeler için öngörülen kalkınma politikaları ile gelişmekte olan ülkeler için öngörülen kalkınma politikaları, ülkelerin yapısal özellikleri(işsizlik, fiyat istikrarı vb.) nedeniyle farklılık gösterebilmektedir. Gelişmekte olan bir ülkede maliye politikasının temel amacı istikrarlı bir ortam temin edilmek suretiyle kalkınmanın sağlanmasıdır.

Gelişmiş bir para piyasasından yoksun ve iç kaynak yetersizliği ile karşı karşıya olan gelişmekte olan ülkelerde, kamu kaynaklarının seferberliği için temel araç vergi politikalarıdır. Vergileme, hem gerçekleştirdiği doğrudan katkılar, hem de kontrol ve teşvik açısından yarattığı dolaylı etkiler nedeniyle ekonomik kalkınmanın finansmanının en önemli kaynağıdır. Bu kapsamda; Vergi sisteminin, kaynakları özel sektör içinde düşük öncelikli kullanımlardan, yüksek öncelikli kullanımlara doğru aktarması sağlanmalıdır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde vergi politikasının, kalkınmanın önemli bir finansman aracı olarak, girişimcilikten kaynaklanmayan gelirlerin etkin olarak vergilendirilmesine yönelmesi ve üretimde bulunan ve verimli yatırımlar yapan özel sektöre yeterli teşvikleri sağlaması gerekir (Siverekli, 2003: 100).

Kalkınmanın finansmanı amacıyla yapılan girişimlerin desteklenmesinde vergi politikasının doğru ve vergileme tekniklerinin iyi olmasının büyük önemi vardır. Kalkınmanın Finansmanı; vergi politikası içinde, verginin yapısal yetersizlikleri nedeniyle yaşam düzeyinin gerilemesine neden olabilir. Vergi kaçakçılığı, vergi kanunlarındaki boşluklar, rezervlerin yeterince değerlendirilememesi, denetim zayıflığı, vergi idarelerinin yetersizliği, vergi toplama maliyetinin yüksek olması ve kaynakları etkin kullanamama gibi etkenler, izlenen vergi politikasının ekonomik kalkınma açısından başarısını olumsuz yönde etkileyecektir.

2. Kalkınma Planlarında Vergi Politikalarına İlişkin Hedefler ve Gerçekleşmeler

Ekonomik kalkınma, ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasi yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve toplumsal refahın artmasıdır. Bu bakımdan kalkınma, ölçümlere dayalı olan ve GSMH' daki hızlı artışla belirlenen ekonomik büyümeyi içermekle birlikte, ekonomik ve sosyal değişimleri de kapsamaktadır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi bizim ülkemizde de vergiler kamu gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, etkin vergilemenin gerekliliği, ekonomi politikalarının doğru yönlendirilebilmesi açısından önem kazanmaktadır. Ülkemizde gelir dağılımı sorunları ve adil olmayan vergi yükü dağılımı vergi politikasının etkin olmadığını göstermektedir. Türkiye'de şu ana kadar uygulanan vergi politikaları, ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz bir görüntü arz etmektedir.

Bu kısımda; ülkemizde uygulanan vergi politikalarını, planlı kalkınma anlayışının benimsendiği 1960'lı yıllardan başlayarak ve ilki 1963 yılında hazırlanan 1.BYKP ile ele alarak, 1963 ile 2016 yılları arasında uygulanmış on adet Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Vergi Politikalarına ilişkin hedefler ve gerçekleşmelerin neler olduğu hususu üzerinde durulacaktır.

1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP): 1963-1967
2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP): 1968-1972
3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP): 1973-1977
4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP): 1979-1983
5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (Beşinci BYKP): 1985-1989
6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP): 1990-1994
7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP): 1996-2000
8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (SBYKP): 2007-2013
9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP): 2001-2005
10. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (OBYKP): 2014-2018

1.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının iktisadi ve sosyal hedeflerine ulaşabilmesi, vergi sistemimizin bugün iyi işlemeyen yönlerinin düzeltilmesine ve bütün sistemin ahenkli bir şekilde işlemesine bağlıdır. Kamu harcamalarının finansmanında en önemli yeri genel bütçe vergi gelirleri tutmaktadır. Planın finansman ihtiyaçlarının genişlemesine paralel bu gelirlerin de yükselmesi gerekmektedir. Bu yükselme bir taraftan ekonomimizin geliştirilmesinden doğacak normal inkişaf, diğer yandan da sistemde yapılacak ıslahat ile sağlanacaktır denilmektedir (Aydın, 2009: 171).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının temel iktisadi hedefi, Türk ekonomisinde yüzde 7 nispetinde bir gelişme sağlamaktır. Yapılan ön çalışmalar Türk ekonomisinin yüzde 7 nispetinde büyümesi için gerekli iç kaynakları yaratma imkânlarının var olduğunu göstermiş, beş yıllık plânda bu kaynakları harekete geçirmek ve gelişme hedeflerine yöneltmek için gerekli dış finansmanın sağlanacağı öngörülmüştür.

Plan döneminde Kamu gelirlerinin yılda yüzde 9,4 oranında artması hedeflenmektedir. Dönem sonunda planda öngörülen hedeflere büyük ölçüde ulaşıldığı görülmektedir.1963-1967 döneminde102.105 milyon tl vergi toplanması hedeflenmiş, dönem sonunda 92.222 milyon tl vergi hasılatı gerçekleşerek plan hedefleri % 90.3 oranında gerçekleşmiştir (3.BYKP, 1972: 40).

1950-1960 döneminde genel bütçeye giren vergiler gayrisafi millî hasılanın ortalama yüzde 11 - 12 sini teşkil etmiştir. Bu oranın plan dönemi sonuna kadar, vergi gelirlerinin gayrisâfi millî hasılaya oranının yüzde 17.3 e kadar yükselmesi gerekmektedir. Vergi gelirlerinde gerekli olan bu yükselmenin ekonomik hayattaki gelişme ve vergi sisteminde yapılacak reformlar ile sağlanacağı ifade edilmektedir. Bu dönemde yapılan gelir tahminleri kalkınma planının finansman ihtiyaçları dikkate alınarak yapılmıştır (1.BYKP,1963: 117-127).

Planlı kalkınma uygulamasının ilk yılları olmasından doğan güçlüklere rağmen, 1962 - 1966 döneminde, yılda ortalama yüzde 6,5 seviyesinde bir gelişme hızının sağlandığı görülmektedir (2.BYKP,1968-1972: 66).

2.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde izlenecek vergi politikasının temel amacının, kabul edilmiş bulunan ekonomik ve sosyal hedeflere uygun olarak planın finansmanını ekonomik istikrarsızlığa yol açmadan adaletli olarak sağlamak ve tasarrufları verimli yatırımlara yöneltmek olacağı ifade edilmektedir.

Plan döneminde planda öngörülen hedeflere büyük ölçüde ulaşıldığı görülmektedir.1968-1972 yılları arasındaki dönemde 156.421 milyon TL vergi toplanması hedeflenmiş, dönem sonunda 145.453 milyon TL vergi hasılatı gerçekleşerek plan hedefleri % 93 oranında gerçekleşmiştir (3.BYKP, 1972: 40).

Kabul edilmiş bulunan yılda ortalama yüzde 7 büyüme hedefi tasarruf ve yatırımların öngörülen seviyelere çıkarılması yanında, yatırımların üretim faaliyetleri arasında tespit edilen şekilde dağıtılmasını da gerektirmektedir.

Plan döneminde gayrisafi milli hasılanın ortalama yüzde 30 unu teşkil edecek kamu yatırım, cari ve transfer harcamalarının enflasyonist olmayan yollardan karşılanması gerektiği bu sebeple vergilemenin gerekli kaynakların elde edilmesinde başlıca vasıta olarak kullanılacağı belirtilmektedir.

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde izlenecek vergi politikasının temel bir amacı da gelirin fertler arasında daha adil bir şekilde dağılmasına yardımcı olmaktır. Aynı amaçla mükelleflerin vergi karşısında eşitliği sağlanacaktır. Bugünkü sistemin, uygulama aksaklıkları, vergilemedeki hata ve noksanlar ve ekonomik yapının çok ileri vergi tekniklerini kullanmaya elverişli olmaması sebebiyle vergi yükünün fert ve sektörler arasında sosyal adalete uygun olarak dağıtılmasını istenen ölçüde sağlayamadığı tespiti yapılarak, bir taraftan vergi ödeme gücüne göre vergi alınarak dikey vergi eşitliğinin sağlanması, diğer taraftan da eşit güçleri eşit şekilde vergilendirerek yatay vergi eşitliğini sağlamakla beraber sosyal adalet açısından bazı ayırımların yapılmasına da yer verilmesi için çaba göstermek gerektiği, vasıtalı vergilerin tersine müterakki etkilerini azaltacak tedbirlerin alınması yanında bu yolun mevcut sistemde ekonomik yapıdan gelen etkilerle sınırlı oluşu sebebiyle sosyal adaleti gerçekleştirmede en etken bir araç olan vasıtasız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artırılmasına çalışılacağı ifade edilmektedir.

Plan döneminde mevcut vergi sistemine ilişkin yapılan tespitler aşağıdaki şekildedir:

Vergi sistemi yeterli ölçüde esnek değildir. Birinci Plan döneminde her yıl yeni finansman zorlukları ile karşılaşılmış ve her yıl gelirleri artırıcı yeni tedbirlerin alınması zorunlu olmuştur.

Vergi sistemi içinde vasıtalı vergilerin payı yüzde 70 seviyesindedir. Bu da vergi yükünün dağılımında adalet ilkesinin istenen seviyede gözetilememesine yol açmaktadır.

Tahsil edilecek vasıtalı vergilerin 1967 de yüzde 42' sinin, 1972 de ise yüzde 36' sının ithalata bağlı olacağı tahmin edilmektedir. Vergi sisteminin dış ticarete bu derecede bağlı olmasının sakıncalı yönleri mevcuttur.

Güdülecek vergi politikası ile vergi sisteminin etkin bir kaynak dağılımı için gerekli nitelikleri taşıması; kaynakların tüketim yerine Planın teşvik ettiği alanlardaki yatırımlara yöneltilmesi sağlanacaktır. Bu amaçla;

Gümrük Vergisi ile istihsal Vergileri gözden geçirilerek sınai mamullerin maliyetlerine olumsuz etkide bulunan yönleri düzeltilecektir.

İstihsal Vergisinin yerini almak ¸zere daha ileri bir vergi niteliği gösteren katma değer vergisinin uygulanması hazırlıklarına başlanılacaktır.

Lüks tüketimi vergilemek suretiyle bu mallara olan talep kısılmasını ve bu alanlara yapılacak yatırımların azaltılmasını sağlayıcı yönden tedbirler alınacaktır.

Yatırımların ihracata dönük, maliyet yapısı ile dış pazarlarda rekabet gücü¸ kazanabilecek olan sanayi dallarına yönelmesi için sistem içinde mevcut vergi teşvik tedbirleri gözden geçirilecektir.

Yatırımların bölgelerarası denge yönünden gerekli görülen alanlara yapılması için yeni vergi teşvik tedbirleri alınacaktır denilmektedir (2.BYKP,1967: 105-109).

3. BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı; 1973-1977 yıllarını kapsamaktadır.

III. Plan dönemi için yüzde 7,4 olarak öngörülen büyüme oranı yüzde 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde gayrisafi yurt içi hâsılanın (GSYİH) büyüme oranı yılda ortalama yüzde 7,6 olarak hedef alınmış, gerçekleşme yüzde 6,9 olmuştur (4.BYKP,1979: 7).

III. Planda, toplam kamu gelirlerinde yılda ortalama yüzde 11,6 artış olması öngörülmüş, gerçekleşme yüzde 6,3 olmuştur. Bu gelişmeyi özellikle vergi gelirlerindeki gerçekleşmeler etkilemiştir. Toplam vergi gelirlerinin yılda ortalama yüzde 13,0 artması öngörülmüş, ancak yüzde 10,3 olarak gerçekleşmiştir. Dolaysız vergilerde yüzde 15,2 olarak öngörülen yıllık ortalama artış oranı yüzde 16,6 olarak gerçekleşirken, dolaylı vergiler öngörülen ölçüde artırılamamıştır. Dolaylı vergilerin III. Plan döneminde yılda ortalama yüzde 11,7 oranında artırılması hedef alındığı halde, gerçekleşme yılda ortalama yüzde 4,7 oranında olmuş; toplam vergi hedeflerine ulaşılamamasını dolaylı vergi hedeflerindeki geri kalma etkilemiştir (4.BYKP,1979: 86-87).

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler iseözetle aşağıdaki şekildedir.

Kamu gelirleri sistemi ise sağladığı önemli kaynak artışlarına rağmen uzun vadeli hedefler ile fiyat istikrarının birlikte gerçekleştirilmesinde yeterli olamamıştır. İkinci Plan döneminde vergilerden teşvik ve yöneltme aracı olarak önceki dönemlere göre daha yaygın bir şekilde yararlanılmıştır. Vergi sisteminin gelir artışlarını kendiliğinden takip etmeyi sağlayacak şekilde yaygın bir tabana ve esnekliğe sahip olmayışı ve bunun yanında kamu iktisadi teşebbüslerinin mail durumlarının bozulması sık sık bazı vergilerin nispetlerinde değişiklik yapılması veya Hazine imkânlarının zorlanması sonucunu vermiştir.

1970 İstikrar Programı ile birlikte vergi sisteminde ve daha sonra kamu iktisadi teşebbüslerinin fiyatlarında olumlu düzenlemeler yapılmıştır. Spekülatif karakterli gelirlere yönelen yeni vergiler kabul edilmiş bazı vergilerin kapsamları genişletilmiş ve nispetleri arttırılmıştır. Bu değişikliklerin vergi adaleti yönünden nitelikleri genellikle olumludur. Diğer taraftan, sistem vergi yükünün daha adil bir şekilde dağıtılması açısından da yetersizliğini korumaktadır.

Plan uygulamasını aksatacak ve saptıracak konjonktür hareketlerinin önlenmesi veya asgariye indirilmesi istikrar içinde kalkınmanın gereğidir. Bu bakımdan maliye politikasının kısa devrede hedefi ekonomide genel dengenin korunmasıdır.

Plan döneminde gelir farklarının azaltılmasında kamu harcamalarından yararlanılacak ve vergi sistemi ıslah edilerek vergi yükünün adil bir şekilde dağılması sağlanacaktır. Bu yönden vergi politikasının temel ilkesi ödeme gücüne göre vergilendirmenin gerçekleşmesi ve eşit gelirler arasında sosyal adalet amacına uymayan bir ayırımın önlenmesidir.

Vergi sisteminin esnekliğini ve sosyal adaleti zedeleyici bir etki göstermekte olan, vergi muafiyet ve istisnaları yeniden gözden geçirilecek, ekonomik, sosyal ve mali amaçlar yönünden muhafazasına lüzum olmayanlar kaldırılacaktır.

Ekonomiyi kısa dönemde konjonktür şartlarına göre düzenleyebilmek amacıyla Bakanlar Kuruluna vergi hadlerini süratle değiştirebilme imkanı verecek kanuni yetkinin sağlanmasına çalışılacaktır.

Gelir vergisi tarifesinde alt ve orta gelir dilimlerinde görülen aşırı ve hızlı müterakkilik yumuşatılacaktır. Bu sebeple doğacak vergi kaybı gelir vergisi sistemi içinde yapılacak değişikliklerle karşılanacaktır.

Katma değer vergisi sistemine geçilecektir.

Vergi sisteminin etkili bir biçimde uygulamaya konulabilmesi ve plan amaçlarına uygun bir politika aracı olarak kullanılabilmesi, Türk vergi idaresinin yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır, idarenin vergi sistemini etkili bir şekilde uygulayacak yapıya kavuşturulması amacıyla vergicilik hizmetlerinin teknik özelliklerine uygun bir teşkilat düzeni getirilecek, sürekli ve etkili bir kontrol mekanizması kurulacaktır.

Kaynakta tevkif sisteminin yaygınlaştırılması için gerekli tedbirler alınacaktır (3.BYKP,1972: 871-875)

4.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1979-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı; 1979-1983 yıllarını kapsamaktadır.

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tesbitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir.

Dördüncü Plan döneminde uygulanacak maliye politikasının amacı, uzun dönemde Planın öngördüğü kaynak artışlarını sağlamak, ekonomik etkinlikleri Planın önceliklerine göre yönlendirmek ve gelir dağılımım iyileştirmek; kısa dönemde ise ekonominin genel dengesini korumaktır.

Gelir dağılımındaki dengesizlikleri ve vergilemedeki adaletsizlikleri gidermek, değişmez gelirliler üzerindeki vergi yükünü hafifletmek, vergi kayıp ve kaçakçı lığını önlemek, kamu harcamalarını sağlıklı kaynaklara dayandırmak, vergi sistemine gerekli esnekliği kazandırmak, yerel yönetimleri kendi öz kaynaklarına kavuşturmak ve gelir yönetimini yeniden düzenlemek, vergi politikasında gözetilecek temel esaslar olacaktır.

Vergi yargısının etkinliği artırılarak, zaman alıcı kademeleşme azaltılacak ve bağımsız vergi yargısının kurulmasına ilişkin çalışmalar sonuçlandırılacaktır.

Vergi denetimine özellikle kapsam ve yöntem yönünden ağırlık kazandırılacaktır.

Vergi yönetimi var olan koşullar ve gelişmeler gözetilerek yeniden düzenlenecek, bilgi işleme çalışmaları yoğunlaştırılarak sürdürülecek ve tamamlanacaktır.

Mali danışmanlık kurumunun kurulması ve yükümlülerin eğitilmesine önem verilecektir.

Mal ve hizmetlerden alınan vergiler daha çok lüks tüketimi kapsayacak, maliyet enflasyonuna yol açmayacak ve dışsatımı özendirecek biçimde yeniden düzenlenecektir.

Yerel yönetimler temel işlevlerini görebilmelerini sağlayacak kendi öz kaynaklarına kavuşturulacak, böylece vergilerden çeşitli kamu idare ve kuruluşlarına pay verilmesi uygulaması sınırlandırılacaktır.

Vergi istisna ve bağışıklıkları yeniden gözden geçirilecek, ekonomik mali geçerliliği kalmamış olanların yürürlükten kaldırılması sağlanacaktır.

Vergi yasalarında gelir esnekliğini sağlama açısından, ölçü esasına göre vergilendirme yerine, vergi tekniğinin olanakları ölçüsünde, değer esasına göre vergilendirme temel ilke olacaktır (4.BYKP,1979: 264-265).

5.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1985-1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; 1985-1989 yıllarını kapsamaktadır.

Strateji'de belirlenen esaslar çerçevesinde Beşinci Beş Yıllık Planın temel amaçları, hür, medeni ve güvenli bir ortamda Türk Milletinin refahının artırılması, verimlilik ve ihracat artışını teşvik eden, mevcut birikimi değerlendiren ve geliştiren, tarımsal gelişme potansiyelini ve millî savunma gereklerini gözeten bir yapı içinde sınai üretimin payının yükseltilmesi, istihdamın artırılması, genç işsizliğinin azaltılması, gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine değiştirilmesi, hür, medeni ve güvenli bir ortamda Türk Milletinin refahının artırılmasıdır (5.BYKP,1985: 1).

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir.

Beşinci Plan döneminde toplam kamu gelirlerinin yılda ortalama yüzde 5,7 artırılması hedef alınmıştır. Plan dönemi başında 2.929,5 milyar lira olarak tahmin edilen toplam gelirler, Planın son yılında 3.868,6 milyar liraya ulaşacaktır.

Plan döneminde vasıtasız vergilerin, yılda ortalama yüzde 6,8 arttırılması öngörülmüştür, öte yandan vasıtalı vergiler ile servet vergileri için öngörülen yıllık ortalama artış ise sırasıyla, yüzde 6,2 ve yüzde 6,3'tür. Toplam vergi gelirlerinin plan döneminde yılda ortalama yüzde 6,6 oranında artması vergi idaresinin daha etkin bir biçimde çalışarak vergi kayıplarını asgarî düzeye indirmesine bağlıdır.

Vasıtasız vergiler Gelir ve Kurumlar Vergisini, servet vergisi ise sadece Veraset ve İntikal Vergisini kapsamaktadır. Servet vergisi ile vasıtasız kapsamına girmeyen diğer vergiler ise vasıtalı vergiler başlığı altında toplanmıştır.

Plan döneminde faktör gelirlerinin yüzde 6,3 oranında artırılması hedef alınmıştır. Vergi dışı normal gelirler ise aynı dönemde yüzde 0,7 dolayında azalacaktır.

Sosyal güvenlik müesseselerinin Plan döneminde kaynak açığı vereceği tahmin edilmektedir. Nitekim 1984 yılında 23,5 milyar lira olan Sosyal Fonlardaki açık 1989'da 43,3 milyar liraya ulaşacaktır.

1984 yılında toplam kamu gelirlerinin yüzde 68,1'ini vergiler, yüzde 9,7'sini vergi dışı normal gelirler, yüzde 11,3'ünü faktör gelirleri, yüzde 11,7'sini dış borçlanma oluştururken 1989 yılında vergilerin toplam gelirler içindeki payı yüzde 70,8'e, faktör gelirlerinin payı yüzde 11,6'ya yükselecek; vergi dışı normal gelirlerin payı yüzde 7,1'e, dış borçlanmanın payı ise yüzde 10,0'a düşecektir.

Kamu hizmetlerinin her kademesinde israf önlenecek ve tasarrufa riayet edilecektir.

Kamu gelirlerine gelişen ekonomik faaliyetleri kavrayacak bir esneklik kazandırılacaktır.

Vergiler, kurumlaşmayı, tasarrufu ve yatırımları teşvik edecek bir araç olarak kullanılacaktır.

Vergi idaresi reorganize edilecek; otomasyon artırılarak mevcut personel ile daha etkili hizmet verilmesi sağlanacaktır.

Vergi sistemi sadeleştirilerek, kolay anlaşır ve adil hale getirilecek, ihtilafların asgari hadde indirilmesi ve vergi kayıplarının azaltılması yönünde gerekli tedbirler alınacaktır.

Ödeme gücü olan fert ve sektörlerin vergi adaleti prensiplerine göre vergilendirilmeleri sağlanacaktır.

Katma değer sistemine geçilecektir.

Vergi sisteminde ölçü esâsına göre vergilendirme yerine, vergi tekniğinin imkânları ölçüsünde değer esasına geçilecektir denilmektedir (5.BYKP,1985: 22-34)

1984 yılında kabul edilen ve 1985 yılında uygulanmaya başlanan Katma Değer Vergisi Türk vergi sisteminde yalnızca 1980'li yılların değil, bütün cumhuriyet tarihinin en önemli yasalarından biridir. Katma Değer Vergisi, ihraç edilen malların içerdiği dolaylı vergilerin mahsup edilmesine imkân verdiği için, ihracata dayalı büyüme gerçekleştirmeye çalışan iktidar için uygulanması tercih edilen bir vergi olmuştur (Kirmanoğlu,2004: 76).

6.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1990-1994)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı; 1990-1994 yıllarını kapsamaktadır.

Türk milletinin refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmek VI. Beş Yıllık Planın temel amacıdır. Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak Planın başlıca amaçları arasındadır.

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir.

Plan döneminde toplam kamu gelirlerinin sabit fiyatlarla yılda ortalama yüzde 7,4 artırılması hedef alınmıştır. 1989 yılında 29.113,1 milyar lira olarak tahmin edilen toplam gelirler, Plan dönemi sonunda 41.558,2 milyar liraya ulaşacaktır.

Plan döneminde sabit fiyatlarla vasıtasız vergilerin yılda ortalama yüzde 7,2, vasıtalı vergilerin yüzde 7,7 ve servet vergilerinin yüzde 7,4 olarak artırılması öngörülmüştür. Toplam vergi gelirlerinde Plan dönemi süresince hedeflenen yılda ortalama yüzde 7,5 artışa ulaşılması, vergi idaresinin daha etkin bir biçimde çalışarak vergi kayıplarının asgari düzeye indirilmesiyle sağlanacaktır.

Faktör gelirleri ve vergi dışı normal gelirlerin Plan döneminde yılda ortalama yüzde 7,1 oranında artırılması hedeflenmiştir.

Sabit fiyatlarla 1989 yılında toplam kamu gelirlerinin yüzde 69,6'sını vergiler, yüzde 9,7'sini vergi dışı normal gelirler ve yüzde 20,7'sini de faktör gelirleri ve sosyal fonlar oluştururken, 1994'te aynı kalemlerin toplam kamu gelirleri içindeki paylarının sırasıyla yüzde 70,0, yüzde 9,6 ve yüzde 20,4 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Toplam kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı sabit fiyatlarla 1989 yılında yüzde 28,1 İken, 1994 yılında yüzde 28,6'ya yükselecektir.

1989 yılında sabit fiyatlarla kamu harcanabilir gelirinin 17.870,5 milyar lira olacağı tahmin edilmektedir. Plan dönemi sonunda ise kamu harcanabilir gelirinin yılda ortalama yüzde 7,1 artarak 25.200,2 milyar liraya ulaşması hedeflenmektedir (6.BYKP,1990: 22).

Vergilerin; kurumlaşmayı, tasarrufu, yatırımları ve ihracatı teşvik edici özelliklerinden yararlanırken kaynak yaratma fonksiyonları da ihmal edilmeyecektir.

Vergi idaresinin, verginin süratli ve sağlıklı toplanmasına elverişli, kendi içinde bütünlüğü olan bir yapıya kavuşturulması sağlanacaktır. Vergi kayıp ve kaçağını önlemek ve vergi güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan vergi istihbarat arşivinin etkinliği artırılacak ve vergi denetimi için bilgi akışı hızlandırılacaktır.

AT'ye yapılan tam üyelik başvurusu göz önünde bulundurularak, başlamış olan vergi uyum çalışmaları süratle yürütülecek, bu konuda araştırma ve eğitim faaliyetlerine ağırlık verilecektir.

Yeni vergi ihdas edilmesi veya vergi oranlarının artırılması yerine, vergilemede yatay ve dikey adalet ilkeleri de dikkate alınarak vergi tabanının yaygınlaştırılması, vergi kayıp ve kaçağının asgari seviyeye indirilmesi ve tahsilattaki verimliliğin artırılabilmesi yolundaki gayretler sürdürülecektir (6.BYKP,1990: 34).

Altıncı Plan döneminde çok sayıda vergi düzenlemesi yapılmasına rağmen vergi yükünde arzu edilen seviyeye ulaşılamamıştır. Sosyal güvenlik primleri dâhil vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı 1992 yılında ülkemizde yüzde 22,4 iken, OECD ortalaması yüzde 38,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sosyal güvenlik primleri hariç tutulduğunda ise bu oranlar sırasıyla yüzde 17,9 ve yüzde 28,9'dur.

Gelir üzerinden alınan vergilerin efektif yükü, 1993 yılında tahakkuk bazında yüzde 11'dir. Bu oranın tarım kesiminde yüzde 2,7, tarım dışı maaş ve ücret gelirlerinde yüzde 16,9 kira gelirlerinde yüzde 0,4 faiz gelirlerinde yüzde 5,9 ve tarım dışı diğer faktör gelirlerinde ise yüzde 11,3 olduğu görülmektedir.

1986-1991 döneminde kanuni kurumlar vergisi oranı yüzde 46 iken, efektif oran yüzde 26 civarında kalmaktadır. Bankalarda bu oran yüzde 10'lar seviyesine inmektedir.

Vergi tahsilatında arzu edilen gelişmenin sağlanamamasının başlıca nedenleri; vergisel teşviklerin yoğun olarak kullanılması sonucunda vergi matrahlarının erimesi, belge ve kayıt düzeninin yerleştirilememesi, yönetim ve denetim fonksiyonlarının işletilememesi sonucunda vergi kayıp ve kaçağının önemli boyutlara ulaşmış olmasıdır (7.BYKP,1995: 105-106).

7.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (1996-2000)

YedinciBeş Yıllık Kalkınma Planı; 1990-1994 yıllarını kapsamaktadır.

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir.

Vergi düzenlemesindeki amaç, kayıt dışı ekonominin vergi kapsamına alınması, iktisadi etkinliğin sağlanması ve yatırımların özendirilmesi ile vergi adaletinin gerçekleştirilmesidir. Vergi alanında temel strateji, AB vergi politikası ve vergi yapısını dikkate alarak tüm ekonomik faaliyetleri kapsayan, üretim faktörleri üzerindeki vergi yükünü azaltan, tüketim vergilerine ağırlık veren, gayrimenkul rantlarını vergileyen bir sistem oluşturmaktır.

Vergi sisteminin, ücretliler üzerindeki vergi yükünü azaltan ve değişen şartlarda ekonominin rekabet gücünü dikkate alan bir yapıya kavuşması sağlanacaktır.

Plan döneminde, öncelikle vergi idaresi ve denetiminin daha etkin hale getirilmesi ve idarenin yeniden yapılandırılması sağlanarak vergi kayıp ve kaçağı asgari seviyeye indirilecektir.

Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisi Kanunlarında yeralan istisna ve muafiyetlerin yeniden gözden geçirilerek asgari seviyeye indirilmesi uygulamasına devam olunacak, yatırım teşviklerinin ise etkinliğinin artırılması sağlanacaktır.

Vergilemede kayıt düzenini bozan götürü vergilendirme bölgesel ve sektörel olarak Gelir Vergisi Kanunu'nda gerçek usule geçişin özendirilmesi suretiyle daraltılacaktır.

Vergi politikasının toplumun temel tercihleri ve ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda yapılandırılması amacıyla, akademik kurumların, işçi-işveren kuruluşlarının ve özel kuruluş ve örgütlerin de katılımıyla, yetki ve sorumlulukları tanımlanmış Vergi İstişare Konseyi kurulacaktır.

Plan döneminde, vergi idaresinin güçlendirilmesi, kayıt ve belge düzeninin yerleştirilmesi ile birlikte vergi sisteminde öngörülen değişikliklerin gerçekleştirilmesi sonucunda, 1995 yılında yüzde 18,1 olan vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı, 2000 yılında yüzde 20 seviyelerine çıkarılacaktır (7.BYKP,1995: 106-108).

Toplam kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı 1995 yılında yüzde 20,9 iken, bu oran 1999 yılında yüzde 25,4'e yükselmiştir. Kamu gelirlerinde sağlanan bu olumlu gelişmede, faktör gelirlerinin yanı sıra vergi gelirlerinde görülen sürekli

artış önemli rol oynamıştır. Vergi gelirlerinin 1995 yılında yüzde 17,2 olan GSMH'ya oranı sürekli artış göstererek 1999 yılında yüzde 21,9'a yükselmiştir (8.BYKP,2000: 7).

8.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (2001-2005)

Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; 2001-2005 yıllarını kapsamaktadır.

Sekizinci Plan döneminin, toplumun yaşam kalitesinin yükseldiği, kesintisiz ve istikrarlı büyüme sürecine girildiği, Avrupa Birliği üyeliği sürecindeki temel dönüşümlerin gerçekleştirildiği, dünya ile bütünleşmenin sağlandığı ve ülkemizin dünyada ve bölgesinde daha güçlü, etkili ve saygın yer edindiği bir dönem olacağı ve insanımızın hak ettiği yaşam düzeyinin sağlanması amacıyla, gelir dağılımının düzeltilmesine ve yoksullukla mücadeleye, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına önem verilecektir denilmektedir (8.BYKP,2000: 25).

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir.

Vergi sistemi basit ve anlaşılır hale getirilecek, yeterli ve etkin belge düzeni ve otokontrol mekanizmaları geliştirilecek, vergi kayıp ve kaçakları azaltılacak, verginin tabana yayılması sağlanacaktır. Vergi İdaresinin uygulama hizmet ve denetim gücünü arttırmak amacıyla tam otomasyon projesine büyük önem verilecek ve süratli bir şekilde tamamlanacaktır.

Tevkif suretiyle vergi alınmasından vazgeçilmeksizin, gelir vergisinin kişiselliği ve mali güce göre vergilendirme ilkelerini dikkate alan üniter vergilemeye ağırlık verilecektir.

İstisna, muafiyet ve vergi indirimi gibi vergi harcamaları ekonomik ve sosyal politikalar çerçevesinde yeniden düzenlenecek, vergi harcamaları yoluyla alınmasından vazgeçilen tutarlar bütçe kanunu kapsamında ayrıntılı bir şekilde raporlanacaktır.

Vergi affı uygulamasını gerektirmeyecek ortam oluşturulacak ve af beklentilerinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak düzenlemeler gerçekleştirilecektir.

Mahalli idarelerin sağladıkları hizmetlerle ilişkili olan bazı vergi ve harçların bu idarelere devri sağlanacaktır.

Bu bağlamda, kamu vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı, depremlere bağlı olarak uygulamaya konulan ek vergi ve vergi benzeri uygulamaların sona ermesiyle Plan dönemi sonunda 2000 yılına göre 0,5 puanlık bir düşüş kaydedecektir. Özelleştirme programına bağlı olarak faktör gelirleri gerileyecek, sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transfer harcamalarının GSMH'ya oranı ise 2000 yılındaki yüzde 2,5'lik düzeyinden Plan dönemi sonunda yüzde 1,7 seviyesine düşecektir. Plan döneminin ilk iki yılı sonunda yüzde 1,7 olarak gerçekleşmesi beklenen özelleştirme gelirlerinin GSMH içindeki payının tedricen azalarak Plan dönemi sonunda yüzde 0,1 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (8.BYKP, 2000: 28-41)

Türkiye ekonomisi VIII. Planın baz yılı olan 2000 yılında yüzde 7,4 oranında büyümüş ancak 2001 krizi neticesinde yüzde 9,5 oranında daralmıştır. Kriz sonrası dönemde ise kararlı bir şekilde uygulanan sıkı maliye ve para politikaları sayesinde makroekonomik istikrarın sağlanması yönünde önemli adımlar atılmış ve yüksek büyüme performansı sağlanmıştır. Nitekim, 2002-2005 döneminde GSYİH yıllık ortalama yüzde 7,5 oranında büyümüştür. Bunun sonucunda, 2000 yılında 2.879 dolar olan kişi başına milli gelir, 2005 yılında 5.042 dolara yükselmiştir. Genel devlet gelirlerinin GSYİH'ya oranı ise 2000 yılında 40.4 iken 2005 yılında 44.1'e yükselmiştir.

Sekizinci plan döneminde vergi sisteminin daha etkin ve basit hale getirilmesi amacıyla gelir ve kurumlar vergisi oranları düşürülmüş, istisna ve muafiyetler daraltılmış, özel tüketim vergisi uygulamaya konulmuş, yatırım araçları üzerindeki farklı vergilendirme uygulamalarına son verilmiş, yatırım indiriminin üç yıllık bir geçiş süreci sonunda tamamen kaldırılmasına yönelik düzenleme yapılmış, kamu maliyesindeki iyileşmeden de faydalanılarak gelir vergisinde ve bazı sektörlerde katma değer vergisinde indirim gerçekleştirilmiş ve mali kesim üzerindeki aracılık maliyetleri azaltılmıştır. Ayrıca gelir idaresi yeniden yapılandırılmıştır (Kalkınma Bakanlığı 9.BYKP, 2006: 13-18).

9.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (2007-2013)

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı; 2007-2013 yıllarını kapsamaktadır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji dokümanı olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle Plan dönemi AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. 28 Nisan 2005 tarihinde 5339 sayılı Yasa ile 2005 yılı sonunda tamamlanan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planının ardından, hazırlanacak yeni Planın Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması bir yıl ertelenmiş ve Dokuzuncu Kalkınma Planının 2007 yılında başlaması kararlaştırılmıştır (Kalkınma Bakanlığı 9.BYKP, 2006: 1-2).

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir.

Türkiye ekonomisi son dönemde, yapısal reformların ve kararlılıkla uygulanan sıkı para ve maliye politikalarının etkisiyle istikrar ortamını sağlamış ve dünya ekonomileri arasında örnek gösterilen bir büyüme performansı göstermiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde, reform sürecine ve tavizsiz şekilde uygulanacak para ve sıkı maliye politikalarına devam edilmesi, bu büyüme performansının devam etmesini sağlayacaktır. Plan döneminde GSYİH'nın yıllık ortalama yüzde 7 oranında artması ve kişi başına gelirin 2013 yılında 10.100 dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Böylece, AB'ye nominal yakınsama sürecinde de önemli mesafe kaydedilmiş olacaktır ve GSYİH'sı yaklaşık 800 milyar dolara ulaşacak olan Türkiye, dünyanın en büyük 17'inci ülkesi konumuna yükselecektir.

Yapısal önlemler, ekonomik istikrar ve yüksek oranlı büyümenin Plan döneminde kamu finansmanı dengesi üzerinde olumlu etkileri olacağı ve VIII. Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 9 açık veren genel devlet finansman dengesinin GSYİH'ya oranının, faiz harcamalarındaki azalmanın da etkisiyle, dönem ortalaması olarak yüzde 1,6 fazlaya döneceği tahmin edilmektedir.

Vergi politikalarının temel amacı; mükellef haklarına saygılı, vergi kayıp ve kaçağını azaltan, mali güç ilkesine uygun şekilde vergi yükünün adil ve dengeli dağıtımını gözeten, kamu giderlerini karşılarken iktisadi etkinliği bozmayan bir vergi sistemine ulaşmaktır. Bu amaçla;

• Vergi kanunları yeniden gözden geçirilerek, mevzuat sadeleştirilecek ve daha etkin ve uygulanabilir hale getirilecektir. Vergi muafiyet ve istisnaları, ekonomik ve sosyal politikalar ile kamu finansmanı imkânları çerçevesinde yeniden değerlendirilecektir.

• Ekonomide karar alıcılar için öngörülebilirliği sağlamak amacıyla vergi düzenleme ve uygulamalarında istikrar sağlanacaktır.

• Mükelleflerin gönüllü uyumunu artırmaya yardımcı olacak şekilde mükellef haklarına yönelik düzenlemeler yapılacaktır.

• Vergi tabanının genişletilmesi ve kayıtdışı ekonomiyle mücadele sonucunda oluşacak ilave kaynaklar, işlem vergileri başta olmak üzere vergi oranlarının ve sosyal güvenlik primlerinin indiriminde kullanılacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 9.BYKP, 2006: 54-64).

Dokuzuncu Kalkınma Planının uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda iç siyasi konjonktürdeki gelişmeler ve hemen sonrasındaki küresel kriz, Türkiye ekonomisini etkileyen önemli faktörler olmuştur. Küresel kriz nedeniyle artan belirsizlik, güven ortamını ve ileriye dönük beklentileri olumsuz etkilemiş, yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak, 2002-2006 döneminde yıllık ortalama yüzde 7,2 oranında artan GSYH, 2007-2012 döneminde yüzde 3,3 oranında büyümüştür. Plan döneminde yeni millî gelir serisi ve nüfus istatistiklerinde yapılan güncellemeye göre, kişi başına millî gelir 2012 yılında 10.504 dolar, cari GSYH ise 786 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 10.BYKP, 2013: 19).

Genel devlet gelirlerinin GSYH'ya oranı, harcamalardaki artışları karşılamak amacıyla alınan ilave önlemler neticesinde artmış, 2009 yılında yüzde 34,2'ye, 2012 yılında ise yüzde 37,3'e yükselmiştir. 2009 yılında sosyal güvenlik primleri dâhil yüzde 24,7 olan toplam vergi yükü, 2012 yılında yüzde 27,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Vergi yükündeki 2,9 puanlık artışın 1,2 puanı sosyal güvenlik primlerinden, 1,7 puanı ise vergilerden kaynaklanmaktadır. Genel devlet gelir büyüklüğünde bir defalık gelirler de önemli rol oynamış; bu çerçevede, 6111 sayılı Kanun kapsamında kamu alacaklarının yeniden yapılandırılması, 2006 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen sosyal güvenlik prim afları ile 2012 yılında hayata geçirilen bedelli askerlik uygulaması önemli miktarda kaynak sağlamıştır. Ayrıca, Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde GSYH'ya oranla yıllık ortalama yüzde 0,6 büyüklüğünde özelleştirme geliri elde edilmiş, orman vasfını yitirmiş hazine arazilerinin satışına başlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 10.BYKP, 2013: 73).

10.BYKP'da Genel Hedefler ve Gerçekleşmeler (2014-2018)

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı; 2014-2018 yıllarını kapsamaktadır.

Onuncu Kalkınma Planı; yüksek, istikrarlı ve kapsayıcı ekonomik büyümenin yanı sıra hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi unsurları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Planda, ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınma süreci bütüncül ve çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmış, insan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde katılımcı bir yaklaşım benimsenmiştir.

Ülkemizin potansiyelini, bölgesel dinamikleri ve insanımızın yeteneklerini harekete geçirerek kalkınma sürecinin hızlandırılması amacıyla, yeniden şekillenen dünya ekonomisinde uluslararası işbölümü ve değer zinciri hiyerarşisinde Türkiye'nin konumunun aşamalı olarak üst basamaklara çıkarılması hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 10.BYKP, 2013: 1).

Uzun vadeli kalkınma amacı, yeniden şekillenmekte olan dünyada milletimizin temel değerlerini ve beklentilerini esas alarak gerçekleştirilecek yapısal dönüşümlerle ülkemizin uluslararası konumunu yükseltmek ve halkımızın refahını artırmaktır. Bu çerçevede, 2023 yılında GSYH'nın 2 trilyon dolara, kişi başına gelirin 25 bin dolara yükseltilmesi; ihracatın 500 milyar dolara çıkarılması; işsizlik oranının yüzde 5'e düşürülmesi; enflasyon oranlarının kalıcı bir biçimde düşük ve tek haneli rakamlara indirilmesi hedeflenmektedir.

Planda yer alan vergi politikalarına ilişkin tespitler ve hedefler ise özetle aşağıdaki şekildedir;

Plan dönemi boyunca GSYH'ya oran olarak genel devlet gelirlerinin sabit tutulması, genel devlet harcamalarının ise bir miktar düşürülerek genel devlet açığının Plan dönemi sonunda yüzde 0,5'e düşürülmesi hedeflenmektedir.

Plan döneminde, vergi yükünün adil dağılımının sağlanması ve GSYH'ya oranla ortalama yüzde 28,6 seviyesinde olması öngörülmektedir.

Vergiye gönüllü uyumun artırılması ve kayıt dışı ekonominin azaltılmasıyla sağlanacak ilave kaynaklar, işlem vergilerinin düşürülmesi başta olmak üzere üretim ve istihdamı teşvik ederek büyümeye katkı sağlayacak şekilde değerlendirilecektir.

Vergilemenin daha adil olmasını ve mali fonksiyonunu yerine getirmesini sağlayacak şekilde vergi tabanı genişletilecektir.

Vergi politikası, üretim faktörlerinin etkin dağılımını sağlamaya yönelik olarak kullanılacaktır. 539. Temel vergi mevzuatı; ekonomik ve sosyal politikalar çerçevesinde sade ve uyum sağlanabilir hale getirilecek şekilde yeniden yazılacaktır.

Elektronik ticarette vergi kaybının önlenmesine yönelik gerekli hukuki ve idari düzenlemeler hayata geçirilecektir.

Yasal düzenlemeler, kısa ve uzun dönem mali sonuçları hesap edilerek yapılacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 10.BYKP, 2013: 75).

2015 yılında Türkiye ekonomisi OVP hedefiyle uyumlu bir şekilde yüzde 4,0 oranında büyümüştür.

2015 yılında Çin ve Hindistan hariç yükselen ekonomilerin ve gelişmekte olan ülkelerin ortalama büyüme hızı ise yüzde 1,8'dir

2015 yılında genel devlet toplam gelir ve harcamaları 2014 yılına göre GSYH'ya oran olarak sırasıyla 1,4 puan ve 0,9 puan artmıştır. Bir önceki yıla göre kaydedilen önemli gelir artışının yaklaşık yarısı dolaylı vergiler diğer yarısı da sosyal güvenlik primi tahsilatları kaynaklı olmuştur. Faiz harcamalarındaki 0,1 puanlık azalışa rağmen gerçekleşen harcama artışında genel devlet cari giderleri, yatırımları ve transferler toplamının katkısı eşit ölçüde görülmektedir.

Bu çerçevede, 2015 yılında GSYH'ya oran olarak genel devlet açığı yüzde 0,1; genel devlet faiz dışı fazlası ise yüzde 2,7 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında özelleştirme gelirleri dâhil genel devlet gelirlerinin bir önceki yıla göre 0,9 puan artarak GSYH'ya oranla yüzde 41,9 olması beklenmektedir.

Bu gelişmelere paralel olarak, genel devletin 2016 yılında GSYH'ya oranla yüzde 1,9 açık vermesi, genel devlet faiz dışı fazlasının ise yüzde 0,6 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2015 yılında yüzde 2,1 olan faiz harcamaları ve özelleştirme gelirleri hariç genel devlet fazlasının GSYH'ya oranının 2016 yılında yüzde 0,1'e düşmesi, 2016 yılı program tanımlı genel devlet faiz dışı dengesinin ise yüzde 1,4 açık vermesi öngörülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, Orta Vadeli Program 2017-2019, 2016: 3-5).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de planlama fikri 1930'lu yıllarda hazırlanan sanayi planları ile başlamış, Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten günümüze kadar onadet Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur.

1961 Anayasasında, "Sosyal ve Ekonomik Hükümler" başlığı altında, devlete kalkınma planları hazırlama görevi verilerek, ekonomide kamu kesimine ayrı bir yer verilmiş, planlama, anayasal zorunluluk haline gelmiştir. Böylece, ekonomide devletin üstlendiği görevleri icra eden KİT'lere belirli ödevler yüklenmiş, iktisadi ve sosyal hayata planlama düşüncesi egemen olmuş, planların icrası için de DPT kurulmuştur.

Kalkınma, var olmak isteyen her toplum için kaçınılmaz bir durumdur. Yüksek bir kalkınma hızı ancak iyi bir devlet yönetimiyle mümkün olabilir.

Planlamaların en belirgin özelliği ise kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici nitelikte oluşudur. Planlı dönemde özel kesim ülkenin orta ve uzun vadeli amaçları doğrultusunda özendirici bir yaklaşımla yönlendirilmiş ve başlangıçta yeterince sermayesi bulunmayan bu kesim geliştirilmiş ve günümüzde güçlü yatırımlar yapabilecek hale getirilmiştir.

Türkiye'de de Kalkınma Planları "ithal ikameci sanayileşme stratejisi" esas alınarak hazırlanmıştır. İthal ürünler karşısında rekabet gücü düşük yerli ürünler ithal kotaları ve gümrük duvarları ile korunmuştur. 1980'li yılların ortalarında başlatılan ihracat seferberliği ile birlikte "ihracata yönelik strateji" veya "ihracatı temel alan model" ile dışa açılım dönemi başlamıştır ve bu politika günümüze kadar devam etmiştir.

Türkiye'de vergi yapısı son 50 yılda büyük bir değişim göstermiştir. Sıklıkla yaşanan ekonomik krizler ve bu krizler sebebiyle kamu kesiminin kısa vadede ihtiyaç duyduğu yüksek oranlardaki finansman ihtiyacına ilâve olarak AB ile devam eden üyelik süreci, küreselleşme ve beraberinde gelen uluslararası alandaki gelişmelerin ülkemiz vergi sisteminin şekillenmesinde önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Vergileme politikası, özellikle gelişmekte olan ülkelerde maliye politikaları araçlarından biri olarak oldukça etkin bir mali araç olarak görülmektedir.

Bu çalışmada, kamu maliyesinin en önemli araçlarından biri olan kamu gelirlerine ilişkin olarak 1963 yılından itibaren 5 yıllık olarak hazırlanan 10 adet Kalkınma Planlarında Vergi' ye ilişkin hedefler ve gerçekleşmeler tarihsel seyri içerisinde ele alınarak uygulanan Vergi Politikaları incelenmiş ve konuya ilişkin tespitler yapılarak bazı önerilerde bulunulmuştur.

Türkiye'de 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlanan planlı kalkınma döneminde, başta ekonomik büyüme olmak üzere, IMF'nin öteden beri önerdiği kamu harcamalarının kısılarak, vergilerin artırılması gibi sıkı maliye politikaları sonucu, ilk iki planda öngörülen hedeflere büyük oranda ulaşılmış ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeden kaynaklanan Jeopolitik gerginlikler ve küresel ekonomide zaman zaman ortaya çıkan zayıflıklar nedeniyle özellikle 2000'li yıllara kadar Türkiye ekonomisinin temel makroekonomik büyüklüklerinde ve vergi politikalarında sorunlar devam etmiştir.

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan döneminde özellikle ekonomik büyüme ve vergiye ilişkin hedefler açısından hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır,

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde büyüme oranları bakımından hedefe yaklaşılmış, ancak vergi gelirleri açısından arzu edilen seviyede bir gelişme mümkün olmamıştır.1970 İstikrar Programı ile birlikte vergi sisteminde ve daha sonra kamu iktisadi teşebbüslerinin fiyatlarında olumlu düzenlemeler yapılmıştır. Spekülatif karakterli gelirlere yönelen yeni vergiler kabul edilmiş bazı vergilerin kapsamları genişletilmiş ve nispetleri arttırılmıştır. Bu değişikliklerin vergi adaleti yönünden nitelikleri genellikle olumludur.

Dördüncü Plan döneminde uygulanacak maliye politikasının amacı ise, uzun dönemde Planın öngördüğü kaynak artışlarını sağlamak, ekonomik etkinlikleri Planın önceliklerine göre yönlendirmek ve gelir dağılımım iyileştirmek; kısa dönemde ise ekonominin genel dengesini korumak olarak ifade edilmektedir.

Beşinci Beş Yıllık Planın temel amaçları,hür, medeni ve güvenli bir ortamda Türk Milletinin refahının artırılması,hür, medeni ve güvenli bir ortamda Türk Milletinin refahının artırılması olarak ifade edilmiştir.1984 yılında kabul edilen ve 1985 yılında uygulanmaya başlanan Katma Değer Vergisi, Türk vergi

sisteminde yalnızca 1980'li yılların değil, bütün cumhuriyet tarihinin en önemli yasalarından biri olmuştur.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının temel amacı, hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmaktır. Plan döneminde çok sayıda vergi düzenlemesi yapılmasına rağmen vergi yükünde arzu edilen seviyeye ulaşılamamıştır. Vergi tahsilatında arzu edilen gelişmenin sağlanamamasının başlıca nedenleri; vergisel teşviklerin yoğun olarak kullanılması sonucunda vergi matrahlarının erimesi, belge ve kayıt düzeninin yerleştirilememesi, yönetim ve denetim fonksiyonlarının işletilememesi sonucunda vergi kayıp ve kaçağının önemli boyutlara ulaşmış olmasıdır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki temel amaç ise, kayıt dışı ekonominin vergi kapsamına alınması, iktisadi etkinliğin sağlanması ve yatırımların özendirilmesi ile vergi adaletinin gerçekleştirilmesidir. Plan döneminde, vergi idaresinin güçlendirilmesi, kayıt ve belge düzeninin yerleştirilmesi ile birlikte vergi sisteminde öngörülen değişikliklerin gerçekleştirilmesi sonucunda, Vergi gelirlerinin 1995 yılında yüzde 17,2 olan GSMH'ya oranı sürekli artış göstererek 1999 yılında yüzde 21,9'a yükselmiştir.

Sekizinci Plan döneminde ise, vergi sisteminin basit ve anlaşılır hale getirileceği, yeterli ve etkin belge düzeni ve otokontrol mekanizmaları geliştirilerek, vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılacağı, verginin tabana yayılmasının sağlanacağı ifade edilmektedir. Sekizinci plan döneminde vergi sisteminin daha etkin ve basit hale getirilmesi amacıyla gelir ve kurumlar vergisi oranları düşürülmüş, istisna ve muafiyetler daraltılmış, özel tüketim vergisi uygulamaya konulmuş, gelir idaresi yeniden yapılandırılmıştır. Kriz sonrası dönemde ise kararlı bir şekilde uygulanan sıkı maliye ve para politikaları sayesinde makroekonomik istikrarın sağlanması yönünde önemli adımlar atılmış ve yüksek büyüme performansı sağlanmıştır. Nitekim 2002-2005 döneminde GSYİH yıllık ortalama yüzde 7,5 oranında büyümüştür. Bunun sonucunda, 2000 yılında 2.879 dolar olan kişi başına milli gelir, 2005 yılında 5.042 dolara yükselmiştir. Genel devlet gelirlerinin GSYİH' ya oranı ise 2000 yılında 40.4 iken 2005 yılında 44.1'e yükselmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Plandönemi AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planının uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda iç siyasi konjonktürdeki gelişmeler ve hemen sonrasındaki küresel kriz, Türkiye ekonomisini etkileyen önemli faktörler olmuştur. Küresel kriz nedeniyle artan belirsizlik, güven ortamını ve ileriye dönük beklentileri olumsuz etkilemiş, yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak, 2002-2006 döneminde yıllık ortalama yüzde 7,2 oranında artan GSYH, 2007-2012 döneminde yüzde 3,3 oranında büyümüştür.Plan döneminde yeni millî gelir serisi ve nüfus istatistiklerinde yapılan güncellemeye göre, kişi başına millî gelir 2012 yılında 10.504 dolar, cari GSYH ise 786 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Genel devlet gelirlerinin GSYH'ya oranı, harcamalardaki artışları karşılamak amacıyla alınan ilave önlemler neticesinde artmış, 2009 yılında yüzde 34,2'ye, 2012 yılında ise yüzde 37,3'e yükselmiştir.

Onuncu Kalkınma Planında ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınma süreci bütüncül ve çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmış, insan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde katılımcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu çerçevede, 2023 yılında GSYH'nın 2 trilyon dolara, kişi başına gelirin 25 bin dolara yükseltilmesi; ihracatın 500 milyar dolara çıkarılması; işsizlik oranının yüzde 5'e düşürülmesi; enflasyon oranlarının kalıcı bir biçimde düşük ve tek haneli rakamlara indirilmesi hedeflenmektedir.

2015 yılında Türkiye ekonomisi OVP hedefiyle uyumlu bir şekilde yüzde 4,0 oranında büyümüştür.

2015 yılında Çin ve Hindistan hariç yükselen ekonomilerin ve gelişmekte olan ülkelerin ortalama büyüme hızı ise yüzde 1,8 olmuştur.

2015 yılında genel devlet toplam gelir ve harcamaları 2014 yılına göre GSYH'ya oran olarak sırasıyla 1,4 puan ve 0,9 puan artmıştır.

Ülkemizin son yıllarda ortaya koyduğu ekonomik büyümenin vergi sistemimizde yapılacak düzenlemelerle birlikte sürekli kılınması ve daha da ileri götürülmesi; kalkınmanın sağladığı faydaların toplumun tamamına daha adil bir biçimde yansıtılabilmesi için vergi bilincinin geliştirilerek vergi yükünün daha adil bir şekilde dağıtılması amaçlanmalıdır.

Vergileme gücü asla yok etme gücü olmamalı; ekonomiye vergilemeyle müdahale en aza indirilmeli, yapısal değişim fiskal amaçların önünde olmalıdır. Vergi yapısı, ekonomik değişimleri kavrayacak esneklikte olmalıdır. Dolayısıyla vergi yükünün arttırılması yerine optimal vergi yükü arayışlarına yönelinmelidir. Vergi yükünün yayılı olması, tabanın genişlemesi yalnız vergi adaleti açısından değil, tarafsızlık ilkesiyle ulaşılmak istenen amaçlar açısından da zorunludur.

Uygulanan kararlı politikalar neticesinde kamu kesimi dengelerinde çok önemli iyileşmelerin sağlandığı son yıllarda, vergi politikalarının tasarlanmasında; vergilemede adalet, eşitlik, istikrar ve öngörülebilirliğin güçlendirilmesi yanında cari açıkla mücadele, ekonomide rekabet gücünün desteklenmesi ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle mücadele edilmesi gibi ekonomik ve sosyal önceliklerin öne çıktığı görülmektedir.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşme imkânı yatırım hacmine bağlıdır. Bununla birlikte vergi, mahiyeti itibariyle de ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde bir ölçüde etkili olur. Vergiler, gelir üzerinden alındığından, tüketim ve tasarruf hacmini etkiler. Vergiler yoluyla tasarruf hacminde meydana gelen azalmanın, sermaye birikimi ve yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere yol açması; özel kesimin yatırım hacmini daraltarak ekonomik kalkınma hızının planda öngörülen hedefe ulaşılmasını engeller. Vergi yolu ile özel kesimden kamu kesimine aktarılan fonların kamu kesiminde yatırıma tahsis edilmesi halinde toplam yatırım hacminde azalma meydana gelmez. Ancak bunun için vergi oranlarının saptanmasında ve vergi kaynaklarının seçiminde toplam tasarruf hacmini en az etkileyecek yöntemlerin kullanılmasına dikkat edilmelidir.

Türkiye'de uygulanan vergi politikası kapsamında; Anayasamızın 73.maddesinde de belirtildiği üzere vergi, bireylerin ödeme gücüne göre ve gelir, servet ve harcamaları üzerinden alınmakla birlikte, vergi tahsilatı esas itibarıyla,

stopaj yoluyla tahsil edilen gelir vergisi ile harcama üzerinden alınan KDV'ye dayanmaktadır. Türkiye'de vergi sisteminin dolaylı vergiler ağırlıklı olması, beyana dayalı bir sistem haline gelememesi, istisna, muafiyet ve vergi harcamalarının yaygın olması, halka açık şirketlerin az, küçük aile şirketlerinin yaygın olması nedeniyle kayıt dışı ekonominin yüksek düzeylerde olması vergi politikalarının başarısızlığına yol açmaktadır.

Önümüzdeki süreçte ilk olarak yapılması gereken, vergi sistemimiz içerisinde dolaylı- dolaysız vergi gelirlerinin dağılımının düzeltilmesi ve kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılmasıdır.

Ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir kılma yolunda vergi politikaları, teknolojiyi, Ar-Ge ve inovasyonu, yenilenebilir enerjileri ve enerji verimliliğini desteklemelidir. Sürdürülebilirlik anlayışının yerleşmesinde temel etken olan eğitim hizmetleri ise teşvik edilmeye devam edilmelidir.

Türk Vergi Sisteminin Güçlü ve Zayıf Yönlerini aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür.

Güçlü Yönleri;

- Vergi yapısı gelişmiş ülkelerle benzerlik göstermektedir.

- Vergi oranları gelişmiş ülkelere göre düşüktür.

- Vergi mevzuatı günümüzün koşullarına göre yenilenmektedir.

- Gerektiğinde hızlı ve etkin vergisel tedbirler alınabilmektedir.

- Kayıt Dışı Ekonomi ile istisna, muafiyet ve indirimler yüzünden vergi dışı kalan alanlar nedeniyle önemli bir vergilendirilebilir kapasite bulunmaktadır.

- Gelişen bilişim teknolojisinin vergi sistemine entegrasyonu sağlanmakta olup, geliştirilen projelerle etkinlik artırılmaktadır.

- Vergisel deneyimi yüksek personel yapısına sahip bir vergi idaresi mevcuttur.

Zayıf Yönleri;

- Vergi mevzuatında sürekli değişiklikler yapılmaktadır.

- Kayıt dışı ekonomi ile istisna, muafiyet ve indirimler nedeniyle vergilendiril(e)meyen alanlar vergi sistemini ve vergi adaletini bozmakta, vergiye uyumu zorlaştırmaktadır.

- Vergi mevzuatı karmaşık bir yapıya sahiptir.

- Dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki oranının yüksekliği vergilendirmede adalet ilkesini zedelemektedir.

- Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve KDV dar bir mükellef tabanı üzerine yoğunlaşmıştır.

- Vergi denetiminde etkinlik sağlanamamıştır.

- Vergi cezaları ve uygulamaları caydırıcı nitelikte değildir.
- Kamu yönetimi ve kamu harcamalarında etkinliğin sağlanamaması vergiye karşı direnci artırmaktadır.
- Vergi bilinci zayıftır.
- Yerel yönetimlerin vergi gelirleri yeterli seviyede değildir.
- Vergileme işlemlerinde bürokrasi fazladır.
- Otokontrol müesseseleri yetersizdir.
- Uzlaşma müessesesi amacını aşmış ve af niteliğine dönüşmüştür.
- Ücret gelirleri vergilemesi istihdam vergisi niteliğine dönüşmüştür.

Kaynaklar

Akdoğan, Abdurrahman.,(2009), Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, Ankara

Aydın, Fazıl.,(2009), Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Maliye Politikası, Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Ankara

Beş Yıllık Kalkınma Planları.,(2016), http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/BesYillikKalkinmaPlani.aspx

DPT, (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), DPT Yayını, Ankara

DPT, (1967), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), DPT Yayını, Ankara

DPT, (1972), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) , DPT Yayını, Yayın No:1664, Ankara

DPT, (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), DPT Yayını, Ankara

DPT, (1985), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), DPT Yayını, Yayın No:1974, Ankara

DPT, (1990), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), DPT Yayını, Yayın No:2190, Ankara

DPT, (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000), DPT Yayını, Ankara

DPT, (2000), Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT Yayını, Ankara

Eker, Aytaç., Altay, Asuman ve Sakal, Mustafa.,(1996), Maliye Politikası, Takav Matbaacılık,

Gencel, Ufuk-Kuru Elif.,(2012), "Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:10, Sayı:20, İzmir

Güner, Agah Oktay.,(1978), "Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri", Damla Yayınevi, İstanbul

Kalkınma Bakanlığı, (2016),Orta Vadeli Program(2017-2019)

Kalkınma Bakanlığı, (2006), Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı(2007-2013), 1 Temmuz 2006 ve 26215 sayılı Resmi Gazete, Ankara

Kalkınma Bakanlığı, (2013), Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı(2014-2018), Ankara

Kalkınma Bakanlığı.,(2014), Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023), "Daha Dengeli Topyekün Kalkınma", Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

Kalkınma Bakanlığı.,(2014),Vergi Ö.İ.K. Raporu, Ankara

Kargı,Veli.,Özuğurlu H. Yasemin.,(2007), "Türkiye'de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi", Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,14/1

Kirmanoğlu, Hülya.,(1994), "Türkiye'de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Cumhuriyet'in 70. Yılı Özel Sayısı, (36. Seri, Yıl 1994, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Yayınları, No. 3891/551-78, İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi), İstanbul

Korkmaz, Esfender., (1982), Vergi Yapısı ve Gelişimi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları No:2989/489,Gür-ay Matbaası, İstanbul

Nadaroğlu, Halil.,(2000), Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Yayıncılık, İstanbul

Önder, İzzettin., (2003), "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", Köse, A.H. Şenses, F. ve Yeldan, E.(der.), Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar içinde , İletişim Yayınları, Ankara

Öner,Şerif-Yıldırım Uğur.,(2002),"1963'den 2002'ye.Kalkınma Planlarında Türk Yerel Yönetimlerinin Dönüşümü" ,Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XXI, Sayı 2

Özdemir, Volkan.,(2014),Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi

Siverekli Demircan, Esra.,(2003) "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:21,Temmuz-Aralık 2003.

Takım, Abdullah., (2011),"Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları", Maliye Dergisi, Sayı 160, Ocak-Haziran 2011.

Temiz Dilek.,(2008), Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1960-2006 Dönemi, 2.Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir

Türk, İsmail.,(1975), Maliye Politikası (Amaçlar-Araçlar) ve Çağdaş Bütçe Teorileri, 3.B., Doğan Yayınevi, Ankara

Antidemokratik Sistemlerde Siyasi Rejimi Korumaya Yönelik Mekanizmalar ve Bunların Demokratikleşmeyle İlişkisi

Hasan Emir AKTAŞ [1]

Özet

Dünyanın diğer bölgelerindeki demokratikleşme eğilimlerinin aksine Orta Doğu ve Asya bölgesinde demokratikleşme süreci oldukça yavaş ilerlemektedir. Bu bölgelerde yer alan ülkelerde, siyasi rejimlerin kendi varlıklarını koruyup konsolide etmelerinde bazı koruyucu mekanizmaların rol oynadığı görülmektedir. Bu mekanizmaların bir kısmı milli bağımsızlığı ve güvenliği koruma gayesi taşısa da büyük bir kısmı, demokratik bir dönüşümü ve sosyal dinamiklere dayalı bir yeniden yapılanmayı engelleyerek, otoriter yapıyı sürdürmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada bahsi geçen bölgelerdeki antidemokratik sistemlerde yer alan rejimi koruyucu mekanizmalar ele alınmaktadır. Daha sonra bu mekanizmalar ayrı ayrı incelenerek, bunların demokratikleşmeyle ilişkileri belirlenmeye çalışılmaktadır.

Kuşkusuz ki büyük gerilimlerin yaşandığı bu bölgelerde, gerilimleri çözebilecek en önemli formül, bu ülkelerde yerli demokratik süreçlerin gelişmeye başlamasıdır. Demokratik süreçlerin gelişme şansını anlamak için de değişimi engelleyen potansiyel mekanizmaları tanımak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Antidemokratik Rejimler, Koruyucu Mekanizmalar, Demokratikleşme

Protective Mechanisms for Antidemocratıc Regimes and Their Relationship with Democratization

Abstract

Unlike other regions, democratization trends are developing slowly in the Middle Eastern and Asian parts of the world. It is seen that in those regions,some protective mechanisms play a role for the political regimes to maintain and consolidate themselves.Although some of these mechanisms aim to protect national independence and security, most of them have the function to maintain the authoritarian structure, hindering a democratic transformation and a reconstruction based on social dynamics.

This paper studies the mechanisms protecting some antidemocratic regimes in those regions. Then, these mechanisms are examined separately, seeking to find out their relationships with democratization.

No doubt, in those countries in which substantial tensions are taking place, the crucial remedy to handle these tensions may be development of the natural democratization processes. And in order to understand the development of democratization processes, we need to recognize the mechanisms which protect these regimes and hinder any potential change.

Key Words: The Middle East, Antidemocratic Regimes, Protective Mechanisms, Democratization

[1] Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, hasanaktas@atauni.edu.tr.

Giriş

1980 ve 1990'lardan sonra dünyanın birçok bölgesinde bir demokratikleşme dalgası (Huntington'un tabiriyle üçüncü demokrasi dalgası) görülmüştür. Doğu Avrupa'daki eski sosyalist ülkeler, Güney Avrupa'da yer alan askeri diktatörlükler (İspanya ve Yunanistan) ve yine Latin Amerika'daki bazı diktatörlükler bu dönemde demokratik sistemlere geçiş yapmaya başlamışlardır. Fakat birçok uluslararası gerilim ve anlaşmazlığa sahne olan Ortadoğu ve Asya'nın büyük bir bölümü demokratikleşme yönünde kayda değer bir gelişme sağlayamamıştır. Kuşkusuz ki dünyada totaliter ve otoriter sistemler aleyhinde ve demokrasi lehinde genel bir eğilim oluşmasına rağmen, bu bölgelerde demokratikleşme yönünde ciddi bir ilerlemenin kaydedilememiş olmasının iç ve dıştan kaynaklanan birçok sebebi bulunmaktadır.

Fakat bu bölgede meydana gelen gerilim ve krizler, çıkar ve güç çatışmaları büyük yıkımlara, acı ve facialara yol açmaktadır. Büyük güçlerin karışıklık, ayrışma ve çatışmaları tahrik ettiği bir çerçevede bu toplumlardaki yerli unsurların sağduyusunu, ortak aklını, uzlaşma kültürünü devreye sokmaktan başka bir çare gözükmemektedir. Çünkü demokratik olmayan rejimler, bu toplumların bazı unsurlarını dışlayıp yabancılaştırmakta ve bu şekilde nefret ve gerilime sebebiyet vermektedir. Ortaya çıkan nefret ve gerilimler ise marjinal grupların, terörist örgütlerin ve illegal yapılanmaların zuhuruna zemin hazırlamaktadır. Büyük güçlerin ve uluslararası güç sisteminin Ortadoğu'da halka dayalı yönetimlerin kurulmasına yönelik köklü değişimlerin gerçekleşmesi noktasında çok iyi niyetli olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela ABD Mısır'da demokratik bir dönüşümü darbeye destek olarak engellemiştir. Rusya stratejik çıkarlarını korumak için Suriye'deki demokratik bir dönüşümü engellemiş ve bu şekilde yüz binlerce insanın ölümüne zemin hazırlamıştır.

Arap toplumları "Arap Baharında" onlarca yıldır yaşadıkları otoriter ve tek tipçi yönetimlerin baskılarına karşı kendi hürriyetini, refahını ve geleceğini kurtarmak adına her şeyi göze alarak bir mücadeleye girişmiş, fakat dışarıda emperyalist güçler ve içerde kurulu düzen unsurları bütün vasıtalarıyla bu halk hareketlerine diz çöktürmeyi başarmıştır. Fakat demokratik bir dönüşüm, bu toplumların potansiyelini devreye sokabilecek ve sosyal dinamiklerini istikrarlı bir yapıya kavuşturacak tek çözüm olduğuna göre, bu gayeyi aramaktan ve takip etmekten başka bir yol yoktur.

Bu çalışmada ilk olarak Ortadoğu ve Asya'daki önemli bazı antidemokratik sistemlerde rejimi koruyucu mekanizmalar, ülkeler bazında değerlendirilecektir. Sonraki bölümde ise elde edilen bilgiler çerçevesinde bu mekanizmalar ayrı birer kategorik faktör olarak ele alınacaktır. Bu mekanizmaların bir kısmı bağımsızlığı ve ülke bütünlüğünü korumak amacını taşısa da bunların çoğunun, antidemokratik sistemi, değişim taleplerine ve toplumsal dinamiklerin baskısına karşı koruma işlevi gördükleri muhakkaktır. Bu sebeple bu sistemleri dönüştürmeye yönelik bir çaba için öncelikle onları koruyan mekanizmaları tanıyıp teşhis etmek gerekmektedir.

Mısır, Irak gibi ülkeler bölgenin önemli ülkeleri olmakla birlikte son yıllardaki kırılmalardan sonra şu an itibariyle bu ülkelerde yerleşmiş bir kurumsal yapı henüz oluşmadığı için ülkeler bazındaki değerlendirmeye alınmamıştır. Fakat bu ülkelerin

siyasi tarihlerinde yer alan bazı uygulamalara da yeri geldikçe örnek mahiyetinde değinilecektir.

Diğer taraftan Türk siyasi sistemi çeşitli demokratik kurumları işletmesi bakımından bölgedeki diğer ülkelerden farklılık arz etse de son beş yıla kadar askeri vesayetin sistem üzerinde derin bir kontrol icra ettiği bir gerçektir. İkinci olarak Kemalist ideolojiyi dogmatik bir bağlılıkla benimseyen elitlerin askeri ve sivil bürokrasideki hâkimiyetleri, farklı kimlik ve görüşteki kesimlerin siyasi zeminde temsilini, diğer bir ifadeyle çoğulcu demokrasiyi ciddi şekilde kısıtlamıştır. Fakat son beş yılda bu vesayetin kırılmaya başlaması ve Kemalist ideolojinin siyasi yapının üzerine attığı ağır perdenin hafiflemeye başlaması, üretici Türk sosyal dinamiklerine bir potansiyel ve Türk siyasetine bir hareket kabiliyeti olarak yansımaya başlamıştır.

1. Antidemokratik Bazı Rejimlerde Koruyucu Mekanizmalar

İran

İran Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden birisidir. Nüfus potansiyeli, petrol üretip ihraç eden ülkeler içerisindeki ağırlığı ve bunun neticesinde sahip olduğu ekonomik potansiyel, dünyadaki iki yüz milyona yakın Şii nüfusun en yoğun olduğu ülke olması ve bu Şii nüfusu uluslararası arenada temsil etme çabaları ve nihayet eski Fars devlet geleneğinin varisi olarak Ortadoğu'da ve dünyada önemli bir aktör olma emelleri İran'ı Ortadoğu'daki dengeler açısından önemli bir ülke haline getiren bazı sebeplerdir. İran, Suudi Arabistan, Mısır, Türkiye ve İsrail ile birlikte Ortadoğu'nun modern siyasi tarihinde ve bugünkü gelişiminde en önemli aktörlerden birini oluşturmaktadır. Şu anki İran devletinin zaman saman saldırgan ve emperyalist politikalarla farklı ülkelerdeki Şii dinamiklerini de devreye sokarak Ortadoğu'daki dengeleri sarsabilecek bir potansiyel ve stratejiye sahip olması, İran'ın kendi iç dinamiklerine dayalı olarak, daha demokratik, şeffaf, rasyonel ve uzlaşılabilir bir devlet haline gelmesinin hem kendi halkı ve hem de bölge için önemini ortaya koymaktadır.

Dini Rehberlik

İran Anayasası'nın 110. Maddesi Dini Lideri oldukça geniş ve belirleyici yetkilerle donatmıştır. Bu yetkiler şunlardır: 1. Maslahat Konseyi ile istişare ettikten sonra İran İslam Cumhuriyetinin umumi politikalarını belirlemek. 2. Sistemin umumi politikalarının uygun şekilde icra edilip edilmediğini denetlemek. 3. Milli referandumların yapılması için kararname çıkarmak. 4. Silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını üstlenmek. 5. Savaş ve barış ilanına karar vermek ve silahlı kuvvetleri seferber etmek. 6. Koruyucular Konseyinin İslam hukukçusu üyelerini; yüksek yargı başkanını; İran radyo ve televizyon teşkilatının başkanını; genelkurmay başkanını; Devrim Muhafızları Ordusunun başkomutanını ve silahlı kuvvetlerin üst düzey komutanlarını atamak, görevden almak ve bunların istifasını kabul etmek. 7.

Silahlı kuvvetlerin üç kolu arasındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlamak ve bunlar arasında koordinasyon sağlamak. 8. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine resmiyet kazandıran kararnameyi imzalamak. 9. Birinci dönem için Cumhurbaşkanlığı seçimine katılan adayların Anayasada belirtilen vasıflara uygun olup olmadığını teyit etmek. (İkinci dönem için yarışanları sadece Koruyucular Konseyi denetlemektedir).
10. Yüksek Mahkemenin anayasal görevlerini ihlal etmekten suçlu bulması veya Milli Meclisin yaptığı oylama sonucunda görevlerini yapamadığı yönünde karar alması üzerine Cumhurbaşkanını görevden azletmek.

Görüldüğü gibi İran'da Dini Liderin görevlerinden, ülkenin genel politikalarını belirlemek, referandumlara karar vermek, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını üstlenmek gibi bazıları, başkanlık sisteminde başkanın veya yarı başkanlık sisteminde cumhurbaşkanının yetkilerine tekabül etmektedir. Aslında Dini Liderin tek seferde, dolaylı ve kısıtlı bir mekanizma ile seçilmesi ve hayat boyu bu görevde kalabilmesi bahsettiğimiz bu türden yetkileri kullanması için gerekli olan demokratik temelden de yoksun olduğunu göstermektedir. Fakat diğer bazı görevleri var ki sistemin bütün kritik noktalarını ve temel mekanizmalarını Dini Liderin kontrolüne bağlamaktadır. Demokratik sistemlerde bu yetkiler ya kuvvetler ayrımı çerçevesinde, milli meclis, yargı erki gibi farklı organlara veya doğrudan halkın iradesine bırakılmaktadır. Mesela Cumhurbaşkanının hem adaylığının kabulü, hem de eğer seçilmişse göreve başlamasına resmiyet kazandırılması, Dini Liderin yetkisi dâhilindedir. Silahlı kuvvetlerin bütün unsurlarının yönetim ve komuta kademesi, sıkı şekilde Dini Liderin kontrolü altındadır. Radyo ve televizyonu denetleyecek kurumun başkanı Dini Lider tarafından belirlenmektedir. Koruyucular Konseyine atadığı "fakihler" vasıtasıyla milletvekili adaylarını yine sıkı şekilde denetleyebilmektedir.

Dolayısıyla İran'daki siyasi sisteme bakıldığında sistemde değişiklik yapabilecek, muhalif unsurlar üretebilecek bütün mekanizmalar ve kanallar, kaynağından Dini Lidere bağlanmış bulunmaktadır. Mesela dünyadaki farklı ülkelerin siyasi tecrübelerine bakıldığı zaman, siyasi farklılığa ve çoğulculuğa, muhalif çıkışlara, değişim taleplerine veya sistemi değiştirme teşebbüslerine zemin hazırlayan en önemli mekanizmalar milletvekilliği ve başkanlık gibi seçime dayalı kurumlar, ifade hürriyetini kullanabilen iletişim araçları, farklı veya muhalif eğilimler taşıyan ordu birlikleri, hukuki standartları hayata geçirmek isteyen bağımsız yargı ve bilhassa anayasa yargısıdır. İşte İran'da siyasi sistemde değişiklik doğurabilecek ve muhalif hareketlenmelere yol açabilecek bütün kurum, organ ve mekanizmalar demokratik denetim araçlarından muaf olan Dini Liderliğin mutlak yetkileriyle koruma altına alınmaya çalışılmıştır.

Koruyucular Konseyi (Şura-yı Nigehban)

İran Anayasasında Koruyucular Konseyinin amaç ve görevleri ile teşekkül biçimi şu şekilde düzenlenmektedir:

"İslami hükümleri ve Anayasayı muhafaza etme gayesiyle, İslami Danışma Meclisinin (Parlamento) çıkardığı yasaların İslam'a uygunluğunu denetlemek üzere Koruyucular Konseyi adında bir konsey kurulacaktır. Bu konseyin teşekkülü ise şu şekilde olacaktır:

1. (Dini) Lider tarafından seçilecek olan, mevcut ihtiyaçlara ve günün meselelerine vakıf altı din hukukçusu,

2. Yüksek Yargı Başkanı tarafından aday gösterilen Müslüman hukukçular arasından İslami Danışma Meclisi tarafından seçilecek olan hukukun farklı alanlarında uzmanlaşmış altı hukukçu" (İran Anayasası, 91. Madde).

İran Anayasasının 93. Maddesinde Koruyucular Konseyi olmadan İslami Danışma Meclisinin (yani yasama organının) yasama yetkisinin hiçbir hükmünün olmadığını belirtilmektedir. Anayasanın 94. Maddesi Koruyucular Konseyi'nin yasama sürecindeki rolünü şu şekilde düzenlemektedir: "İslami Danışma Meclisinden geçirilen bütün yasa tasarıları Koruyucular Konseyi'ne gönderilecek, Konsey de on gün içerisinde gönderilen yasa taslağının Anayasaya ve İslami kıstaslara uygun olup olmadığını denetleyecektir. Eğer uygun değilse yeniden görüşülmek üzere Meclise geri gönderecektir; eğer uygunsa yasa yürürlüğe girmiş olacaktır".

İran Anayasasının 96. Maddesine göre, Meclis'ten gelen yasa tasarılarının İslam'ın hükümlerine uygunluğu sadece Dini Liderin atadığı altı din hukukçusunun çoğunluk kararına göre belirlenecek; bu tasarıların Anayasaya uygunluğu ise bütün üyelerin çoğunluk kararı ile belirlenecektir. Anayasanın 98. Maddesine göre Anayasayı yorumlama yetkisi Koruyucular Konseyi'ne aittir. Bu yetki Konsey üyelerinin dörtte üçünün kararı ile gerçekleşecektir.

Anayasa'nın 99. Maddesine göre, Koruyucular Konseyi, Liderlik Uzmanlar Konseyi, Cumhurbaşkanlığı ve İslami Danışma Meclisi için yapılan seçimler ile halkoylamaları ve referandumların denetlenmesinden sorumludur.

Konsey'in Anayasada belirtilen görev ve yetkilerinin dışında ayrı bir yasayla verilmiş başka yetkileri de bulunuyor: Konsey cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği gibi seçime dayalı makamların bütün adaylarını denetleme yetkisine sahip (Kesselman vd. 2009: 399).

2000 ve 2004 seçimlerinde konsey "İslam'a karşı saygılı olmadığına" hükmettiği birçok aday adayının adaylığını reddetmek suretiyle aday listelerinin oluşumunu ciddi biçimde etkilemiştir. Diğer taraftan bu organ, 21. yüzyılın ilk beş yılında Meclisin kabul ettiği yasa tasarılarının yaklaşık üçte birini veto etmiştir (Alaedini vd., 2006: 622).

Eğer Konsey üyelerinin çoğunluğu, önüne gelen yasa tasarısını kabul ederse, tasarı resmiyet kazanmaktadır. Konseyin onayını almayan bir tasarı veto edilmiş olmaktadır. Siyasi sistemde veya sosyal yapıda reform yapmayı amaçlayan tasarılar bu şekilde engellenmiş olmaktadır. Meclis ile Konsey arasındaki ihtilafları çözmek için

Dini Lider tarafından tayin edilen "Çözüm Konseyi" ise başka bir yasama organı durumundadır (Roskin, 2014: 685).

Konsey'in yapısına ve kuruluş amaçlarına bakıldığında, bu mekanizma ile İran siyasi sisteminin temelini teşkil eden üç unsurun korunmaya çalışıldığı görülmektedir: Bunlardan birincisi yasa tasarılarının ve seçime dayalı yasama ve yürütme pozisyonlarına aday olan kişilerin İran sisteminin ideolojisi olan On İki İmam Şiiliği çerçevesindeki İslam hukukuna uygun olup olmadığının denetlenmesidir. Konsey üyelerinin altısının yani yarısının din hukukçusu olması doğrudan bununla ilgilidir. Korunmak istenen ikinci unsur mevcut anayasal yapı ve Dini Liderin şekillendirdiği üst düzey devlet örgütünün muhafazasıdır. Üyelerin yarısının bizzat Dini Lider tarafından atanması ve Meclis ile Konsey arasında anlaşmazlık olması durumunda devreye giren "Çözüm Konseyi"nin de doğrudan Lider tarafından tayin edilmesi, kurulu devlet örgütünü koruma çabasının bir tezahürüdür.

Konseyin yetki ve kararlarıyla korunmak istenen üçüncü unsur da mevcut sosyo-ekonomik yapıdır. İslam devriminin getirdiği yeni siyasi düzenle sosyo-ekonomik yapıda bazı değişiklikler gerçekleşmiş olmakla beraber, bu alanda radikal değişikliklerin yapılmasına mevcut siyasi sistem izin vermemektedir. Mesela Şah döneminde aşırı zenginleşmiş kesimler bir ölçüde kontrol altına alınmakla birlikte, sosyalist tarzda bir devletleştirmeye veya orta sınıfı oluşturan esnaf ve toprak sahiplerinin mülkiyet hakkının iptal edilmesine karşı Konsey dengeleyici bir işlev görmektedir. Konsey üyelerinin yarısının çeşitli hukuk dallarındaki uzman kişilerden oluşması ve bunların Milli Meclis ile Yüksek Yargı Başkanı tarafından müştereken belirlenmesi, sosyo-ekonomik yapıdaki dengeyi sürdürme çabası olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Konsey'in geri çevirdiği yasa tasarıları arasında toprak reformu ve kamulaştırma amaçlayan tasarılar önemli bir yer tutmaktadır.

Devrim Muhafızları

İran'da resmi ordu kurumlarının dışında ayrı bir silahlı yapılanma olarak oluşturulan Devrim Muhafızları ilk kurulduğu zaman, devrilen Şah'a bağlı olabileceği düşünülen ordu, polis ve jandarma kuvvetlerini dengelemek, Halkın Mücahitleri gibi solcu grupları kontrol altına almak ve İslam devriminin siyasi ve dini ideolojisini desteklemek amacına yönelikti. Daha sonraki süreçte gittikçe genişleyen ve güçlenen bu yapı, muhalif Kürt güçleriyle mücadele etme ve İran-Irak Savaşında ordunun yanında savaşma gibi işlevler için devreye sokulmuştur. Bu yapı ayrıca, iç güvenliği temin ve maneviyatı takviye için de kullanılmaktadır (Seddon, 2005: 580).

İran Anayasasının 150. Maddesine göre Devrim Muhafızları Ordusunun İslam Devrimini ve onun başarılarını koruma rolü devam edecektir. Devrim Muhafızlarının bilhassa Lübnan, Irak gibi Şii nüfusa sahip ülkelerde devrimi ihraç etme, müttefik unsurları destekleme gibi yayılmacı ve müdahaleci bir politikanın aracı olma gibi bir görevi de bulunmaktadır. Nitekim Suriye'deki iç savaşta da Devrim Muhafızlarının Suriye rejiminin yanında aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Devrim Muhafızları

doğrudan dini lidere bağlı bir yapı olarak, otoriter rejime ve mutlak yetkilerle donatılmış olan dini lidere yönelik her türlü muhalif hareketi etkisiz hale getirme noktasında birinci derecede fonksiyonu olan silahlı bir kuvvettir.

Çin

Çin Uzak Doğu'nun ve dünyanın en önemli ülkelerinden biridir. Dünyanın en büyük üretken nüfus potansiyeline sahip olması, yakaladığı ekonomik büyüme trendiyle dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olma başarısı, büyük endüstriyel kalkınma seviyesi ve teknolojik kapasitesi, Soğuk Savaş döneminden beri bağımsız bir uluslararası güç merkezi olma hedef ve stratejisi ve bu bağlamda yakın ve uzak bölgelerde nüfuz alanı oluşturma teşebbüsleri Çin'i bölgesi ve dünya için önemli bir ülke haline getirmektedir. Çin uluslararası politikaları yönlendirme bakımından bugüne kadar, sahip olduğu potansiyeli tam olarak kuvveden fiile geçirmiş değildir. Fakat hem ileri düzeydeki sanayi ve teknoloji kapasitesi, hem de otoriter ve merkezileşmiş komünist devlet yapısı büyük ve riskli bir güç birikmesini ifade etmektedir. Bu bakımdan Çin siyasi sisteminin daha demokratik ve rasyonel bir çerçevede dönüşmesi bölge ve dünya barışı açısından daha yapıcı ve uzlaşmacı bir devlet olmasında yararlı bir faktör olabilir.

Komünist Parti

Sovyetler Birliğinde ve bu modeli izleyen birçok Komünist ülkede olduğu gibi Çin'de de siyasi sistemin merkezinde Komünist Parti ideolojisi, teşkilatı ve yönetimi yer almaktadır. Komünist Parti ülkenin merkezinde ve taşrada yapılanan devlet örgütlenmesine paralel şekilde örgütlenmektedir. Dolayısıyla üst düzey devlet görevlerine gelebilmek için mutlaka parti hiyerarşisi içerisinde yükselmiş olmak gerekmektedir. Yani ideolojik ve totaliter bir devlet sistemi uygulayan Çin'de siyasi, idari ve yasama alanında atılan adımların bu ideolojik değer ve standartlara uygunluğunu denetleyen başlıca mekanizma Çin Komünist Partisi yönetim kadroları olmaktadır.

Mesela Komünist Partinin en üst düzey organı kabul edilen Milli Parti Kongresinin üyelerinin çoğu üst kanat yasama organı olan Milli Halk Kongresinin üyesidir. Yine mesela Çin siyasetinin üst düzey makamlarında görev alan bir lider, önce Parti'nin yüksek pozisyonlarına tırmanır, daha sonra devletteki görevini üstlenir. Nitekim Çin'in önceki devlet başkanı olan Hu Jintao başkan olarak atanmadan önce, bir sure Komünist Parti genel sekreterliği yapmıştır (Roskin, 2014: 521).

Sovyetler Birliğinin çöktüğü 1990'lı yıllardan itibaren Komünist Partinin nüfuz ve etkinliği biraz zayıflamakla birlikte, halen ülkenin en güçlü ve etkili siyasi organı olmaya devam etmektedir (Parlak ve Caner, 2013: 263).

Bu noktada Çin'i mesela yine bir ideolojik devlet olan İran ile karşılaştırırsak, İran'da milletvekili veya cumhurbaşkanı olabilmek için doğrudan halkın karşısına

çıkılmakta ve seçmenlerin çoğunluk oyunu almak gerekmektedir. Dolayısıyla bu makamlara ideolojik kurulu düzenin dışından birilerinin aday olabilme ve halkın oyunu alabilme imkânı teorik olarak bulunmaktadır. Bu sebeple de sistem kurulu düzenin kabul etmeyeceği adayların seçim yarışına katılımını önleyebilmek için Koruyucular Konseyi gibi ilave mekanizmalara ihtiyaç duymuştur. Hâlbuki Çin'de adaylar yasamanın ve yürütmenin ve hatta bürokrasinin üst makamlarına gelmeden önce Partinin birçok kademesinde denetlenmekte ve ideolojinin ve kurulu düzenin kriterlerine göre elemeye tabi tutulmaktadır. İşte siyasi yükselme kanallarının denetimi bu şekilde sağlandıktan sonra, halk kesimlerinden kaynaklanabilecek karışıklık ve kaos tehlikesine karşı da ordu devreye girmek suretiyle sistemi korumaktadır.

Ordu ve Güvenlik Kuvvetleri

Sovyetler Birliği'nin aksine Çin'de ordunun da iktidarı ele geçirmek için değil de ülkeyi düzensizlik ve çöküşten kurtarmak için bariz şekilde siyasete müdahale ettiği görülmektedir (Roskin, 2014: 521).

Çin ordusu Merkezi Askeri Komisyon ile Çin Komünist Partisine bağlanmaktadır. Çin Komünist Partisi Merkez Komitesinin belirlediği Merkezi Askeri Komisyon, ülkedeki bütün silahlı kuvvetlere doğrudan komuta etmektedir. Merkezi Askeri Komisyon aynı isim ve üye yapısıyla aynı zamanda devletin bir kurumunu da teşkil etmektedir (Batmaz, 2015: 412-413). Bu şekilde Komünist Parti karar ve yönetim organı olan Merkez Komitesi, Halkın Kurtuluş Ordusu üzerinde kontrol kurmakta ve onu Komünist rejimi koruyup güçlendirmek için bir araç olarak kullanmaktadır.

Türkiye

Türkiye Cumhuriyetinin bir taraftan Batılı standartlarda demokratik bir sistem kurmaya çalışırken, diğer taraftan bu standartlar içerisinde pek de karşılığı olmayan Kemalizm adındaki resmi ideolojik yapıyı inşa ettiği görülmektedir. Elbette Kemalizm'in ana ilkeleri Batı siyasi tecrübelerinden mülhemdi. Fakat Batıdan alınan bu ilke ve fikirler, yeni Türkiye devletinin kurucularının ve reformcu kadronun kendi bakış açılarına, değer yargılarına ve ulaşmak istedikleri modele göre yeniden şekillendirilmişti. Bu model laiklik, modernleşme, milliyetçilik gibi konularda mesela Fransız modeliyle yakın bir benzerlik arz etse de demokratik birçok Batı sistemine pek de benzemiyordu. Kemalist modelde laiklik, Atatürkçülük, milliyetçilik gibi bazı kavramlar adeta kutsallaştırılıyor ve ideolojik devletlerde olduğu gibi dokunulmazlık kılıfları içerisinde korunmaya çalışılıyordu. Hâlbuki çağdaş ve demokratik Batı toplumlarının genel standartlarına bakıldığı zaman korunmaya çalışılan değerlerin, halkın çoğunluğunun, diğer bir ifadeyle ortalama bir sivil ve demokrat vatandaşın mantığıyla ve rasyonel bakışıyla kabul edebileceği prensip ve değerler olmaktadır: Temel insan haklarının korunması, inanç hürriyetinin sağlanması, hukukun üstünlüğünün tesisi gibi.

Resmi ideolojide yer alan bazı ilkelerin kutsallaştırılması, siyasi ve kültürel reformların sosyolojik dinamiklerin doğal sonucu olarak ve zamana yayılarak değil de nispeten kısa süreler içerisinde ve yukardan aşağı doğru empoze edilerek gerçekleştirilmesi ve siyasi sistemin Batı'daki tecrübelerin aksine esas itibariyle halkın kabulüne ve takdirine bağlı bir meşruiyet temeline dayanmaması, modern Türkiye devletinin resmi ideolojisini ve siyasi rejimini korumak için farklı mekanizmaları devreye sokmasına veya demokratik bazı mekanizmalara antidemokratik bazı işlevler yüklemesine sebep olmuştur. Son on beş yılda sistemin daha demokratik bazı standartlar çerçevesinde dönüştürülmesi için önemli bazı reformlar yapılmış olmakla birlikte, Türkiye devletinin ideolojik karakteri birçok alanda varlığını sürdürmektedir.

Türkiye devletinin antidemokratik uygulamalarıyla birlikte siyasi rejimini, resmi ideolojisini ve anayasal düzenini korumak için teşkil ettiği belli başlı mekanizmalar şunlardır:

Milli Güvenlik Kurulu ve Askeri Vesayet

1961 Anayasasında Milli Güvenlik Kuruluna yer verilmesiyle askeri bürokrasinin sivil alandaki rolü anayasal düzeyde resmileştirilmiş olmaktadır. Anayasa Kurul'un görev alanını iç ve dış güvenlikle ilgili konularda hükümete tavsiyelerde bulunmak olarak belirlese de sonraki dönemlerde bu yapı hükümet politikası üzerindeki etkisini genişletmiş ve rejimin koruyuculuğu rolünü üstlenmeye başlamış ve bazen gerçek siyasi güç ve karar alma merkezi olarak sivil hükümetin yerini almıştır (Zürcher, 2003: 245).

Aslında Türk siyasi hayatında askeri bürokrasinin bu hâkim rolü, Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme reformlarına kadar gitmektedir. Tanzimat döneminde başlayan bürokratik merkezileşme ve askeri modernizasyon süreci merkez çevre ayrımını belirginleştirmiştir. Daha sonra Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki iktidarı merkezin diğer unsurlarıyla birlikte askerin rolünü güçlendirmiş ve "devletin çıkarlarını" gözetme iddiasında, iktidarı sahiplenen veya en azından ona ortak olmak isteyen bir askeri odak meydana getirmiştir (Mardin, 1973). Cumhuriyetin kuruluşundan sonra askeri bürokrasi yeni rejimin resmi ideolojisi çerçevesinde daha seküler ve modernist bir istikamette indoktrine edilmiştir. 1950'den sonra ise Şerif Mardin'in kavramlaştırmasıyla "çevreye" yaklaşmaya çalışan hükümetlerin ortaya çıkmasıyla, merkezin değer ve doktrinleri çerçevesinde devletin çıkarlarını temsil ettiği iddiasında olan askeri odağın müdahaleci tavrı çok daha bariz hale gelmeye başlamıştır.

Askeri Darbeler ve Darbe Sonrası Yönetim Mekanizmaları

Türkiye'de iki açık darbe, birkaç muhtıra, bir postmodern darbe ve birkaç başarısız darbe girişimi olmuştur. Türkiye'deki iç dinamiklerden veya dış güçlerden kaynaklanan bu darbeler ekonomik, güvenlik, istikrar, rejimi koruma veya belli

sınıfların sosyal veya ekonomik çıkarlarını garantiye alma gibi kaygılarla yapılmıştır. Fakat hangi gerekçeye dayanırsa dayansın, darbelerin birçoğunda kurulu düzeni şiddet yoluyla yeniden tesis etme amaç ve çabası görülmektedir. Mesela 1960 darbesi ideolojik ve ekonomik olarak pozisyonlarını kaybetmeye başlayan sivil ve askeri bürokrasinin diğer bazı modernist sosyal unsurları da arkasına alarak gerçekleştirdiği eski düzeni yeniden tesis etme girişimidir (Karpat, 2015: 192-193). Yeni Anayasa'da bazı özgürlükçü maddelerin ve yeni bazı siyasi ve hukuki kurumların yer alması daha çok eski kadroyu antidemokratik şekilde tasfiye eden darbeye ve darbecilere meşruiyet kazandırmak ve siyasi gücü farklı unsurlar arasında dağıtarak çoğunluk halkın iradesini yansıtan hükümetin ve milli meclisin gücünü zayıflatmaktı. Sonuç olarak 1950 öncesindeki kurulu düzen yeniden hâkim duruma getirilmiş oluyordu.

1960 darbesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi ve 1980 darbesinden sonra kurulan Milli Güvenlik Konseyi sivil yönetime geçilinceye kadar darbenin amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmediğine nezaret etmiş ve bir vesayet odağı olarak eski düzenin tam olarak yeniden tesis edilmesini temin ve takip etmiştir.

Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi "bazı kararlarında Atatürk ilke ve inkılaplarını ölçü norm olarak kullandığı, hatta bunları Anayasa kurallarından da üstün tuttuğu izlenimini uyandıran ifadelere yer vermiştir". Mahkemenin Atatürk ilke ve inkılaplarını geniş anlamıyla, yani Atatürkçülüğün bütün ilkeleriyle birlikte Atatürk döneminde gerçekleştirilen bütün reform ve devrimleri içine alacak şekilde bir ölçü norm olarak değerlendirmesi, Türkiye Cumhuriyetine liberal demokratik niteliği ile uyuşmayacak resmi bir ideoloji atfedilmesi anlamına gelmektedir (Özbudun, 1995: 358).

Anayasa Mahkemesi geçmiş dönemdeki bazı kararlarında laikliği çok katı bir çerçevede yorumlamış, Atatürk ilke ve inkılâplarını bütün unsurlarıyla birlikte temel ve üstün bir referans olarak değerlendirmiş ve kendisini kanun koyucunun ve siyasi iradenin tasarruflarına karşı resmi ideolojiyi ve siyasi rejimi koruyan bir pozisyonda telakki ederek tavırlar almıştır. Mesela Mahkeme üniversitelerde başörtüsünün serbest kılınmasına yönelik düzenlemeleri 1989 ve 1990 tarihlerinde laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. Yine üniversitelerle birlikte kamuda başörtüsü serbestisinin sağlanmasına yönelik ve mecliste belli bir mutabakatla çıkarılan bir kanunu 2008'de CHP'nin başvurusu üzerine iptal etmiştir.

Diğer taraftan Anayasa Mahkemesi Yüce Divan sıfatıyla parti kapatma davalarına katılmıştır. Refah Partisi, Fazilet Partisi gibi partiler, evrensel demokratik standartlarda karşılığı olan teröre veya şiddete bulaşma gibi bir delil ve gerekçe olmadığı halde, "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olma" gibi oldukça sübjektif ve ideolojik gerekçelerle kapatılmış ve aynı gerekçeyle geniş bir seçmen desteğiyle iktidara gelmiş olan bir partinin (AKP) aleyhinde ekonomik yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir.

Siyasi tarihinde yaşadığı birçok antidemokratik uygulamalara rağmen Türk siyasi sisteminin gittikçe daha demokratik bir istikamete doğru ilerliyor olması, bir taraftan Türkiye'deki demokratik kurumlaşmanın daha uzun bir tecrübe sürecinde olgunlaşmaya başlamasıyla, diğer taraftan da demokratik seçimlerin düzenli şekilde uygulanıyor olmasıyla yakından ilişkilidir.

Suudi Arabistan

Suudi Arabistan petrol ihraç eden ülkeler içerisindeki ağırlığı ve bunun neticesinde sahip olduğu ekonomik potansiyel, bölgedeki krallıklar üzerindeki siyasi etkisi, Körfez ülkelerinin Batı bloğuyla ittifakını yönlendiren bir ülke olması, kutsal Hicaz topraklarının yönetimini elinde tutması ve Ortadoğu'daki otoriter sistemleri ekonomik, askeri ve siyasi olarak destekleyici ilişkilere girmesi Suudi Arabistan'ın bölge için önemli bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Suudi Arabistan'ın siyasi kurumlarında meydana gelebilecek demokratik bir dönüşüm bölgede bir domino etkisi yapabilir ve bölge ülkelerinin sosyal dinamiklerinin, çok daha etkin ve etkili şekilde devreye girmesini sağlayabilir. Diğer taraftan halka dayalı ve tabii bir şekilde gelişen bir demokratikleşme süreci aynı zamanda bölge ülkelerinin büyük güçlerin sömürü ve hegemonya oyunlarına alet olma potansiyelini ortadan kaldırarak, bölgenin problemlerine daha rasyonel, kararlı, gerçekçi ve milli çözümler üretilmesine imkân sağlayacaktır.

Suudi Arabistan, diğer bazı Körfez ülkeleriyle birlikte (meşruti değil) mutlak monarşiyle yönetilen bir ülkedir. Yirminci yüzyılla birlikte dünyada mutlak monarşiler kaybolurken, körfez ülkelerinde bu yapıların devam etmesi, çeşitli şekillerde tartışılan bir meseledir. Bu ülkelerde demokratik kurum ve uygulamaların yerleşmesinin gecikmesi çeşitli sebeplerle açıklanmaktadır. Bu sebeplerden birisi geniş petrol gelirlerinin muhalif hareketlerin toplumsal katmanlarda kökleşmesini önleyecek biçimde, halk kesimlerine dağıtılmasıdır. Bu şekilde refah seviyesi yükselen kesimlerin demokratik ve siyasi haklarına yönelik talepleri etkisiz hale getirilmiş olmaktadır. Kuşkusuz ki Suudi Arabistan'da siyasi rejimin korunmasını sağlayan diğer önemli bir faktör de üst düzey hemen bütün siyasi ve idari görevlerin Suudi hanedan üyeleri tarafından üstlenilerek devlet aygıtının kontrol altında tutulmasıdır.

Hanedan Üyeleri Etrafında Örgütlenen Siyasi ve İdari Yapı

Suudi Arabistan siyasi sisteminde hâkimiyet Suudi ailesine aittir ve Kralın meşruiyeti ve yetkisi bu ailenin desteğini ve onayını almış olmasına bağlıdır. Kralın halefini (veliahd prensi) belirleme yetkisi de büyük ölçüde (erkek) hanedan üyelerinin rızasına ve hanedan içerisindeki dengelerin sağlanmasına bağlıdır. Hükümetin orta ve üst seviyedeki kritik pozisyonları Suudi hanedanının üyeleri tarafından üstlenilmektedir. Krallığın kurucusu olan Abdülaziz'in soyundan gelen ve sayıları şuan binleri bulan prensler kilit bakanlıkları, birçok bakan yardımcılıklarını ve 13 bölge valiliğinin çoğunu kontrol altında tutmaktadır (Faksh, 2006: 1167-1168).

Suudi Arabistan siyasi sisteminin uyguladığı, hanedan üyelerinin sadakat, dayanışma ve desteğine dayanan bu yapı, bize İbn-i Haldun'un siyasi düşüncesindeki "asabiyet" kavramını hatırlatmaktadır. İbn-i Haldun'un siyasi yönetimin, kabile veya sülale dinamikleri tarafından desteklenmesi anlamında kullandığı bu kavrama, kabile kültürünün derin izler bıraktığı Ortadoğu ve bilhassa Arap toplumlarında rastlanabilmektedir. Suudi Arabistan gibi monarşik bir sistemde de, Suriye, Saddam dönemi Irak gibi merkeziyetçi ve militarist siyasi sistemlerde de bu yapıyı görmek mümkündür.

Din Kurumu

Suud ailesi İslam'ın katı bir mezhebi olan Vehhabilik çerçevesindeki din kurumuna bağlı olduğu ve onu koruyup kolladığı görüntüsü vererek iktidar tekelini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Suud rejimi 1960'lardan sonraki hızlı ekonomik ve sosyal değişim döneminde dahi meşrulaştırıcı bir unsur olarak din kurumuna dayanmayı sürdürmüş ve devletin din uleması ile karşılıklı faydaya dayanan ilişkisi devam ettirilmiştir. İbn-i Suud ulemayı devlet hiyerarşisine bağlamış ve ulema da eğitim, hukuk sistemi ve kamu ahlakı alanlarını denetleme yetkisi karşılığında bu konumu kabul etmiştir. Suudi kralları ulemanın statüsüne saygı göstermiş ve Suud ailesinin İslami konumunu etkileyebilecek hususlarda onların onayını almaya dikkat etmiştir. İki taraf arasındaki bu ilişki sonucunda ulemaya dâhili politikalar noktasında birçok tasarruf ve denetleme yetkisi verilirken, onların dış politikadan, siyasi karar merkezlerinden ve makro ekonominin düzenlenmesi sürecinden uzaklaştırılmaları mümkün hale gelmiştir (Cleveland, 2008: 506-507).

Bu çerçevede ulema mesela eğitim sisteminin düzenlenmesinde, televizyon gibi kitlesel medya araçlarının denetlenmesinde önemli yetkilere sahip olabilmiştir. 1980'lerden sonra ise toplumu dini kurallara göre denetleme işlevini yerine getiren ve daha sonra krallıktaki yabancıların izlenmesi ve kırsal kesimde İslami öğretilerin yayılması görevlerini de üstlenen Ahlak Polisi, ulemanın denetimi altına verilmiştir. "Böylece kral ailesi genel politikayı kararlaştırıyor, ama ulemaya da kendi isteklerini tatmin edecek ve Suudi hanedanını meşru İslami hükümdarlar olarak desteklemelerini garanti edecek yetkiler veriyordu". Şunu da belirtmek gerekir ki sayıları genişleyen ve kontrol edilmeleri de zorlaşan prenslerin İslami prensiplere uymayan bazı davranışları, kamuoyuna gösterilen ahlaklılık ile özel hayatlarda yaşananlar arasında bir uçurum olduğunu ortaya çıkarmış ve bu durum muhalif bazı çevrelere rejimi ikiyüzlülükle suçlama fırsatı vermiştir (Cleveland, 2008: 506-507).

Suudi hükümetinin din ulemasına ahlak, eğitim ve medyanın ve kamu hayatının denetlenmesi gibi alanlarda yetki vermesine karşılık, onları siyasi ve makro karar alma süreçlerinden uzaklaştırması, demokratikleşme yönündeki değişimlerin gerçekleşeceği mekanizmaların, hem ulemanın hem de diğer kesimlerin eleştiri ve sorgulamasından korunmasını garanti altına alması anlamına gelmektedir. Suudi uleması gerek Vehhabiliğin katı yapısından dolayı ve gerekse Arabistan'ın coğrafi konumundan ve doğrudan bir sömürge dönemi yaşamamış olmasından dolayı, çağdaş

değişim süreçlerinden ve demokratik kültür ve eğilimden nispeten uzak kalmıştır. Dolayısıyla ulemanın denetimi, daha çok toplumun ahlaki denetimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat ulemanın bu ahlaki denetimi de daha çok halk düzeyinde gerçekleştiği için, Suudi hükümet ve hanedan üyelerinin her halükarda ulema tarafından denetlenmesi söz konusu olmamaktadır. Fakat diğer taraftan ulemanın Suudi rejimine verdiği meşruiyet ve destek, diğer kesimlerden gelebilecek her türlü saldırı ve sorgulamaya karşı kalkan işlevi görmektedir. Diğer bir ifadeyle Suudi rejiminin hukuki, siyasi ve demokratik değişimine yönelik her teşebbüs, ulemanın destek ve katkısıyla, İslami bir yönetimi zayıflatmak isteyen "kötü niyetli ve bozguncu" bir teşebbüs konumuna düşürülmektedir.

Diğer taraftan devletin resmi dini mezhebi olan Vehhabilik dışındaki İslam mezheplerinin ve bilhassa Şia mezhebinin mensupları takip edilmekte ve dışlanmaktadır. Bu dışlanma ve kontrol aslında "tevhit inancına uygun tek yolun Vehhabilik olduğu" şeklindeki dini bir argümana dayandırılarak yapılsa da (Kalpakian, 2009: 357) bunun siyasi sonuçları da olmaktadır. Bu şekilde kaynağı ve merkezi Arabistan içerisinde yer alan ve Suudi yönetimiyle güvenilir bir ittifak içerisinde bulunan Vehhabilik, İngiltere'nin Angilikan Kilisesi veya Rusya'nın Ortodoks Kilisesi gibi milli bir dini kurum haline getirilmiş olmaktadır. Bunun neticesinde de rejimin istikrarına zarar verebilecek dini hareketler ya dışlanarak veya devletle ittifaka sokularak etkisiz hale getirilmiş olmaktadır.

Güvenlik Güçleri

Suudi devletinde siyasi değişime ve sosyal çalkantılara karşı mevcut rejimi koruyan mekanizmalardan biri de güvenlik güçlerinin güvenilirliği ve yönetilme biçimidir. İç güvenliği sağlayan en önemli mekanizmalar –polis, istihbarat teşkilatı, İçişleri Bakanlığı yönetimindeki özel kuvvetler ve Milli Muhafızlar- siyasi olarak güvenilir konumdadır ve rejime bağlıdır. Bahsi geçen bu kuvvetlerin elemanları çoğunlukla, rejimin özellikle kendisine sadık gördüğü Sünni kabilelerin üyeleri arasından devşirilmektedir.

Suudi silahlı kuvvetlerinin ve güvenlik güçlerinin bizzat kendilerinin rejime yönelik bir tehdit oluşturmalarını engelleyen diğer bir nokta da bu kuvvetlerin Mısır veya Tunus'ta olduğu gibi siyasi kurumlardan bağımsız bir yapı olarak ortaya çıkmasına izin verilmemesidir. Hanedan üyeleri çeşitli silahlı birliklerin sadece komuta kademesinde değil üst kademe subaylıklarında da önemli görevler üstlenmiştir. Ayrıca silahlı güvenlik unsurları birbirinden ayrı birkaç teşkilat halinde yapılandırıldığından, bunların birleşerek rejime darbe veya vesayet tehdidi oluşturmaları zorlaştırılmıştır. Diğer taraftan da bu kuvvetler, son yıllarda Yemen, Libya gibi ülkelerde müşahede edilen askeri yapıların aksine, çökmesini ve parçalanmasını önleyecek şekilde profesyonel ve iyi bir eğitimden geçirilmişlerdir (Gause, 2011: 6-7).

Suriye

Suriye'nin önceki devlet başkanı olan Hafız Esad, sosyalizm ile Arap milliyetçiliğini birleştiren bir doktrin ve siyasi hareket olarak Baas Partisini, iktidarını pekiştirip sürdürmenin bir aracı olarak değerlendirmiş ve devlet başkanlığı ile birlikte parti genel başkanlığını da elinde tutmaya devam etmiştir. Baas partisinin siyasi sistemi ayakta tutma noktasında yerine getirdiği en önemli işlevlerden birisi toplumun, siyasi iktidarın istediği şekilde indoktrine edilmesidir (Arı, 2012: 147). Bu şekilde Suriye'de siyasi sistem genel hatlarıyla otoriter bir yapı arz etmesine rağmen, Baas Partisi, totaliter sistemlerdeki partilerinkine, bilhassa sosyalist ülkelerdeki Komünist Partininkine benzer bir indoktrinasyon fonksiyonunu yerine getirmiş olmaktadır. Zaten Baas Partisinin dayandığı temellerden birinin Sosyalizm olması bu paralelliği izah edebilecek niteliktedir.

Esad'ın iktidarını ve siyasi rejimi güvence altına almak için başvurduğu diğer önemli bir enstrüman da yönetimin üst düzey ve kritik pozisyonlarına güvendiği kimseleri, yakın çevresini ve akrabalarını yerleştirmesidir. Bu noktada Esad'ın Suriye sosyal yapısı içerisinde azınlık bir unsur olan Nusayriliğe mensup olmasının bir neticesi olarak, iktidarın hükümet kanadının birçok kademesine, aynı şekilde askeri bürokrasinin ve istihbarat teşkilatının da en önemli mevkilerine Nuseyriler ve Lazkiye kökenliler yerleştirilmiştir. Benzer şekilde savunma sanayiini oluşturan şirketlerin yönetimine de umumiyetle Nuseyriler getirilmiş, daha alt kademelerde görev alabilen Sünnilerin de eski şehirli siyasi ve sosyal elitten olmamasına dikkat edilmiştir (Arı, 2012: 147; Sadowski, 1988: 160-184).

Rusya

2000 yılından bu yana Rusya'nın siyasi sistemi şu anki cumhurbaşkanı Putin tarafından dizayn, tanzim ve kontrol edilmektedir. 1993 Anayasasının Rusya'ya istikrar getirme amacıyla siyasi gücü cumhurbaşkanlığında yoğunlaştırması ve daha sonraki bir düzenlemeyle cumhurbaşkanının iki dönemden sonra bir dönem ara verdiği takdirde tekrar seçilebilmesinin yolunun açılması ve son olarak Rusya'da demokratik kurumsallaşmanın henüz tamamlanmamış olması, cumhurbaşkanının şahsına endeksli bir sistemle ülkeyi yönetmesini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde demokratik kurumların kontrol edemediği, kuvvetler ayrımının dengeleyemediği, hukukun üstünlüğünün yön veremediği bir sistem, hâkim şahısların tasarruf ve takdirlerine dayalı olarak yönetilmeye başlamış ve bu çerçevede birçok keyfi uygulama Rusya siyasetini şekillendirmiştir. Böylece kurumsal ve hukuki kriterlerin sınırlamalarından kurtulan siyasi irade, hem kendi hâkimiyetini tahkim etmiş hem de Rusya'nın uluslararası alandaki üstünlük iddialarını gerçekleştirme teşebbüsüne girişmiştir. Yani içerde ve dışarda üstünlük kurma emellerine dayanan yeni Rus-Putin paradigması, reel politiğin sınırsız enstrümanları ile korunmaya başlanmıştır.

Siyasi, Demokratik ve Adli Kurumların Manipülasyonu

Putin döneminde Seçim ve Siyasi Partiler Kanunlarının getirdiği zorlayıcı ve kısıtlayıcı şartlarla muhalefetteki partilerin seçimlere katılması ve seçimlerden başarılı sonuçlar alabilmesi zorlaştırılmış ve cumhurbaşkanına bağlı olan iktidardaki partinin, meclisin alt kanadında ezici bir çoğunluk sağlaması mümkün hale getirilmiştir. Ayrıca verdiği bazı kararlardan anlaşıldığı gibi, Anayasa Mahkemesi, Kremlin'in argümanlarını kabule meyilli olduğunu göstermiştir (Zaznaev, 2008: 34-36).

Diğer taraftan Rusya'daki seçimlerin yapılma sürecinde çeşitli manipülasyon iddiaları ve yolsuzluk şaibeleri tartışılmaktadır. Mesela 2007 seçimlerinde gerçekte rekabetçi bir seçim sürecinin işlemediği, muhalif liderlerin baskı ve taciz gördüğü, seçim kanununun demokratik serbestliği tahdit ettiği ve oylama sürecinde yolsuzluk yapıldığı iddia edilmiştir (DeBardeleben, 2008: 275-276).

Siyasi Gücün Dikey ve Yatay Planda Başkanlık Makamında Temerküzü

Önceki Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin bölgesel unsurların desteğini almak amacıyla siyasi güç ve yetkileri Moskova'dan bölgelere doğru dağıtmıştı. Yeltsin'den sonra göreve gelen Putin bu eğilimi tersine çevirmeye başladı. Putin ilk günden itibaren değişik yerlerde yaptığı konuşmalarda Rusya'nın geçmişten bu güne merkezileşmiş bir devlet geleneğine sahip olduğunu, bundan sonra da bunun böyle devam edeceğini ifade etti. Putin daha sonraki yıllarda siyasi sistemde bu çerçevede bazı değişiklikler yaptı: Önce bütün Rusya'yı kapsayan ve her birinin başında bir Kremlin temsilcisinin bulunacağı yedi idari bölge ihdas etti. Daha sonraki süreçte, 178 bölge valisinin atanması sürecini, cumhurbaşkanının aday göstermesi üzerine bölgesel meclis tarafından onaylanması biçiminde değiştirdi. Yine meclisten çıkarılan bir yasayla devlet başkanına bölgesel valileri görevden alma ve bölgesel meclisleri dağıtma yetkisi verildi (Kotz & Meir, 2007: 277-278).

Devlet yapısını dikey çerçevede güçlendiren bir değişiklik de federal ve bölgesel yönetimler arasındaki ekonomik (bütçe ile ilgili) ilişkilerin federal bütçe lehine değiştirilmesi ve bu şekilde bölgesel yönetimlerin ekonomik olarak merkeze bağımlı hale getirilmesidir (Zaznaev, 2008: 34-36).

Cumhurbaşkanı Putin'in siyasi gücünü otoriter bir düzlemde garanti altına aldığı diğer bir araç da güvendiği adamları önemli pozisyonlara yerleştirmesidir. Bu güvenilen adamlar tabii ki KGB saflarından gelen insanlardır. Bu insanların petrole, gaza, silah sanayiine, bankacılığa ve başka bazı kilit endüstrilere büyük bir ilgisi vardır. Ülkeyi bu insanlar yönetmekte ve ülkenin ekonomik kaynaklarına bu insanlar sahip olmaktadır. Dolayısıyla Putin "KGB devleti" haline getirdiği bir yapıda güçlü pozisyonunu bu şekilde sürdürebilmekte ve demokratik hareketleri rahatlıkla bertaraf edebilmektedir (Voren, 2009: 262).

Siyasi Gücün Elindeki Ekonomik ve Askeri Araçlar

Rusya'nın iç ve dış siyasetteki otoriterizmini destekleyen ve mümkün kılan en önemli faktörlerden birisi de enerji potansiyeli ve askeri kapasitesidir. Genellikle kabul edildiği gibi ekonomik zenginlik, reel ekonomik dinamiklere ve üretim süreçlerine dayanmadığı zaman, demokratikleşmeyi olumsuz etkileyen bir faktör haline gelmektedir. Çünkü bu durumda bütün eğitim, kültür, donanım ve formasyonuyla birlikte orta sınıf oluşmamaktadır. Devlet elinde tuttuğu petrol, doğalgaz gibi ekonomik kaynaklarla toplumun geniş kesimlerini kendine bağımlı hale getirmekte ve muhalefet potansiyelini zayıflatmaktadır.

Rus yönetimi de elindeki Petrol ve Doğal Gaz imkanlarını benzer şekilde, siyasi iktidarını konsolide etmek için kullanmaktadır (Goldman, 2008). Son yıllarda petrol fiyatlarında meydana gelen düşme eğer uzun bir süre devam ederse, siyasi iktidarın bu alandaki avantajını zayıflatabilir.

Diğer taraftan askeri güç kapasitesi, dış siyaset alanında siyasi iktidarın elini güçlendirmekte ve uluslararası sistemden gelebilecek istikrarsızlaştırıcı etkileri zayıflatmaktadır. Bu aynı zamanda uluslararası aktörlerle pazarlık konusunda iktidara siyasi bir koz sağlayarak, ekonomik ve ticari ilişkilerde de bir avantaj haline gelebilmektedir.

Kuzey Kore

Kuzey Kore, komünist devlet sistemi, şahsi diktatörlük ve hanedan monarşisinin karşımı olan melez bir yapıdır. Bir taraftan Kore İşçi Partisi Komünist Sistemlerdeki Komünist partinin tek parti hâkimiyetine benzer bir kontrolü icra ederken, diğer taraftan devlet başkanının çok geniş, hatta mutlak yetkileri bulunmakta ve yine devlet başkanlığının bu güne kadarki üç başkanının tevarüse dayanması hanedan monarşilerini andırmaktadır.

Kore İşçi Partisi

Diğer Komünist ülkelerde olduğu gibi, Kuzey Kore'de de devlet yapısı hâkim tek parti olan Kore İşçi Partisine tabi olacak şekilde düzenlenmiştir. Devlet, hâkim pozisyonunu, işçi sınıfının temsilcisi olması iddiasına dayandıran partinin şekillendirdiği politikaları uygulamaktadır. Fakat uygulamada 1972 anayasa değişiklikleri siyasi güç merkezini partiden, başkana doğru kaydırmıştır (Park, 2006: 738).

Başkanlık Makamı

Kuzey Kore devletinin kurucusu, ilk başbakanı ve 1972 anayasa değişikliğinin kabulünden sonra ilk devlet başkanı olan Kim İl Sung, milli bağımsızlık mücadelesine

öncülük eden ve devleti kuran diğer bazı otoriter liderlerde olduğu gibi, bu özelliğini siyasi gücü kontrolü altına almak ve rakiplerini tasfiye etmek için bir dayanak olarak kullanmıştır.

Sung, 1962'ye kadar Kore İşçi Partisi üzerinde ve dolayısıyla da parti vasıtasıyla devlet üzerinde mutlak bir kontrol kurmuştur. O elindeki Kapsan gerilla birliğinin, sosyalist olanlar da dâhil, bütün rakiplerini tasfiye etmesiyle, pozisyonunu güçlendirmiş ve devlet aygıtının mutlak hâkimi durumuna gelmiştir. Sung ülkesinde Stalin ve Mao'yu bile gölgede bırakacak şekilde şahsi kültünü tesis etmiş ve yüceltilmiş bir imajla toplumu totaliter bir tahakkümle yönetmeye başlamıştır. 1994'te Sung'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Kim Jong İl kendi şahsi kültünü kurarak babasının politikalarını sürdürmüş ve Kuzey Kore toplumunun her alanını sıkı şekilde kontrol altında tutmaya devam etmiştir (Park, 2006: 738).

Kim Jong Il de babası gibi şahsi kültüyle kendisini güçlü bir lider konumuna getirmiştir. O da babası gibi muhtemel rakiplerine karşı acımasız olmuştur. O teşkilat düzeyindeki direnişleri kırmak için siyasi tasfiye yolunu kullanmıştır. Başkan Il, kontrol eğilimli bir siyasi karakterdir. Hiç kimseye güvenmez ve önemli bütün bilgilerle bizzat kendisi ilgilenir. Partinin ve Güvenlik Departmanının başkanıdır. "O kadrosuna karar alma konusunda özerk bir alan sağlayan bir lider değildir. Karar alma sürecinde bürokrasi içerisinde herhangi bir dirençle karşılaştığı zaman, bürokratlar üzerindeki kontrolünü güçlendirerek bunun üstesinden gelir. Başkan Il parti, polis, gizli polis ve toplama kampları gibi kontrol ve sindirme kurumlarını yaygınlaştırarak halkı takip etmekte ve yabancı unsurları rejimden temizlemektedir" (Lim, 2009: 173).

2011'de başa geçen Kim Jong Un, büyük ölçüde iki atasının Komünist totalitarizm ve lider kültüyle sindirilerek etkisiz hale getirilmiş bir siyasi toplumda seleflerinin kurduğu sistemi büyük ölçüde devam ettirmeye çalışmaktadır. Fakat Un'un selefleri kadar karizmatik olmaması ve ciddiyetten uzak bazı uygulamalarının olması uzun vadede otoritesini tartışmaya açabilecek bazı hususlar olarak göze çarpmaktadır.

2. Koruyucu Faktör ve Mekanizmalar ve Bunların Demokratikleşmeye Etkileri

Asya ve Ortadoğu'daki antidemokratik sistemlerle ilgili yukarıda açıklanan koruyucu mekanizmaların farklı sonuçları olması tabiidir. Bu mekanizmaların bir kısmının aynı zamanda milli bağımsızlığı, ülke bütünlüğünü koruma gibi fonksiyonları olabilir. Fakat bunların çoğunun mevcut anti-demokratik rejimi koruyarak, demokratikleşme yönündeki reform ve değişim çabalarını engelleme işlevi gördüğü de aşikârdır. Bu çerçevede bu bölümde bu koruyucu mekanizmaların her biri ayrı ayrı değerlendirilerek demokratikleşmeye negatif etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Rejime Bağlı Silahlı Kuvvetler, Güvenlik Güçleri ve İstihbarat Örgütleri

Meşruiyetini demokratik süreçlere dayalı olarak yenileyip güçlendiremeyen siyasi sistemlerin, kuruluş aşamasında belli ölçüde meşruiyeti olsa bile zamanla bu meşruiyetin aşınıp zayıflayacağı siyasi bir realitedir. Diğer taraftan meşruiyetle zor kullanma ihtiyaç ve eğiliminin birbiriyle ters orantılı olduğu da yine siyaset bilimince kabul edilen bir olgudur (Roscin vd., 2012:24). Yani bir siyasi rejimin meşruiyeti azaldıkça ve halk rejimin dayanacağı bir destek tabanı olma özeliğini kaybetmeye başladıkça, rejim, halkın dışında destek dayanakları aramaya başlayacaktır ki bunların en önemlilerinden biri kendine sadık silahlı kuvvetler, güvenlik güçleri ve istihbarat örgütleridir.

İran'daki Devrim Muhafızları siyasi rejimi koruyan bu tür yapılardan biridir. Genellikle birçok ülkede 'muhafız' adı altındaki silahlı güçler, yönetim merkezini korumakla görevli sınırlı sayıdaki kuvvetlerden oluşurken, İran'daki Devrim Muhafızları, sayı, kapasite ve sistemdeki etki derinliği bakımından konvansiyonel ordunun dışında ikinci bir ordu konumundadır ve hatta İran ordusundan daha etkili ve güçlüdür. Doğrudan Dini Lidere bağlı olması rejimi tahkim etme noktasındaki rolünü ortaya koymaktadır. Bu kuvvet, 2009'da yaşanan olaylarda görüldüğü gibi, demokratikleşme isteklerine veya daha dürüst ve şeffaf seçim taleplerine yönelik hareketleri şiddetle bastırmaktadır.

Suudi Arabistan'da, Suriye'de ve Saddam dönemi Irak'ta genellikle ordunun komuta kademelerine devlet başkanının akrabasından ve yakın çevresinden insanlar yerleştirilmektedir. Suriye ve Irak'ta ve belli bir ölçüde Türkiye'de siyasi rejimin ideolojisi ve değerleri çerçevesinde, orduya alım sırasında asker adayları sıkı bir kontrolden ve yetiştirme döneminde sıkı bir eğitim ve indoktrinasyon sürecinden geçirilmektedir. Suriye ve Irak'ta hâkim ideoloji Baasçılık (Sosyalist Arap milliyetçiliği), Türkiye'de ise Kemalizm'dir. Suriye'de ayrıca ordunun üst ve orta kademelerini 1930'lardan beri Nusayri azınlıktan insanlar doldurduğundan, 1970'lerde askeri darbeyle başa geçen Nusayri rejim, Sünni çoğunluğun demokratik baskısını kırmak için bu askeri yapıya dayanmaktadır. 2000 yılında Suriye devlet başkanlığına gelen Hafız Esad'ın oğlu Beşşar Esad, mevcut Suriye siyasi yapısını büyük ölçüde koruyarak devam ettirmiştir. Suriye'deki rejimin, Arap Baharı döneminde başlayan demokratik reform taleplerini ordu ve istihbaratı (Muhaberat) kullanarak şiddetle bastırmaya çalışması, halkın çoğunluğunun nazarında meşruiyetini sıfıra indirmiş ve bu şekilde ülkede iç savaş başlamıştır.

Hukuki Mekanizmalar

Hukuki mekanizmaların demokratikleşmeyi engelleyici ve antidemokratik sistemi koruyucu bir işlev görebilmesi için, sistem içerisinde kısmen de olsa bazı demokratik unsurların yer alması veya sistemin kendisini halkın iradesine dayalı bir yönetim olarak sunmaya çalışması gerekir. Diğer bir ifadeyle, mesela totaliter

sistemlerde zaten totaliter kontrolü sağlayan parti ve ordu gibi güçlü ve mütehakkim mekanizmalar bulunduğundan, hukuki araçların kullanılmasına çok fazla ihtiyaç kalmamaktadır.

Bu noktada İran, Rusya ve Türkiye, siyasi sisteminde bazı demokratik unsurlara yer veren veya halka dayalı yönetimler olma görüntüsü vermeye çalışan ülkelerden bazılarıdır. İran'ın anayasal düzenindeki Koruyucular Konseyi, Rusya'daki mahkemeler ve Türkiye'de bilhassa 1962-2010 dönemindeki uygulamalarıyla Anayasa Mahkemesi ve lağvedilen Devlet Güvenlik Mahkemesi, demokratik gelişmenin zayıflatılması pahasına, bu ülkelerin siyasi rejimlerini koruyucu ve muhalefet hareketlerini etkisizleştirici kararlar almışlardır. İran'daki Konsey siyasi ve ideolojik perspektifle yasaların anayasal denetimini yapmakta ve siyasi sistemin hukuki temeller üzerinden bir değişime maruz kalmasını engellemeye çalışmaktadır. Milletvekili adaylıklarını yine siyasi sistemin ve kurulu düzenin öncelik ve hassasiyetlerini esas alarak denetlemekte ve meclis çatısı altında siyasi çoğulculuğa zemin hazırlayabilecek bir milletvekili çeşitliliğinin önünü en baştan kapatmaktadır.

Türkiye'de Anayasa Mahkemesi tarihinde birçok defa, şiddete ve teröre bulaşmamış siyasi partileri ideolojik bir taraflılıkla kapatmış veya bu partilere evrensel demokratik standartlara göre suç teşkil etmeyen işlem ve eylemleri için yaptırım uygulamıştır. Bu uygulamalarıyla Anayasa Mahkemesi, çoğulculuğun ve çok sesliliğin garantisi olması gereken siyasi partileri tek tipleşmeye zorlayarak, Türkiye'de demokratik alanın daralmasına yol açmıştır. Yine lağvedilen Devlet Güvenlik Mahkemesi sol ve sağ grupların ifade ve örgütlenme hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı gibi bazı sivil haklarını kısıtlayan bazı kanunlara dayalı olarak, katı bir hukuki pozisyon benimsemiş ve Kemalist rejime muhalif gördüğü kesimleri ve kişileri etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

Kurumsallaşma, tarafsızlık ve hukukun üstünlüğü gibi bazı süreçleri henüz tamamlayamamış olan Rus mahkemelerinin de yürütmenin eğilimleri istikametinde hareket ettiğine dair birçok delil bulunmaktadır. Genellikle hükümeti veya devlet başkanını eleştiren veya bunlara muhalefet etmeye başlayan kimselerin çok geçmeden çeşitli iddialarla mahkeme karşısına çıkarıldıkları ve mahkûm edildikleri görülmektedir. İstihbaratın örtülü bir takım tehdit ve baskılarıyla birleştiği zaman mahkemelerin bu taraflı ve angaje olmuş tavrı, demokrasinin önemli bir unsuru olan muhalif hareket ve örgütlenmelerin zayıflatılmasına ve sindirilmesine yol açmaktadır.

Siyasi ve İdari Pozisyonların Devlet Başkanının Yakınlarınca Kontrol Edilmesi (Nepotizm)

Antidemokratik devletlerde siyasi rejimin meşruiyeti halka ve demokratik kontrol mekanizmalarına dayanmadığından, bu devletlerin yönetimine hâkim olanlar, devlet aygıtının yönetim unsurlarını paylaşacakları kimselere güvenmeme eğilimindedirler. Bu tür sistemlerde iktidara geliş ve iktidardan ayrılma düzenli demokratik süreçlerle olmadığından, yönetimi değiştirmek için darbe, ayaklanma,

komplo gibi sıra dışı yollara başvurulmaktadır. Bu sebeple antidemokratik bazı sistemlerde hâkim unsurlar, kendi akrabasından insanları üst düzey siyasi ve idari pozisyonlara yerleştirerek, iktidarlarını garanti altına almaya çalışmaktadırlar. Bu şekilde kendi iktidarlarına yönelik olarak hem halktan gelebilecek tehditlere karşı bu üst düzey kadro bir paratoner işlevi görmekte, hem de siyasi ve idari yapının kendi içinden gelebilecek tehlikeli girişimler önlenmiş olmaktadır. Her iki şekilde de sistemi demokratik reform yapmaya zorlayabilecek baskılar ister halk tabakasından, isterse siyasi ve idari elit kesiminden gelsin, etkisiz hale getirilmiş olmaktadır.

Siyaset ve sosyoloji literatüründe bu durum 'Nepotizm' kavramıyla ifade edilmektedir. Aslında Nepotizm kavramıyla ilgili açıklamalarda daha çok devlet mevki ve imkânlarının yakın çevrelere dağıtılması ve akrabadan insanların bu şekilde kayırılması anlamı üzerinde durulmaktadır. Fakat bu kavramın muktedir ile yakınları arasındaki karşılıklı bir çıkar ilişkisine dayandırılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İktidar sahibi yakınlarına imkânlar ve pozisyonlar bağışlayacak, onlar da güvenilir insanlar olarak onun iktidarını güvence altına altmış olacaklardır.

Yukarıda değinildiği üzere, monarşiye dayalı bir siyasi sistem olan Suudi Arabistan'da iktidar değişimi kurucu lider Abdülaziz'in oğulları arasında gerçekleştiği gibi, siyasi ve idari yapının üst düzey ve kilit önemdeki pozisyonları yine Abdülaziz'in oğulları veya torunları tarafından üstlenilmektedir. Kurucu liderin kırk civarında erkek çocuğunun ve yüzlerce torununun olması böyle bir uygulama için yeterli kadroyu mevcut hale getirmiştir.

Suudi Arabistan'daki siyasi sistemle oldukça farklı bir siyasi ve ideolojik yapıda olsalar da Suriye ve eski Irak devlet başkanları da benzer bir yol izlemişlerdir. Gerek Saddam Hüseyin ve gerekse baba-oğul Esadlar siyasi ve idari yapının kilit mevkilerine kendi akrabalarını veya yakın çevrelerini yerleştirerek siyasi iktidarlarını ve dolayısıyla mevcut rejimi korumaya çalışmışlardır. Bunun bir adım daha ötesinde Saddam'ın Şii çoğunluğa karşı Sünni kesimleri, Esadların ise Sünni çoğunluğa karşı Nusayri azınlığı devlet kademelerine yerleştirdiği görülmektedir. Böyle bir uygulama ile çıkar çeşitliliğinin yönetime yansıtılması anlamında çoğulculuk engellenmekte, değişim taleplerine yol açabilecek sosyal dinamikler zayıflatılmakta ve uluslararası hukukça suç sayılan polis devleti uygulamalarının iç veya dış kamuoyundan gizlenmesi mümkün olmaktadır.

Totaliter Tek Parti

Rekabete ve çoğulculuğa dayalı çok partili sistemler demokratik hayatın en önemli unsurlarından ve göstergelerinden biridir. Dolayısıyla demokratik olmayan modern siyasi sistemlerin hemen tamamında toplumu kontrol ve dizayn etmek için tek parti hakimiyeti uygulanmaktadır. Antidemokratik sistemlerdeki tek partiler, Suriye'de olduğu gibi toplumun siyasetten uzak tutulmaya çalışıldığı sistemlerde, daha çok siyasi elitin şekillendirildiği ve devlet politikalarının geliştirildiği bir laboratuvar işlevi görmektedir. Toplumun siyaseten mobilize edilmeye çalışıldığı Kuzey Kore, Nasır

dönemi Mısır gibi örneklerde ise zikredilen bu işleve ilaveten parti, toplum kesimlerini ve yeni nesilleri hâkim ideoloji ve/veya lider kültü etrafında yönlendirmekte ve bu kesimlerin sisteme ve lidere bağlılıklarını sürekli canlı tutmaya çalışmaktadır.

Fakat her iki durum da demokratik gelişme açısından pek elverişli bir durum arz etmemektedir. Çünkü ister siyasi elitin yetiştirilmesi ve politikaların geliştirilmesi açısından olsun isterse toplum kesimlerinin siyasi mobilizasyonu açısından olsun, antidemokratik tek partilerin uygulamaları, demokratik sistemlerde olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru değil, yukardan aşağıya doğru bir dönüşümü öngörmektedir. Dolayısıyla toplumun beklenti ve taleplerini, bilhassa sivil toplum gibi sivil kanallar aracılığıyla yönetim ve karar alma mekanizmalarına iletmesine imkân vermeyen birçok "toplum mühendisliği" çabası gibi tek partinin faaliyetleri de demokratikleşmeyi teşvik etmek bir tarafa, onu geciktirme amacı taşımaktadır. Çünkü mesela mobilizasyon uygulaması, siyasi sistem ile halk kesimlerinin düşünce ve anlayışları arasındaki tezatları gidermek ve sistemin meşruiyet temelini güçlendirmek için, sistemin yapısında değişiklik yapmak yerine, halkın anlayış ve zihniyetini biraz da zor ve baskı uygulayarak değiştirme amacını ifade etmektedir.

Komünist ve faşist yapıdaki sistemlerde tek partiler totaliter bir faaliyet tarzı izlemekte, toplum hayatının bütün yönlerini kontrol ve dizayn etmeye çalışmaktadır. Otoriter sistemlerdeki partilerin ise bazıları toplum kesimlerini mobilize ederek, bazıları ise apolitize ederek rejimi konsolide etmeye çalışmaktadır.

Rantiyeci Devlet Yapısı

Rantiyeci devlet yapısı, devletin ülkedeki ekonomik kaynakların veya üretim araçlarının birçoğunu elinde tutarak, toplumu ekonomik olarak kendisine bağımlı hale getirdiği ve kaynak ve imkânları dağıtmak suretiyle toplum üzerinde kontrol sağlayabildiği bir yapıdır. Özellikle Orta Doğu ve Asya'daki anti-demokratik devletlerin mevcut ekonomik uygulamalarına bakıldığında belli başlı iki durumun bulunduğu göze çarpmaktadır: Birinci durumda devletçilik ve merkezi ekonomi uygulanmakta ve istihdam alanlarının tamamına yakını devletin elinde bulunmaktadır. Abdunnasır dönemindeki Mısır, tek parti dönemindeki Türkiye ve Kuzey Kore gibi sosyalist ekonomi uygulayan ülkeler buna örnek gösterilebilir. İkinci grupta ise petrol, doğalgaz kaynakları bol olmakla birlikte reel yerli sanayisi gelişmemiş olan ülkeler bulunmaktadır ki buna da Suudi Arabistan ve diğer Körfez krallıkları, Rusya, Azerbaycan gibi ülkeler örnek verilebilir. Bu ülkelerde de devletin önemli gelir kaynakları siyasi ve idari kadrolar tarafından dağıtıldığından, sivil toplum kesimlerinin rejim karşısındaki bağımsızlığı ve dolayısıyla muhalefet potansiyeli büyük ölçüde zayıflatılmış olmaktadır.

Devletin ekonomiye müdahaleciliği, zayıf durumdaki siyasi meşruiyeti güçlendirme amacıyla izlenen ekonomik politikalarla birleşince birçok Orta Doğu ülkesinde rantiyeci ekonomi uygulamaları ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ekonominin ortaya çıkması sonuç olarak toplumun ekonomik alanda devlete karşı özerkliğini

azaltmakta ve bu da "aşağıdan yukarıya doğru" demokratikleşme imkânını zayıflatmaktadır (Kamrava, 2005: 266-267).

Sivil toplum ile demokratikleşme arasındaki ilişkiyi değerlendiren birçok siyaset bilimci, sivil toplum alanının güçlenmesinin ve bu tür oluşumların kültürel bir altyapı halinde gelişip yayılmasının, demokrasinin gerek yerleşmesi ve gerekse süreklilik kazanarak konsolide olması açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan mesela sivil toplumun Batı'da gelişmesini sağlayan en önemli dinamiklerden biri, erken modern dönemde Avrupa'da ticari hayatın canlanması ve özerk korporasyonların yaygınlaşarak müstakil bir sivil alan meydana getirmeleridir. Dolayısıyla birçok yazar serbest piyasa şartlarının varlığı, özel ekonomik faaliyetlerin yaygınlığı ve kamu dışı ekonomik oluşumların kendi ayakları üzerinde durabilmesi ile demokratik gelişme arasında yakın bir ilişki kurmaktadırlar.

Demokratik Seçime Dayanmayan Yönetim Mevkilerindeki Orantısız Siyasi Güç Temerküzü

İran'da Dini Lider, Kuzey Kore'de devlet başkanı ve Suudi Arabistan'da kralın çok geniş yetkileri bulunmaktadır. Bu yetkilerin 'anayasa' adındaki bir metinde tanımlanıp tanımlanmaması, yetkinin otokratik bir yapılanma doğurması gerçeğini değiştirmemektedir. Böyle bir pozisyonun düzenli, rekabetçi ve şeffaf bir seçime dayanmaması, bunun demokratik değişime kapalı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan siyasi gücün orantısız bir şekilde belli bir kişide temerküzü, kuvvetler ayrımının ve siyasi güç dağılımının demokratik sistemlere sağladığı kontrol ve denge sistemini tamamen devreden çıkarmış olmaktadır.

Rusya'daki cumhurbaşkanlığı makamında da aslında bir siyasi güç temerküzü mevcuttur. Bunun yukarıda zikredilenlerden tek farkı seçime tabi olmasıdır. Fakat mevcut cumhurbaşkanı Putin cumhurbaşkanlığı görev süresini iki dönemden sonra bir dönem ara verilmesi şartıyla sınırsız hale getirmiştir. Seçimlerin güvenilirliği ve muhaliflerin siyasi hakları ile ilgili bazı kuşkuları da dikkate aldığımızda, Putin'in demokratik yapının sınırlandırıcı bazı mekanizmalarını aşmaya çalıştığı görülmektedir.

Eğitim Sisteminin Çarpıtıcı Etkileri

Antidemokratik sistemlerin birçoğunda olayların farklı yönleriyle öğrenilmesini sağlayan aydınlatıcı ve objektif bir eğitim sistemi mevcut değildir. Bilakis dünyadaki gelişmeleri, tarihteki olayları, siyasi sistemle ilgili olguları çarpıtarak, taraflı ve tek yönlü şekilde öğreten eğitim sistem ve müfredatları uygulanmaktadır. Bu eğitim sistemleri halk kitlelerine nüfuz edemese de sivil ve askeri bürokrasiyi dolduracak kadroları dünyadaki gerçeklerden ve halkın çıkar ve beklentilerinden kopuk şekilde yetiştirmekte ve her şartta sistemin payandası olabilecekleri bir anlayışla şekillendirmektedir. Bu şekilde halkın çevresine yakın ve şartlarından haberdar olan kesimler zayıf ve etkisiz bir halde kalırken, siyasi, idari ve

hatta ekonomik alanlarda güç ve yetkiyi elinde tutan elitler, önyargılı ve saplantılı bir ideolojik zihniyetle halktan uzaklaşmış olmaktadır.

Türkiye, Baas hâkimiyetindeki Irak, Suriye, Mısır gibi ülkelerde modernleşmeci, milliyetçi, merkeziyetçi, pozitivist, seküler ve Batı kültürüyle uyumlu bir eğitim sistemiyle elit kesimler siyasi sistemi destekleyici bir araç kıvamına getirirken, İran, Kuzey Kore, Çin gibi ideolojik devletlerde belli bir ideoloji ve dünya görüşünün kılıfı altında, milliyetçi ve emperyalist bir çerçevede ve bazen lider kültüne bağlı bir elit kadro yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Rusya, Suudi Arabistan gibi ülkelerde ise milliyetçi veya mezhepçi bir yönelişle birlikte lider figürünü de vurgulayan bir eğitim verilmektedir.

Büyük Dış Güçlerin ve Uluslararası Sistemin Etkileri

Orta Doğu ve Asya'daki antidemokratik sistemlerin birçoğunda siyasi rejimin korunmasında ve demokratikleşmenin engellenmesinde büyük dış güçlerin müdahalelerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Buradaki ilginç bir nokta şudur ki ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi demokratik ülkelerin, bazı ülkelere yaptıkları müdahalelerle, bu ülkelerdeki demokratik dinamikleri zayıflatmaları, bu güçlerin zaman zaman ileri sürdükleri demokrasi şampiyonluğuyla tam bir tezat oluşturmaktadır. Bu çelişki bu Batılı ülkelerin bazı doğulu ülkelerin demokratikleşme standartlarını sorgularken niyet ve amaçlarının ne olduğu konusunda ciddi kuşkular uyandırmaktadır.

Kuşkusuz ki dış güçlerden gelen müdahale veya antidemokratik rejimlere yönelik destek, sadece Batılı demokratik ülkelerden gelmemektedir. Mesela Rusya, İran ve Suriye'deki otoriter sistemlerle ittifaklar kurarak, bu sistemlerin varlığını koruma altına almış ve demokratik hareketliliğin zayıflamasına yol açmıştır. Rusya bilhassa demokratik kanalları açmaya yanaşmadığı için iç savaşa yol açan ve binlerce vatandaşının öldürülmesine sebep olan Suriye'deki rejime olan desteğini bir an bile geri çekmemiştir.

Şu var ki yukarıda belirtildiği gibi bu noktada Batılı demokratik ülkelerin tavrı da Rusya'dan hiç farklı değildir. ABD müttefiki durumundaki Suudi Arabistan'ın ve diğer Körfez krallıklarının antidemokratik siyasi rejimlerini hiçbir zaman ciddi biçimde sorgulamadığı gibi, Mısır'da demokratik bir gelişim sürecini bizzat müdahale ederek baltalamış ve darbecileri ve darbe yönetimini desteklemiştir. ABD daha önce de ülkesindeki demokratik dinamikleri frenleyen ve demokratik değişim kanallarını kapatan Hüsnü Mübarek iktidarını milyarlarca dolar askeri ve mali yardımla desteklemiştir.

Belirtmek gerekir ki büyük güçlerin bu müdahaleci tavrı, Orta Doğu'daki toplumların başlarındaki baskıcı ve yozlaşmış siyasi rejimleri demokratik ve barışçıl yollarla değiştirme noktasındaki umutlarını büyük ölçüde kırmış ve terörizm gibi illegal ve yıkıcı yapılanmaların sosyal destek kazanmasında en büyük tesiri icra etmiştir.

Sonuç

Orta Doğu ve Asya'daki antidemokratik sistemlerin bir kısmında ordu ve askeri unsurlar, darbeler yoluyla bizzat iktidarı üstlenmişken ve mevcut rejimin hem sahibi, hem de koruyucusu iken, diğer bazılarında silahlı kuvvetler, güvenlik güçleri ve istihbarat yapıları mevcut rejimin korunması için kullanılan birer araç pozisyonundadır. Dolayısıyla birinci durumda hâkim askeri unsurların demokratik dönüşümü kabul etmesi gerekmektedir. İkinci durumda ise rejimin dönüşümü ile birlikte onun dayandığı kurum ve yapıların da demokratik çerçevede dönüşmesi gerekmektedir.

Bazı antidemokratik ülkelerde yürütmenin belli bir pozisyonu, genellikle devlet başkanlığı çevresinde büyük bir güç yoğunlaşması görülmektedir. Adeta siyasi rejim devlet başkanlığının (veya mesela İran'da Dini Rehberliğin) mihveri etrafında dönmekte ve sistemin bütün organ, araç ve kurumları bu otokratik makamı güçlendirmek için seferber edilmektedir. Bu şekilde bir siyasi güç ve yetki temerküzü, sistemin siyasi ve ekonomik verimliliğini büyük ölçüde azaltmakta ve halkın hayat kalitesini ciddi şekilde düşürmektedir. Aslında böyle bir sürecin tabii sonucu siyasi sistemin meşruiyetinin hızla aşınması ve neticede sistemin kendisini demokratik çizgiler istikametinde yeniden tanzim etmek zorunda kalmasıdır. Fakat yaşanan örnekler uluslararası büyük güçlerin kendi stratejik ve ekonomik çıkarları çerçevesinde bu sürecin tabii neticesine ulaşmasını engellediğini göstermektedir. Aslında yaşanan meşruiyet kaybının aynı zamanda terör hareketlerinin de önemli bir beslenme kaynağı olduğu bir gerçektir. Bu noktada büyük güçlerin kamuoylarının, terör olaylarına kendi siyasi elitlerinin gösterdiği şekilde bakarak dar görüşlü ve perspektifsiz tepkiler vermek yerine, kendi yönetimlerini gereksiz müdahalelerden kaçınmaya zorlaması gerekmektedir.

Demokratik süreçlerin kısmi ve sınırlı şekilde uygulandığı eski Türkiye, İran, Mısır gibi ülkelerde demokratik araç ve süreçlerin siyasi sistemde bir dönüşüme yol açmasını engellemek için, denetleyici bazı kurum ve kurulların devreye sokulduğu görülmektedir. İran'daki Koruyucular Konseyini ve Türkiye'de Anayasa Mahkemesinin eski yapısını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu tür kurumların başkan ve üyelerinin belirlenme usullerine göre, değiştirilmeleri ve dönüştürülmeleri daha kolay veya daha zor olabilir. Ama genellikle bunların iktidar merkezinin gidişatına bağlı olarak şekil alacakları söylenebilir. Yani siyasi gücün çekirdeğini oluşturan merkezi yapı demokratik bir çerçevede dönüştürüldüğü zaman bu tabi unsurlar da değişecektir.

İdeolojiler siyasi sistemlere suni bir meşruiyet sağlayan önemli araçlardan biridir. Bazen hâkim sınıfın ekonomik çıkarlarını ve siyasi varlığını garanti altına almak için ideolojik söylemler bir kılıf olarak kullanılabilmektedir. Hâkim unsurların çıkarları birbiriyle uyuştuğu zaman, ideoloji siyasi elit arasında birleştirici bir unsur ve halka karşı hizaya getirici bir gerekçe oluşturabilmektedir. Türkiye'de Kemalizm, İran'da Şii İslamcılık, Suriye ve eski Irak'ta Baasçılık, Kuzey Kore ve Çin'de Komünizm böyle bir işlev görmüştür. İletişim kanallarının ve medya araçlarının

yaygınlaşması ideolojilerin tek tipçi, irrealist ve taraflı bir bakış açısını empoze etme rolünü büyük ölçüde etkisizleştirmiştir. O zaman bu ideolojiler siyasi gücün cephesindeki bir beton sıva durumuna gelmektedir. Sıva duvarı güçlendiriyor görünse de sıvanın akıbeti duvarın kendi mukavemetine bağlıdır.

Kaynakça

Alaedini, P; Namazi, S. ve Potter, L.G. (2006). Islamic Republic of Iran. Schlager, N. ve Weisblatt, J. (Ed.). *Political systems and Parties* içinde (ss. 619-631). New York: Facts on File.

Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Batmaz, N.Y. (2015). Çin Halk Cumhuriyeti. Aykaç B. ve Durgun, Ş. (Ed.). *Çağdaş Siyasal Sistemler* içinde (ss. 397-420). Ankara: Alter Yayıncılık.

Cleveland, W.L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi.* Harmancı, M. (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

DeBardeleben, J. (2008). Russi's Duma Elections and Practice of Russian Democracy. *International Journal*, 63(2).

Faksh, M.A. (2006). Kingdom of Saudi Arabia. Schlager, N. ve Weisblatt, J. (Ed.). *Political systems and Parties* içinde (ss. 1166-1174). New York: Facts on File.

Gause, F.G. (2011*). Saudi Arabia in the New Middle East.* New York: The Council of Foreign Relations Inc.

Goldman, I.M. (2008). *Petrostate – Putin, Power and the New Russia*. New York: Oxford University Press.

Kalpakian, J. (2009). Political Organization. Maisel, S. and Shoup, J.A. (Ed.). *Saudi Arabia and Gulf Arab States Today* içinde (ss. 357-360). Volume: 1. Westport: Greenwood Press.

Kamrava, M. (2005). *The Modern Middle East.* London: University of California Press.

Karpat, K. (2015). *Türk Siyasi Tarihi.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Kesselman, M., Krieger, J. and Joseph, W.A. (2009). *Introduction to Comparative Politics*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.

Kotz, D.M. and Weir, F. (2007). *Russia's Path from Gorbachev to Putin.* London and New York: Routledge.

Lim, J.C. (2009). *Kim Jong Il's Leadership of North Korea*. London and New York: Routledge.

Mardin, Ş. (1973). *Center Periphery Relations – A Key to Turkish Politics*. Deadalus, Vol.2, No.1, pp.169–190.

Özbudun, E. (1995). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Park, H.J. (2006). Democratic People's Republic of North Korea, Schlager, N. ve Weisblatt, J. (Ed.). *Political systems and Parties* içinde (ss. 737-743). New York: Facts on File.

Roskin, M.G. (2014). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. Bahattin Seçilmişoğlu (Çev). Ankara: Adres Yayınları.

Roskin, M.G., Cord, R.L., Medeiros, J.A. ve Jones, W.S. (2012). *Siyaset Bilimi.* Atilla Yayla (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Seddon, D. (2005). *A Political and Economic Dictionary of the Middle East.* London and New York: Europa Publications.

Sadowski, Y.M. (1988). Baathist Ethics and the Spirit of the State Capitalism. Chelkowski, P.J. ve Pranger, R.J. (Ed.). *Ideology and Power in the Middle East* içinde (ss. 160-184). Durham: Duke University Press.

Voren, R. (2009). *On Dissidents and Madness – From the Soviet Union of Leonid Brezhnev to the Soviet Union of Vladimir Putin.* Amsterdam - New York: Rodopi.

Zaznaev, O. (2008). The Presidentialization of a Semi-Presidential Regime: the Case of Russia. White, S. (Ed.). *Politics and the Ruling Group in Putin's Russia* içinde (ss. 27-41) New York: Palgrave Macmillan.

Zürcher, E.J. (2003). *Turkey – A Modern History*. Leiden: I.B. Tauris.

"Aramızdaki Ortak Kelime:" Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde Güncel Bir Söz

Betül AVCI [1]

Özet

Farklı ülkelerden toplam yüz otuz sekiz Müslümanın imzasıyla 13 Ekim 2007 tarihinde açık mektup olarak yayımlanan "Aramızdaki Ortak Kelime" (AOK) ve bu metin çerçevesinde gelişen faaliyetler Müslüman-Hıristiyan ilişkilerindeki en güncel ve ses getiren diyalog girişimlerinden biri olmuştur. Bu mektubun başlangıcını "Amman Mesajı," "Amman Mesajı'nın Üç Noktası" ile "Papa XVI. Benedikt Cenapları'na Açık Mektup" oluşturmaktadır. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki barışın inşa ve ihyası amacıyla her iki din arasındaki teolojik farklılıkları inkâr etmeyen — ama askıya alan — AOK, polemik yerine daha büyük bir iyiliği gerçekleştirmek amacıyla ortak noktalar üzerine vurgu yapmayı tercih eder. Bunun için de her iki dinde ortak noktalar olarak gördüğü Tanrı'nın birliği, Tanrı ve kardeş/komşu sevgisi ile ilgili her iki dinin kutsal metinlerinden belirli bölümleri birlikte okumaya koyulur. Sonuç olarak, AOK metin olarak içerisinde zayıflıklar ve problemler barındırmakla birlikte onu sadece metin olarak değil, bağlamı ve etkisi itibarıyla değerlendirmek, "medeniyetler çatışması" tezine bir cevap olarak Müslümanların Hıristiyan komşularıyla bir ittifak kurma gayreti ve Hıristiyan dünyaya uzatılmış hem teolojik hem de siyasi bir el olarak görmek gerekir. Bu veçheden baktığımızda AOK çerçevesinde farklı düşünce ve mezheplerden Müslümanlar uzun zamandır ilk kez birleşmiş ve yüzyıllardır ertelediklerı inisiyatif sahibi bir konumda Hıristiyan dünyaya çağrıda bulunmuşlardır. Ayrıca AOK'ta Gelenekselci okulun "evrensel hikmet" ve sekülerleşmeye karşı savunduğu maneviyat vurgusu dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Dinlerarası diyalog, "Aramızdaki Ortak Kelime," "Amman Mesajı," "Amman Mesajı'nın Üç Noktası," "Papa XVI. Benedikt Cenapları'na Açık Mektup."

"A Common Word Between Us and You,": A Contemporary Word on Muslim-Christian Relations

Abstract

"A Common Word Between Us and You," dated 13 October 2007, is an open letter with one hundred and thirty-eight Muslim signatories. Since then both the letter and the events related to it have been among the most significant contemporary interreligious initiatives between Muslims and Christians. The genesis of "A Common Word" (ACW) dates back to "The Amman Message," "The Three Points of the Amman Message" and "Open Letter to His Holiness Pope Benedict XVI." ACW calls for peace between Muslims and Christians. For such an end, while not ignoring theological differences between the two traditions, it suspends them. ACW shies away from polemics and focuses on a common ground for a greater good. Hence, ACW sets out to quote sections from the Qur'an and the Bible that are both related to the unity of God, love of God and the love of neighbor. Consequently, the ACW text is not free from problems and it contains certain weaknesses. However, ACW should be assessed in respect to its context and impact rather than being considered solely as a text. Therefore, ACW is an attempt from Muslims that seeks to establish a common ground between themselves and their Christian neighbors. It is both a theological and political hand stretched to the Christian world as an answer to the "clash of civilizations" thesis. Thus, ACW brings together Muslims from various schools of thought and initiates dialogue with the Christian world for the first time in ages. Moreover, ACW's emphasis upon a "common wisdom" and spirituality against secularization, also stressed by the Traditionalist school, is significant.

Keywords: Interreligious dialogue, "A Common Word Between Us and You," "The Amman Message," "The Three Points of the Amman Message," "Open Letter to His Holiness Pope Benedict XVI."

[1] Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Dinler Tarihi Bölümü.
E-posta: betulavci27@gmail.com.

Giriş

Güncel Müslüman-Hıristiyan diyalog girişimlerinden biri sayılan "Aramızdaki Ortak Kelime" metni ve onun ekseninde ortaya çıkan faaliyetleri inceleyeceğim bu yazıda öncelikle bu girişimin bağlamı, arka planı, amacı, içeriği ve bulduğu yankı hakkında bilgi vereceğim. Ardından bu teşebbüsün günümüz Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde oynadığı rolü değerlendireceğim. Bu amaçla "Aramızdaki Ortak Kelime" çerçevesinde Dublin'de 6-7 Aralık 2013'te düzenlenen bir konferansa gözlemci olarak katıldığımı belirtmek isterim.

Türk Dil Kurumu'na göre "karşılıklı konuşma" anlamına gelen "diyalog" tabiri günümüz Türkiyesi'nde "dinlerarası diyalog" ile özdeş kullanılır olmuş, buna da büyük ölçüde olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Aslında basitçe "farklı dinler ve inançlara mensup kişilerin iletişimi" olarak karşılayabileceğimiz "dinlerarası diyalog" tabiri günümüz Türkiyesi'nde "dinin ve vatanın elden gittiği bir mecra" olarak algılanmaktadır. Bu olumsuz yaklaşımın en önemli sebebi günümüz Türkiyesi'nde dinlerarası diyalog konusundaki algıyı yönlendiren ve son zamanlarda diyalog faaliyetleriyle Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da adından sıkça söz ettiren Fethullah Gülen'e bağlı kurum ve kişiler olmuştur. Zira Gülen hareketi Türkiye kaynaklı olup dinlerarası diyalog alanında hem Türkiye içinde hem de beynelmilel düzeyde en fazla faaliyet gösteren gruptur. Bu konudaki diğer başlıca yaklaşım ise Gülen hareketinin sözde diyalog faaliyetleri ve bu konudaki fikirlerine gösterilen tepkilerdir. Elinizdeki bu yazıya iki öncülle başlamak istiyorum: Birincisi, dünya Türkiye'den büyüktür; diğeri, dinlerarası diyalog Gülenci hareketin bu isim altında gerçekleştirdikleri faaliyetlerden daha farklı, çeşitli, derin ve kapsamlıdır. Hülasa, bu yazıda beynelmilel düzeyde Müslüman-Hıristiyan ilişkileri ve bunlardan biri olan "Aramızdaki Ortak Kelime" girişimini, Türkiye gündemindeki kısır tartışmalara girmeden, değerlendirme niyetindeyim.

Öncelikle şunu belirtmekte fayda var: her bir diyalog girişimcisi ve katılımcısının böyle bir faaliyette yer almasında kendince bir amacı vardır. Bu sebeple de diyalog içerisindeki kurum, grup ya da bireylerin diyalogdan ne anladığını bilmek gerekir. Lübnanlı Sünni, sade bir Müslümanın diyalog anlayışı ile Alman Katolik bir akademisyeninki farklı olacaktır. Zira her ikisinin diyalog hakkındaki görüşünü kendine miras kalan tarihi bağlam, içinde bulunduğu coğrafya, karşı karşıya olduğu sorunlar ve ihtiyaçlar belirleyecektir. Bu noktada Emre Öktem'in dinlerarası diyalogla ilgili tespitlerine kulak vermekte fayda var:

> Barışa hizmet için karşılıklı en iyi anlaşma arayışı ortak ideal olarak öngörülüyor, fakat cemaatlerin farklı beklentileri de var: Türk ilâhiyatçılar Hıristiyanlık konusunda bilgilenmeye çalışıyorlar, halbuki pek çoğu üstün derecede İslâm uzmanı olan Katolik ilâhiyatçılar "Türk" İslâm'ını tanımak arzusundalar. Doğu kiliseleri için diyalog, basit bir fikrî çabanın ötesinde, tarihî sebeplerden ötürü tanınmamış olan kimliklerini kabul ettirmenin ve yakın komşuları Müslümanlarla ilişkilerini düzeltmenin bir aracı olabilir. Fethullah Gülen'in Müslüman hareketi açısından dinler arası diyalog, dünya çapında yürüttükleri faaliyetlerin olmazsa olmaz bir şartıdır. Diğer Müslüman Türk hareket ve grupları açısındansa, dinler arası diyalog 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması'nın III. Paragrafı gereğince, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların faydalandıkları hukukî statüye benzer bir duruma fiilen erişmenin yolları arasında yer alabilir (Öktem, 2002: 137-138).

Dinlerarası diyalog Türkiye ve Ortadoğu'da pek çok sebepten olumsuz bir algıya sahiptir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Müslüman Ortadoğulunun

kendini açıkça ve gizlice sömüren Hıristiyan Batı dünyasına ve Siyonist Yahudilere olan güvensizliğidir. Zira Müslüman toplumlar son birkaç yüzyıldaki tecrübelerine dayanarak Batılı Hıristiyanları "misyoner" ve/veya "hegemonyacı," Yahudileri ise "işgalci" olarak görmektedir. Örneğin Kudüs'ün yerlisi ve Müslüman bir akademisyen olan Mustafa Ebu Suvey'e göre, Kudüs'te diyalog girişimleri ekseriyetle Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındadır. Çünkü buradaki Müslümanlar siyasi ve dini sebeplerle diyalog faaliyetlerine kuşkuyla bakmakta ve bunlara katılmamaktadır (kişisel görüşme, 6 Aralık 2013).

Diyaloğa karşı olumsuz telakkinin bir diğer sebebi ise günümüzde büyük ölçüde varoluş mücadelesi veren Ortadoğu ve Müslüman dünyanın bu mevzuyu pek tabii bir lüks olarak görmesidir. Zira pek çok çeşidinden bahsedebileceğimiz dinlerarası diyaloğun hâlihazırdaki sorunlara birer çözüm sunacağı şüpheyle karşılanmaktadır. Ayrıca toplumun köklerinden gelmeyen herhangi bir diyalog girişiminin suni bir dayatmacılık olduğu, en iyi ihtimalle fuzuli bir faaliyet olduğu görüşü mevcuttur. Sonuç olarak, Ortadoğu ve günümüz Türkiyesi'nde diyalog dendiğinde akla gelebilecek en olumlu şey Müslüman ve gayrimüslimlerin bir araya gelerek pratik hiçbir amaca hizmet etmeyen afaki konuşmaları olacaktır. Ayrıca, günümüzde dinlerarası diyalog konusunda Batılı Hıristiyanların herkesten önde olduğu, diyalog dilinin ise çoğunlukla İngilizce olduğu bir gerçektir. Müslümanların diyalog alanında üstünlük ve öncelik sahibi olmamalarının başlıca iki sebebi vardır: Bunlardan ilki, Batılı Hıristiyanların ekonomik ve politik açılardan Müslüman toplumlardan daha gelişmiş olması; diğeri ise, Müslüman toplumlarda dinlerarası değil kendi iç, yani mezhepler arası problemlerinin öncelikli olmasıdır.

Görüyoruz ki, farklı din mensupları arasında diyalog günümüz dünyasında hâlihazırda var olan bir durum. Farklı görüş ve okullardan olan Müslüman şahıslar, gruplar ve kurumlar gayrimüslimlerle diyaloğu kendi anlayışları doğrultusunda zaten yürütmekteler. Lakin ne yazık ki, günümüz Türkiyesi'nde bırakın dinlerarası diyaloğa yapıcı ya da yapı-bozucu eleştiriler getirmeyi, bu mevzudan söz edildiğinde mecaz-ı mürseli bile aşamayıp "dinlerarası diyalog olmaz, din mensupları arasında diyalog olur" eleştirisinde takılıp kalıyoruz. Umarım bu yazı okuyucuya dinlerarası diyaloğa güncel bir yaklaşım olan "Aramızdaki Ortak Kelime" girişimini irdelemek suretiyle — Türkiye'deki kısır gündeme sıkışıp kalmadan — konu üzerinde düşünmesi için bir fırsat verir.

1. "Aramızdaki Ortak Kelime"nin Arka Planı ve Bağlamı

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin geçmişini İslamiyet'in en erken dönemlerinden başlayarak günümüze kadar getirmek mümkündür.[2] "Aramızdaki Ortak Kelime" (bundan sonra kısaca AOK) metni tür olarak bir mektup niteliği taşır zira, tüm dünyadaki Hıristiyan liderlere hitap etmektedir. Bu tarz mektup örneklerini İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren, Hz. Muhammed'in Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderdiği mektup örneğinde olduğu gibi, görmek mümkündür. Rana Kabbani'nin 1989 yılında kaleme aldığı "Hıristiyan Dünyaya

[2] Müslüman Hıristiyan ilişkilerinin detaylı tarihçesi için bk. Gaudeul, J.M. (2000). *Encounters and Clashes: Islam and Christianity in History, Vol. I, A Survey*. Roma: Pontificio Istituto di Studi Arabi e d'Islamistica.

Mektup" bu türün modern örneklerinden sayılabilir. Kabbani, Selman Rüşdi olayının akabinde kaleme aldığı mektubunda Hıristiyan dünyaya Müslümanların dini ve kültürel duruşunu anlatmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde AOK metni farklı ülkelerden toplam yüz otuz sekiz Müslümanın imzasıyla 13 Ekim 2007 tarihinde açık mektup olarak yayımlanmıştır. Bu mektubun başlangıç noktasını "Amman Mesajı" ile Papa XVI. Benedikt'in Regensburg Üniversitesi'ndeki konuşması ve bu konuşma akabinde bir grup önde gelen Müslümanın Papa'ya cevap olarak yazdıkları "Papa XVI. Benedikt Cenapları'na Açık Mektup" oluşturmaktadır.

"Amman Mesajı" ve "Amman Mesajı'nın Üç Noktası" olarak adlandırılan bildirinin gayesi İslam'ın gerçek mesajını dünyaya açıklamaktı. Amacı modern dünyaya hakiki İslam'ı anlatmak olan "Amman Mesajı" ilk olarak 9 Kasım 2004'de Amman'da Ürdün Kralı II. Abdullah'ın da hazır bulunduğu bir hutbede okundu. Ardından bu mesaja dini bir otorite kazandırmak amacıyla Kral II. Abdullah dünyanın dört bir köşesindeki farklı mezhep ve görüşten olan, önde gelen yirmi dört Müslüman âlimden şu üç sorunun cevabını istedi:

1. Müslüman kimdir?
2. Birini kâfir ilan etmek caiz midir?
3. Dini fetva verme yetkisi kime aittir?

Aralarında Ayetullah Sistani, Şeyh Karadavi ve Ezher şeyhinin de bulunduğu pek çok âlimin fetvasına binaen Kral II. Abdullah Temmuz 2005'de Krallık Ehl'ül-Beyt (*Royal Aal al-Bayt*) Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen "Modern Toplumda Gerçek İslam ve Rolü" başlıklı uluslararası bir İslam konferansı düzenledi. Bu konferansın akabinde Amman'da buluşan ellinin üzerindeki ülkeden sayıları iki yüzü bulan Müslüman âlim ittifakla bir karar bildirisi yayımladı. "Amman Mesajı'nın Üç Noktası" olarak anılagelen bu bildiriye göre şu kararlar üzerinde birleşildi:

1. Sünni (Hanefi, Maliki, Şafi, Hanbeli), Şii (Caferi, Zeydi) ile İbadi ve Zahiri'den oluşan sekiz fıkhi mezhep, Eş'arilik, tasavvufi ve hakiki Selefi düşünce sahihtir; bu hükme binaen Müslümanların birbirlerini tekfir etmeleri yasaktır.
2. Yukarıda sözü edilen fıkhi mezhepler, başlıca İslami ve imanla ilgili şartlarda hemfikirdir.
3. Fetva verme konusunda bu sayılan mezhep ve görüşlerin dışındakiler yetkili değildir.[3]

Resmi sayfasında yer alan bilgiye göre bu bildiriyi Temmuz 2006 tarihi itibarıyla imzalayanların sayısı beş yüz elli ikidir. Bildiriyi Türkiye'den dönemin Diyanet İşleri başkanı Ali Bardakoğlu ile İstanbul müftüsü Mustafa Çağrıcı'nın da aralarında bulunduğu pek çok isim imzalamıştır. Sonuç olarak, kendi tabiriyle, bu bildiri ile İslam ümmeti bin yılı aşkın süredir ilk kez resmi bir görüş birliğine varmış, kendi içindeki farklı mezhep ve grupları tanımak suretiyle ümmet olma bilincini idrak etmiştir. Din içi diyaloğun günümüzdeki en önemli adımlarından biri

[3] "Amman Mesajı" ve "Amman Mesajı'nın Üç Noktası" metinlerine şu adresten ulaşılabilir: http://ammanmessage.com/ (15 Ekim 2016).

sayılabilecek bu girişim, AOK'taki dinlerarası diyaloğa giden yolda önemli bir adım oluşturmuştur.

AOK'a zemin hazırlayan bir diğer metin olan "Papa XVI. Benedikt Cenapları'na Açık Mektup" ise dünya çapında önde gelen otuz sekiz Müslümanın imzasıyla 13 Ekim 2006'da yayımlanmıştır. Papa XVI. Benedikt 12 Eylül 2006 tarihinde daha önce öğretim üyeliği de yaptığı Almanya'daki Regensburg Üniversitesi'nde, "İman, Akıl ve Üniversite: Hatıralar, Değerlendirmeler" başlıklı bir sunum yaptı. Konuşmasında 14. yy. Bizans İmparatoru Manuel II. Palaiologos'tan alıntıladığı şu ifade dünya genelinde büyük tepkiye yol açtı: "Bana Muhammed'in getirdiği yeniliği göster. Göreceksin ki, sadece kötü ve insanlık dışı şeyler, vaz ettiği inancın kılıç yoluyla yayılmasını emretmesi gibi." Papa'nın Manuel II. Palaiologos'tan yaptığı bu alıntının yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de geçen "Dinde zorlama yoktur" (Bakara, 256) ayeti hakkındaki yorumu Müslüman dünyada büyük tepkilere yol açtı. Papa, bazı "uzmanlara" dayanarak bu ayetin Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ilk yıllarında, yani onun "güçsüz ve tehdit altında" bulunduğu dönemde nazil olduğunu iddia eder. Devamında, Kur'an'daki cihatla ilgili ayetlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetinin geç dönemine ait olduğunu belirtir. Bu gelişmenin akabinde dünyanın pek çok yerinde Müslümanlar Papa'nın mezkûr konuşmasını protesto etmek için sokaklara dökülmüş, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında gerginlikler yaşanmıştır. Papa bu tepkilere karşı herhangi bir özür beyanında bulunmamış — fakat ayrı bir not olarak — Vatikan resmî sitesindeki konuşma metnine dipnot olarak şu yorumu eklemiştir:

> Ne yazık ki, bu alıntı Müslümanlar tarafından şahsi fikrimmiş gibi algılandı ve anlaşılabilir bir öfke yarattı. Umarım metin okunduğu anda görülecektir ki, bu cümle benim büyük bir dinin kutsal kitabı olarak saygı duyduğum Kur'an hakkındaki şahsi düşüncemi ifade etmez. İmparator II. Manuel'in sözlerini alıntılamaktaki tek amacım, iman ve akıl arasındaki asli ilgiyi açıklamaktı. Bu noktada, II. Manuel ile aynı kanaatteyim, fakat polemiğini onaylamıyorum (İman, Akıl ve Üniversite, dip. 3).

Dönemin T.C. Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu Papa XVI. Benedikt'in sözlerine ilk tepki veren dini liderlerden biri olmuş, verdiği demeçte Papa'nın sarf ettiği sözleri "kışkırtıcı, düşmanca, ön yargılı ve taraflı bir bakış" olarak değerlendirmiştir (Bardakoğlu, 2006). Bir diğer önemli tepki ise AOK'un ortaya çıkmasında önemli rol oynayan isimlerden Arif Ali Nayid'den gelmiştir. Nayid, Papa'nın konuşması üzerine yaptığı yorumda ne Endonezya ne de Malezya'ya hiçbir Müslüman ordu girmediği halde bu iki ülkenin diğer bütün Arap ülkelerininkinden daha fazla Müslüman nüfusa sahip olmalarına dikkat çekmiştir. Ardından, geçmişte Müslümanların egemenliklerinde olan ülkelerde hala Hıristiyan azınlıklar bulunurken Katolik Ferdinand ve İzabel'in İspanya'yı ele geçirmelerinden sonra Müslüman ve Yahudilerin sayısının sayılamayacak kadar azaldığını belirtmiştir (Nayed, 2006).

Papa XVI. Benedikt'in Regensburg konuşmasının akabinde sayıları otuz sekizi bulan Müslüman dünyanın önde gelen şahısları ortaklaşa imzaladıkları bir mektupla Papa'ya seslenmişlerdir. 13 Ekim 2006'da yayımlanan "Papa XVI. Benedikt Cenapları'na Açık Mektup"un daha ilk paragrafında Papa'nın Regensburg konuşmasına atfen şu ifadelere yer verilir: "İnsan hayatındaki pozitivizmin ve materyalizmin hâkimiyetine karşı giriştiğiniz mücadeleyi alkışlamakla birlikte,

İslam'ın aklın doğru şekilde kullanılmasına zıt olduğu şeklindeki ifadenizdeki bazı hataları, ayrıca iddianıza destek olarak ortaya koyduğunuz ifadelerdeki birtakım yanlışlıkları göstermek zorundayız."

Papa'nın mezkûr sözleri ile ifade bulan yanlış anlayışı düzeltmek için Allah'ın aşkınlığı, aklın kullanılması, cihat, zorla din değiştirme gibi konular hakkında İslam'ın bakışını özetleyen bu mektup, cevap niteliğinde ve savunmacı bir üsluptadır. Sonuç olarak, Papa ne Regensburg'ta sarf ettiği sözler sebebiyle özür dilemiş ne de Joseph Lumbard'ın belirttiğine göre, Müslümanlardan gelen bu mektuba cevaben Prens Gazi bin Muhammed'e nezaket ziyaretinden başka bir girişimde bulunmuştur (Lumbard, 2012: 16). Papa'ya hitaben kaleme alınan bu mektuptan tam bir yıl sonra yazılacak AOK mektubu, ilkinden büyük ölçüde farklıdır zira inisiyatif sahibi bir üslupta Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında ortak bir noktada buluşmayı hedeflemekte, karşı tarafa elini uzatmaktadır. AOK sadece Katolik dünyanın lideri Papa'yı değil tüm Hıristiyan kiliseleri ve onların liderlerini muhatap almış, barış, birlik, adalet gibi kavramların sıkça yer aldığı pozitif bir dil kullanmıştır.

2. "Aramızdaki Ortak Kelime" (AOK)[4]

Papa XVI. Benedikt'e hitaben yazılan açık mektuptan tam bir yıl sonra, 13 Ekim 2007'de sayıları yüz otuz sekize ulaşan Müslüman âlim ve akademisyenden oluşan bir grup, pek çoğu ismen anılan Hıristiyan liderlerinin nezdinde, tüm Hıristiyan dünyaya hitaben açık bir mektup yayımlamıştır. **"Aramızdaki Ortak Kelime"** olarak bilinegelen bu mektup, Ürdün Prensi Gazi bin Muhammed tarafından kaleme alınmış, Mısır'dan Şeyh Ali Cuma, Suriye'den Şeyh Sa'id Ramazan el-Buti, Bosna'dan Mustafa Ceriç, Seyyid Hüseyin Nasr ve Tim Winter'ın (Abdülhakim Murad) da aralarında bulunduğu âlimler topluluğu tarafından kontrol edilip onaylanmıştır. Ürdün Kralı II. Abdullah'ın ve Krallık Ehl'ül-Beyt (*Royal Aal al-Bayt*) Enstitüsü'nün bu girişimde katkısı büyüktür. Zira Kral II. Abdullah'ın ev sahipliğini yaptığı ve bu enstitü tarafından Eylül 2007'de düzenlenen "Kur'an'da Sevgi" temalı konferansta AOK metninin son hali katılımcılara sunulmuştur. Ayrıca bu kuruluş "Amman Mesajı"ndan başlayarak devam eden süreci, kendi misyonu ile birleştirmiştir.[5]

---

[4] "Aramızdaki Ortak Kelime" ile ilgili bazı kaynaklar şunlardır: MABDA. (2012). *A Common Word Between Us and You 5-Year Anniversary Edition.* Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought (Bu kitap AOK'un resmi sayfasından ücretsiz indirilebilir); Demiri, L. vd. (Eds.). (2011). *A Common Word: Texts and Reflections: A Resource for Parishes and Mosques.* Cambridge: Muslim Academic Trust; Nnabugwu, J. (2011). *Analyzing a Common Word Between Us Muslims and You Christians: A Critical Discourse Analysis (CDA)*. Bloomington: Xlibris Corp.; Volf, M. vd. (Eds.). (2010). *A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor*. Grand Rapids: Eerdmans; El-Ansary, W. vd. (Eds.). (2010). *Muslim and Christian Understanding: Theory and Application of "A Common Word."* New York: Palgrave Macmillan; Borelli, J. (Ed.). (2009?). *A Common Word and the Future of Christian-Muslim Relations.* Washington, DC.: Georgetown University; Colwell, P. (2008). *Above Us and Between Us: An Introduction and Resource and Resource on the Letter "A Common Word Between Us and You" Signed by 138 Muslim Scholars.* London: Churches Together in Britain and Ireland.

[5] Krallık Ehl'ül-Beyt Enstitüsü (*Royal Aal al-Bayt Institute*), amacı İslam'a ve tüm insanlığa hizmet olan Ürdün merkezli uluslararası bağımsız bir İslami sivil toplum kuruluşudur. Enstitü İslam hakkında varsayılan yanlış düşüncelerin düzeltilmesine, mezhepler arası ve dinlerarası diyalog

AOK'u imzalayan isimlere göz attığımızda her birinin kendi ülkelerinde önemli sosyal, dini ve siyasi statüye sahip şahıslar oldukları görülür. Bu kişiler sadece dünyanın dört bir köşesindeki kitlelere hitap eden dini liderler, âlimler, entelektüeller, sivil toplum kuruluşu liderleri değil, aynı zamanda Sünni, Şii, Selefi ve tasavvuf ehli olarak İslam dünyası içerisindeki farklı gelenekleri temsil eden kişilerdir. Mektup, Ürdün Prensi Gazi bin Muhammed ve Arif Nayid'in ifadesiyle, "ümmetin âlimlerinin bağlayıcı görüş birliğini oluşturmaktadır" (Ghazi bin Muhammad ve Nayed, 2010: 173).

2. 1. "Aramızdaki Ortak Kelime"nin Amacı

Mektubun tam başlığında bulunan "bizimle sizin aranızdaki ortak bir kelime (*a common word between us and you*)" ifadesi Âl-i İmran Suresi'ndeki 64. ayete bir atıftır: "De ki: 'Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızdaki ortak bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin.' Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: 'Şahit olun, biz Müslümanlarız.'" AOK'u kaleme alan Prens Gazi bin Muhammed bildirinin amacını şu şekilde ifade eder:

> Samimi olmak gerekirse… tek bir amacımız vardı: barış. Tüm dünyada Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında, devletler ve sözleşmeler vasıtasıyla değil de en önemlisi toplum ve halk düzeyinde, tam anlamıyla dünyadaki halk nezdinde en etkin liderleri, yani her iki dinin liderleri vasıtasıyla barış ve düzeni yaymayı denemeyi amaçlıyorduk. (Her iki taraftan da) artan yaygın karar birliği olduğundan korktuğumuz dünya çapında (ve bu sebeple de tahripkâr ve belki de dünyanın sonu olacak) Müslüman-Hıristiyan cihadı/haçlı savaşının tamtam seslerini durdurmak istedik. Ancak, hakikaten farkındaydık ki, barış çabaları başka bir unsur daha gerektirir: bilgi. Bu sebeple, İslamiyet'e, özellikle de Batı'da, haksız yere sürekli atılan iftirayı düzeltmek ve dindirmek için dinimiz hakkında gerekli temel bilgiyi yaymayı amaçladık (Ghazi bin Muhammad, 2010: 9).

AOK Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki barışın inşa ve ihyası amacı çerçevesinde — aralarındaki teolojik farklılıkları inkâr etmeden — ortak noktalar üzerinde buluşmayı tercih eder. Bu tercih ise AOK'un metodunu ortaya koyar: *Polemik yapmak ya da teolojik farklılıklar üzerinde durmak yerine, daha büyük bir iyiliği gerçekleştirmek amacıyla ortak noktalar üzerine vurgu yapmak.* Bizzat gözlemci olarak katıldığım 6-7 Aralık 2013'de Dublin'de düzenlenen AOK konferansında, metnin hazırlanmasında rol alan önemli isimlerden biri olan Cambridge Üniversitesi'nden Tim Winter (Abdulhakim Murad) metnin ortaya çıkma süreciyle ilgili ilk elden bilgiler verdi. Winter'a göre AOK, dönemin Papası XVI. Benedikt'e karşı değil, George W. Bush ve zamanının teopolitik faaliyetlerine, Amerikan politikasının dini söylemine bir tepki olarak kaleme alınmıştır (Winter, 2013). Zira bu dönem 11 Eylül saldırılarının akabinde ABD'nin Ortadoğu'yu işgaline denk düşmektedir. ABD'nin bu tutumu ise Müslüman dünyanın endişesini artırmıştır. Bu noktada Tim Winter'ın da sözünü ettiği Bush'un 16 Eylül 2001'deki basın toplantısında sarf ettiği "bu haçlı savaşı, teröre karşı bu savaş bir süre devam

çalışmalarına önem verir. Kurum hakkında detaylı bilgi için bk. http://www.aalalbayt.org/index.html (15 Ekim 2016).

edecek" sözlerini hatırlamak gerekir.[6] Zira Bush'un sarf ettiği "haçlı savaşı" tabiri o dönemde Müslüman dünyada ciddi bir gerilim yaratmıştı. Hatırlamak gerekir ki, bu dönem, özellikle Müslüman dünyada, Bush'un evanjelik dini emelleri doğrultusunda yeni dünya düzenini kurmak için yeni savaşlar başlatma planlarının konuşulup tartışıldığı bir ortamdı.

2. 2. "Aramızdaki Ortak Kelime" Metni

AOK metni, aralarında Papa XVI. Benedikt ve Ortodoks Patriği I. Bartholomeo'nun da bulunduğu tüm Hıristiyan liderlere hitapla başlar. Ardından Hıristiyanları, Allah'ın birliği, Allah sevgisi ve kardeş/komşu[7] sevgisi gibi üç ortak nokta etrafında birleşmeye çağıran metin, Müslümanın kim olduğunu ve İslamiyet'in temel şartını belirtir. Yani, "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun resulüdür" düsturunu kabul eden Müslüman, etmeyen ise Müslüman değildir. Akabinde Kur'an'dan ayetler ve hadisler nakleder. Bu ayet ve hadislerin ortak noktası Allah'ın yegâne ilah olması ve yalnızca O'na kulluk edilmesi gerektiğidir. Ardından Kur'an'a atfen İslam felsefecilerinin yüzyıllar içerisinde sistemli hale getirdiği nefsin üç gücünden bahseder: akıl, irade ve his. İnsanın nefsinin tüm güçleriyle ve "manevi kalple" kendini Allah'a adaması üzerinde duran bu bölümdeki tasavvufi ve felsefi kavramlar ve yorum dikkatlerden kaçmaz. Sonuç olarak metne göre, "İslam'da Allah sevgisi, sadece geçici ve kısmi bir his değil, Allah'a tam ve mutlak olarak adanmanın bir parçasıdır" (The 'A Common Word' Text, t.y.: 61).

Metinde de geçen Hıristiyanlık'taki tek Tanrı anlayışı, Tanrı ve kardeş/komşu sevgisi Kitâb-ı Mukaddes'teki başlıca iki bölüme dayanır. Bunlardan ilkinde şöyle seslenilir: "Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rabdir. Tanrınız Rabbi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz" (Tesniye 6:4-5); diğerinde ise İsa, Kutsal Yasa'daki en önemli buyruktan şu şekilde bahseder: "Tanrın olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla ve bütün aklınla sev. İşte ilk ve en önemli buyruk budur. İlkine benzeyen ikinci buyruk da şudur: Komşunu kendin gibi sev. Kutsal Yasa'nın tümü ve peygamberlerin sözleri bu iki buyruğa dayanır" (Matta 22: 37-40). Hz. Muhammed'in "ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en hayırlı şey şu sözdür: Allah'tan başka ilah yoktur, yalnız O vardır, O'nun benzeri yoktur, mülk ve övgü O'na aittir ve O'nun her şeye gücü yeter" (Tirmizî, *Sünen*, Da'avât, No. 139) hadisiyle Kitâb-ı Mukaddes'te ilk emir olarak geçen Tanrı'nın "tüm yürekle ve canla" sevilmesini anlam itibarıyla birbirine çok benzer bulan AOK metni Hz. Muhammed'in Kitâb-ı Mukaddes'in bu emrini "ilham vasıtasıyla

[6] Bush'un Amerikan politikasında kullandığı din dili hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Lincoln, B. (2002, 2006). *Holy Terrors: Thinking About Religion After September 11*. Chicago & London: University of Chicago Press.

[7] Elinizdeki yazı içerisinde orijinal AOK metninde geçen "neighbour" tabirini "kardeş/komşu" olarak karşılamayı tercih ettim. Zira metinde geçen "neighbour" iki referansa dayanır: 1) Matta İncili 22:39: "Komşunu (plēsion/πλησίον) kendin gibi seveceksin." 2) Hadis-i şerif: "Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi (أخ يه) için istemedikçe iman etmiş sayılmazsınız" (Buhari, *Sahih*, İman, No. 13). AOK'un da metin içerisinde yer verdiği gibi bu hadis çoğunlukla "kardeşi" kelimesi ile rivayet ediliyor olsa da bazı rivayetlerde "komşusu (جاره)" şeklinde geçer (The 'A Common Word' Text, s. 66).

tekrarlıyor ve ona gönderme yapıyor" olabileceğini iddia eder (The 'A Common Word' Text, s. 65).

AOK'un bir sonraki bölümde ise kardeş/komşu sevgisinden bahseden Kur'an ayetleri, hadisler ve Kitâb-ı Mukaddes'ten bölümler zikredilir. Sonuç olarak ise, iki kutsal kitabın da Allah'ın birliğini bildirdiği, insanları Allah'tan başkasına tabi olmamaya, Allah'ı ve kardeşini/komşusunu sevip barış içinde yaşamaya çağırdığı belirtilmektedir. Sonlara doğru daha net anlaşılacağı üzere, burada kardeş/komşu sevgisinden başlıca kasıt "adalet" ve "inanç özgürlüğüdür" (The 'A Common Word' Text, s. 70). İki din arasındaki farklılıklara da vurgu yapan metin, Hıristiyanları ortak noktalar etrafında bir araya gelmeye davet eder ve şu sözlerle sona erer: "Farklılıklarımızın aramızda nefret ve çekişme yaratmasına izin vermeyelim. Birbirimizle ancak doğruluk ve iyi işlerde yarışalım. Birbirimize karşı saygılı, dürüst, adaletli ve müşfik olalım; gerçek barış, uyum ve karşılıklı iyi niyet içerisinde yaşayalım" (The 'A Common Word' Text,t.y.: 73).

AOK'un üslubuna baktığımızda, sade, kolay anlaşılan ve özenli bir dil kullandığı görülür. Hıristiyanlara üstten bakmayan bir dille kaleme alınması çok yankı bulmasının başlıca sebeplerinden biridir. Örneğin, metin içerisinde birkaç yerde "muhtemelen (*perhaps*)" tabirinin geçmesi Hıristiyan tarafa karşı açık olma, birlikte düşünmeye davet etme anlamına gelir. Ayrıca metinde geçen "en iyisini Allah bilir" ifadesi insan aklı ve bilgisinin sınırlılığını, Allah'ın önünde saygıyla eğilme ve O'na sorma, O'ndan yardım dilemeyi ifade eder.

3. "Aramızdaki Ortak Kelime"nin Yankıları

Bildirinin akabinde, içlerinde Papa XVI. Benedikt, Rus Ortodox Patriği II. Alexi, Ermeni Ortodoks Katolikosu I. Aram, zamanın Canterbury Başepiskoposu Rowan Williams, diğer Ortodoks ve Doğu Ortodoks kiliselerinin patrikleri, Lutheran, Presbiteryen, Baptist, Metodist ve diğer pek çok kilise temsilcisi ile içlerinde Christian W. Troll, Daniel Madigan, Tom Michel, John Esposito, Karen Armstrong gibi öne çıkan din adamı ve akademisyenlerin olduğu pek çok isim cevap verdi. Joseph Lumbard'a göre, Vatikan başta AOK'a olumlu cevap vermeye pek yanaşır görünmemişse de "Yale Cevabı"nın etkisiyle hemen Müslüman-Katolik Forumu'nun kurulmasına öncülük eden girişimlere başlamıştır (Lumbard, 2012: 16-17).

AOK'a gelen cevaplar arasında en çok ilgi görenlerden biri Yale Üniversitesi'ndeki birkaç akademisyen tarafından hazırlanıp imzaya açılan ve 18 Kasım 2007'de *New York Times*'da yayımlanan "Loving God and Neighbor Together: A Christian Response to *A Common Word Between Us and You*" adlı karşılık mesajı oldu. Bu mesaj ayrıca "Yale Cevabı" olarak da bilinir. "Yale Cevabı," AOK'u "tarihi" bir belge olarak adlandırır. Zira dünyanın dört bir yanından pek çok Müslüman âlim ve din adamı tarafından imzalanmıştır. "Yale Cevabı" AOK'u Müslümanların Hıristiyanlara uzattığı el olarak görmekte, bu eli Hıristiyanlar olarak kabul ettiklerini belirtmekte ve karşılığında kendi ellerini uzatmaktadırlar: "Bu cevapta karşılık olarak kendi Hıristiyan elimizi uzatıyoruz ki, Tanrı'yı ve komşularımızı sevme peşinde koşarken diğer tüm insanlarla birlikte barış ve adalet içinde yaşayalım."

"Yale Cevabı" diğer cevap ve yaklaşımların pek çoğundan farklıdır. Zira AOK'un içeriğinden ziyade pratik amacı ve sonucuyla ilgilenir. Çünkü bu mektubun Müslüman dünyada yüzyıllardır atılan en önemli diyalog adımı olduğunun farkındadır. Bu sebeple, cevabın tonundaki hüsnü kabul ve coşku dikkatlerden kaçmaz. Buna ilaveten, genel Hıristiyan yaklaşımlarından farklı olarak, kendi dindaşlarından eleştiri alma pahasına, Hz. Muhammed için "peygamber" tabirini kullanıp Müslümanlardan geçmişteki Haçlı savaşları ve hâlihazırdaki "teröre karşı savaş" adı altında yapılanlardan dolayı af diler:

> Müslümanlar ve Hıristiyanlar hep dostça el sıkışmamışlardır; aralarındaki ilişki bazen gergin, hatta tam bir husumet olarak değerlendirilebilir. İsa Mesih "Önce kendi gözündeki merteği çıkar, o zaman kardeşinin gözündeki çöpü çıkarmak için daha iyi görürsün" (Matta 7:5) dediği için geçmişte (örn., Haçlı Savaşları'nda) ve şu anda (örn., "teröre karşı şavaş"ın aşırılıklarında) pek çok Hıristiyanın Müslüman kardeşlerimize karşı günah işlediği için suçlu olduğunu teslim ederek başlamak istiyoruz. Mektubunuza cevaben "elinizi sıkma"dan önce, Rahman'ın ve tüm dünyadaki Müslümanların affını diliyoruz (Loving God and Neighbor Together).

"Yale Cevabı"nın başını çekenlerin önemli özellikleri arasında Müslümanlarla yakın ilişki kurmuş, ruhban, kapsayıcı Protestan teoloji ve pratiği benimsemeleri gelir. Örneğin, Afrikalı-Amerikalı ruhban bir Baptist olan Emilie M. Townes kendisini "ırk, cinsiyet, sınıf, etnik köken, ya da cinsel tercih ayrımı olmaksızın tüm insanların tam anlamıyla kabulünü savunan" bir kişi olarak tavsif eder.[8] Dünyaca ünlü bir teolog ve ayrıca ruhban olan Hırvat kökenli Miroslav Volf ise hem Hırvatistan'daki Evanjelik hem de ABD'deki Episkopal Kilise'nin bir üyesidir. Miroslav Volf ile Yale Üniversitesi'nde görev yapan Pentakostal Kilisesi'nde bir ruhban olan Joseph Cumming Müslüman-Hıristiyan diyaloğu konusunda önemli faaliyetler yürütmektedirler. Ayrıca bu iki ismin çocukluklarından itibaren farklı din ve geleneklerin bir arada yaşandığı ortamlarda bulunduklarını belirtmek gerekir.[9]

"Yale Cevabı" kadar dikkat çekmemiş olsa da Dünya Baptist Birliği'nin (Baptist World Alliance) cevabı AOK metniyle teolojik açıdan diyaloğa girmesi açısından önemlidir. Dünya Baptist Birliği de diğer Hıristiyan grupları gibi, her iki dinin öğretileri arasında farklılıklar olduğunun, her ikisindeki "Tanrı sevgisinin" ayrı olduğunun pek tabi ayırdındadır. Bunun yanı sıra her iki gelenekte de bu alanda örtüşen noktalar olduğunun farkındadır ve bu ortak noktaların karşı tarafa kendini açmada ve birlikte araştırmaya girişmekte "ortak bir zemin" ve "ortak söz" olacağını belirtmek suretiyle AOK'un çağrısına olumlu cevap verir (Coffey vd., 2012: 215). Dünya Baptist Birliği bu çağrıya sadece olumlu cevap vermekle ve ileride aktif projelerde yer almayı önermekle kalmaz, cevap metninde dahi AOK metninin ortaya koydukları ışığında kendi Hıristiyan geleneğini yeniden okumaya girişir. Bunu yaparken de Müslüman muhataplarına sorular sorar. "Yale Cevabı"nda olduğu gibi bu cevapta da Hz. Muhammed'in defalarca "peygamber" sıfatıyla anılması dikkat çeker.

---

[8] "Yale Cevabı"nın arkasındaki isimlerin dini aidiyetlerini öğrenmek için kendileriyle e-posta yoluyla iletişim kurdum ve kendilerini tanımlamalarını istirham ettim. Yukarıdakiler e-postada bizzat onayladıkları, ifade ettikleri ya da başka yerde kaleme aldıkları bilgilerdir.

[9] Miroslav Volf için bk. https://www.fulcrum-anglican.org.uk/articles/miroslav-volf-faith-and-reconciliation-a-personal-journey/ (01 Ekim 2016). Joseph Cumming için bk. http://www.josephcumming.com/Jesus/index.html (14 Ağustos 2016).

AOK yayımlandığından itibaren pek çok gelişme olmuş, bu çerçevede pek çok faaliyet düzenlenmiştir. Bunlardan başlıcaları Yale, Cambridge, Georgetown Üniversiteleri ile Dublin'deki Mater Dei Enstitüsü tarafından düzenlenen ve AOK metni çerçevesinde şekillenen konferanslar ile Dünya Kiliseler Konseyi tarafından düzenlenen toplantılardır. Ayrıca, ilki 2008, sonuncusu 2014 tarihlerinde Roma'da üç Müslüman-Katolik Forumu düzenlenmiştir.[10] AOK'a paralel ve onun üzerine bina edilen bir başka girişim de ilki Şubat 2011'de düzenlenen BM Dünya Dinlerarası Uyum Haftasıdır. Ürdün Kralı II. Abdullah 23 Eylül 2010'da New York'taki 65. BM genel kurul oturumunda Dünya Dinlerarası Uyum Haftası ile ilgili bir karar tasarısı sunmuş ve bu tasarı 20 Ekim 2010'da BM tarafından kabul edilmiştir. Böylece, her yılın Şubat ayının ilk haftası BM Dünya Dinlerarası Uyum Haftası ilan edilmiştir.[11] Bunların yanı sıra AOK'u konu edinen pek çok kitap, makale ve lisansüstü tez kaleme alınmış,[12] 1 Ekim 2016 tarihi itibarıyla www.acommonword.com sitesi 500,000'den fazla sayıda ziyaret almıştır. Ayrıca AOK Amerika Müslüman Sosyal Bilimciler'den 2008 Building Bridges ödülünü, Almanya'dan 2008 Eugen Biser ödülünü, İtalya'dan da Akdeniz'deki dinlerarası diyaloga katkı sağladığı için 2012 St. Augustine ödülünü almıştır.

4. "Aramızdaki Ortak Kelime"yi Değerlendirme

4. 1. Metnin Önemi

AOK'u kısa zamanda dünya gündemine taşıyan en önemli özelliklerinden biri inisiyatif alan ve yetkili bir metin olmasıdır. Hatta onu Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde sadece son dönemlerde değil, yüzyıllardır Müslümanların inisiyatif başlattığı en önemli metin olarak da kabul etmek mümkündür. Metne cevap veren önemli isimlerden biri olan John Esposito bu girişimi "tarihte bir ilk" olarak niteler (Esposito, 2012: 139). AOK'un "Müslümanların *Nostra Aetate*'ye ilk ortak cevabı" (Madigan, 2012: 166) olarak görülebileceğini ifade eden Daniel Madigan'a göre bu metin "Vatikan mensupları tarafından dahi sıklıkla ifade edilen, Müslümanların teolojik diyaloğa girmede aciz" olduğu görüşünü yıkmaktadır (Madigan, 2012: 165). Ayrıca bu, Müslümanların görüş birliğinin büyük ölçüde sağlandığı önemli bir belgedir. Zira metin sadece Müslümanlarla Hıristiyanları değil Müslümanları kendi içinde de birleştirmiştir. Çünkü altında Sünni, Şii, İbadi, Zahiri vd. gibi pek çok farklı gelenekten Müslümanın imzası bulunur.

Üslup açısından bakıldığında, Papa'ya mektup polemikçi bir tarza sahipken AOK değildir. Zira Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi ya da tek bir Tanrı inancı ile alakalı tartışmaya girmekten kaçınır. AOK İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında farklılıkların olduğunu kabul etmekle birlikte, bu farklılıkları askıya alıp ortak noktalar üzerine vurgu yapmak suretiyle diyaloğu önceler. Kitâb-ı Mukaddes'te çokça yer almasına rağmen Kur'an'da pek geçmeyen "sevgi" kavramı üzerinde durulması bu yaklaşıma bir örnektir**.** AOK'un "sevgi" kavramını vurgulamasının başkaca sebebini ise metnin yazılmasının geri zemin hikâyesinde bulabiliriz. Zira metnin yazarı Prens Gazi bin

[10] AOK çerçevesinde düzenlenen faaliyetlerle ilgili detaylı bilgi için bk. http://www.acommonword.com/category/new-fruits/major-a-common-word-events/ (15 Ekim 2016).
[11] Detaylı bilgi için bk. http://www.worldinterfaithharmonyweek.com (15 Ekim 2016).
[12] AOK ile ilgili yayınlar ve tezlerle ilgili detaylı bilgi için bk. http://www.acommonword.com/category/new-fruits/publications/ (15 Ekim 2016).

Muhammed'in de ifade ettiği gibi kendisinin uzun zamandır üzerinde kafa yorduğu ve Cambridge Üniversitesi'nde 1988-1993 yılları arasında hazırladığı doktora tezi sevgi üzerinedir (Ghazi bin Muhammad, 2012: 131).

4. 2. Kutsal Kitaplardan Bölümlerin Kullanılması

İki — ya da daha fazla — dini geleneğin kutsal metinlerini yan yana ele almak son dönemlerde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ortak faaliyetlerde sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Scriptural Reasoning ve Building Bridges Seminar bu faaliyetlerden ikisidir. AOK da Kitâb-ı Mukaddes ile Kur'an ayetlerini ve hadisleri yan yana sıralamak suretiyle İslam ve Hıristiyanlık arasında ortak olduğunu savunduğu Allah'ın birliği, Allah'ı ve kardeşi/komşuyu sevmeye vurgu yapar.

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi AOK, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ortak noktadan bahsederken Âl-i İmran Suresi'ndeki şu ayete vurgu yapar: "De ki: 'Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızdaki ortak bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin'" (Âl-i İmran, 64). Pek çok klasik âlim ve müfessir bu ayetin Hıristiyanlara reddiye olduğu görüşündedir. Zira pek çoğu bu ayetin tefsirinde Hz. İsa'ya Hıristiyanlar tarafından atfedilen ulûhiyet ve teslis inancıyla ilgili eleştiriler sıralamıştır. AOK'a cevap verenlerden Dünya Baptist Birliği bu ayetin klasik yorumlarının farkındadır. Zira burada ve metnin tamamında teslisi reddiye konusuna yer verilmemesini kendilerine karşı yapılmış bir "nezaket" olarak takdirle karşılayıp Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki iletişimin bu şekilde ileri götürülebileceğini vurgularlar (Coffey vd., 2012: 224). Sonuçta metin yazarları bu ayete yer vermiş olsa da Hıristiyanlığa reddiye tarzındaki klasik yorumlara yer vermemişlerdir. Kendisi de AOK'un etkin isimlerden biri olan Joseph Lumbard'a göre her ne kadar tarihte reddiyeci yaklaşım baskın olmuş olsa da bu yegâne değildir ve "Kur'an'ın çoğu ayetinde olduğu gibi bu ayeti anlamanın da pek çok yolu vardır." Lumbard bu görüşünü teyit amacıyla işârî müfessirlerden Alusi'nin (ö. 1854) ve Faslı Şazeli-Derkavi şeyhi İbn Acibe (ö. 1809) tarafından yapılan mezkûr ayetin yorumuna yer verir (Lumbard, 2012: 41, 50, dip. 56)

Ayrıca AOK'un bazı ayetlere yer verip bazılarına yer vermemesi metinde kendini gösterir. Bu konuda en çarpıcı örnek İhlas Suresi'nin alıntılanması esnasında göze çarpar. İhlas Suresi'nin "De ki: 'O, Allah'tır, bir tektir.' 'Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, O, hiçbir şeye muhtaç değildir)'" şeklindeki ilk iki ayeti alıntılandığı halde teslis öğretisinin eleştirisi olarak yorumlanan surenin devamı metinde yer almaz. Fakat bu durumun aksine, Fatiha Suresi'nin son ayetinin klasik İslam müfessirleri tarafından Yahudi ve Hıristiyanlara eleştiri olarak yorumlanmasına rağmen AOK bu surenin tamamına yer verir. Bu üç örnek bizi şu sonuca götürür: AOK Hıristiyanlarla ortak noktaları ön plana çıkarmak gayesiyle polemik ortamı yaratabilecek ayet ve/veya ayet yorumlarını söz konusu etmekten kaçınır.

İslami gelenekte yaygın olmayan Kitâb-ı Mukaddes ile Kur'an ayetlerinin yan yana anılması AOK'u imzalayan Müslümanların Hıristiyanların kutsal kitabını muharref olarak algılayıp algılamadığı sorusunu da gündeme getirmiştir. Bu konuda

AOK sessizliğini korusa da Müslümanlardan muharref bir metinden alıntılar ile Kur'an ayetlerinin yan yana konulduğunu öne sürerek metne imza atmak istemeyenler olmuştur. Ayrıca, AOK İslami gelenekteki Kur'an ile Hıristiyanlık'taki Kitâb-ı Mukaddes'in statülerinin farklı olması üzerinde durmaz.

4. 3. Müslümanlar ve Hıristiyanlar Arasındaki Farklılıklar

AOK'un Hıristiyanlar tarafından eksik görüldüğü önemli noktalardan biri iki din arasındaki farklı noktaların geri plana itilmesi ya da görmezden gelinmesidir. Pek çok Hıristiyan tek Tanrı'nın üçlü doğasının (yani teslisin) Hıristiyanlığın başlıca iman esası olduğunu ve bu durumda tek Tanrı'ya inanç etrafında buluşmanın çok da gerçekçi olmayacağını savunur. Örneğin, Christian Troll AOK'a verdiği cevapta Hıristiyan monoteizminin "teslisçi monoteizm" (*trinitarian monotheism*) olduğunu ve "Hıristiyanlar için İsa'nın hem tamamen insani hem de tamamen ilahi" olduğunu ifade eder. Troll'e göre AOK, İslamiyet'teki tevhit ile Hıristiyanlığın teslisçi monoteizmi arasındaki büyük farklılığı pek de önemser görünmez. Bu ise ona göre Müslüman-Hıristiyan diyaloğu önündeki önemli bir engeldir (Troll, Towards *Common Ground* between Christians and Muslims?) Canterbury Başepsikoposu Rowan Williams da cevabında — Troll'un yaklaşımından farklı da olsa — her iki inançtaki tek Tanrı anlayışının farklı olduğuna, Müslümanlar ve Hıristiyanların tek Tanrı'ya inansalar da Tanrı'nın doğası konusunda hemfikir olamayacaklarına dikkat çeker (Williams, 2012: 192-196). Bu eleştirilere karşı, AOK yazarı Prens Gazi'nin ifadesiyle, metinde "kasıtlı olarak 'Hıristiyanlık'taki teslis' konusunda bir bahis geçmez. Zira İsa (a.s.) İnciller'de böyle bir şeyden bahsetmez" (Ghazi bin Muhammad, 2010: 9).

Peki, her iki dindeki tek Tanrı inancında farklılıklar olduğuna göre, "Tanrı sevgisi" aynı mıdır? Madigan'a göre AOK'ta bahsi geçen, insanın Tanrı'ya olan sevgisi bir "zorunluluk" olduğu halde Hıristiyanlık'taki sevgi karşılıksızdır. Madigan Tanrı'nın karşılıksız sevgisini açıklamak için Yuhanna İncili ve Pavlus'un mektuplarına başvurur. Buna rağmen, Madigan'a göre — her ne kadar AOK metni söz konusu etmemiş olsa da — tasavvuftaki Allah aşkı Hıristiyanlık'taki sevgi anlayışına yakın düşmektedir. Bu da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında "devam eden teolojik diyalogda" önemli bir noktadır (Madigan, 2012, s. 170-171). Aynı şekilde Rowan Williams Tanrı sevgisiyle ilgili her iki gelenekteki benzeşen ve ayrışan noktalar ışığında ileri çalışmalar yapılması gerektiğini ifade eder (Williams, 2012, s. 197). Dünya Baptist Birliği cevabında bunu bir adım daha ileri götürerek AOK metninde ortaya konulanlar ışığında kendi Hıristiyan geleneğini okumaya girişir ve AOK'un da beklediği teolojik bir iletişime girer (Coffey vd., 2012, s. 219-221). Fakat aynı şekilde onlar da teslis konusunda Müslümanlardan farklı düşünüp inandıklarına dikkat çekerler (Coffey vd., 2012: 223).

Sonuç Yerine

Günümüzde birey, kurum ve grupların gerçekleştirdiği dinlerarası diyaloğun başlıca iki hedefi ve/veya metodu vardır: Birincisi diğer gelenekle iletişim halinde iken onu ve kendini tanıyıp konumlandırmak. Bu daha ziyade varoluşsal ve/veya bilişsel diyalogdur ve sınırlı bir kitleye mahsustur. İkincisi ise aşırıcılık, terör ve benzeri problemlere karşı çıkmak ya da ortak bir yapılandırıcı proje gerçekleştirmek gibi pratik bir amaç için birlikte hareket etmektir. Yukarıdaki değerlendirmelerin ışığında "Aramızdaki Ortak Kelime" girişimini ele alacak olursak, metnin içeriğinden ziyade ortaya konuluş amacını ve uyandırdığı yankıyı göz önünde bulundurmak faydalı olur. AOK'u amaç, metot ve içerik bakımından ele alacak olursak, yukarıdaki şıklardan ikisini de kapsadığını görürüz. Zira bu hem teolojik hem de teolojik olmayan bir girişimdir. Öncelikle metnin yazarlarının da ifade ettiği gibi teolojiktir çünkü Kur'an, hadisler ve Kitâb-ı Mukaddes'i yan yana okumak ve ortak noktalara işaret etmek suretiyle teolojik bir diyalog önerir. Bunun yanı sıra, Tim Winter'ın da belirttiği gibi, AOK siyasi birlik amacıyla ortaya konmuş bir metindir. Ayrıca güncel akademik ve teolojik bir derinliğe sahip olmadığı gibi çoğunlukla entelektüel seviyede kalmış, halk seviyesine pek de in(e)memiştir. Görünen o ki, AOK metot olarak teolojik olsa da gayesi itibarıyla pratik bir metindir. Belki de AOK'u amacı, metodu, siyakı ve sibakıyla ele aldığımızda "teopolitik" olarak adlandırmak en uygunu olacaktır.

Metni uyandırdığı yankı ya da sonuç açısından ele alacak olursak, Joseph Lumbard'ın belirttiği gibi AOK'un vesile olduğu Yale Konferansı'nda Müslüman dünyanın önde gelen vaizlerinden Habib Ali el-Cifri ile Hıristiyan televizyon vaizi Robert Schuller aynı sahnede yer almış (Lumbard, 2012: 26), konferansa katılanlar "dünyadaki yoksulluğa, Irak ve Afganistan'daki savaşlara, Filistin ile İsrail'deki duruma, gelecekteki olası savaşlara ve dini özgürlük" gibi konulara değinmişlerdir (Yale University Workshop and Conference on A Common Word: Final Statement from Yale). Aynı şekilde Cambridge Üniversitesi'nde Rowan Williams'ın girişimiyle gerçekleştirilen konferansa Müslüman dünyanın önde gelen isimlerinden Abdullah bin Beyye, Ramazan el-Buti ve Şeyh Ali Cuma gibi isimler katılmış, dünyadaki önemli sorunlara dikkat çekmişlerdir. AOK Vatikan'ın Müslümanlarla diyaloğunda da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Aslında, Vatikan'ın AOK karşısında takındığı tavrı 1965 yılından itibaren Katolik dünyada önem kazanan Müslüman-Hıristiyan ilişkileri çerçevesinde ele almak gerekir. Vatikan 1965 yılından itibaren — her ne kadar kurtuluşun ancak Mesih vasıtasıyla gerçekleşebileceğini savunmaya devam etse de — Müslümanların inançlarındaki güzelliklere dikkat çeker.[13] *Nostra Aetate*'nin akabinde Papa II. John Paul her ne kadar Müslümanlar hakkında olumlu bir yaklaşım sergilemiş olsa da bu durum, Regensburg konuşması örneğinde olduğu gibi Papa XVI. Benedikt zamanında olumsuz bir tona bürünmüştür. Yukarıda da sözü geçtiği gibi Vatikan AOK'a gecikmeli bir tepki göstermiş, fakat ilerleyen günlerde Papa XVI. Benedikt

[13] Örneğin bk. *Nostra Aetate,* kısım 2-3, http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html (25 Eylül 2016).

AOK çerçevesinde Kasım 2008'de gerçekleştirilen I. Katolik Müslüman Forumu'nda aşağıdaki sözlerin geçtiği bir konuşma yapmıştır:

> *Pek tabii farkındayım ki, Müslümanlarla Hıristiyanlar Tanrı ile ilgili mevzularda farklı yaklaşımlara sahipler. Buna rağmen bizi yaratan ve dünyanın her köşesindeki her bir insanla ilgilenen tek Tanrı'ya kulluk edebiliriz ve etmeliyiz. Karşılıklı saygı ve dayanışmamızla beraberce göstermeliyiz ki, kendimizi tek bir ailenin üyeleri addediyoruz; Tanrı'nın sevdiği ve dünyanın yaratılışından insanlık tarihinin sonuna kadar bir araya topladığı bir aile.*

Yukarıdaki sözlerin yanı sıra Papa'nın aynı konuşmada insanlığın iyiliği için ortaklaşa çalışılması gerektiğini vurgulaması, AOK'un maksadının belli ölçüde hâsıl olduğunu ve Papa'nın Regensburg konuşmasındaki olumsuz yaklaşımdan geri adım attığını gösterir.

Günümüzde Müslümanlar tarafından dinlerarası diyaloğa karşı çıkılmasındaki başlıca sebeplerinden biri İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki teolojik farklılıkların yok edilip her iki dinin ortak bir noktada birleştirileceği endişesidir. Bunun sonucunda da diyalog bir Truva atı olarak algılanır. Fakat görüldüğü gibi AOK aslında İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki teolojik farklılıkların pek tabii farkındadır. Dahası bu farklılıkları ne aza indirmek ne de göz ardı etmek niyetinde değildir. Bilakis bu teolojik farklılıkların varlığının ortak bir dini dil etrafında ve modern seküler hümanizme karşı birleşmeye engel olmaması dileğindedir. Tam da bu noktada Gelenekselci okul ve *philosophia perennis* yaklaşımının AOK üzerinde etkili olup olmadığı sorusu ortaya çıkar. Zira her ne kadar geçen yüzyılda René Guénon (ö. 1951) ve Frithjof Schuon (ö. 1998) tarafından başı çekilen Gelenekselci bir metafiziğin metinde bire bir etkili olması tartışılır olsa da bu okulun üzerinde önemle durduğu konulardan biri olan modern sekülerleşmeye karşı yaptığı maneviyat vurgusu gözlerden kaçmaz. Metin İslami veçheden her ne kadar Kur'an ayetleri üzerinden şekillense de yazarlarının entelektüel ve manevi anlamda tasavvuf ve İslam felsefesinden ilham almaları dikkat çeker. Ayrıca, metni imzalayanalar arasında tarikat ehlinin, özellikle de Şazeli tarikatının, onun da Meryemiyye kolunun, etkin varlığından söz etmek yerinde olur. Buna ilaveten metni imzalayanların en önemli özelliklerinden biri dini inançlarına gerçekten bağlı Müslümanlar olmalarıdır. Ayrıca bir hadis ile Kitâb-ı Mukaddes'teki bir emri çok benzer bulan metin, Hz. Muhammed'in sözü geçen kısmı "ilham vasıtasıyla tekrarlıyor ve ona gönderme yapıyor" (The 'A Common Word' Text, t.y.: 65) olabileceğini iddia etmek suretiyle ortak bir nebevi hikmete vurgu yapar. Bu tarz bir yaklaşım genel olarak Kur'an'dan mülhem bir tarih teolojisine denk düşse de özel olarak pek tabii Gelenekselci okulun ortak evrensel bir payda vurgusu olarak görülebilir.

Metinde görülür ki, bir kısmı Gelenekselci okula mensup ve pek çoğu tasavvuf ehli olan AOK yazarları muhtemelen kendi İslami yaklaşımlarını Kur'an'dan seçtikleri bazı ayetler vasıtasıyla duyurmak istemişlerdir. Sevgi konusunda çıkış noktaları Hıristiyan geleneği olduğu için biraz zorlamayla bunun Kur'an'dan ayetlerle paralelini bulmaya çalışmak yerine bu konuda kaynak olarak gösterilen bazı kutsi hadislere yer vermeleri ve sevginin tasavvuf geleneğindeki şekline vurgu yapmaları daha verimli olabilirdi. Zira nasıl İslamiyet'teki tevhidin paraleli Hıristiyan geleneğinde arandığında teslisçi monoteizm ortaya çıkıyorsa AOK'un tasvir ettiği gibi kişinin kendini tamamen Allah'a adaması ve O'na kulluk

etmesi Hıristiyanlık'taki Tanrı sevgisi anlayışıyla aynı değildir. Örneğin, Hıristiyan geleneği Mesih'ten önce Musa'ya verilen Yasa'nın Hıristiyanlık'taki Tanrı sevgisi ile karşılaştırıldığında daha aşağı seviyede olduğunu ifade eder. Zira genel Hıristiyan anlayışına göre Yasa korku barındırmakta iken, Baba koşulsuz sevgisiyle Oğlu Mesih'i insanlığı kurtarma gayesiyle feda etmiştir. Bu durumda Hıristiyanlık'taki Tanrı'nın insanlık için kendi tek Oğlu'nu feda etmesinin İslami gelenekte tam karşılığı olmadığı gibi İslami anlamdaki Allah'a kulluk etmenin Hıristiyanlık'taki karşılığı ancak Yasa ve zorunluluk, sonuç olarak da Hıristiyanlık tarafından bir "küçümsenme" olacaktır. Bu sebeple kutsal metinlerin paralel şekilde yan yana konulup onların gelenek içinde uygulama ve yorumlanma şeklini göz ardı etmek suni ortak nokta arayışı anlamına gelir. Bu durum ise teolojik, evrensel ve bir nevi suni paydalar üzerinde durmanın faydadan ziyade açmazlara sebep olacağı gerçeğini gözler önüne serer. Ayrıca, AOK Hıristiyan tarafından İslami tevhitçi bir tebliğ ya da tevhit anlayışını Hıristiyan geleneğinin üstüne giydirme gayreti olarak yorumlanabileceği gibi, Müslüman tarafından da Hıristiyanlık'taki Tanrı sevgisi anlayışının İslami geleneğin üstüne giydirilme çabası olarak yorumlanabilir.

Bununla beraber, görüldüğü gibi, her ne kadar Tanrı'nın birliği ve sevgisi İslamiyet ve Hıristiyanlık arasında tamamen örtüşen ortak paydalar sayılamasa da kardeş/komşu sevgisi ile günümüzde adalete duyulan ihtiyaç pek tabii evrensel ortak paydalar olarak görülebilir. O halde, Müslümanlarla Hıristiyanların birbirleriyle iyi ilişkiler kurup komşuca yaşamaya çalışmaları diyalog için daha verimli bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca, kanaatimce, çıkış noktası olarak da Asr Suresi'nde geçen "Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de salih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka" ayetlerinin ön plana çıkarılması AOK'un sebep olduğu teolojik tartışmaları ve örtüşmezlikleri asgariye indirebilirdi. Son kertede AOK metin olarak içerisinde zayıflıklar ve problemler barındırmakla birlikte onu sadece metin olarak değil bağlamı ve etkisi itibarıyla değerlendirmek, "medeniyetler çatışması" tezine bir cevap olarak Müslümanların Hıristiyan komşularıyla bir ittifak kurma gayreti ve Hıristiyan dünyaya uzatılmış eli olarak görmek gerekir. Bu veçheden baktığımızda AOK çerçevesinde farklı düşünce ve mezheplerden Müslümanlar uzun zamandır ilk kez birleşmiş ve yüzyıllardır erteledikleri inisiyatif sahibi bir konumda Hıristiyan dünyaya çağrıda bulunmuşlardır. Bu sonuçlar, kanaatimce, AOK metninin problemlerine takılıp da heba edilmeyecek kadar önemli ve değerlidir.

Sonuç olarak, günümüz Türkiyesi'nde hâlâ dinlerarası diyaloğun yapılıp yapılamayacağı tartışıladursun beynelmilel alanda böyle faaliyetler hâlihazırda sürdürülüyor. Örneğin, İslam karşıtlığının had safhada oluğu günümüz Amerika'sında Pakistan kökenli bir Müslüman, beyaz Amerikalı ve Katolik komşusuyla ister istemez dini temaların ön plana çıktığı bir münasebet kuracaktır. Ya da Lübnan'daki Maruni bir Hıristiyan Sünni ve Şii Müslümanlarla bir araya gelip ortak "düşmanları" komşu İsrail'in gölgesinde dini kimliklerinin ön plana çıktığı bir iş birliği platformu kuracaklardır. Çok sınırlı sayıda ve ölçekte de olsa Katolik, akademisyen bir Alman kendi kutsal metnini Müslümanların da olduğu bir toplulukta Kur'an ile yan yana okumak ya da kendi teolojisini İslami teolojiyle mukayese halinde anlamak ve yorumlamak isteyebilecektir. Bu durumda özellikle milliyetçi reflekslerin hâkim olduğu hamasi bir tartışmaya girmek yerine dünyada sürdürülegelen diyalog faaliyet ve hareketlerini incelemek, onların iç dinamiklerini,

dış bağlamlarını irdelemek suretiyle bu faaliyet ve yaklaşımlar hakkında elle tutulur ve şahsına münhasır bilgi edinmek ve bunun küçük ölçekte Türkiye gerçeğine uyup uymayacağını tartışmak daha faydalı olacaktır. Buna ilaveten, sadra şifa olması istenen dinlerarası bir diyaloğun öncesinde din içi diyalog öngörülmelidir. Zira din içi diyaloğu önemsemeyen bir kimse ya da kurumun dinlerarası diyalogda ne derece samimi olabileceği tartışılır. Örneğin, Roman vatandaşların toplumla bütünleşmesini ya da Alevi-Sünni diyaloğunu önemsemeyen bir Türkiye'nin Katolik dünya ile iletişim kurmaya çalışmasının nedenlerini sorgulamak gerekir. Ayrıca, dinlerarası diyalog faaliyet ve yaklaşımlarının fayda sağlamayacağı düşünülürse bunları hamasi bir yaklaşımla eleştirmek, hakarete varan dışlayıcı bir tutum sergilemek yerine birey ya da topluma düşen, iletişim için kendi özgün çaresini yaratmak olacaktır. Zira dünyadaki diyalog çalışmaları bir ya da birçok amaca matuf doğmuş ve hizmet vermektedir. Unutulmamalıdır ki, Türkiye dünyanın bütününden küçüktür.

Kaynaklar

MABDA. (2012). The 'A Common Word' Text. *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 51-79). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Bardakoğlu, A. (2006). Papa Özür Dilemeli. http://arsiv.ntv.com.tr/news/384999.asp (15 Ekim 2016).

Bush, G.W. (2001). Remarks by the President Upon Arrival. https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html (6 Ağustos 2016).

Coffey, D. vd. (2012). Extended Response from the Baptist World Alliance. MABDA, *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 213-234). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Esposito, J. (2012). AOK'a Cevap. MABDA, *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 139). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Ghazi bin Muhammad. (2012). The Genesis of 'A Common Word.' MABDA, *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 131-134). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Ghazi bin Muhammad. (2010). On 'A Common Word Between Us and You.' M. Volf vd. (Eds.), *A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor* içinde (s. 3-17). Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub. Co.

Ghazi bin Muhammad ve Nayed, A.A. (2010). Frequently Asked Questions That Muslims Have Been Asked about 'A Common Word.' M. Volf vd. (Eds.), *A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor* içinde (s. 171-177). Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub. Co.

Loving God and Neighbor Together: A Christian Response to *A Common Word Between Us and You*. (Kasım 2007). http://faith.yale.edu/common-word/common-word-christian-response (15 Ekim 2016).

Lumbard, J. (2012). The Uncommonality of 'A Common Word.' MABDA, *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 11-50). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Madigan, D. (2012). *A Common Word Between Us and You*: Some Initial Reflections. MABDA, *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 165-175). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Nayed, A. A. (2006). *A Muslim's Commentary on Benedict XVI's 'Faith, Reason and the University: Memories and Reflections.*' http://www.masud.co.uk/ISLAM/misc/commentary_on_benedict.php (15 Ekim 2016).

Öktem, E. (2002). Fethullah Gülen Hareketi ve Dinlerarası Diyalog. C. Uşak (Ed.), *Küresel Barışa Doğru: Kozadan Kelebeğe 3* içinde (s. 131-141). İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı.

Papa XVI. Benedikt Cenapları'na Açık Mektup. (Ekim 2006). http://www.gluefox.com/orel/openletter-8238DA.pdf (15 Ekim 2016).

Papa XVI. Benedikt. (2006). İman, Akıl ve Üniversite: Hatıralar, Değerlendirmeler. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg.html (15 Ekim 2016).

Papa XVI. Benedikt. (Kasım 2008). I. Katolik Müslüman Forumu konuşması. http://www.acommonword.com/the-popes-speech/ (15 Ekim 2016).

Troll, C. (t.y.). Towards *Common Ground* between Christians and Muslims? 138 Muslim Religious Leaders Call for Reconciliation and Cooperation with Christians. http://www.acommonword.com/response-from-prof-dr-christian-troll-s-j/ (15 Ekim 2016).

Williams, R. (2012). A Common Word for the Common Good. MABDA, *A Common Word Between Us and You: 5-Year Anniversary Edition* içinde (s. 187-212). Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought.

Winter, T. (Aralık 2013). Mater Dei Institute of Education'da gerçekleştirilen 'A Common Word' and the Future of Muslim-Christian Dialogue Konferansı açış konuşması, Dublin.

Yale University Workshop and Conference on A Common Word: Final Statement from Yale. (t.y.). http://www.acommonword.com/category/new-fruits/major-a-common-word-events/ (15 Ekim 2016).

The Use of Information and Communication Technology in Travel Agencies: A Research on Agencies That Are Members of IATA in Istanbul

Aydın ÜNAL [1]
Selçuk ÖZKAN [2]

Abstract

The rapid development in the technology of internet and information have affected tourism sector which is so dynamic. So many tourism companies have designed their own websites and put into the use for their consumers so as to supply the info share, market the services and products and reach more people.

This study aims to evaluate the websites that are owned by the travel agencies in Istanbul city on the basis of "Web Sites Evaluation Criteria". The sample in the research is: Travel agencies in the category of group A that are members of IATA. According to the data of TURSAB in 2014, the number of the travel agencies in group A Istanbul is 2480 and the number of these agencies that are members of IATA is 246. In the study, 178 of travel agencies which are the member of IATA and own these web sites have been evaluated. As a result of the research, it has been understood that many of agencies do notcomply with the criteriaconcerning online reservation and the facility of web sites usage.

Keywords: Travel Agency, Internet, Web site, TURSAB, Istanbul.

Seyahat Acentalarında Bilgi İletişim Teknolojisi Kullanımı: İstanbul'da Yer Alan IATA Üyesi Acentalar Üzerine Bir Araştırma

Özet

İnternetin ve bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi dinamik ve değişken bir özelliğe sahip olan turizm sektörünü de yakından etkilemiştir. Birçok turizm işletmesi bilgi paylaşımını sağlamak, ürün ve hizmetlerini pazarlayabilmek ve daha geniş kitlelere ulaşabilmek amacıyla kendi web sitelerini tasarlamışlardır ve ziyaretçilerinin kullanımına sunmuşlardır.

Araştırmanın amacı; İstanbul ilinde faaliyet gösteren seyahat acentalarının sahip oldukları web sitelerini "Web Sitesi Değerlendirme Ölçütleri" temelinde değerlendirmektir. Bu çerçevede araştırmanın örneklemi olarak ise; A grubu seyahat acentalarından IATA üyesi olanlar belirlenmiştir. TÜRSAB'ın 2014 verilerine göre İstanbul ilinde faaliyet gösteren A grubu seyahat acentalarının sayısı 2480 ve bunlardan IATA üyesi olanların sayısı 246'dır. Bu çalışmada IATA üyesi acentaların web sitesine sahip olanları (178 tane) değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda; bu acentaların web sitelerinin birçoğunun kullanım kolaylığı ve çevrimiçi rezervasyon kriterlerine sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat Acentası, İnternet, Web Sitesi, TÜRSAB, İstanbul.

Introduction

Travel agencies can be defined as business enterprises which provide transportation - accommodations - refreshments and other supplementary services for individuals and groups who want to participate in tourism activities; which inform them; and which contribute to the tourism economy especially to the balance of payments (Hacioglu, 2006: 39). Travel agencies function as a bridge between producers and consumers, the ones who travel (Zhou, 2004). On the other

[1] Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, aydin-unal@hotmail.com.tr
[2] Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu selcukozkan@hotmail.co.uk

hand, the developments in computer and communication technologies ensured internet to be an indispensible part of today. The greatest advantage that the internet environment provides is that it is a matter of public record which means that there is no geographical, political, etc. boundaries (Tastan, 1998: 3). Tourism is also a business segment that has no boundaries just like internet environment.

Today some developments such as the increase in people's leisure time, paid holiday rights, technological developments, increasing income levels, urbanization and population growth, social insurance, freedom of travel and increasing education level also contributed to the development of tourism activities (Kozak at al., 2008: 27-36). It is possible to add audio visual communication tools such as television, radio and especially internet to the technological developments. Internet is a world-wide and constantly developing network that connects many computers to each other using TCP / IP (Transfer Control Protocol/Internet Protocol) (Yasar and Ozseven, 2011: 3). People's desire to see the places they see and get information about in internet environment provides a significant increase in the number of people who participate in tourism activities.

Some features of tourism products and services such as the necessity to consume where they are produced, intangibility, heterogeneity, flexible demand, less brand loyalty, more subjective assessments and important enterprise image make the marketing process of touristic goods and services more important. (Kozak, 2008: 130-134). The use of internet in tourism enterprises increases too just like in all business areas especially since the 2000s. Tourism enterprises include internet both in their distribution channels and marketing efforts. In particular, travel agencies need more marketing in internet environment since they sell and mediate more complex products such as package tours. While a hotel only tries to market its rooms, a travel agency provides and tries to sell both some basic services such as transport – accommodation - refreshments and some complementary services such as guidance – transfer - renting motor – non-motorized vehicle. Internet acts as a mediator for a travel agency in the process of marketing (Kozak, 2008: 172).

Because people who participate in travel have no chance to see or try the touristic product and services before they purchase as well as the fact that pay in advance, they want to have some information in advance about the product (Sarı and Kozak, 2004: 170). Although the agencies are a source of information for the consumers, they want to learn what they are curious about or what they want at any time without leaving their homes or offices. The websites of travel agencies are mediating all these demands and expectations of consumers (Hancer and Ataman, 2006: 194-195; Birkan, 1998: 30).

1. Literature Review

Travel agencies are defined as business enterprises that meet all the requirements of those participated in the travel from the beginning to the end (Ahipasaoglu and Arıkan, 2003: 199). The word "travel" means "tourism" and "relocation". Travel phenomenon is a phenomenon as old as human history. People in ancient times changed their location for only physical needs and the people in

the Middle Ages traveled mostly because of religion – health - sports and education. At the beginning of 1800s, an entrepreneur named Thomas Cook in England arranged the first organized travel activity. In later periods, the industrial revolution, emergence of communication tools such as radio and television and civil aviation sector, development in transport vehicles contributed to the development of travel activities (Hacioglu, 2008: 3-6).

A network called ARPANET was created in 1960 to connect computers to each other sothat it would meet the communication needs of U.S. army. Internet which was used for the military purposes until 1980 began to be used in every needed area of life (Bal, 2008: 351). The fact that the use of the internet became widespread in daily life influenced the formation of the pages and sites in virtual environment in a positive way and websites that are one of the most important aspects of internet emerged. According to Inan (1999), website is defined as a tool that combines many internet services and as a multiple hypermedia system (informing; Yücel, 2007: 18). Lots of informaton, pictures, maps, audio, visual or written information about the products, product / lots of data such as service prices can be brought into use of many people simultaneously. Paying attention to detail and ensuring the integrity is extremely important in the process of preparation and design of the websites providing such significant advantages. Those who build websites must put themselves the shoes of their customer who would benefit from these sites. They must play it by ear of customer's viewpoint (Duran, 2008: 1-2).

The points that are mistaken and missed out while desinging websites can be listed as follows: the lack of the section briefly describing the content of the website or what the company does,

- ✓ Neglecting a variable design in which the visitors can arrange the size of home page,
- ✓ The use of different colors that indicate the links that are visited or not visited,
- ✓ The use of graphics used for decoration instead of those that show the real content and
- ✓ Active link pointer directing from home page to home page (Nielsen, 2004: 46).

E-commerce website system has emerged as a new model with the banking and cargo services that are integrated with electronic promotional websites which began to be established in 1990s. Companies sell their products and services as wholesale and retail through these sites. These sites in which the products and services are promoted in detail and shopping is available made a rapid progress (Uzun et all., 2008: 142).

Different methods and criteria are used in the evaluation of websites. Marciso and Levialdi (2003) uses feedback surveys, automatic assessment tools and behavioral observation tools; Taylor (1986) uses ease of use, price reduction, compliance and quality of information; Small (1997) uses user's common surface area, variety of information and online reservation criteria in evaluation (Wan, 2002: 156).

Marcio and Levialdi (2003) adopted planning of the information and designing the appearance; Law and Wong (2003) adopted that the site is

informative, interactive and attractive; Chung and Law (2003) adopted information on facilities, customer contact information, environmental attractiveness, booking information and website management criteria as the evaluation criteria in designing a website (Hancer and Ataman, 2006: 197-198).

Internet has also begun to contribute to the development of travel agencies since 2000s. The increase in production in modern societies is shown on the asis of the increase of communication technologies. Production brought consumption along. Increase in consumption requires different marketing efforts. In addition to traditional marketing approach, new approaches in which communication technologies also included have emerged. The information and communication technology used in the most effective way is internet and websites. Services such as product offers, sales brochures, visual and written information about the products, reservations, selling and paying are available in websites. The major reasons of why webpages are preferred can be listed as; they are environmentalist; reduce consumption of stationary; be able to reach a wide range of people and low cost (Simsek, 2005: 5).

Travel agency is just one of the enterprises which market their products and services through web pages. According to a study in the United States, tourism and travel products are on the third rank in the order of products sold via internet. It is an unavoidable fact that more and more users participate in travel activities via internet (Heung, 2003: 111).

Travel agencies benefit from central reservation systems (CRSs) and global distribution systems (GDSs) as well as product/service promotion using internet (Cevik, 2009: 50-54).

2. Methodology

In this study, the evaluation of the websites of group A, IATA member travel agencies which operate in Istanbul based on certain criteria is intended. In this context, it was benefitted from the "Website Rating Scale" in the study of Hancer and Ataman (2006) named "The Use of Communication Technologies in Travel Agencies and Evaluation of Websites: Sample of Aegean region" in order to obtain quantitative data.

The rating scale used in the study consists of four chapters and a total of 23 statements. The first chapter of the scale consists of three statements and intended to identify "ease of use" of websites. The second chapter is about the "information that should be presented" regarding travel agencies in websites. It is divided into four parts in itself. There are four criteria in the first part and they are about enterprise information. The four criteria in the second part is about lot. The two criteria in the third part are intended to determine the information about the services and products. The fourth part is intended to determine the consumer's contact information and consists of three criteria. The third chapter in the scale is about "the links of related enterprises" and consists of four criteria. The last chapter of the scale is intended to measure "online reservation" information and consists of three criteria.

These statements intended to determine the levels of competence of websites of travel agencies are prepared considering dual measurement technique and 1 is defined as (yes) - 2 is defined as (no).

Group A travel agencies that operate in Istanbul were determined as the universe of the study and the number of these agencies is 2480 as from 2014. In the research process, IATA member, group A travel agencies that operate in Istanbul were evaluated as sample and the number of these agencies are 246. "Website Evaluation Criteria" prepared in the process of data collection were applied to websites of all the agencies included in the sample. The evaluation part of the research was completed between the dates November 2014 and December 2014. But, 68 of IATA member Group A travel agencies that operate in Istanbul don't have a website available for their visitors. These agencies were exluded from this evaluation and websites of 178 agencies were included in the analysis.

The Alpha Cronbach value demonstrating the reliability level of the scale was found to be 0.6423. This reliability level obtained is the proof of the scale and the accuracy of the measuring process.

3. Findings

The evaluation criteria created for the websited consist of four main groups. The analyses were performed in these four groups too. In the group **"Ease of Use"** which is the first of these four groups, it is analyzed whether there are options such as language selection, site plan and a search engine within the site. As a result of the analysis, it is concluded that 72 of the travel agencies with a proportion of 40.4% have language selecion option and 106 of them with a proportion of 59.6% don't.

The majority of the agencies still market their services in different language options. It can be seen that 25 of the agencies with a proportion of 14.0% have site plan and 153 of them with a proportion of 86.0% don't. Additionally, it can be seen that while 20 of the agencies with a proportion of 11.2% have a search engine within the site, 158 of them with a proprtion of 88.8% don't. Almost all the websites of the agencies are inadequate in terms of ease of use.

Table 1: Evauation Criteria for Websites (Ease of Use).

Ease of Use		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Language Option	**Yes**	72	40.4
	No	**106**	**59.6**
Site Plan	**Yes**	25	14.0
	No	**153**	**86.0**
Search Engine within the Site	**Yes**	20	11.2
	No	**158**	**88.8**
	Total	***178***	***100***

Criteria in the group **"Website Offerings"** is divided into four groups within itself. Criteria of enterprise information are in the first group. As a result of the analysis, it was concluded that while 177 of the agencies with a proportion of 99.4% have title information, 1 agency with a proportion of 0.6% doesn't. It was concluded that while 175 of the agencies with a proportion of 98.3% include their address information in their website, 3 agencies with a proportion of 1.7% don't. While phone information of 176 agencies with a proportion of 98.9% are available for visitors in their website, phone information of 2 agencies with a proportion of 1.1% are not. While 173 of the agencies with a proportion of 97.2% share information about the activities they had done in their websites, 5 of them with a proportion of 2.8% don't. The majority of the agencies offer business information on their websites to their visitors.

Table 2: Evaluation Criteria for Websites (Provided Information - Business Information).

Business Information		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Tittle Information	**Yes**	**177**	**99.4**
	No	1	0.6
Address Information	**Yes**	**175**	**98.3**
	No	3	1.7
Phone Information	**Yes**	**176**	**98.9**
	No	2	1.1
Activity Information	**Yes**	**173**	**97.2**
	No	5	2.8
	Total	**178**	**100**

In the second group, there are criteria of giving information about attractive places. As a result of the analysis, while 174 of the agencies with a proportion of 97.8% have some written information about their attractive places in their websites, 4 of them with a proportion of 2.2% don't.

While 5 agencies with a proportion of 2.8% have their video images of their atractive places in their website, 173 agencies with a proportion of 97.2% don't. And 148 agencies with a proportion of 83.1% have photos of third attractive places in websites and 30 agencies with a proportion of 16.9 don't have. 9 agencies with a proportion of 5.1% provide map information and pictures of their atractive places in their websites, 169 agencies with a proportion of 94.9% don't.

Table 3: Evaluation Criteria for Websites (Offerings - Information of Attractive Places).

Information of Attractive Places		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Written information	**Yes**	**174**	**97.8**
	No	4	2.2
Visual information (Video)	**Yes**	5	2.8
	No	**173**	**97.2**
Visual information (Photograph)	**Yes**	**148**	**83.1**
	No	30	16.9
Visual information (Map)	**Yes**	9	5.1
	No	**169**	**94.9**
	Total	***178***	***100***

While almost all of the websites of agencies provide written information and photos about their attractive places, the majority is inadequate about providing visuals such as video and map information.

In the third group, there are information criteria about the products and services of the agencies. While 162 agencies with a proportion of 91.0% have information about their products and services in their website, 16 agencies with a proportion of 9.0% don't. In addition, while 92 agencies with a proportion of 51.7% give information about the price of products and services, 86 agencies with a proportion of 48.3 don't. While the agencies sharing information about the products and services, most of them fail to give information about sharing price information.

Table 4: Evaluation Criteria for Websites (Offered Information – Product Information).

Product Information		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Product Information	**Yes**	**162**	**91.0**
	No	16	9.0
Price of the Product	**Yes**	**92**	**51.7**
	No	86	48.3
	Total	***178***	***100***

In the fourth group, there is information to contact with the visitors. While 10 agencies with a porportion of 5.6% have free customer phone, 168 agencies with a proportion of 94.4% don't. While 174 agencies with a proportion of 97.8% have contact with their visitors via e-mail, four agencies with a proportion of 2.2% have contact with the visitors via e-mail. While 40 agencies with a proportion of 22.5% have contact with their visitors in social networks (Facebook, Twitter, etc.), 138 agencies with a proportion of 77.5% still don't use this method. Almost all agencies chose to have contact with their visitors via e-mail. Free counselling and sharing in social networks are not preferred by the majority.

Table 5: Evaluation Criteria for Websites (Offered Information – Contact Information).

Contact Information		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Free Phone	**Yes**	10	5.6
	No	**168**	**94.4**
E-Posta	**Yes**	**174**	**97.8**
	No	4	2.2
Social Networks	**Yes**	40	22.5
	No	**138**	**77.5**
	Total	***178***	***100***

There are four criteria in the group of **"Related Links"**. Accordingly, while 4 agencies with a proportion of 2.2% share links to websites of airlines, 174 agencies with a proportion of 97.8 don't. While 59 agencies with a proportion of 33.1% give links to hotel enterprises in their websites, 119 agencies with a proportion of 66.9% don't. While 29 agencies with a proportion of 16.3% provide the links to all rental touristic vehicles actively, 149 agencies with a proportion of 83.7% don't. In addition, while 12 agencies with a proportion of 6.7% share links of road transport companies in their websites, 166 agencies with a proportion of 93.3% don't. The majority of the agencies share links to their suppliers, partners or other touristic enterprises in their websites.

Table 6: Evaluation Criteria for Websites (Related Links).

Related Links		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Links to Airlines	**Yes**	4	2.2
	No	**174**	97.8
Links to Accomomdation	**Yes**	59	33.1
	No	**119**	**66.9**
Links to Rental	**Yes**	29	16.3
	No	**149**	**83.7**
Road Links	**Yes**	12	6.7
	No	**166**	**93.3**
	Total	***178***	***100***

There are three criteria in the group of "Online Reservation". While 69 agencies with a proportion of 38.8% make reservation in their websites, 109 agencies with a proportion of 61.2% don't. The agencies that make reservation in their websites also share their reservation forms. In addition, while 6 agencies that are subjected to assessment, with a proportion of 3.4% provide secure payment option in their websites, 172 agencies with a proportion of 96.6% don't.

Table 7: Evaluation Criteria for Websites (Online Reservation).

Online Reservation		**Number (N)**	**Percentage (%)**
Making Reservation	**Yes**	69	38.8
	No	**109**	**61.2**
Reservation form	**Yes**	69	38.8
	No	**109**	6**1.2**
Secure payment	**Yes**	6	3.4
	No	**172**	**96.6**
	Total	***178***	***100***

It can be said that the IATA member Group A travel agencies that operate in Istanbul use their websites to promote their products and services instead of selling and reservation.

When we look at the type of agencies that are included in the evaluation is has been concluded that 33 agencies with a proportion of 18.5% deal with hajj and umrah organizations, 124 agencies with a proportion of 69.7% organize trips aimed at holiday and recreation and 21 agencies with a proportion of 11.8% deail with both hajj & umrah and holiday & recreation organizations.

Table 8: Evaluation Criteria for Websites (Type of the Agency).

Type of the Agency	**Number (N)**	**Percentage (%)**
Hajj Organization	33	18.5
Holiday Organisation	124	69.7
Hajj and Holiday Organizations	21	11.8
Total	***178***	***100***

While language option criteria is available in 15.2% of websites of the agencies dealing directly with hajj organizations, it is available in 53.2% of websites of the agencies dealing with holiday and recreation organizations. Only 4.7% of the websites of travel agencies dealing with both holiday and hajj organizations have the language option criteria. While price information criteria is available in 81.8% of websites of the agencies dealing directly with hajj organiations, it is available in 36.2% of websites of the agencies dealing with holiday and recreation organizations. Only 95.3% of the websites of the travel agencies dealing with both hajj and recreation organizations have price information. While reservation and reservation form criteria is available in 27.2% of the websites of the agencies dealing directly with hajj organizations, it is available in 41.9% of websites of the agencies dealing with holiday and recreation organizations. Only 33.3% of the websites of travel agencies dealing with both holiday and hajj organizations have the reservation and reservation form criteria.

Table 9: The Type of the Agency and Crosstabs Analysis of Some Criteria.

Criteria		**Hjj - Umrah**	**Holiday-recreation**	**Hajj–Holiday**
Language Option	**Yes**	5 ***(%15.2)***	66 ***(%53.2)***	1 ***(%4.7)***
	No	28 ***(%84.8)***	58 ***(%46.8)***	20***(%95.3)***
Price Information	**Yes**	27 ***(%81.8)***	45 ***(%36.2)***	20***(%95.3)***
	No	6 ***(%18.2)***	79 ***(%63.8)***	1***(%4.7)***
Reservation	**Yes**	9 ***(%27.2)***	52 ***(%41.9)***	7***(%33.3)***
	No	24 ***(%72.8)***	72 ***(%58.1)***	14***(%66.7)***
Reservation Form	**Yes**	9 ***(%27.2)***	52 ***(%41.9)***	7***(%33.3)***
	No	24 ***(%72.8)***	72 ***(%58.1)***	14***(66.7)***

Conclusion

In this study, it is intended to determine the current situation and examine the websites of travel agencies according to certain criteria. Within the scope of this purpose, IATA member travel agencies in the category of group A travel agencies that operate in Istanbul have been evaluated. The following statement can be presented as the important findings of this study and it is the fact that 68 of 246 travel agencies which are the member of IATA and operate in Istanbul city have no website.

The majority of the travel agencies that have been evaluated don't have language option, don't have site plan and don't have search engine within the site. It can be said that the current websites of travel agencies are inadequate in terms of easiness of use. Language option, site plan and search engine within the site need to be widespread. A standardized location of these three parts in the website designs is quite important. For example, as many website designers do, that the part of language option is shown on the right upper corner of the web page with country flag or an abbreviation of the name of the country would be a great convenience for the visitors of website.

Travel agencies commonly share the information of their enterprises in their websites (Tittle information 99.4%, address information 98.3%, phone information 98.9% and activity information 97.2%). The sharing of these information clearly may increase confidence of the visitors in the agency. Confience is of great importance for both the agencies as the seller and the visitors as the buyer. Mutual trust triggers the start of a long - term relationship. This increases determination, the lifetime of the agency extends and customer loyalty can be ensured (Aksoy, 2006: 82).

The travel agents share written and visual information about their products and services in their websites. While 97.8% of the agencies share written information, only photos have a high average among visuals (83.1%). Video sharing and map sharing are limited at the rate of 2.8% and 5.1% respectively. In general, sharing written information is at a good level. However, visuality is very important in tourism enterprises and especially in travel agencies. The fact that the services provided are abstract and they have no chance to be used or tried before purchasing give visuality prominence and make it almost mandatory.

The level of information availability about products and services in websites is 91.0%. However, the level of sharing the price of products and services is 51.7%. In other words, almost half of the agencies that have a websites don't share the price of their products and services with their visitors. But price is very important in terms of organizing the economic system, quality perception - making comparison and execution of marketing activities (Zengin and Sen, 2009: 76). Because of these reasons, the travel agencies need to share the price information of their products and servies in their websites.

Travel agents mostly prefers to communicate with their visitors and with tourists via e-mail (97.8%). only 5.6% of the agencies have a free councelling phone. The agencies haven't taken enough steps in the direction of sharing in social networks (Facebook, Twitter, etc.). Only 22.5% of the agencies provides services to the visitors in social networks. Yet, the number of registered members of secial networks is about 700 million. The number of registered people in Turkey is about 30 million. Taking place in these environments in which large masses of people available is a big financial advantage for the promotions of travel agencies. Being quick, providing business prestige, reducing the cost of ınformation transfer, delivering more attractive and rich contents to visitors are among the other advantages (Bozok, 2009: 154).

Additionally, agencies failed in their websites to share the links to other businesses that are inevitable in tourism and 2.2% of the agencies have links to airline transportation; 33.1% of the agencies have links to accommodation businesses; 16.3% of the agencies have links to businesses that provide rental vehicles and 6.7% the agencies road links transport businesses in their websites available to visitors. While logos or names of airline companies take place in almost all of the agencies, links are active at a very low rate such as 2.2%.

38% of the websites included in the analysis provide reservation opportunity for visitors. However, only 6 of 178 agencies, which is 3.4%, don't provide payment in wesites. Visitors can have information about products and services and compare the products in e-commerce sites. They can make reservation, buy or return if they are not satisfied the products and services they want. In todays marketing concept in which e-commerce has a very important place, the number of travel agencies that provide a secure shopping via websites is quite low.

Among IATA member group A agencies that operate in Istanbul, 18.5% of them organize hajj and umrah organizations; 69.7% organize holiday and recreation activities; and 11.8% of them organize both hajj and holiday activities.

Travel agencies are the basic enterprises of tourism sector in terms of their services and tasks. Some variables such as technological advances, that communication with consumer become mandatory, that rivals increase directed travel agencies in different perspectives. All these developments have made the use of internet and website significant. However, the condition to have a website is imposed for the agencies that applied for membership of the Union of International Airline transportation and the Union of Travel Agencies in Turkey. This provides flexibility for travel agencies on preparing website. So, travel agencies use website that are copies of each other and have no criteria and standard. The websites of

travel agencies were evaluated according to a certain criteria and the results were detailed in the last section.

The findings presented were discussed within the scope of certain limitations. The sampling and universe of the research were created benefiting from the website of TURSAB. The study was held based on IATA member group A agencies in the website of TURSAB between November 2014 and December 2014. Websites of travel agencies that begin to be available in the duration from the publication of the research are not included in the assessment.

Bibliography

Ahipasaoğlu, Suavi ve Irfan, Arikan (2003), *Seyahat İşletmeleri Yönetimi ve Ulaştırma Sistemleri*, Detay Publish, Ankara.

Aksoy, Ramazan (2009), "Bir Pazarlama Değeri Olarak Güven ve Tüketicilerin Elektronik Pazarlara Yönelik Güven Tutumları", *ZKU Journal of Social Sciences,* 2(4): 79-90.

Bal, Hasan Cebi (2008*), Bilgisayar ve İnternet Kullanımı,* Murathan Publish, Trabzon.

Birkan, Ibrahim (1998), "Bilgisayar Teknolojilerindeki Gelişmelerin Turizm Pazarlaması Üzerindeki Etkileri", *Anatolia: Journal of Tourism Researches,* 9(Spring): 26-32.

Bozok, Düriye (2009), *Turizm İşletmelerinin Pazarlamasında 7P ve 7C,* 1, Edition. Edt.: Cevdet Avcıkurt, Şehnaz Demirkol and Burhanettin Zengin, Değişim Publish, İstanbul.

Cavusoglu, Mehmet (2008), *Elektronik Ticaret,* 1. Edition, Lisans Publish, İstanbul.

Cevik, Samet (2009), *Turizm Pazarlamasında Bilgi İletişim Teknolojileri: Seyahat Acentaları İnternet Siteleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma*, Unpublished Master's Thesis, Dokuz Eylül University Department of Social Institute, Izmir.

Duran, Nüket (2008), *Destinasyon Tanıtımında Resmi Web Siteleri: Türkiye'nin Rakip Destinasyonlarının Web Sitelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma*, Unpublished Master's Thesis, Adnan Menderes Üniversity Social Sciences Institute, Aydin.

Hacioglu, Necdet (2006), *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü,* 6. Edition. Nobel Publish, Ankara.

Hancer, Murat – Ceren, Ataman (2006), "Seyahat Acentalarında İletişim Teknolojisinin Kullanımı ve Web Sitelerinin Değerlendirilmesi: Ege Bölgesi Örneği", *Dokuz Eylül University Journal of Social Sciences Institute,* 8(3): 193-207.

Heung, Vincent (2003), "Barriers To İmplementing E-Commerce İn The Travel İndustry: A Practical Perspective", *International Journal of Hospitality Management,* 22: 111-118.

Kozak, Nazmi (2008), *Turizm Pazarlaması,* 2. Edition, Detay Publish, Ankara.

Kozak, Nazmi, Meryem, Kozak ve Metin, Kozak (2008), *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar,* 7. Edition, Detay Publish, Ankara.

Nielsen, Jakop (2004), Time For a Redesign, *Cioinsight,* (June): 44-48.

Simsek, Güntekin. (2005), "Kuşadası'nda Faaliyet Gösteren A Grubu Seyahat Acentalarının İnternetten Yararlanma Derecelerinin Değerlendirilmesi", *Akademik Bilişim,* 1-14.

Tastan, Galip (1998), *İnternet*, 1. Edition, Beta Publish, İstanbul.

Wan, C., S. (2002), "The Web Sites Of İnternational Tourist Hotels and Tour Wholesalers in Taiwan", *Tourism Management,* 23: 155-160.

Yasar, Ebubekir – Turgut, Ozseven (2011), *İnternet Programcılığı,* 3. Edition, Murathan Publish, Trabzon.

Yucel, Ercan (2007), *Görsel Öğeler Açısından Web Siteleri*, Unpublished Master's Thesis, Gazi Üniversity Social Science Institute, Ankara.

Zengin, Burhanettin ve Lütfü Mustafa, Şen (2009), *Turizm İşletmelerinin Pazarlamasında 7P ve 7C,* 1. Edition. Değişim Publish, İstanbul.

Zhou, Zongging (2004), *E-Commerce and Information Technology in Hospitality and Tourism*, Thomson Delmar Learning, Canada.

Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci: Sinop Cezaevi Örneği

Olca SEZEN DOĞANCİLİ [1]
Makbule CİVELEK ORUÇ [2]

Özet

Çalışma Sinop Cezaevinin müzeye dönüşüm sürecini ve bu sürece dâhil olan paydaşların rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sinop Cezaevi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Müzeye dönüştürülme sürecinin diğer illere uygulanabilirliği ve örnek teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Araştırma yöntemi olarak mülakat tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış sorular aracılığıyla uzman kişinin görüş ve önerilerine yer verilmiştir. Mülakat 15.07.2015 tarihinde Sinop Kültür ve Turizm İl Müdürü ile gerçekleşmiş olup yaklaşık olarak 50 dakika sürmüştür. Görüşme esnasında ses kaydı alınarak güvenilirlik sağlanmıştır. Ayrıca ses kaydı doğrultusundaki veriler metne dönüştürülerek çalışmanın amacına göre şekillendirilmiştir.

Alternatif turizm türleri bakımından zengin olan Sinop, hüzün turizmi açısından Sinop Cezaevi ile ön plana çıkmaktadır. Yapılması planlanan projeler aracılığıyla kültür kompleksi oluşturulacaktır. Bu amaçla çeşitli paydaşlarla beraber, örnek alınan projeler ve yerel halkın önerileri doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu proje ile mevcut ziyaretçi sayısının yaklaşık iki kat artması beklenmektedir. Projenin diğer illerde de uygulanabilir olması amacıyla ulaşılabilir bir nitelik taşıması gereklidir. Hüzün turizmi kapsamında dünyada yapılan uygulamalar takip edilmeli, finansal kaynaklar aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. Yapılan çalışmaların tarihsel ve kültürel dokuyu zedelemeyecek boyutta olmasına dikkat edilmelidir. Tanıtım çabaları çeşitlendirilerek daha geniş tabanlı bir kitleye ulaşımı sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Alternatif Turizm, Hüzün Turizmi, Sinop Cezaevi.

The Examination of Touristic Places Located in Chaotic Environments in the Scope of Dark Tourism the Example Of Prison Of Sinop

Abstract

It aims at presenting the process of transformation of the Prison of Sinop into a museum and the roles of the shareholders taking part in this process. The Prison of Sinop is the subject of the study. It is of capital importance because of the feasibility of the transformation process and serving as an example for other cities. Interview method is used as the research method. Opinions and suggestions of the competent individuals are included through semi-structured questions. The interview took place on 15.07.2015 with Sinop Provincial Director of Culture and Tourism and lasted for about 50 minutes. The credibility is ensured by voice recording. Furthermore, the data of the voice record is turned into text and formed according to the purpose of the study.

Sinop, which is rich in alternative tourism types, rises to prominence with Prison of Sinop in terms of dark tourism. A cultural complex is going to be constituted through the planned projects. To that end, actions are taken with different shareholders in the directions of the modeled projects and the recommendations of the locals. It is expected that the current visitor number is going to increase double with this project. The project should have the qualification of availability to be feasible in other cities. The applications carried out in the world in the scope of dark tourism should be followed and be should be implemented through financial resources. It should be noted that the studies carried out should not harm the historical and cultural structure. The promotional activities should be diversified and should be aimed at a population with a wider base.

Keywords: Tourism, Alternative Tourism, Dark Tourism, Prison of Sinop.

[1] Öğr. Gör. Amasya Üniversitesi Taşova Meslek Yüksekokulu, olca.sezen@amasya.edu.tr
[2] Öğr. Gör. Amasya Üniversitesi Taşova Meslek Yüksekokulu, makbule.civelek@amasya.edu.tr

Giriş

Dünyada ve ülkemizde cezaevleri turizme kazandırılmakta ve bu sayede burada yaşanan olayların ziyaretçilere aktarılması sağlanmaktadır. Cezaevi mekânlarının ziyaret edilmesi ise hüzün turizmi kapsamında yer alıp, çeşitli duyguları harekete geçirerek olayların tekrar yaşanmasına olanak tanımaktadır.

Turistik tüketicilerin istek ve beklentilerinin değişmesi klasik turizm anlayışı yerine alternatif turizm türlerine yönelimi de beraberinde getirmiştir. Alternatif turizm türlerinden biri olan hüzün turizmi de dünyada ve ülkemizde çeşitli örnekleri barındırmaktadır. Dünyada örneklere bakıldığında ünlülerin öldüğü yerler (Elvis veya Prenses Diana), hapishaneler (Alcatraz), savaş alanları (Gettysburg veya Waterloo), işkence odaları (Drakula Kalesi), müzeler, mezarlıklar, hatta toplama kampları (Auschwitz) hüzün turizm kapsamına girmektedir (Mowatt ve Chancellor, 2011: 1418). Yirik ve Seyitoğlu'na göre ise (2014: 756-758) Türkiye'deki örnekler Anıtkabir, Sinop Cezaevi, Çanakkale Savaşı, Sarıkamış Hareketi olarak sıralanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde ulusal ve uluslararası araştırmalar baz alınarak hüzün turizmi kavramının çeşitli yönlerine yer verilmiş, hüzün turizmi faaliyetleri sınıflandırılarak dünyada ve ülkemizde yapılan çalışmalara değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Sinop hakkında bilgi verilerek Sinop Cezaevi tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. Son bölümde ise çalışmanın metodolojisi, çalışma kapsamında uygulanan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile elde edilen bulguları ve sonuçları içermektedir.

1. Kuramsal Çerçeve

Hüzün Turizmi Kavramı

Hüzün turizmi, ilk kez Lennon ve Foley tarafından 1996 yılında araştırılmış olup, 2000 yılında da bu çalışmadan esinlenerek "Dark Toursim: The Attraction of Death and Disaster" isimli hakkında kitap yazılmıştır. Hüzün turizmi son 10 yıl içerisinde akademik çevrelerce araştırılmaya ve ilgi duyulmaya başlamıştır (Stone, 2011a: 319). Lennon ve Foley (1999: 46) Prenses Diana'nın ölümüyle beraber hüzün turizmine artan bir ilgi olduğunu savunmaktadır. Yaşanan bu trajik olay dünya çapında birçok kişiyi bir araya getirmiştir. Seaton ise (1996: 234) hüzün turizminin 20. yüzyıl itibariyle ölüm alanlarının ziyaret edilmesiyle birlikte turistik tüketime konu olduğunu vurgulamaktadır.

Literatür incelendiğinde hüzün turizmi kavramına farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Hüzün turizmi kavramı thanatourism (Seaton, 1996; Slade, 2003; Bittner, 2011), morbid turizm (Blom, 2010) kullanılmakla beraber, dark turizm kavramına (Lennon ve Folley, 1999; Brown, 2013; Alexandra vd., 2014; Bowman ve Pezzullo, 2010), yoğun olarak rastlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise hüzün turizmi olarak kullanılması tercih edilmiştir.

Hüzün turizmi kavramının çeşitli yönlerini ortaya koyan tanımlamalar yapılmıştır. Blom (2010: 32) hüzün turizmini birçok kişiyi etkisi altına alan aniden

ve şiddetli bir şeklide ortaya çıkmış olay ve ölümlere odaklanan turizm olarak tanımlamaktadır. Daha genel bir tanıma göre ise hüzün turizmi, dünyanın bireysel ve toplumsal düzeyde yorumlanması ve anlamlanması için fenomenler ve potansiyel anlayış çerçevesinde turizm ve ölüm ilişkisine odaklanmıştır (Stone, 2011a: 323). Preece ve Price (2005: 192) hüzün turizmini ölüm, şiddet olayları, felaketler, trajediler ve insanlık suçlarının olduğu yerlere yapılan seyahatler olarak tanımlamıştır. Hüzün turizmi hem geçmiş olaylardan önemli mesajlar iletmekte hem de duygusal veya potansiyel terapötik işleve hizmet eden turizm deneyimleri sunmaktadır. Bu tür turistik yerler korku, dehşet, üzüntü, depresyon, empati, sempati, intikam gibi birçok duyguyu barındırmaktadır (Kang vd., 2012: 258).

Ulusal literatür incelendiğinde de hüzün turizmi kavramı hakkında çeşitli tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Doğaner'e göre (2006: 3) hüzün turizmi ölümün ve öldürmenin karanlık yüzünü ifade etmektedir. Ölüm nedeni suikast, soykırım gibi nedenlere dayandıkça daha karanlık olduğunu savunmaktadır. Bir diğer tanıma göre ise keder, korku, ölüm gibi olaylar insanları etkilemekte ve bu olayların yaşandığı yerlerde turizm hareketliliği görülmektedir. Bu turizm hareketliliği hüzün turizmi olarak adlandırılmakta ve destinasyonların çeşitli yönlerden çekiciliğini arttırmaktadır (Akyurt vd., 2013: 58). Yeşildağ ve Atay (2011: 271) ise hüzün turizmini yaşanan felaketlerin, savaşların, ölümlerin ve bu olayların gerçekleştiği yerlerin insanlar tarafından ziyaret etme isteği, bu isteğe yönelik motivasyonları, bu alanları ziyaret etmeleri ve bunun oluşturduğu ticari hareket olarak tanımlamıştır.

Hüzün turizmi kavramının ele alınışına yapılan tanımlamalardan yola çıkarak gösterdiği benzer niteliklere aşağıda yer verilmiştir:

- Trajik, toplumu doğrudan etkileyen olaylardan meydana gelmektedir.
- Şiddet olayları ile yakından bağlantılıdır.
- Ani bir şekilde ortaya çıkan olaylar ya da ölümlerle ilişkilidir.
- İnsanlık suçlarının işlendiği, felaketlerin yaşandığı ve savaş alanı olan yerlere yapılan seyahatleri kapsamamaktadır.
- Kişilerde korku, heyecan, dehşet, intikam, keder, merak gibi bazı duyguları ve empati geliştirmeyi sağlamaktadır.

Hüzün Turizmi Faaliyetleri

Hüzün turizminde olayın heyecanın kısa zamanda geçmeyecek, daha uzun ömürlü olacak şekilde olması gerekmektedir. Sadece karanlık, estetik olmayan mekânlar değil kişilik özelliklerini ve duygusal çatışmaları gösteren özel mekânlarla duygu deneyimi yaşatmak gerekmektedir (Podoshen vd., 2015: 2).

Hüzün turizmi faaliyetleri çeşitli araştırmacılar tarafından ülkelerin sosyo-kültürel yapısı da göz önüne alınarak sınıflandırılmıştır. Bittner (2011: 156) hüzün turizmi faaliyetlerini ölüm ve acı ile ilişkili mekân ve olaylar; kitlesel infazlar, savaş alanları, kamu çalışanlarının infazı, zindanlar, işkence araçlarının

sergilendiği müzeler, ünlü kişilerin mezarları, soykırım alanları olarak belirtmektedir. Blom'a göre ise (2010: 32) şiddet, terörizm ve nefret algısı yaratan olay ya da mekânlar, cam tabutlar, mozoleler, idamların gerçekleştirildiği yerlerde yapılan faaliyetlerdir. Bowman ve Pezzullo (2010: 187) hüzün turizmi faaliyetlerini soykırım, cinayet ya da savaş gibi olayların geçtiği mekânlar, felaket bölgeleri, müzeleri olarak belirlerken Kılıç vd. (2011: 364) savaş alanları, hapishaneler, doğal felaketler, yoksulluk, kasırgalar vb faaliyetler olarak sıralamıştır. Hüzün turizmi faaliyetlerini daha geniş bir çerçevede ele alan Yeşildağ ve Atay (2011: 270-271) geçmişte özellikle halk önünde gerçekleştirilen idam ve gladyatör dövüş alanlarına seyahatler, toplu katliam ya da ölüm alanlarının yaşandığı yerlere olan seyahatler, savaşta ölenlerin toprağa defnedildiği yerler ve anıtlara yönelik seyahatler, ölümün de sembollendiği olayların gerçekleştiği yerler dışında kurulmuş olan ve savaş materyallerinin sergilendiği müzelere yönelik seyahatler, savaşta kaybedilenlerin anıldığı törenlere yönelik seyahatlerden oluşmaktadır. Podoshen'e göre ise (2013: 264) suikast yerleri, toplama kampları, terör yerleri hüzün turizmi kapsamındadır. Hüzün turizmi yerleri 4 gruptan oluşmaktadır. Bunlar savaş yerleri, ölüm kapları, ünlülerin ölüm yerleri, olağanüstü felaket yerleri (New Orleans Katrina Kasırgası, World Trade Centre, tsunami vb.) ve son olarak cezaevi ya da azılı suçluları hapsetme yerleri (Alcatraz, Robben Adası vb.) (Kang vd., 2012: 258) olarak sıralanmaktadır.

Hüzün Turizmi Kapsamında Yapılan Çalışmalar

2014 yılında Alexandra ve diğerleri tarafından Romanya ve Drakula örneği Amerikan turistlerin bakış açısı yönüyle araştırılmıştır. Yapılan araştırmanın amacı turistik tüketicilerin hüzün turizmi kapsamındaki algılarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda anket uygulanarak 254 kişiden yanıt alınmıştır. Çalışma bulgularına bakıldığında hüzün turizminin turistik tüketicilerin alışılmamış ve beklenmedik tatil anlayışıyla tercih ettiği sonucuna varılmıştır.

Brown 2013 yılında hüzün turizmi kapsamındaki müzelerde hediyelik eşya satışlarını ortaya koyan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma da müze yöneticileri ile mülakat yapılmıştır. Bulgular hüzün turizmi kapsamında yer alan müzelerin satış faaliyetlerinin son derece karmaşık olduğunu vurgulamaktadır. Hüzün turizmi faaliyetleri dolayısıyla müzelerin sergilediği ve hediyelik eşya olarak satabileceği ürünlerin kısıtlı olduğu düşünülmüştür.

Kang vd. tarafından 2012 yılında turistik tüketicilerin hüzün turizmine katılmasını sağlayan unsurlar araştırma konusu olarak seçilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle 46 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmada hüzün turizmi kapsamında ziyaret etme nedeni olarak öğrenme isteği, sosyal merak, eğitim programları, aile bağlayıcıları, içsel yükümlülükten zorunluluk hissetme olarak belirlenmiştir.

Bittner tarafından 2011 yılında yapılan çalışma turistik tüketicilerin hüzün turizmi sonrasındaki tepkilerini ve algılarını tespit etmeye yöneliktir. Araştırma yöntemi olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. 10 katılımcıdan elde edilen bulgulara göre hüzün turizmine katılma nedenlerinin başında kültürel merak yer almaktadır. Daha önce hüzün turizmi faaliyetlerinde bulunmuş olan

katılımcılara göre hüzün turizmi olağanüstü bir turistik deneyim olarak tanımlanmıştır.

Blom 2010 yılında medyanın hüzün turizmine katılanlar üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada Prenses Diana örneği ele alınmıştır. Prenses Diana'nın ölümüyle ilgili basında yer alan haberlerin hüzün turizmine doğrudan etkisi olduğu, medyanın yarattığı algı sonucunda turistik tüketicilerin Diana'nın mezarının bulunduğu Althorp'u ziyaret ettiği savunulmaktadır.

Stone (2011b) tarafından Gunter Von Hagens'in Body Worlds isimli sergisi incelenmiştir. Bu sergiye bulunan katılımcılara yarı yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Aynı zamanda katılımcı gözlem yapılarak hüzün turizmine katılım sebepleri ve sergi esnasında verilen tepkiler incelenmiştir. Bulgular hüzün turizmine katılma nedenlerini ölüm düşüncesi, ölüm düşüncesinden hareketle empati kurma ve ölümün sembolleştirilmesi olarak sıralanmıştır. Aynı zamanda hüzün turizmi ziyaretçiler ve ölüm arasında arabuluculuk görevi üstlendiği düşünülmektedir.

Preece ve Prince (2005) turistik tüketicilerin hüzün turizmine katılmasını sağlayan motivasyon unsurlarını incelemek üzere bir araştırma yapmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. Turistik tüketicileri motive eden 3 unsurun öğrenme, tarihsel ilgi ve hayranlık olduğu sonucuna varılmıştır. Genel ve özel bilgi edinme, mahkûmların geçmişiyle ilgili bilgi edinme isteği vardır. Tarihsel ilgi için ziyaret edenler olası atalarının yaşadıklarını görmek, onlarla empati kurmak amacındadırlar. Hayranlıkla ziyarete gelenler ise yaşanan şiddet olaylarını, yaşanan trajediyi merak ederek ziyarete gelmişlerdir.

Lennon ve Foley'in 1999 yılında Soykırım Müzesi'ni konu olan araştırmasında hüzün turizmi faaliyetlerinin artması dolayısıyla ilgi gördüğü ve daha fazla ziyaretçi ağırlandığı üzerinde durmuştur. Çalışmada özellikle soykırım gibi kitleleri etkileyen olayların hüzün turizmine katılmada etkili rol oynadığı savunulmaktadır.

2. Hüzün Turizmi Kapsamında Sinop Cezaevi

Sinop ili aşağıda yer alan istatistiklere bakıldığında hüzün turizmi kapsamında yer aldığı görülmektedir. Bu kapsam dâhilinde Sinop'un hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Ek olarak hüzün turizmi ile simgeleşen Sinop Cezaevine ait geçmişten günümüze aktarılan tarihsel gelişimine değinilmiştir.

Sinop Hakkında Genel Bilgiler

Sinop, Türkiye Cumhuriyeti'nin Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde bulunan Sinop ilinin merkezi olan şehirdir. Karadeniz kıyısında, Boztepe Burnu'nun karayla birleşme noktasında yer alır. Sinop Kalesi, tarihi ve turizm açısından kentin en ilginç yeridir. Şehrin merkez nüfusu yaklaşık 39.300'dür (*https://tr.wikipedia.org/wiki/Sinop* Erişim tarihi: 23.07.2015).

Sinop'un ilk temelini atanlar M.Ö. 756 yılında Milet'ten ayrılan göçmenlerdir. Sinop en parlak devrini Helenistik Dönemde yaşmıştır. Şehrin baştan aşağı imar edildiği bu dönemde kurulan felsefe okulunda "Gölge etme başka ihsan istemem" sözünün sahibi ünlü filozof Diyojen yetişmiştir. Deniz ticaretinin

de merkezi durumda olan Sinop'da ön yüzünde tanrıça Sinope'nin başı, arka yüzünde yunus tutan kartal tasvir edilen paralar basılmıştır. Roma döneminde Sezar tarafından maddi yardımlar alan (M.Ö. 45), kent Bizans döneminde eski ihtişamını kaybetmeye başlamıştır. Sinop Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus tarafından 1214'te Selçuklu topraklarına katılmıştır (Şenol, 2013: 193).

Sinop, turizm açısından zengin potansiyel kaynaklara sahiptir. Doğal güzellikler ve tarihi eser yönünden oldukça zengindir. Zengin orman örtüsü Karadeniz'deki uzun kıyısı, doğal kumsalları, yaylaları, mesire yerleri ilin başlıca güzellikleridir. Sinop sürekli göç veren bir il olduğu için doğasında ve çevresinde hiç bir bozulma olmamıştır. M.Ö. 4500 yıllarından başlayarak günümüze kadar uzanan çeşitli uygarlıkların izlerini taşıyan kaleler, kaya mezarları, kiliseler, camiler, medreseler, hamamlar, çeşmeler, tabyalar, türbeler vb. eşsiz tarihi eserler bulunmaktadır *(http://www.sinop.gov.tr/default_b0.aspx?content=1020,* e.t: 25.07.2015). Aşağıdaki tabloda da Sinop ilinin en çok ziyaret edilen turistik destinasyonlarına yer verilmiştir *(http://www.sinop.gov.tr/default_b0.aspx?content=1020,* e.t: 25.07.2015).

Tablo 1: Sinop İlinin En Fazla Ziyaretçi Alan Turistik Destinasyonları

1-Tarihi Cezaevi	**8**-Arkeoloji ve Etnografya Müzeleri
2-Erfelek Tatlıca Şelaleleri	**9**-Boyabat Kalesi
3-Hamsilos Tabiat Parkı	**10**-Akgöl
4-Seyit Bilal Türbesi	**11**-İnaltı Kanyonu ve Mağarası
5-Alaattin Camii	**12**- İnceburun
6- Pervane Medresesi	**13**-Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı
7-Balatlar Kilisesi	

Kaynak: *http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74927/istatistikler.html*

Tablo 1'e göre Sinop ilinin en çok tercih edilen yeri Sinop Cezaevi'dir. Bunu sırasıyla Erfelek Tatlıca Şelaleleri, Hamsilos Tabiat Parkı takip etmektedir. Buradan hareketle Sinop Cezaevi'nin en fazla turist alması nedeniyle hüzün turizmi kapsamında ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Sinop İline Gelen Ziyaretçi Sayıları

YILLARA GÖRE GELEN ZİYARETÇİ SAYILARI			
YILLAR	**YERLİ**	**YABANCI**	**TOPLAM**
2007	375.600	7.300	382.900
2008	536.150	53.200	589.350
2009	562.958	40.379	603.697
2010	592.597	19.171	611.768
2011	745.869	25.845	771.714
2012	790.151	30.011	820.162
2013	842.214	28.487	870.701

Kaynak: *http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74927/istatistikler.html*

Tablo 2'ye baktığımıza ise yıllar itibariyle Sinop ilini ziyaret eden toplam ziyaretçi sayısında artış görülmektedir. 2013 yılı baz alındığında toplam ziyaretçi sayısının 870 bine ulaşarak 2007 yılının ziyaretçi sayısına göre iki katından fazla artış olduğu sonucuna varılabilir.

Sinop Cezaevi

Grek, Pontus, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlılar kendi dönemlerinde kaleyi korumuş ve güçlendirmişlerdir. Kalenin cezaevi olarak kullanımına ait en eski belgeler ise 1568 yılına dayanmaktadır *(http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/tarihi-sinop-cezaevi,* e.t:26.07.2015).

Sinop Cezaevi denizle iç içe olmasından dolayı rutubetli bir yapıya sahiptir. Ayrıca surlarla çevrili dış yapısı ile de cezaevinden kaçmayı önleyici niteliktedir. Geme denilen büyük farelerle yaşamak zorunda olan mahkûmların, savaş zamanında açlıktan kedi yemeleri de bilinen bir gerçektir. Daha çok azılı suçluların yattığı cezaevinde dayak ve işkenceye maruz kalındığından dolayı sosyal yaşam oldukça sert ve acımasızdır (Nahya, 2014: 64).

Cezaevi 1996 yılından itibaren boşaltılmış ve Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir. 2003 yılında İl Özel İdaresi'ne tahsisi yapılmıştır. 2000 yılından itibaren ziyarete açılan Cezaevini sanat galerileri müzeleri, konaklama tesisleriyle tam teşekküllü bir kültür kompleksi haline getirme çalışmaları halen devam etmektedir (*http://www.sinopmuzesi.gov.tr/TR,78323/sinop-tarihi-cezaevi.html,* e.t: 22.07.2015).

Cezaevi Bakanlığa devredildikten sonra ziyaretçisi artmış, 2007 de 150 bin olmuştur. 2008'in ilk altı ayında tarihi cezaevini 80 bin turist ziyaret etmiştir. 2010 yılının aynı döneminde bu rakam 250 bin olmuştur (Met, 2012: 170).

"Tarihî Sinop Kapalı Cezaevi, bir dönem "Anadolu'nun Alcatrazı" tabiri ile de tanınan ve 1999 yılında kapatılarak müzeye çevrilen cezaevidir." ifadesi birçok kaynakta yer aldığından araştırma kapsamında Tarihî Sinop Kapalı Cezaevi ile Alcatraz karşılaştırması yapılmıştır *(http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/tarihi-sinop-cezaevi,* e.t: 26.07.2015).

Tablo 3: 2013 Yılı İtibariyle Sinop İlinde En fazla Ziyaret Edilen Yerler

ZİYARETÇİ İSTATİSTİĞİ				
	YILI	**YERLİ**	**YABANCI**	**TOPLAM**
Arkeoloji Müzesi	2013	30.820	2.460	33.280
Etnografya Müzesi (Aslan Torun Konağı)	2013	16.885	2.100	18.985
Tarihi Cezaevi	2013	273.959	-	273.959
TOPLAM				**326.224**

Kaynak: ***http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74927/istatistikler.html***

Tablo 3'e göre 2013 yılında Sinop ilinde en fazla ziyaret edilen yerler incelendiğinde Sinop Cezaevi'nin 273.959 kişi tarafından ziyarete dildiği görülmektedir. Tablo 2'den hareketle Sinop ilini 2013 yılında ziyaret eden toplam kişi sayısı 870.701'dir. Bu doğrultuda Sinop'un hüzün turizmi kapsamında öne çıktığı söylenebilir.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma Sinop ilinde hüzün turizmi çerçevesinde yer alan Sinop Cezaevi'nin müzeye dönüşüm sürecini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye'de hüzün turizmi kapsamında yer alan Sinop Cezaevi'nin müzeye dönüştürülme sürecinin diğer illere uygulanabilirliği ve örnek teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışma Sinop Cezaevi'nin henüz bu yönüyle değerlendirilmemiş olması nedeniyle özgünlük taşıdığı düşünülmektedir.

Araştırma Yöntemi

Çalışmada araştırma tekniği olarak mülakat kullanılmıştır. Mülakat, araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan soruların, görüşüne ihtiyaç duyulan kişi /kişilere araştırmacı tarafından sorularak cevap alınması sürecidir (Ural ve Kılıç, 2011: 66). Bu doğrultuda derinlemesine bilgi edinme amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Önceden tarafımızca hazırlanmış sorulara, görüşme esnasında alınan yanıtlara göre yenileri eklenmiş, mülakata bu şekilde yön verilmiştir. Ek olarak çalışmada araştırma yöntemi olarak ikincil verilerden de yararlanılmıştır. Hüzün turizmi kapsamında yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir.

Araştırma Kapsamı ve Sınırlıkları

Çalışma Sinop Cezaevi'nin müzeye dönüşümü aşamasında paydaşlardan biri olan Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürü ile yapılan görüşmeyi kapsamaktadır. Görüşme 15.07.2015 tarihinde gerçekleştirilmiş olup yaklaşık olarak 50 dakika sürmüştür. Mülakat esnasında ses kaydı yapılarak çalışmanın güvenilirliği sağlanmıştır. Ses kaydı bire bir metne dönüştürülerek yarı yapılandırılmış mülakat sorularına göre analizi sağlanmıştır. Ek olarak Sinop Cezaevi gezilerek tarafımızca fotoğraflanmıştır. İlgili fotoğraflara Ek 1'de yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında Sinop Cezaevinin Anadolu'nun Alcatrazı *(http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/tarihi-sinop-cezaevi* ,e.t: 26.07.2015) olarak nitelendirilmesinden dolayı Alcatraz Müzesi ile görüşme talep edilmiş fakat olumlu bir yanıt alınamamıştır. Bir diğer sınırlılık ise çalışmanın sadece Türkiye kapsamında ele alınmış olmasıdır.

Bulgular

Sinop ilindeki turizm faaliyetleri: Katılımcının verdiği yanıt Sinop ilindeki turizm faaliyetlerinin daha çok kültür odaklı olduğu yönündedir. Buna ek olarak turizmin mevsimsellik özelliğini gidererek, turizmi yılın 12 ayına yayma yönünde faaliyette bulundukları belirtilmiştir.

"*Sinop ili olarak Karadeniz bölgesinin en çok turist çeken illerinden biridir. Turizm talebinin belli aylara yoğunlaşmasını önlemek amacıyla turizmin 12 aya yayılması için çalışmalar yapmaktayız.*"

Müzeye dönüşüm kararı: Katılımcı bu soruya daha önce yaşanan olaylar nedeniyle şehrin kimliğini doğrudan etkisi altına alan Sinop Cezaevi'nin

ziyaretçilere açılarak bir kültür kompleksi haline gelmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu doğrultuda yaşanmışlıklara tanıklık etme ve inanların ortak paydası olacak bir miras oluşturma amacı güdülmüştür. 3 yıl sonunda kapsamlı bir projeye karar verilerek uygulamaya dönük faaliyetlerle alan yönetimi geliştirilmiştir.

"Cezaevinin bir kültür kompleksine dönüşümüne 2008 yılında karar verildi. Bu projenin 3 yıl kritiği yapılarak oluşturulan projeyi AB'ye sunduk. Amacımız cezaevinin insanların ortak paydası olması sebebiyle dünya kültür mirası olması yönündedir. "

Müzeye dönüşüm projeleri: Sunulan ve kabul edilen projeye göre Sinop'un tarihi ve kültürel yapısını ortaya koymayı amaçlayan bir dönüşüme gidilmektedir. Katılımcı Sinop Cezaevi'nin dönüşüm sürecinde bir Adalet Müzesi, Sinop'un Osmanlı döneminde deniz savunma yapısını gösteren bir Denizcilik Müzesi, şehrin tarihi dokusunu ortaya koymak ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla bir Ortak Bellek Müzesi oluşturulacağını belirtmiştir. Ek olarak bu alan içerisinde sanat ve kültür atölyelerinin de olması planlanmıştır.

"Cezaevinin dönüşümünde tarihi dokuyu bozmadan restore edilerek oluşturulacak Adalet Müzesi, Sinop'un tarihsel süreç içerisinde denizcilik konusundaki önemini vurgulayacak bir Deniz Müzesi, şehrin hem geçmişini hem de geleceğini yansıtacak Ortak Bellek Müzesi oluşturulması planlanmıştır. Sinop'a ait antik dönemlerden şimdiye kadar yapılmış tablolar, pullar, çekilen resimler ve yazılan eserler toplanarak bunların sergilenmesine olanak tanınacaktır. Aynı zamanda geleceğin geçmişle yoğrularak biriktirilmesi adına kültür ve sanat atölyelerine de yer verilecek."

Örnek alınan yerler: Katılımcı proje kapmasında dünyadan örnek alınan yerlerin olduğunu belirtmiştir. Bu süreç içerisinde örneklerin bulunduğu ülkelere incelemeler amacıyla ziyaretler yapıldığını söylemiştir. Birçok ülkede cezaevlerinin müzeye dönüşümünden bahsederek ülkemizde ise bu dönüşümle örnek olmayı amaçladıklarından bahsetmiştir.

"Dünyada cezaevlerinin müzeye dönüşümü konusunda birçok örnek sayabiliriz. Bunlardan bazıları Alcatraz ve Bastilla Cezaevi'dir. Projeye dönüşüm esnasında karşılıklı etkileşim halinde olunmuş ve çeşitli ziyaretler yapılmıştır. Ülkemizde ise henüz bu kadar kapsamlı bir dönüşümden bahsedilemez. Projemiz Türkiye için bir model projedir ve diğer illerimize örnek olmak amaçlanmıştır."

Müzeye dönüşüm sürecinde yer alan paydaşlar: Katılımcı müzeye dönüşüm sürecinin hem karar aşamasında hem de projelendirme aşamasında birçok paydaşın yer aldığı vurgusunu yapmıştır. Bu doğrultuda akademik çevrelerden, Kültür Bakanlığı birimlerinden, UNESCO ile söz söyleyebilecek bu kişilerden oluşan 100 kişilik kurul oluşturulduğunu belirtmiştir. Cezaevi içerisinde de gelen turistlerin fikirleri, öneri ve şikayetlerini dikkate alan bir ofis oluşturulmuştur.

"100 kişilik bir kurul oluşturduk. Bu kurulda üniversiteden akademisyenlere, Kültür Bakanlığını ilgili birimlerine, UNESCO ve konuyla ilgili söz söyleyebilecek kişileri ve paydaşları 2005 yılında topladık. Bu nedenle projede kentte fikir üretecek ve öncülük sağlayacak herkes yer almakta. Aynı zamanda

cezaevi içerisinde bir ofisimiz var. Oraya gelen ziyaretçiler de görüşlerini belirtebileceği bir ortam oluşturduk."

Alınan finansal destekler: "Herhangi bir teşvik ya da destek alındı mı?" sorusuna katılımcı AB fonlarından yararlanmak için çalışmalar yapıldığını söylemiştir. Projenin kesinleşmesinden önce paydaşlarla beraber birçok proje arasından 3 yılın sonunda karara varıldığı vurgulanmıştır.

"Cezaevi için fonlar zorlandı. Belirli projeler geliştirildi. Bu projeler arasından da 3 yıl seçim süreci oldu. AB kabul edilen bu proje toplamda 9.2 milyon Euro'ya mal olacak."

Yerel halkın tepkileri: Katılımcı yerel halkın tepkilerinin çift yönlü olduğunu belirtmiştir. Şehrin bu dönüşümüne olumlu bakan kişiler olduğu gibi balıkçı barınaklarının kaldırılacak olması dolayısıyla bazı kişilerin de olumsuz baktığını söylemiştir.

"Balıkçı barınağı kaldırılarak orası marinaya dönüştürülecek olması konusunda tedirginlik yaşayan bir kesim mevcut. Aynı zamanda da bu dönüşümü sabırsızlıkla bekleyen ve şehrin kimliğini olumlu etkileyeceğini düşünen kişiler de var. Kentin geleceği için toplantılar aracılığıyla olumsuz görüşte olanlara projemiz anlatılarak orta yol bulmaya çalışılıyoruz. Kültür eksenli dönüşümü insanların talepleri doğrultusunda şekillendirmek istiyoruz*."*

Tanıtım: Katılımcı dünyada ve ülkemizde tanıtım toplantıları yapılarak projenin tanıtılmasını amacı taşıdıklarını söylemiştir. Buna ek olarak özellikle Sinop Cezaevi'nde ünlü şairlerin ve yazarların yatmış olması, birçok şiire ve şarkıya konu olması, Tatar Ramazan, Firar, Pardon ve Parmaklıklar Arasında gibi dizi ve filmlere konu olmasını da tanıtım faaliyetlerini olumlu etkilediğini eklemiştir.

"Dünyanın çeşitli yerlerinden tanıtım toplantıları yapılarak Türk ve yabancı unsurlar bir araya getirilecek. Cezaevi için gelen çok ciddi bir kesim var. Özellikle Tatar Ramazan, Firar, Parmaklıklar Arasında Pardon gibi cezaevinde çekilen ya da cezaevini konu alan film ve diziler popüler olmasını sağlamıştır. Örneğin diziler aracılığıyla yapılan yerler ziyaret ediliyor ve ziyaretçi trafiği artıyor. Bu nedenle biz de alanları koruyoruz."

Geleceğe dönük eğilimler: Katılımcı projenin tamamlanması ardından 1 milyonun üzerinde ziyaretçi beklediklerini belirtmiştir. Şehrin kültürel ve tarihi yapısını geliştirecek faaliyetlerin destekleneceğini ve diğer illerimize örnek olarak bu projenin tanıtım faaliyetlerini gerçekleştireceklerini vurgulamıştır.

"Şu an mevcut haliyle 600 bine yakın insan yılda ziyaret etmektedir. Bu Topkapı Sarayı'ndan sonra en çok ziyaret edilen kültür miras alandır. Biz bu projeyi bitirdiğimizde 1 milyon üzerinde ziyaretçi bekliyoruz. Diğer illerimizde de benzer projeler yapılması yönünde örnek olmak istiyoruz."

Hüzün turizmi kapsamına görüşleriniz: Katılımcı hüzün turizmini geçmişle gelecek arasında bir köprü olduğunu düşünmektedir. Yapılan uygulamalar rahatsız edici boyutta olsa da gerçekleri yansıttığını savunmaktadır.

"İnsanlar geçmişiyle yüzleşmeli. İnsanlar yaptıklarından utanç duyarak geçmişinden kaçarlar. Geçmişiyle yüzleşmek istemezler. Bu yaşanmışlıklar nedeniyle de müzeye dönüşmek istemezler. Örneğin bizim cezaevinde çok eski zamanda kullanılan ayağa takılan gülleler, ellere takılan prangalar var. Biz bunlar zindanlara insanla görsün diye astık. Bunları göstermemiz bazı kesimleri rahatsız etse de bunlar belli dönemler de kullanılmıştır. Hüzün turizmi geçmişi geleceğe taşıyan bir köprü görevi üstlenmiştir."

Sonuç

Değişen koşullar ve beklentiler turistik tüketicilerin tatil anlayışlarında bir takım değişikliklere yöneltmiştir. Bu değişikliler alternatif turizm türlerinin çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu çeşitleme ile hüzün turizmi her geçen gün daha fazla ziyaretçi ağırlamakta ve ilgi çekmektedir.

Sinop, Karadeniz'de en çok turist çeken illerden biridir. Buna ek olarak alternatif turizm türleri yönünde de zengindir. Sinop sahip olduğu hüzün turizmi kapsamındaki Sinop Cezaevi'ne daha fazla ziyaretçi gelmesi adına çalışmalar yapmakta gerek ulusal gerek uluslararası platformda kendini göstermek istemektedir.

Çalışma bulgulardan biri alternatif turizm türlerini çeşitlendirerek turizmi 12 aya yayma düşüncesine sahip olduklarını göstermektedir. Ek olarak daha fazla turizm geliri ve ziyaretçi çekebilmek için çeşitli projeler planlandığı sonucuna varılabilir. Proje kapsamında bir kültür kompleksi oluşturulması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bunlar cezaevini de kapsayan Adalet Müzesi, Osmanlı Döneminde deniz savunma yapısını gösteren Denizcilik Müzesi, Sinop'un geçmişten günümüze kadar gelen tablolar, pullar ve yazıların toparlanacağı Ortak Bellek Müzesi oluşturulması planlanmıştır.

Çalışmada hüzün turizmi kapsamında dünyada yer alan örneklerin incelendiği ve oluşturulan kurul tarafından tartışarak ortak bir payda altında buluşulduğu sonucuna varılmıştır. Bu kurul yerel halktan, uzman kişilerden ve akademisyenlerden oluşturulmuştur. Mülakat sonucunda elde edilen diğer bir bulgu ise müzeye dönüşüm sürecinde yaşanan gelişmeler diğer illerimiz tarafından takip edilerek örnek alınmak istendiği söylenebilir. Bu doğrultuda da hüzün turizminin yurt geneline daha fazla yayılarak, hüzün turizmi kapsamındaki örneklerin artacağı düşünülmektedir.

Müzeye dönüşüm sürecinde yerel halktan ve paydaşlardan görüş alınarak hareket edilmesi ortak bir fikir birliğine ulaşılması sağlayacağından önem taşımaktadır. Bu da sunulacak olan turistik ürünün planlanma aşaması da dahil olmak üzere daha geniş bir kitleye hitap edebileceğinin göstergesi olmaktadır. Çalışma sonuçlarından biri de bir kısım yerel halkın çeşitli nedenlerle projeye olumsuz yaklaşımıdır. Bununla projenin yaratması planlanan kültür şehri kimliğiyle olumlu görüşlere çevrileceği düşünülmektedir.

Hüzün turizmi kapsamındaki yapılması planlanan dönüşüm süreci şehrin kimliğini ve dokusunu olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir Hüzün turizmi geçmiş ve gelecek arasında köprü görevi üstlenerek, ziyaretçilerde yaşanmış

olaylarla empati kurabilmesini sağlamaktadır. Projenin tanıtım çalışmalarında da ulusal ve uluslar arası platformda tanıtım toplantıları düzenleyerek, çeşitli ziyaretler gerçekleştirerek sağlanacağı ve böylelikle dünyada çapında takip edilen bir destinasyon merkezi olma düşüncesi hakimdir.

Öneriler

Yapılan çalışma ve elde edilen bulgulara göre bazı önerilerde bulunmak mümkündür. Bu önerilere aşağıda yer verilmiştir:

- Oluşturulan projenin yaygınlık kazanması için daha ulaşılabilir ve bilinir olması gereklidir.
- Hüzün turizmi kapsamında en çok ziyaret edilen yerlerin yaptığı çalışmalar takip edilmelidir.
- Finansal kaynakların arttırılması amacıyla destekler verilmelidir.
- Projeye tepki gösteren yerel halkın görüşleri pozitif yönde değiştirilerek projeye dâhil edilmesi sağlanmalıdır.
- Tanıtım çabalarını planlı bir şekilde yürüterek, el broşürü, tanıtım filmleri gibi satış geliştirme araçlarından yararlanılmalıdır.
- Geleceğe yönelik eğilimler aşamalı bir şekilde birbirini takip edip, süreç içerisinde gelişim halinde oluğunun kontrolü sağlanmalıdır.
- Yapılan proje kapsamındaki çalışmalar tarihsel dokuyu zedelemeyecek yapıda olmalıdır.

Yapılan çalışmalar sonucunda Sinop'ta ziyaretçi sayısının yıllara göre artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. İstatistiklere bakıldığında yıllar itibariyle en fazla turist çeken yerlerden biri Sinop Cezaevidir. Bu projeyle birlikte var olan turist sayısının yaklaşık iki katına ulaşması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda hüzün turizminin daha fazla yaygınlık kazanacağı, projenin benzer durumdaki illerimize örnek olabileceğini söylemek mümkündür. Ek olarak Sinop'un bir simgesi halinde olan Sinop Cezaevi'nin önemli bir turizm destinasyonu olacağı düşünülmektedir.

Çalışma yeni araştırmacılara yol gösterme açısından bakıldığında projenin bitimi ile ulaşılmak istenen hedeflerde başarılı olma durumları değişen koşullar göz önünde bulundurularak değerlendirme yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

Akyurt, Kurnaz, H. , Çeken, H. ve Kılıç, B.(2013), Hüzün Turizmi Katılımcılarının Seyahat Motivasyonlarının Belirlenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi* , 5 (2), ss: 57-73.

Alexandra, D. M., Alexandru, C. ve Larisa T. (2014), Dark Tourism, Romania and Dracula. The Perceptıons Of Potential American Tourists**,** Annals of The University of Oradea, Economic Science Series, 23(1), ss: 309-319.

Bittner, M. (2011), Dark Tourism-Evaluation of Visitors Experience After Visiting Thanatological Attractions, Turizam, 15(4), ss: 148-158.

Blom, T. (2010), Morbid Tourism-A Postmodern Market Niche With An Example from Althorp, Norwegian Journal of Geography, V: 54, ss: 29-36.

Bowman, M. ve Pezzullo, P. C. (2010), What's So Dark about Dark Tourism? Death, Tours and Performance, Tourist Studies, 9(3), ss: 187-202

Brown, J. (2013), Dark Tourism Shops: Selling Dark and Difficult Products, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Resarch, 7(3), ss: 272-280.

Doğaner, S. (2006), Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları, *Türk Coğrafya Dergisi* Cilt:46, ss: 1-21.

Kang, E., Scott, N., Lee, T. J.,ve Ballantyne, R. (2012), Benefits of Visiting A 'Dark Tourism' Site: The Case of The Jeju April 3rd Peace Park, Korea. *Tourism Management*, V: 33(2) ss: 257-265.

Kılıç, B., Akyurt, Kurnaz, H. ve Sop, S. A. (2011), Çekici Faktörlerin Destinasyon Seçimine Etkisinin Belirlenmesi ve Hüzün Turizmi İlişkisi, *12. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı* , sayı: ?,ss: 362-370.

Lennon, J. J. ve Foley, M. (1999), Interpretation of The Unimaginable: The U.S. Holocaust Memorial Museum Washington, D, C., and Dark Tourism, Journal of Travel Resarch, V:38, ss: 46-50.

Met, Ö. (2012), Turizm İle Yöresel Gelişme: Sinop İçin Bir Turizm Gelişim Stratejisi Önerisi. *Karadeniz Araştırmaları* , Cilt: 34 ss: 163-179.

Mowatt, A. R. ve Chancellor, H. C. (2011), Visiting Death and Life Dark Tourism and Slave Castles, *Annals of Torusim Resarch*, 38 (4), ss: 1410-1434.

Nahya, Z. N. (2014). Sözlü Anlatının Hafızasından: Sinop Cezaevinin Kahramanları ve Kahramanlaştırma. *Millî Folklor Dergisi* , Cilt: 104, ss: 60-74.

Podoshen, J. S. (2013), Dark Tourism Motivations: Simulation, Emotional Contagion And Topographic Comparison, *Tourism Management*, V: 35, ss: 263-271.

Podoshen, J. S., Andrzejewski, S. A., Venkatesh, V. ve Wallin, J. (2015), New Approaches to Dark Tourism Inquiry: A Response to Isaac, *Tourism Management*, V: , ss: 1-4.

Preece, T. ve Price, G. G. (2005), Motivations of Participants in Dark Tourism: A Case Study of Port Arthur, Tasmania, Australia, *Taking Tourism to the Limits: Issues, Consept and Managerial Perspectives Oxford: Elsevier*, V: ss: 191-198.

Seaton, A. V. (1996), Guided By The Dark: From Thanatopsis To Thanatourism. International Journal Of Heritage Studies, V: 2(4), 234–244.

Slade, P. (2003), Gallipoli Thanatourism: The meaning of ANZAC, Annals of Tourism Research, 30 (4), ss: 779–794.

Stone, R. P. (2011a), Dark Tourism: Towards A New Post-Disciplinary Resarch Agenda, *Int J. Tourism Anthropology*, V: 3, ss: 318-332.

Stone, R. P. (2011b), Dark Toursim and the Cadaveric Carnival: Mediating Life and Death Narratives at Gunter Von Hagens' Body Worlds, Currren Issues In Tourism, V:14(7), ss:1-17

Şenol, F. (2013), Türkiye Turizm Coğrafyası ve Dünya Kültür Mirası, Detay Yayıncılık: Ankara.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2011), Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi, Detay Yayıncılık: Ankara.

Yeşildağ, B. ve Atay, L. (2011), Savaş Alanları Turizmi: Gelibolu Yarımadasına Gelen Ziyaretçilere Yönelik Bir Çalışma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 14* (26), ss: 267-280.

Yirik, Ş. ve Seyitoğlu, F. (2014), Hüzün Turizmi ve Mabetleşme Süreci Kapsamında Sarıkamış, *15. Ulusal Turizm Kongresi*, ss: 754-765.

Internet Kaynakları

http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/tarihi-sinop-cezaevi. Erişim tarihi: 26.07.2015
http://www.sinop.gov.tr/default_b0.aspx?content=1020 Erişim tarihi: 25.07.2015.
http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74927/istatistikler.html Erişim tarihi: 21.07.2015.
http://www.sinopmuzesi.gov.tr/TR,78323/sinop-tarihi-cezaevi.html. Erişim tarihi: 22.07.2015.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55b8b6eb1cfaa5.40227268 Erişim tarihi: 26.07.2015.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Sinop Erişim tarihi: 23.07.2015.

EK-1
Sinop Cezaevi Genel Görünüm

Teknik sebeplerden ötürü resim kaldırılmıştır. Resim ve şekillere yunustas.net adresinden ulaşabilirsiniz.

Teknik sebeplerden ötürü resimler kaldırılmıştır. Resim ve şekillere yunustas.net adresinden ulaşabilirsiniz.

Teknik sebeplerden ötürü resimler kaldırılmıştır. Resim ve şekillere yunustas.net adresinden ulaşabilirsiniz.

Yeşil Girişimcilik

Sevtap KESKİN [1]

Özet

Çevresel meseleler gittikçe daha önemli konu haline gelmektedir. Çünkü çevre sürekli olarak zarar görmektedir ve pek çok çevre sorununun kökeninde de ekonomik faaliyetler vardır. Çevresel bozulma insanın geleceğini tehlikeye sokar. Çevresel bozulmayı durdurmaya katkı verecek unsurlardan biri de yeşil girişimciliktir. Yeşil girişimcilik hem ekonomik hem de çevresel alanlarda pozitif değişim için katalizör olma potansiyeline sahiptir. Yeşil girişimciler çevre boyutunu bir engel olarak görmekten ziyade bir fırsat olarak düşünürler ve onlar çevreye yararlı, sosyal sorumluluk sahibi, ekonomik açıdan tatmin edici farklı tür işler sunarlar. Kısaca, yeşil girişimciler daha temiz ve yeşil bir dünyaya sahip olmak için daha iyi yollar aramaktadır. Yeşil girişimcilik hakkında öğrenilecek hala çok şey var ve bu çalışmanın ana hedefi yeşil girişimcilikle ilgili tanımları vermek ve aynı zamanda engelleyen bariyerlerin neler olduğunu ve ekonomi ve toplum için önemini ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Girişimcilik, Girişimcilik, Girişimci, Çevre.

Green Entrepreneurship

Abstract

Environmental matters are becoming increasingly more important issues. Because the environment is damaged permanently and there are also economic activities at the root of many environmental problems. The environmental degradation is endangering the future of human. One of the factors that might contribute to stopping degradation is green entrepreneurship. Green entrepreneurship has the potential to be a catalyst for positive change in both economic and environmental areas. Green entrepreneurs think the environmental dimension rather as an opportunity than an obstacle and they offer different kind businesses which is environmentally beneficial, socially responsible, economically rewarding. Briefly, green entrepreneurs are looking for beter ways for to have a cleaner and greener world. There is still a lot to learn about green entrepreneurship and the main objective of this paper is to provide definitions of gren entrepreneurship and at the same time to show what are the prevent barriers and importance for the economy and society.

Key Words: Green Entrepreneurship, Entrepreneurship, Entrepreneur, Environment.

Giriş

Günümüzde çevre sorunları tüm insan faaliyetlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Çevre sorunlarının artması insanları çevre konusunda daha endişeli ve daha ilgili hale getiriyor. Çevresel sorunlar, içerisinde canlıların yaşamlarını sürdürme olanaklarının giderek ortadan kalkabilecek şekilde değişmesi olarak değerlendirilebilir (Gül, 2007: 11). Çevrenin korunması, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin kontrol altına alınması tüm insanların ve canlıların geleceği ile doğrudan bağlantılı bir konudur. Zira insanlara hizmet etmek, işletmelerin sürdürülebilirliği için çalışmak ve dünyaya ekonomik katkı sağlamak gibi sorumlulukların hayata geçirilmesi, ancak doğa var oldukça anlamlı ve mümkündür (Gül, 2007: 9). Yeşil girişimciler bunu dikkate alarak faaliyetlerinde toplumun menfaatlerini gözeten

[1] Dr., keskinsevtap@yahoo.com

yani sosyal sorumluluğu üstlenen kişilerdir. Sosyal sorumluluk ekonomik amaçları gerçekleştirirken toplumsal amaçları da dikkate almaktır.

Girişimcilik bir sektörle, bir ülkeyle, bir insan grubuyla sınırlı değildir ve girişimci davranış tüm toplumlarda ve her tür ekonomik koşulda bulunabilir. Yeşil girişimciliğin kendisi görece yeni bir kavramdır ve 1990'lardan itibaren büyüyen bir ilgi görmektedir (Harini, Meenakshi, 2012: 80). Girişimcilik fikri ile ilgilenen araştırmacılar tarafından çevre ve girişimciliği analiz ederken bugüne kadar birçok farklı terim kullanılmıştır. Yaygın olarak kullanılan terimler yeşil girişimcilik (Berle, 1991), eko-girişimcilik (Schaper, 2002), çevresel girişimcilik (Keogh ve Polonski, 1998) vb. dir. Schaper bu terimlerin aynı konsepti yakaladığını ve birbirinin yerine kullanılabileceğini savunmaktadır (Pachaly, 2012: 6). Yeşil girişimcilik ve eko-girişimcilik gibi yeni kavramların birbirlerinin yerine kullanılması, bu iki yaklaşım arasındaki farkların muğlak kalmasına sebep oluyor (EKOIQ, 2015: 42-43). Ekonomik, sosyal ve çevresel şartları iyileştirmek için kurulan yenilikçi işler, sektör ayrımı yapılmaksızın yeşil girişimcilik çerçevesinde değerlendiriliyor. Eko-girişimcilik ise çevreyle doğrudan ilişkili sektörlerde yapılan faaliyetler için kullanılan bir kavram (EKOIQ, 2015: 43). Her ne kadar tanımı üzerinde muhtelif tartışmalar sürsede, yeşil işler kuran girişimcileri yeşil girişimci olarak adlandırmak gibi temel bir eğilimden söz edebiliriz (EKOIQ, 2015: 43). Bu makalede bu terimlerden sadece yeşil girişimcilik ayrım yapmaksızın hepsini kapsayıcı bir anlamda kullanılacaktır. Çünkü hepsinde girişimciler, çevre boyutunu, yeşil değerleri kendi iş hedeflerinde bir unsur olarak görmektedir.

Bu çalışmanın ana hedefi yeşil girişimcilikle ilgili tanımları vermek ve aynı zamanda yeşil girişimciliği engelleyen bariyerlerin neler olduğunu ve ekonomi ve toplum için önemini ortaya koymaya çalışmaktır.

1. Yeşil Girişimcilik ve Yeşil Girişimcinin Tanımı

Araştırmacılar tarafından kullanılan terminolojide farklılık olduğu gibi yeşil girişimcilik tanımlarında da farklılıklar vardır. Yani yeşil girişimciliğin genel kabul görmüş bir tanımı yoktur (Pachaly, 2012: 7). Ancak yeşil girişimcilik farklı yollardan tarif edilse de ortak tema, mevcut ve gelecek nesillerin ekolojik ve sosyal ihtiyaçları için bir endişe gösterirken iş geliştirme fikrinin benimsenmesidir.

Girişimcilik, birey ve toplum için değer yaratan, ekonomik fırsatlara cevap veren veya ekonomik fırsatlar yaratan bireyler tarafından ortaya konulan, getirdiği yeniliklerle ekonomik sistemde değişikliklere neden olan bir süreçtir (Muzyka, Koning Churchill,1995: 352). Yeşil girişimcilerin girişimcilerle paylaştıkları ortak yanlarının yanında ayrıldığı yanlarda vardır. Yeşil girişimcilik, girişimcilik hedeflerini gerçekleştirirken aynı zamanda işyerinin topluma pozitif katkısını artıran ve insanlar ve çevre üzerindeki negatif etkilerini en aza indirgeyecek şekilde çalıştırabilmenin yollarını arama çabalarının tümünü kapsamaktadır (Satı, Yılmaz, 2008: 335). Diğer taraftan girişimcilerin pazar yerinde müşteriler ve iş ortakları, işyerinde çalışanlar, yerel toplum ve çevre gibi paydaşları ile karşılıklı etkileşime girmelerine rehberlik etmektedir (Satı, Yılmaz, 2008: 335). Bir başka ifadeyle, yeşil girişimcilerin ticari faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki net etkisi ve sürdürülebilir bir geleceğe doğru değişim pozitiftir.Yeşil girişimciliğin üç önemli

boyutu: çevreyi koruyan işler veya işletmeler, temiz büyüme, sosyal farkındalıktır. Yeşil girişimcilik, ekonomik ve çevresel alanlarda olumlu bir katalizör olmak potansiyeline sahiptir. Yeşil girişimciler kendi kimliğinin çekirdek bileşeni olarak çevre değerlerini benimsemektedir.

Girişimcilik teorisinin en önemli kişilerinden biri, Joseph Schumpeter'dir. Schumpeter'e göre girişimciler yenilikçidir. Schumpeter girişimcilerin mevcut kabul görmüş iş ve işletme modlarını yaratıcı-yıkım sayesinde tamamen dönüştürebileceklerini iddia eder. Yaratıcı-yıkıcılık; halen var olan ürün, süreç, fikir, sistem ve işletmelerin zaman içerisinde yenilikle ortaya çıkan daha iyileri ile yer değiştirmesi ve ortaya çıkan yeniliğin bir önceki öğeyi tamamen ortadan kaldırması olarak tanımlanabilir (Tunç, 2007: 31). Yenilik veya yaratıcı-yıkım sorunları ele almada yeni yollar ortaya koyar. Çevre sorunlarında da doğal olarak yenilik çağrısı vardır (McEwen, 2013: 269). Yeşil girişimcilik yenilikçi çözümlerle bir değer yaratmakta ve yaratıcı yıkım sürecini ateşlemekte ve sosyo-ekonomik süreci tetiklemektedir (EKOIQ, 2015: 44). Yenilik aktif olarak çevre sorunlarına yaklaşmada ve sürdürülebilir bir çözüm bulmada çok etkili bir araçtır. Yükselen bir paradigma olarak yeşil girişimcilik sürdürebilirlik ve çevre konusunda duyarlı coşkulu bir iş füzyonudur (Shahidullah, Hague, 2014: 3233). Yeşil yenilik veya eko yenilik çevre zararlarını azaltmak veya önlemek için yeni veya değiştirilmiş süreçler, teknikler, uygulamalar, sistemler, ürünler gibi tanımlanabilir (Kaur, 2014: 1). Bir başka ifadeyle yeşil girişimcilik yeni ürün tasarımı, yeni teknolojiler ve yeni örgütsel düzenlemeler yoluyla gerçekleşebilir.

Yeşil girişimciyi geleneksel girişimciden ayıran ana fark, yeşil girişimci ekonomik açıdan karlı, çevreye duyarlı ve sosyal değer yaratan bir iş modeli oluşturmak ister. Yeşil girişimciler faaliyetlerinde ve büyüme stratejilerinde çevre dostudur. Yeşil Girişimciler, toplumun ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda daha iyi bir dünya ve yaşam alanlarına katkıda bulunmak üzere ürün ve hizmet sunumunu gerçekleştirirler. Yeşil girişimcilerin ilkelerinde, politikalarında ve uygulamalarında müşterilerinin, çalışanlarının, toplumun ve çevrenin yaşam kalitesini artırma amacı ilk sırada yer almaktadır (Satı, Yılmaz, 2008: 336). Bir başka ifadeyle yeşil girişimcileri çevre etkilerine odaklanan girişimciler veya sosyal, ekonomik ve çevresel eksenleri işinde bütünleştiren kişiler olarak ifade edebiliriz. Yeşil girişimciler, sosyal, çevresel ve ekonomik faktörleri dikkate alarak mal ve hizmet üretim ve tüketiminde yenilikçi çözümler arayan ve bulan kişilerdir. Girişimcilerin kendine güven, yaratıcılık, yenilikçilik, risk alma, akılcılık, bağımsızlık, rekabetçilik vb. ortak olduğu özellikleri vardır. Ancak yeşil girişimciliğin bunların ötesinde gerektirdiği iki itici güç bulunmaktadır. Bunlar çevre değerleri ile ilgili tutku ve inanç ve pazarda bir boşluğun tespit edilerek buna çevreci bir çözüm bulunabilmesidir (TTGV, 2012: 2). Bu durum çevre sorunları hakkında bir farkındalığın olmasını, buna ek olarak ilgili alanlarda teknik bilgi, mevzuat ve pazar bilgisine sahip olmayı gerektirir (TTGV, 2012: 2). Yeşil girişimciler, sürdürülebilirlik yolunda yeşil tasarım, yeşil süreç ve sürdürülebilirliğe ömür boyu bağlılık ile bir sektörde iş kurarak o sektörü dönüştürmek isteyen kişilerdir (Kaur, 2014: 1).

Yeşil girişimcilik, kendi iş faaliyetlerinin özüne çevre koruma ve/veya iyileştirme hedefini koyan tüm girişimci teşebbüsleri ifade eder. Yeşil girişimci bu yönüyle klasik girişimciden ayrılır. Yeşil girişimciliğinin temelinde kurumsal

sosyal sorumluluk, çevresel sorunların çözümüne katkı ve düzenlemeler yer almaktadır. Yeşil girişimciler dünyayı değiştirmek ve çevre ve yaşam kalitesini artırmak ve para kazanmak ve girişimlerini büyütmek arzularına göre sınıflandırılabilir (Bell, Stellingwerf, 2012: 8).

Yeşil girişimciler proaktif ekolojik odaklı iş stratejileriyle kendi iş sektörlerinin kurum kültürü ve sosyal ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını arzulayan ve bu yönde çabalayan sosyal eylemcilerdir (Gibbs, 2009: 69). Yenilik girişimciliğin özüdür. Yeşil girişimciler mevcut konvansiyonel üretim yöntemleri, ürünleri, piyasa yapılarını ve tüketim kalıplarını yok edip bunların yerine üstün çevresel ürün ve hizmetleri koymayı öneren ve bu konuda çalışan kişilerdir (Gibbs, 2009: 70). Yeşil girişimciler çevresel korumaya ve gelişime odaklı dinamik pazar oluştururlar.

Yeşil girişimciler sosyal ve çevresel problemlerini tanıyan ve sosyal ve/veya çevresel değişim yapmak için girişimcilik ilkelerini kullanarak bir girişimi oluşturup, düzenleyip ve yöneten kişilerdir. Yeşil girişimcilik yenilik ve risk almayı gerektirir.

Yeşil girişimciler, risk içeren ticari faaliyetleri göze alan, daha sürdürülebilir bir geleceğe doğru ticari faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki etkisi pozitif olan ve özellikle faaliyetlerinde doğal ortamı iyileştirmek arzusu içinde hareket eden kişilerdir (Schaper, 2010: 13).

Yeşil girişimciler yeşil işleri çevresel sorunlarla birleştirerek yenilikçi modeller ortaya koyan, çevreye yarar bir süreç veya bir ürün ve hizmet sunmak veya yapmak için işe başlayan kişilerdir (Harini, Meenakshi, 2012: 79).

Yeşil girişimciler diğer girişimciler gibi piyasadaki fırsatları gören o fırsatlardan yararlanan fakat aynı zamanda sürdürülebilirliği de en önemli girişimci çabalarının amaçlarından biri olarak gören kişilerdir ve bu yolda yeşil girişimci bazen kesinlikle kar güdüsüyle hareket etmeyip sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla hareket eden bir tür sosyal girişimci gibi kabul edilir. Ancak bu yeşil girişimcilerde bir motivasyon unsuru olarak finansal getiri yok anlamına gelmemelidir. Aksine finansal getiri onlar için en önemli itici güçlerden biridir (OECD, 2013: 39).

Yeşil girişimcik çevre dostu süreçleri, faaliyetleri veya ürünleri kapsayan bir girişimciliktir.

Yeşil girişimci yeşil iş yapan ya da yeşil işe giren girişimcidir. Diğer bir değişle, yeşil girişimcilik ekonominin herhangi bir sektöründe üretimde kullanılan teknoloji açısından tanımlanabilir ki bu durumda yeşil girişimciliği bir süreç yaklaşımı olarak adlandırabiliriz. Ya da belirli bir sektörün içinde spesifik üretim ve hizmet veren firmalar açısından tanımlanabilir ki bu durumda yeşil girişimciliği bir üretim yaklaşımı olarak adlandırabiliriz.

Kısaca yeşil girişimcilik, çevreye yararlı girişimci aktivite göstermektir. Yeşil girişimci ise ekonomik aktör olarak fikirlerini gerçeğe dönüştüren, piyasa için tümüyle yeşil ürün ve teknoloji üreten kişidir (Farinelli, Bottini, Akkoyunlu, Aerni, 2011: 42). Yeşil işletme ise iş uygulamaları ve kaynak kullanımında çevre üzerindeki etkisini önemseyen yerdir.

2. Yeşil Girişimciliği Kısıtlayan Faktörler

Yeşil girişimciliğin gelişimi çeşitli bariyerler tarafından kısıtlanmaktadır. Bu bariyerler yeşil girişimciliğin orta ve uzun vadede gelişimini yavaşlatan unsurlardır. Ekonomik bariyerler, en önemli ve sık olandır. Bunun yanında psikolojik, teknik, kurumsal vb. ekonomik olmayan bariyerlerde vardır (Hamdouch, Depret, 2012: 7). Bu bariyerler nedir diye baktığımızda;

- Yeşil girişimcilik, öncelikle çevre sorunlarına farkındalık yanı sıra çevresel konularda teknik, yasal ve piyasa bilgisi gerektirir (CP/RAC, 2012: 9). Sorunlara farkındalık yetersizliği ve bilgi yetersizliği önemli bir bariyerdir.
- Genel nüfus içinde çevresel sorunlara olan farkındalığın yetersizliği tüketici davranışlarının değişimini yavaşlatan unsurdur ve buda yeşil piyasaların yaratılması önünde önemli engellerden biridir.
- Yeşil girişimciler için yeşil teknoloji öncelikle kritik bilgi, yeterlilik ve kaynakların bileşimini gerektirir ki bunlar karmaşık, kümülatif ve en önemlisi hala embryonic veya ulaşılması zordur. Yeşil girişimcilik iş, tutum ve profesyonel davranışların içine çevresel boyutun entegrasyonu için yeşil girişimcilerin yeterliliğini gerektirir. Aynı zamanda yeşil işler çok sayıda dağılmış heterojen ve bölgesel aktörler arasında yakın koordinasyonu gerektirir (Hamdouch, Depret, 2012: 9).
- Yeşil girişimcilerin çevresel ve teknolojik olmak üzere çift sorunla karşı karşıya kalabilmeleri yeşil işlerde finansal belirsizliklere yol açar (Hamdouch, Depret, 2012: 9). Bu da yeşil yatırımları engelleyen unsurdur.
- Çevreye duyarlılık şirketler tarafından günümüzde hala maliyetleri artıran ve rekabet gücünü ortadan kaldıran bir unsur olarak görülmektedir.
- Çevreye odaklı iş fikirleri için piyasa oluşturmak çevreye odaklı olmayan iş fikirlerine göre daha da zordur. Çünkü finansman sağlayanlar çevreye odaklanmış yenilikleri veya çevresel yenilikleri finanse etmek konusunda henüz yeterince olgunlaşmamış olabilir (Gibbs, 2009: 70). Bir başka ifadeyle yeşil işlere kaynak sağlayacak finansal piyasalar yeterince gelişmemiştir. Bazı ülkelerde bu soruna çözüm olarak yeşil işletmeleri finanse etmek için yeşil bankalar kurulmaya başlanmıştır (OECD, 2013: 60).
- Teknolojinin giderek hızla değişmeye başlamasıyla girişimcilerin oluşturdukları birçok ürün ve hizmetler hızlı bir şekilde eskimiş hale gelmekte ve bu da girişimciler arasındaki rekabeti giderek daha da artırmakta ve rekabet her gün daha şiddetli hale gelmektedir. Bu da şirketlerin yaşamalarına veya yeşil girişimcilik uygulamalarına engel olabilmektedir.
- Yeşil işlerde tüm kademelerde beceri kazanmış, işlerinde uzmanlaşmış nitelikli personel noksanlığı ve yönetim becerilerinin eksikliği (OECD, 2013: 61) yeşil girişimcilik açısından diğer bir bariyerdir.

Ayrıca;

- Yeşil girişimcilerin hızlı ve verimli bir başlangıç yapıp, büyüyecek yeni ve yenilikçi firmalar yaratması için uygun düzenleyici koşulların eksikliği,
- Çevre ile ilgili konularda iş dünyası içindeki kafa karışıklığının giderilememesi,
- Çevre ile ilgili konuların bazı şirketler tarafından sadece PR çalışması olarak görülmesi,

- Hükümet desteği ve teşviklerin yetersizliği,
- Yenilikçi istekliliğin azlığı,
- Tüketici desteğinin yetersizliği ve tüketicilerin yeşil ürünler hakkındaki bilgisizliği, (Tüketicilerin yeşil ürün ve hizmetler hakkında bilinçlendirilmesi, eğitilmesi önemlidir.) diğer bariyerlerdir.

3. Yeşil Girişimciliğin Önemi

- Yeşil girişimciler yeşil ekonominin oluşumuna katkı sağlar. Yeşil ekonomi çeşitli sektörleri ve farklı teknolojileri kapsayan aynı zamanda sosyal değişikliklerle birlikte etkili iş ve çalışma yolları arayan karmaşık süreçtir. Birleşmiş Milletler Çevre Programına göre (UNEP) yeşil ekonomi ise çevresel riskleri ve ekolojik kıtlığı azaltırken, insan refahının gelişimi ve sosyal eşitlik ile sonuçlanan bir ekonomiyi açıklar (Hewitt, 2012: 5).
- Yeşil girişimciler mevcut geleneksel üretim yöntemleri, ürünleri, piyasa yapılarını ve tüketim kalıplarını daha üstün çevresel ürün ve hizmetlerle değiştirerek çevresel gelişme için dinamik yapı oluşturabilir (OECD, 2013: 37).
- Yeşil girişimciler yeşil büyümeye katkı yapar. Yeşil büyüme, ekonomik büyüme ve kalkınmayı doğa varlıklarının refahımıza dayanak oluşturan kaynakları ve çevresel hizmetleri vermeye devam etmesini garanti ederek sağlamaktır. Çevre dostu büyüme bunu yapabilmek için, sürdürülebilir büyümeyi destekleyecek ve yeni ekonomik fırsatları arttıracak yeniliklere ve yatırımlara katalizör olacaktır (OECD, 2011: 1).
- Günümüzde yeşil-girişimciler, sürdürülebilir kalkınma ve birçok işletmenin kuruluş aşamasında çevreye duyarlı bir girişim olarak faaliyetlerine başlaması açısından önemli bir değişim faktörü olarak görülebilir (Efeoğlu, 2014: 104).
- Yeşil girişimciler tarafından oluşturulan işletmeler çevresel değerleri somutlaştırırken aynı zamanda mevcut ve yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara yenilikçi çözümler önererek mevcut piyasalara itiraz ederler. Yeşil girişimciler piyasa hedefleri ve finansal hedefleri ile çevresel performansı birleştiren yeni iş konsepti oluşturarak ve yeşil piyasaların büyümesine ve yayılmasına katkıda bulunarak potansiyel girişimciler için bir rol modeli olabilir (OECD, 2013: 67).
- Yeşil girişimcilerin faaliyetleri arasında eko-turizm, geri dönüşüm, enerji verimliliği, sürdürülebilir hareketlilik, organik tarım, yenilenebilir enerji gibi faaliyetler yer almaktadır ve yeşil girişimciler bu faaliyetlere bağlı yeşil işlerin sayısının artmasına katkı sağlamaktadır.
- Yeşil girişimcilik, tarımın önemli yer tuttuğu gelişmekte olan ülkelerde kadın girişimciliği için önemli bir fırsat olabilir. Özellikle geri kalmış bölgelerde kadın girişimcilerin kuracakları, mikro, küçük ve orta boy işletmeler ve yeşil kooperatifler pazarlama ve iş geliştirme becerileri ile kombine edilirse kadının güçlendirilmesi, gelir yaratması ve kadın girişimciliğinin gelişimine katkı sağlar ve ekonomik dinamizm yaratır. Aynı zamanda çevre dostu tarım hızla büyüyen bir alandır ve kırsal kalkınmanın geleceği için güçlü umutlar sunabilir (Sanyang, Huang, 2008: 677).

- Günümüzde karşı karşıya olunan çevresel zorluklar yeşil girişimciler tarafından ekonomik fırsatlara dönüştürülebilir. Örneğin, yeşil girişimciler, geri dönüşümlü atıklardan yapılan yeni ürünler veya çevre teknolojisi (yenilenebilir enerji gibi) alanındaki hizmetler gibi eko-yenilikçi ürün ve hizmetler üreterek artan ekonomik talepler ve çevresel hizmetler arasında bir köprü olabilirler.
- Yeşil girişimcilik yenilik ve girişimciliği birlikte gerektirir. Yeşil girişimcilik eko-yenilikler nedeniyle önemlidir. Çünkü eko-yenilikler şirketlerin ve ülkelerin gelecekteki rekabet avantajı olacaktır. Şirketler ve ülkeler gelecekte uluslararası pazarda başarılı olmak istiyorsa rekabet avantajında yeni ve yenilikçi çevre teknolojileri, hizmet ve süreçleri, düşük maliyetten çok daha önemli kaynak olacaktır (McEwen, 2013: 270).
- Küresel nüfus artışı yeşil girişimciliği etkilemektedir. Dünya nüfusundaki artış tüketimi de artıracaktır. Bu tüketimdeki artışlar eko-sistemler üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Yeşil girişimciler tüketim artışı karşısında çevreyi korumak için yeni teknolojiler bulmak açısından da önemlidir (McEwen, 2013: 270).
- Vahşi hayvanların yaşam alanlarının, çeşitli bitki türlerinin yok olmasının daha da hızlanması ve dünyanın en zengin türlerinin yaşadığı tropikal ormanların zarara uğraması ve uğruyor olmasının devam etmesi yani biyoçeşitlilik kaybı da çevre sorunlarını çözmek için girişimci eylemlere ihtiyacı doğrulamaktadır. Çevresel kaygıları dikkate alan yeni bir girişimcilik türüne yani yeşil girişimcilere ihtiyaç vardır (McEwen, 2013: 270-271).
- Yeşil girişimcilik istihdam açısından da önemlidir. Yeşil girişimciler kısa, orta ve uzun vadede şimdiki işlerden daha fazla görülecek iş büyümeleriyle tarım, inşaat, ormancılık ve ulaşım gibi birçok sektörde iş yaratacaktır (Creech, Huppe, Paas, Voora, 2012: 8).
- Yeşil girişimcilik faaliyetleri ve çevre alanındaki Ar-Ge çalışmalarının artması, temiz üretime ve sürdürülebilir tüketime yönelik çalışmaların daha geniş kitlelere yayılmasıyla küresel olarak yeni bir girişimcilik sisteminin temellerinin atılmasını sağlamaktadır (EKOIQ, 2015: 44) ve yeşil girişimciler daha sürdürülebilir ekonomik ve ticari sistemin gelişmesinde önemli bir rol oynamaya potansiyeline sahiptir (Schaper, 2010: 13) .
- Yeşil girişimciler yeşil ürünler ve hizmetler sunarak, yeşil üretim tekniklerini uygulayıp ve tanıtarak, yeşil ürünler ve hizmetlere olan talebi yükselterek ve yeşil işler yaratarak sürdürülebilir bir yeşil ekonominin yaratılmasına katkı sunarlar (ILO, 2014: 2).

Sonuç

İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkisi günümüzde göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Doğal çevrenin kötü durumu kısa vadede insanların yaşam standartlarının kalitesini düşürürken, hiçbir önlem alınmadığı takdirde uzun vadede insanın var olmasını, gerçek varlığını tehdit eden bir unsurdur. Bu nedenle girişimcilik anlayışı, uygulaması ve işleyişinin değişmesi gerekiyor. Girişimciler sadece işi ekonomik olarak ele almayıp aynı zamanda çevre ve sosyal ihtiyaçları dikkate alarak yaklaşmak zorundadır. Yani yeşil girişimcilik artan insan ihtiyacını

çevreye zarar vermeden yapma veya çevrenin daha da kötüleşmesinden kaçınarak yapma yollarını bulmaktır. Yeşil girişimcilik olgusunun tam kabul görmüş hatları yoktur. Çünkü yeşil girişimcilik özellikle ülkelere ve sektörlere göre farklılaşmış sorunlar karşısında farklılaşmış realiteler göstermekte ve sosyal ve kültürel yapıdan etkilenmektedir. Ancak yeşil girişimcilerin ortak noktaları ekonomik açıdan tatmin edici, sosyal sorumluluk sahibi ve çevreye yararlı işler tasarlayan ve uygulayan kişiler olmalarıdır. Yeşil de çevresel veya ekolojik sürdürülebilirliğe doğru bir hareket için kullanılan kavramdır.

Yeşil girişimciler ekonomik kalkınma için önemlidir. Yeşil girişimciler işsizlik, yoksulluk ve çevresel sorunları gidermeye önemli katkı sunabilir. Yeşil girişimciler diğer girişimcilere göre yeşil uygulamalar ve çevresel görevlerde daha fazla sorumluluk üstlenmektedir. Onlar ya yeşil ve çevre dostu ürünler ve hizmetler sunarak ya da çevre dostu süreç aracılığıyla ürün ve hizmetlerini sağlayarak veya temiz teknoloji yardımı (ILO, 2014: 1) vb. yeşil ekonomiye katkı sunarlar. Çevreyi korumak günümüzün en önemli meselelerinden birisidir. Bu nedenle yeşil girişimcilerin sayısının artması için desteklenmesi önemlidir. Yeşil girişimcilerin sayısı teknik yardım ve destek, alt yapı tesisleri, eğitim programları, vergi muafiyeti gibi teşvik ve kolaylıklarla artırılabilir. Toplumun yeşil ürün ve hizmetlere yönelik değer ve algılarını yükseltici eğitim ve uygulamalar yeşil girişimciliğin gelişimi için olumlu bir faktör olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin kaynakları kısıtlı olduğu için gelişmesi öncelikli istenen ve ülke yararına olacak yeşil iş sektörleri belirlenmelidir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler çoğu ülkelerde ekonomilerin omurgasıdır. Gelişmesi hedeflenen yeşil iş sektörlerindeki yeşil iş fikirleri olan küçük ve orta ölçekli işletme sahiplerine veya girişimcilere yapılacak finansal ve mali destekler, uygun mevzuatın düzenlenmesi ve etkin uygulanması, inovasyon becerilerinin güçlenmesine katkı istihdamın artmasına, yeşil küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyümesine yardımcı olur. Temiz teknoloji yatırımlarının desteklenmesi ve uygulanmasının teşvik edilmesi gittikçe artan çevresel duyarlılıkta rekabet gücünü artırır. Üniversitelerde yeni çevre dostu üretim teknik ve süreçlerini anlatan ve bu konularda iş becerileri kazandıran eğitimler verilmeli, yeşil ekonomiye geçişe öncelik edecek araştırma projeleri için teşvikler sağlanmalı, davranış değişikliği için gerekli koşullar oluşturulmalıdır. Ar-Ge çalışmalarında yeşil inovasyon teşvik edilmelidir.

Günümüzde girişimlerin birçoğunun çevreyle ilgili konuları bir tehdit olarak algılamak yerine sürdürülebilir gelecek için yeşil girişimi ve yeşil innovasyonu amaçlarının bir parçası olarak ele almaları gerekmektedir. Başarılı iş mutlaka çevre ve toplum üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmak zorunda değildir. Dünya ve insanlık için, sürdürülebilir bir gelecek için, yeşil ve sosyal kapsayıcı ekonomi çözümdür ve çevreye öncelik vererek ekonomik büyümeyi teşvik etmek mümkündür.

Kaynakça

Bell, J. ve J.J.Stellingwerf. (2012). Sustainable Entrepreneurship: The Motivations & Challenges of Sustainable Entrepreneurs in the Renewable Energy Industry, Master Thesis within Business Administration: Strategic Entrepreneurship, Jonkoping International Business School, Jonkoping University, Jonkoping.

Creech, H. Huppé, A.G. Paas, L ve Voora, V. (2012). Social and Environmental Enterprises in the Green Economy: Supporting sustainable development and poverty eradication on the ground, Published by SEED and IISD.

CP/RAC. (2012). Green Entrepreneurship in Turkey, Ankara.

Efeoğlu, E. (2014). Çevreci Açıdan Girişim; Eko-Girişimcilik, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 23, Sayı 1.

EKOIQ. (2015). İşin Rengi Giderek Değişiyor, Yeşil Girişimcilik, EKOIQ, Sayı 48, İstanbul.

Farinelli, F. Bottini, M. Akkoyunlu, Ş ve Aerni, P. (2011). Green Entrepreneurship: The Missing Link Towards A Greener Economy, ATDF Journal, Valume 8, Issue 3/4.

Gibbs, D. (2009). Sustainability Entrepreneurs, Ecopreneurs and the Development of a Sustainable Economy'', Greenleaf Publishing Ltd, http://www.greenleaf-publishing.com.

Gül, Z. (2007). İşletmelerde Üretim ve Çevreyi Bütünleştirmede ISO 14000 Yaklaşımı: Bir Alan Araştırması, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

Hamdouch, A ve Depret, M. H. (2012). Green Entrepreneurship Networks and Clusters: When the Local requires the Global, RSA Global Conference 2012 24th-26th June Beijing, China.

Harini,V ve Meenakshi, D.T. (2012). Green Entrepreneurship-Alternative (Business) Solution to Save Environment, Asia Pacific Journal of Management and Entrepreneurship, A Scholarly, Peer Reviewed, Bi-Annual, Open Access, Online Research Journal, Valume 1, Issue 3 ISSN 2277-8098.

Hewitt, G. (2012). Is corporate Asia ready for the green economy?, ACCA, www.accaglobal.com /ri.

ILO. (2014). Green entrepreneurship: Creating green jobs through sustainable enterprise development in Namibia, www.ilo.org/global/topics/green-jobs/...en/index.htm, (Erişim Tarihi: 09.06.2016).

Kaur, S. (2014). Green Entrepreneurship, Research Paper, Internatıonal Journal of Scientific Research, Economics, volume:3, Issue:12, ISSN No 1227-8179.

Mcewen, T. (2013). Ecopreneurship as a Solution to Environmental Problems: Implications for College Level Entrepreneurship Education, International

Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, Vol. 3, No. 5 ISSN: 2222-6990.

Muzyka, D. de Koning, A ve Churchill, N. (1995). On Organization and Adaptation: Building The Entrepreneurial Corporation, European Management Journal, Volume13, No.4.

OECD. (2011). Towards Green Growth, Multilingual Summaries, Summary in Turkish,- ISBN 978-92-64-094970.

OECD. (2013). Working Party on SMEs and Entrepreneurship (WPSMEE) -Green Entrepreneurship, Eco-Innovation and SMEs Final Report, CFE /SME (2011)9/FINAL.

Pachaly, M. V. W .(2012). Barriers and Triggers to Green Entrepreneurship: An Exploratory Study, Thesis, to Obtain the Degree of Master of Science in Economics and Business Economics, Specialisation Entrepreneurship and Strategy Economics, Erasmus University Rotterdam, Erasmus School of Economics, Rotterdam.

Satı, Z. E ve Yılmaz, C. (2008). Sürdürülebilir Bir Gelecek İçin Yeşil Girişimcilik, 2.Uluslararası Girişimcilik Kongresi, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:112.

Sanyang, S. E ve Huang, W.C. (2008). Green Cooperatives: A Strategic Approach Developing Women's Entrepreneurship in the Asian and Pacific Region, World Journal of Agricultural Sciences, 4 (6): 674-683, 2008 ISSN 1817-3047© IDOSI Publications, Taiwan.

Schaper, M. (2010). Making Ecopreneurs: Developing Sustainable Entrepreneurship, 2nd Edition, Ashgate Publishing Group.

Shahidullah, A.K.M ve Haque, C.E. (2014). Enviromental Orientation of Small Enterprises: Can Microcredit-Assisted Microenterprises be ''Green, Sustainability, ISSN 2071-1050, www.mdpi.com/journal/.

Tunç, B. (2007). İşletmelerde Yaratıcılık, Yenilikçilik, Girişimcilik Yönetimi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

TTGV. (2012). Türkiye'de Yeşil Girişimcilik Final Raporu, Ankara.

Hisse Senedi Getirileri ve Kârlılık Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Endeksinde İşlem Gören İşletmelerin Analizi

Hülya CENGİZ [1]
A. Seden Özbek PÜSKÜL [2]

Özet

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerin hisse senedi getirileri ile işletme kârlılığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın amacı hisse getirisi ile ilişkili kârlılık oranlarını tespit ederek, hisse senedi yatırımı kararlarında yol gösterici olmaktır. Bu doğrultuda, panel veri seti oluşturulmuş, Stata Veri Analizi ve İstatistik Programı kullanılarak panel data analizi yapılmıştır. Analizde, birim ve zaman etkilerinin varlığı sınanmış, tesadüfi etkiler tahmincisinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca, panel veri modellerinin üç temel varsayımı, otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyonun varlığı test edilmiştir. Bu varsayımların bozulduğu saptanıp dirençli tahminciler ile tahmin yapılmıştır. Bu çalışma, öz kaynak kârlılığı ve brüt satış kârlılığındaki artışın hisse senedi getirilerini artırdığını ve faaliyet kârı oranındaki artışın hisse senedi getirilerini azalttığını göstermiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, işletmelerin kârlılık oranları kullanılarak hisse senedi getirisi tahmini yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kârlılık, hisse senedi getirisi, Borsa İstanbul, panel veri analizi

The Relation between Stock Returns and Profitability: An Analysis of Companies Listed in Borsa Istanbul

Abstract

In this study, the relationship between the stock returns and the firm profitability of the listed companies in Borsa Istanbul is investigated. The aim of the study is to provide guidance for stock investment decision by determining the related profitability ratios. In this respect, the panel dataset was collected, and panel data analysis was performed using Stata Data Analysis and Statistical Software. In the analysis, the existence of unit and time effects were tested, and it was decided that random effect model was appropriate. Also, three assumptions of panel data that are autocorrelation, heteroscedasticity, and cross-sectional independence were tested. Since these assumptions were violated, robust estimators were used. This study showed that an increased profitability of equity and gross sales margin led an increase in the stock returns while an increase in operating margin led a decrease in the stock returns. These results suggest that the profitability ratios of the firms can be useful to estimate stock returns.

Keywords: Profitability, financial ratios, stock returns, Borsa Istanbul

Giriş

Hisse senetleri önemli yatım araçlarından bir tanesidir. Yatırımcının hisse senedi yatırımından beklediği getiriyi elde edilebilmesi için, hisse senetlerinin ve piyasa koşullarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Hisse senedi yatırımına karar verebilmek için temel analiz yapılabilmektedir. Temel analiz ile yatırım yapılacak hissenin finansal yapısı, finansal oranlar ile belirlenmektedir. İşletmelerin temel finansal tabloları kullanılarak hesaplanan finansal oranlar, işletmelerin likidite durumu, faaliyet yapısı, kârlılığı ve mali yapısı belirlenebilmektedir.

[1] Arş.Gör.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hucengiz@yildiz.edu.tr
[2] Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, asedenozbek@trakya.edu.tr

Borsa İstanbul (BIST), Sermaye Piyasası Kanunu'na göre kurulmuş ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun gözetimi ve denetimi altında faaliyetlerini sürdüren, Türkiye'nin tek organize hisse senedi piyasasıdır. BIST Hisse Senedi (Pay) Piyasası'nda farklı sektörlerden şirketlerin payları, yeni pay alma hakları, borsa yatırım fonları, varantlar ve sertifikalar işlem görmekte ve yabancı yatırımcılar için likit, şeffaf ve güvenli yatırım ortamı sağlanmaktadır (Borsa İstanbul, 2016). BIST' de işlem gören şirketlerin, denetimden geçmiş finansal raporları kamuoyu ile paylaşılmakta ve Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) yayınlanmaktadır. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin çoğunlukta olduğu ülkemizde, işletimlerin borsada işlem görmesi, kurumsallaşma ile şeffaf ve güvenilir yatırım ortamına zemin oluşturmaktadır. Ayrıca finansal tablolarının kamuoyu ile paylaşılması akademik çalışmalarda veri seti oluşturulmasına olanak sağlayarak analizlerin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümümde, hisse senedi getirileri ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik yapılan ulusal ve uluslararası literatür incelenmiş; ikinci bölümünde kârlılık oranları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin varlığının test edilebilmesi için kullanılan veriler ve araştırmanın metodoloji açıklanmış, araştırma problemi tanımlanmış ve analizin sonuçlarına yer verilmiştir.

1. Literatür

Şanghay Borsasında işlem gören ve yıllık ortalama hisse senedi getirisi en yüksek %10'luk dilimde yer alan işletmelerin hisse senedi getirileri ile finansal oranları arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmada; 1996-1998 yılları arasında, hisse senedi getirileri ile toplam varlık devir hızı, hisse başına kâr, kâr marjı, aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı ve satışlardaki kârlılık oranları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Dehuan & Jin, 2008).

Mısır'da faaliyet gösteren 46 işletmenin1996-2000 yılları arasındaki, likidite, varlık kullanım, kârlılık, mali yapı ve sabit yükümlülükleri karşılama durumlarını ölçen finansal oranları ile hisse senedi getirileri arasındaki doğrusal ve doğrusal olmayan ilişkiler incelenmiş; özsermaye kârlılığı ile hisse senedi getirisi arasında doğrusal ilişki bulunmuştur (Omran & Ragab, 2004).

Khan vd. (Khan, Aamir, Qayyum, Nasir, & Khan, 2011) çalışmalarında, Pakistan Borsası'nda işlem gören işletmelerin, temettü verim oranı, hisse başına kâr, özsermaye kârlılığı ve vergi sonrası kârlılık ile hisse senedi fiyatı arasında pozitif ilişki, dağıtılmayan kârlar oranı ile hisse senedi fiyatı arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Pakistan Borsası için yapılan bir diğer çalışmada ise; hisse senedi fiyatı ile temettü verim oranı arasında pozitif bir ilişki, temettü ödeme oranıyla da negatif bir ilişki bulunmuştur (Habib & Khan, 2012).

Hisse senedi getirileri ile finansal oranlar arasındaki ilişki, Türkiye'de Borsa İstanbul'da işlem gören işletmeler için farklı dönemlerde farklı finansal oranlar kullanılarak test edilmiştir. Ege ve Bayrakdaroğlu (Ege & Bayrakdaroğlu, 2009) 2004 yılında BIST-30 endeksinde yer alan hisse senetleri ile fiyat/kazanç oranı, nakit oranı, toplam varlıkların devir hızı oranı arasında ilişki bulmuşlardır. Oruç (Oruç, 2010) ise 1997-2010 yılları arasında BIST-100 endeksi için, bir önceki

yıl (t-1) aktif devir hızı, satış büyüklüğü, varlık büyümesi ve piyasa değeri defter değeri oranlarının t dönemindeki hisse senedi getirileri üzerinde etkili olduğu sonucunu bulmuştur. Aktaş (Aktas, 2009) ise asit-test oranı ile faaliyetlerden sağlanan nakit akımının öz sermayeye oranı arasında 1995-1999 dönemleri arasında; brüt satış karlılığı ve net satış karlılığı oranlarında ise 2003-2006 dönemleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur. Büyükşalvarcı (Büyükşalvarci, 2010) ise çalışmasında BIST imalat sektöründe işlem gören hisse senedi getirileri ile varlıkların etkin kullanımı, mali yapı, kârlılık ve borsa performans durumlarını temsil eden oranlar arasındaki ilişkinin doğrusal olup olmadığını 2009 yılı için analiz etmiş ve doğrusal ilişkilerin incelenen dönemde tüm oranlar için geçerli olmadığı sonucu bulmuştur. Sakarya ve Yıldırım (Sakarya & Yildirim, 2016) Borsa İstanbul'da işlem gören on dört enerji şirketinin finansal performansları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Bunun için, hesaplanan oranlar; ilk önce çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan TOPSIS yöntemi kullanılarak genel şirket performansını gösteren TOPSIS skorlarına dönüştürülmüştür. Daha sonra bu skorlar ile şirketlerin yıllık ortalama getirileri arasındaki ilişki panel veri analizi ile test edilmiştir. Test sonuçlarında şirketlere ait TOPSIS skorları ile hisse senedi getirileri arasında kısa dönemli bir eş-bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak TOPSIS skorları ile hisse senedi getirileri arasında karşılıklı bir nedensellik sonucuna rastlanılmamıştır. TOPSIS ile performans değerleme yöntemi kullanılarak yapılan bir diğer çalışmada (Ozen, Yesildag, & Soba, 2015) ise; BIST Gıda Endeksinden seçilen dört işletmenin, performansla hisse senedi getirileri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz sonucunda performans ile getireler arasında ilişki bulunamazken; finansal oranlar ile getiri arasında sadece bir işletmenin kârlılık oranları ile getirileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Borsa İstanbul'da 2005-2011 döneminde imalat sanayinde sürekli işlem gören 57 işletmenin, hisse senedi fiyatı ile kısa vadeli yabancı kaynak oranı, maddi duran varlıklar/öz kaynak oranı, öz kaynak kârlılık oranı ve fiyat/ kazanç oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki; alacak ve stok devir hızı, toplam borçların/toplam aktiflere oranı ve kısa vadeli yabancı kaynak oranı ile hisse senedi fiyatı arasında ise negatif yönlü ilişki; cari oran, net kâr/toplam aktifler, piyasa değeri/defter değeri ve temettü verimi arasında ise ilişki bulunamamıştır (Güngör & Kaygin, 2015). Yılgör (Yılgör, 2005) ise, işletmelerin finansal yapısındaki değişikliklerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini ve bu değişimlerin yatırımcılar tarafından nasıl algılandığını portföy oluşturarak, 1996-2000 döneminde incelemişlerdir. Analizde borç kullanma düzeyindeki artışın yatırımcılar tarafından, belirli dönemlerde işletmenin geleceğini etkileyen bir bilgi olarak kullanıldığını ancak bilginin devamlılık göstermediğini bulmuşlardır.

Literatürde BIST-30, BIST-100 ve BIST imalat sanayini kapsayan farklı dönemlerdeki çalışmalarda, farklı finansal oranların hisse senedi getirilerini açıklamakta etkili olduğu sonucu bulunmuştur. Bu çalışmada BIST'te yer alan işletmelerden, finans sektörü hariç, süreklilik gösteren tüm işletmelerin, kârlık oranları ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerinin olup olmadığı var ise hangi yönde olduğu 2011-2015 yıllar arasında test edilmiştir.

2. Hisse Senedi Getirisi ile Finansal Oranlar Arasındaki İlişkinin Analizi

Araştırmanın amacı hisse senedi getirileri ile kârlılık oranları arasında anlamlı ilişkiler olup olmadığını belirlemektir. Bu doğrultuda Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerin hisse senedi getirileri ile finansal oranları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırmada Kullanılan Veriler ve Metodolojisi

Borsa İstanbul'da 2011-2015 yılları arasında sürekli işlem gören işletmelerin finansal oranları ve hisse senedi getirileri hesaplanmıştır. Finansal oranların hesaplanmasında Kamuyu Aydınlatma Platformunda ("Kamuyu Aydınatma Platformu," 2016) kamuoyuna açıklanan finansal raporlardan yararlanılmıştır. Hisse senedi getirileri olarak yıllık ortalama hisse senedi getirileri kullanılmış, yıllık ortalamalar ise Borsa İstanbul web sayfasında ("Borsa İstanbul," 2016) yer alan aylık ortalama hisse senedi getirileri esas alınarak hesaplanmıştır.

Hisse senedi getirileri ise Borsa İstanbul web sayfasında ("Borsa İstanbul," 2016) yer alan, aylık ortalama hisse senedi getirileri esas alınarak, yıllık ortalama hisse senedi getirileri hesaplanmıştır.

Analizde kullanılan karlılık oranları; net kâr marjı, faaliyet kârlılığı, öz kaynak kârlılık, brüt satış kârlılık ve aktif kârlılık oranlarıdır. Bu oranların ve hesaplama yöntemleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Kârlılık Oranları ve Hesaplama Yöntemleri

Finansal Oranlar	Hesaplama Yöntemi
Net kâr marjı	Net kâr / Net satışlar
Faaliyet kârı oranı	Faaliyet kârı / Net satışlar
Öz kaynak kârlılık oranı	Dönem net kârı / Öz kaynaklar
Brüt satış kârı oranı	Brüt kâr / Net Satışlar
Aktif kârlılığı	Net kâr / Ortalama aktif toplamı

Borsa İstanbul'da finans sektörü dışında sürekli işlem gören 228 işletmenin yıllara göre finansal oranları ve hisse senedi getirileri hesaplanarak panel veri seti oluşturulmuştur. Panel veri hanehalkı, ülkeler, firmalar gibi yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman dönemi ile ifade edilmesidir (Baltagi, 2005). Stata-11 (Stata Data Analysis and Statistical Software) programı kullanılarak hisse senedi getirileri ile finansal oranlar arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Panel veri modellerinden klasik model havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinden uygun olan tahmin yöntemi seçilmiş, modelin geçerliliğini test etmek için, birim etkileri, heteroskedasite ve otokorelasyon sınanmış, gerekli görülmesi durumunda dirençli tahminciler kullanılarak tahmin yapılmıştır. Ayrıca panel verinin durağanlığını test etmek için birim kök testi yapılmıştır.

Araştırma Problemi

Çalışmada yatay kesit verisi olarak İstanbul Borsa'da işlem gören işletmeler kullanılarak, hisse senedi getirileri ile finansal oranlar arasında ilişki kurulmak istenmektedir. Panel veri modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur.

$$G_{it} = \alpha + \beta_1 KM_{it} + \beta_2 FK_{it} + \beta_3 OK_{it} + \beta_4 BK_{it} + \beta_5 AKO_{it} + u_{it}$$

Modelde; bağımlı değişken G: hisse senedi getirileri; bağımsız değişkenler ise KM: Net kâr marjı, FM: Faaliyet kârı oranı, OK: Öz kaynak kârlılık oranı, BK: Brüt satış kârı oranı AK: Aktif kârlılık oranıdır. α Sabit parametreyi, β eğim parametrelerini, u hata terimini, t alt indisi yılları, i alt indisi hisse senedi borsada işlem gören şirketleri ifade etmektedir. Araştırmanın hipotezleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırmanın Hipotezi ve Alt Hipotezleri

Temel Hipotez	
H_0; $\beta = 0$ (Hisse senedi getirileri ile kârlılık oranları arasında ilişki yoktur)	
H_1; $\beta \neq 0$ (Hisse senedi getirileri ile kârlılık oranları arasında ilişki vardır)	
Alt Hipotezler	
H_1	"Hisse senedi getirileri ile net kâr marjı arasında ilişki vardır"
H_2	"Hisse senedi getirileri ile faaliyet kârı oranı arasında ilişki vardır"
H_3	"Hisse senedi getirileri ile öz kaynak kârlılık oranı arasında ilişki vardır"
H_4	"Hisse senedi getirileri ile brüt satış kârı oranı arasında ilişki vardır"
H_5	"Hisse senedi getirileri ile aktif kârlılık oranı arasında ilişki vardır"

Araştırma Sonucu

Panel veri analizinde verilerin kesitsel boyutunun yanı sıra zaman boyutunun da analizde yer alması asimptotik davranışa sebep olabilmektedir. Bu nedenle verinin durağanlığı incelenmiştir. Panel serilerde birimler arasında korelasyon olursa, testlerin asimptotik özellikleri etkilenebilmekte bu nedenle birimler arası korelasyonun varlığında farklı birim kök testleri geliştirilmiştir (Güriş, 2015). Bu çalışmada durağanlık, ikinci nesil birim kök testlerinden, Pesaran panel birim kök testi ile birinci ve ikinci mertebeden durağanlık sınanmıştır. Aşağıda belirtilen Pesaran test sonuçlarına (Tablo 3) göre t-bar istatistiği, cv10, cv5 ve cv1 (%10, %5 ve%1) güven düzeyinde, verilen kritik değerlerden büyük olduğu için veri setindeki değişkenler durağan bulunmuştur. Panel dengeli panel veridir.

Tablo 3: Pesaran Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	cv10: -1,990
t-bar: 2,610	cv5 : -2,080
	cv1 : -2,250

Kullanılacak tahmin yöntemleri arasında karar verebilmek için klasik modelin, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinin testleri yapılmış ve uygun tahminci seçimi yapılmıştır. Genel olarak, bütün gözlemlerin homojen olduğu yani birim ve/veya zaman etkilerinin olmadığı düşünülüyorsa, klasik modelin; birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu düşünülüyorsa sabit veya tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu söylenebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013).

Klasik modelde, birim etkinin varlığını sınamak için F testi, olabilirlik oranı (LR) testi; zaman etkisinin varlığını test etmek için LR testi yapılmıştır. Birim etkinin varlığını sınamak için yapılan F testi ile tüm birim etkilerin sıfıra eşit olduğu hipotezi (H0 : $\mu i = 0$) sınanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013). F test istatistiği sonucu anlamlılık değerleri aşağıdaki (Tablo 4) gibi bulunmuştur.

Tablo 4: Birim Etkinin Varlığı - F Testi Sonuçları

$H_0 : \mu i = 0$
Gözlem sayısı = 1140, Grup sayısı = 228
F(227, 907) = 0,84
Prob > F = 0,9426

Sonuçlara göre birim etkinin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi kabul edilmekte, dolayısıyla birim etkinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Birim etkinin varlığı LR testi ile sınandığında, klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı test etmek için, H_0 hipotezi klasik modelin uygun olduğu şeklinde ($H_0 : \sigma_i = 0$) kurulmuştur. LR test sonuçları anlamlılık değerleri aşağıdaki (Tablo 5) gibi bulunmuştur. Sonuçlara göre birim etkinin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi kabul edilmekte, dolayısıyla birim etkinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Birim Etkinin Varlığı – LR Testi Sonuçları

$H_0 : \sigma_i = 0$
Gözlem sayısı = 1140, Grup sayısı = 228
chibar2(01) = 0,00
Prob >= chibar2 = 1,000

Zaman etkilerinin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu, yani klasik modelin uygun olduğu temel hipotezi (H_0: $\sigma_\lambda = 0$), LR testi (Yerdelen Tatoğlu, 2013) ile sınanmıştır. Test sonucuna (Tablo 6) göre zaman etkilerinin standart hatalarının sıfıra eşit oluğu hipotezi reddedilmektedir dolayısı ile klasik modelin uygun olduğu hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 6: Zaman Etkisinin Varlığı – LR Testi Sonuçları

$H_0 : \sigma_\lambda = 0$
Gözlem sayısı = 1140, Grup sayısı = 228
chibar2(01) = 136,66
Prob >= chibar2 = 0,000

Yapılan testler sonucunda birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu anlaşıldığından bu etkilerin sabit mi tesadüfi mi olduğuna karar verilmesi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013). Hausman ile tesadüfi etkiler modeli, sabit etkiler modeline karşı sınanacaktır. H_0 hipotezi, parametreler arasındaki fark sistematik değildir yani tesadüfi etkiler modeli uygundur şeklinde kurulmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013).

Tablo 7: Hausman Testi Sonuçları

	Coefficients			
	Sabit Etki (b)	Tesadüfi Etki (B)	(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
KM	-0,0006224	0,0002084	-0,0008308	0,0004139
FK	-0,0020054	-0,0017104	-0,0002949	0,0007459
OK	0,0029559	0,003377	-0,0004211	0,0009029
BK	0,002745	0,0101777	-0,0074327	0,0058267
AKO	0,0094601	0,0152231	-0,005763	0,0038996

b = consistent under Ho and H_1; obtained from xtreg
B = inconsistent under H_1, efficient under Ho; obtained from xtreg

chi2(5) = (b-B)'[(V_b-V_B)^(-1)](b-B)
= 8.17

Prob>chi2 = 0,1474

Hausman testi sonucunda tesadüfi etkiler modelinin geçerli olduğu anlaşılmakta, H_0 hipotezi kabul edilmekte, sabit etkiler tahmincisinin geçersiz olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 7).

Panel veri modellerinde hata teriminin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı (homoskedastik) olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca hata teriminin dönemsel ve uzamsal korelasyonsuz olduğu, yani otokorelasyonsuz ve birimlerarası korelasyonsuz olduğu varsayımları yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013). Bu nedenle bu üç temel varsayım test edilecektir.

Tesadüfi etkiler modelinde değişen varyans (heteroskedasite), Levene, Brown ve Forsythe'nin testi ile sınanmıştır. F testi sonucunda p değeri 0,00 ve 0,931'dir (Tablo 8). Test olasılıkları ile karşılaştırıldığında H_0 hipotezi red edilmekte ve varyansların sabit olmadığı yani heteroskedasitenin olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Tesadüfi Etkiler Modelinde Heteroskedasite - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testi Sonuçları

W0	= 2,65970974	df(227, 912)	Pr > F = 0,00000000
W50	= 0,85166084	df(227, 912)	Pr > F = 0,93110912
W10	= 2,65970974	df(227, 912)	Pr > F = 0,00000000

Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri ve varlığı Lagrange çarpanmı (LM) ve düzeltilmiş Lagrange çarpanı (ALM) testleri ile de sınanmıştır. H_0 hipotezi her iki test için de otokorelasyon yoktur şeklinde kurulmaktadır. Test sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur. Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testlerine göre kritik değerler 2'den büyük olduğu için otokorelasyonun olmadığı anlaşılmaktadır. LM, ALM ve birleşik LM test sonuçlarına göre otokorelasyon vardır.

Tablo 9: Tesadüfi Etkiler Modelinde Otokorelasyon Test Sonuçları

Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu
Modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 2,0022002
Baltagi-Wu LBI = 2,4893445
Lagrange Çarpanmı (LM) ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı (ALM)
Serial Correlation:
LM(lambda=0) = 46,80 Pr>chi2(1) = 0,0000
ALM(lambda=0) = 55,06 Pr>chi2(1) = 0,0000
Joint Test:
LM(Var(u)=0,lambda=0) = 58,05 Pr>chi2(2) = 0,0000

Tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyon Pesaran, Friedman ve Frees'in testleri ile sınanmış, test sonuçları Tablo 10'de sunulmuştur.

Tablo 10: Tesadüfi Etkiler Modelinde Birimler Arası Korelasyon Testleri Sonuçları

Pesaran Testi
Pesaran's test of cross sectional independence = 82,683; Pr = 0,0000
Friedman Testi
Friedman's test of cross sectional independence = 217,607; Pr = 0,6612
Frees Testi
Frees' test of cross sectional independence = 10,004
Critical values from Frees' Q distribution
alpha = 0,10 : 0,4892
alpha = 0,05 : 0,6860
alpha = 0,01 : 1,1046

Pesaran test sonuçlarına göre H_0 hipotezi, birimler arası korelasyon yoktur hipotezi reddedilmekte, birimler arası korelasyonun olduğu anlaşılmaktadır. Friedman testine göre H_0 hipotezi kabul edilmekte birimler arası korelasyonun olmadığı anlaşılmaktadır. Frees testinde ise test istatistiği verilen kritik değerlerden büyük olduğu için birimler arası korelasyonun olduğu görülmektedir.

Yapılan testler sonucunda heteroskedasitenin, otokorelasyonun ve birimler arası korelasyonun olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle dirençli tahminciler ile tahmin yapılacaktır. Dirençli tahminciler ile yapılan test sonuçları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Dirençli Tahmincilere Göre Test Sonuçları

Variable	Nonrobust	Robust	AR1
KM	0,00021	0,00021	0,00021
	5,1e-04	5,1e-04	5,1e-04
	0,681	0,681	0,681
FK	-0,00171	-0,00171	-0,00171
	9,9e-04	9,9e-04	9,9e-04
	0,085	0,085	0,085
OK	0,00338	0,00338	0,00338
	0,0014	0,0014	0,0014
	0,012	0,016	0,013
BK	0,0102	0,0102	0,0102
	0,0048	0,0047	0,0048
	0,034	0,029	0,034
AKO	0,0152	0,0152	0,0152
	0,0056	0,0116	0,0056
	0,007	0,188	0,007
cons	0,00372	0,00372	0,00372
	0,0017	0,0016	0,0017
	0,025	0,0017	0,025
chi2	19,957	16,783	19,913
p	0,001	0,005	

legend: b/se/p

Tablo 11'de ilk sütunda değişkenler, ikinci sütunda (nonrobust) klasik tesadüfi etkiler tahmincisi, üçüncü sütunda (robust) heteroskedasite ve otokorelasyon varlığında dirençli tesadüfi etkiler tahmincisi ve dördüncü sütunda AR(1) korelasyona izin veren tesadüfi etkiler tahmincileri yer almaktadır. Genel olarak klasik tesadüfi etkiler, heteroskedasite ve otokorelasyon varlığında dirençli tesadüfi etkiler ve AR(1) korelasyona izin veren tesadüfi etkiler tahmincilerinin parametreleri aynı sonucu vermektedir. Ancak varyanslarından dolayı standart hataları değiştiğinden t istatistikleri değişmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2013). Wald testi (chi2) sonucuna göre model genel olarak anlamlıdır. Tüm tahmincilerine göre

net kâr marjının hisse senedi getirilerini açıklayıcılığı anlamsız; faaliyet kârı oranı, öz kaynak kârlılık oranı ve brüt satış kârı oranının hisse senedi getirilerini açıklamakta anlamlı olduğu görülmektedir. Aktif kârlılığı oranının hisse senedi getirilerini açıklayıcılığı ise heteroskedasite ve otokorelasyon varlığında dirençli tesadüfi etkiler tahmincisi ile sınandığında anlamsız, klasik tesadüfi etkiler tahmincisi ve AR(1) korelasyona izin veren tesadüfi etkiler tahmincileri ile sınandığında ise anlamlı ilişki bulunmaktadır. Modelde heteroskedasite ve otokorelasyon varlığındaki dirençli tahmincinin kullanılması uygun görülmektedir. Sonuçlara göre faaliyet kârı oranındaki %1'lik artış hisse senedi getirilerini %0,17 azaltmakta; öz kaynak kârlılığındaki %1'lik artış hisse senedi getirilerini %0,33 artırmakta; brüt satış kârı oranındaki %1'lik artış hisse senedi getirilerini %1,02 oranında artırmaktadır. Net kâr marjı ve aktif kârlılığı arasında ise anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Sonuç

Hisse senetleri yatırımcıların ilgi duyduğu ve riski yüksek olan yatırım araçlarından bir tanesidir. Yatırımcıların hisse senedi yatırımından beklentisi, uzun vadede kâr payı almak; kısa vadede ise fiyat değişikliklerinden yararlanmaktır. Her iki durumda da işletmelerin performansı önem kazanmaktadır. İşletmelerin performansını ölçen unsurlardan bir tanesi ise kârlılık oranlardır.

Bu çalışmada kârlılık oranları ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı ilişki olup olmadığı araştırılmış ve yatırımcılara, yatırım kararlarını belirlemede yardımcı olabilmek hedeflenmiştir. Hisse senedi getirileri ile kârlılık oranları arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu takdirde; yatırımcı bu ilişkileri de dikkate alarak yatırım portföyünü oluşturacaktır. Böylelikle nispeten riskli bir yatırım aracı olan hisse senedi yatırımlarında, yatırımcı daha güvenli hareket edebilmiş olacaktır. Bu kapsamda Borsa İstanbul'da yer alan işletmelerin finansal verileri kullanılarak 2011-2015 yılları arası analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda; hisse senedi getirisi ile öz kaynak kârlılığı ve brüt satış kârlılığı arasında doğrusal ilişki; faaliyet kârlılığı ile ters yönlü ilişki bulunmuştur. Net kâr marjı ve aktif kârlılığı arasında ise anlamlı ilişki bulunamamıştır. Araştırmada bulunan hisse senedi getirisi ile öz kaynak kârlılığı ve satış kârlılığı arasındaki pozitif ilişki Aktaş ve Güngör & Kaygın'ın çalışması (Aktas, 2009; Güngör & Kaygin, 2015) ile uyumludur. Güngör ve Kaygın'da (Güngör & Kaygin, 2015) çalışmalarında net kâr marjı ve aktif karlılığı ile hisse senedi getirileri arasında ilişki bulamamıştır. Faaliyet kârlılığındaki ters yönlü ilişkinin de faaliyet dışı kârlılık nedeniyle olabileceği düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak yeni çalışmalarda, hisse senedi ile kârlılık oranları arasındaki ilişkilere sektörel bazda bakılarak; sektörler arası karşılaştırma yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Aktas, M. (2009). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında hisse senedi getirilileri ile ilişkili olan finansal oranların araştırılması. *Journal of the School of Business Administration, Istanbul University, 37*(2), 137-150.

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (Third ed.). England: John Wiley and Sons, Ltd.

Borsa İstanbul. (2016). from https://datastore.borsaistanbul.com Erişim: 20.12.2015 - 04.07.2016

Büyükşalvarci, A. (2010). Finansal Oranlar İle Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: İMKB İmalat Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Accounting & Finance*(48).

Dehuan, J., & Jin, Z. (2008). Firm Performance and Stock Returns: An Empirical Study of the Top Performing Stocks Listed on Shanghai Stock Exchange. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 12*(1), 79.

Ege, İ., & Bayrakdaroğlu, A. (2009). İMKB Şirketlerinin Hisse Senedi Getiri Başarılarının Lojistik Regresyon Tekniği İle Analizi. *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences, 5*(10).

Güngör, B., & Kaygin, C. Y. (2015). Dinamik Panel Veri Analizi ile Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal, 6*(9), 149.

Güriş, S. (2015). *Stata ile Panel Veri Modelleri*. İstanbul: Der Yayınları.

Habib, Z. I. K., & Khan, M. A. (2012). Dividend Policy and Share Price Volatility: Evidence from Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research, 12*(5).

Kamuyu Aydınatma Platformu. (2016). from https://www.kap.org.tr/ Erişim: 20.05.2016

Khan, K. I., Aamir, M., Qayyum, A., Nasir, A., & Khan, M. I. (2011). Can Dividend Decisions Affect the Stock Prices: A Case of Dividend Paying Companies of KSE. *International Research Journal of Finance and Economics, 76*(68), 69-74.

Omran, M., & Ragab, A. (2004). Linear versus non-linear relationships between financial ratios and stock returns: empirical evidence from Egyptian firms. *Review of Accounting and finance, 3*(2), 84-102.

Oruç, E. (2010). İMKB'de İşlem Gören İşletmelerin Hisse Senedi Getirileri İle Çeşitli Finansal Göstergeleri Arasındaki İlişki. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1-2).

Ozen, E., Yesildag, E., & Soba, M. (2015). TOPSIS Performance Evaluation Measures and Relation Between Financial Ratios and Stock Returns. *Journal of Economics Finance and Accounting, 2*(4).

Sakarya, S., & Yildirim, H. H. (2016). Determining the Relation Between Financial Performance and Stock Returns of Energy Companies on Borsa Istanbul with Panel Data Analysis. *Journal of Economics Finance and Accounting, 3*(1).

Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi* (2 ed.): Beta Basım.

Yılgör, A. G. (2005). İşletmelerin Borçlanma Düzeyindeki Değişimin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 20*(1).

Kalite Kontrol Faaliyetlerinde Yapay Zekâ Kullanımı ve Bir Otomotiv Yan Sanayisinde Uygulanması

Buşra KESİCİ [1]
Mehmet Selami YILDIZ [2]

Özet

Değişen ve globalleşen dünya koşullarında firmalar, artan rekabet koşulları sebebiyle maliyetlerini azaltmakta ve sıfır hata çalışmalarına ağırlık vermektedir. Son yıllarda bilimsel araştırmalarda ve işletmelerde, karmaşık problemlerin çözümü için yapay zekâ yöntemleri yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Süreçlerin sıfır hata çalışmaları kapsamında otomotiv sektöründe de kullanılmaya başlayan bu yöntemler, etkin problem çözme çalışmalarının yanında, süreçlerdeki kontrol mekanizmalarına etkili destekler sağlamaktadır. Bu çalışmada, bir otomotiv yan sanayisindeki üretim prosesinde, operatöre bağlı işlemleri elimine etmek için yapılan bir yapay zekâ çalışmasına yer verilmiştir. Üretim proseslerinde, operatörlerin karar verme mekanizmasındaki hataların minimuma indirilerek, daha stabil ve hatasız bir üretim süreci tasarlanması hedeflenmiştir. Yapılan çalışma ile oluşturulan yapay zekâ yöntemi kullanılarak müşteride memnuniyetsizliğe yol açan problem, üretim tesisinde tespit edilmiş ve müşteriye sevk edilmesi engellenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Kalite Kontrol, Sıfır hata

Usage of Artificial Intelligence in Quality Control Activities and Implementation in An Automotive Supplier

Abstract

Companies are concentrating on the zero defect practices and decreasing of costs due to the conditions of competition nowadays within the increasingly globalized world. Companies have used artificial intelligence methods in order to solve complex problems in recent years. These artificial intelligence techniques have significant opportunities such as efficient problem solving techniques and supporting the control mechanisms of processes. In this study, an artificial intelligence technique has been used in order to eliminate the processes allied to operator in an automotive supplier production process. In production processes, a stable and non-defect production process has been aimed with minimizing of operators' decision mechanisms. The nonconformity caused customer dissatisfaction has been trapped in the production site and prevented to deliver customer with the artificial intelligence method.

Key Words: Artificial Intelligence, Quality Control, Zero Defect

Giriş

Değişen ve globalleşen dünyada işletmeler, artan rekabet koşullarında daha fazla kazanç sağlamak için kaliteli ürünleri, düşük maliyetler ile müşterinin istediği zamanda üretme ya da satma amacıyla çalışmaya başlamışlardır. Bu hedef ile işletmeler kalite iyileştirme faaliyetlerinin sağlanması için çalışmalar yapmaktadırlar.

[1] Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi, busrasahinn@hotmail.com.tr
[2] Prof. Dr. Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, selamiyildiz@duzce.edu.tr

Her firmanın kendi kalite düzeyini belirleyip, bu düzeyi geliştirmesi gerekmektedir. Bu amaç ile işletmelerde kalite ve süreç iyileştirilmelerinin yapılması yararlı olacaktır. Kalite ve süreç iyileştirmede, istatistiksel yöntemlerin yanı sıra yapay zekâ sistemleri de kullanılmalıdır. Kalite kararlarının çıktıları oldukça karmaşık ve sorunludur. Müşteri memnuniyetinin net olarak sağlanması ile maliyetlerin en aza indirilmesi aynı anda gerçekleştirilmelidir. Her işletmenin kendi yöntemlerine göre kalite düzeyini belirlemesi gerekmektedir. Aşırı duyarlı olarak yapılan parça kontrolü, uygun ürünlerin de ıskarta olmasına neden olur ve ayıklama maliyetlerinin artışı ile müşteri güveninde azalışa neden olur.

Kalite, hayatın birçok noktasında kendisine aktif bir şekilde yer bulmaktadır. İşletmelerde sadece ürün üretmek yerine kaliteli, yani müşterinin beklentilerinin tam olarak karşılandığı ürünleri üretmek esas amaçtır. Kalitenin bu şekilde işletmelerin tüm fonksiyonlarında önemi artarken, kontrolü de esas faaliyetler içinde yerini almıştır. Ancak minimum maliyette maksimum kar hedefleyen işletmeler için kalite kontrol maliyetleri problemlere yol açmaktadır. Sürekli kontrol edilen bir sistemde kontrolü yapılan her bir parametre ayrı birer maliyet kalemi oluşmaktadır. Bu sorunu çözmek için işletmeler değişik yöntemler kullanmaya başlamışlardır. Tarih boyunca insan beyni ve bu beynin çalışma düzeni çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Konuyla ilgili birçok bilim adamı tarafından araştırmalar yapılmış ve insan beyninin sınırları çözülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar ile birlikte insan beyni gibi çalışan makineler yapılması için uzun yıllardır devam eden araştırmalar ile uygun yöntemler üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Tüm bu çalışmalar sonucunda yapay zekâ kavramı ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ teknikleri ile birlikte insan beyni modellenerek ve çeşitli zekâ sistemleri geliştirilmeye başlanmıştır.

Yapay zekâ çalışmalarındaki temel amaç, insan gibi düşünerek yorum yapabilen ve karar verebilen bilgisayar programları geliştirmektir. Çalışmaların tamamı bu amaca uygun olarak yapılmaktadır. Günümüzde optimum seviyedeki üretim koşullarını sağlayabilmek için bir çok yapay zekâ sistemi kullanılmaktadır. Uzman sistemler diye de adlandırılan istatistiksel yöntemler ve yapay zekâ yöntemleri bunlardan bazılarıdır. Yapay zekâ faaliyetlerinin en büyük avantajı işlemlerin daha kısa sürede gerçekleştirilmesini sağlamasıdır. Böylece işletmeler için aynı zamanda daha az gider anlamına gelen zaman kazancı sağlanmış olmaktadır. Bu sebeple de yöntem olarak çok rağbet gören çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan verilerin belirlenerek çözüm yönteminin çerçevesi çizilmelidir.

Doğru kalite, tüm bunların arasında ve en uygun olan kararın verilmesi ile sağlanabilir. Belirtilen tüm sebeplerden dolayı, çalışmanın amacı bilgisayar tabanlı bir kalite kontrol sistemi kurarak, müşteri memnuniyetini arttıracak, giderleri en aza indirgeyebilecek bir karar verme sistemi oluşturulmasıdır. Yapılan çalışma ile kontrol faaliyetlerinde insana bırakılan karar verme yöntemlerinin, standart hale getirilerek hata oranının sıfır seviyesine indirilmesi amaçlanmıştır. Üretim faaliyetlerinde kullanılan yapay zekâ yöntemleri, bu çalışma ile otomotiv sektöründeki kontrol faaliyetlerine uygulanmıştır. Aynı zamanda, kontrol faaliyetindeki insana dayalı karar verme sistemi devre dışı bırakılmasıyla daha stabil çalışan bir sistem kurulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın yapılma nedeni ise, üretici firma için maliyetlerin azaltılması, kalite açısından güvenilirliğin arttırılması, yeni bir hata önleme yönteminin (Poka Yoke) devreye alınması ve kalite konusundaki karar verme tekniklerinde operatör etkisinin minimuma indirilerek sıfır hata metodolojisinin geliştirilmesini sağlamaktır.

Yapılan çalışmalar ile birlikte tüm işletmelerde en iyi derecede kalite uygulamalarının optimum şekilde yapılması ile müşteri memnuniyetinin en üst seviyede tutulması hedef olarak görülmelidir.

1. Literatür İncelemesi

Yapay Zekâ Kavramı

Yapay zekâ terimi ilk defa 1955 yılında John McCarthy tarafından önerilmiş ve "Zeki makineler yapmanın bilim ve mühendisliğidir" şeklinde tanımlanmıştır. 1960 yılında, McCarthy'den 5 yıl sonra arkadaşı Marvin Minsky bu tanımı geliştirerek: "Yapay zekâ, insanlar makineleri kullanırken makinelerin görevlerini yerine getirme bilimidir." (Wawrzyński, 2014) şeklinde yeni bir tanımlama yapmıştır.

1960 yılından sonra literatürde çeşitli zaman dilimlerinde tüm dünyadaki yazarlar tarafından tanımlamalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

Zekice davranışları inceleme yollarından biri olan yapay zekâ, insan zekâsının sınırlı ölçüde bilgisayara aktarılmasıdır. (Firebaugh, 1989: 4).

Yapay Zekâ, muhakeme etme, öğrenme ve anlama işlemleri ile ilgili bilgi işlem teknolojisidir ve temel konuları, bilgi temsili, araştırma, anlama ve sonuç çıkarmadır (Tanimato, 1990: 6).

İnsanlar algılama ve sezinleme gerektiren durumlarda zekâsını kullanarak işlem yapmaktadır. Bilgisayarların insanların zekâ yeteneklerini taklit etmesini sağlayan çeşitli yapay zekâ yazılımları mevcuttur. Bilgisayarlara belirli ölçülerde, insanların sahip olduğu zekâ yeteneği kazandırılmasındaki temel amaç, insan ve makine zekâsının altında yatan ilkeleri anlayarak problem çözecek, insanlarla iletişim kuracak, fiziksel dünyayı algılayacak ve etkileşimde bulunacak bilgisayar tabanlı sistemler kurmak için yöntemler geliştirmektir (Baykal ve Beyan, 2004).

Yapay Zekâ (YZ); zekâ ve düşünme gerektiren işlemlerin bilgisayarlar tarafından yapılmasını sağlayacak araştırmaların ve yeni yöntemlerin geliştirilmesi hususunda çalışan bilim dalıdır. YZ; "düşünme, anlama, kavrama, yorumlama ve öğrenme yapılarının programlamayla taklit edilerek problemlerin çözümüne uygulanması" olarak da ifade edilebilir (Sağıroğlu vd.., 2003).

Yapay Zekânın temel konularından olan bilgi temsili, anlama ve tasarım ile ilgilidir. Bilgi temsili, bilgilerin anlama işlemi için kullanılabileceği, kolayca güncelleştirilip denenebileceği şekilde yapılmalıdır. Kullanılacak bilgiler, mantıksal ifadeler, anlamaya yarayan kurallar, istatistiksel korelasyon gibi bir çok yolla hazırlanabilir (Anderson, 1990: 21).

Yapay zekânın diğer temel konusu olan araştırma, problemin çözümünde kabaca bir algoritma çıkarmak için yapılan anahtar çalışmadır. Yapay Zekâ uygulamalarında, anlama içgüdüsel bir hareketten ziyade fikir üreterek hareket etmeye yönelten bir çalışma; sonuç ise, bilginin tam olarak tanımlanması işidir (Cohen, 1987: 25).

Problem çözümü çalışmalarında esas olan bilgi ve araştırma kısmı tamamlandıktan sonra, uygulamanın ilgili süreçlere entegrasyonu başlar. Üretim sistemine uygun olan yapay zekâ metodolojisinin geliştirilebilmesi için üretim sisteminin tasarlanması ve optimizasyonu gerekir.

Araştırmalar üretim sistemlerini tasarlarken yerleşim, parça, makine ve ya malzemelere göre yaşanacak değişikliklerde sisteme hızlı uyarlanabilme gerekliliği olduğunu göstermektedir (Andrisano vd., 2012).

Üretim prosesi, ürünlerin üretimi ve dağıtımında fark edilebilir bir kar sağlamak için oluşturulmuş organizasyonel yapıdır (Karpiński, 2007).

Üretim ekipleri süreç yönetim sistemlerinin uygulanmasından sorumludur. Mevcut veri analizi ve yönetim kararlarının formulasyonu yapılarak kontrol sağlanır. Üretim parametreleri, talimatların içinde tanımlanır ve sisteme bireysel element olarak gönderilir. Yönetim parametreleri de bu veriler üzerinden, minimum sürede maksimum çıktıyı oluşturacak kriterleri seçer (Arora ve ark., 2014).

Üretim prosesleri, korelasyon ilişkilerine bağlı olarak çeşitli sinyaller oluşturur (güç, moment, sıcaklık, mekanik titreşim, akustik emisyon vb.). Alınan veriye göre farklı kontrol ve izleme algoritmaları oluşur. Bu eş zamanlı ve farklı sinyallerle kontrol ve izleme sistemlerinin performansının belirlenmesi beklenir (Monostori, 2003).

Optimizasyon, çeşitli kaynak kısıtlarıyla en iyi sonucun alınabileceği bir bilimdir. Üretim proseslerinin genetik algoritmaya bağlı olarak optimize edilmesini amaçlar. Genetik algoritma, doğal algoritma prensiplerine uyarlanabilir ve taklit edilebilir. Geleneksel araştırma ve optimize etme metotlarının kullanılamayacağı üretim problemlerinde uygulanır. Basit şekilde uygulanabilmeleri, çalışma kolaylığı, minimum gereklilikler ve global bakış açısı gibi özelliklerinden dolayı başarılı şekilde problemlerin çözümlerinde kullanılır (Rajendran, 2006).

Yapay Zekâ, bilgisayarlara zeki davranışlar yaptırarak insan gibi düşünülmesi ile ilgilenen bilim dalıdır. Bir bilgisayarın ya da bilgisayar denetimli bir makinenin, genellikle insana özgü nitelikler olduğu varsayılan akıl yürütme, anlam çıkartma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi yüksek zihinsel süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlanmaktır.

Yapay Zekâ, insanın düşünme yapısını anlamak ve bunun benzerini ortaya çıkartacak bilgisayar işlemlerini geliştirmeye çalışmak olarak tanımlanabilir. Yani programlanmış bir bilgisayarın düşünmesi işlemidir. Daha geniş bir kapsama göre ise Yapay Zekâ; bilgi edinme, algılama, görme, düşünme ve karar verme gibi insan zekâsına özgü kapasitelerle donatılmış bilgisayarlardır.

Üretim sistemlerini yönetmek için kullanılan ve yapay zekâ metodu adı verilen destek yönetim sistemi, kontrol sistemlerinin oluşturulmasını

sağlamaktadır. Öncelikle data üzerinde en iyi çözümü belirlemektedir. Sonrasında sağlanan belirgin sonuçlar üretim ve yönetim tarafından makineler için yeni bir girdi parametresi olarak kullanılmaktadır. Yapay zekâ süreci 3 temel bölümden oluşur: Veri toplama (Bilgi), Kontrol (Araştırma) ve Tavsiye.

Kalite Kontrolde Yapay Zekâ

Kalite geniş kapsamlı olarak Dr. Juran tarafından, kullanıma uygunluk olarak tanımlanmıştır. Kalite, bir ürün veya hizmetin kullanımında uygunluğunu belirleyen özelliklerinin tamamıdır. Kalitenin hedefi ise, kullanıcının istek ve ihtiyaçlarına farklı mal ve hizmet grupları için farklı zamanlarda, farklı kullanıcılar tarafından, farklı beklenti seviyelerinin karşılanması olarak ifade edilebilir (Özkan, 2000).

Tasarımda Kalite (Quality by Design (QbD)), kritik süreç ve ürünlerde gelişmiş bilimsel anlayış içeren, tasarım kontrollerini ve testleri, ilgili limitlere göre yapan bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Doro, 2009).

Kurniawan ve ark. (2004) ürün tasarım ve geliştirme işlemlerine müşterileri dâhil etmek amacıyla aksiyomatik tasarım tabanlı bir sistematik yaklaşım önermektedir. Bu nedenle müşterinin ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla farklı yöntembilimler kullanarak, farklı müşteri istekleri ürün özelliklerinin şekillendirilmesinde yararlanılması amacıyla aynı seviyede soyutlandırılmış ve ilgili ihtiyaçlar öncelik sıralamasına tabi tutulmuştur.

Khoo ve ark. (2002), oluşturulan müşteri merkezli bir ürün kavramı geliştirme bilgi sistemi ile ürünün yeniden ve müşteri merkezli oluşumu arasında bir bağ oluşturulmağa çalışmıştır.

Kaya ve Engin'in 2003 yılında yaptıkları Kalite İyileştirme sürecinde Yapay Zekâ tekniklerinin kullanımı çalışmasında dört farklı yapay zekâ tekniği tanımlanmıştır. Bunlar;

- Yapay Sinir Ağları,
- Uzman Sistemler,
- Bulanık Mantık,
- Genel Algoritmalar,

Kaya ve Engin'in çalışmasında yer alan Yapay Sinir Ağları bölümü, bu çalışmanın kapsamında yer almaktadır.

Kaya, Gözen ve Engin'in Kalite Kontrol Problemlerinin çözümünde uzman sistemlerin kullanımı ile ilgili yaptıkları çalışmada, yapay zekâ tekniklerinin uygulandığı belli başlı kontrol alanları;

- Kontrol Diyagramları,
- Deney Tasarımı,
- Kabul Örneklemesi,
- Proses Kontrol,
- Kalite Güvence Sistemleri,
- Hata Türü ve Etkileri analizi olarak sıralanmıştır.

Yapılan yapay zekâ çalışmalarında yukarıdaki kalite kontrol alanlarında, yeterli veri sağlandığı durumda proses kontrolünde kullanılan uzman sistemin (yapay zekâ), adapte edilmiş proses kontrolünün avantajına sahip olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Zaremba'nın 2010 yılında yaptığı üretim sistemlerinde zekâ adlı çalışmada problemlerle karşılaşıldığında yapılması gereken üç adım şu şekilde tanımlanmış ve verileri projeksiyon yardımıyla görüntülemiştir;

- Boyutsal Planlama ve çoklu çözünürlüğü sağlayacak veri kaynakları,
- Doğrusal olmayan veri kullanımı,
- Verinin çok boyutlu analizi.

Bu çalışmada, boyutsal planlama ile ürünlere ait gereklilikler tespit edilerek uygun çözümlerin sağlanacağı verilerin analizi yapılmıştır. Doğrusal olmayan veriler ile farklı problem tipleri, aynı yöntemle incelenmiş ve elde edilen verilerin çok boyutlu analizi yapılmıştır.

Mupfiga ve Fohla 2015 yılında hizmet sektöründe uygulanmak üzere yaptıkları yapay zekâ çalışmasında, yapay zekâ ve uzman sistemlerin tüm gelişen ülke ekonomilerinin üretim endüstrilerinde önemli bir rol izlediğine değinmiştir. Yapay zekâ metodolojisini kullanarak Zimbabwe'deki bir hizmet sektöründe, online telefon hizmeti ile telekomünikasyon sisteminde müşteri cevaplanmaya başlamıştır. Bu çalışma sayesinde, süreçteki insan kaynaklı hata etkisi sıfıra indirilerek müşteri memnuniyetinin de arttırılması sağlanmıştır. Müşteriler, arama hizmetleri sırasında yapay zekâ teknolojisiyle oluşturulan robot yardımıyla hizmet almaya başlamıştır.

Kalite, müşteri tarafından uygunluğu değerlendirilen ve müşterinin bildirdiği özel isteklere göre şekillenen bir yapı olması sebebiyle, yapay zekâ tekniklerinin aktif olarak kullanılabileceği örnekleri barındırmaktadır. Ürünün tasarım aşamasından müşteriye sevkine kadar her aşamada kalite uygulamalarının yer alması sürekli iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, yapılan çalışmada üretim prosesleri içindeki kalite faaliyetlerinde, problem olmasını önleyici bir yapay zekâ çalışmasına yer verilmiştir.

2. Bir Otomotiv Yan Sanayisi Uygulaması

Sürekli değişim gösteren dünya koşullarında üreticiler, kazançlarını en yüksek seviyede tutabilmek, süreçlerini iyileştirmek ve geliştirmek için farklı yöntemler denemektedir. Temeli 1950'li yıllara dayanan Yapay Zekâ metodolojisi de, bu yöntemlerden biri olarak literatürde yer almaktadır. Bu çalışmada, bir otomotiv yan sanayisinde operatör tarafından yapılan görsel kalite kontrol faaliyetinin yapay zekâ yöntemi ile yazılım tarafından yapılmasına yer verilmiştir.

Kaya, Oktay ve Engin'in (2005) Kalite Kontrol Problemlerinin Çözümünde Yapay Sinir Ağlarının Kullanımı isimli literatür çalışmasında Proses Kontrolünün uygulama alanları içinde yer alan Parametre Belirleme, Proses Değerlendirme ve Veri Analizi alt alanlarına bu çalışmada yer verilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı yan sanayi, otomotiv üretimi yapan firmalara malzeme tedarik eden, tüm dünyada fabrikaları bulunan ve global pazarda büyük kar payına sahip olan bir şirkettir. Ayrıca, hızla değişen rekabet koşullarına daha iyi adapte olabilmek ve karlılığı arttırabilmek için yenilikçi yatırımlar yapılmasına öncü olmaktadır. Yenilikçi ve problem çözümünü sağlayacak yatırımlarda bulunan yan sanayide öncelikli konu Yapay Zekâ uygulamalarıdır. Satın alınan hammaddelerin mikser yardımıyla karıştırılması ile elde edilen hamura şekil verilmesi sonrasında oluşan bitmiş ürünlerin, müşteri hattındaki araçlara takılması ile son bulan süreçte kalite kontrol faaliyetlerinin etkinliği her aşamada değerlendirilmektedir.

Yan sanayide çalışmanın yapılma sebeplerinden olan maliyet araştırmasına göre, 2015 yılı için kalitesizlik maliyeti olarak bildirilen hataların % 31'inin görsel problem olduğu tespit edilmiştir. Bu durum da görsel hataların hem işletme için maliyet hem de müşteri tarafında memnuniyetsizliğin artışına sebep olduğunun bir göstergesidir. Yapılacak bir yenilik çalışması ile bu %31'lik kısımda yer alan maliyetin mümkün olduğunda azaltılması, müşteri memnuniyetinin de arttırılması hedeflenmiştir. İnsana dayalı bir kalite kontrol faaliyetinin yapay zekâ yöntemi ile otomatik hale getirilmesi ve çözüme %31 oranında katkı sağlaması, kısa dönemde yan sanayinin karlılığında etkili bir iyileştirme sağlayacaktır.

Bitmiş bir ürünün son muayenesi sırasında, operatör tarafından görsel olarak incelenen ve müşteride memnuniyetsizlik, kalitesizlik maliyeti ve güven eksikliğini önleyecek bazı kontroller yapılmaktadır. Hammaddesi yoğunlukla kauçuk olan bitmiş ürünün yüzey kontrolünde önemli olan parametreler Kesim, Yüzey ve Kaynak olmak üzere aşağıda listelenmiştir:

- **Kesim ile ilgili,**
    - Kaba Kesim
    - Toz oluşumu
    - Çapak Oluşumu
- **Yüzey durumları,**
    - İz
    - Kabarcık
    - Zedelenme/Hasar
    - Düzgün olmayan yüzey
    - Çapak
- **Kaynak yüzeyi,**
    - Gözenek
    - Düzgün olmayan yüzey
    - Yüzey yanığı

Önemli parametrelerden en az birinde yaşanacak bir uygunsuz durum, müşteri tarafında fark edilerek şikâyet olarak bildirilmektedir. Bu sebeple de yapılacak yapay zekâ çalışmasında, yukarıdaki tüm parametrelerdeki problemlerin yakalanabileceği bir kalite kontrol sistemi tasarlanması gerekmektedir.

Kesim ile ilgili uygunsuz durumlarda bitmiş ürün yüzeyinde kesim bozukluğu, ürüne ait toz kalıntıları ve çapaklı yüzeyler oluşmaktadır.

Yüzey durumlarında, bitmiş ürün üzerinde iz, kabarcık, zedelenme, uygun olmayan şekilde kesilmiş yüzey ve çapak kalması görülmektedir.

Kaynak yüzeyinde ise gözenek oluşumu, pütürleşme ve yüzey yanağı problemlerine neden olmaktadır.

Chiang ve Su parametre belirleme çalışmaları için nitel ya da nicel cevaplar içeren bir çözüm optimizasyonu kullanmaktadır. Yukarıdaki nitel değerlendirmeler bu kapsamda yapılmıştır.

Çalışmanın planı, amacı ve kaynakları Müşterinin Sesi şeklinde açıklanmıştır.

Şekil 1: Müşterinin Sesi

Şekil 1'de belirlenen çalışmanın yapılmasından etkilenen bölümler "Kim?" başlığı altında toplanmıştır. Kim ve Neden bölümünde çalışmadan hangi bölümünün ne sebeplerle etkileneceği tanımlanmıştır. Kaynaklar, Aktif ve Pasif olmak üzere iki temel başlıkta belirlenmiştir. Çalışmanın iş planı da son aşamada tanımlanarak yapılması planlanan işlemler çerçeve şeklinde çıkarılmış olmaktadır.

Kritik olarak belirlenen ve proses değerlendirme aşamaları olarak tanımlanan konular 3 temel başlıkta ele alınabilir;

- Karar vermede insan hatası: Görsel kontrol olması sebebiyle, çalışanın karar verme mekanizmasında yanlış bir değerlendirme yapması,

- Kalite mantığının ilke edinilmesi: Kar amacı güderek, müşterinin fark etmeyeceği düşünülerek, bitmiş ürüne onay verilmesi,
- Düşük kalite riski: Uygun olmayan ürünün müşteriye gönderilmesi ile düşük kaliteli ürünün pazarlanması riski gerçekleşmiş olur. Bu durum da müşteri tarafında ciddi olarak memnuniyetsizliğe ve sadakatin azalmasına yol açacak problemlere neden olmaktadır. Düşük kalite riski belirtilen sebeplerden ötürü değerlendirme aşamalarının üç grubu içinde nitelendirilmiştir.

Karar verme için kullanılan İhtiyaç Analizi Şekil 2 de gösterildiği gibidir:

Şekil 2: İhtiyaç Analizi

İhtiyaç Analizi ile öncelikle çalışmanın yapılış nedenleri netleştirilmiştir. Çalışmanın yapılmasına neden olan ihtiyaçlar sıralanmıştır. İhtiyaçların belirlenmesi sonrasında çalışmaya ait genel kritik konular ana başlıklar halinde belirlenmiştir. Temel kritik konular, karar vermede insan hatası, kalite mantığının ilke edinilmesi ve düşük kalite riski olarak belirlenmiştir. Son olarak ise kritik konuların kalite açısından kritiklik sebepleri belirlenerek İhtiyaç Analizi son haline ulaşmaktadır.

Çalışmanın gelişiminin izlenmesi için çeşitli ekipler ile periyodik takip toplantıları yapılmıştır. Yapay Zekâ faaliyetlerinin liderliğini yapan takım kendi içinde aylık olarak toplantılar yaparak değerlendirmelerde bulunurken, tasarımı yapan tedarikçi firma ile yine aylık periyotta gözden geçirme ve plana uyum toplantıları planlanmıştır. Kalite ekibi ile de aylık olarak gelinen noktalarda denemeler yapılarak test sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 1: İletişim Stratejisi

KİM?	NEDEN?	NE ZAMAN?	NASIL?	NEREDE?
Takım	Genel Değerlendirme, Örnek Hazırlama	Aylık	Yüzyüze Toplantılar	Laboratuvar Toplantı Odası
Tedarikçi Firma	Plana uyum kontrolü	Aylık	Saha ziyaretiye	Tedarikçi Firma
Kalite Ekibi	Örneklem	Aylık	Yüzyüze Toplantı Müşteri Ziyareti	Üretim Tesisi ve Müşteri Sahası

Uygun olmayan bir durum ile karşılaşıldığında, mevcut duruma karar verme mekanizması aşağıdaki şekilde ilerlemektedir:

Şekil 3: Karar Verme Mekanizması

Karar verme mekanizması ile bir uygunsuzlukla karşılaşıldığında yapılması gereken adımlar tanımlanmıştır. Örneğin eğer aynı hatadan benzer ürünlerde var ise, hatalı parçanın müşteriyle anlaşılan müşteri ürününe montajında sorun var mı

sorusunun cevabı aranır. Şekilde çizilen oklar takip edilerek yapılması gereken işlemler tanımlanır.

Yapılan çalışma ile geçmişe dönük analiz sonuçları daha iyi irdelenecek ayrıca da, yukarıdaki çevrimin yaşanmasına sebep olacak müşteri şikayetlerinde azalma yaşanacaktır.

Veri Analizi Çalışması

Yapılması planlanan kutu şeklindeki mekanizmaya bitmiş ürün yerleştirilecek ve bilgisayar yazılımına tanımlanmış göstergelere göre yapay zekâ tarafından kontrol edilerek uygun, uygun değil, hurda, ya da yeniden değerlendirilmeli kararı verilecektir.

Şekil 4: Planlanan Zekâ Teknolojisi Prototipi

Teknik sebeplerden ötürü resim kaldırılmıştır. Resim ve şekillere yunustas.net adresinden ulaşabilirsiniz.

Tasarlanacak yazılımda önemli parametreler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- **Işık**
  - Ortam ışık yoğunluğu
  - Ortam ışık açısı
- **Dinamikler**
  - Mobil Sistem
  - Online Sistem
  - Tarama Sistemi
- **Kamera**
  - Lens Tipi
  - Resim İşlemcili

Çalışmanın yapıldığı ortam koşullarında önemli parametreler, ışık, dinamikler ve kamera olmak üzere üçe ayrılmıştır. Ortamdaki ışığın yoğunluğu ve

açısı otomatik ölçüm yapan cihazın etkin sonuçlar vermesini sağlayan koşullardan biridir.

Kontrolün yapılacağı sistemin dinamiği ise taşınabilen, sürekli üretim yapan ya da periyodik olarak tarama yapan sistemler olmak üzere 3 gruptur.

Yüzeysel kontrollerin yapılmasına doğrudan etki eden başka bir parametre de kameradır. Kontrolün yapılacağı kameranın lens tipi ve işlemcisi yeterli hassasiyette olmalıdır.

Kontrollerin yapılacağı ortamdaki önemli parametreler de belirlendikten sonra, çalışmanın üç boyutlu çizimi tamamlanır.

Şekil 5: Kontrol Yüzeyinin Üç Boyutlu Çizimi

Yukarıdaki üç boyutlu çizimde, mavi olarak boyanan alan, yapay zekâ çalışmasının uygun kararı verdiği, kırmızı alanlar ise uygun olmayan kararı verdiği bölümlerdir. Bu kısımlar aynı zamanda uygun ve uygun olmayan bölümlerdir.

Tasarım Sonrası Deneme Parçaları

Tasarımda alınan uygun sonuçlardan sonra, deneme üretimi yapılmıştır. Yazılıma verilen uygun olmayan parçaların tamamındaki hataları tespit ettiği görülmüştür. Bitmiş ürün yüzeyinin çeşitli bölümlerindeki hataları tespit eden yazılım, parçalar için uygun değildir kararını vererek beklenen sonuçları göstermiştir. Uygun ürünler ile yapılan denemelerde çıkan sonuçların da uygun olduğu görülmüştür.

Şekil 6: Deneme Tasarımın Tespit Ettiği Yüzeyde Kabarcık Problemi

Yukarıdaki şekilde bitmiş ürün yüzeyindeki önemli parametrelerden biri olan kabarcık yapay zekâ tarafından tespit edilmiş ve uygun olmayan ürün olarak ayrılmıştır. Yüzeyin kabarcıklı olması, görsel olarak müşteri tarafından tespit edilmekte ve Şekil 3 deki karar verme mekanizması faaliyetleri başlamaktadır.

Şekil 7: Deneme Tasarımın Tespit Ettiği Kaba Kesim Problemi

Yukarıdaki şekilde ise, önemli parametrelerden kesim ile ilgili kaba kesim örneği bulunmaktadır. Kaba kesim, görsel bir uygunsuzluk olmakla birlikte fonksiyonel olarak müşterinin bitmiş ürününe montajı sırasında zorluğa sebep olmaktadır. Bu tarz durumlarda, fonksiyonel hataların müşteri tarafında maliyet olarak yaptırım gücü daha yüksek olduğundan daha çok prestij kaybına ve maliyete sebep olmaktadır.

Şekil 8: Kalite kontrol faaliyetini gerçekleştirmek için kurulan düzenek

Teknik sebeplerden ötürü resim kaldırılmıştır. Resim ve şekillere yunustas.net adresinden ulaşabilirsiniz.

Kurulan düzeneğin içine kontrolü yapılacak malzemeler yerleştirilerek boyutsal ve görsel kontrollerin yapay zekâ yazılımı ile tamamlanması sağlanmıştır.

Şekil 9: Boyutsal kontrol sonrası parçaların çizimleri

Boyutsal kontroller sırasında uygun olan ürünler için yapay zekâ tarafından bir çizim yapılarak hafızaya kaydedilmektedir. Bu sayede kontrolü yapılan parçaya ait kayıtlar yazılımın hafızasında bulunacak ve gerekir ise takibi yapılabilmektedir.

Yapay zekâ çalışması ile yapılan tüm denemelerde bu hata tipi de tespit edilmiş ve uygun olmayan ürün olarak ayrılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Firmalar, artan rekabet koşullarında, kaliteli ürün üretebilmek, müşteri odaklı bir şekilde satış yapabilmek ve maliyetlerini minimuma indirebilmek için çeşitli yöntemler denemektedirler. Yapılan çalışmalardan biri de bilgisayar tabanlı destek sistemlerini üretim faaliyetlere entegre ederek çözümlere ortak olunmasını sağlamaktır.

1950'li yıllarda tanımlanan yapay zekâ, yıllar içinde endüstriyel pazarda yerini almıştır. Bilgi işlem teknolojisinin öğrenme, anlama ve kıyaslaması anlamına gelmektedir. Yapay zekâ çalışmalarının kritik özelliği, verilmek istenen bilginin ve çıkacak sonucun çok iyi analiz edilip tasarlanması gerekliliğidir.

İşletmelerde yapılan kontroller ürüne değer katmamaktadır. Yapılan kontroller sadece ürünün kalitesini garanti etmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte otomasyona dayalı üretimlerin önemi gittikçe artmaktadır. Buna benzer üretim sistemlerinde kontrol faaliyetleri de otomasyona dayalı hale gelmiştir. Otomasyon içeren kontrol sistemlerinde yapay zekâ teknikleri etkin ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Pek çok kalite kontrol probleminin çözümünde yapay zekâ yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Özellikle kontrol diyagramlarındaki şekillerin belirlenmesi, üründeki yabancı maddeler ve görsel problemlerin ortaya çıkarılması ve benzer problemlerde bu yöntemler kullanılmaktadır. Literatürdeki çalışmaların değerlendirilmesi ile yapay zekâ yöntemlerinin, kalite problemlerinde başarıyla uygulandığı, doğruluk ve etkinlik düzeylerinin yüksek olduğu, zaman açısından işletmeye pek maddi kazanç sağladığı, maliyetleri minimize ettiği görülmüştür.

Yapay zekâ çalışmalarının en önemli hedefi, çok defa karşılaşılan çıkan problemlere yazılım ile ya da sistematik olarak çözüm aranmasıdır. Bu çalışmalarla, insan zekâsını kullanarak yeni tasarımlar yapmanın yanı sıra, operatör kaynaklı hataları azaltarak iş gücü ve zaman tasarrufu, güvenlik artışı ve maliyet azaltması gibi faydalar edinilebilir.

Yapılan çalışmada, bir otomotiv yan sanayisinde kalite kontrol faaliyetlerinde yapay zekâ uygulamasına yer verilmiştir. Müşteri tarafından kritik olarak belirlenen parametreler için, operatör ile yapılan görsel kontroller, bitmiş ürünün bir kutu içine yerleştirilmesi ile yapay zekâ yazılımı tarafından yapılmıştır. Yapılan denemeler ve sonuçlar, müşterinin önemli olarak değerlendirdiği tüm parametrelerde yazılımın başarılı olduğunu göstermiştir.

Tedarikçi bir firma ile çalışılarak, üretim koşulları, kontrol şartları ve müşteri beklentileri aktarılmıştır. Öncelikle müşterinin belirlediği önemli parametreler, sonrasında ise ortam koşulları dikkate alınarak bilgisayar tabanlı tasarım yapılmıştır. Daha sonra da deneme üretimleriyle sistemin başarısı test edilmiştir.

Yapılan denemeler neticesinde, sistemin beklentileri karşılayacak şekilde başarılı çalıştığı görülmüştür. Yapay zekâ çalışması sonucunda çıkan veriler ile operatör yerine bilgisayar yazılımı kullanılarak kontrol yapılabildiği ve kontrolü yaptırılan uygun olmayan ürünlerin tespit edilerek, ayırabildiği görülmüştür.

Üretim yapan bir yan sanayide problemlerin önlenmesine yönelik yapılan ve başarılı olan bu çalışmanın, farklı üretim kontrol faaliyetleri için

kullanılabileceği ya da uyarlanabileceği görülmüştür. Farklı sektörlerde yapılan üretimlerde de, müşteri memnuniyetini, zaman kazancını ve maliyetlerin düşürülmesini sağlayabilecek bu yöntem tavsiye edilmektedir. Üretim faaliyetlerinde, özellikle görsel kontrolün önemli olduğu uygulamalarda, bu yapay zekâ faaliyetinin uyarlamasıyla kalıcı önlem aksiyonu alınması sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

Anderson, T. (1990), *Understanding Knowledge Engineering,* John Wley&Son, New York.

Andrisano A.O., Leali F., Pellicciari M., Pini F., Vergnano A., (2012) *Hybrid Reconfigurable System design and optimization through virtual prototyping and digital manufacturing tools*. Int J Interact Des Manuf 6(1):17–27.

Arora, P., Haleem, A., Ksingh, M., Kumar, H., Kaushik, M., (2014). *Design of a Production System Using Genetic Algorithm,* Procedia Technology, 14/ 390-396.

Baykal, N., Beyan, T. (2004). *Bulanık Mantık İlke ve Temelleri*. Bıçaklar Kitabevi, Ankara.

Chiang, T. L., Su, C. T., *Optimization of TQFP Molding Process Using Neuro-Fuzzy-GA*

Approach, European Journal of Operation Research, 147, 156-164, 2003.

Cohen, R. (1987), *The Handbook Artificial Intelligence,* McGraw-Hill, New York.

Doro, M. M., (2009). *Solução integrada para auxiliar na garantia da qualidade na produção em pequenos lotes*, Doctor thesis, Faculty of Mechanical Engineering at the Federal University of Santa Catarina, Brasil.

Firebaugh, M. W. (1989) *Artificial Intelligence, A Knowladge-Base Approach,* PSW-Kent Publishing Company, Boston.

Garcia T., Cook G., Nosal R., (2008). *PQLI key topics – criticality, design space and control strategy*. J Pharm Innov.

Karpiński, T., (2007), *Production Engineering,* Publishing house WNT, Warsaw.

Kaya, İ., Engin, O., Gözen, S. (2004), *Kalite Kontrol Problemlerinin Çözümünde Uzman Sistemlerin Kullanımı,* Havacılık ve Uzay Teknolojisi Dergisi, İstanbul.

Kaya, İ., Oktay, S., Engin, O. (2005), *Kalite Kontrol Problemlerinin Çözümünde Yapay Sinir Ağlarının Kullanımı,* Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Kayseri.

Khoo, L.P., Chen, C.H. ve Yan, W., (2002). *An Investigation on a Prototype Customer-Oriented Information System for Product Concept Development,* Computers in Industry, Cilt 49, 157-174.

Kurniawan, S. H., Zhang, M., Tseng, M. M., (2004). *Connecting Customers in Axiomatic Design*, *Proceedings of ICAD2004*, The Third International Conference on Axiomatic Design, South Korea.

Monostori, L., (2003). *AI and machine learning techniques for managing complexity, changes and uncertainties in manufacturing,* Engineering Applications of Artificial Intelligence, 16 /277–291.

Özkan, Ç. (2000). *Kalite-Verimlilik*, Değişim Dinamikleri Yönetim Merkezi Limited, İstanbul.

Rajendran, S., (2006). *Manufacturing Optimization through Intelligent Techniques (Manufacturing Engineering and Materials Processing)*, Taylor&Francis Group, New York.

Sağıroğlu, Ş., Beşdok, E., Erler, M., (2003). *Mühendislikte Yapay Zekâ Uygulamaları-1 Yapay Sinir Ağları*, Ufuk Yayıncılık, Kayseri.

Tanimato, S. L. (1990) *The Elements of Artificial Intelligence,* Computer Science Press, New York.

Wawrzyński, P., (2014), *Fundamentals of artificial intelligence,* Warsaw University of Technology Publishing House, Warsaw.

Zaremva, M. B. (2010), *Intelligence in manufacturing systems: the pattern recognition perspective.* Control and Cybernetics, Canada.

Liderlik Tarzlarının Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performansına Etkisi: Başakşehir Belediyesinde Bir Uygulama*

Ali DOĞANAY [1]
Erdal ŞEN [2]

Özet

Bu araştırmada, Başakşehir Belediyesinde görevli çalışanların, kurumlarına olan bağlılıkları ve performansları üzerinde, lider personelin sergiledikleri görev ve insan odaklı liderlik tarzlarının etkileri araştırılmıştır. Araştırmada ayrıca örgütsel bağlılık boyutlarının çalışanların performansı üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Uygulama kısmında Likert tipi ölçek kullanılarak oluşturulan bir anket Başakşehir Belediyesi'nde 16 farklı birimde ve 15 ayrı pozisyonda görevli kamu çalışanlarından oluşan 163 çalışana uygulanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, görev odaklı liderlik tarzlarının, devam ve normatif bağlılığa yüksek düzeyde, duygusal bağlılığa ve çalışan performansına orta düzeyde etki ettiği, insan odaklı liderlik tarzlarının duygusal bağlılık ve çalışan performansına yüksek düzeyde, normatif bağlılığa orta düzeyde etki ederken, devam bağlılığı üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Örgütsel bağlılığın çalışanların performansına etkisinde ise duygusal bağlılık dışında, etkili olan bir örgütsel bağlılık boyutunun olmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik Tarzları, Örgütsel Bağlılık, Çalışan Performansı

The Impact of Leadership Styles on Employees' Commitment Level and Performance: An Application in Başakşehir Municipality

Abstract

In this research the impacts of the task- and people-oriented leadership styles which leader staff exhibit on the organizational commitment and performances of the employees at the Başakşehir Municipality. The study also examines the impact of organizational commitment levels on the performance of employees. A survey study prepared through using Likert-type scale was applied to 163 employees consisting of the public servants engaged in 15 different positions from 16 different units at the Başakşehir Municipality. As a consequence of the research, it was found that task-oriented leadership styles have high and moderate levels of impact on continuance and normative commitment, and emotional commitment and employee performance respectively although people-oriented leadership styles have high and moderate levels of impact on emotional and employee performance, and normative commitment respectively, but do not have any impacts on continuance commitment. It was observed that there are no effective levels of organisational commitment except for emotional commitment with regard to the impact of organisational commitment on employee performance.

Keywords: Leadership Styles, Organizational Commitment, Employee Performance

Giriş

Günümüz örgütlerinin içinde bulunduğu rekabet koşulları, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak organizasyonların sistemlerindeki değişimler gerek mal gerekse hizmet üreten kurum ve kuruluşların bu zorlu koşullarda hayatta kalmalarını güçleştirmektedir. Örgütler, çağın gerisinde kalmamak ve varlıklarını sürdürmek amacıyla bu koşullarda değişime uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Bu değişimi gerçekleştirirken gereken teknolojik ve diğer

[1] Ali Doğanay, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Doktora Öğrencisi, alsidoga@hotmail.com
[2] Yrd. Doç. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, sen@senizm.com
* Bu makale Yrd. Doç. Dr. Erdal ŞEN danışmanlığında Ali DOĞANAY tarafından hazırlanan "Liderlik Tarzlarının Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performansına Etkisi: Başakşehir Belediyesinde Bir Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans tezinden uyarlanmıştır.

unsurlardan daha büyük öneme sahip olan insan faktörü büyük önem kazanmaktadır. Çünkü insan, kapasitesinin arttırılması ve geliştirilebilmesi sebebiyle bir maliyet unsurundan çok bir yatırım unsuru konumuna gelmiştir.

Liderlik, insan duygularını etkileyen, onu peşinden sürükleyen ve amaç birliği sağlayarak örgütün hedeflerine ulaşmasını sağlayan en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Liderlik önemi her geçen gün artan bir kavramdır. Örgütlerde, yeniliği ve değişimi gerçekleştirecek liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Liderlerin sergilediği davranışların görev odaklı ve insan odaklı olması, örgüt içerisinde çalışanların tutumları üzerinde farklı şekilde etki etmektedir (Çekmecelioğlu, 2014: 21). Liderlik insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İnsanlar, sosyal varlıklar olarak bir arada yaşama eğiliminde olduğundan, gruplardan başlayarak toplumlara kadar farklı düzeylerde etkileşimin olduğu yapıların oluşmasını sağlamıştır. Etkileşimin olduğu birlikteliklerde bazı bireyler diğer bireylerden daha baskın ve ön planda yer almakta ve diğer kişilerin kabulü ile lider olmaktadır. Dolayısıyla liderlik, liderin diğer bireyler ile olan ilişki/etkileşiminin bir sonucu ve kişinin belirli bir grup içerisinde diğerlerinden farklı olarak üstlendiği bir roldür. Başka bir ifadeyle, grup içerisindeki bireyin sergilemiş olduğu bir davranıştır (İbicioğlu, Özmen ve Taş, 2009: 2).

Liderlik, motivasyon, kişiler arası ilişkiler, iletişim süreci ile ilişkilidir. Etkin liderlik, izleyicilere yetkilerin etkili bir şekilde dağıtılma sürecini içerir. Liderlik, liderin davranışları ile sınırlı değildir, aynı zamanda izleyicilerinde davranışlarının bir sonucudur. Liderlik dinamik bir süreçtir. Lider izleyici ilişkisi, iki taraflı bir ilişkidir, etkili liderlik bu ilişkide hem izleyicileri, hem de örgüt performansını dikkate alarak yürütülmelidir (Çekmecelioğlu,2014: 22). Bu kapsamda çalışma konumuz olan davranışsal liderlik teorisi, lider davranışlarını inceleyerek bu davranışların çalışanların örgütsel bağlılık ve performansı üzerindeki etkilerini konu almaktadır. Bu çalışmada davranışsal liderlik çerçevesinde liderlerin göreve ve insana yönelik davranışları geniş bir kapsamda değerlendirilerek, örgütsel bağlılık, iş performansı üzerindeki etkileri yapılan bir araştırma ile incelenmektedir. Türk yönetim ve organizasyon yazını üzerinde yapılan araştırmalar incelendiğinde liderlik ile ilgili teorik ya da ampirik birçok çalışma bulunmasına karşın, liderlik davranışları ve bu davranışların sonuçlarına dair henüz çok da fazla çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, bu araştırma ile liderlik yazınına bir katkı sunmak ve yerel yönetimlerde lider davranışlarının çalışanların bağlılık seviyelerine ve performanslarına etkisiyle bu örgütte çalışanların kurumlarına olan bağlılıklarının seviyesinin performanslarına bir etkisinin olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır (Çekmecelioğlu, 2004: 22-23).

1. Liderlikle İlgili Kavramlar

Liderlik ve Lider

Liderlik, 20. yüzyılda yönetim alanında yoğun olarak yapılan bilimsel çalışmaların en önemli konularından birisi olmuştur. Bu çalışmalarda gerek teorisyenler gerekse uygulayıcılar tarafından liderlik çözümlenmeye çalışılmış, bu amaçla büyük gayretler sarf edilmiştir. Yoğun gayretler sonucunda liderlikle ilgili

5000'den fazla araştırma yapılmış ve liderliğe 350'den fazla tanım kazandırılmıştır (Erçetin, 2000: 3). Liderlik, değişik yetki ve sorumluluk düzeylerinde, ilgili sektörün amaçları doğrusunda çalışırken, başkalarının hareketlerini yönetme-idare etme sorumluluğu ve ayrıcalığıdır (Uysal,2007: 17). Liderlik değişim ile başa çıkabilmektir. Liderlik gelecek vizyonu geliştirerek yön çizer; sonra çalışanların bu vizyonu ile iletişim kurmasını ve engelleri aşabilmesini sağlar. (Robbins, 2012: 276). Lider ortak amaçları gerçekleştirmek için grup üyeleri tarafından gönüllü olarak izlenen kişidir (Drucker, 1993: 139). Bu tanımlardan bir sentez oluşturulacak olursa liderlik kavramı; bir insan grubunu belirlenen hedefler etrafında örgütlemek ve bu hedefleri hayata geçirmek için kişileri harekete geçirme, etkileme, bilgi ve yeteneklerinin toplamı olarak, lider ise bu değişimi gerçekleştiren bilgi ve yeteneğe sahip kişi olarak tanımlanabilir (Eren, 2010: 435). Liderlikle ilgili bilimsel olarak yapılan ilk çalışmalar 1900'den sonraki yıllarda yapılmış, 1927 yılından itibaren ise liderlik konusunun önemi daha çok anlaşılmıştır. 1941-1944 tarihleri arasında, liderlikle ilgili çalışmaların sayısında büyük ve önemli artışlar olmuştur. Kurt Lewin ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği liderlik çalışmaları bu konunun anlaşılması adına gerçek bir değişikliğe yol açmıştır. Bu dönemden sonra yapılan çalışmalar konunun daha iyi anlaşılmasına yöneliktir (Güney, 2013: 374).

2. Liderlikte Güç Kaynakları

Güç, olacak şeylerin yapılmasına karar verme hakkıdır (Tutar ve Erdönmez, 2008: 98). Başka bir ifade ile güç, hedeflere ulaşabilme kabiliyetidir. Psikolojik anlamda bu ulaşma azmin gücü ile fiziksel anlamda ise enerji sarf edilerek gerçekleştirilir (Hodgkinson, 2008: 85). 5 farklı güç kaynağı mevcuttur. Bu güçler; Yasal güç, Zorlayıcı güç, Ödüllendirme gücü, Karizmatik güç, Uzmanlık gücüdür (Akgündüz, 2001: 18). Yasal güç; astların, liderin ya da yöneticinin kendilerini etkileme hakkına sahip olduğunu kabul etmeleri ile yakından ilişkili olan güç türüdür (Güney, 2013: 385). Zorlayıcı güç, organizasyon çalışanlarının kendilerine verilen görevleri yaparken başarısız olmaları halinde baskı ve korku gibi olumsuz etkiler yapmaya dayanan cezalandırıcı nitelikteki güçtür (Eren, 2010: 391). Ödüllendirme gücü, ödülleri elinde tutma veya üyelere ödül verme gücüdür (Ünal, 2012: 374). Karizma çekiciliği ifade eder ve yöneticinin kişiliğiyle ilgilidir. Karizmatik liderlerin astlara ilham verebilmesi ve onlarında istek ve ümitlerini dile getirebilmesi karizmatik gücün temelini oluşturur (Ataman, 2001: 455). Uzmanlık gücü liderde var olan özel bilgi, liderin uzmanlık yetenek ve deneyimlerinden doğar. Bilginin önemi ne kadar büyük ve daha az insan tarafından bu bilgilere ulaşılabiliyorsa, liderde bulunan uzmanlık gücü de o kadar fazladır (Ünal, 2012:76).

3. Liderlik Teorileri

Süreç içerisinde değişen imkân ve şartlar liderliğin uygulama biçiminde de zamanla değişimler meydana getirmiş ve bu konuya farklı teoriler geliştirilmesine sebep olmuştur. Bu teoriler, özellikler teorisi, davranışsal liderlik teorisi ve durumsallık teorisi olmak üzere üç grupta toplanmıştır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003:

220). Özellikler Teorisinde, liderlerin sahip olduğu özellikler belirlenmeye çalışılmıştır (Tahiroğlu, 2005: 78). Bu görüşe göre; liderin temelini doğuştan sahip olduğu nitelik ve yetenekler oluşturmaktadır. Fiziksel ve kişisel özellikler, beceri ve yetenekler ile sosyal etkenler bir lideri diğerlerinden ayıran ve onu etkin kılan özellikler olarak sayılmaktadır (Gürüz ve Özdemir, 2007: 85). Davranışsal Liderlik teorisinde liderin davranışları, liderliğe yaklaşmanın temel noktasını oluşturmaktadır. Liderin izleyicileri karşısında "ne" ve "nasıl" yaptığı incelenmektedir. Lider davranışlarının kişilik özelliklerine göre daha kolay gözlemlenebilir ve tanımlanabilir olması bu yaklaşımın savunucularının dayanak noktası olmuştur (Güney, 2013: 393).Durumsal liderlik teorisi ise son yıllarda işletme bilim adamlarının ve uygulayıcılarının üzerinde durdukları bir konudur (Özalp, 1994: 343). Bu liderlik teorisi, liderliği içinde bulunulan koşulları da göz önüne alarak açıklamaya çalışır. Bu teoriye göre, liderin etkinliğini ortaya çıkaran faktör içinde bulunan koşullardır (Tengilimlioğlu, 2008: 116).

4. Liderlik Tarzları, Görev ve İnsan Odaklı Liderlik

Liderler otoriter, baskıcı, işbirliği ruhuna sahip, demokrat ve serbest bırakıcı şekilde davranabilirler. Bu liderlik tiplemelerinin ne doğru de de yanlış oldukları söylenemez. Bunun nedeni liderlerin içinde bulundukları durum ve zamana göre uygun tarzı seçme eğilimi göstermeleridir. Grubun yapısı, motivasyon tarzı ve ortamda hangi tarzın geçerli olacağını belirleyecektir (Ekici, 2013: 25) Otokratik liderlik saldırgan ve baskıcı özelliğe sahiptir (Şimşek vd., 1998:141). Bu liderlik tarzında bağlılık çok yüksektir (Ekici, 2013: 35). Bürokratik toplumlarda yetişmiş ve eğitim almış üyelerin beklentilerine uygundur (Eren, 2010: 461). Demokratik liderler ise iş ile ilgili emirlerin çıkarılmasında ve iş bölümü yapılmasında, astlarından aldığı fikir ve düşünceler yönünde liderlik davranışı göstermeye özen gösterirler (Eren, 2010: 461). Grup üyelerinin katılımının bireyin başarı duygusunu yükselteceği ve kişisel gelişmeyi artıracağı düşünülür (Duncan, 1981: 217). Tam Serbestlik Tanıyan Liderlik tarzında lider, kendi otoritesine en az biçimde ihtiyaç duyar. Astlar kendi haline bırakılır (Akgündüz, 2001: 74). Bu liderlik tarzında farklı amaçlar farklı birimler tarafından takip edildikleri için, bu durum kimi zaman işletmeyi karışıklığa sürükleyebilmektedir (Doğan, 2007: 69). Bu durum daha çok kargaşa zamanlarında örgütün bozulmasına veya dağılmasına neden olabilir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003: 219). Transaksiyonel liderlik tarzında davranış gösteren liderler otoritelerini kurmak içen, astlarını ödüllendirme yolunu seçerler (Karaman, 2005: 66). Transaksiyonel liderlik tarzı, geçmişteki olumlu ve faydalı gelenekleri devam ettirme ve bunları sonraki nesillere iletme bakımından yararlı hizmetlerde bulunur (Eren,2010: 465). Bu tarz liderlikte, yönetici kişi ile çalışanların ilişkileri bir değiş-tokuş süreci şeklinde görülmektedir(Saltürk, 2008: 70). Dönüşümcü liderlik tarzı, paylaşılan bir vizyona tercüman olmak, çalışanların düşünsel olarak uyarılması, çalışanların kişisel farklılıklarının izlenmesi konularıyla ilgili liderin becerisi olarak ifade edilebilir (Ünal, 2012: 88). Transformasyonel liderler bir örgütü insanlara seslenmek suretiyle onların saygı ve güvenlerini kazanarak biçimlendirirler. (Harvard Business, 2007: 22-23) Bu tarz liderler, üyelerinin tüm yeteneklerini meydana çıkarırlar ve özgüvenlerini arttırırlar (Eren, 2010: 465). Liderler, astların beklentilerini karşılamanın ötesinde onlara ilham kaynağı olurlar (Doğan, 2007: 77). Sistem liderliği literatüre yeni

kazandırılmış bir kavramdır. Bir sistem liderinin görevi, bu model çerçevesinde kendisinin bulunmadığı zamanlarda da yaşayan, daima gelişen ve değişen bir anlayışa sahip bir model oluşturmaktır (Ünal, 2012: 85). Karizmatik lider, sahip olunan karizma yaratan niteliklerle, grup üyelerini, kendi istediği yönde davranış göstermeye yöneltebilen, grup üyelerini yüksek performansa sevk eden kişidir (Koçel, 2005: 605). Karizma kavramının bireyler için önemini kaybetmemiş olması nedeniyle bu araştırmalar bugün hala devam etmektedir (Güney, 2013: 411). Hümanist liderlik tarzı ödül sistemini çok sık kullanmaktadır. Lider üyeleri duygusal yönlendirmeyle motive eder. Hümanist liderlik tarzında mecbur kalınmadıkça ceza sistemi uygulanmaz (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003: 218). Vizyoner ve yenilikçi bakış açısına sahip bir lider, diğer yöneticilerden farklı bir biçimde değişik oyları ve gelişmeleri okuyabilme yeteneğine sahip olur. Vizyoner lider, yeni bir bakış açısıyla geleceğe bakabilen kişidir (Ünal, 2012: 85). Otantik liderler, grup üyeleri tarafından, etik kişiler olarak kabul edilirler. Bu sebeple, otantik liderlikten doğan temel sonuç güvendir (Robbins, 2012: 394).

Etkin liderler temsil etme, uzlaşma sağlama, belirsizliği giderme, ikna yeteneği, harekete geçirme, katılım sağlama, üyeleri önemseme, üstlerini etkileme ve üretkenliği arttırmaya önem vermek gibi niteliklere sahip olmalıdır. Bu niteliklerin göreve ve insana yönelik liderlik tarzları ile ilgili olduğu görülmektedir. Davranışsal liderlik teorisi kapsamında incelenen bu hususlar, literatürde, Ohio State Üniversitesinin liderlik çalışmaları, Michigan Üniversitesi Enstitüsü Araştırmaları, Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi ve Likert'in Sistem 4 yaklaşımı ile Liderlik davranışı skalası gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan, Ohio State Üniversitesi, Michigan Üniversitesi Enstitüsü Araştırmaları ile Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi üzerinde yapılan incelemede liderliğin iki önemli davranışsal boyutu olan göreve ve insana yönelik liderlik tarzları olduğu görülmektedir. Lider, insana yönelik liderlik tarzında, izleyicilerin arzu ve ihtiyaçlarını dikkate alarak tatmin etmeye çalışmakta; organizasyon içinde rahat ve arkadaşça bir hava yaratmakta, ancak işle ilgili girişim, planlama ve organizasyon zayıf düzeyde bulunmaktadır. İnsan (çalışan) odaklı liderler, kişiler arası ilişkilere önem veren kişiler olarak tanımlanır, bu liderler çalışanlarının ihtiyaçlarına kişisel bir ilgi gösterir ve üyeler arasındaki bireysel farklılıkları kabul eder. İnsana yönelik olan liderler, grup performansını yönetmede çalışanın ihtiyaçlarını önemser. Göreve (iş-üretime) yönelik olan liderler ise işin teknik ya da görev yönlerini vurgulamaya eğilimli olup, temel odak noktaları grup amaçlarının gerçekleştirilmesidir. İş odaklı liderler, özellikle iş ile ilgili faaliyetlere odaklanan liderlerdir. Blake ve Mouton ise bu tarz liderliği "otoriter liderlik" olarak tanımlamakta ve liderin iş koşullarını iyi planlamaya, etkin şekilde çalışmaya özen gösterdiği ancak örgüt içindeki insan unsurunun ihmal edildiği bir liderlik stili olarak tanımlamaktadır. Bazı diğer çalışmalarda da, üretim (iş) odaklı liderlik yaklaşımı otokratik liderlik yaklaşımına, çalışan odaklı liderlik yaklaşımı ise, demokratik liderlik yaklaşımına benzetilmektedir (Çekmecelioğlu, 2014: 23).

5. Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütsel bağlılık 1950'lerden sonra yönetim bilgi stokuna girmeye başlamıştır (Griffin ve Hepburn, 2005: 613). Örgütsel bağlılık kavramı son zamanlarda örgütler açısından çok değerli bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni çalışanların olumlu tutumları üzerinde yaptığı değerlendirilen pozitif yönlü etkidir (Özler, 2012: 1). Örgütsel Bağlılık; bir organizasyonun mensubu olarak devam etme yolunda büyük bir istek, örgütün amaç ve değerlerine kesin bir inanç ve kabulü anlatmaktadır. Bağlılık kavramı, çalışanın örgütle özdeşleşme ve örgütte aktif bir şekilde yer almayı devam ettirme arzusunun seviyesi biçiminde de ifade edilir (İbicioğlu, 2000: 19). Örgütsel Bağlılık kavramının bu kadar önemli bir noktaya gelmesinin temel sebebi "insan" unsurudur (Güçlü, 2006: 5-6). Örgütsel bağlılık duygusunun, örgütsel performansı olumlu yönde etkilediği ve devamsızlık, işten ayrılma ve işe geç gelme gibi istenmeyen sonuçları azalttığı, ayrıca mal ve hizmet kalitesinde artışa neden olduğu öne sürülmektedir (Doğan ve Kılıç, 2007: 38).

5.1.1. Örgütsel Bağlılık Boyutları ve Örgütsel Bağlılığın Sonuçları

Örgütsel Bağlılıkla ilgili çeşitli ayrımlar bulunmaktadır. Meyer ve Allen (1990) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinde üç bağlılık türünden söz edilmektedir. Bu bağlılık türleri; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır (Allen ve Meyer, 1990: 1). Duygusal Bağlılık, örgüte bağlılık literatüründe üzerinde en fazla durulan, yaklaşımdır (Çırpan, 1999: 58). Çalışanların, örgütlerinin amaçlarını, hedeflerini ve değerlerini benimsedikleri ölçüde hissettikleri bağlılık türüdür(Bayram, 2005: 132). Duygusal bağlılık çalışanın örgütle bütünleşmesini yansıtır (Balay, 2000:21). Çalışanlar örgütü, kendisi için vazgeçilmez bir varlık, hizmet edilmesi ve yüceltilip yükseltilmesi gereken bir kurum olarak görürler (Eren, 2010: 556-557). Devam bağlılığı, Çalışanların, çalıştıkları örgüte yapmış oldukları yatırımların sonucunda gelişen bağlılık türüdür (Bayram, 2005: 133). Devam bağlılığında çalışan; örgütten ayrılmanın maliyetini göze alır ve bunu kabul eder (Balay, 2000: 22). Devam Bağlılığı, çalışanların işlerinden sağladıkları maddi ve psiko-sosyal çıkarlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Eren, 2010: 556). Normatif bağlılık ise diğer bağlılık boyutlarına nazaran içinde kültür unsurlarını barındıran ve yaşadığı toplumun kültüründen etkilenen bir bağlılık türüdür (Özler, 2012: 6). Bu bağlılık, çalışanın kurumundan ayrılmasından sonra ortaya çıkacak kayıpların hesaplanmasından etkilenmemektedir. (Bayram, 2005: 133) Normatif bağlılığı yüksek olan çalışanlar, örgütte çalışmayı bir sorumluluk ve görev bilincinin bir parçası olarak görürler (Eren, 2010: 557).Örgütsel bağlılık, örgütlerin amaçlarına ulaşmasında, büyük öneme sahip etkenlerin başında gelmektedir (Bayram, 2005: 133). Örgütsel Bağlılığın sağlanması, örgütün verimlilik ve etkinliğini arttıran bir unsur olarak büyük önem taşımaktadır ve örgütte, bağlılık arttırıldığında, işgücü devir hızı azalacak, tecrübeli kişilerle çalışılmaya devam edilecektir (Ada vd., 2008: 489). Nitelikli çalışanların, örgütlerine bağlı olarak çalışması, bütün bilgi ve yeteneklerini örgütü için kullanması, örgütsel bağlılığı çok yakından ilgilendiren bir konudur (Özdevecioğlu, 2003: 113). Örgütsel bağlılığı yüksek olan organizasyonlarda işin yenilikçi tasarımları yapılmaktadır (Robbins, 2012: 10-11).

Örgüt çalışanlarının örgütlerine olan bağlılıkları arttığında işgücü devir hızı azaldığından, çalışanlar istikrar kazanmaktadır (İbicioğlu, 2000: 1). Örgütsel Bağlılık bu yönüyle organizasyonlar açısından büyük önem taşımaktadır (İnce ve Gül, 2005: 13).

6. Çalışan Performansı

Performans, çalışanın belirli bir zaman aralığı içinde kendisine verilen işi veya görevi yerine getirerek elde ettiği sonuçlardır. Elde edilen sonuçlar olumlu ise, çalışanın görev ve sorumluluklarını başarıyla yerine getirdiği ve yüksek bir performans düzeyine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer sonuçlar olumsuz ise, çalışanın başarısız olduğu ve performansının düşük olduğu kabul edilir (Özgen, 2001: 209). Performans sadece ortaya çıkan sonuç değildir. Bunun yanında ortaya çıkacak sonuç için tüm eylemlerdeki istek ve o eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan gücün ortak çalışması sonucunda oluşan bir ölçümdür (Saldamlı, 2009: 44).

Bireysel Performans

Bireysel performans, örgütün yapılacak işle ulaşmak istediği amaca doğru, bireyin kendisi için belirlenen hedeflere ve standartlara ne ölçüde ulaştığının göstergesidir (Saldamlı, 2009: 43).

Bireysel Performansı Oluşturan Unsurlar

Bireysel performansı oluşturan; “Odaklanma”, “Yetkinlik” ve “Adanma” olarak üç unsur bulunmaktadır. Odaklanma da çalışan ne yapacağını bilmeli, Yetkinlikte; çalışan yapacağı işte gerekli yeteneğe sahip olmalı, Adanma’da ise, çalışan bu işi yapmaya istekli olmalıdır. Bu unsurlar birbirinden ayrı ya da iç içe düşünülebilir. Yüksek bireysel performans bu üç unsuru birlikte gerektirdiğinden yönetimin dikkati ve çabası bunların hangisinin ne zaman ve ne kadarının gerektiğini belirlemek üzerine yoğunlaşacaktır (Barutçugil, 2002: 47).

Göreve ve İnsana Yönelik Liderlik İle Örgütsel Bağlılık, Çalışan Performansı Arasındaki İlişkiler

Liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki hakkında çeşitli literatürde bir çok araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda liderlik tarzının bağlılık üzerinde büyük etkileri olduğunu belirlemiştir (Karahan, 2008: 148). Buna göre örgütsel bağlılığın üç özelliği olduğu söylenebilir.Bireyin örgüt amaçlarını kabulü ve bu amaçlara güçlü bir biçimde inanması, örgüt için çaba gösterme isteği içinde olması ve örgütte kalmaya devam etme konusunda kesin bir arzu duyması örgütsel bağlılığın göstergesidir. Bu hususların oluşmasında ise liderlik tarzının rolünün büyük olduğu söylenebilir (Balay, 2000: 18).

Takım ve örgüt etkinliğinin sağlanmasında önemli bir role sahip olan liderlik özellikle de lider davranışları proje verimliliğini yakından etkilemektedir. Lider tarafından sergilenen göreve yönelik davranışlar takım üyelerinin

tanımlanmış olan görevlerini başarı ile gerçekleştirmelerini ve üretimi arttırmalarını sağlamaktadır. Hedeflerin gerçekleştirilme oranı liderliğin bir anlamda test edilmesidir. Çünkü hedeflere ulaşılması ya da görevlerin başarı ile yerine getirilmesi ancak üyelerle mümkündür. Bu da gerek proje, gerekse örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde liderlerin hem görev hem de insan odaklı davranışlarının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Liderin göreve (üretime, işe) ve insana yönelik davranışlarının farklı sonuçlar yarattığı tespit edilmektedir. Göreve yönelik davranışlar üretim ve verimliliği arttırırken, insana yönelik davranışları çalışanların iş tatminlerini arttırmaktadır. Bazı araştırmalara göre insan ya da çalışana yönelik liderliğin çalışan tutumları üzerinde pozitif etkileri olduğunu, verimliliği etkilemediğini, diğer yandan, göreve yönelik liderliğin ne tutumlar ne de verimlilik üzerinde açık bir şekilde etkili olmadığını göstermektedir. Çalışana yönelik liderlik tarzında lider, takım çalışmasına önem verir, grup üyelerine koçluk yapar, karar vermede katılımcılığı sağlar. Lider bu davranışları ile üyelerin performansını arttırır. Ancak, liderin hem görev (üretim) hem de insana yönelik davranışları en çok arzu edilen ve takım yönetim stili olarak adlandırılan liderlik tarzı olmasına rağmen, ulaşılması zor bir nokta olarak görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalar, teknik ve yönetsel becerilere sahip, çalışan ve takım motivasyonuna önem veren liderler yönetiminde gerçekleştirilen projelerin daha başarılı olduğunu göstermektedir. Türk yönetim-örgütsel davranış yazını incelendiğinde görev ve insana yönelik liderlik tarzlarının genellikle araştırılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada göreve ve insana yönelik liderlik tarzlarının örgüte duygusal bağlılık, iş performansı üzerinde pozitif, etkilerinin olacağı düşünülmekte ve bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmektedir (Çekmecelioğlu, 2014: 26-27).

Tablo 1: Hipotezler

Hip. No.	HİPOTEZLER
H1	İnsan odaklı liderlik tarzları, çalışanların duygusal bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.
H2	İnsan odaklı liderlik tarzları, çalışanların duygusal bağlılığını görev odaklı liderlik davranışından daha fazla olumlu etkilemektedir.
H3	Görev odaklı liderlik tarzları, çalışanların devam bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.
H4	Görev odaklı liderlik tarzları, çalışanların normatif bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.
H5	İnsan odaklı liderlik tarzları, çalışanların normatif bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.
H6	Görev odaklı liderlik tarzları, çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.
H7	İnsan odaklı liderlik tarzları çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.
H8	Duygusal bağlılık çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.
H9	Devam bağlılığı çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.
H10	Normatif bağlılık çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.

7. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada amaç, yerel yönetimler kapsamında olan belediyelerde lider konumda olan personelin sergiledikleri liderlik tarzlarının (insan/görev odaklı) çalışanların örgütsel bağlılıkları ve performansına etkisi, sonrasında çalışanların örgütsel bağlılıklarının çalışanların performansına etkisini ölçmektir. Bu araştırmanın konu kapsamında, liderlik tarzları bağlamında insan ve görev odaklı liderlik tarzları, örgütsel bağlılık bağlamında duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık bulunmaktadır. Çalışanların performansı ile kastedilen; çalışanların belirlenen standarda göre iş hedeflerine ulaşmaları, devamsızlık durumları, yaptıkları işten memnuniyet duymaları, moral durumlarıdır.

Araştırmanın Kitlesi ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni ilçe belediyelerinde görev yapan çeşitli birim ve pozisyonlardaki kamu çalışanlarıdır. Araştırmanın örneklem modeli olasılıklı olmayan örnekleme biçimindedir. Buna göre araştırmaya izin veren bir belediye örnek olarak seçilmiştir. Araştırmanın örneklemi Başakşehir Belediye Başkanlığında çalışan 163 kişiden oluşmaktadır. Araştırma örneklemine katılan çalışanların yaşları 20 ile 53 arasında olup, yaş ortalamaları 36'dır. Eğitim seviyeleri çoğunlukla lise ve üniversite düzeyindedir. Çalışanların toplam görev yapma sürelerine bakıldığında çoğunluğu (%47,9) ile (1-5) yıl arasında çalışanlar oluştururken, bulunduğu kadroda 1-5 yıl çalışanlar yine çoğunluğu oluşturmaktadır. Başakşehir Belediyesi'nin yeni kurulan bir belediye (2008) olmasının bunda etkisi büyüktür. Araştırmaya katılan çalışanlar arasında evli ve bekârlar bulunmakla beraber, evli olanların oranı (%58,9) ile bekâr çalışanların oranından fazladır. Araştırmaya göre çalışanlar 16 farklı birimde 15 farklı pozisyonda görev yapmaktadır.

Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın modeli, liderlik tarzlarının örgütsel bağlılık boyutları ve çalışan performansı üzerine etkisi ile örgütsel bağlılık boyutlarının çalışan performansı üzerine olan etkisi üzerine kurulmuştur. Buna göre araştırmanın modeli ve hipotezleri aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Bu maksatla kullanılan liderlik tarzları ölçeği, görev-insan odaklı davranışlarını ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Ölçek Northouse (2013)'un "Leadership: Theory and Practice" kitabından alınmıştır. Ölçek uzmanlar tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra da alanında uzman bir öğretim üyesi ile birlikte madde madde uygulanacağı örnekleme göre uyarlaması gerçekleştirilmiştir. Bu kişinin önerilerine göre 2 insan odaklı davranış sorusu, 1 görev odaklı davranış sorusu eklenmiştir. Böylece 11 maddesi insan odaklı, 10 maddesi görev odaklı maddeye sahip 21 soruluk ölçek araştırmada kullanılmıştır. Ölçek Likert tipinde olup; "1: Hiçbir Zaman, 2: Nadiren, 3: Ara-Sıra, 4: Çoğunlukla, 5: Her zaman" biçiminde puanlandırılmıştır.

Örgütsel bağlılık ölçeği Allen ve Meyer (1997) tarafından geliştirilen ve daha önce Yavuz(2008), Günel(2009), Tekbalkan(2010) ve Kaş (2012)'ın çalışmalarında kullanılan 20 ifadeye sahip bir ölçektir. Bu ölçeğin duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzeri 3 boyutu bulunmaktadır. Ölçek Likert tipinde olup; "1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde puanlandırılmıştır.

Araştırmanın çalışan performansı ölçeği, Kirkman ve Rosen (1999); Fuentes, Saez ve Montes (2004) ve ilaveten Rahman ve Bullock (2004) tarafından geliştirilen ölçeklerinden hazırlanan ve Erdoğan (2011)'ın çalışmasında kullandığı 7 maddeden oluşan ölçektir. Ölçek, Likert tipinde olup; "1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum" biçiminde puanlandırılmıştır. Anket sonuçları SPSS 16 paket programıyla analiz edilmiştir.

Araştırmada Kullanılan İstatistiki Analizler

Araştırmada önce, demografik bulgular frekans analizleri yardımı ile sunulmuştur. Bundan sonra parametrik analizlerin gerçekleştirilebilmesi için veri tarama işlemi yapılmıştır. Bunun yanında tüm maddeler bazında verilerin Z değerleri belirlenmiş ve ±3 aralığı dışında kalan maddeler analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Tüm bu çalışmalar verilerin daha sağlıklı ve parametrik analizlere uygun hale getirilebilmesi için gerçekleştirilmiştir. Daha sonra araştırmada kullanılan görev-insan odaklı liderlik ölçeği ve örgütsel bağlılık ölçeği ile çalışan performansı ölçeği üzerinde yapısal geçerliliği sınamak amacıyla faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli kapsamında kurulan hipotezlerin testi için çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma diğer araştırmalara benzer bazı sınırlılıklar taşımaktadır. Kamu kurumlarında çalışanların araştırmalara tereddütle yaklaşması, sınırlı sayıda bir örneklem hacminin olması, araştırmaya örnek olarak seçilen kurumun tesadüfi olmayan biçimde seçimi ve tüm çalışanlara ulaşılamama durumu bu araştırmanın

sınırlılıklarıdır. Ayrıca bireyin kendi performansı ile ilgili ne derecede objektif olacağı sorusu bu araştırmanın kısıtlarından birini oluşturmaktadır.

8. Araştırmanın Bulguları

Demografik Değişkenlerin Bulguları

Araştırma örneklemine katılan çalışanların yaşları 20 ile 53 arasında olup, yaş ortalamaları 36'dır. Eğitim seviyeleri çoğunlukla lise ve üniversite düzeyindedir. Çalışanların toplam görev yapma sürelerine bakıldığında çoğunluğu (%47,9) ile (1-5) yıl arasında çalışanlar oluştururken, bulunduğu kadroda 1-5 yıl çalışanlar yine çoğunluğu oluşturmaktadır. Başakşehir Belediyesi'nin yeni kurulan bir belediye (2008) olmasının bunda etkisi büyüktür. Araştırmaya katılan çalışanlar arasında evli ve bekârlar bulunmakla beraber, evli olanların oranı (%58,9) ile bekâr çalışanların oranından fazladır. Araştırmaya göre çalışanlar 16 farklı birimde 15 farklı pozisyonda görev yapmaktadır.

Liderlik Tarzları, Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Performansı Ölçeği Faktör Analizi Bulguları

Görev-insan odaklı liderlik tarzları ölçeğinde toplamda 21 madde bulunmasına karşılık ilgili geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonrasında geriye 16 madde kalmıştır. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinde toplamda 20 madde bulunmasına karşılık, ilgili geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonrasında geriye 14 madde kalmıştır. Çalışan performansı ölçeğinde toplamda 7 madde bulunmasına karşılık ilgili geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonrasında geriye 6 madde kalmıştır. Analiz dışı bırakılan maddeler ilk olarak faktör analizi bulgularına dayanarak belirlenmiştir. Faktör yükü 0,50'nin altında kalan maddelerin ölçekten çıkarılması uygun görülmüştür. Zira Hair ve diğerleri 0,50 faktör yükünü faktörlerin ayrıştırılması açısından en sağlıklı değer olarak görmüştür (Hair vd., 1998: 385). Yapılan faktör analizi sonucunda Liderlik Tarzları Ölçeği Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.913, Örgütsel Bağlılık Ölçeği KMO değeri 0,895, Çalışan Performansı Ölçeği KMO değeri 0,797 gibi oldukça yüksek kabul edilebilecek bir oran olarak bulunmuştur. Bu değer faktör analizi için yeterli olarak görülmektedir. Elde edilen değerler, veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2005: 322).

Tablo 2: Görev-İnsan Odaklı Lider Davranışlarına İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Tablosu

İnsan Odaklı Liderlik Tarzları İfadeleri	Faktör Ortalaması	Faktör Yükleri		Cronbach Alpha
(İ2) Amirim çalışma ortamında astlarının kendilerini rahat hissetmelerini sağlar.	4.1723	0.839		0.919

(İ6) Amirim astları ile iyi iletişim halindedir.		0.812		
(İ3) Amirim astları tarafından yapılan görüş ve önerilere açıktır.		0.802		
(İ4) Amirim astlarına karşı adil davranır.		0.791		
(İ5) Amirim astlarına karşı davranışlarında tutarlıdır.		0.778		
(İ7) Amirim astlarının çalışma ortamında huzurlu olmasına özen gösterir.		0.754		
(İ8) Amirim kararlarını alırken esneklik gösterir.		0.739		
(İ11) Amirim personelinin duygularını ve sorunlarını önemser.		0.719		
(İ1) Amirim astlarına karşı cana yakın davranır.		0.678		
(İ9) Amirim kendi duygularını ve düşüncelerini bizlerle		0.629		
(İ10) Amirim astlarının birbirleri ile iyi ilişkiler içerisinde olmalarını ister.		0.572		
Görev Odaklı Liderlik				
(G8) Amirim astlarından sürekli daha iyi çalışmalarını ister.	4.0859		0.833	0.773
(G6) Amirim her zaman astlarına karşı kendi rolünü ve otoritesini vurgular.			0.735	
(G7) Amirim her görevde beklentilerinin ve kriterlerinin ne olduğunu			0.702	
(G1) Amirim astlarına. görevlerine yönelik olarak yapması gerekenleri sürekli olarak söyler.			0.642	
(G10) Amirim. verdiği görevlerin zamanından önce tamamlanmasını ister.			0.612	
Eigen Value(özdeğer)		6.257	3.211	

Açıklanan Varyans	%39.108	%20.067	
Skewness	-1.348	-.925	
Kurtosis	1.857	0.875	
Toplam Açıklanan Varyans: %59.174 **KMO Değeri:0.913**			

*İ: İnsan Odaklı Liderlik Tarzları İfadeleri. G: Görev Odaklı Liderlik Tarzları İfadeleri

Tablo 3: Örgütsel Bağlılığa İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Tablosu

Duygusal Bağlılık Maddeleri	**Faktör Ort.**	**Faktör Yükleri**			**Cronbach Alpha**
(D6) Çalıştığım belediyeye karşı çok güçlü bir aidiyet duygusu hissediyorum.	3.9895	0.885			0.938
(D3) Bu belediyede kendimi "ailenin bir parçası" gibi hissediyorum.		0.875			
(D4) Bu belediyeye duygusal bir bağ hissediyorum.		0.848			
(D5) Bu belediye benim için çok fazla kişisel anlam taşıyor.		0.842			
(D7) Çalıştığım belediyeden dışarıdaki insanlara gururla bahsediyorum.		0.799			
(D1) Meslek hayatımın geriye kalanını bu belediyede geçirmekten mutluluk duyarım.		0.778			
(D2) Çalıştığım belediyenin problemlerini kendi problemim gibi hissediyorum.		0.737			
Devam Bağlılığı					

(DV5) Benim için bu belediyeden ayrılmanın olumsuz sonuçlarından biri de var olan alternatiflerin azlığıdır.	3.8344		0.897		0.844
(DV6) Başka bir işletmede iş bulmadan bu belediyeden ayrılırsam neler olacağı konusunda endişe ediyorum.			0.814		
(DV4) Bu belediyeden ayrılmayı düşünmek için çok az seçim hakkına sahip olduğuma inanıyorum.			0.790		
(DV3) Şu an bu belediyede kalmam. bir istek olduğu kadar bir zorunluluktur.			0.724		
Normatif Bağlılık					
(N3) Benim avantajıma olsa bile çalıştığım belediyeden şimdi ayrılmak bana doğru gelmiyor.	3.7730			0.831	0.836
(N4) Bu belediyeden şimdi ayrılırsam suçluluk duygusu hissederim.				0.721	
(N6) Bu belediyeden şimdi ayrılmanın. burada çalışanlar diğer insanlara karşı duyduğum sorumluluklar nedeniyle yanlış olacağını düşünüyorum.				0.684	
Eigen Value(özdeğer)		5.262	2.930	2.127	
Açıklanan Varyans		%37.587	%20.931	%15.190	
Skewness		-1.146	-.780	-.591	
Kurtosis		0.588	-.446	-.478	

	Toplam Açıklanan Varyans: %73.708 **KMO Değeri:** 0.895

*D: Duygusal Bağlılık Ölçeği. DV: Devam Bağlılığı Ölçeği. N: Normatif Bağlılık Ölçeği.

Tablo 4: Çalışan Performansına İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Tablosu

Performans Maddeleri	**Faktör Ortalaması**	**Faktör Yükleri**			**Cronbach Alpha**
(P5) İş hedeflerime fazlasıyla ulaşırım.	4.3323	0.781			0.850
(P4) Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.		0.773			
(P1) Bir çalışan olarak memnuniyet seviyem yüksektir.		0.768			
(P6) Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.		0.765			
(P7) Bir sorun gündeme geldiğinde en hızlı şekilde		0.753			
(P3) Moralim Yüksektir.		0.722			
Eigen Value(özdeğer)		3.472			
Açıklanan Varyans		%57.868			
Skewness		-1.662			
Kurtosis		2.485			
Toplam Açıklanan Varyans: %57.868 **KMO Değeri:** 0.797					

*P: Performans Ölçeği

Liderlik tarzları ölçeği faktör analizi bulgularına göre iki faktör için toplam açıklanan varyans oranı 59.174'tür. Görev odaklı liderlik tarzları faktörüne katılımcıların verdikleri ortalama değer 4.0859. insan odaklı liderlik faktörüne verdikleri değer ise 4. 1723'tür. Örgütsel Bağlılık ölçeği faktör analizi bulgularına göre iki faktör için toplam açıklanan varyans oranı %73.708'dir. Duygusal bağlılık faktörüne katılımcıların verdikleri ortalama değer 3.9895. Devam Bağlılığı faktörüne katılımcıların verdiği ortalama değer 3.8344. normatif bağlılık faktörüne katılımcıların verdiği ortalama değer ise 3.7730'dır. Çalışan performansı ölçeği. faktör analizi bulgularına göre çalışan performansı faktörü için toplam açıklanan varyans oranı %57.868'dir. Çalışan performansı faktörüne katılımcıların verdikleri ortalama değer 4.3323'tür. Faktörlerin öz değerleri de gerekli olan 1 değerinden önemli derecede yüksek görülmektedir. Bunların yanında verilerin faktörler bazında normal dağılıma uyup uymadığı da çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak ifade edilebilir. Bu değerlere bakıldığında her iki faktör için çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±3 aralığında olduğu görülmektedir. Bu değerler arasındaki

veri setlerinin normal dağılıma uygun olduğu varsayılmalıdır. (Kalaycı. 2005: 322). Bu yüzden ortalama değerler üzerinden de yorumlar yapılabilir. Örneklem sayısı da bu dağılıma uygunluk açısından yeterli düzeydedir. Görev odaklı liderlik tarzları faktörünün güvenilirlik katsayısı 0.773. insan odaklı liderlik tarzları güvenilirlik katsayısı 0.919 düzeyindedir. Duygusal bağlılık faktörünün güvenilirlik katsayısı 0.938. devam bağlılığı faktörünün güvenirlik katsayısı. 0.844. Normatif Bağlılık faktörünün güvenirlik katsayısı ise 0.836 düzeyindedir. Çalışan performansı güvenilirlik katsayısı 0.850'dir. Bu değerler (Kalaycı. 2005) oldukça güvenilir düzeydedir. Böylece maddelerin ilgili faktörlere doğru bir şekilde dağıldığı ve ölçeklerin yapısal geçerliliği varsayımının doğrulandığı yorumu yapılabilir. Bu ölçeğin bu madde ve örneklem bağlamında geçerliliği ve güvenilirliği yeterli düzeyde ve parametrik testlere uygun halde olduğu belirlenmiştir.

9. Hipotez Testlerine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Araştırmanın modeli kısmında belirtilen hipotezler bağımsız değişkenin bağımlı değişkene istatistiki olarak anlamlı etkisini sorgulayan hipotez türleridir. Bu hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi tercih edilmiştir.

Tablo 5: Regresyon Analizi Bulguları Model 1

Model 1		
Faktörler (Bağımsız Değişkenler)	**B(beta)**	**Sig. (Anlamlılık**
Görev Odaklı Lider Tarzları	0.273	**)**
İnsan Odaklı Lider Tarzları	0.576	0.000
Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık		
R2: 0.548		
F: 96.848		
Modelin Anlamlılığı: 0.000.		

Model 1'e bakıldığında görev odaklı liderlik tarzlarının duygusal bağlılığa pozitif yönde ve anlamlı ($p<0.001$) bir etkisinin olduğu görülmektedir. İstatistiki olarak yorumlamak gerekirse görev odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış. duygusal bağlılığa (0.273) birimlik artış sağlamaktadır ($p<0.001$).

İnsan odaklı liderlik tarzlarının da duygusal bağlılık üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etki yaptığı görülmüştür. İstatistiki olarak yorumlamak gerekirse de. insan odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış duygusal bağlılığa (0.576) birimlik artış sağladığı görülmektedir($p<0.001$). Bu bağlamda "H1: İnsan odaklı liderlik davranışı çalışanların duygusal bağlılığını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" ve insan odaklı liderlik tarzlarının etkisinin. görev odaklı liderlik tarzlarının etkisinden yüksek olması sebebiyle "H2: İnsan odaklı

liderlik tarzları çalışanların duygusal bağlılığını görev odaklı liderlik tarzlarından daha fazla olumlu etkilemektedir" hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırma modeli kapsamında ikinci olarak devam bağlılığı bağımlı değişken olarak kurgulanmıştır.

Tablo 6: Regresyon Analiz Bulguları Model 2

Model 2		
Faktörler (Bağımsız Değişkenler)	**B(beta)**	**Sig. (Anlamlılık**
Görev Odaklı Lider Tarzları	0.358	0.000
İnsan Odaklı Lider Tarzları	-0.029	0.728
Bağımlı Değişken: Devam Bağlılığı		
R2 : .120		
F: 10.899		
Modelin Anlamlılığı: 0.000.		

Model 2'ye bakıldığında görev odaklı liderlik tarzlarının devam bağlılığı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı ($p<0.001$) bir etkisinin olduğu gözükmektedir. İstatistiki olarak yorumlamak gerekirse görev odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış. devam bağlılığına (0.358) birimlik artış sağlamaktadır ($p<0.001$). Bu sonuçla "H3: Görev odaklı liderlik tarzları çalışanların devam bağlılığını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir.

İnsan odaklı liderlik tarzlarının ise devam bağlılığı üzerinde negatif yönde etkili olduğu. bu etkinin istatistiki olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir($p=0.728$).

Araştırma modeli kapsamında üçüncü olarak normatif bağlılık bağımlı değişken olarak kurgulanmıştır.

Tablo 7: Regresyon Analiz Bulguları Model 3

Model 3		
Faktörler (Bağımsız Değişkenler)	**B(beta)**	**Sig. (Anlamlılı**
Görev Odaklı Lider Tarzları	0.370	0.000
İnsan Odaklı Lider Tarzları	0.295	0.000
Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık		
R2: 0.322		
F: 38.028		
Modelin Anlamlılığı: 0.000.		

Model 3'e bakıldığında görev odaklı liderlik tarzlarının normatif bağlılık üzerinde pozitif yönde ve anlamlı (p<0.001) bir etkisinin olduğu gözükmektedir. İstatistiki olarak yorumlamak gerekirse görev odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış. normatif bağlılığa (0.370) birimlik artış sağlamaktadır (p<0.001). Bu sonuçla "H4: Görev odaklı liderlik tarzları çalışanların normatif bağlılığını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. İnsan odaklı liderlik tarzlarının ise normatif bağlılık üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. İstatistiki olarak insan odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış. normatif bağlılığa (0.295) birimlik artış sağlamaktadır (p<0.001). Bu bağlamda "H5: İnsan odaklı liderlik tarzları çalışanların normatif bağlılığını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Görev ve insan odaklı liderlik tarzlarının normatif bağlılığa etkisinde. görev odaklı lider tarzlarının. insan odaklı liderlik tarzlarından fazla etkili olduğu görülmektedir.

Araştırma modeli kapsamında dördüncü olarak çalışan performansı bağımlı değişken olarak kurgulanmıştır.

Tablo 8: Regresyon Analiz Bulguları Model 4

Model 4		
Faktörler (Bağımsız Değişkenler)	**B(beta)**	**Sig. (Anlamlıl**
Görev Odaklı Lider Tarzları	0.278	0.000
İnsan Odaklı Lider Tarzları	0.499	0.000
Bağımlı Değişken: Çalışan performansı		
R2: 0.452		
F: 65.476		
Modelin Anlamlılığı: 0.000.		

Model 4'te görev odaklı liderlik tarzlarının çalışan performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu gözükmektedir. İstatistiki olarak görev odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış. çalışan performansına (0.278) birimlik artış sağlamaktadır (p<0.001). Bu sonuçla "H6: Görev odaklı liderlik tarzları çalışanların performansını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" kabul edilmektedir.

İnsan odaklı liderlik tarzlarının çalışan performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. İstatistiki olarak. insan odaklı liderlik tarzlarındaki 1 birimlik artış. normatif bağlılığa (0.499) birimlik artış sağlamaktadır(p<0.001). Bu bağlamda "H7: İnsan odaklı liderlik davranışı çalışanların performansını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Görev ve insan odaklı liderlik tarzlarının normatif bağlılığa etkisinde. göreve odaklı liderlik tarzlarının. insan odaklı liderlik tarzlarından daha fazla etkili olduğu görülmektedir.

Araştırma modeli kapsamında bağımlı değişken olarak seçilen çalışan performansı üzerine Duygusal. Devam ve Normatif Bağlılık etkisinin bulguları Model 5'te gösterilmiştir.

Tablo 9: Regresyon Analiz Bulguları Model 5

Model 5		
Faktörler (Bağımsız Değişkenler)	**B(beta)**	**Sig. (Anlamlılık**
Duygusal Bağlılık	0.679	0.000
Devam Bağlılığı	-0.052	0.413
Normatif Bağlılık	0.030	0.708
Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı		
R2 : .473		
F: 47.588		
Modelin Anlamlılığı: 0.000.		

Model 5 incelendiğinde birinci boyutta bulunan duygusal bağlılığın. çalışan performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. İstatistiki olarak duygusal bağlılıkta 1 birimlik artış. çalışan performansına (0.679) birimlik artış sağlamaktadır ($p<0.001$). Bu sonuçla " Bu sonuçla "H8: Duygusal bağlılık çalışanların performansını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir.

Model 5'de devam bağlılığının. çalışan performansı üzerindeki etkisi negatif yönde olup anlamlı bir etki taşımamaktadır. ($p=0.415$) Bu veriler ışığında "H9: Devam bağlılığı çalışanların performansını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmemiştir.

Model 5'de Normatif Bağlılığının. çalışan performansı üzerindeki etkisi pozitif yönde olmasına rağmen anlamlı bir etki taşımamaktadır. ($p=0.708$) Bu bağlamda "H10: Normatif bağlılık çalışanların performansını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmemiştir. Hipotez testlerine yönelik analiz sonuçları Tablo-10'de gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre. araştırmanın modeli ve hipotezler kısmında oluşturulan 10 hipotezden 8'i kabul edilmiş. 2 hipotez reddedilmiştir.

Tablo 10: Hipotez Testlerine Yönelik Analiz Sonuçlarının Tablo Olarak Gösterilmesi

HİP.NO.	**HİPOTEZ**	**KABUL/RED**
H1	İnsan odaklı liderlik tarzları. çalışanların duygusal bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H2	İnsan odaklı liderlik tarzları. çalışanların duygusal bağlılığını görev odaklı liderlik davranışından daha fazla olumlu etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ

H3	Görev odaklı liderlik tarzları, çalışanların devam bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H4	Görev odaklı liderlik tarzları. çalışanların normatif bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H5	İnsan odaklı liderlik tarzları, çalışanların normatif bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H6	Görev odaklı liderlik tarzları. çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H7	İnsan odaklı liderlik tarzları çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H8	Duygusal bağlılık çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL EDİLDİ
H9	Devam bağlılığı çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.	RED EDİLDİ
H10	Normatif bağlılık çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.	RED EDİLDİ

Sonuç

Liderlik literatürüne bakıldığı zaman davranışsal liderlik teorisinin, liderlerin çalışanlar ve örgüt üzerindeki etkisini açıklamak açısından önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Ancak göreve ve insana yönelik liderlik tarzlarının etkilerini inceleyen çalışmalar yeterli değildir. Daha önceki çalışmalar incelendiğinde, Ohio State Üniversitesinin liderlik çalışmaları ile Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi'nde liderlerin genel olarak insan ve göreve (üretim) yönelik bir liderlik tarzı sergilediği, bu iki tutumun farklı sonuçlar yarattığı gözlenmiştir. Bu kapsamda, göreve yönelik liderliğin verimliliği arttırdığı, çalışana yönelik liderliğin ise çalışanların iş tatminini arttırdığı ifade edilmiştir. Ayrıca, göreve yönelik liderliğin ne tutumlar ne de verimlilik üzerinde açık bir şekilde etkili olmadığı, çalışana yönelik liderliğin ise çalışan tutumları üzerinde pozitif etkilerinin olduğuna yönelik görüşler vardır (Çekmecelioğlu, 2014: 28).

Konu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar da görev ve insana yönelik liderlik stilinin iş performansı, duygusal bağlılık gibi farklı iş tutumları üzerindeki etkisi ayrıntılı olarak incelenmiş ve önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu bağlamda göreve yönelik liderliğin örgüte duygusal bağlılık üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu, ancak çalışanların iş performansı üzerinde istatiksel olarak herhangi bir anlamlı etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Önceki araştırmalarda genel olarak liderin göreve ve örgütsel hedeflere ulaşılmasına önem veren davranışlarının daha çok performans ve verimlilik üzerinde etkili olduğuna yönelik bulgular vardır (Çekmecelioğlu, 2014: 28). İnsan/Görev odaklı liderlik tarzlarının performans üzerindeki etkisi üzerine yapılan benzer bir araştırmada insan odaklı liderlik eğilimi daha yüksek görülmekle birlikte görev yönelimli liderlik algılamasının da yakın düzeyde olması hem bağlamsal hem de görev performansını pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Görev ve insan odaklı liderlik birbirinden bağımsız boyutlar olduğu için lider her ikisinin de farklı derecelendirmelerine sahip olabilmektedir. Liderin her iki tarzda yüksek eğilim göstermesinin en iyi liderlik tarzı olacağı düşünülebilmektedir. Ancak her zaman geçerli en iyi liderlik tarzı olmadığı için

durumsal değişkenlere uygun tarzın en iyi liderlik tarzı olduğu görülmektedir. Bulgulara göre ilişki yönelimli liderlik tarzının hem görev hem de bağlamsal performansı daha yüksek oranda etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla bu tarzı benimseyen liderlerin performansı artıracağı düşünülebilmektedir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda liderlik performans ilişkisi incelenirken örgüt kültürü, kişilik gibi ara değişkenlerin de modele dahil etmesiyle durumsal değişkenler de kullanılarak hangi durumlarda hangi liderlik tarzının daha etkili olacağına dair bulguların elde edilebileceği ifade edilmiştir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 79). Konu ile ilgili yapılan daha önceki çalışmalarla bu araştırma sonuçları arasında bazı farklılıklar gözlemlenmiştir. Bunların sebepleri arasında kültür, sosyal yapı, şehir, çalışılan kurum, örneklemin demografik özellikleri sıralanabilir.

Araştırmada elde edilen veriler ve yapılan analizler ışığında değişkenlerin birbirlerine olan etkileri incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Görev odaklı liderlik tarzlarının. duygusal, devam ve normatif bağlılık ile çalışan performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İnsan odaklı liderlik tarzlarının ise duygusal normatif ve çalışan performansı üzerinde olumlu yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülürken. devam bağlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı ve bir anlam taşımadığı görülmüştür. Liderlik tarzları karşılaştırıldığında ise. görev odaklı liderlik tarzlarının. devam ve normatif bağlılık üzerindeki etkisinin. insan odaklı liderlik tarzından daha fazla olduğu görülmüştür. Duygusal bağlılık ve çalışan performansı üzerinde ise insan odaklı liderlik tarzının. görev odaklı liderlik tarzından daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Araştırmada örgütsel bağlılık boyutlarının çalışanların performansı üzerindeki etkileri de incelenmiştir.Örgütsel bağlılık boyutlarının. çalışan performansına etkilerine ilişkin model incelendiğinde. duygusal bağlılığın çalışan performansı üzerinde en yüksek düzeyde etkide bulunduğu görülmüştür. Devam bağlılığı çalışanların performansı üzerinde herhangi bir anlam ve etki taşımamaktadır. Normatif bağlılık ise düşük düzeyde bir etkiye sahip olmasına karşın bu etki düzeyi çalışan performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bu bilgiler ışığında örgütsel bağlılığın çalışan performansına etkisinde sadece duygusal bağlılığın bir anlam ifade ettiği sonucuna varılmaktadır.

Yerel yönetimler kapsamında bulunan bir kurumda yapılan bu araştırmada ulaşılan en önemli sonuçlardan biri çalışanların devam ve normatif bağlılıklarının. görev odaklı liderlik tarzlarından yüksek düzeyde etkilendiği sonucudur. Devam bağlılığına. insan odaklı liderlik tarzının anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Çünkü bu bağlılık boyutunda insanlar kendilerini kurumda zorunlu nedenlerden dolayı kalma duygusuna sahiptirler. Dolayısıyla. kişiler arası ilişkilerin düzeyi bu anlamda fazla etkin olmamaktadır. İnsan odaklı liderlik tarzının normatif bağlılık üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır ancak düzeyi görev odaklı liderlik tarzı kadar yüksek değildir. Devam bağlılığında çalışanlar. kurumlarına çok fazla çaba ve zaman harcadıklarını. yatırım yaptıklarını düşündüklerinden. kurumda kalmayı bir zorunluluk olarak görürler. Çalışanların örgüt ya da kurumdan ayrılması durumunda başka bir iş bulamayacağını düşüncesiyle de kurumda kalırlar. Normatif bağlılıkta ise çalışanlar örgütte kalmayı görev olarak görürler. Bu bağlılığa sahip çalışanlar. kendilerinin zor zamanlarında örgütün kendilerine iş verdiğini bunun için burada

çalışmanın. onların örgüte karşı bir borcu olduğunu düşünürler. Görev odaklı liderlik tarzına sahip liderler. işi ve görevi ön planda tuttuklarından. devam bağlılığı ve normatif bağlılığa sahip çalışanların da bu eğilimde olması. görev odaklı liderlik tarzlarının devam ve normatif bağlılığa yüksek düzeyde etki etmesi sonucunu doğurmaktadır. Liderin otoritesi, disiplin anlayışı da bu bağlılık düzeyinde etkili olabilir.

Araştırmada ulaşılan diğer önemli sonuçlardan biri de insan odaklı liderlik tarzları sergileyen liderlerin çalışanlarının duygusal bağlılığını ve performansını yüksek düzeyde etkilediğinin tespit edilmesidir. Görev odaklı liderlik tarzları da duygusal bağlılık üzerinde etkilidir. ancak düzeyi insan odaklı liderlik tarzı kadar yüksek değildir. Liderin astlarına cana yakın davranması onlarla iyi ilişkiler kurması ile moral ve motivasyon unsurlarının buna neden olduğu söylenebilir. Duygusal bağlılığı yüksek olan çalışanlar kurum ya da örgütlerinin hedeflerini ve amaçlarını benimserler. Çalışanlar kendilerini örgütün bir parçası olarak kabul etmekte ve burada kendi isteği ile kalmaktadırlar. Bu çalışanların işe karşı sergiledikleri tutumlar genellikle olumlu olmaktadır. Çalışanlar kurumlarının değerlerini benimsemekte ve kendilerini kurumlarıyla özdeşleştirmektedirler. Bu durumda çalışanlar ideal bir mutluluk durumu yaşarlar. Duygusal bağlılığın yüksek düzeyde olması çalışanların kurumlarıyla bütünleştiklerini göstermektedir. Bu düzeyin yüksek olması çalışanların bu kurumda kendi isteğiyle kaldıklarını gösterir.

Kurumlar ya da örgütlerin başarı düzeyi çalışanlarının sergilediği performansla doğrudan ilintiidir. Bir örgütün başarısının en önemli göstergesi ortaya koyduğu performansıdır. Çünkü çalışanların performansının artması örgütün performansını da arttırmaktadır. Araştırmada duygusal bağlılığın ve çalışanların performansının insan odaklı liderlik tarzlarından olumlu yönde ve yüksek düzeyde etkilendiği görülmüştür. Bu sonuç da konunun öneminin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Örgütsel bağlılığın çalışan performansına etkisi. bu çalışmanın bir diğer inceleme konusunu oluşturmuştur. Çalışan performansının en yüksek düzeyde etkilendiği bağlılık boyutunun duygusal bağlılık olduğu görülmüştür. Devam ve normatif bağlılık boyutları çalışan performansı üzerinde herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Buradan duygusal anlamda kendilerini örgütlerine ait hisseden çalışanların. performansının da yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanların kendileriyle kurumlarını özdeşleştirdikçe onunla bütünleştiklerini ve yüksek bağlılık duygusuna sahip çalışanların performansının da yükseldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Örgütlerde liderlerin çalışanlarına cana yakın davranmaları onların kendilerini rahat hissettirmelerini sağlamaları. görüş ve önerilere açık olmaları. adil olmaları. huzurlu bir ortam sağlamaları. kararlarını alırken astlarının tekliflerini de gözünde bulundurmaları duygu ve düşüncelerini zaman zaman astlarıyla paylaşmaları çalışanlarının birbirleriyle iyi ilişkiler içinde olmasını istemeleri ve çalışanların sorunlarını önemsemelerinin çalışanların örgütsel bağlılığın ve performansın arttırılmasında büyük etken olduğu ve örgütlerde bu değişkenlerin etkin. etkili ve verimli yönetilmesi örgütsel bağlılığı ve performansı arttırmak için gerekli olduğu araştırma bulgularında ortaya çıkmıştır.

İnsan görev odaklı liderlik tarzları üzerine yapılan bir araştırmada Çekmecelioğlu (2014) insana yönelik liderliğin gerek çalışan performansı gerekse örgüte bağlılığı açısından daha önemli etkilerinin olduğu görülmüştür. Yapılan araştırma bir çok açıdan bu çalışma ile paralellik arz etmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın sonuçları yöneticiler açısında oldukça anlamlı sonuçlar içermektedir. Yöneticiler özellikle insana yönelik liderlik tarzının ne denli pozitif sonuçlar yarattığının farkına varmalı ve bu yönde davranışlar sergilemelidir. Liderlik tarzları, lider davranışları hem örgüt hem de çalışanlar üzerinde oldukça önemli etkiler yarattığı için, bu konuda daha çok araştırma yapılmasına gerek vardır. Bu noktada, araştırmacıların gelecekte davranışsal liderlik teorisi üzerinde daha çok durmaları, görev ile insana yönelik liderlik tarzlarının iş tatmini, güçlendirme, motivasyon üzerindeki etkilerine dair incelemeler yapmaları önerilir (Çekmecelioğlu, 2014: 28).

Sonuç olarak liderlik tarzlarının görev odaklı ve insan odaklı olmasının çalışanların tutumları üzerindeki etkileri farklı olduğundan ve her durumda geçerli bir liderlik tarzı da bulunmadığından (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 79) liderler durumsal değişkenleri de göz önünde bulundurarak kendisi çalışanları ve örgütüne uygun olan örgütsel bağlılığın ve çalışan performansının artmasını ve etkinliğinin yükselmesini sağlayan davranışlar göstermelidir.

Bu çalışma bir ilçe belediyesinde yapılmıştır. Buna paralel olarak araştırma da ulaşılan çalışan sayısı sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçların daha da geliştirilmesi amacıyla. benzer çalışmaların il ya da büyükşehir belediyelerinde de uygulanması ulaşılacak çalışan sayısını arttıracak ve bu konuda elde edilecek sonuçların daha geniş ve kapsamlı olmasına neden olabilecek bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayabilecektir.

Kaynaklar

Ada N. Alver İ. ve Atlı F. (2008). *"Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Manisa Organize Sanayi Bölgesinde Yer Alan Ve İmalat Sektörü Çalışanları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma"*, Ege Akademik Bakış / Ege Akademic Review. 8 (2), 487-518.

Akgündüz A. (2001). *Lider Yöneticinin El Kitabı*, Genç Beyin Yayınları, İstanbul.

Allen N. J, and Meyer J. P,(1990). *"The Measurment and Antecedents Of Effective Continuance and Normative Commitment to Organization",* Journal Of Occupational Psycology, Vol, 63, No,1,1-18.

Ataman G.(2001). *İşletme Yönetimi,* Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Balay R, (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*, Nobel, Ankara.

Bayraktaroğlu S.(2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.

Barutçugil İ.(2002). *Performans Yönetimi*, Kariyer Yayınları, İstanbul.

Bayram L., *"Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık",* Sayıştay Dergisi, Sayı:59, 125-139.

Çekmecelioğlu, H.G (2014) "*Göreve ve İnsana Yönelik Liderlik Tarzlarının Örgütsel Bağlılık, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri" KOSBED, 2014, 28: 21 – 34.*

Çırpan H.(1999). *Örgütsel Öğrenme İklimi ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi :Bir Alan Araştırması,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Doğanay A.(2014). *Liderlik Tarzlarının Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performansına Etkisi : Başakşehir Belediyesinde Bir Uygulama*, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitisü, Yüksek Lisans Tezi.

Doğan S. (2007). *Vizyona Dayalı Liderlik*, Kare Yayınları, 2,Baskı, İstanbul, 2007.

Doğan S. ve Kılıç S. (2007).*"Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi*", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, Temmuz-Aralık, 37-61.

Duncan W, J.(1981), *Organizational Behavior*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Eren E.(2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta, 12,Baskı, İstanbulk.

Erçetin Ş(2000). *Lider Sarmalında Vizyon*, Nobel Yayın Dağıtım, 2, Baskı, Ankara.

Ekici K. M. (Ed) (2013), *Yönetim Becerileri*, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara.

Griffin M.L, ve Hepburn J, R,(2005)."*Side-Best and Reciprocity as Determinants of Organizational Commitment Among Correctional Officers*", Journal of Criminal Justice, Vol,33, Iss, 6, November-December.

Güçlü H.(2006), *Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi,* 1, Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Güney S.(2013) *Davranış Bilimleri*, Nobel, İstanbul.

Gürüz D. ve Yaylacı G.Ö.(2007). *İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi,* Mediacat Kitapları, İstanbul.

Hair J. F,, Black W., Tatham D. and Anderson R. E.(1998). *Multivariate Data Analysis*, 5,Ed.

Harvard Business School Press (2007). Pocket Mentor, *Liderlik*, Çev, Ahmet Kardam, İstanbul.

Hodgkinson C. (2008). *Yönetim Felsefesi*, Çev, Ed, İbrahim Anıl ve Binali Doğan, Beta, İstanbul.

İbicioğlu H. (2000). *Örgütsel Bağlılıkta Paradigmatik Uyumun Yeri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı:1,13-22.

İbicioğlu H., Özmen İ., TAŞ S.(2009). *Liderlik Davranışı Ve Toplumsal Norm İlişkisi:Ampirik Bir Çalışma,* Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2009, C.14, S.2 s.1-23.

İnce M. ve Gül H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Kalaycı Ş. (2005) *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Karahan A, (2008). *Hastanelerde Liderlik Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: X, Sayı 1, Haziran 2008,145-162.

Karaman A. (2005). *Vizyon Yönetimi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, 1,Baskı, İstanbul.

Koçel T. (2005). *İşletme Yöneticiliği*, Arıkan, 10,Bası, İstanbul.

Özalp İ. (1994). *Yönetim ve Organizasyon*, Cilt, I,, Birlik Ofset, Yayıncılık, Eskişehir.

Özdevecioğlu M. (2003). "*Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*", Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:18 Sayı:2, 113 -130.

Özdevecioğlu M. ve Kanıgür S., (2009) *Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri, KMU İİBF Dergisi Yıl:11 Sayı:16 Haziran/2009, 53-82.*

Özgen H. (2001). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Nobel Kitabevi, Adana.

Özler D.E.(Ed,) (2012). *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, Ekin Yayınevi, İstanbul.

Robbins S.P, ve Judge T. A. (2012), *Örgütsel Davranış*, Çev, İnci Erdem, 14,Basım, Nobel, İstanbul.

Sabuncuoğlu Z. ve Tüz M. (2003), *Örgütsel Psikoloji*, Furkan Ofset, 4,Baskı, Bursa.

Saldamlı A. (2009). *İşletmelerde Örgütsel Bağlılık ve İşgören Performansı*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Saltürk M. (2008). *Yönetim Başarısı ve Kişilik*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Şimşek M.Ş. vd.(1998). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Nobel, Konya.

Tahiroğlu F.(Ed,)(2004). *insankaynaklari,com'dan İşte Başarı,* Hayat Yayınları, Erntst and Young, İstanbul.

Tengilimlioğlu D.(2008), *İşletme Yönetimi,* Seçkin, Ankara.

Tutar H. ve Erdönmez C.(2008) *İşletme Becerileri Grup Çalışması*, 5, Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Uysal O.(2007). *Liderliğin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ünal M.(2012.), *21,YY'da Değişim, Yönetim ve Liderlik*, Beta, İstanbul.

Vural Z, B.A. ve Coşkun G.(2007). *Örgüt Kültürü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Okul Yöneticilerinin İletişim Becerileri İle Çatışmayı Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişki*

Mine Süren KAYMAK [1]
Sultan Bilge KESKİNKILIÇ KARA [2]

Özet

Bu araştırmada okul yöneticilerinin iletişim becerileri ile kullandıkları çatışmayı yönetme stratejileri arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini İstanbul ili Kartal ilçesindeki ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmaya tabakalı küme örneklemi yöntemine göre 15 resmi ilkokul ve 15 resmi ortaokulda çalışan 744 öğretmen katılmıştır. Veriler, İletişim Becerileri Ölçeği ve Çatışma Yönetimi Stratejileri Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde yüzde, aritmetik ortalama, t testi ve korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda ilkokul ve ortaokul yöneticilerinin iletişim becerilerinin yüksek ve etkili düzeyde olduğu, çatışma yönetimi stratejilerinden en fazla uyma, en az hükmetme stratejilerini kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca, okul yöneticilerinin iletişim becerileri ile kullandıkları çatışma yönetimi stratejileri arasında pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Okul Yöneticisi, Çatışma Yönetimi, İletişim Becerileri

The Relationship between School Managers' Communication Styles and Conflict Management Strategies

Abstract

In this research it is aimed to determine the relationship between primary and secondary school managers' communication styles and conflict management strategies they use. The target population of the research is the teachers who work for the schools in Kartal district of İstanbul. According to cluster sampling method, 744 teachers working at 15 primary schools and 15 secondary schools were taken as sample. Data were collected through Communication Styles Scale and Conflict Strategies Scale. Data were analysed on the basis of sub-groups was expressed in percentage, and t-test and correlation test was used in group comparisons. As a result of this research, it has been detected that primary and secondary school managers' communication styles were high and effective and on conflict management strategies they use adaptation-reconciliation strategy more than avoidance-domination strategy. When the relationship between the managers' communication styles and their conflict management strategies is analysed, it has been detected that managers with high and effective communication styles prefer adaptation-reconciliation strategy. Also it is found that there is a positively significant relationship between interpersonal communication style and conflict management strategies.

Keywords: School Managers, Conflict Management, Communication Styles

Giriş

Okullar temel ögesi insan olan sosyal örgütlerdir. Bu örgütlerde yönetici ve öğretmenlerin kendi işlevlerini tam olarak yerine getirebilmeleri aralarındaki karşılıklı iletişimin ve etkileşimin sağlıklı olmasına bağlıdır. Karşılıklı etkileşimin

---

* Bu makale Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü için hazırlanmış olan "Okul Yöneticilerinin İletişim Becerileri İle Çatışmayı Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişki" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[1] Öğretmen, İstanbul Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü minesuren76@hotmail.com
[2] Yrd. Doç. Dr. Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi bilge.kara@izu.edu.tr

ve iletişimin sağlıklı olmayışı yönetimde ve öğretmenler arasında kopukluğa ve çatışmalara yol açabilir. Ortaya çıkan bu kopukluklar ve çatışmalar ise iyi yönetilmediği takdirde sosyal bir örgüt olan eğitim örgütünün verimsizliğine neden olabilir. Bu açıdan, eğitim örgütlerinde kişiler arası ilişkilerin ve iletişimin önemli bir rolü olduğu söylenebilir (Bursalıoğlu, 2010). Hoy ve Miskel (1991) iletişimin, ortak eğitimsel hedeflerin gerçekleştirilmesi için insanları örgütleme ve eşgüdümlemede önemli bir gücü olduğunu belirtmekte ve iletişimi, hedefleri davranışa dönüştürmek için kullanılan yöneticinin önemli bir görevi olarak tanımlamaktadırlar.

Başaran (2000) iletişim sürecinin işlevlerini bilgi taşıma, ilişkilere aracılık etme, etkileşime aracılık etme, kararları taşıma, buyrukları taşıma ve öğrenme aracı olarak ifade etmiştir. İletişim sürecinde iki temel öge; bilgi veren ve alandır. Ancak iletişime yön veren ve kurulacak iletişimin niteliğini belirleyen en önemli öge ise bilgiyi aktarandır (Celep, 1992). Bir örgütte bilgiyi aktaran ve iletişim sürecini başlatıp bu sürecin yapısını belirleyen kişi ise yöneticidir (Celep, 1992; Açıkalın, 1998; Başaran, 2004) ve bu sürecin etkililiğinden birinci derecede sorumlu olan kişidir.

Eğitim örgütleri açısından iletişim, okuldaki her bir ögeyi birbirlerine bağlayan ve kendi aralarındaki uyumu sağlayan bir süreçtir. Okulda eşgüdümün sağlanması, alınan kararların çalışanlara, çalışanlarca hazırlanan raporların üst yönetime iletilmesi, sorunların çözülmesi, işlerin başlatılması, kurum kültürüne uyarlanması (Eroğlu, 2005), problemlerin fark edilmesi ve çözülmesi iletişim sürecine bağlıdır.

İletişim sürecinde okul yöneticilerinin öğretmenler ve diğer çalışanlar ile etkileşimi iyi kurabilmeleri ve mesajı doğru algılayabilmeleri için etkili bir iletişim kurabilmeleri gerekir (Başar, 1997). Okul yöneticilerinin öğretmenlerle etkili iletişiminin edimi, iş doyumunu (Genç, 2005; Erbaş, 2008; Doğan ve Koçak, 2014) ve motivasyonu (Özgan ve Aslan, 2008) artırdığı belirlenmiş, demokratik bir ortamın yaratılmasının önkoşullarından biri olduğu (Celep, 1992) belirtilmiştir.

Bireyler, gruplar ve örgütler amaçlarını gerçekleştirmek için çalışırken; diğer bireyler, gruplar ve örgütlerle sürekli etkileşim içindedirler. Bu etkileşim sürecinde taraflar arasında ilişkilerde ve etkinliklerde uyuşmazlıklar, anlaşmazlıklar ve tutarsızlıklar olasıdır ve bu durumlar örgüt içinde çatışmaya neden olabilir (Rahim, 1992). Çatışma iki kişi ya da iki grup arasında farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlık veya uyuşmazlık durumu olarak ifade edilebilir. Bu anlamda çatışma her ne kadar insanın olduğu her yerde olabilen bir olgu olsa da örgütün ilerleyip gelişebilmesi için çatışmaların etkili şekilde yönetilerek çözülmesi önem arz etmektedir (Bayar, 2015). Çatışma yönetimi alanına önemli katkıları olan Rahim (1992) çatışmayı, kişilerin veya grupların kendi aralarında ya da içlerindeki uyuşmazlık, anlaşmazlık nedeniyle ortaya çıkan bir etkileşim şekli olarak ifade etmektedir. Rahim'e göre çatışma, kişiler arası ilişkiler ve etkileşimin doğal bir sonucudur.

Alanyazın incelendiğinde çatışma kavramına olumlu ve olumsuz olmak üzere iki tür bakış açısının hakim olduğu görülmektedir. Çatışmanın varlığının çalışanlar ve örgüt için hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu, fakat olumsuz etkilerinin daha fazla görüldüğünü savunan Rahim, Magner ve Shapiro

(2000) çatışmaya neden olan işi engelleme, motivasyon düşüklüğü, işi savsaklama gibi istenmeyen davranışların görüldüğünü bunun sonucunda birbirleri ile çatışan çalışanların olumsuz yönde etkilendiklerini belirtmektedir. Çatışmanın örgütsel yapı üzerindeki olumsuz etkilerini ise Turan (2014), grup amaçlarında rekabete neden olmak, karşılıklı bağımlığı ve işbirliğini azaltmak ve durağanlığı artırmak olarak sıralamaktadır. Karip (2000)' e göre bir örgütteki çatışma durumu örgütteki bireylerin moral düzeylerinin ve işe gitme motivasyonlarının düşmesine neden olmaktadır. Başaran (2004) ise çatışmanın olumsuz etkilerini, çatışanların birbirine düşman olabilmeleri, yöneticilerin çatışmadan kurtulabilmek için giderek yetkici bir yönetim biçimi geliştirebilmeleri, iş görenlerin ruhsal sağlığı yönünden örgütte tehlikeli bir ortam oluşabilmesi, örgütte emek, zaman ve para israfına yol açabilmesi, örgütün verimliliğini düşürebilmesi ve örgütün amaçlarında sapmalara yol açabilmesi olarak sıralamıştır.

Çatışmanın pozitif sonuçları ile ilgili olarak ise, yaratıcılığın artması, yüksek kalitede karar alma süreci, karşılıklı anlayışın geliştirilmesi gibi örgütsel ve kişisel olarak olumlu etkilere değinilmektedir (Rahim ve diğerleri, 2000). Karip (2000) ise çatışmanın olumlu etkilerini, daha iyi ilişkilerin oluşması, psikolojik olgunluk, bireyin kendisine saygısının geliştirilmesi, bireysel gelişim, etkililiğin ve verimliliğin geliştirilmesi, problemlerin farkına varmak ve problemleri tanımak, problemlere daha iyi çözümler oluşturmak, örgütsel değişimi sağlamak, tekdüzeliği azaltmak, ahenkli bir takım çalışmasının oluşturulması olarak sıralamaktadır.

Yönetim bilimi alanında çatışma kavramına ilk defa olumlu bir bakış açısını getiren Mary Parker Follet, çatışmayı zararlı ve mutlaka ortadan kaldırılması gereken bir olgu olarak görmez, hatta yapıcı bir çatışmayı örgüt için önemli bir değer olarak görür (Bursalıoğlu, 2012; Rahim, 1992). Çatışma sosyal ve okul gibi informal iletişimin yoğunluklu olduğu örgütlerde sıklıkla görülebilen bir olgudur ve insanın olduğu her yerde çatışmanın da olması doğaldır. Önemli olan bu çatışmaların örgüte zarar vermeden, hatta örgüt yararına nasıl dönüştürülüp yönetileceğidir.

Çatışma çözme, yaşanan anlaşmazlık veya uyuşmazlığın sonlandırılması için uygun stratejileri kullanarak sorunlara yönelik çözümün uzlaşma ile eşit tutulmasıdır (Jandt ve Pedersen, 1996). Bu noktada açık olan şudur ki çatışmaların çözümü için bazı belli stratejilerin uygulanması gerekmektedir. Çatışma yönetimi stratejileri, bir bireyin herhangi bir çatışma durumu ile karşı karşıya kaldığında düzenli olarak gösterme eğiliminde olduğu davranışlar bütünüdür (Gümüşeli, 2001). Çatışma yönetimi stratejileri; bütünleştirme, uyma, hükmetme, kaçınma, uzlaşma olmak üzere beş grupta incelenmektedir.

Bütünleştirme Stratejisi, çatışma durumunda tarafların hem kendi hem de karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçlarına verdikleri önemin yüksek olduğu durumlarda kullanılır (Karip, 2010). Yönetici çatışan tarafları yüz yüze getirerek kendisinin de katkısı ile sorunun bütün yönleriyle tartışılmasını sağlar. Böylece taraflar kendi durumlarını ve birbirinden farklı oldukları hususları daha açık olarak görürler. Taraflar anlaşmaya varıncaya kadar bu tür açık tartışmalar devam eder (Koçel, 2010). Bu yöntem özellikle tarafların yeterli verilere ve bilgilere sahip olmadığı durumlarda sonuca götürücü ve anlaşmayı gerçekleştirici bir yol olmaktadır (Eren, 2004).

Kaçınma Stratejisi, çatışmanın çözümünde yöneticinin aktif rol oynamaktan kaçınması ve bu tutumu nedeniyle bütün tarafları tatminsizlik içinde bırakmasıdır. Kaçınma yönteminde, yönetici açık olarak taraf tutmamakta ve doğrudan çatışmaya müdahale etmek istememektedir. Bunun sonucu olarak, çatışmanın çözümü ile ilgili kararlarda gecikme yaşanabilmekte ve taraflar sürekli bir tatminsizlik yaşayabilmektedirler (Şimşek, 2008). Kaçınma stratejisi, çatışmayı görmezlikten gelme ile ilgilidir. Bu düşüncede olan yöneticiler çatışmanın varlığına ve ciddiyetine fazla önem vermezler ve ileride kendiliğinden çözüleceğine inanırlar. Böylece bir çatışmanın olduğunu bilmezlikten gelme bazen tarafların birbirine anlayış göstererek sorunları çözümlemesi ve zaman içinde anlaşmanın gerçekleşmesi ile sonuçlanacağı gibi sorunun birçok durumda kökleşmesine ve boyutlarının genişlemesine de yol açabilir (Eren, 2004). Gross ve Guerrero' ya (2000) göre, bu strateji çatışan tarafların hem kendisinin hem de diğerlerinin taleplerine önem verilmediğini gösterdiği için hem etki hem de uygunluk açısından çok düşük seviyede bir stratejidir.

Uyma Stratejisinde taraflardan birinin, karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçlarının ön plana çıkması karşılığında kendi ilgi ve ihtiyaçlarının doyurulmasından vazgeçmesi söz konusudur. Bu durum karşı tarafın isteklerine boyun eğme ve uyma olarak nitelendirilebilir (Karip, 2010). Yumuşatma ya da uyma olarak da adlandırılan bu yöntem çatışmanın bastırılmasında daha diplomatik bir yoldur. Burada yönetici kendi çözümünü taraflara dayatmak yerine, her iki tarafı da ikna etmeye çalışır (Şimşek ve ark., 2003).

Hükmetme Stratejisi, daha çok yetkici bir yönetsel anlayışın hakim olduğu örgütlerde, üstünlük kurma yaklaşımı yaygın olarak kullanılmaktadır. Üstünlük kurma girişimi sonucunda bunu başaran taraf, yalnızca üstünlük kurduğu tarafın gözünde değil, örgütte diğer kişilerin ya da tarafların gözünde de gücünün artıracağını düşünür (Karip, 2010). Hükmetme stratejisini uygulayan birey, kendi amaçlarına ulaşmak için sıklıkla diğer tarafın ihtiyaç ve isteklerini göz ardı etmektedir. Bu stratejide, taraflardan birinin çeşitli biçimlerde güç kullanarak karşı tarafa kendi çözümünü empoze etmesi söz konusudur. Çatışmanın üstle ast arasında olması durumunda, üst astı kendi isteklerine ve hatta emirlerine uymaya zorlayabilmektedir (Yürür, 2009).

Uzlaşma Stratejisinde tarafların her ikisinin de kendi görüşleri fikirleri dışında karşı tarafın görüş ve düşüncelerine de hak vermeleri neticesinde geçerli olmaktadır. Karşılıklı ödünler sonucunda anlaşmaya varan taraflardan hiçbiri mağlup veya galip olmamaktadır. Ancak, her iki tarafta anlaşmadan hoşnut olmaktadırlar (Eren, 2004). Tarafların her ikisinin de kendi görüşleri ve fikirleri dışında karşı tarafın görüş ve düşüncelerine de hak vermelerini gerektirir. Taraflar bu durumda, anlaşmanın her iki tarafa da yarar sağlayacağının bilincinde oldukları için karşılıklı ödün vermeye yanaşırlar (Gümüşeli, 1994). Uzlaşma tarafların isteklerini kısmen karşılayan bir stratejidir. Bazen tarafların istekleri birbirinin tam tersi olabilmektedir. Birinin tatmin edilmesi diğerinin isteklerinin tamamen dışlanması anlamına gelebilmektedir. Bu tür durumlarda, her iki tarafın da bir kısım isteklerini yerine getiren ama bazı taleplerinden de vazgeçilmesini gerektiren uzlaşma stratejisi kullanılabilir. Tarafların taleplerine tam anlamıyla cevap vermese de, karşılıklı anlaşmaya dayandığı için insan doğası ile uyumlu bir çözümdür (Akın, 2008).

Toplumun olduğu gibi örgütün de gelişebilmesi ve ilerleyebilmesi, kişiler arasındaki fikir ayrılıklarına bağlıdır. Çatışma ve fikir ayrılıkları, yeniliğe dönük örgütlerde her zaman var olmuştur ve var olacaktır. Önemli olan, kişiler ve gruplar arasındaki çatışmayı azaltmak olduğu kadar, çatışmayı yapıcı yönde de kullanabilmektir. Bunun sağlanabilmesi için de örgüt yapısının sağlıklı ve işlek olması gerekmektedir. Düzeni iyi kurulmuş olan ve sağlıklı işleyen bir okulda yöneticinin çatışmadan korkmasına gerek yoktur. Çünkü böyle bir okulda, çatışmadan olumlu yönde yararlanacak bir yapı bulunmaktadır. Çalışanlar birbirleriyle etkileşim ve dayanışma konusunda beceriklidir. Örgüt amaçlarını gerçekleştirecek koşullar sağlanmıştır (Bursalıoğlu, 2010). Bu sağlıklı çatışma yönetimi ortamının oluşturulduğu ve iletişimin olumlu bir şekilde işlediği okulda öğretmenlerin okul yöneticileri ile ilgili çatışma yönetimi algılarının da daha olumlu olması muhtemeldir. Okul yöneticilerinin çatışma yönetimi konusunda gerekli bilgi ve becerilere sahip olmaları, çatışma yönetimi sürecinde de sahip oldukları bu etkili iletişim becerilerini kullanabilmeleri çatışmaları örgüt amacına hizmet edecek şekilde yönetebilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Çağdaş yaklaşım çatışmanın tamamen yok edilmesi değil çatışmanın yönetilmesini amaçlamaktadır. Çatışma yönetiminin etkili olabilmesinde ise yöneticilerin öğretmenler ile sağlıklı bir iletişim içerisinde olması önem kazanmaktadır. Yöneticilerin iletişim becerilerine sahip olmaları, iletişimin gücünden dolayı çatışma yönetiminde etkili olacağı düşünülmektedir. Aynı durum çatışma yönetimi stratejilerinin kullanımı konusunda yetkin yöneticilerin öğretmenler ile daha sağlıklı bir iletişim içinde olacağı düşüncesini de barındırmaktadır. Her iki kavramın birbiri ile ilişkisi araştırmanın merak konusu olmuştur ve bu araştırmanın amacı okul yöneticilerinin iletişim becerileri ile çatışmayı yönetme stratejileri arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek olarak tanımlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmenlerin, okul yöneticilerinin iletişim becerilerine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin, okul yöneticilerinin çatışmayı yönetme stratejilerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Öğretmenlerin, okul yöneticilerinin kişiler arası iletişim becerileri ile çatışmayı yönetme stratejilerine ilişkin görüşleri; öğretmenlerin çalıştıkları kurum türüne göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin iletişim becerileri ve çatışmayı yönetme stratejileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Bu araştırma, okul yöneticilerinin iletişim becerilerine uygun çatışma yönetme stratejileri geliştirilmesini ve okulun verimliliğini artıracak şekilde çatışmaların çözüme kavuşturulmasını sağlayarak okul yöneticilerine yardımcı olması açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın ilkokul ve ortaokullarda iletişim ve çatışma durumlarının saptanması ve okulda yaşanan çatışma durumlarının farkına varılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. İletişim sorunları ve çatışma durumlarının saptanmasının bu konuda ileride yapılabilecek diğer betimsel ve deneysel çalışmalara ve planlanacak hizmet içi eğitim programlarına da ışık tutması yönünden önem arz etmektedir.

1.Yöntem

Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış nicel bir araştırmadır. İlişkisel tarama modelleri iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2005).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini 2014-2015 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında İstanbul ili Kartal ilçe merkezindeki 25 ilkokuldaki 980 öğretmen ve 19 ortaokuldaki 1199 öğretmen olmak üzere toplamda 2175 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında tüm okullardaki öğretmenlere ulaşma olanağının olmaması nedeniyle araştırmanın amacına uygun olarak tabakalı küme örnekleme yöntemiyle belirlenen 15 ilkokul ve 15 ortaokul örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmaya dahil edilecek okullarının belirlenmesi aşamasında öncelikle İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğünden Kartal ilçesindeki ilkokul ve ortaokulların listesi alınmış, 3 deneyimli okul müdürünün bu okulları bulundukları çevre itibariyle sosyo-ekonomik düzeylerine göre üst, orta ve düşük olarak belirlemeleri istenmiştir. Üç listede ortak görüş belirtilen okullar arasından rastgele seçilen her bölgeden 5'er ilkokul ve 5'er ortaokul, toplamda 15 ilkokul ve 15 ortaokul tabakalı küme örnekleme yoluyla örnekleme dahil edilmiştir. Araştırma, bu okullarda görev yapan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan öğretmenler üzerinden yürütülmüştür. Buna göre uygulamada 15 ilkokulda bulunan 685 öğretmenden 430'una ve 15 ortaokulda bulunan 754 öğretmenden 338'ine, toplamda 768 öğretmene ulaşılmıştır. Ölçeklerden 24 tanesinin eksik veya hatalı kodlamadan dolayı elenmesi sonucunda 744 öğretmen çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, veri toplamak amacıyla iki ölçekten yararlanılmıştır. Öğretmenlerin okul yöneticilerinin iletişim becerilerine ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Şimşek (2003) tarafından geliştirilen İletişim Becerileri Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek toplam 36 maddeden oluşan 5'li Likert tipinde geliştirilmiştir ve güvenilirlik katsayısı α=0.98 olarak hesaplanmıştır.

Okul yöneticilerinin çatışma yönetimi stratejilerini belirlemek amacıyla, Rahim (2001) tarafından geliştirilmiş olan ve Tekkanat (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan Çatışma Yönetimi Stratejileri Ölçeği kullanılmıştır. Beşli Likert tipinde geliştirilmiş olan ölçek 18 madde ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayıları uyuşmazlık alt boyutu için .96, kaçınma alt boyutu için .71 ve hükmetme alt boyutu için .79 olarak bulunmuştur (Tekkanat, 2009).

Verilerin Analizi

Araştırma grubunu oluşturan öğretmenlerin demografik özelliklerini betimleyici frekans ve yüzde dağılımları çıkarılmış, sonra ölçeğin toplam puanları için aritmetik ortalama ($\overline{X}$), standart sapma ve standart hata değerleri belirlenmiştir. Betimleyici istatistiklerin yanı sıra, t testi, ANOVA ve ilişkisel analizler için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizinden yararlanılıştır.

2. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmada ele alınan amaçlar doğrultusunda ölçekler aracılığıyla öğretmenlerden elde edilen verilerin istatistiksel çözümlemeleri sonucunda elde edilen bulgular ve yorumları yer almaktadır.

Tablo 1: Öğretmenlerin Algılarına Göre Yöneticilerin İletişim Beceri Düzeylerine Yönelik Betimsel İstatistikler

İletişim Becerileri Alt Boyutları	Boyut Soruları	n	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	Ölçek Soru Ortalamaları	Boyut Ortalamaları
Kalıplaşmış Düşünceler	1	744	1.00	5.00	3.825	3.73
	2	744	1.00	5.00	3.694	
Algı	3	744	1.00	5.00	3.725	3.72
Duygu	4	744	1.00	5.00	3.678	3.78
	5	744	1.00	5.00	3.829	
	6	744	1.00	5.00	3.869	
Cinsiyet	7	744	1.00	5.00	4.123	4.12
Giyim Kuşam	8	744	1.00	5.00	3.957	3.95
Tutumlar	9	744	1.00	5.00	3.966	3.80
	10	744	1.00	5.00	3.643	
Savunma Davranışları	11	744	1.00	5.00	3.392	[illegible]
	12	744	1.00	5.00	3.651	
	13	744	1.00	5.00	3.814	
	14	744	1.00	5.00	3.223	
Kontrol Sorusu	15	744	1.00	5.00	3.723	
Bilgi Düzeyi ve Bilgilendirme	16	744	1.00	5.00	3.751	[illegible]
	17	744	1.00	5.00	3.924	
	18	744	1.00	5.00	3.936	
	19	744	1.00	5.00	3.858	
Gereksinimler	20	744	1.00	5.00	3.883	[illegible]
	21	744	1.00	5.00	3.712	
Planlama	22	744	1.00	5.00	3.671	[illegible]
	23	744	1.00	5.00	3.642	
	24	744	1.00	5.00	3.630	
	25	744	1.00	5.00	3.787	
Dinleme Becerisi	26	744	1.00	5.00	3.662	3.69
	27	744	1.00	5.00	3.723	
	28	744	1.00	5.00	3.707	
Empati Kurma	29	744	1.00	5.00	3.729	3.72
Dönüte Önem	30	744	1.00	5.00	3.637	3.63
İletişim Zinciri	31	744	1.00	5.00	3.667	3.67
İletişim Zamanla	32	744	1.00	5.00	3.737	3.73
Statü	33	744	1.00	5.00	3.600	3.71
	34	744	1.00	5.00	3.724	
	35	744	1.00	5.00	3.815	
Alıcının Seçimi	36	744	1.00	5.00	3.744	3.74

Tablo 1'de yöneticilerin, öğretmen algılarına göre iletişim becerileri ölçeği alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde; kalıplaşmış düşünceler boyutunda $\overline{X}$ =3.72, algı boyutunda $\overline{X}$ =3.73, duygu boyutunda $\overline{X}$ =3.78, cinsiyet

boyutunda $\overline{X}$ =4.12, giyim kuşam dış görünüş boyutunda $\overline{X}$ =3.95, tutumlar boyutunda $\overline{X}$ =3.80, savunma davranışları boyutunda $\overline{X}$ =3.51, bilgi düzeyi ve bilgilendirme boyutunda $\overline{X}$ =3.86, gereksinimler boyutunda $\overline{X}$ =3.76, planlama boyutunda $\overline{X}$ =3.68, dinleme becerisi boyutunda $\overline{X}$ =3.69, empati kurma boyutunda $\overline{X}$ = 3.72, dönüte verilen önem boyutunda $\overline{X}$ =3.63, iletişim zincirinde var olan kişilerin atlanması boyutunda $\overline{X}$ =3.67, iletişim zamanlaması boyutunda $\overline{X}$ =3.73, statü boyutunda $\overline{X}$ =3.71, alıcının seçimi boyutunda $\overline{X}$ =3.74, olarak gerçekleştiği görülmektedir. En yüksek ortalama puan verilen iletişim becerisi özelliği $\overline{X}$ =4.12 ile cinsiyet, en düşük ise $\overline{X}$ =3.51 ortalama puanı ile savunma davranışlarıdır. Ortalama puanlar değerlendirildiğinde ilkokul ve ortaokulda çalışan öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin iletişim becerilerinin yüksek ve etkili düzeyde gerçekleştiği fakat üst düzeyde gerçekleşebilmesi için geliştirilmesi gereken iletişim becerilerine sahip oldukları görülmüştür.

Tablo 2: Öğretmenlerin Algıladıkları Yöneticilerin İletişim Becerileri Düzeyi ile Kurum Türü Değişkeni Arasındaki t-testi Sonuçları

Ölçek	Kurum Türü	n	$\overline{x}$	ss	Sd	t	P
İletişim Becerileri	İlkokul	407	54.96	8.70	742	.715	.475
	Ortaokul	337	54.51	8.30			

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde; ilkokul öğretmenlerinin algılarına göre ilkokul yöneticilerinin iletişim beceri düzeylerinin aritmetik ortalaması $\overline{X}$ = 54.96; ortaokul yöneticilerinin aritmetik ortalaması ise $\overline{X}$ = 54.51 olarak belirlenmiştir. Öğretmenlerin algıladıkları yöneticilerin sahip olduğu iletişim becerileri düzeyi ile kurum türü değişkeni arasındaki farklılığı araştırmak için gerçekleştirilen bağımsız grup t-testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p=0.475 > 0.05). Ortalamalar arasındaki fark anlamsızdır.

Tablo 3: Öğretmenlerin Algıladıkları Yöneticilerin Çatışma Yönetme Stratejilerine Yönelik Betimsel İstatistikler

Çatışma Stratejieri Ölçeği	n	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	$\overline{X}$	Ss
Hükmetme Ortalamaları Puanları	744	4.00	20.00	9.918	3.876
Kaçınma Ortalama Puanları	744	4.00	20.00	10.228	3.541
Uzlaşma Ortalama Puanları	744	4.00	20.00	34.618	7.551

Tablo 3'te öğretmenlerin algıladıkları yöneticilerin çatışmayı yönetme stratejileri ölçeği alt boyutları betimsel istatistik sonuçları incelendiğinde; çatışma stratejileri ölçeğinin hükmetme alt boyutunda alınan en düşük puanın 4, en yüksek puanın 20, ortalama 9.918 olarak; kaçınma alt boyutunda alınan en düşük puanın 4, en yüksek puanın 20, ortalama 10.228 olarak; uzlaşma alt boyutunda da alınan en düşük puanın 12, en yüksek puanın 50, ortalama ise 34.618' dir. Ortalama puanlar değerlendirildiğinde okul yöneticilerinin çatışmaları yönetirken kaçınma stratejisini az, hükmetme stratejisini daha az, uyma-uzlaşma stratejisini ise kaçınma ve hükmetme stratejilerine göre daha fazla kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu da göstermektedir ki okul yöneticileri örgüt içerisindeki çatışmaları yönetirken daha çok fedakârlık gerektiren, ortak yönleri bulmayı amaçlayan ve paylaşmayı sağlayan bir çatışma yönetimi stratejisini benimseyerek çatışmaları örgüt yararına çözümlemeye çalışmaktadır.

Tablo 4: Okul Yöneticilerinin Çatışmayı Yönetme Stratejileri ile Kurum Türü Değişkeni Arasındaki t-testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Kurum Türü	n	$\bar{x}$	ss	Sd	t	P
Hükmetme Stratejisi	İlkokul	407	9.56	3.72	742	2.682	.007
	Ortaokul	336	10.33	4.00			
Kaçınma Stratejisi	İlkokul	407	10.41	3.51	742	1.673	.095
	Ortaokul	336	9.98	3.54			
Uyma-Uzlaşma Stratejisi	İlkokul	407	34.98	7.46	742	1.497	.135
	Ortaokul	336	34.15	7.65			

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde; çatışmayı yönetme stratejileri ölçeğinin kaçınma boyutunda, ilkokul öğretmenlerinin aritmetik ortalaması $\overline{X}$ = 10.41; ortaokul öğretmenlerinin aritmetik ortalaması ise $\overline{X}$ = 9.98 olarak belirlenmiştir. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin puan ortalamaları için yapılan bağımsız grup t-testi sonucunda 0.05 önem düzeyinde ortaokul ve ilkokul yöneticilerinin çatışmayı çözme stratejileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p=0.095 > 0.05).

Ölçeğin uyma-uzlaşma boyutunda, ilkokul öğretmenlerinin aritmetik ortalaması $\overline{X}$ =34.98; ortaokul öğretmenlerin aritmetik ortalaması ise $\overline{X}$ = 34.15 olarak belirlenmiştir. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin puan ortalamaları için yapılan bağımsız grup t-testi sonucunda 0.05 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (p=0.135 > 0.05).

Ölçeğin hükmetme boyutunda ise ilkokul öğretmenlerin aritmetik ortalaması $\overline{X}$ = 9.56; ortaokul öğretmenlerin aritmetik ortalaması ise $\overline{X}$ = 10.33 olarak belirlenmiştir. Buna göre ilkokul öğretmenlerin ortaokul öğretmenlerine göre yöneticilerin kullandıkları hükmetme stratejisi algılarının daha düşük olduğu

görülmektedir. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin puan ortalamaları için yapılan bağımsız grup t-testi sonucunda 0.05 önem düzeyinde istatistiksel olarak ortaokullar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur (p=.007<0.05).

Tablo 5: Yöneticilerin İletişim Becerileri ile Çatışmayı Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4
1. Hükmetme	1			
2. Kaçınma	.441*	1		
3. Uyma-Uzlaşma	-.348*	-.069	1	
4. İletişim Becerisi	-.409	-.191*	.705*	1

*p<.01

Korelasyon katsayısının mutlak değer olarak 0.70-1.00 arasında olması, yüksek; 0.70-0.30 arasında olması, orta; 0.30-0.00 arasında olması ise düşük düzeyde ilişki olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2009) ve verilerin yorumlanması bu değerlere göre yapılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde öğretmen algılarına göre yöneticilerin iletişim becerileri ölçeğinden almış olduğu puanlar ile çatışma yönetimi ölçeği hükmetme stratejisi alt boyutunda almış olduğu puanlar arasında orta düzeyde, negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r= -0.409, p< .01).

Kaçınma stratejisi alt boyutunda; öğretmen algılarına göre yöneticilerin iletişim becerileri ölçeğinden almış olduğu puanlar ile kaçınma stratejisi alt boyutu puanları arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r= -0.191, p< .01).

Uyma–Uzlaşma stratejisi alt boyutunda; öğretmen algılarına göre yöneticilerin iletişim becerileri ölçeğinden almış olduğu puanlar ile uyma-uzlaşma stratejisi puanları arasında yüksek düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r= 0.705, p< .01). Buna göre yöneticilerin almış oldukları iletişim becerileri puanı arttıkça çatışma yönetiminde daha becerikli oldukları söylenebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada ilkokul ve ortaokul yöneticilerinin iletişim becerileri ile kullandıkları çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, çalışma evrenindeki ilkokul ve ortaokullarda çalışan öğretmenlerin görüşlerine bakılarak yöneticilerin sahip olduğu iletişim beceri düzeylerinin yüksek ve etkili düzeyde gerçekleştiği fakat geliştirilmesi gereken iletişim becerilerine sahip oldukları görülmüştür. İletişim becerileri ölçeği alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında en düşük puan ortalamasının savunma davranışları boyutunda en yüksek puan ortalamasının ise cinsiyet alt boyutunda gerçekleştiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin, yöneticilerin kişiler arası iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin yüksek ve etkili düzeyde

çıkması, okullarda gerçekleşen öğretmen-yönetici ilişkilerinin olumlu, içten ve samimi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç Şimşek (2003)'in Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri ile Okul Kültürü Arasındaki İlişki (Eskişehir İli Örneği) isimli doktora tez çalışmasından elde etmiş olduğu okul müdürlerinin tümünün üst düzeyde etkili iletişim becerileri sergilemeye yakın olduğunu belirleyen, Özbudak (2009)'ın Yönetici-Öğretmen İletişimi (İstanbul İli Küçükçekmece İlköğretim Okulları Örneği) çalışmasında elde etmiş olduğu yöneticiler ve öğretmenler arasındaki iletişimin güçlü olduğunu belirleyen, Çınar (2010)'un okul müdürlerinin iletişim sürecindeki etkililiğini yüksek olarak belirleyen, Ada, Çelik, Küçükali ve Manafzadehtabriz (2015) tarafından yapılan ve öğretmenlerin okul yöneticilerinin iletişim becerilerine yönelik algılarının "güçlü fakat geliştirilmesi gereken" düzeyde olduğunu belirleyen araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Ayrıca Büte ve Balcı (2010)'da okul öncesi kurumlarda yönetim süreçlerinin etkililiğini belirlemek amacıyla yaptıkları araştırmada iletişim boyutunda okulda olumlu bir iklim oluşturulduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonucunu destekleyen yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak Memduhoğlu (2015) tarafından okul yöneticilerinin iletişim becerilerini belirlemek için yapılan bir araştırmaya göre yöneticilerin iletişim becerileri genel olarak orta düzeyde bulunmuştur. Elde edilen bu görüşler, okullarda sağlıklı bir iletişimin veya en azından böyle bir iletişimin gerçekleşmesine yönelik uygun bir örgüt ikliminin varlığına işaret etmektedir. Olumlu bir iletişim ortamının var olduğu okullarda karar alma, işbirliği, motivasyon ve iş doyumunun daha yüksek olacağı düşünülürse örgütsel etkililik ve verimlilik artacaktır (Tutar, 2003).

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguya göre, yöneticilerin çatışmaları yönetirken uyma-uzlaşma stratejilerini birlikte kullandıkları ve çatışmanın okullara vereceği zararları önlemek için en fazla uyma-uzlaşma çatışma yönetimi stratejilerini kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Uyma-uzlaşma stratejilerinin her ikisinde de tarafların karşılıklı olarak taviz vermeleri söz konusudur. Aralarındaki tek fark, uyma stratejisinde daha fazla ödün vermenin gerekliliğidir. Yöneticilerin kaçınma yönetimi stratejisini uyma-uzlaşma stratejisine göre az kullandıkları sonucuna varılmıştır. Kaçınma, genellikle kenara çekilme, ilgilenmeme ya da olumsuz hiçbir şey duymak istememe gibi tutumlarla birlikte ortaya çıkar. Çatışmanın her iki taraf için de zarar verici bir nitelik taşıması durumunda taraflar çatışmaya girmekten kaçınabilir. Bu durum özellikle taraflar arasında iletişimin gerçekleşmeyeceği ihtimalinin yüksek olduğu durumlarda kullanılır (Karip, 2010).

Okul yöneticilerinin çatışma durumunda kullanmayı en az tercih ettikleri strateji ise hükmetmedir. Hükmetme stratejisi, yöneticiler ve öğretmenler arasında çıkan çatışmalarda yöneticilerin öğretmenleri kendi isteklerine ve emirlerine uymaya zorlamalarıdır. Hükmedilen taraf mutsuzdur, iş verimini olumsuz etkiler. Çatışmaları kısa yoldan çözer gibi görünse de uzun süreçte örgütsel etkililiği olumsuz etkiler. Tekkanat (2009), Kaya (2008), Şentürk (2006), Kılıç (2006) ve Ural (1997) tarafından yapılan araştırma da benzer şekilde yöneticilerin en fazla uzlaşma en az hükmetme stratejilerini kullandıkları belirlenmiştir. Konak ve Erdem (2015) tarafından yapılmış bir araştırmada okul yöneticileri çatışma yönetim stratejilerinden en çok tümleştirmeyi daha sonra sırasıyla; uzlaşma, kaçınma, ödün verme ve hükmetme stratejilerini uygulamaktadırlar. Farklı araştırmaların sonuçları da bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir ve okul yöneticilerinin çatışmaları

çözmede baskıcı bir strateji izlemediği, genellikle daha demokratik ve uzlaşmacı bir strateji izledikleri ortaya çıkmaktadır.

Yöneticilerin çatışmaları yönetirken kullandıkları çatışma yönetim stratejileri uyma-uzlaşma, kaçınma, hükmetme boyutlarında kurum türü değişkenine göre hükmetme boyutunda ilkokul ve ortaokul öğretmen görüşlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ortaokul öğretmenleri, ilkokul öğretmenlerine göre çatışma yönetim sürecinde yöneticilerin hükmetme stratejisini daha çok kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu anlamlı farklılık ortaokul öğretmenleri lehine gerçekleşmiştir. Alanyazın incelendiğinde Gümüşeli (1994)'nin İzmir Ortaöğretim Okulları Yöneticilerinin Öğretmenlerle Aralarındaki Çatışmaları Yönetme Biçimleri konusundaki doktora çalışması, Tekkanat (2009)'ın İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Çatışma Yönetiminde Kullandıkları İletişim Tarzlarına İlişkin Öğretmen Algıları konulu araştırmasında elde ettikleri bulgular araştırmanın bu bulgusu ile örtüşmemektedir. Bunun nedeni çalışma evreninin farklılığı olabilir.

Araştırma bulgularına göre ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin algıları, okul yöneticilerinin sahip oldukları iletişim becerileri ile kullandıkları çatışma yönetimi stratejileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu vermektedir. İletişim becerileri yüksek ilkokul ve ortaokul yöneticilerinin çatışmayı yönetirken en çok uyma-uzlaşma stratejisini kullandıkları saptanmıştır. Uyma-uzlaşma stratejisi, kendi çıkarını öne sürme, karşıdaki kişi ile işbirliği yapmaya istekli olma arasında yer almaktadır. Uzlaşma kavram olarak, kişinin isteklerinin yarısının karşılanması ile tatmin olabilmesidir. Bu stratejinin uygulamasında, belli faydayı elde etmek için tarafların isteklerinin bir kısmından vazgeçmesi gereği üzerinde durulur. Yöneticiler tarafından çok cazip bir çatışma stratejisi olarak görülmesine rağmen dikkatli kullanmadığında olumsuz sonuçlar üretebilen stratejidir (Newstrom ve Davis, 1993, Luthans, 1995, Akt. Tekkanat, 2009). Şahin (2010) tarafından ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin kişilerarası iletişim becerileri ile çatışma yönetimi stratejileri arasında, araştırmanın bu bulgusunu destekler nitelikte, anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu nedenle öğretmen algılarına göre iletişim becerileri yüksek yöneticilerin uyma-uzlaşma stratejisini kullandığı, iletişim becerileri düşük düzeyde olan yöneticilerin ise hükmetme ve kaçınma stratejisini tercih ettikleri görülmüştür.

Araştırma sonuçlarına göre eğitim yöneticilerine ve araştırmacılara aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Okul yöneticilerine hem kuramsal hem de uygulamaya dönük kişiler arası iletişim becerileri ve çatışma yönetimi stratejileri eğitimi konusunda hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programlarında bu konunun ele alınmasıyla, okul yöneticilerinin üst düzeyde etkili iletişim becerileri sergileyebilecekleri düşünülebilir.

Bu araştırma çatışma ve iletişim üzerine yoğunlaşmıştır. Okul yöneticilerinin kişiler arası iletişim becerilerinin ve çatışma yönetimi stratejilerinin örgütsel öğrenmeye etkisi örgütlerde yaşanan çatışmaların sonuçlarının işlevselliği, okullarda yaşanan iletişimin niteliği ve çatışma yönetimi sürecinden kaynaklanan örgüt iklimi ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki, okul yöneticilerinin kişiler arası iletişim becerilerinin ve çatışma yönetimi stratejilerinin örgütsel etkililik ve

örgütsel performansa etkileri, okul çalışanlarının kişiler arası iletişim becerileri ve çatışma yönetimi stratejileri ile örgüt sağlığı, örgüt iklimi ve örgüt kültürü arasındaki ilişki ayrı ayrı çalışılabilir.

Araştırma İstanbul ili Kartal ilçesindeki okullarla sınırlandırılmıştır ve başka evrenlerde yapılacak çalışmalar karşılaştırmalı veriler sunması açısından önemlidir.

Kaynakça

Açıkalın, A. (1998). *Toplumsal Kurumsal ve Teknik Yönleriyle Okul Yöneticiliği.* Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Ada, Ş., Çelik, Z., Küçükali, R. ve Manafzadehtabriz, S. (2015). Okul Yöneticilerinin İletişim Becerilerine İlişkin Yönetici ve Öğretmenlerin Algılama Düzeyleri (Erzurum İli Örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 101-114.

Akın, M. (2008). *Örgütlerde Çatışma, Örgütsel Davranışta Seçme Konular*, (Editörler: Mahmut Özdevecioğlu, Himmet Karadal), İlke Yayınevi, Ankara.

Başar, H. (1997). *Sınıf Yönetimi*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Başaran, İ. E. (2000). *Eğitim Yönetimi Nitelikli Okul.* Ankara: Feryal Matbaası.

Başaran, İ. E. (2004). *Yönetimde İnsan İlişkileri, Yönetsel Davranış*. Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.

Bayar, A. (2015). Bir Örgüt Olarak Okulda Meydana Gelen Çatışma Nedenleri ve Çözüm Yollarına Yönelik Okul Müdürlerinin Görüşleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(*3):130-141.

Bursalıoğlu, Z. (2010). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Pegem Akademi.

Bursalıoğlu, Z. (2012). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış* 17. Basım, Ankara: Pegem Akademi.

Büte, M. ve Balcı A. (2010). Bağımsız Anaokulu Yöneticilerinin Bakış Açısından Okul Yönetimi Süreçlerinin İşleyişi ve Sorunlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*. 64: 485-511.

Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi.

Celep, C. (1992). İlkokullarda Yönetici Öğretmen İletişimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 8: 301-316.

Çınar, O. (2008). Okul Müdürlerinin İletişim Sürecindeki Etkililiği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 26: 267-276.

Doğan, S. ve Koçak, O. (2014). Okul Yöneticilerinin Sosyal İletişim Becerileri İle Öğretmenlerin Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*. 20(2), 191-216

Erbaş, G. (2008). *Yönetici ve İşgören Arasındaki İletişimin Kalitesi İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi.* 8. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Eroğlu, E. (2005). Yöneticilerin Dedikodu ve Söylentiye Yönelik Davranış Biçimlerinin Belirlenmesi. (Arfor Taşıma Hizmetleri A.Ş.'de Bir Uygulama). *Kırgizistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13: 204-218.

Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gümüseli, A. İ. (1994). *İzmir Ortaöğretim Okulları Yöneticilerinin Öğretmenler İle Aralarındaki Çatışmaları Yönetme Biçimleri.* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gümüseli, A. İ. (2001). Çağdaş Okul Müdürlerinin Liderlik Alanları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi.* 7(28): 531-548.

Memduhoğlu, H. B. (2015). Öğretmen ve Yönetici Algılarına Göre İlköğretim Okulu Yöneticilerinin İletişim Becerileri. *Türk Eğitim Dergisi, Eğitim ve Bilim*. 40(177): 271-284.

Gross, A. M. & Guerrero, K. L. (2000). Managing Conflict Appropriately and Effectively: An Application Of The Competence Model To Rahim's Organizational Conflict Styles. *International Journal of Conflict Management*. *11*(3): 200–226.

Hoy W.K & Miskel C.G. (1991). *Educational Administration.Theory, Research and Practice.* America: R.R. Donnelley &Sons Company.

Jandt, F. E. & Pedersen, P. B. (1996). *Constructive Conflict Management*: Asia-Pacific Cases. Sage Publications.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi-Kavramlar, İlkeler, Teknikler.* 7. Basım, 3D Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd Şti. Ankara.

Karip, E. (2000). *Çatışma Yönetimi.* Ankara: Pegem Akademi.

Karip, E. (2010). *Çatışma Yönetimi*. 4. Basım, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Kaya, T. (2008). *Okul Müdürlerinin Çatışma Yönetim Yöntemlerini Kullanma Sıklıkları ve Bu Yöntemlerin Etkililiğine İlişkin Öğretmen Algıları.* Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Kılıç, S. (2006). *Özel Okul Öğretmenlerinin Çatışma Yaklaşımları İle Çatışmayı Yönetme Stilleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği. Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar.* 12. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Konak, M. ve Erdem, M. (2015). Öğretmenlerin Görüşlerine Göre İlkokul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları İle Çatışma Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. 21*(1), 69-91.

Özbudak, F. (2009). *Yönetici-Öğretmen İletişimi-İstanbul İli Küçükçekmece İlköğretim Okulları Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özgan, H. ve Aslan, N. (2008). İlköğretim Okul Müdürlerinin Sözlü İletişim Biçiminin Öğretmenlerin Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7*(1):190-206.

Rahim, M. A. (1992). *Managing Conflict İn Organizations.* Praeger: Connecticut.

Rahim, M. A. Magner, N. R. & Shapiro D. L. (2000). Do Justice Perceptions Influence Styles Of Handling Conflict Wıth Supervısors? What Justice Perceptions, Precısely? *The International Jurnal Of Conflict Management, 11(*1): 9-31.

Rahim, M. A. (2001). Managing Conflict İn Organizations. (3rd ed.). Wetport, CT: Quorum Books.

Şahin, A. (2010). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Kişiler Arası İletişim Becerileri ve Çatışma Yönetimi Stratejileri. *Milli Eğitim.*188: 125-143.

Şentürk, N. (2006). *İlköğretim Okullarında Yaşanan Çatışma Türleri ve Yöneticilerin İzledikleri Çözüm Yöntemleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Şimşek, Y. (2003). *Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri ile Okul Kültürü Arasındaki İlişki (Eskişehir İli Örneği).* Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eskişehir.

Şimşek, Ş. M. Akgemici, T. Çelik, A. (2003). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış.* Adım Matbaacılık, Konya.

Şimşek, M. Ş. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*. Nobel Yayınları, Ankara.

Tekkanat, D. (2009). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Çatışma Yönetimi Tarzlarına İlişkin Öğretmen Algıları.* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Tutar, H. (2003). *Örgütsel İletişim.* Seçkin Yayınevi, Ankara.

Turan, S. (2014). *Eğitim Yönetimi, Teori, Araştırma ve Uygulama*. Ankara: Pegem Akademi.

Ural, A. (1997). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Öğretmenlerle Aralarındaki Çatışmaları Yönetme Yöntemleri*. Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Yürür, S.(2009). Yöneticilerin Çatışma Yönetim Tarzları ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Analizine Yönelik Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 10(1):23-42.